633
Т39

84
Т-39

ТЕМУРНОМА

امیر تیمور کورگان جنگنامه سی

Амир Темур Кўрагон жангномаси

Бух. ТИ[illegible] ЛП
БИБЛИОТЕКА
№ 67277

ТОШКЕНТ
«ЧЎЛПОН»
1991

Нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва луғат муаллифи филология фанлари номзоди ***ПОЕН РАВШАНОВ***

МУҲАРРИР ЧОРИ АВАЗ

4903620101—29
Т ———————— қўш. — 91
360(04)91

ISBN 5-8250-0285-5

© С. Тошкандий, 1991.

«ТЕМУРНОМА» ҲАҚИДА СЎЗ

Мулло Салоҳиддин ибн мулло Алоиддин хожа эшон (Салоҳиддин Тошкандий) қаламига мансуб бўлган «Темурнома» ноёб асарлардандир. Бу китоб Тошкентда, Ильин босмахонасида 1327 ҳижрийда, милодий ҳисоб билан 1908 йилда чоп этилган. Тош босма нашрларнинг нусхалари ниҳоятда кам бўлганлиги маълум. Шунга қарамай, бу асар соҳиблари уни не-не уқубатлар билан сақлаб қолганлар. Яқинларгача Гитлер, Наполеон билан тенглаштирилган, Чингизхонга қиёс этилган (Чаковскийнинг «Қамал» романи) Амир Темур ҳақидаги китобни 30 йиллардан омон сақлаб қолиш ўзи бўладиган иш эмас-ку, ахир?! «Темурнома»нинг дарагини Қалқама тоғларидаги овуллардан, аҳъёнда эса, Шаҳрисабз ва Китоб фузалоларидан эшитиб қолардик. Ниҳоят, 1989 йилнинг охирида, аниқроғи, октябрь ойи бошларида Салоҳиддин Тошкандийнинг «Темурнома»сини қўлга олишга муяссар бўлдик. Мамнуният билан айтиш жоизки, шаҳрисабзлик зиёлилар, айниқса, партия ва шўро ходимлари китобнинг юзага чиқишида жуда катта саъй-ҳаракат кўрсатдилар.

Китоб ноҳияси фирқа қўмитасининг биринчи котиби Абдураҳмон Ашуров, Шаҳрисабз ноҳияси ижроқўмининг раиси Ғузор Маматов, шу ноҳиядаги «Ўзкомпартия XX съезди» совхозининг директори Жалил Рузиев, Қашқадарё вилоят маданият бошқармасининг бошлиғи Зиёдулла Бегимқуловларга осори атиқаларни излаб топиш йўлидаги фидойиликлари учун сидқидилдан миннатдорчилик изҳор этамиз. «Темурнома»ни кўз қорачиғидай асраган, уни фарзандларига комил ишонч билан қолдириб кетган Шаҳрисабз ноҳиясининг Эски Чоршанба қишлоғи фуқароси, марҳум Каттахон эшон руҳини хушнудлик билан ёд этамиз. Асарни ерга кўмиб, кўкка ишонмай, авайлаб сақлаган, бугун эса авлодлар баҳраманд бўлсин деб, кенг феъллик билан уни бизга тақдим этган муҳтарам Ғуломхон Каттахон ўғлига самимий ташаккуримизни баён этишдан бахтиёрмиз.

Амир Темур тарихан жуда қалтис вазиятда сиёсат майдонига кирди. XIII асрнинг биринчи чорагида босиб олинган (Ўрта Осиё салкам уч йил ичида, яъни 1219—1221 йилларда истило қилинган эди), асоратга солинган Мовароуннаҳр ва Хуросон, қолаверса, рус, хуллас, мўғул босқинчиларининг оёғи етган ҳамма минтақаларда эзиш, талаш, хўрлаш сиёсати давом этаётган эди. Мовароуннаҳр Темучиннинг ўғилларидан бири Чиғатойнинг суюрғол мулкига айлантирилган, қарийб бир ярим асрдан буён унинг уруғ-аймоқлари бу ўлканинг қонини зулукдек сўрмоқда эди.

Мўғул босқинчиларининг ёвузлиги ҳақида шундай бир нақл тўқилган: Чингизхоннинг асосий рақиби бўлган Жамухадан бир киши сўрабди: «Қўй подасини қўйхона эшигигача қувиб келаётган бўрилардек бизнинг одамларни қувиб келаётганлар кимлар?». Шунда Жамуха: «Булар Темучиннинг одам гўшти бериб боқилган тўртта ити; у, буларни темир кишанга солиб қўйган эди; буларнинг пешоналари мисдан, тишлари қайралган, тиллари бигиз сингари

ўткир, юраклари темирдан ясалган. Буларда қамчи ўрнига қайралган қилич бор. Улар шудринг ичади, шамолда учади, жангларда одам гўштини ейди. Ҳозир улар занжирдан бўшатиб юборилган, уларнинг оғзидан сўлаклари оқмоқда. Улар шод, хурсанд. Бу тўртта ит: Жабба, Қубила, Жалма ва Субутойдир», деб жавоб берган экан.

Ўрта аср муаррихларидан бири мўғул лашкарини «қумдан ҳам кўп» деб таъриф қилган эди. «Занжирдан бўшатилган», «қумдан ҳам кўп» бўлган одамхўрларни тасаввур қилайлик. Шу юришларнинг шоҳиди бўлган араб тарихчиси Ибн ал-Асир (1160—1233) бу ҳақда: «куну тунларда мисли кўрилмаган ва ҳамма ёқни, хусусан, мусулмонлар яратган бойликларни қамраб олган ғоят катта бир фалокат бўлди. Агар биров ҳамма нарсага қодир Оллоҳ одамни яратгандан буён дунё бундай нарсани кўрмаган, деса ҳақ гапни айтган бўларди. Дарҳақиқат, йилномаларда бунга ўхшаш ва унга тенг келадиган бундай зўр фалокат бўлмаган. Уларда тасвирланган воқеалар ичида Навуходоносорнинг исроилийларни калтаклаши ва Қуддусни вайрон қилиши бобидаги қилмиши энг даҳшатлисидир. Бироқ бу лаънатилар (мўғуллар — П. Р.) вайрон қилган мамлакатлар олдида Қуддус нима бўлипти? Бу мамлакатлардаги ҳар бир шаҳар Қуддусга икки баробар келади! Мўғуллар қириб ташлаган одамларга қараганда исроилийлар нима бўлипти? Ахир, битта шаҳарда мўғуллар калтаклаган аҳоли барча исроилийлардан кўп бўлган. Улар ҳеч кимни аямади: аёлларни, эркакларни, гўдакларни шафқатсиз дўппослашди, ҳомиладорларнинг қорнини ёриб, болаларини ўлдиришди», деб ёзган эди.

Мўғул босқинчилари даҳшати шу тариқа ҳад-ҳудудсиз бўлган. Орадан аср кечса ҳам кишилар уларга қарши бош кўтаришга ботина олмаган. Бу ҳолни Чиғатой улуси мисолида ҳам кўриш мумкин. Чиғатой улуси Или водийсидан то Хоразмга қадар чўзилган, улкан сарҳадларга ёйилган эди. 1318 йилдан эътиборан бир қанча вақт бу улус пойтахти Қарши бўлиб турган эди.

XIV асрнинг 60-йилларига келиб, аввал Хуросонда кучайган озодлик ҳаракати Мовароуннаҳрда ҳам куртак ёза бошлаганда келгинди ҳукмдорлар — мўғуллар салтанатидан путур кетаётганди. Бу ҳолни, ҳатто, мўғул хонларининг исломга бўлган муносабати бобида ҳам кузатиш мумкин. Қаршида 1318 йилдан то 1326 йилгача ҳукм сурган Кепакхон ислом динини қабул қилмаган, мажусий эди. Ҳокимият Тармаширин қўлига ўтгач (1326), у мусулмончилик ақидасини қабул қилади. Мўғул хонларининг ислом динига киришини эътиқод, юмшоқ кўнгиллик оқибати эди, деб бўлмайди албатта. Бу замонасозлик, сиёсий тангликдан чиқиш чораси эди, холос. Агар Тармаширин исломни қабул қилиб, «Алоуддин» — дин улуғи унвонини олган бўлса, ундан кейин тахтга чиққан Бўзан исломга киришга чек қўйган. Кўринадики, бу масалада ҳам ҳукмдорлар тоифаси ичида чуқур ихтилофлар ҳукм сурган.

Чингизхон вафоти (1227) дан кейин ҳам жуда иноқ, босиб олинган мамлакатларни мувофиқлик билан идора қилиб келаётган унинг авлодлари XIV асрнинг иккинчи чорагидан эътиборан бир-

бири билан жиққа мушт бўла бошлайди. Ҳокимият учун талашиш авж олди. Ҳокимиятни Буяндан тортиб олган Козонхон ибн Ясавир ўғлон яна қароргоҳни Қаршига кўчириб келди. Қозонхон ҳам ўзаро тожу тахт курашларига тоб беролмайди. Унинг кушандаси амир Қозағон бўлди. Қозағон тахтга Дошмандчи ўғлонни (у Ўгедей насабидан эди) чиқаради. Кўп ўтмай Дошмандчи ўғлон ҳам фитнанинг қурбони бўлади. Қозағон бу сафар Мовароуннаҳр тахтига Баёнқулини хон кўтаради.

Амир Қозағон анча кучли қўшинга эга эди. Унинг ўғли Абдуллоҳ ҳам вақти-вақти билан ёндош ўлкаларга юриш қилар, мулкини кенгайтиришга интилар эди. Жумладан, у 1353 йилда Хоразмни босқин қилади ва у ерда ўз ҳукмини жорий этади. 1357 йилга келиб, иккинчи бир мўғул амири Қутлуғ Темур Булдай амир Қозағонни ясоққа етказади. Отаси ўрнига тахтга чиққан амир Абдуллоҳ саройида фисқу фужур зўраяди. Энди мўғул ҳокимлари фақат тахт талашибгина қолмай, ишратпарастлик бобида ҳам юзтубан кета бошлайдилар. Абдуллоҳ, масалан, хотини билан ишқий можароларда айблаб, Баёнқулихонни қатл эттиради. Мўғул аслзодаларининг жирканч ҳаёт тарзи ҳокимият учун бўлган тубан курашларга уйғун бўлиб кетган эди.

Мўғул феодалларининг ўзаро низолари норозилигини кўпдан буён ичига ютиб келаётган туркий аҳолининг нуфузли вакилларига таъсир қилмаслиги мумкин эмасди. Бунинг устига, гарчи пинҳона бўлса-да, Хуросон билан алоқа ўрнатилган, сарбадорларнинг озодлик кураши алангаси уларнинг зулмат оғушида қолиб келаётган ватанига ҳам учқун сачрата бошлаган эди. Туркий аҳолининг етакчилари мўғул тўраларининг ўзаро тўполонларида гоҳ у томонда, гоҳ бу томонда туриб бўлса-да, аста-секин сиёсий курашларга аралаша бошладилар.

XV аср муаррихи Фосиҳ Аҳмад Хавофийнинг «Мужмал-и Фосиҳий» асарида қайд этилишича, 1358 йилда амир Абдуллоҳ ибн Қозағонга қарши кураш бошлаган мўғул амири Баён Сулдуз ёнида туркий аҳолининг етакчиларидан бири амир Ҳожи Барлос ҳам бўлган. Бу, ўша, Кеш (Шаҳрисабз) вилоятининг ҳокими, Амир Темурнинг амакиси Ҳожи Барлосдир. Айрим тарихий манбаларда, хусусан, академик В. В. Бартольд ишларида ҳам ўша пайтларда мўғуллар билан барлос амирларининг муносабати маълум эмас деб кўрсатилади. Шунингдек, илмий асарлар, дарсликларда XIV асрнинг 50-йилларига келиб, Хуросонда сарбадорлар мўғуллардан Сабзавор шаҳрини тортиб олганликлари, ўзларининг мустақил давлатини вужудга келтирганликлари айтилади-ю, Шаҳрисабз ва Қаршида туркий аҳолининг ҳам айнан шундай қилганликлари ҳақида лом-лим дейилмайди.

Фосиҳ Хавофий келтирган далилдан маълум бўладики, амир Ҳожи Барлос мўғулларга қарши курашиш учун қулай имкониятларни қўлдан бермаган. Унинг Баён Сулдуз билан биргалашиб қилган жангида Абдуллоҳ енгилиб, Мовароуннаҳрни ташлаб, Андараб томонга қочади ва шу ёқларда ўлади. Мовароуннаҳр ҳокимияти Баён Сулдуз ва Ҳожи Барлос қўлига ўтади. Афтидан,

Ҳожи Барлос худди шу йили — 1358 йилда Шаҳрисабз ва Қарши ҳокимиятини қўлга киритган.

Мўғуллар ҳокимияти анча мустаҳкам бўлган Шарқий Туркистонда 1348 йилда хонлик маснадига кўтарилган Туқлуғ Темур Чиғатой улусида юз бераётган воқеаларга бефарқ қараб туролмайди. Айниқса, уни маҳаллий аҳоли — доимо итоатда бўлишга маҳкум этилган халқ вакилларининг ҳокимият ишларига аралашаётганлиги қаттиқ ташвишга солиб қўяди. У 1359 йилда мустақиллик даъво қилаётган барлосларнинг танобини тортиб қўйиш учун катта қўшин билан йўлга чиқади. Кешни ён-верига қараб, қўрқа-писа идора қилиб турган Ҳожи Барлос мўғул хонининг йўл-йўлакай эришиб келаётган ғалабалари хабаридан гангиб қолади. Чунки ҳеч кимдан нажот кутиб бўлмас, ён-атрофдаги мулкларнинг ҳаммаси мўғуллар қўлида, тинч пайтларди бир-бирининг гўштини ейишга тайёр турган нўёнлар қалтис дамларда бирлашиб ҳаракат қилиши тайин эди.

Туқлуғ Темурнинг асосий зарбаси ўзига қаратилганини, саноқли йигитлари катта қўшинга бас кела олмаслигини амир Ҳожи Барлос яхши биларди. Шу боисдан у жангсиз Хуросонга қочиб қолиш йўлини танлайди. Ҳожи Барлоснинг оғир дамда элини ташлаб кетишга қарор берганини ақлли кишилар маъқулламаган. Унинг обрўси мўғулларга қарши кайфиятда бўлган ёшлар ўртасида ниҳоятда катта эди. Ахир у нима бўлганда ҳам узоқ истибдоддан кейин ҳокимиятни мўғуллардан биринчи бор қўлга олган киши эди-да. Мўғулларга қарши кайфиятдаги ватанпарвар йигитлар Ҳожи Барлосга бўлган ҳурмат-эҳтироми зўридан уни юрт этакларига қадар кузатиб келадилар. Улар орасида Амир Темур ҳам бўлган. Аммо у билан бирга кетишни ор биладилар. Ҳар ҳолда, Амударё бўйидан орқага, Шаҳрисабзга қайтганлар ёлғиз бир киши — Амир Темур эмасди. Бир нарса аниқки, уларга энди Амир Темур бош бўлиб қолган эди.

Темур ибн Турағай баҳодур номи биринчи бор шу қалтис вазиятда тилга тушади. Унинг довюраклиги, шижоаткорлиги болаликдан маълум эди.

Темурнинг ўз амакисига бўлган хайрихоҳлигини тушуниш қийин эмас. Чунки Ҳожи Барлос илоҳий (нурдан бино бўлган) деб қаралган, метин деб ҳисобланган мўғуллардан ўз вилоятини тортиб олиб, уларга қарши курашиш мумкинлигини амалда кўрсатди. Зеро Маҳмуд Торобийдан кейин бу ўлкада ҳеч ким бош кўтара олмаган эди.

Ҳожи Барлос Хуросонга кетган, юрт эгасиз қолган пайтда Амир Темур, ўзини нима кутаётганини билмаса-да, ҳеч бир иккиланмасдан Шаҳрисабзда ҳокимиятни қўлга олади.

Болаликдан кураш, ов ҳадисини олган Амир Темур, академик В. В. Бартольд айтганидек, валломатлик — жанговарлик руҳида тарбияланган эди. Ориятни қўлдан бериш унинг учун ўлим билан баравар эди. У кейинчалик ҳайратомуз шону шавкатга эришгач, ўтказган қурилтойларида мудом бир нақлни такрорлар экан. Эмишки, икки сайёҳ, бири араб, бири эрони, беҳудуд саҳрода

адашиб қолишибди. Эрони сувини ичиб тамомлабди. Арабнинг кўзачасида бир қултум оби ҳаёт қолибди. Офтоб тиғида эрони сулайиб, тамомила мадордан қолибди. Ўлими муқаррар бўлибди. Сўнгги кучини йиғиб ҳамроҳига дебди: «Сен арабсан, халқингни олижаноб, деб эшитганман. Агар шу рост бўлса, сувингни менга бер, халқингнинг олижаноблигини кўрсат». Араб бир зум ўйлаб қолибди-да, хуржундан кўзачани чиқариб, уни ўлим билан олишаётган шеригига узатиб: «Халқимнинг олижаноблиги олдида менинг ўлимим ҳеч нарса эмас, мен бу удумга шак келтирмайман, мана сув, ичақол», дебди.

Амир Темур бу нақлни бежиз такрорламаган. Халқининг озодлиги кундаланг турган маҳалда у Ҳожи Барлос сингари йўл тута олмасди. Унда ҳамият ниҳоят даражада кучли бўлган. Келинг, шу ўринда Амир Темурни майдонга чиқазган сиёсий ва тарихий вазият ҳақида сўз юритайлик.

Тарихий асарларда Амир Темурнинг Шаҳрисабзда ҳокимиятни қандай йўл билан сақлаб қолганлиги сабаблари номаълум деб кўрсатилади. Тарихнинг қизиқ бир тугуни шундаки, Мовароуннаҳрда осойишталик қарор топиб, Туғлуқ Темур қайтиб кетгандан сўнг, орадан бир йил ўтар-ўтмас амир Ҳожи Барлос яна Шаҳрисабзга қайтиб келади. Фосиҳ Хавофий очиқдан-очиқ эътироф қилганидек, у яна ҳокимиятни бошқаришдан умидвор бўлиб келган эди. Амир Темур ўз халқига хос жўмардлик кўрсатади: юзи шувит амакиси Ҳожи Барлосни дарвозадан киритмаслик ўрнига, Кеш ҳукуматини унга беради.

Амир Темур айрим илмий манбаларда 1360 йил тахтга чиққан, деб кўрсатилади. XV асрга оид тарихий асарларда бундай таъкидларга дуч келиш маҳол. Тарихий китобларда Амир Темурнинг Мовароуннаҳр тахтини расман қўлга олиш йили сифатида 1370 йил қайд этилади ва бу музаффарият Балхда юз берганлиги айтилади. Ҳақиқатда амир Ҳусайн ибн Мусаллабни енгиб, қўли баланд келган Амир Темур жами акобирлар, қўшин бошлиқлари томонидан Мовароуннаҳр ҳукмдори деб тан олинган эди. Бинобарин, Амир Темур ҳозирга қадар айтиб келинганидек, йигирма тўрт-йигирма беш ёшида эмас, ўттиз тўрт-ўттиз беш ёшида тахтга чиқишга эришган.

Амир Темур ибн Турағай Муҳаммад баҳодур ҳижрий 736 сичқон йилида, шаъбон ойининг 25 кунида (1336 йил, 8 апрель) Шаҳрисабздан ўн уч чақиримча келадиган Хўжа Илғор қишлоғида туғилади. Унинг отаси амир Турағай баҳодур давлатманд киши бўлиб, Баёнқулихон салтанатида катта мавқе тутган.

Амир Темурнинг онаси Тегуна хотун (Тегина Бегим Моҳ) бўлган. Фосиҳ Хавофий Амир Соҳибқироннинг шажарасини шундай кўрсатади: Амир Темур кўрагон ибн амир Турағай ибн Барқал ибн Илангири Ижил ибн Қоражор нўён ибн Суқу Сижон ибн Иримхи ибн Қожулай нўён ибн Туманайхон ибн Бойсунғур хон ибн Қайдухон ибн Дутам ибн Маннон ибн Бўка ибн Буданжир ибн Алан Тава хотун. Бўлак манбаларда айрим исмларда озгина фарқ бўлмаса (масалан, Иримхи — Иримчи, Қорачор сингари), шажари

айнан шундай такрорланади. Шоҳлар, султонлар шажарасини олисдан бошлаш, Одам Атога олиб бориб тақаш ҳоллари Шарқ тарихнавислари учун удум бўлганлигини унутмаслик лозим. Бу ҳолни, ҳатто, XVI асрда яшаган Абдуллахон авлоди мисолида ҳам кўриш мумкин. Амир Темурнинг шажарасини битган тарихнавис уни Чингиз билан бир сулолага тақаб қуяётир. Чунки Алан Тава ёки Алан Қува «Шарафномаи шоҳий» («Абдулланома») асарида қайд этилганидек, Темучиннинг улуғ момоси. У нурдан ҳомила пайдо қилиб, фарзандлар кўрган. Зуваласига илоҳийлик хамиртурушидан қушилган бундай шажаранинг ҳақиқатга қанчалик тўғри келишини бу уринда баҳс қилишга эҳтиёж йўқ. Нурдан ҳомила пайдо булмаслиги ҳақ булганидек, Алан Қуванинг суюқ оёқ бўлганлиги ҳам эҳтимолдан унчалик узоқ булмаса керак.

Муҳими шундаки, Чингизхоннинг шажараси ҳақидаги асли қозиғи бўш бўлган афсонага Амир Темурнинг уруғ-аймоғини ҳам келтириб боғлаш ақлга тўғри келмайди. Амир Темур юртларни, ҳокимиятларни мўғуллардан тозалаган бўлса ҳам, улар даҳшати таъсиридан онгни тозалашга батамом муваффақ бўлмаган кўринади. 1219 йилдан то 1370 йилгача давом этган мўғул истибдоди онгни ҳам, қонни ҳам кўп асрларга етадиган даражада заҳарлаган эди. Шу боисдан кейинги даврларда ёзилган тарихий асарларда ҳам Чингизийларни илоҳийлаштириш, ҳатто, уларни исломлаштириш каби уринишларга дуч келамиз. Ўша, Алан Қуванинг ўтовига туйнукдан кириб келган нур араб сифатли киши деб талқин қилинишини бундан бошқа қандай изоҳлаш мумкин?!

Бироқ Амир Темурнинг болалик йиллари, усмирлик даври, аниқроқ айтганда, 1360 йилгача бўлган ҳаёти манбаларда зикр этилмайди. Бундай ҳолат кейинчалик турли тавсифларнинг рўёбга чиқишига туртки берган бўлса ажаб эмас. Ўтмиш Туркистонда салтанатлар тарихи битилганда Амир Темурга алоҳида эҳтиром кўрсатилган. Унинг йўлтусарлиги, қароқчилик қилгани, саводсиз, жоҳил эканлиги фақат бизнинг замонимизга келиб «кашф этилди». Амир Темур девонида ўтириб, туркигўй шоирларнинг шеърларини тўплатиб, «Манзумоти туркий» мажмуасини туздирганида, ўзининг ёшлиги билан боғлиқ воқеа-ҳодисаларни «одамлар бу ишларга ишонмайди», деб атайлаб киритдирмаган экан. Бунга афсус қилмаслик мумкин эмас. Алишер Навоий «Мажолис ун нафоис» тазкирасида дусти Шайхим Суҳайлийни таърифи қилиб келиб, бундан ортиқ мақтасам ўзимни улуғлагандек бўламан, деб дўсти ҳақидаги сўзни мухтасар қилган эди. Амир Темурнинг шу ишидан камтарлик бўйи кўринмайдими? Ёки Амир Темурнинг Ғиёсиддин Али Яздийнинг «Китоби рўзномаи ғазовоти Ҳиндустон» асари хусусида тутган йўлини эсга олайлик. Далиллардан кўра мақтовларга тўла бўлган бу асарни Амир Темур пучга чиқарган эди. Хуш, энди Амир Темурнинг ёшлигида қилган, «одамлар ишонмайдиган ишлари» нималардан иборат бўлган, шу вақтга қадар бу ҳақда ҳар ким ўзича каромат қилиб келди. Шарафиддин

Али Яздийнинг машҳур «Зафарнома»сида ҳам Соҳибқироннинг бу умр фасли қаламга олинмаган. Тарихга адолат кўзи билан қарайдиган олим В. В. Бартольд ҳам охирида «Темур ҳам худди Чингизхон каби фаолиятини қароқчиликдан бошлаган», деган хулосага келган эди.

Бу ерда ортиқча тафсилотбозликдан қочиб, бир нарсани айтиш ўринли бўладики, Салоҳиддин Тошкандийнинг қўлингиздаги мазкур «Темурнома»си ана шу саволга биринчи марта очиқ-ойдин жавоб беради. Албатта, «Темурнома» илмий манба ёинки тарихий асар эмас. «Темурнома» энг аввало — бадиий асар. Бадиий асар бўлганда ҳам бир неча форсий манбалар асосида (қайси манбалар асосида эканлигини аниқлаш — бу келажакнинг иши!) битилган, дейиш мумкин. Шу боис асарни таржима, дейиш бир ёқлама бўлиб чиқади. Чунки у мутлақо эркин, ижодий ёзилган. Шу билан бирга воқеа-ҳодисаларни далиллашда тарихий манбаларга мурожаат этилган ўринлар кўп. Бу ҳол асарда бошдан оёқ давом этади. Ана шуларга асосланиб, «Темурнома»ни бир неча тарихий-бадиий китоблар умумлаштирилган янги асар дейиш тўғри бўлади. Ҳали қуйироқда бу масалага яна қайтамиз.

Биз юқорида Амир Темур шахси ҳақида сўз юритиб, уни йўлтўсарликда, қароқчиликда, жоҳилликда айбловчи олимлар, адиблар, арбоблар билан мунозара қилдик. Ҳозирга қадар бу олимлару арбобларнинг фикрлари аниқ мисоллар билан далилланган эмас. Салоҳиддин Тошкандийнинг «Темурнома»си бу даъволарни инкор этиш учун атайлаб ёзилгандек. Ваҳоланки, китоб бундан роса саксон икки йил муқаддам, Октябрь инқилобидан тўққиз йил олдин нашр этилган. «Темурнома» кўп жиҳатдан, айниқса, қамрови эътибори билан «Бобурнома»га, «Қиссас-ул-анбиё»га анча яқин туради. «Бобурнома» учун ҳам тарихийлик, ҳам бадиийлик нечоғли хос бўлса, унда ҳам шу фазилат бўртиб туради. «Қиссас-ул-анбиё»да пайғамбарлик ва оддий инсонлик нечоғли қўшилиб, уйғунлашиб талқин этилган бўлса, «Темурнома»-да ҳам шу ҳолни кўрамиз.

«Темур тузуклари», «Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи» (Г. Вамбери), Гиёсиддин Али Яздийнинг юқорида номи зикр этилган асарининг рус тилида, Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома»сининг форсий тилда нашр этилиши («Фан», 1972), Иброҳим Мўминов рисоласи Амир Темурни билиш йўлидаги дастлабки қадамлар бўлди. Айниқса, Фосиҳ Хавофийнинг «Мужмал-и Фосиҳий» асарининг рус тилида бўлса-да, чоп этилганлиги Амир Темурни билиш, таниш йўлидаги муваффақиятдир. «Мужмал-и Фосиҳий» на бадиий, на тарихий асар, унинг жанрини хроника ёки жангнома деб белгилаш тўғрироқ бўлади. Муаллиф ҳар бир йил воқеа-ҳодисаларини ҳеч бир шарҳсиз кунма-кун, ойма-ой, йилма-йил ёзиб борган.

Ўқувчида тўғри тасаввур ҳосил қилиш учун Фосиҳ Хавофийнинг «Мужмал»идан Амир Темур йилномасининг асосий ўринларини айнан келтиришни лозим топдик, токи китобхоннинг ўзи воқеаларга ҳакам бўлсин, ўзи бир хулосага келсин.

ФОСИҲ ХАВОФИЙ. «МУЖМАЛИ ФОСИҲИЙ». АМИР ТЕМУР ЙИЛНОМАСИ:

1335—1336 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг шаъбоннинг йигирма бешида туғилиши.

1357—1358 ЙИЛ. Амир Абдуллоҳ ибн амир Қозағон томонидан Баенқулихоннинг қатл этилиши.

1358—1359 ЙИЛ. Баён Сулдуз ва амир Ҳожи Барлоснинг амир Абдуллоҳ ибн амир Қозағонга ҳужум қилиши. Абдуллоҳнинг Андараб томонга қочиши ва ўлими. Мовароуннаҳрни Баён Сулдуз ва амир Ҳожи Барлосларнинг эгаллаши.

1359—1360 ЙИЛ. Мовароуннаҳрга жатта (муғул) подшоҳи, Чиғатой уруғидан бўлган Туқлуғ Темурхон ибн Ўғул хўжа ибн Дувахоннинг келиши. Бу хабарни эшитиб амир Ҳожи Барлоснинг Туқлуғ Темур билан учрашмасдан, Мовароуннаҳрни тарк этиши ва Хуросонга йўл олиши.

1360—1361 ЙИЛ. Туқлуғ Темурхон фармонига биноан Кеш ҳукуматининг Амир Темурга ўтиши. Туқлуғ Темурнинг Мовароуннаҳрдан ўз пойтахтига қайтиши. Амир Ҳожи Барлоснинг ўз мамлакатини бошқариш учун Мовароуннаҳрга қайтиб келиши. Амир Турағай Муҳаммад Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг отаси вафот этиши.

1361—1362 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг Хизир Ясурий сарига амир Ҳусайн ибн амир Мусаллаб ибн амир Қозағонга Баён Сулдуз билан бўладиган курашида ёрдам бериш учун келиши. Баён Сулдузнинг қочиши.

1362—1363 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темур амир Ҳусайн ибн Мусаллаб билан Сейистон юришига отланиши. Амир Соҳибқироннинг қўли ёй ўқидан яраланиши. Тузалиб, тағин амир Ҳусайнга қўшилиши, сўнгра иккаласининг Мовароуннаҳрга қайтиши. Амир Ҳусайннинг Амир Темур билан иттифоқ бўлиб жатта қўшини билан жанг қилиши. Самарқанд ва Кешнинг қўлга киритилиши.

1365—1366 ЙИЛ. Жатта қўшини билан Ҳусайннинг машҳур Лой жанги. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг бу жангда катта жасорат кўрсатиши, бироқ, амир Ҳусайн лашкарининг бўшанглиги туфайли жатта қўшинининг ғалаба қозониши. Амир Темур Ҳусайнни қанча қувватламасин, унинг лоқайдлиги. Шу сабабга кўра Амир Соҳибқироннинг унга нисбатан гина, кек сақлаганлиги. Иккаласи ўртасида нифоқнинг пайдо бўлиши.

1366—1367 ЙИЛ. Бадахшон подшоҳининг амир Ҳусайнга душманлик кайфиятида бўлиши. Амир Ҳусайн билан Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг ярашиши ва уларнинг Бадахшонга биргаликда юриш қилиши. Амир Соҳибқироннинг амир Ҳусайндан

олдинроқ Бадахшонни забт этиши ва уларнинг биргаликда қайтиши.

1368—1369 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темур билан амир Ҳусайн ибн Мусаллаб ўртасида низо чиқиши.

1369—1370 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг амир Ҳусайн ибн Мусаллаб ибн амир Қозағонга қарши чиқиши. Балхда Амир Соҳибқирон томонидан амир Ҳусайннинг ўлдирилиши. Амир Соҳибқироннинг тахтга чиқиши.

1370—1371 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон жатталар билан жанг қилишга отланади. Амир Соҳибқироннинг жатта устига иккинчи қатла қўшин тортиши. Кепак Темурнинг қочиши ва Амир Темурнинг Самарқандга қайтиши. Зинда Чашмнинг фитнада айбланиб ҳибсга олиниши. Амир Соҳибқиронга қарши уюштирилган бу фитнада амир Мусо, Абу Исҳоқ Хизир Ясурий ва шайх Абул Лайс Самарқандийлар қатнашганлиги. Зинда Чашм ҳоким бўлган Шибирғон ҳукуматининг Баен Темур ибн амир Оқбуғага берилиши.

1371—1372 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Хоразмга отланиши. Хоразм ёнида Ҳусайн Суфи билан бўлган жанг. Ҳусайн Суфининг қочиши. Хоразмнинг қамал қилиниши. Ҳусайн Суфининг вафот этиши (1372 йил 5 январь). Юсуф Суфининг Хоразм шохи бўлиши. Кайхусрав Хатлонийнинг Ҳусайн Суфи билан воситачилик қилгани учун қатл этилиши.

1372—1373 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Хоразмга иккинчи қатла юриш қилиши. У Юсуф Суфи аҳдни бузганидан ғазабга келган эди. Юсуф Суфи битим йўлини излаб, кечирим сураши ва Амир Соҳибқироннинг ярим йўлда изига қайтиб кетиши.

1373—1374 ЙИЛ. Малика Хонзоданинг Хоразмдан олиб келиниши ва унинг амирзода Муҳаммад Жаҳонгир ибн Амир Темур кўрагонга ақд қилиниши. Амир Соҳибқироннинг Конигилда мисли кўрилмаган катта тўй қилишга амр этиши.

1374—1375 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг жатта томонга учинчи бор юриш қилиши. Амир Соҳибқироннинг Дилшод оғога уйланиши.

1375—1376 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг жатта сарига тўртинчи марта қўшин тортиши ва йўлдан қайтиши. Кўп ўтмай унинг мўғуллар устига бешинчи марта отланиши. Амирзода Жаҳонгир баҳодурнинг ўлими. Тўхтамишхоннинг Ўрусхондин юз ўгириб, Амир Соҳибқирон ҳузурига паноҳ истаб келиши. Бу пайтда Амир Темур жатталар билан бўлган жангдан қайтганлиги. Амир Соҳибқирон Тўхтамишхонга Ўтрор ва Сабранни инъом қилиб, илтифот кўрсатиши. Амирзода Жаҳонгирнинг ўғли Муҳаммад Султоннинг туғилиши.

1376—1377 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Амир Темур фармонига кўра Тўхтамишхоннинг Дашти Қипчоқ ҳокимиятини қўлга олиши.

1377—1378 ЙИЛ. Шоҳруҳ баҳодурхоннинг ўн тўртинчи рабиъ ас соний, пайшанба куниўа (1377 йил 20 август) туғилиши. Амир Соҳибқироннинг аслзодалар зотидан бўлган Туман оғога уйланиши. Амир Темур кўрагоннинг Занжир Сарада қишлаши.

1378—1379 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Хоразмга тўртинчи бор қўшин тортиши. Хоразм енида Юсуф Суфи билан жанг қилиши. Суфининг қочиши ва ичкарида мустаҳкамланиши.

1379—1380 ЙИЛ. Амир Соҳибқирон Хоразм қамалидан қайтганида Юсуф Суфининг вафот топиши. Хоразмнинг фатҳ этилиши. Кешда Оқсаройнинг қурилиши. Кеш қўрғонини вужудга келтириш.

1380—1381 ЙИЛ. Амирзода Амироншоҳнинг кўп кишилик қўшин билан Хуросонга отланиши. Амир Соҳибқироннинг Эронни фатҳ этиш учун келиши. Муҳаммад ибн малик Муъизиддин Куртнинг Сарахсдан Амир Соҳибқирон ҳузурига келиши. Унинг иззат-обрўга ноил этилиши. Амир Соҳибқироннинг Қусуйяга келиши. Паҳлавон Маҳди Қусуйянинг Амир ҳузурига келиши ва сийланиши. Амир Соҳибқироннинг улуғ шайх ул ислом. Мавлоно Зайниддин Абу Бакр ат-Тайободий билан учрашуви. Шайхнинг Ҳирот аҳолисини таламаслик, қирмаслик ҳақидаги илтимосига Амирнинг аллақачон шу қарорга келганлиги ҳақидаги жавоби.

1381—1382 ЙИЛ. Ҳиротнинг Амир Соҳибқирон томонидан фатҳ этилиши. Худошод Жўйин аҳолисининг Ҳожи Барлос хуни учун қатлга ҳукм қилиниши.

1382—1383 ЙИЛ. Нишопурнинг олиниши. Малик Ғиёсиддин Курт хонадонининг Самарқандга кўчирилиши. Фанокат мавзеъидаги Шоҳруҳия шаҳрининг тикланиши. Бу шаҳар Чингизхон ҳукм сурган йилларда вайронага айланган эди. Шаҳар тикланиб, Амир Соҳибқирон фармонига кўра ўғли Шоҳруҳ номи билан аталади.

1383—1384 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг жаттага Қамариддинни маҳв этиш учун қўшин юбориши. Қамариддинни излаб тополмаслик ва қайтиш. Амир Соҳибқироннинг Мозандаронга юриши. Амир Соҳибқироннинг Сейистонни фатҳ этиши, малик Қутбиддинни ҳибсга солиш. Малика Дилшод ого вафоти.

1384—1385 ЙИЛ. Амир Темурнинг Астрободга юриши. Шерозда Шоҳ Шужоънинг вафот этиши. Ироқда бўлиш. Райда қишлаш. Баҳорга келиб Султонияга қадамжо қилиш. Сариқ Одилнинг Шоҳ Шужоъдан элчи бўлиб келиши, унга ҳурмат кўрсатилиши.

1386 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Табризга келиши, моли омон пешкаш этилиши. Гуржистон ҳукмдори Буқротнинг асир қилиниши, унинг ислом динини қабул этиши. Амир шайх Иброҳим Дарбандийга эҳтиром курсатилиши. Гилон маликларининг Амирни кутиб олиши.

1387 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Қорабоғ қишловидан Гуржистон сарига жўнаши. Тўхтамишнинг тузкурлик қилгани ва итоатдан чиққани хабарининг келиши. Амирзода Амироншоҳнинг Тўхтамишхон билан жанг қилиши. Тўхтамишнинг қочиши. Амир Темурнинг Кукча Тенгизга отланиши. Самарқанддан Сарой Мулк хонимнинг Шоҳруҳ султон билан Халил Султонни олиб келиши. Олатоғда Қора Муҳаммад кишилари билан жанг. Шерозни олиш.

1388 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Форсдан қайтиши. Бешинчи марта Хоразмга юриш. Абул Фатҳ — Амир Соҳибқирон куёвининг қочиши ва охир-оқибатда қатл этилиши. Амир Темурнинг Хоразмга келиши. Тўхтамишхон қушинининг қочиши. Хоразмни вайрон этиш. Дашти Қипчоққа, Тўхтамишхон билан жанг қилиш учун отланиш. Жангдан сунг Тўхтамишнинг қочиши. Айди Берди бахшининг асир тушиши ва кечирилиши.

1388—1389 ЙИЛ. Тўхтамишхон билан бўлган жангдан сунг Самарқандга қайтиш. Куп утмай яна Тўхтамишхон устига юриш. Туқмоқ қушинининг маҳв этилиши. Тўхтамишнинг енгилиб қочиши. Султонбахт бегим — Амир Темурнинг қизи билан амир Сулаймоншоҳ баҳодирнинг туйи.

1389—1390 ЙИЛ. Рай атрофидаги Оқйар деган жойда Қурултой утказиш. Амирзода Умаршайхнинг Севинч Қутлуғ оғога уйланиши. Амир Соҳибқироннинг Дашти Қипчоққа юриши. Унинг касалланиши. Амир Темурнинг тузалиши.

1390—1391 ЙИЛ. Амир Темур буйруғи билан амир Мусиқанинг вайрон этилган Хоразмни обод қилишга киришуви. Мусиқанинг бу ишни уддалаши. Баҳорда Амир Темурнинг Тошкентдан Дашти Қипчоққа, Тўхтамишхон устига отланиши. Тўхтамишнинг енгилиши, катта улжа билан қайтиш. Амирзода Амиршоҳнинг Хуросонга жўнаши.

1391—1392 ЙИЛ. Амир Темурнинг Тошкентдан Самарқандга келиши. Унинг Табаристонга юриш қилиши.

1392—1393 ЙИЛ. Шоҳруҳнинг Самарқанддан Шасфанга чақирилуви. Шерознинг иккинчи қатла фатҳ этилиши. Амир Темурнинг Бағдодда қишлови. Султон Аҳмаднинг қочиши.

1393—1394 ЙИЛ. Муҳаммад Тарағай Улуғбек курагоннинг туғилиши. Бағдод ёнидаги Хармату қалъаси учун бўлган жангда амирзода Умаршайхнинг ҳалок бўлгани ҳақидаги хабарнинг келиши.

1394—1395 ЙИЛ. Тўхтамишхон билан жанг қилиш учун Дашти Қипчоққа қўшин тортиш. Дашти Қипчоқнинг, Черкас, Ўруснинг катта қисми фатҳ этилиши.

1395—1396 ЙИЛ. Амир Темурнинг Сарой ва Хожи Тархондан қайтиши. Мардин ҳукмдори Исонинг ҳибсдан озод қилиниши ва Мардинни идора қилишни унга топшириш.

1396—1397 ЙИЛ. Самарқандда Боғи Шамол қасрининг қурилиши. Малика Хонзоданинг Озарбайжондан келиши ва эри Амироншоҳдан шикоят қилиши. Конигилда Боғи Дилкушо қасри ва боғининг барпо этилиши.

1397—1398 ЙИЛ. Амир Темурнинг Хизир хожанинг қизи Тўкал хонимга уйланиши муносабати билан Конигилда байрам. Султон Муҳаммадни Мўғулистон чегарасига жўнатиш. Астрободдан Шоҳруҳнинг Кешга, отаси билан учрашувга келиши.

1398—1399 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Ҳиндистонга қўшин тортиши. Деҳли ёнида султон Маҳмуд ва Маллу хон билан бўлган жанг. Уларнинг Деҳлидан чекиниши. Ҳиндистондан қайтиш. 1399 йилнинг 10 майида Самарқандда Масжиди жомеънинг Ҳиндистондан келтирилган бойликлар ҳисобига қурдирилиши. Ҳиротда Боғи Шаҳр қасрининг қурилиши.

1399—1400 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Озарбайжон сарига юриш қилиши. Гуржистонни фатҳ этиш, гуржилар қўлида асир бўлиб ётган мусулмонларни озод қилиш.

1400—1401 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Шомни забт этиш учун қўшин тортиши. Сивасга келиш ва уни эгаллаш. Мардинга келиш. Қора Усмонга эҳтиром кўрсатиш.

1401—1402 ЙИЛ. Қорабоғда қишлаш. Доруфатҳ қасрининг тугалланиши. Амир Темурнинг Румга отланиши. Тартум, Кемах, Ҳаруқ, Қайсария, Ангурия, Қорашаҳар қалъаларини олиш. Елдирим Боязид билан жанг. Елдирим Боязиднинг Султон Маҳмудхон томонидан асирга олиниши.

1402—1403 ЙИЛ. 1403 йил 9 мартда Рўм подшоҳи, ҳибсда бўлган Елдирим Боязиднинг вафот этиши. 1403 йил 13 мартда Султон Муҳаммаднинг вафот этиши.

1403—1404 ЙИЛ. Гуржистоннинг Картин қалъаси олиниши ва унинг Бурон подшоҳга топширилиши. Арманистон ва Гуржистонга юриш. Асир тушган мусулмонларни қутқазиш. Байлақан шаҳрининг қурилиши. Барлос наҳрининг қазилиши. Шероз ҳукмдори, халққа зулм ўтказган Қутбиддинни жазолаш. Шерозга махсус кишилар юбориб, Қутбиддин етказган зарарни тиклаш, халққа офият беришни ташкил этишни топшириш.

1404—1405 ЙИЛ. Амир Темурнинг Озарбайжондан қайтатуриб, Нишопурга тушиши. Уни Шоҳруҳнинг кутиб олиши. 1404 йилнинг

19 июлида Амир Соҳибқироннинг Рўм ва Шом юришидан қайтиб. Самарқандга келиши. Шаҳзодаларнинг уйланиши муносабати билан Конигилда тўй тантаналари. Масжиди жомеъ қурилишини бориб кўриш. Қурилишда ортиқча сарфга йўл қўйган меъморларни жазолаш. 1404 йилнинг 27 ноябрида Хитой сафирига отланиш. Амирнинг Ўтрорга яқин Оқсулот деган ерга тушиши. бу жойда 28 кун яшаши. Шайх Нуриддин ва амир Шоҳ Маликдан ва амир Хожа Юсуфдан бошқа жами қўшин бошлиқларини қишлаш учун Тошкентга жўнатиши. 1404 йилнинг 25 декабрида Ўтрорга жўнаш ва 1405 йилнинг 9 январида шаҳарга келиш. Бу ерда қирқ кун соғ-саломат туриш, нард ва шахмат ўйнаш билан машғул бўлиш.

Амир Соҳибқироннинг касалланиши ва 1405 йилнинг 18 февралида вафот этиши.

Фосиҳ Хавофий тилга олган тарихнинг бу саналарида бемисл ҳаёт, курашларда, суронларда кечган умр мужассам. Амир Темурнинг ўз душманларига нисбатан тутган сиёсатини бир ёқлама баҳолаш нотўғри. У хоинликни кечирмаган, халққа зулм қилувчи ҳукмдорларни аёвсиз жазолаган. Шу билан бирга тинчлик, омонлик истаган юрт эгаларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаган, уларни сийлаган. 1370 йилдан то 1404 йилга қадар қарийб 30 марта қўшин тортган Амир Темурнинг ҳамма вақт қўли баланд келди. Фосиҳ Хавофий асаридаги қисқа сатрлар ортида минг-минглаб тақдирлар туради. Масалан, Нишопур учун бўлган жангни эсга олайлик. Тарихчи олим бу ҳақда бир оғиз сўз айтган, холос. «Темурнома» муаллифи эса Нишопурни қўлга киритиш Амир Темур учун қанчалик машаққатли бўлганлигини, ҳатто ўзининг ҳалокат ёқасига келиб қолганлигини ишончли чизгилар орқали тасвир этади.

Авлодлар йиллар, асрлар ўтган сари ўз юртига озодлик бахшида этган, Ўрта Осиёда қудратли марказлашган давлатни қарор топдирган, биргина номининг ўзи жаҳоннинг кўпгина ҳукмдорларини зирқиратган Амир Темурга қизиқиш билан қараганлар. Унинг ҳақида қанчадан-қанча ривоятлар тўқилган. асарлар битилган. Замонанинг зайли билан осори атиқаларнинг фақатгина Амир Темурни мазах қиладиган нуқталаригина танлаб олинган. Амир Темурнинг ҳаёти, сиёсий ва жанговар фаолияти ҳақида ҳикоя қилувчи китоблар «унутилган». Шулардар бири Мулло Салоҳиддин эшон ибн Мулло Алоиддин хожа эшон қаламига мансуб «Темурнома» («Жангномаи Амир Темур кўрагон») асаридир. Бу ҳақда муаллифнинг ўзи шундай дейди:

«Тарихнинг бир минг уч юз йигирма еттисида (1908 йил), товуқ йилида Тошканд маммакатлик аҳқарулабад Мулло Салоҳиддин хожа ибн Мулло Алоиддин хожа эшон айтурким, бу «Темурнома»-ни бир неча қардошларни илтимоси бирла туркий тилида тартиб бермоққа кўшиш қилдик».

Мулло Салоҳиддин узоқ вақтлар давомида номаълум муаллиф бўлиб келди. Унинг қаламига мансуб асарни мутахассислар билмаган дея олмаймиз. Турли сабабларга кўри билиб-билмасликка олиш бу хилдаги асарларга бўлган м[illegible] бир [illegible]

Бух. ТИ[illegible] ЛП
БИБ[illegible]

Шу боисдан асар ва унинг муаллифи ҳақида шу вақтга қадар бирон бир манбада фикр юритилмади. Ҳолбуки, муаллиф XIX асрнинг охирларида вояга етган, Тошкентда яшаб, ижод қилган эди. Бу вақтда Тошкентнинг асосий маданий марказ бўлиб қолганлигини таъкидлаш ортиқча. Афсуски, Салоҳиддин Тошкандий ҳақида етарлича маълумотлар мавжуд эмас. Унинг ҳақида «Темурнома» орқалигина фикр юритиш имкони бор. «Темурнома»нинг бадиий савиясига қараб баҳо бериладиган бўлса, муаллифнинг ўз даврининг пешқадам зиёлиси, теран билим соҳиби бўлганлигини қайд этиш лозим бўлади. Салоҳиддин Хожанинг диний илмлар бобида етуклиги асаридан яққол кўзга ташланиб туради. Унинг яхшигина шоир эканлигини ҳам таъкидлаш жоиз.

Қайд этилганидек, «Темурнома» уч йўналишдаги асарларнинг, охир-оқибатда, бадиий мажмуаси сифатида майдонга келган. Китобни яратишда энг аввало тарихий асарлардан («Китоб ул ахбор», «Тарихи Табарий», «Зафарнома» сингари), бадиий асарлардан («Искандарнома», А. Хотифий асари ва б..) ва диний асарлардан (масалан, «Або Муслим», «Қисасул анбиё» каби) ижодий фойдаланилган. Муаллифнинг XIV — XX асрларда вужудга келган тарихий-бадиий китоблар билан танишлиги ҳам сезилиб туради. «Темурнома» ниҳоясида Салоҳиддин Хожа: «фақир муаллиф ҳазрат Амир Темур раҳматуллоҳ алайҳа достонларини кўб мўътабар нусхалардан неча меҳнат ва машаққатлар чекиб, форсий тилидан турк тилига таржима қилдим. Илоҳи, ҳаммага маҳбуб ва марғуб қилғил они», дейди. «Кўб мўътабар нусхалар» (албатта, форсий тилдаги) назмий асарлар бўлганлигини муаллиф ишора қилаётир, бироқ уларнинг қайси шоирлар ёки адиблар қаламига мансуб эканлигини айтиш қийин. Салоҳиддин Хожа кўп ўринларда А. Хотифий номини, унинг Амир Темур ҳақидаги асарини эсга олади. Аммо айнан Хотифийдан таржима қилди, дейишга ҳали асослар етарли эмас. Яна бир ўринда муаллиф «эмди бу боғни атрок алфозин гулларидин тартиб бергилким, турклар кўруб, шод бўлсун. Илоҳи, бу боғ атрок аро абадул-абад обод ўлсун», дейди. Чамаси, муаллиф форсий «Темурнома»ларга туркий жавоб айтишни зиммага олган кўринади. Чунки, асарда берилган 1030 мисра шеърнинг асосий қисми Салоҳиддин Тошкандий қаламига мансубга ўхшайди. Бундай дейишга маълум асослар бор. Муаллиф кимдан шеър келтирмоқчи бўлса, албатта шоир номини тилга олади. Масалан, Камол Хўжандий, Шайх Саъдий, Саййид Аҳмад, Имом Ҳофизиддин Бухорий, Хўжа Абдулла Хотифий, Шарофиддин Яздий, Хожа Исматулло Бухорий шеърлари турли муносабатлар билан келтирилган. Амир Темур, унинг ўғиллари Мирзо Шоҳруҳ, Амироншоҳ, Шоҳ Шужоъ, Шайх ул аълам ва бошқа тарихий шахсларнинг номидан келтирилган шеърлар, шубҳасиз, Салоҳиддин Тошкандийнинг ўз ижоди. Асар мана шу жиҳати билан ҳам «Бобурнома»ни эсга туширади. Салоҳиддин Тошкандийнинг билим доираси, қамрови жуда кенг эканлигини эътироф этиш керак.

Салоҳиддин Тошкандий тарихни мукаммал билади. Халқимиз

ҳаётининг энг нозик, энг қалтис, энг мураккаб даври бўлган XIV — XV асрларни шу давр учун бош мавқени ўйнаган шахс ҳаёти мисолида ёритиш, табиийки, осон иш эмас. Бунинг устига Мовароуннаҳрда ҳукм сурган мўғул хонлари образларини ишлаш ҳам муаллифдан катта куч, улкан билим талаб қилиши тайин эди. Биз, хусусан, «Темурнома»нинг айнан бир асардан таржима қилинган деган фикрни сира ёқлай олмаймиз. Гарчанд, муаллифнинг ўзи уни форсий тилдан таржима қилганлигини айтаётган бўлса-да, бунда у ўзига қадар Амир Темур ҳақида форсий тилда ёзилган асарлардан баҳраманд бўлганлигини, баъзи тарихий воқеаларни, шеърий парчаларни улардан олганлигини кўзда тутаётган бўлса, ажаб эмас. Асар шу ҳолида таржима эмас, аслиятдир.

Салоҳиддин Тошкандий «Темурнома»ни «бир неча қардошларни илтимоси бирла туркий тилида тартиб бермоққа кўшиш қилганлигини» таъкидлайди. Буни қуйидаги мисраларда янада очиқроқ ифода этиб, ёзади:

Назм ила бўлсун дедимким илтимос этганлара,
Қофия, вазн ила тартиб айласак бу дафтара.
Назмнинг қадрига етмас даҳр аҳли, дедилар,
Кошки назм ила бўлса ҳар китоб ўлғай сарара.

Кўринадики, муаллиф «Темурнома»ни дастлаб бошдан-оёқ шеърий йўлда яратмоқчи бўлган. Чамаси, дўстларининг истакхоҳиши билан асарни насрий ўзанга бурган. Назмий асарларни тушуниш мураккаблиги, эҳтимол, шу йўлни тақозо қилгандир. «Темурнома»нинг асл бадиий асар эканлигини далолат этадиган яна бир жиҳат мана бу сатрларда ҳам очиқ-ойдин кўриниб туради дейиш мумкин:

Жаҳд айла бу достона хома,
Турки тилда айтиб «Темурнома».
Боғлаб белинг, эй бу дам, қалам, сан,
Қутқор мени меҳнату аламдан.

Салоҳиддин Хожа мўғул ҳукмдорларининг кам маълум бўлган, аммо асл қиёфасини очиб берадиган жиҳатларини топиб, қаламга олади. Масалан, «Тарих етти юз йигирмада (1320) Қозонхонким, Малик шоҳ машҳурдур, Бухоро тахтига ўлтурғон эрди... Қозонхон андоғ золим эрдики, ҳар кишини талаб қилса, аввал хотун ва болаларига васият қилиб, андин кейин Қозонхонни олдига борур эрди», дейилади бир ўринда.

«Темурнома»да икки йўналиш чизиғи мувозий давом этади. Булар бири — тадриж, бири — таназзул чизиғи. Тадриж — болакай Темурнинг ҳаётини тавсифласа, таназзул — мўғул ҳукмдорларининг жиркинч турмушини тасвирлайди. Асарда яна бир, ислом ва унинг вакиллари ҳақида ҳикоя қиладиган ўзан борки, у ҳамиша бир меъёрда оқади. Айтиш ўринлики, ислом Мовароуннаҳрда мўғуллар истибдоди қутурган йилларда ҳам путурдан кетмаган.

аксинча, сиёсатга, босқинчилар феъл-атворига таъсир ўтказиб турган. Юқорида мўғул феодалларининг ислом динига киришини айтиб ўтдик. «Темурнома»да ана шу жиҳатлар анча мукаммал талқин этилган. Бу амир Турағай Муҳаммаднинг Бухоро Садр аш шариъатининг қизи Тегина Бегим Моҳга уйланиши, Баёнқулининг хон кўтарилиши, Дашти Қипчоқнинг исломни қабул қилиши, хуллас, бирон бир воқеа йўққи, унда дин вакиллари иштирок этмаса. Бу исломнинг мавқеини ошириб кўрсатиш эмасми, деган андешалар туғилиши мумкин. Йўқ, аслида ҳаётда шундай бўлган. Масалан, тарихий манбалар Ҳиротнинг фатҳ этилишини шайх Тайободийга боғлайди. Амир Темур ҳужум олдидан Шайхнинг мададига умид боғлаб, унинг ҳузурига келади. Ўрта аср мусулмон Шарқида бундан бошқача бўлиши мумкин ҳам эмасди. Мўғуллар чамаси, бу ҳақиқатга ўз салтанатларининг сўнгида ишонч ҳосил этган, шу сабабли, мусулмонликни қабул қилганлар.

«Темурнома» анъанавий ҳамддан бошланади. Сўнгра Мовароуннаҳрда ҳукм сурган сулолалар тилга олинади. Асосий қисм — достонлар (муаллиф бобларни шундай атайди) сони 47 та. Мовароуннаҳрда ҳукм сурган шоҳлар ҳақида йўл-йўлакай сўз юритилгач, «Энди келдук достони Амир Соҳибқиронга, яъни Амир Темур кўрагон Искандари сонийга» деб илк боб бошланади. Бу қисмда Амир Темурнинг шажараси берилади. Бу шажара Фосиҳ Хавофийдагидан фарқли ўлароқ, охир-оқибатда Алан Қува хотунга олиб бориб тақалмайди: Амир Темур ибн амир Турағай баҳодур ибн Барқул баҳодур ибн Илонғиз баҳодур ибн Инжил баҳодур ибн Қоражор нуён ибн амир Суғичин ибн Бердиқулон ибн Иримчи Залосхон ибн Қожувли баҳодур ибн Тарбонхон. Бу боб қолган қирқ олти фасл учун режавий йўналишга эга.

Салоҳиддин Тошкандий «Темурнома»ни битар экан, ўзи тасвирламоқчи бўлган шахсга бемисл ҳурмат билан ёндошади. Бу бежиз эмасди, муаллиф Амир Темурнинг халқи олдидаги хизматини босқинчи хонларни «Самарқанддин ихрож қилишда» деб тушунади. Ана шу ғоя кейинги достонларда Амир Соҳибқироннинг ўттиз-ўттиз беш йиллик кураши орқали бадиий жонлантирилади.

«Аввалги достон: ҳазрат Амир Темур Соҳибқироннинг оналаридин туғулмоқларини баёни»да Бухоро Садр аш шариъатининг қизи Тегина Бегим Моҳ билан шаҳрисабзлик амирзода Турағай Муҳаммад никоҳи, бу ишда уламолар, ислом пешволарининг бошқош бўлиши ҳикоя қилинади. Қадим замонлардан Бухоро ва Шаҳрисабзда яшовчи туркий аҳоли қуда-анда бўлиб келган. Турағай Муҳаммад билан Тегина Бегим Моҳнинг топишуви ҳам одатдаги ақдлардан бири бўлиб қолиши мумкин эди. Бироқ, бу никоҳдин кейинчалик жаҳонни титратган ўғил туғилди. Шайх ул аълам Сайфуддин шундай бўлишини олдиндан билган. Амир Темур туғилмасдин бурун унга «Соҳибқирон» лақабини ҳам у берган. Диний каромат билан боғлиқ талқинни тушуниш мумкин, албатта. Лекин шу бобда яна бир ҳақиқат ўрин олганки, бунга жиддий аҳамият бермаслик мумкин эмас. Тегина Бегим Моҳ амир Турағай

Муҳаммадга никоҳ қилингач, амируннос Қозағон (мўғул) орага суқилади. Достонда Тегина Бегим Моҳга талабгор бўлган амир Қозағон тақдири Шайх ул аъламнинг аралашуви билан осонгина ҳал қилинган деб кўрсатилади. Хушфаҳм ўқувчи мўғуллар билан туркий аҳолининг низолари фақатгина сиёсий кураш доирасида чекланиб қолмай, Ўрта Осиё халқи учун ниҳоятда муқаддас бўлган оилавий масалаларга ҳам бориб тақала бошлаганлигини сезади. Амир Қозағон билан Турағай Муҳаммад — қайнота ва куёв. Амир Қозағоннинг қизи Пўқун Бегим Турағайнинг биринчи хотини. Амир Қозағоннинг Тегина Бегим Моҳга илиниши қалб амри эмас, балки мўғул амирлари билан ҳисоблашилмай, бу иш амалга оширилганлиги учун, унинг иззат-нафсига тегади. Пўқун Бегим ҳам ўз навбатида Тегина Моҳга қўлидан келган барча ёмонликни қилади. Тегина Бегим Моҳ бошига тушган, афсонага ўхшаб кетадиган жирканч ишлар кундош аёлнинг қилмишигина эмас, отасининг ўчи деб ёнган қасоскор фарзанднинг ёвуз ниятидир. Бинобарин, XIV асрга келиб ҳукмдор мўғуллар билан тобеъ аҳоли (шунда ҳам ҳар икки томоннинг аслзодалари) ўртасида яқинлашув — қуда-андачилик, исломга кириш расмият учунгина бўлган. Ўнгай келган ҳар бир ишда миллий адоват бўй кўрсатиб турган. Пўқун Бегим амир Турағайнинг Кошғарга ҳарб иши билан кетганидан фойдаланиб, Тегина Бегим Моҳни ўлдириш пайига тушади. Бунга сабаб, унинг тушида Тегина Бегим Моҳдан туғилажак ўғил соҳибқирон бўлиши, куннинг кўзини, ернинг юзини олиши аён бўлади. Тегина Бегим Моҳга отаси номидан қалбаки хат қилдириб, уни Бухорога жўнатади. Амир Қозағондан қолган қули Мойдунга Тегина Бегим Моҳни йўлда ўлдириш топшириғини беради. Қорнида олти ойлик ҳомиласи бўлган Тегина Бегим Моҳ ўлмай қолади. Унинг ўғли амир Чокуга қарашли элда (амир Чоку амир Турағайга қариндош, Қарши ҳокими бўлган. Баёнқули томонидан бу ишдан бўшатилган), Занжир Сарой мавзиъда туғилади. Занжир Сара (баъзи манбаларда Занжир Сарой) ўрни аниқланган эмас. Акад. В. В. Бартольд Занжир Саройнинг Қаршидан икки кунлик йўлда эканлигини айтади. Тахмин қилиш мумкинки, Бухорога, касал ётган отасини кўриш учун (Пўқун Бегим шу ҳийлани ўйлаб топган эди) йўлга чиққан Тегина Бегим Моҳ қайси йўлни танлаши мумкин эди? Бу ўринда тахминлар бор. Шаҳрисабз — Бухоро йўли Қарши орқали ҳам, шунингдек, Миёнкол орқали ҳам ўтган. Шаҳрисабзликлар кўпинча иккинчи йўлни танлаганлар. Занжир Сара ўрни ҳам Каттақўрғон — Чироқчи (Ўмакай) оралиғида бўлган, деб ўйлаш мумкин. Буни, албатта, изчил тадқиқ йўли билан аниқлаш тарихшуносларимиз бурчи. Амир Темурнинг Хўжа Илғор қишлоғида туғилганлиги расмий тан олинган. Бу, шубҳасиз, унинг ота авлоди яшаб келган жой. Салоҳиддин Хожа Занжир Сара ҳақидаги ривоятни нимага асосланиб келтирган, айтиш қийин. Амир Соҳибқироннинг туғилиши билан боғлиқ афсона ва ривоятларда қанчалик ҳақиқат бор, бунга жавоб бериш учун вақт талаб қилинади. Лекин бир нарсани ишонч билан айтиш керакки. Шарқ

тарихнавислигида, бадиий ижодиётида набилар, пайғамбарлар, султонлар у ёқда турсун, тўқима шоҳлар образи яратилганда ёки улар ҳақида гап борганда, албатта, уларнинг тақдири азалдан белгилаб қўйилганлиги, илоҳий қудрат ёрлақаганлиги тавсиф этилади. Бу анъанани «Темурнома» ҳам четлаб ўтмаган.

Темур — отасининг ёлғиз ўғли. Ота-ўғил ўн икки йилдан сўнг топишадилар. Шу ўринда отасининг исми Тарағайми ёинки Турағайми, бир мулоҳаза қилсак. «Темурнома»да «т» ҳарфи билан «р» ҳарфи оралигида «вов» ҳарфи келади. Демак, Турағай деб ўқилади. Одатда ўзбекларда баъзи оилаларда ёлғиз бола кўриш солув бўлади. Бундай хонадонларда болаларга Темур, Пўлат, Чўян, Тошболта ва бошқа исмлар улаштирилиб қўйилаверади. Баёнқули амир Турағайдан «яна бошқа ўғлинг борми?» — деб сўрайди. Амир унга «йўқ» деб жавоб беради. Амир Турағайнинг ўзи ҳам ёлғиз ўғил эмасмикан? Турағай — турақол, яшайқол маъносида эмасмикан? Масалан, Тухтамиш, Тухтасин сингари исмлар ҳам аслида шу мантиқдан келиб чиқиб қўйилади-ку?! Салоҳиддин Хожа, «Шаҳрисабзни ҳозир ҳам (XIX аср охирлари XX аср бошлари) Турағайия» деб атайдилар, дейди. Буни инкор қилиб бўлмайди, Китоб, Шаҳрисабз, Чироқчига яқин тоғлик маъво ҳозирда ҳам Тарағай, Тарағай қишлоғи деб юритилади. Занжир Сари қудуғи (Салоҳиддин хожа бу қишлоқда қудуқ қовғасига занжир боғланганлиги учун шу ном берилган дейди) шу жойда бўлмаганмикан? Акад. В. В. Бартольд буни Занжир Сарой деб таъкидлайди. Сувлоқ жойларда бинолар бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Хуллас, мушоҳада қилишга ўрин бор.

Темурнинг пешонасига соҳибқиронлик битилган эди. Буни етти иқлим мунажжимлари ҳам олдиндан каромат қиладилар. Икки сайёранинг — Зуҳал билан Муштарийнинг яқинлашуви даврида (Оллоҳ таоло шу соатда оламни яратган экан) туғилган ўғил соҳибқирон бўлар экан. Юлдузлар ҳаракатидаги бу ҳолат ҳар саккиз юз йилда такрорланар экан. Шундай пешонаси ёрқираган зотлар Амир Темурга қадар иккита ўтган экан. Булар — Искандар Зулқарнайн ва Муҳаммад пайғамбар. Амир Темур Муҳаммад пайғамбардан сўнг саккиз юз йил ўтиб, учинчи соҳибқирон бўлиб туғилган экан. Тўғри, айрим тарихий асарларда, масалан, «Абдулланома» («Шарафномаи шоҳий») асарида Ҳафиз Таниш Бухорий бу мундарижага Абдуллахон номини ҳам киритади.

«Шоҳнома»даги аксар шоҳлар болаликда азоб-уқубатларни, айниқса, бир неча бор ўлим хавфини бошдан кечирадилар. Бўлажак соҳибқирон эса туғилмасдан бурунроқ етти иқлим султонлари томонидан ўлимга ҳукм этилади. Етти иқлимдан Бухорога элчи келиб, Баёнқулихон ижозати билан яқин орада туғилган болаларни кўрикдан ўтказадилар. Мақсад — жаҳонни олувчи (Бухорога элчи жўнатган етти мамлакат ҳақиқатан ҳам кейинчалик Амир Темур томонидан олинади) чақалоқ Темурни топиш ва ўлдириш эди. Лекин булар ниятига эришолмайди. Афсоналар, ривоятлар асосида ёзилган бу боб жуда қизиқарли, айни вақтда ишонтирарли йўриқда ёзилган. Айрим саҳифаларда

афсонавийлик босим бўлса, кўпгина ўринларда ҳақиқат уруғи ҳам гуркираб кўкариб туради. Темур болаликдан кучли, жўрабоши бўлиб ўсади. Ҳали амир Чокунинг уйида эканлигида Занжир Сара қудуғидан қирқ қул сув тортадиган қовғани ёлғиз ўзи тортади, одамларга сув улашади. Қассобнинг зил-замбил қанорасини бир бармоғи билан отиб юборади. Буни у ўз тенгқурлари билан баҳслашиб қилади. Болалар Або Муслим кучли эканлигини китобдан ўқиб билганмиз дейишади. Темур ўз кучини намойиш қилишда Або Муслимни йўлда қолдиради. У қудуқдан қирқ мартаба сув тортиб, чарчаб ухлаб ётганида бир илон кўксига чиқиб, кулча бўлиб ётади. Шу дақиқада отаси уни излаб келиб, шу қудуқ ёнида тўхтаган эди. Одамлар ёрдам беришдан ожиз, салгина қалтис ҳаракат бўлса, илон болани нобуд қилиши мумкин. Одамлар саросимада турганида Темур уйғониб қолиб, қўрқмасдан, пайт пойлаб илоннинг бошини тишлаб узиб ташлайди. Майли, буларда озми-кўпми муболаға бўлсин дейлик. Темур болалигида етти йил қўтир бўлиб, сира қашинмаган экан. Бунинг учун темир ирода керак бўлган, албатта. Мол боқувчи болаларда бу касаллик учраб турган.

Бобдан бобга ўтган сари асар мураккаблашиб, кейинчалик тақдири у ёки бу даражада Амир Темур билан тўқнашадиган, учрашадиган кишилар кўз ўнгимиздан ўтаверади. Шулардан бири Баёнқулихоннинг ўғли Бароқхондир. Бароқхон Темурнинг акси. У тажовуз қилишга, зулмга уста. «Темурнома» XIV асрдаги сарбадорлик ҳаракатини четлаб ўтиши мумкин эмасди. Бу масала асарда бошқачароқ йўсинда берилади. Бир томондан пайғамбарлик даъво қилувчи Носир Хисрав (бу номнинг шоир Носир Хисравга дахли йўқ) сингари кишиларнинг ҳокимият учун кураши талқин этилса, иккинчи томондан оқ кийимлилар — сарбадорлар ҳаракати тасвир мавзуи қилиб олинади. Бунда ғайри табиийлик йўқ: ўша йилларда мўғулларга қарши курашнинг шакллари ҳам курашувчиларнинг гуруҳ ва тоифалари ҳам кўп бўлган. Чамаси, бу курашларга сиёсий руҳ бериш учун муаллифда маҳорат етишмайди, ҳатто, сарбадорлик ҳаракати тасвири ҳам изчил ва ёрқин эмас. Носир Хисрав исломда ўзгариш ясашга интилувчи шахс сифатида тор мақсад доирасида қолдирилади. У халқни орқадан эргаштириш учун ўзини пайғамбар деб эълон қилади. Бир вақтлар Муқанна ҳам арабларга қарши курашда шу йўлни танлаган эди. «Бухоро тарихи»да муаллиф уни шу қилмиши учун роса қоралаган эди. Носир Хисрав ҳақиқатда шу йўлни тутганми-йўқми бундан қатъий назар, айтиш мумкинки, ислом сиёсий курашдан четда турмаган.

Шу жиҳатдан Шайх Шамс Кулол ҳақида фикр юритиш лозим бўлади. Темур болалигидан бу шайхга ихлос қўйган. Ҳаётининг энг оғир дақиқаларида унга мурожаат қилган, маслаҳат олган. Биз «Темурнома»даги илоҳий қудрат билан боғлиқ саҳифалардаги пардани аста кўтариб, асл моҳиятга боқайлик. Шайх Шамс Кулол ёш Темурни мўғулларга қарши кураш руҳида тарбияламадимикин? Амир Темур улуғ мавқега эга бўлганида ҳам уни асло ёдидан чиқармаган-ку?! Асарда талқин этилган яна бир шайх самар-

қандлик Бурҳониддин Соҳиб ҳидоят ҳам кураш майдонига тушган Амир Темурга раҳномалик қилади. Унинг олдига тушиб, мухолифлар билан гоявий жангга киришади. Ватанпарвар дин арбоблари кураш бошида турганлигини асар муаллифи ҳамиша ҳам очиқ тасвирламайди. Шундай бўлса-да, бу руҳ бутун асар мазмунидан англашилиб, бўртиб кўриниб туради.

Темур ҳаёт қозонида жуда эрта қайнай бошлайди. Отаси амир Турағайнинг эътиқоди суст кетган ҳоллар бўлади. Аммо ёш Темур метин иродали, айтганидан сира қайтмайдиган йигит. Мағлубият аламлари, тазйиқ ҳам уни йўлдан қайтара олмайди. Аксинча отасини ҳам мухолифларга бўйин эгмасликка даъват этади. Асарда гира-шира бўлса-да, ўсмир Темурнинг кураш йўлида гоҳ Қаршига, гоҳ Самарқандга қатнаб турганлиги, ҳайрихоҳлар излаганлиги берилади. Афтидан ота-боланинг муносабати бузилишига ҳам аслида Темурнинг тутган йўли сабаб бўлса керак. Чунки амир Турағай «хўб ғани, бой киши эрди. Ҳар ижнос моллари бор эрди». У, ўғлини ҳалокатли йўлдан қайтармоқчи, мухолифлар билан тил топмоқчи, ҳатто, улар томонига ўтмоқчи бўлади. Ота-боланинг арази сиёсий келишмовчиликка эмас, маиший масалага олиб келиб богланади. Юқорида айтилганидек, Салоҳиддин Хожа воқеаларга сиёсий нуқтаи назардан баҳо беришда баланд нуқтага кўтарила олмаган.

Амир Турағай бир куни ўғлига кўп қўй бериб Самарқанд бозорига жўнатади. У, «қўйларни ҳаммасини минг олтунга сотиб, пулларини белига боғлаб, бозорларни сайр қилиб юрур эрди, бир ерда қаландар маъракa қилиб сўзлаюр. Қўлида қоғоз, шеър ёзилғон». Одамларни йиғиб, шеър ўқиб, маърака қилган шоир Камол Хўжандий эди. Унинг қўлидаги рубоийни Темур минг тангага — қўйлар пулига сотиб олади. Уйга бир парча қоғоз билан қайтган ўғлига амир Турағай «сени бир банги фириб бериб, алдаб кетибдур. Ўғул бўлсанг тузук бўл, бўлмаса йўл», деб кўп дашном беради.

Камол Хўжандий рубоийсининг мазмуни яхшиликка даъватдан иборат: зулм билан дунёда ном қолдириб бўлмайди. Жамшид, Сулаймон, Искандарлар ўтиб кетди, навбат сенга ҳам етиши тайин, яхшилик қил. Шеърдаги ҳикматни англаган Темур отасининг «бўлмаса йўл» деган гапидан аччиқ қилиб, Бухорога чиқиб кетади. Энди унинг саргузаштлари мўғул хонларининг қароргоҳида давом этади.

Бухорога келган Темур биринчи кунданоқ адолатсизликни ўз бошида синаб кўради. Бароқхоннинг мужиби ичиб, бозорда тўполон қилади, унинг дастидан одамлар зир титрайди. Темурнинг сўнгги умиди — қўлидаги лаълни ҳам тортиб олиб кетади. Бобо порадуз образи ғоят ибратли. Бу қўҳнадўз чолнинг хон олдида обрўси катта. У адолат тимсоли, адолат олдида нўёнлар ҳам, қози, мингбоши, юзбошилар, ҳатто подшо ҳам қўрқиб-қалтираб туради. Баёнқулихон Бобо порадўзга ихлос қўйган, унинг гапини тинглар эди. Аммо Баёнқулининг аржандаси Бароқхон ва унинг ҳамтовоқлари кўнглига келган номаъқулчиликдан қайтмайдилар. Темур лаълни олдириб (бегона шаҳарда яшашининг ўзи бўлмайди),

саройнинг бижғиган муҳитини яқиндан билиш имконига эга бўлади. Шу баҳонада Баёнқулининг кенжа қизи (хоннинг тўққиз қизи бор эди) Сарой Мулк Хоним билан танишади. Сарой Мулк Хоним — Биби Хоним «Темурнома»да Баёнқулихоннинг қизи сифатида берилади. Тарихий манбалар унинг Қаршида ҳукм сурган амир Қозонхоннинг қизи бўлганлигини, 1341 йилда Қаршида туғилганлигини далолат этади. Бадиий асарларда кузатилганидек, Салоҳиддин Хожа ҳам тарихий далилларга эркин ёндошади. Масалан, Ўлжой Туркон (Камол ой) Хонимни Хоразм шоҳининг қизи деб тақдим этади. Биламизки, у Хусайн ибн Мусаллабнинг синглиси. Бундай мисолларни яна келтириш мумкин.

Баёнқулихон ўлгандан сўнг, тахтга унинг ўғли Бароқхон чиқади. Бароқхоннинг золимлигини Темур синаган эди. Тахтга чиққанининг учинчи куни у отасининг донишманд вазири Сирож Қамарийни қатлга буюради.

Ўн иккинчи достонга келиб яна бир ўзан очилади. Бу бобда шайх Саййид Отанинг Қалмоқ юртларида олиб борган тарғиботлари нақлидир. Саййид Ота — шоир Саййид Аҳмад эмасми деган фикр кўнгилдан кечади. Маълумки, насл-насаби жиҳатдан Саййид Аҳмад Темурийларга яқин туради. У ўз замонасининг йирик шоири бўлган, «Таашшуқнома» асарининг муаллифи. Асарда шоир Саййид Аҳмаднинг шоирлик салоҳиятидан кўра дини ислом йўлидаги кураши кўпроқ ёритилади. Саййид Отани шоир Саййид Аҳмад билан айнан бир киши дейиш тўғри бўлмас. XIV — XV асрларда ислом динини тарғиб этиш, уни Ўрта Осиё бўйлаб кенг ёйиш ҳаракати кучли бўлган. Саййид Ота исломнинг ана шундай фидоий тарғиботчилари вакили сифатида талқин этилган.

Мўғул хонларининг ўзбошимчалиги борган сари ҳаддидан ошади. Амир Темур Қаршида бўлганида буни яна ўз бошида синаб кўради. Оқтемурхон зўрлик билан унинг севимли хотини Сарой Мулк Хонимни тортиб олади. Сарой Мулк Хоним қанча бедодлик бўлмасин эрига содиқ қолади. Хонимчани (асарда у шундай аталади) қутқазишда қаршилик жўмард қиморбоз Иноқ Қиморий ёрдамини аямайди. Оддий сўфининг ўғли бўлган чапани, мард Иноқ умрининг охирига қадар Амир Темур ёнидан бир қадам жилмайди. Амир Темур Иноқ ёрдамида Оқтемурни ўлдиради. Бу унинг мўғуллардан шахсий ўч олиши эди. Шахсий адоват аста-секин ижтимоий мазмун касб эта боради. Чунки Бухорода у минглаб билимли кишиларнинг аёвсиз қурбон бўлганлигини ўз кўзи билан кўради. Тўқтемур отасининг норасмий хотини бўлган канизакни олмоқчи бўлади. Ислом руҳонийлари бу аҳлоқ доирасида эмаслигини айтадилар. Ҳалиги фоҳиша канизак истаги билан муллолар қатли ом этилади. Бу қаттолликни асарда Саййид Ота «алар қони билан боғ кўкартмишсан», деб лаънатлайди.

Ўн учинчи достондаги бир ибратли, накл шундаки, Қаршига акаси Оқтемурхон ўлгандан сўнг ҳоким бўлган Қизил Темур хун олиш учун тиш қайрайди. У Оқтемурнинг қотилини топиш учун Қарши халқини қиличдан ўтказа бошлайди. Муаллиф Амир Темур

сиёсий фаолияти бошланган даврнинг бошдан-оёқ синов йиллари бўлганлигини шу воқеа тасвирида жонли кўрсата олган. Қаршида донишманд Шайх Умар деган киши яшайди. Унинг илми Жаъфардан хабари бор. Қасд қилса, Оқтемурхонни ким ўлдирганлигини айтиб бера олади. Лекин Шайх Умар сотқинлик йўлини рад этади. Унинг ўғли отасига, элига хоинлик қилади, сеҳр илми китобини ўғирлаб, Қизил Темурга олиб бориб беради. Яна бир аёл ҳам Амир Темурнинг рашк эвазига Оқтемурни ўлдирганлигини айтиб беради. Бу билан «Темурнома» муаллифи халқ ичида ҳамиятсиз, рўдапо сотқинлар бўлганлигини таъкидламоқчи бўлган.

Амир Темур Оқтемур хуни учун Қарши халқи қатли ом қилинаётганлигини эшитиб, Қизил Темур ўрдасига мардонавор кириб келади ва дейди: « — Эй Қизил Темур, оғангни қотили мен — Турағай баҳодур ўғли бўлурман, бу фақирларда нимангбор?!».

Яна бир эътиборга молик мисол. Амир Темур Балхда эканлигида содир бўлган воқеа шундай. «Бир кун Амир саройдан чиқуб, ўрамаларда юрур эрди, бир киши, соқоли мош биринч каби бўлғон, нола бирла йиғлаб борур, айтадурки, эй яратган тангрим, бизларни бу кофир золимдан йироқ қилгил. Амир анинг елкасидин ушлаб кўрди, танудиким, отаси қулидин бир замонда муни озод қилғон эрди»: Амир Темур қулликдан озод қилгани чолнинг ўғлини ҳам жонини гаровга қўйиб бўлса-да озод қилади.

Амир Темур улғайгани сари ҳамфикрлари сони ортиб боради. Бунга у ўзининг ақл-идроки, мардлиги, шижоати, қўрқмаслиги билан эришади.

Ўн тўққизинчи бобда Сейистонда бўлган воқеалар тасвир этилади. Бароқхон неча бор номардлик қилади, аммо Темур барибир уни қўллаб-қувватлайверади. Чунки Бароқхон бу ўлкалардаги мўғулларни қувиб чиқаришда восита мавқеини ўйнаши керак эди. Шунинг учун ҳам Амир Темур унинг нодонликларига, бемаврид ҳукмларига тишини тишига қўйиб чидайди. Қўшин бошлиқлари бир сафар Амир Темурни Бароқхон ўрнига хон кўтариш талабини ҳам қўядилар. Амир Темур рад этади. Амир Темурнинг ҳарбий ишдаги билоғонлиги ақл билан жасурликнинг уйғунлигида кўринади. У ҳеч ким бўйнига олмаган ишларга қўл уради: жосус бўлиб, мухолифлар ўрдасига боради, қўшинлар ичига киради. Ўзини гунг, карга солади. Пухта тадбирлар ана шундай қалтис йўллар билан пиширилади.

Амир Темур маълум нуфузга эга бўлгач, Тўқтемурхонга қарши кураш тадорикини кўради. Йигирма тўртинчи достонда жатта сипоҳининг тор-мор этилиши ёрқин тасвир этилади. Шу жангда қўрқоқлик қилган Бароқхонни Амир Темурнинг ўғли Жаҳонгир Мирзо қутқазади. Асарда тасвирланишича, Бароқхон Сарой Мулк Хонимнинг акаси, бинобарин Жаҳонгир Мирзонинг тоғаси. Мирзо Жаҳонгир тоғасини ўлим чангалидан қутқарганида, орадан вақт кечиб, ана шу тоғаси ўзининг қотили бўлишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Барибир, Сейистон жангидан кейин Бароқхоннинг обрўси тушиб кетади, унинг гапи ўтмайдиган бўлиб қолади. Ҳатто, у Амир Темурни ҳам қатлга буюрган пайтлари

бўлган. Бу ҳукмни ижро этадиган киши бўлмайди. Хулоса шулки, 60-йилларнинг охирларига келиб, Амир Темур мавқеи бениҳоя даражада ошиб кетган эди. Бу эса унинг тез орада ҳокимиятни расмий равишда қўлга олишига имкон беради. Амир Темур ўттиз тўрт-ўттиз беш ёшида жами амир ва беклар томонидан Мовароуннаҳр ҳукмдори деб тан олинади. Ҳамма унга хизмат қилишга аҳд-самёд қилади. Асардаги қуйидаги сатрларни ҳаяжонланмасдан ўқиб бўлмайди:

«Тамоми мулки Мовароуннаҳр, Тошканд ва Хўжанд ва Ҳўқанд ва Марғинон ва Андижон ва Кошғар ва Туркистон жатта зулмидан омон топтилар».

Амир Темур халққа бемаврид солиқ солишларга қатъиян қарши бўлган. Унинг ўзи кейинчалик халқини неча бор солиқдан озод қилган. Ҳали Бароқхон куч устида эканлигида «элдин солуқ олурмиз, деди. Соҳибқирон манъ қилдилар, бу йил барча эллар қашшоқдурлар, элни тархон қилурмиз, деди». Бароқхон кўнмайди. Амир Темурнинг ўзи элга тушган солиқни тўлаб юборади, ҳатто, хотинининг тилла-кумуш зийнатларини ҳам қўшуб топширади. Бароқхон синглисининг зийнатларини таниса ҳам, қайтариб бермай, хазинага олдиради.

Йигирма олтинчи достонда Амир Темурнинг икки ўғли қисмати ҳикоя қилинади. Йиллар кечиб, мирзолар улғайган эди. Мирзо Жаҳонгир билан мирзо Умаршайх самарқандлик Хўжа Абдулланинг дилбар қизи, оқила Сокина Бонуга бирваракайига кўнгил берадилар. Ака-ука низоси ёмон тус олади. Мирзо Жаҳонгир ишқ йўлида қўлини қонга бўяйди. Сокина Бону ноҳосдан ўлдирилади. Ғазабланган Амир Темур уни зиндонга солади. Мирзо Жаҳонгир қочиб Балхга, тоғаси Бароқхон ёнига кетади. Уни бу ерда ҳам ажал кутаётган эди. Бароқхон жиянини ҳийла билан чавоқлатиб ўлдиради. Салоҳиддин Тошкандий кимки жиноятга қўл урса, у жазосиз қолмаслиги керак, дейди: «ровий айтурким, Бароқхон била Мирзо Жаҳонгир тўра иккови беодобликидин икки ойга етмайин ҳалок бўлдилар». Ҳа, чикки босилган қадам ҳалокат билан якун топиши жуда тиниқ чизилган.

Кейинги достонларда Амир Темурнинг Ўрта Осиёни мўғуллардан тозалаши, Дашти Қипчоқ, рус мулклари, Урал сари қилинган юришлар, Эрон ва Ироққа, Туркияга қўшин тортишлар ўз навбати билан талқин мавзуи қилиб олинади. Ҳиндистон юриши ва у билан боғлиқ саргузаштлар қизиқарли баён этилади. Асарнинг марказида Тўхтамиш билан бўлган тўқнашувлар асосий ўринни ишғол қилади. Вақтида Амир Темур ҳузурига паноҳ излаб келиб, сийлов ва рағбатга ноил бўлган Тўхтамиш охир-оқибатда кўрнамаклик қилади. Тўхтамиш билан бўлган можаролар илдизини асар муаллифи ишқий мезонда талқин этади. Мирзо Амироншоҳ Тўхтамишнинг гўзал хотини Севин Бекани ёқтириб қолади. Ақд қилингач, Амироншоҳ бу ҳусн маликасининг Тўхтамиш хотини эканлигини билиб, қаттиқ пушаймонлик ҳис қилади ва юртига қайтади. Тўхтамиш Севин Бекани унинг изидан Самарқандга жўнатади. Амироншоҳ унга яқинлашмайди. Фалакнинг гардиши

билан Тўхтамиш Самарқандга келиб. Оқсарой қурилишида меҳнат қилади. Амир Темур уни таниб, алоҳида ғамхўрлик кўрсатади, Севин Бека билан улар яна топишадилар. Амир Темур Тўхтамишни Дашти Қипчоққа волий қилиб тайинлайди. Шу орада Амир Темурнинг беш йиллик, етти йиллик ва уч йиллик сафарлари юз беради. Амир Темурнинг Самарқандда йўқлигидан фойдаланган Тўхтамиш унинг мулкларини бирин-кетин босқин қила бошлайди, Амир Темурнинг хотини Сарой Мулк Хонимга кўз олаа қилиш даражасига қадар боради. Гарчи бу бузуқ кирдикор амалга ошмаган бўлсада, кейинчалик Сарой Мулк Хоним билан Амир Темур муносабатларида маълум ўзгаришлар юз беришига олиб келади. Буни тарихий асарлар ҳам далолат этади.

Тўхтамиш Бухорони қирқ кун қамал қилади. Амир Чоку у билан олти ой курашади. Бу ишда Сарой Мулк Хоним тадбири иш беради. Тўхтамиш орқага қайтади. Бироқ у катта ўлжа ва кўп асирлар билан қайтади. Тўхтамишнинг номардларча қилган босқинини сафарда эшитган Амир Темур Хоразм бўйлаб унинг йўлини қирқиб чиқади. Тўхтамиш Амир Темурнинг босиб келиб қолишидан қўрқиб, қаерда қўнган бўлса, манзил атрофига асирга олиб келаётган хотинларни, бола чақаларни қўйиб, сўнгра ором олишни одат қилган. Бу худди иккинчи жаҳон урушида чекинаётган немис қўшинининг қилган безбетлигига ўхшайди. Демак, макр ва ёлғонлик ҳамма асрларда ҳам бир хил қиёфага эга бўлар экан. Немис фашистлари ҳам аёлларни, болаларни пана қилиб ҳужумга ўтар, чекинар эди. Буни вақтида Тўхтамиш ҳам қўллаган экан. Жанг тафсилотларини тасвирлашда «Темурнома» ақлимизга катта озиқ беради.

Тўхтамиш турган манзилга келган Амир Темур «сипоҳлар айди, холо, шабихун, урайлик. Амир Соҳибқирон айдилар, йўқ. Чунки асиралар бор, алар оёқ остида қолурлар». Тун бўлганлигидан фойдаланиб, Тўхтамиш қароргоҳига ҳужум қилайлик, деган таклифга Амир Темур шу жавобни беради. Ўз элидан олиб кетилаётган асиралар оёқ ости бўлишини истамайди.

Тўхтамиш, бинобарин, мўғулларни қувишда давом этган Амир Темур қўшини «икки ярим йилда ўрус вилоятигача бордилар. Ҳар бир кишида икки саноч бирла икки киши бир тевага миниб, арра, теша, кетмон, бел, чопқу, болталар олиб» сафар тадорикини кўрадилар.

Тўхтамиш қатл этилади. Ўруслар мамлакатининг пойтахти Москов ҳам забт этилади. Бунгача князь Золотоус ҳам жангда мағлуб бўлган эди. Московнинг фатҳ этилиши осонликча кўчмаган.

Султон Муҳаммад (Амир Темурнинг набираси) Москва остоналарига етиб келади: «Московнинг дарвозасига етиб келди. Аммо қўрғонларини тошдин ясоғон эрди. Ҳар бурчида байроқ қўнғон, ҳар кунгирасида занбурак, милтиқ, ҳар занбурак бошида икки қоравул кеча-кундуз била турур. Шаҳарни қирқ дарвозаси бор эрди».

Турк қўшинини замбараклар бир пастда қийратиб, сийрак қилиб қўяди. Сўнг ақл-тадбир билан иш кўрадилар. Ёмғир

ёғишини кутадилар (асарда бу ҳам каромат туфайли юз беради), чунки замбараклар пилтаси ивиб, ёмғирда аланга олмайди. Шаҳар фатҳ этилади. Жанглар жуда қаттиқ кечади, яна неча бор улуғ муҳораба такрорланади. Оқ маликанинг яқин кишилари сотқинлик йўлига кирадилар. Амир Темурга хизмат қилишга ўтадилар. Пудий образи шу жиҳатдан эсда қоларли. Унинг кўнглида ўзининг ҳоким бўлиши палак отиб ётарди. Рус мулкларини фатҳ этишда Амир Темурни заҳарлашга уриниши юз беради. Бу унга қилинган иккинчи фитна эди. Амир Мусо Жалойирнинг ўғли Аҳмадбек тиш тозалагич — мисвокка заҳар суртади. Қасд фош этилади. Аҳмадбек шу усул билан ўз отасини ҳам заҳарлаб ўлдирган эди.

Москва қўлга олинади, рус ерларида Амир Темурнинг юриши давом этади. У зулмот чизиғига қадар боради. Асарда зикр қилинишича, Москов князлиги то Шоҳруҳ вафотига қадар Темурийларга бож тўлаб турган. Дарвоқе, Ҳусайн Бойқора тахтга чиққан дастлабки йилларида Москвага элчилар жўнатганлиги маълум. Бу қандай мақсадни кўзда тутган, айтиш қийин. Москвага жўнатилган элчиларнинг тақдири номаълум, манбаларда бу ҳақда бошқа маълумот учрамайди.

Амир Темурнинг Шом, Ирок юришлари бир неча достонга мавзу бўлган. Боғдод амири Султон Аҳмад ҳисобсиз қўшинга эга эди. Шу боисдан ҳам у Амир Темурга нописандлик билан, масхараомуз мактуб йўллайди: «Эй Амир Темур оқсоқ, билгил ва хабардор бўлгилким, мени султон Аҳмад Рустами соний атарлар, етти юз минг қўшун бирла бу ерга келиб тушдум».

«Темурнома»нинг бир ибратли томонини алоҳида таъкидлаш лозим. Қирғин барот жанглари курашаётган икки томон учун ҳам бирдек қон тўкиш деган гап. Айниқса, жанг бир диндаги кишилар ўртасида бўлса, бу кечирилмас хатодир. Амир Темур билан Султон Аҳмад яккама-якка олишаётганда ғойибдан пайдо бўлган бир қўл уларни ҳавога кўтариб: «эй густоҳлар, икки мусулмон на учун низо қилурсиз», деб дашном беради. Дин аҳлининг аралашуви билан низо сулҳга тортади. Султон Аҳмад Бағдодга амир қилиб қолдирилади. Умуман, Амир Темурнинг юришларида бир хусусият кўзга яққол ташланиб турадики, у мумкин қадар ишни жанггача олиб бормаслик пайидан бўлади. Уни яхшилик билан қарши олган мамлакат ҳокимларини ўз ўрнида қолдиради, уларга мурувват кўрсатади. Аксинча, гапида турмаган, сотқинлик йўлига кирган, рақиблар билан тил бириктирган юрт эгаларини у аёвсиз жазолаган, бадарға қилган. Энг сўнггида охирги чорани қўллаган. Буни Хоразм ҳокимлари билан бўлган бир қанча тўқнашувлар мисолида кузатиш мумкин. Хоразмни ер билан яксон қилган, аҳолисини кўчишга мажбур этган (улар Тўхтамиш билан тил бириктирганлиги учун жазога мустаҳиқ этилган эди) Амир Темур орадан бир неча йил ўтиб, ўзи буздирган шаҳарни тиклаш вазифасини қўяди.

Охирги достонларда Елдирим Боязид билан бўлган жанг тасвир этилади. Елдирим ўғли Султон Шаблини Амир Темур олдига элчи қилиб жўнатади. Урушмаслик ҳақида аҳднома етилиб келаётганда,

Елдирим сабрсизлик қилиб, жангни бошлаб юборади: «Қайсар то ўғли боргунча бўлмай, бир юз етмиш кишини бошлиқ қилиб. аларга вазири аъзам Темуртошни амири аскар қилиб юбордилар. Тўрт сон киши денгиз каби ошиб-тошиб йигирма кунда Олатоғ бағрига етдилар. Бу ғавғоларни дангқини Миср аҳли эшиттилар».

Елдирим билан бўлган жангда Амир Темурнинг лашкарбошилари катта жасорат кўрсатади. Бағдод ва Шом жангларида ҳориган қўшинга Қайсар лашкари билан курашиш жуда қимматга тушади.

Тахтга чиққанидан то сўнгги нафасига қадар ҳарбу зарбга умрини бағишлаган Амир Соҳибқирон Ўтрорда касалланиб вафот этади. Кун совуқ, ҳукмдор соч олдиради. Икки бор заҳарланганида ҳам омон қолган Амир Темур қаруви етган эди, ўлим бу сафар уни омон қўймайди.

«Темурнома» мазмунига кўра жангнома асар. Бироқ Салоҳиддин Хожи таъкид қилганидек, «бу ўзга жанг китобларидек эмас, чунки мунда ақлга далолат қиладиган ҳикмат сўзлари кўбдур». Бу ҳикматлардан келиб чиқадиган хулоса битта: «Темурнома»ни мутолаа қилган ўқувчи жангу жадалларнинг инсоният учун мутлақо кераги йўқлигига ишонч ҳосил қилади. Амир Темур ўз мухолифларини қанча мағлуб этмасин, барибир, унинг қўшини ҳам кўп талофат кўради.

Асарнинг қамрави кенг эканлиги ҳақида юқорида сўзланди. Буни яна шундан ҳам билса бўлдики, «Темурнома»да беш юз дан ошиқ киши номи тилга олинади. Буларнинг кўпчилиги тарихий шахслар, Шарқ мифологияси орқали бизга таниш сулолалар вакиллари. Муаллиф айрим тарихий шахсларни яшаган даври нуқтаи назаридан янглиш талқин этади, айримларининг исмларини ўзгартиб қўллайди.

«Темурнома»нинг тили бир қарашда анча мураккабдек туюлади. Бу ҳол дастлабки бобларда айниқса сезилиб туради. Аммо, умуман олганда, асарнинг тили, ҳикоя қилиш усули оддий ва мароқли. Афсоналардан ижодий фойдаланиш, руҳий олам ҳақидаги талқин кишини ўзига жалб этади. Айниқса, бугунги кунда инсон ақл-заковатининг янгидан-янги қирралари қайта бошдан кашф этилаётган бир даврда биоток ёрдамида касалларни даволаш (Тегина Бегим Моҳ, Носир Хисрав, Ҳаким Низорий), руҳларнинг мавжудлиги (рижол ул ғойиб), тилсимот ва жаҳонномалар ҳақидаги нақллар қизиқиб ўқилади.

«Темурнома» жаҳонга таниқли улуғвор тарихий шахснинг ҳаёти мисолида кишиларни бир-бирига меҳр-оқибатли бўлишга ундайди, ўтмишда юз берган қирғинлардан сақланишга, тинчликнинг, офиятнинг қадрига етишга даъват этади. Ҳолбуки, биз тарихимизни жуда-жуда саёз биламиз. Ўтмиш — эртанги куннинг дарслиги. Дарс эса ҳамиша ибрат йўлига бошлайди.

ПОЁН РАВШАНОВ,
филология фанлари номзоди

ТЕМУРНОМА

Амир Темур Кўрагон жангномаси

Ҳамд бағоят ва ситойиш бениҳоят ул халлоқ қадимул вужуд парвардигори оламга, вужуд жамъи музоҳир ва муботин баҳр жудин бир қатра шуҳуд нур зуҳури — зуҳур нур шуҳудидин бир ламҳа ўлуб, байн ул каф ва ан-нун анвоъи мавжудот ибтидоъи асрор макнутот буюруб, вужуди инсоний калимайи жамоъа ва саҳифаи комила қилиб, нусхайи кубаросини ва сойир шиёдин имтиёз ва интиҳоб бирла сувар жамъи маоний ва калимайи сибъ ул маоний дарж ва маҳз истифо ва ихтиёр ила мажмуъайи Одамдин иктисор жаридайи сулола акроми-ла Лой бинни Одам сойае андоз мафориқи олам бўлуб, ҳамул хилъати иззат ва маншур туғройи хилофот бўлганроқ.

Арсаи ғабродин восил мало аъло ўлмишдур. Саловот, салом ул раҳномайи шохроҳи худо ва пешвойи жодайи худо, сардафтари саҳифайи анбиё ва феҳрасти жаридайи авлиё, офтоби фалак истифо, моҳтоби буржи асфиё, яъни ҳазрат Муҳаммад мустафо саллалло алайҳи вассаломни ўзларига бўлсунким, жумла авлиёга раҳнома ва барча умматларга муҳтадий ўлмишдур, ризвон таоло алайҳим ажмайн.

Аммо баъд, тарихшуносон, арбоби ирфонга махфий эмасдурким, жаноб ҳазрат Одам сафийалло замонларидин бизни вакти замонимизгача жамъи одамлар икки қисм бўлуб: аввалги қисм туфони ҳазрат Нуҳдин илгаридур, иккинчи қисм кейиндур. Аммо қисми аввалнинг ҳақиқати ҳоллари ва ниҳояти аҳволлари ва асомий ансоблари камоҳий маълум эмасдур. Агарчи баъзи аҳли таворих бу мақолада пирони саҳойиф этмиш, аммо индалақлан мусаллам ўлмаганлиги ошкорадур ва лекин баъзи ҳодиса вуқуъига илмимиз фақат Қуръони шарифнинг нотиқ ўлдиги Қисасдин ва анбиё-у аъзам ва расул кером афандиларимиз ҳазратларининг ахбор муъжиза осоридин лоҳиқ ўлмишдур. Ҳатто, «Китоб ул ахбор»дан манқулдурким, туфондин илгари олам зери ҳукумати жабобирда бўлуб, кўб олим, фозил ва файласуф, оқил кимарсалар куб-куб бўлуб, анвойи илмлар ижод, гуногун санъатлар иҳдос этиб, илми тилсим ва илми афсун каби ва мунга ўхшаш эшитилган ва эшитилмаган неча ҳунарлар ижод қилмишлар эрди. Ҳатто Идрис алайҳиссаломнинг шогирди Исқилинус отлиғ ғоятда аҳли ҳунарманд киши эрди.

Аммо аҳли таворихларга маълумдурким, замони Одамдин ҳазрати фахри оламнинг арсаи шуҳуд бўлдиқлари овониғача аҳли ажамлар айтур: олти минг ўн уч йилдур ва баъзилар айтур: беш минг туққуз юз йилдур. Асҳоби ҳисобнинг аксари иттифоқлари абжад ҳуруфининг жамъи адади миқдоричадурким, беш минг туққиз юз туқсон беш санадур. Аммо, тоифаи Яҳуд Тавротдин нақллари узра Ҳабут Одам алайҳис салом ила ҳижрати Хотамул анбиё-у алайҳа вассалом вуқуъи мобайни беш минг қирқ уч йилдур ва миллати насоронинг Инжилдин ривоятлари замони мазкурдин Саййиди ҳаширда зоҳири олам ҳазратларининг нури заҳуриғача беш юз минг етмиш йилдур. Аммо, Саййидинное ибн Аббос розалло инна ҳазратларининг қавли шарифлари узра Ҳазрат Одам софийдин жаноб Нуҳ набийнинг туфониғача икки минг икки юз эллик олти йилдур. Андин ҳазрат руббулжалил Иброҳим алайҳиссаломғача минг етмиш йилдур.

Андин ҳазрат Сулаймон алайҳиссаломғача беш юз уттиз олти

йилдур. Андин ҳазрат Мусо алайҳиссаломғача беш юз беш йилдур. Андин ҳазрат Искандарни садд Яъжужиғача етти юз ўн етти йилдур. Андин ҳазрат Исо алайҳиссаломғача уч юз олтмиш тўққуз йилдур. Андин Саййид ал кавнайн расул ас сайқалинни зуҳурлариғача тўрт юз ўттуз тўрт йилдур. Бу тақдирғача жаноб ҳазрат Одамдин ҳазрат Саййид ул оламғача беш минг тўққуз юз эллик олти санаға болиғ эрур. Аммо ҳисоб қамарийяи арабиймудур, бўлмаса шамсияи румийямудур, маълум эмас. На учун, шамсияни қамарийядин ўн бир кунга яқин тафовути бордур. Яна ҳазрат Одам замонидин бизларни замонимизға келгунча садр нишин салтанати жаҳон бўлган беклар, подшоҳони аслоф икки синф узрадур. Аввалги синф ҳазрат Саййид ас-сайқалиндин илгари. Алар тўрт табоқотдур. Табақаи аввал — Пешдодиён, табақаи иккинчи — Каёниён, табақаи учунчи — Ашканиён, табақаи тўртинчи — Сосониёндур. Лекин аксар аҳволда диёри Арабға анбиё ва диёри Ажамға салотин келдиги машҳур ва мутавотирдур.

Аммо синфи иккинчи замони ҳазрат Саййид ас сайқалин алайҳиссаловот вассалом сўнграги афрод иқбол бўлгонлар ўн табоқотға восил бўлмишдур: аввалги табақа — бани Умийядурким, чаҳорёр гузин ризвонулло таоло алайҳим ажмайин; иккинчи табақа — Аббосиёндур; учунчи табақа — Сомониёндур; тўртунчи табақа — Ол Пўйаҳдур; бешинчи табақа — Сабук Тегиндур; олтинчи табақа — Хоразмиёндур; еттинчи табақа — Салоҳидат ул мавтдур; саккизинчи табақа — Салжуқиёндур; тўққузунчи табақа — Чингизхониёндур; ўнунчи табақа — Усмониёндур.

Аҳли таворих қавлида ибтидои дунёға султон бўлгон Каюмарсдур дерлар, қирқ йил салтанат сурди, етти юз йил умр кўрди. /тафсилин истоғон «Тарихи Табарий»га борсун/, анинг ўғли Сиёминг, анинг ўғли Ҳушанг, анинг ўғли Таҳмурас, анинг ўғли Жамшид етти юз йил салтанат сурди. Охирида Заҳҳокни танасиға арра солиб ўлдурди. Булар барчаси тўфондин илгари муқаддимдур. Аммо Афросиёб, Рустам ибн Зол, Кайковус булар Жамшидни авлодидур. Афросиёб Пушангни ўғли эрди, туркларга малик эрди. Жамъи Туркистон ва Мовароуннаҳр ва Машриқ халқи они ҳукмида эрдилар. Ҳисобсиз аскар ва қўшунлари бор эрди. Аскарини тортиб Манучеҳрнинг устига келди. Етти йил муҳосара этиб, охир ярашдилар. Бир баҳодури бор эрди, оти Арш эрди. Замованд тоғини устига чиқиб бир ўқ отти, ул бир каркасни қанотиға тегиб, учуб Замованд ва Табаристондин ўтуб Жайҳун ёқасиға тушти. Ул юртни барчасини Афросиёб забт айлади. Ҳазрат Мусо алайҳис салом замонида оламга вужуд тобдилар. Мусо алайҳис саломдин ҳазрат Искандарни саддиғача етти юз ўн етти йилдур. Ҳазрат Искандар Зулқарнайн Ёфас авлодидиндур. Файлоқус қизидин, Дороб ўғлидур. Файлоқус ёнида юрмак ила анга Файлоқус ўғли дерлар. Шарқға ва Ғарбға ҳукм этиб, Яъжуж ва Маъжужға садд тортти. Зулмат ичра ҳайвон суйиға борди, андин қайтиб Ироқға борурда шаҳри Заворда вафот тобти, ўттуз олти йил баъзи қавлда султон бўлди, баъзиким, дерлар бидъат ўглиға таклиф қилдилар, қабул этмай ибодатга машғул бўлди. Тафсилин истасалар «Искандарнома»ни мутолаа қилсунлар.

Эмди келдук табақаи Чингизхонийларга. Ҳазрат расул акром саллалло алайҳи вассаломдин сунгра тарихнинг беш юз тўқсон тўққуз (1203) ҳижрати нубуввий эрдиким, давлати Чингизхон воқеъ улмишдир. Чингизхон ибн Бийнукахон ибн Хонфил ибн Бойсункурхон ибн Нумийъахон ибн Қайдухон, насли мўгул-тотор авлоди Ёфас Нуҳ алайҳис саломга борур. Аммо, Чингизхон ўн уч ёшида эрди, отаси улуб йигирма етти йил паришонҳол булуб юрур эрди, мундин ҳеч кимса воқиф булмади.

Иттифоқо, хақ таоло анга давлат бериб, бора-бора Хитой ва Хутан иклимида тахтга жулус айлади ва ул навоҳини мусаххара этиб, йигирма беш йил салтанат сурди ва Ироқ жонибига таважжуҳ этиб, тамоми мулкни фатҳ айлади, отини Чингизхон лақаб қуйдилар, яъни беклар беги ва подшоҳларни подшоҳи демакдур. Андин Бухорои шарифга борди. Бухоро аскари юз йигирма минг эрди, урушлар қилиб Чингизхон ғолиб булди. Андин кейин Самарқанд борди. Султон Муҳаммад Текиш Хоразмга бек эрди. Анда Мовароуннаҳр подшоҳи беадад ва беҳисоб аскар бирла етиб келди, юз минг одам бирла муқобил булуб, мунҳазим булди, Арзинжонга кочти. Чингизхон вилояти Хуросонни забт этиб, аксар вилоятни қатли ом айлади. Чингизхондин тўққуз ўгул булди, бирини оти Тулойхондур, анинг угли Ҳулогухондур, анинг угли Газон Маҳмудхондур, исломга мушарраф булуб, подшоҳи ислом эрди. Маккага ва Мадинаи мунавварага ҳайрати куб воқеъ булмиш.

Фирот денгизидин бир ариг чиқориб, отини Наҳри Мавсум қуйди.

ЭМДИ КЕЛДУК ДОСТОНИ АМИР СОҲИБҚИРОНГА,ЯЪНИ АМИР ТЕМУР КЎРАГОН ИСКАНДАРИ СОНИЙГА

Байт:

Дабдабаи салтанати куб баланд,
Зилзиласи олам орадурначанд.

Аммо қавли саҳиҳда булар авлоди Ёфас бин Нуҳ алайҳис салом аммо ахборларда мундог келтурубдурларким, Амир Соҳибқирони Искандари соний беклар беги, хонларни хони, султони рубъи маскун хону ҳоқон ибнал Ҳоқон, яъни исми обо ва аждодлари Амир Темур ибн амир Турагай баҳодур ибн Баркул баҳодур ибн Илонгиз баҳодур ибн Инжил ибн Қоражор Нуён ибн Амир Суғучин ибн Иримчи Залосхон ибн Қожувли баҳодурхон ибн Тарбонхон.

Чингизхон Бартонхонга набира булур. Ибн Қобулхон ибн Тумгахон ибн Бойсунгурхон ибн Қайдунхон Дутманинхон ибн Букахон ибн Анқу ибн Дапун Поён султон ибн Чубинахон ибн Менгихон ибн Ойхон ибн Офтобхон ибн Темуртошхон ибн Қаёнхон ибн Элхон ибн Юлдузхон ибн Мўгулхон ибн Элчихон. Тоторхон Элчихонни углидур. Ибн Илёсхон ибн Қорахон ибн Шамархон ибн Туркхон ибн Ғомур ибн Ёфас ибн Нуҳ алайҳиссалом ибн Малик ибн Идрис алайҳиссалом ибн Бурда ибн Маҳлойил ибн Манион ибн

йилдур. Андин ҳазрат Мусо алайҳиссаломғача беш юз беш йилдур. Андин ҳазрат Искандарни садд Яъжужиғача етти юз ўн етти йилдур. Андин ҳазрат Исо алайҳиссаломғача уч юз олтмиш тўққуз йилдур. Андин Саййид ал кавнайн расул ас сайқалининг зуҳурларигача тўрт юз ўттуз тўрт йилдур. Бу тақдирғача жаноб ҳазрат Одамдин ҳазрат Саййид ул оламғача беш минг тўққуз юз эллик олти санага болиғ эрур. Аммо ҳисоб қамарийяи арабиймудур, бўлмаса шамсияи румийямудур, маълум эмас. На учун, шамсияни қамарийядин ўн бир кунга яқин тафовути бордур. Яна ҳазрат Одам замонидин бизларни замонимизга келгунча садр нишин салтанати жаҳон бўлган беклар, подшоҳони аслоф икки синф узрадур. Аввалги синф ҳазрат Саййид ас-сайқалиндин илгари. Алар тўрт табоқотдур. Табақаи аввал — Пешдодиён, табақаи иккинчи — Каёниён, табақаи учунчи — Ашканиён, табақаи тўртинчи — Сосониёндур. Лекин аксар aқволда диёри Арабга анбиё ва диёри Ажамга салотин келдиги машҳур ва мутавотирдур.

Аммо синфи иккинчи замони ҳазрат Саййид ас сайқалин алайҳиссаловот вассалом сўнграги афрод иқбол бўлгонлар ўн табоқотга восил бўлмишдур: аввалги табақа — бани Умийядурким, чаҳорёр гузин ризвонулло таоло алайҳим ажмайин; иккинчи табақа — Аббосиёндур; учунчи табақа — Сомониёндур; туртунчи табақа—Ол Пўйаҳдур; бешинчи табақа — Сабук Тегиндур; олтинчи табақа — Хоразмиёндур; еттинчи табақа — Салоҳидат ул мавтдур; саккизинчи табақа — Салжуқиёндур; тўққузунчи табақа — Чингизхониёндур; ўнунчи табақа — Усмониёндур.

Аҳли таворих қавлида ибтидои дунёга султон бўлгон Каюмарсдур дерлар, қирқ йил салтанат сурди, етти юз йил умр кўрди. /тафсилин истогон «Тарихи Табарий»га борсун/, анинг ўғли Сиёминг, анинг ўғли Ҳушанг, анинг ўғли Таҳмурас, анинг ўғли Жамшид етти юз йил салтанат сурди. Охирида Заҳҳокни танасига арра солиб ўлдурди. Булар барчаси тўфондин илгари муқаддимдур. Аммо Афросиёб, Рустам ибн Зол, Кайковус булар Жамшидни авлодидур. Афросиёб Пушангни ўғли эрди, туркларга малик эрди. Жамъи Туркистон ва Мовароуннаҳр ва Машриқ халқи они ҳукмида эрдилар. Ҳисобсиз аскар ва қўшунлари бор эрди. Аскарини тортиб Манучеҳрнинг устига келди. Етти йил муҳосара этиб, охир яраштилар. Бир баҳодури бор эрди, оти Арш эрди. Замованд тоғини устига чиқиб бир ўқ отти, ул бир каркасни қанотига тегиб, учуб Замованд ва Табаристондин ўтуб Жайҳун ёқасига тушти. Ул юртни барчасини Афросиёб забт айлади. Ҳазрат Мусо алайҳис салом замонида оламга вужуд тобдилар. Мусо алайҳис саломдин ҳазрат Искандарни саддиғача етти юз ўн етти йилдур. Ҳазрат Искандар Зулқарнайн Ёфас авлодидиндур. Файлоқус қизидин, Дороб ўғлидур. Файлоқус ёнида юрмак ила анга Файлоқус ўғли дерлар. Шарқға ва Ғарбға ҳукм этиб, Яъжуж ва Маъжужға садд тортти. Зулмат ичра ҳайвон суйиға борди, андин қайтиб Ироқға борурда шаҳри Заворда вафот тобти, уттуз олти йил баъзи қавлда султон бўлди, баъзиким, дерлар бидъат ўғлига таклиф қилдилар, қабул этмай ибодатга машғул бўлди. Тафсилин истасалар «Искандарнома»ни мутолаа қилсунлар.

Эмди келдук табақаи Чингизхонийларга. Ҳазрат расул акром саллалло алайҳи вассаломдин сунгра тарихнинг беш юз тўқсон тўққуз (1203) ҳижрати нубуввий эрдиким, давлати Чингизхон воқеъ ўлмишдир. Чингизхон ибн Бийнукахон ибн Хонфил ибн Бойсункурхон ибн Нумийъахон ибн Қайдухон, насли мўгул-тотор авлоди Ёфас Нуҳ алайҳис саломга борур. Аммо, Чингизхон ўн уч ёшида эрди, отаси ўлуб йигирма етти йил паришонҳол булуб юрур эрди, мундин ҳеч кимса воқиф булмади.

Иттифоқо, ҳақ таоло анга давлат бериб, бора-бора Хитой ва Хутан иклимида тахтга жулус айлади ва ул навоҳини мусаххара этиб, йигирма беш йил салтанат сурди ва Ироқ жонибига таважжуҳ этиб, тамоми мулкни фатҳ айлади, отини Чингизхон лақаб қуйдилар, яъни беклар беги ва подшоҳларни подшоҳи демакдур. Андин Бухорои шарифга борди. Бухоро аскари юз йигирма минг эрди, урушлар қилиб Чингизхон ғолиб бўлди. Андин кейин Самарқанд борди. Султон Муҳаммад Текиш Хоразмга бек эрди. Анда Мовароуннаҳр подшоҳи беадад ва беҳисоб аскар бирла етиб келди, юз минг одам бирла муқобил булуб, мунҳазим булди, Арзинжонга кочти. Чингизхон вилояти Хуросонни забт этиб, аксар вилоятни қатли ом айлади. Чингизхондин тўққуз ўғул булди, бирини оти Тулойхондур, анинг ўгли Ҳулогухондур, анинг ўгли Газон Маҳмудхондур, исломга мушарраф булуб, подшоҳи ислом эрди. Маккага ва Мадинаи мунавварага ҳайрати кўб воқеъ булмиш.

Фирот денгизидин бир ариг чиқориб, отини Наҳри Мавсум қуйди.

ЭМДИ КЕЛДУК ДОСТОНИ АМИР СОҲИБҚИРОНГА,ЯЪНИ АМИР ТЕМУР КЎРАГОН ИСКАНДАРИ СОНИЙГА

Байт:

Дабдабаи салтанати кўб баланд,
Зилзиласи олам орадур начанд.

Аммо қавли саҳиҳда булар авлоди Ёфас бин Нуҳ алайҳис салом аммо ахборларда мундог келтурубдурларким, Амир Соҳибқирони Искандари соний беклар беги, хонларни хони, султони рубъи маскун хону ҳоқон ибнан Ҳоқон, яъни исми обо ва аждодлари Амир Темур ибн амир Турагай баҳодур ибн Баркул баҳодур ибн Илонгиз баҳодур ибн Инжил ибн Қоражор Нуён ибн Амир Суғучин ибн Иримчи Залосхон ибн Қожувли баҳодурхон ибн Тарбонхон.

Чингизхон Бартонхонга набира булур. Ибн Қобулхон ибн Тумгахон ибн Бойсунгурхон ибн Қайдунхон Дутманинхон ибн Букахон ибн Анқу ибн Данун Поён султон ибн Чубинахон ибн Менгихон ибн Ойхон ибн Офтобхон ибн Темуртошхон ибн Қаёнхон ибн Элхон ибн Юлдузхон ибн Мўгулхон ибн Элчихон. Тоторхон Элчихонни ўглидур. Ибн Илёсхон ибн Қорахон ибн Шамархон ибн Туркхон ибн Ғомур ибн Ёфас ибн Нуҳ алайҳиссалом ибн Малик ибн Идрис алайҳиссалом ибн Бурда ибн Маҳлойил ибн Манион ибн

Нуш ибн Шишо ибн Одам Ато алайҳис салом. Ушбу мазкур оталар бирла баъзи кавлда мундин ҳам зиёда Ҳазрат одам Абул Башарға борурлар. Дерларким, тарихнинг етти юз ўттиз бешинчисида /1335 й/ сичкон йилида вужудға келиб, сана саккиз юз саккизда /1405 й / олами фонийдин олами бақоға интиқол қилдилар.

Н а з м :

Ушбу жаҳон икки эшик уй каби булур,
Биридин неча чиқор эса биридин неча келур.

Садр аш шариатни кизлари Тегина бегим моҳдин туғулуб, Тегина бегим моҳ бу уғул сабабидин куб машоққатлар тортиб, андин кейин амир Чокунинг уйида булуб, Амир Темур ун ёшқа келганда Амир Турағай баҳодур уғлини топиб, андин кейин Баёнқулихонни хизматида булуб, андин кейин қипчоқ элидин Туқтемурхон хуруж қилиб отасини ўрнига Бароқхон салтанат тахтига миниб, андин кейин Туқтемурхон Самарқандга пойтахт қилиб, Барокхонга ғолиб келиб, андин кейин Барокхон Чиғатой беклари бирла Шахри Балх сариға қочиб, андин кейин Амир Темур Хожам Баҳовуддин ёрдамлари бирла бориб, Бароқхонни шоҳ Мансур қулидин топиб келтуруб, андин кейин Қипчок хонларини Самарқанддин ихрож қилиб, андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Самарқанд тахтига ултуруб, аммо Бароқхон Балх шаҳриға бориб пойтахт қилиб, Мирзо Жаҳонгир тура Бароқхон тоғасини кошиға бориб Мирзо Жаҳонгир турани Бароқхон қатл қилиб, анинг сабабидин Амир Темур бориб Бароқхонни ҳалокатга текуруб, андин кейин Хоразмга бориб, Ҳасан суфини узига тобеъ қилиб, андин кейин Хуросонга бориб Шерозғача мусаххара қилиб, Ол Музаффарни олиб, андин қайтиб Дошти Қипчоққа бориб, Ўзбекларни узига тобеъ қилиб, андин Қорақурумғача бориб, андин кейин Мирзо Шоҳрух тура Тухтамишхонни қатл айлаб, андин кейин Ўрус мамлакатларини мусаххара қилиб, андин келиб яна Ҳиндустон ва Хуросон, Ироқға бориб, Мироншоҳ турани Бағдоди шарифга ҳоким қилиб, ул султон Аҳмад жалойирни қулида улуб, андин кейин тамом Мозандарон, /Гур/ Жистонғача олиб, Шом, Халаб, Дамашкни узига тобеъ қилиб, Қайсари Румға бориб, султон Боязид Елдиримдин Румни тобеъ қилиб, Улуғбек Мирзо Шоҳрух тура уғлини Мағрибга юбориб, Хутбани Амирни отиға уқуб, андин тарихни саккиз юз еттисида /1404 й/ Самарқандга келиб, Мирзо Шоҳрух турани Ҳиротга юбориб, султон Муҳаммад тура набирасини Қандаҳорга юбориб, валиаҳд қилиб, узга авлодларини Самарқандга қуйуб, узлари Ўтрорга бориб пойтахт қилиб, умри шарифлари етмиш икки йил ва бир ойу ун саккиз кунда тамом булур, мавзиъ Ўтрорда ҳукми Кирдикорила шаъбонни ун еттиси сешанба /1405 йил 18 февраль/ куни оқшом вақтида дорулфанодин дорулбақоға рихлат қилиб, раҳмати парвардигорга уландилар. Андин кейин Сарой мулк ойим ҳазрат Амир Соҳибқирон жасади муборакларини Самарқандга олиб бориб дахма ичра дафн қилдилар. Андин кейин султон Мирзо Халил Самарқандда тахт

узра ултурди. Андин кейин султон Абдул Қосимхон бўлди. Ўн икки йилдин кейин Хужа Аҳрорий ёрдамлари бирла Султон Саид Мирзо, Жаҳонгир турани набираси, салтанат тахтига ўлтурди. Йигирма уч йилдин кейин рофизийлар ўлдурди. Андин султон Ҳусайн тахтга ултурди. Ўттиз саккиз йилдин кейин аниг ўрнига Бобуршоҳ салтанатга ултурди.

Тарих тўқуз юзга келгонда /1495 й./ шоҳ Исмоил қизилбош хуруж килиб Бобуршоҳ Ҳиндистонга қочиб, Шайбонийхон Марвда кизилбош кулида улуб, андин кейин утуз йилгача мулк безобита булди. Ани амакбачаси Убайдуллахон Мир Араб ёрдами бирла тахт узро ултуруб, яна ушбу мамлакатларни мусаххара қилиб, етти йил салтанат сурди. Яна утуз йил безобталик булуб, узбеклар ичра хар тура сиккасини узини отига қилиб, андин кейин хожа Саъдуддин Имдодий ёрдами бирла Убайдуллахон Карманадин хуруж килиб, утуз турт йил салтанат сурди, чулларни обод килди. Эронийларни подшохи Аббосхон била жанг килди; вакти булуб Абдулмуминхон уз углини салтанат тахтига утқузди. Муҳаммадкулихон жуш мунинг улуг бобоси, они Зоминда қатл айлади. Андин кейин Жонихон салтанатга ултурди. Андин кейин Боқи Муҳаммадхон беш йил тахт узро чиқти. Андин кейин Имомкулихон утуз саккиз йил салтанат тахтига ултурди.Тарихнинг бир минг эллик учига (1643 й) Нодир Муҳаммадхон қардошига бериб, узи хажга кетти. Ики йилдин кейин Абдулазизхонни Боқи Бешқанд мавзиъида тура кутариб утуз беш йил салтанат суруб, андин кейин сана минг туксонга (1679 й) етганда хаж иерагига кетти. Андин кейин Субхонқулихон Балхдин келиб, онинг урнига ултуриб ун саккиз йил салтанат суруб, вафот топти. Андин кейин Убайдуллахон аниг угли салтанат тахтига ултуруб,туқуз йилдин сунг уз мулозимлари шахид килдилар.

Тарихнинг бир минг бир юз йигирмасида (1708 й.) Абул Фаиз Муҳаммад баходурхон Бухорои шарифга тахтини қарор бериб, утуз саккиз йил салтанат сурди. Эл ва улус, фуқаролар барчаси тинчликда булдилар. Ул зотни Раҳим оталиқ шаҳодат даражасига еткурди. Андин кейин Абдулмуминхон отасини улдурди, ани кудукга ташлаб барҳам бердилар. Ани қардоши салтанат тахтига минди. Ани ҳам улдурдилар. Андин кейин Абдуллахон тахт узра ултурди. Тукуз йил салтанат сурди. Ул замонда Суфи Оллоёр хам асир эрдилар, онда тарих бир минг бир юз утуз учда (1721 й.) эрди, мухолифлар шаҳид қилди. Андин кейин Раҳим оталиқ узи тахтга чикти, анга ҳам дунё вафо қилмади. Андин кейин Дониёл бий оталик, Раҳимхонни амакисидур, лақаби Абул Гозийхондур, ани салтанат тахтига ўтқуздилар. Аммо вилоятлар ани амрида бўлуб, андин кейин Шоҳмуродхон салтанат суруб тамом юртни ёмонларини барҳам бериб, масжид ва мадрасаларни обод қилди. Анда тарих бир минг икки юз еттида (1792 й) эрди, андин кейин аниг угли салтанат тахтига ўлтирди. Ул зот Олтун бешик хонни авлоди амир Умархонга замондош эрдилар. Анда тарих бир минг икки юз ўтузда (1815 й)эрди. Андин кейин амир Насрулло баходурхон ибн Ҳайдархон салтанат тахтига карор олдилар. Андин кейин султон

Музаффархон амирлиг маснадига ўлтурдилар. Ул зоти бобаракот ҳам оламдин ўтиб, раҳмати парвардигорга уландилар. Оталарини ўрнига амир Абдулаҳадхон салтанат тахтига жулус қилгон замонларида тарихнинг бир минг уч юз йигирма еттисида (1908 й) товуқ йилида Тошканд мамлакатлик аҳқар ул абад мулло Салоҳиддин хожа ибн мулло Алоиддин хожа эшон айтуркім, бу «Темурнома»ни бир неча қардошларини илтимоси бирла турки тилида тартиб бермоқга кушиш қилдик.

Назм:

Назм ила бўлсун дедимким илтимос этганлари,
Қофия, вазн ила тартиб айласак бу дафтари.
Назмнинг қадрига етмас даҳр аҳли, дедилар.
Кошки назм ила бўлса ҳар китоб, ўлгай сарари.

Олло таолонинг инояти бўлуб, бу достон бўстони ичра кўнгул сандуғочлари сўзласа.

Назм:

Кўнглумни ғайри лаби қилгай ажаб фано,
Чунки ҳазор достон заррасидин баёни.
Борди хаёл элчиси ҳар соридин ахториб,
Келтурубон лисона, зоҳир этар жаҳона.

Эмди мунга назар қилгувчи ва ўқигувчи қардошларга албатта баъзи сўзимда хатоси булса, илтимосимиз шулки, ақл кўзи била кўруб, ислоҳ қалами бирла тузатиб, таъна тилини сақлаб, афв этаги бирла ёпсунлар.

Назм:

Қоримар қилманг манга қаҳру итоб,
Чун хато бирла бўлуб деб бу китоб.
Ҳар хатосини билиб тасҳиҳ этинг
Ким, билур валлоҳи олам биссавоб.

Эй дўстлар, в-эй қардошлар, ушбу китобга назар қилгонларингизда ман фақир, гуноҳ домига асирни дуода ёд этгайсиз. Илоҳи, ўтган ота-оналарингизни раҳмат қилиб, тирикларингизга тавфиқ ато қилгай. Омин.

Бул ерда муаллиф оёғчи бирла думбурачига хитоб қилгани.

Назм:

Оёғчи, на эрди бу гулранг май,
Ўлуклар агар ичса бўлгуси хай.
Муғанний, таронанг қушуқму лифар.
Қулоғина тегса киши жон топар.
Оёғчи, надиндур бу берган сувинг.
Мани сархуш этти, қўй, аччиғ увинг.
Муғанний, на эрди бу бонг товуш.

Анинг таъсириға кетиб ақлу ҳуш.
Оёғчи, на эрди бу утлуғ шароб,
Шарориға бағрим бўлубдур кабоб.
Муғанний, на эрди бу деган улан,
Уланму уландин улан жон-тан.

Бу ерда қаламга хитоб қилиб, муаллиф бу ғазални айтгони.

Назм:

Жаҳд айла бу достона хома,
Турки тила айтуб «Темурнома».
Боғлаб белинг, эй бу дам, қалам, сан
Қутқор мани маҳнати аламдан.
Саъйи айлаки, сўзла килк рафтор,
Вақт ўлдики, бўласан манга ёр.
Денгиз доватиға ур ўзунгни.
Майдони суханга сол сўзунгни.
Эй килк ғаввоси оғзинг очғил,
Бу сафҳаға турлу лўълў сочғил.
Сан бизки Темур йўлиға тушсак,
Воқиф бўлакўр бу ишқа андак.
Гўё йўли бўлса хор, оҳин,
Яъни бориси Темур Тегиндин.
Меҳнат тегинидур, этма шуйун.
Кел, бу тегинни айла гулшан.
Гулзор сифатлу достон эт.
Ҳар достонини бўстон эт.
Бўстонида турфа гул очилсун,
Ҳар яфроғида қуқу сочилсун.
Қилғилки бу боғни андоғ обод,
Бўлсун киши кўзи хурраму шод.

Эмди бу боғни атрок алфозин гулларидин тартиб берғилким, турклар кўруб, шод бўлсун. Илоҳи, бу боғ атрок аро абад ул обод бўлсун. Эмди, эй қариндошлар, валиларга беодобона сўз деманглар, нечун муаллиф деркким, физзамонина уламолардин бири Амир Темур ҳазратлариға андак кўтоҳлиқ ила бир сўз деб эрди, андин яна бир сўз дини куфрга оид бўлуб, ўз қавми ичра кўб шарманда бўлди. Бу ҳам қаттиғ жазо. Эмди, агар андоғ ноинсоф бўлса, дуо қилинглар, олло таоло тавфиқ берсун. Валиларни ҳамма ишлари ҳикматдин ташқари эмасдур. Ўзини билган кишиларни ҳақиға беҳуда сўз демас.

Назм:

Худо ҳар кишини сарафроз этар,
Бериб анга иқбол оғоз этар.
Кишиким сазовор шоҳи бўлур,
Дей манзури лутфи илоҳи бўлур.

Ҳануз сурати замирга муртасим эмас эрди, жангу жуй мухолифлари хабе тадбир била мутобъат тузоқига асир бўлдилар ва тундхўй душманлари инқиёд домига мутиъ бўлдилар. Ҳар киши итоатидин бўйун товласа изд иқобатига гирифтор бўлур эрди. Бир ишорати хусравона бирла дарёларни ҳомун қилиб, саҳроларни жайҳун қилур эрди. Қайсари Рум ила анга ҳоқони Чин бўлуб тобеъи Эрон, Турон Замин қилиб, ибтидоси Булгордин интиҳоси Чин Мочингача анинг қаҳридин тарсида бўлуб, Жобліқодин Жоблисогача анинг салобатидин ларзада эрдилар.

Назм:

Асоси Мусулмонлиг обод улуб,
Ривожи топиб дин, эли шод улуб,
На ерда иморатдин най тузуб,
Яна бўлса фассоқ аҳлин бузиб,
Бўлуб барҳам авсону асномлар.
Ёриб динни тонги, кетиб шомлар,
Кетиб куфр бирла жаҳолат туни,
Чиқиб дини ҳақни қуёшдек куни,
Адолатлигин донг овозаси—
Етиб элу юртга чу афрозаси.

Шуҳрати адолатидин Кайқубод, Нуширавон номаълум булди, шон-шавкатидин Фаридун ила Кайхисрав гум булди. Рустам Достон ҳикояси мансух булди. Ва анинг шижоатидин мухолифларини юрак бағри мажруҳ булди.

Назм:

Ҳеч сув қилмади шамолдин дод,
Ҳеч гул бағрин пора қилмади бод.
Қую қузига тегмади қашқир,
Бирга юрдилар шер ила нахчир.
Эгнидин ўзга йўқ бараҳна киши,
Ғайр мутрафни йўқ уғурлуқ иши.
Ерла қалош барчаси хандон,
Тул хотун сабҳаси улуб маржон.
Эшитиб барча бўйла шуҳрату донг,
Кетти Жофон ила Хитою фаранг.

Вақтики, Чингизхон Эронни қатли ом қилиб, пойтахтни Муғулистонга қарор айлаб, Қорақурумга келди. Ўзига дўстроқ ўғлидин Чиғатойхонни Фарғона ва Мовароуннаҳрга ҳоким қилди. Қорачор нуённи анга рафиқ этиб, Чиғатойхон Қошғарга пойтахт қилди. Фарғонани Қорачор нуёнга берди. Мовароуннаҳр ва Фарғона шаҳрларида батнан баъд батин беклиқ қилдилар. Токи навбат Баёнқулихон ибн Довонхонким, Малик шоҳ машҳурдур. Бухоро тахтига ўлтурғон эрди, ушал вақт авлиёи бани одам Шайх ул аълам, яъни шайх Сайфиддин Бухорога келиб эрдилар. Бухоро одамлари барчаси мурид, мухлис бўлдилар. Худо таоло ул кишига

кўб-кўб дунёликдин берган эрдиким, етти юз от оғулда бойлиқ турар эрди. Қозонхон андоғ золим эрдики, ҳар кишини талаб қилса, аввал хотун ва болаларига васият қилиб, андин кейин, Қозонхонни олдига борур эрди. Мунинг ҳолини баъзи одамлар шайхга арз қилдилар. Бул киши сабр эттилар. Хон бир кун айди: «Шайхни келтуринглар, дарвиш кишига мунча давлатни нима кераги бордур» деб. Ходимларидин бирини шайхни олдиларига юборди. Ходим бориб шайхга воқеани баён қилди. Шайх бу сўзни ходимдин эшитиб, ранжиб, ғазаб ила рубоийни дедилар.

Б а й т:

Эй ситамгар, бу кўнгул озоридин сан хавф қил.
Элга кўб қаҳр айлама, қаҳҳордин сан хавф қил.
Бир кўнгул озоридин бўлғай жаҳон зеру забар.
Мунча зулм этма, бу кирдордин сан хавф қил.

Ул киши келтуруб хонга рубоийни берди, мутолаа қилиб уқуб, яна аччиғи ва қаҳри зиёда бўлуб айди:қандоғ иш буюрма, ҳур бу ерга келиб, манга мундоғ рубоий битиб юборур деб. Буюрдиким, отни эгарлаб келинглар, бориб шайхни ўлдурурман. Умаролар манъ қилдилар, бўлмади. Охир от узра минди. Хабарчи келиб шайхга айдилар, андин кейин, шайх қўлларига бир олмани олиб ҳавоға оттилар, келгунча ҳикмат худо таолодин деб, сўнгра мурокабаға бордилар. Муддати мадиддин сўнг «оллоҳи акбар» деб бош кўтардилар. Аммо бул сўзни эшитмак кераким, иттифоқо, Қозонхон ариғ ёқасиға келиб эрди, анда бир деҳқон киши сабад ичра тўла олмани кўтариб Қозонхонга кўрсатти, хонни оти бирдан ҳуркуб кетиб, отдин йиқилиб бўйни синди. Барча халқ билдиларким кароматн шайхдур. Умаро ва фукаролар барчаси келиб шайхни оёқлариға йиқилдилар. Шайх анда бу рубоийни укудилар.

Б а й т:

Соф тийнаткнм, ҳисори офият озодалиғ,
Кимки хаж юрди, ўзини ҳолиға афтодалиғ.
Ушбу дунё давлатидин кимсаға беҳбуд йўқ,
Бу ўтар дунёга мағрур ўлмоқ кўб соддалиғ.

Олон одамлар ҳайрон бўлуб айдиларким, қайси киши хон бўлур? Баъзилар айдилар: «султонга шайхни қилурмиз, нечунким, бу киши дунё ва диннинг султонидурлар». Анда шайх айдилар: «биз лойиқи хонақоҳмиз, тахтимиз бурё, тожимиз эски такя, бас, мани дунё ва охиратда шарманда қилманглар». Аммо бир йилгача лол-адлни шайх сўраб турур эрдилар.Бир йилгача ҳеч киши бирбирига таъадди қилмадилар. Аммо бир кун одамлар ҳужум бўлуб, шайхга арз қилдилар:юртимиз подшоҳсиз бўлмасун, олти жиҳатни подшоҳ ва беклари эшитибдурларким, Бухорои шариф подшоҳсиздур деб, Бухороға қасд қилибдурлар, фикри кима бўлур? Шайх айдилар бу асони ушланглар, кимнинг бўйига мувофиқ келса, агарчи фодачи бўлса ҳам, хон қилинглар. Халқ кўб жидди

жахд қилдилар хеч кимарсанинг бўйини асога мувофиқ тобмадилар. Мардуми Бухоро яна келиб арз қилдилар. анда шайх Сайфиддин овозларини чиқариб айдилар: «Баёнқулихон деб, тогларга борингляр. ҳар кимни кўрсанглар, бу асони мувофиқ қилинглар». Андин кейин одамлар шайхни асосини олиб чиктилар, ҳар ким олдиларидан ўтса бўйига ўлчаб кўрдилар, мувофиқ келмади. Андин кейин Баёнқулихонни сўрдилар, хеч кимдин хабар эшитмадилар. Аммо ул вақт Баёнқулихон ўн саккиз яшар эрди. Амир Қозонхон ани қатлга буюриб эрди гаразлик бўлуб. Жаллодга олтун бериб, беклар найранг бирла қочуруб эрди, нечунким, Давонхонни мундин ўзга ўгли йўқ эрди. Ул тўра бечора тогларда саргардон бўлуб, айланиб юруб, Орлот деган элга келди. Бу йигитни кўзи ногоҳ ҳавода бир калхатга тушти, учуб юрур, тумшугида бир ҳамён тўла олтун, ул калхат Орлот элига келиб тушти, бу йигит анда ҳамённи таниб, олиб амир Муайййидни олдига келди. Ул олтун амир Муайййидники эрди. Амир айди. «Ман булоққа тушиб, гусл қилиб чўмулдим, кўрдимким, ҳамён йўқдур, сан ўгурлабсан». Бу калхатни воқеасини айди, қабул қилмади. Амир Муайййид муни бойлаб қўйди, бу бола «ман тўразодаман» деб ўз воқеасини айтмади, кўб замон ўтти, бир кеча ҳазрати Шайх ул аъламни тушида кўруб уйгонди. Кўрдики, бойлуқлари ешилибдур. Андин кейин қочиб Газгом деган ерга келди. Бир девор остида гарибларлек бўлуб йиглаб ўлтурди. Анда бир қари кампир кўруб, анинг бир қари эри бор эрдики, подачи эрди, алар муни кўруб ўгул бола қилди. Андин кейин ул қари подачи ўлди, ўзга боласи йўқ эрди, ўрнига неча кунлар бу пода бокиб юрди, токи Бухоро одамлари келиб Баёнқулихон деб сўроқлаб, иттифоқо мундин сўрдиларки, «эй йигит, Баёнқулихонни кўрдингму?» Бул айди, «нима ишларинг бордур?» Воқеани баён қилди, асони қўлига бердилар, кўрсалар мувофиқ келибдур. Барчалари таажжуб қилуб айдилар:бекликга подачи қандай лойиқ бўладур? Аммо Баёнқулихонни Бухоро шаҳрига келтуруб, шайхга олиб келдилар. Анда тўрани боглагон Қозонхонни мулозимлари ошикиб келиб, оёгига йиқилдилар. Ул куни шаҳрга ойин боглаб зийнат бердилар, кўб садоқат, хайрот бериб тўрани бошидин олтунлар нисор қилиб Бухорои шарифда ул куни тўрани салтанат тахтига ўткуздилар.

Байт:

Хоннинг ўрнига бўлди янги хон.
Фитнау фисқни қилиб вайрон.
Ҳиммати бўлди они дарёдек.
Адли бирла шижоати чандон.

Ўтуз йил беклик маснадида ўлтурди. Баёнқулихон адолатда шундог эрдиким, биров ов қилмоқ учун сайдга отланиб боролмас эрди, қушлар озор топар деб, манъ қилур эрди. Аммо анинг замонида шароб ва чогир ичмак мутлақо йўқ эрди. Лекин ўгли отасидин шаробни отини эшитиб сўрдики, шароб ва чогир не нимарсадур? Бир куни иттифоқо хонни қошига бир мойчи келди.

Сурдики бир дона кунжуддин на миқдор мой олурсан деб. Мойчи айди: «тириог юзида мой олурман». Андин кейин яна намоз ва рузадин сўрди, мойчи дармонда бўлди. Филҳол, ўлдурмоқға буюрди.. Ўғли мулло эрди, бориб хонга арз қилдиким, «эй хоним афандим, амакинг Қозонхон зулмидан отам мактабхона юзини кўргани йўқтур, нечунким, Қозонхон амр қилиб эрдики, мактаб ўқуманглар деб, ман сани адлингдин мулло бўлдум, чунки сан ўқумоқға амр қилиб эрдинг».

Андин кейин отаси боласини сабаби бирла озод бўлди. Вой баъзи одамларни жонигаким, ўғлонларини мактабга бермабдур?

АВВАЛГИ ДОСТОН. ҲАЗРАТ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОННИ ОНАЛАРИДИН ТУҒУЛМОҚЛАРИНИ БАЁНИ

Алқисса. Турағай баҳодур насли Қорачор нўёндин эрди. Кунлардан бир кун Нуён хонадонидин чиқиб кетиб эрди. Аммо давлати зўр эрди. Одамлар ани иззат қилур эрдилар. Шаҳрисабзки, ҳоло ул мавзиъяни Турағайия дерлар, ушал ерга бориб эрди. Етмиш олтун қалодалиғ ити бор эрди. Куб қўй рамаларини атрофида юрур эрди. Аммо ўзи қавий жуссa ва майгунлаб эрди. Аммо ушал замонда Бухорои шарифда Садр аш шаъриат соҳиби шарҳи вуқойи ўшул асрнинг муллоси эрдилар. Бир кун дарс айтиб ултуруб эрдилар бир қаландар келди. Айди: «Тегина бегим моҳ деган қизини куёвга беринг, андин бир ўғул туғуладур, ани жаҳонгир ва соҳибқирон дерлар». «Эй девонаи телба, қайдин билурсан», дедилар. Қаландар айди: «Асрори ғойибни билурман». Садр аш шаъриат буюрдилар, «бу девонани уйга қаманглар» деб. Филҳол воқеани хонга келиб арз қилдилар. Баёнқулихон буюрдики, «олиб келинглар» деб. Дарҳол келиб қаландар турган уйни очиб кўрсаларки, қаландарни ўрнига бир қиз бойланибдур. Қаландар йўқ. Кўрган кишилар ҳайрон бўлдилар, қиз телба бўлуб қолибдур. Ҳарчанд дуолар ўқидилар, бўлмади. Оқибат қизни Шайх ул аъламни қошларига олиб келдилар. Шайх кўруб, табассум қилиб айдилар: «Ул руҳи Қудс эрди, қаландар суратида бўлуб келиб эрди. Акнун, бу нокиза қиздин бир яхши муборак ўғул вужудга келадур».

Лекин шайхнинг шарофатидин қиз ўзига келиб, ҳушёр бўлди. Андин кейин шайх айдилар, «бу қизни куёвга берайлук». Садр аш шаъриат айдилар: «Ихтиёр Сизга». Одамлар эшитиб, билдиларки, ул қиз шайхга назр бўлгандур. Ҳар тарафдин уламо ва умароларни хостакорлиқға йўқладилар. Шайх айдилар: «куёв бўлғувчи Бухорога келгони йўқтур». Одамлар айдилар: «Шайхни ўзи олур».

Эмди икки калима сўзни Турағай баҳодурдин эшитилсун. Шаҳрисабзда ов қилиб юрур эрди. Бир кийик келиб қўйлар рамасига ўтти. Ногоҳ қўйларни кўрса, ҳар тарафга қочиб, ҳуркуб юрур. Қўйларни ичида бир қашқир турур. Филҳол, бурини ўқ бирла урди. Қўйчини уйқудин турғузуб, зажр қилди. Қўйчи айди: «мендин кохимагил, сенинг сабабингни тушумда кўруб эрдим». Турағай баҳодур айди: «Нима кўрдунг?» Чўпон айди: «яшил

кийимлик киши келиб нидо қилдики, Турағайа айтгил, Шайх ул аълам қошларига борсун, Садр аш шаърнатнинг қизларини олсун, мундин бир соҳибқирон ўғул пайдо бўлур». Бу айди: «қўрққанингдан алдаюрсан». Қўйчи айди: «эй баҳодур, ман ҳеч Садр аш шаъриат ила Шайх ул аъламнинг отларини эшитганим йўқ, тангри ҳақи, ёлгон демайман». Амир Турағай қабул қилмади, қамчи бирла урар бўлди. Чўпоннинг ити овоз қилиб, акиллай берди. Амир Турағай баҳодир билдики, ит-да бул сўз чинлигина ишорат берур. Турағай баҳодир айди: «ит нима деюр? Чўпон айди: «Ит мани сўзумни чин деб айтур» Баҳодир тасдиқ қилдики, шул чўпон рост деюр. Андин Бухорои шарифға етгач, тўғри Шайх ул аъламни олдиларига кириб келди. Шайх ул аъламни кўрди, суфилар халқасида муроқабада ўлтурурлар, андин кейин Шайх ул аълам бошларини кўтариб, айдилар: «Марҳабо, сафо келдинг, эй соҳибқирон отаси».

Аммо Амир Темурға Соҳибқирон лақабини Сайфиддин Шайх ул аълам қўйғонлар. Ҳануз туғулмасдин Соҳибқирон мазкур бўлди. Амир Турағай баҳодур чўпон воқеасин баён қилди. Шайх ул аълам айдилар: «чин сўздур». Биз Тегина бекамни Сизға сақлаб қўйубдурмиз, аммо аҳд қилгондурман, ҳар ким бир кечада масжид, хонақоҳ бино қилса анга берурмиз». Амир Турағай баҳодур айди: «Нима десангиз, Сизга қул бўлурман». Шайх ул аълам айдилар: «эй баҳодур, ғам емагил, ҳар киши ушбу дуони ўқуса ҳар ишни ухдасидин чиқар». Анда Турағай баҳодур шайхни оёқларига ўзин ташлади. Шайх ул аълам тамоми муридларига рухсат бердилар. Амир Турағай баҳодурдин ўзга киши қолмади. Буюрдилар, «турғул, таҳорат қилғил». Баҳодур туруб, таҳорат қилиб, икки ракаат намоз ўқуди. Шайх бир хат анга бериб, айдилар, «борғил, шаҳрдин ташқари мозори Файз Осор ҳазрат Айюб бордур, яна хонақоҳ бор. Анинг олдида булоғ бор (ул мозорни Абдулазизхон ибн Абдуллахон шаҳр қўрғони ичра олиб эрди). Аммо хонақоҳ эшиги берк бўлса, зинҳор очмағил, булоғ ёқасида ўлтиргил, нима эшитсанг сукут қил. Андин кейин сўфилардин бири сани олдинга оёғ илгида, уроғлиғ бир нимарса келтурур. Ул таом мубоҳот жумласидин бўлса, санга худои таоло бир ўғул берур, шариати Нубуввийда мустақим бўлур, агар маҳрамот жумласидин бўлуб, бола туғулса, фисқ фужурдин ўзга иш қилмағай. Таомни об бўлгач, хатни суфига бергил. Суфини орқасидин бормағил, гунбаз ичра асло кирмагил, аларға назар солмагил, ҳар ким санга нечук назар қилмадинг деса, ани сўзин қабул қилмагил, мани олдимга келгунча». Амир Турағай баҳодур таъзим ва такрим қилиб, хатни олиб мозори Файз Осорға йўнаб кеттилар. Андин кейин бориб ҳазрат Айюб мозорига еттилар. Назар қилдиким, бир гунбаз нури қуббаси афлокға етар. Садои ва нолаи най ва барбат ва арғанун ва дўнбира ва рубоб овози қулоғига етти. Баҳодур айди: «Субҳоноллo, бу воқеани сирри нимадур?»

Алқисса, Шайх ул аълам нима амр қилиб эрдилар, амал қилди. Қудуқ ёқасида ўлтурди. Ногоҳ хонақоҳ эшиги очилиб, яшил кийумлик суфи дастурхон ила оёғ илгида келтуруб амир Турағай

баҳодур олдиға қуйди. Баҳодур таваххумда булуб, «бу таом маҳрамотдиниму ё мубоҳотдиниму, қандай булғай» деб ёпуқин очиб курдиким, тула сут турур.

Ушал сутни ҳаммасин тановвул қилди. Хатни суфини қулиға берди. Узи бир тарафға жунаб кетти. Орқасидин «оллоҳи акбар» деб овоз келди. Турағай баҳодурни тамоми аъзосиға ларза тушти. Андин Шамс ул малик чорбоғиға етиб эрди — ҳоло Намозгоҳ дерлар — шул ерда бир оқсоқоллиқ киши келиб айди: «На учун олдингга ва кейнингга қарамайсан, ажаб тамошаларга назар қилмайсан, Шайх ул аълам сузиға амал қилиб, маҳрум қайтурсан», деб васваса қилаберди. Турағай баҳодур анда назар қилмоқға майлон булди. Ногоҳ Айюбдин сели яъни бир шафалоқ келиб, амир Турағай баҳодурни юзиға тегди. Қуркуб Шайх ул аълам саройиға юзланди. Ул қари одам ғойиб булди. Баҳодур тавба ва истиғфор этиб, хонақоҳға келиб шайхни топди. Айдилар, «ул қари одам Иблис алайҳил лаънадур. Ул ғойиб сели биздин эрди. Агар мундоғ қилмасам, кейин бориб назар қилсанг, амалинг зоеъ булур эрди. Эмди келгил мани бармоқларим орасиға назар қилғил». Филҳол, келиб назар қилди, курдиким, барча яшил тунлук ва оқ тунлук кишилар, ҳар бирларини орқаларида кирпич ва карж, келтурурлар. Ҳазрат шайх Сайфиддин таъйин қилурлар, дерларким, булар рижол ул ғойибдур, яъни ғойиб эрлардур. Баҳодур сурдиким «Қутб қайсидур?»

Шайх ул аълам айдилар, «Қутб фавт булубдур. Булар бизга Қутб Сиз булунг дерлар». Аммо Турағай баҳодур айтур: «аскарларим танудимким, зоҳирда ҳар бири бир ишға машғулдур лар. Аммо ботинда рижол ул ғойиб эканлар». Шайх ул аълам айдилар, «эй Турағай баҳодур, агарчу, оз офиятимиз, булмаса буларни курмоқға тоқат қилолмассан». Аммо рижол ул ғойиб барчалари келиб шайхга таъзим қилиб айдилар: «аввал мартаба Сизга келдук маснади Қутаботға ултурсангиз деб, қабул қилмадингиз, яна мулозимингиз китобатни бизни олдимизға олиб борди, бизлар хурсанд булуб Сизни хизматингизға келдук». Шайх айдиларким, «аввал биз ул давадга най тутмаб эрдук, эмдиким, шул маснадға ултургумиздур, илтижо қилибдурсиз, баҳодур хотири учун қабул қилдук, аммо шул шарт бирлаким, ушбу эртагача бир хонақоҳ тартиб берингглар». Рижол ул ғойиб барчалари хурсанд булуб, мотам кийимин солиб, шодмон либос кийдилар. Хонақоҳ таъмириға машғул булдилар. Тонг отқунча казо ва қадр меъморлари кук рангли, фалак қуббасиға еткуруб, каржи субҳ ила қуёш гириҳидин таъмир қилдилар. Кундузи булғач, Бухоро одамлари курдиларким, гунбази олий фалакга етар. Шайх ул аълам устиларида бино булубдур, барча одамлар таажжуб қилиб, айдиларким, кароматн шайх ул аъламдур. Анда шайх айдилар, «бу хонақоҳ таъмирин Турағай баҳодур тартиб бергандур». Андин кейин Тегина бегим моҳни амир Турағай баҳодурга ақд қилдилар. Қуёш жадй даражасида эрди. Ушал нутфаи пок соати зуҳалда ота силабидин она ботиниға боғланди. Аммо бу воқеадин илгари Амир Қозағон, мансаби амир ун нос, бор эрди — ҳоло оталиқ дерлар, туви Қунғирот элидин эрур — андоғ эрдиким, хутба ва сикка мунинг

ҳукмидин ўзга амир, бекларға йуқ эрди. Барча оталиқ қулида эрди. Бу Тегина бегимга талабгор бўлуб келиб, хонга маъқул қилдиким, манга берилган кизни ҳоло Қарачор нуён авлоди Турағай баҳодурга берибдурлар, ман бориб Шайх ул аълам бирла жанг қилурман. Ҳарчанд хон манъ қилдиким, асло қабул қилмади. Бир одам бориб шайхга хабар берди. Анда Шайх ул аълам айдилар, «агар анга берилган булса, на учун қиз телва булмасдин илгари қадам қуймади, ҳоло биз муни никоҳи мусулмоний бирла Турағай баҳодурға бердук. Нима қулидин келса, они қилсун». Аммо амир Қозағон қўшун тортиб келди.

Шайх ул аълам бу рубоийни айтиб, юбордилар:

Байт:

Чун сайди қазойи қадрдин келди қулға.
Сен қуйма қадам хонки юруган йўлға.
Аҳволи Малик шоҳни кўрубсан охир.
Қурқ тангридин, берма изза кўнгулга.

Амир Қозағон рубоийни ўқуб қўрқуб қайтар бўлди. Шайтон васваса қилдиким, «Малик шоҳни ажалини кароматти Шайх ул аъламга ҳамул қилмагил». Яна шайтон йўлига кириб, шайх сариға йўл олди. Хонакоҳлариға етти . Баҳодур куруб қайғурдиким, «Мани оталаримда амир ун ноеднн ўтуб келди, менинг орзум Амир Қозағон жангидур, анинг уқ отмоқиға бадали йуқтур» Шайх манъ қилдилар. Турағай баҳодур куб тавалло қилди. Нойлож жавоб бердилар, анга турт юз мурид қушулуб, жангга муқобил бўлуб чиқтилар. Амир Қозағон саф тортти. Ўшал кун қуёш чиқар вақтига етиб эрди, амир Турағай баҳодур туғрисиға келиб ташвишда бўлди. Шайх хонақоҳда намоз ўқуб турур эрдилар, ҳавода булут пайдо булуб, осмон юзин олди. Амир Қозағон лашкари баҳодурга қараб тамасхур ила кулди. Шайх ул аъламнинг байроқларин баҳодур бошида ушлаб турур эрдилар. Барчалари яёв, баҳодур ўзи отлиғ эрди. Амир Қозағон байроқи оқ, кийуми қизил, оти қора эрди. Шайх баҳодурға айтиб эрдиларким, майдонда Амир Қозағонни ёлғуз талаб қилгил. Шайхни сўзлариға амал қилиб, ўзи борди. Қозағон ҳам ёлғуз келди.

Алқисса, жангда Қозағон ўқи баҳодурни ўнг кўзин ёнидин ўтуб отиға тегиб йиқилди, хоҳласаким, бошин кесиб олса сўфилар шайхга хабар бердилар. Шайх ул аълам бурёдин бир тора олиб, ёй каби қилиб, Қозағон сариға оттилар. Бу байтни дедиларким:

Кишиға берсаким ноҳақ иззойи,
Топар бул қилғондин бад жазойи.
Биров ноҳақババировга қаҳр этарму—
Анга қаҳр айлагай қодир худойи.

Шайх ул аъламни ёйлари хонақоҳ деворидин ўтуб Қозағон шоҳни кўксиға андоғ тегдиким, орқасидин ўтуб кетди. Филҳол ўлуб, йиқилди. Барчалари онда мушоҳада қилдилар. Баёнқулихон

подшоҳ келиб, Шайх ул аъламга узр айтди. Шайх айдилар, «санга гуноҳ йўқ». Аммо Амир Турағай баҳодур Тегина бегимни олиб, Шаҳрисабзга борди. Ушбу йил ҳазрат Сайфиддин Шайх ул аълам дорулфанодин дорулбақоға рихлат қилдилар. Руҳи поклари тан қафасидин учмоқ ёғочларин бутоқига тайрон қилди. Анда Тегина бегимни олти ойлиқ ҳомиласи бор эрди. Ўлмасидин илгари ушбу рубоийни ўқудилар:

Дунё мисоли уйдур, икки эшик анга бор,
Ул биридин нечалар кирмак эса сазовор.
Хоҳ катта ё кичикдур келса керак борига,
Бу бирисидин они чиқмоғи лозим, эй ёр.

Юз ун беш йил умр кўрубдурлар. Аммо Турағай баҳодур Шаҳрисабзда мунтазир эрдиким, қуёш каби бир ўғул буржи раҳим Тегина бегим моҳдин қачон тулуъ қилғай деб. Шул вақтларда Баёнқулихондин нома Шаҳрисабз сари амир Турағай баҳодурга келди. Ўқуб кўрди, айтибдурким, лашкари Ўғлон Кошғарни мусаххара қилибдурлар. Ангиз тўғён қилибдур, албатта амир Турағай баҳодур Каркондин қўшун олиб, барвақт Ўғлон лашкариға борсун. Анда хон фармониға харакат қилиб, катта хотуни Қозағон шоҳ қизи эрди, анинг оти Йўқун хоним эрди, Тегина бегим моҳни анга топшуруб, Кошғар сариға кеттилар.

ЭМДИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОННИ ОНАДИН ТУҒУЛМОҚИ ВОҚЕАСИНИ ЭШИТУНГ

Тегина бегим моҳни туғори яқин келган вақтда, Йўқун хоним бир кечаси туш кўрдиким, Тегина бегим моҳ этакидин қуёш тулуъ қилиб, машриқдин Мағрибға боруб тамом оламни олди. Андин Ҳиндистон сариға майл қилди. Филҳол уйқудин турди, ақл била топтиким, Тегина бегим моҳға давлат юз қуйубдур. Аввалдин Йўқун хонимни ўзини кўнглида сақлаб юрган кина ва кудурати бор эрдиким, нечук, анинг отаси Қазоғон шоҳ мунинг сабаби ила ўлуб эрди, яна муни рашкидин бир гинаси юз ҳисса бўлди. Ўрнидин туруб отасидин қолғон бир ғуломи, яъни қули бор эрди, оти Мойдун эди, они чақириб айди: «Эй ғулом, мани бир сиррим бордур, сан манга маҳрами роздурсан. Аммо мани сирримни пардасин сен йиртгайсан». Қул айди: «Ман отангдан қолғон қулман, сани сиррингни фош қилмоққа хоҳишим йўқ».

Йўқун хоним айди: «Тегина бегимни тушумда андоғ кўрдим, бир таъбирга етук киши бўлса, ушбу тушни сўрғил», деб воқеани баён қилди. Қул айди: «бу юртларда таъбирга етук киши йўқтур, аммо эшитурманким, Самарқанд вилоятида бир мағорада оти Сабулак ота деган киши ҳар қандай мушкул сўз бўлса ҳал қилур эрмиш», дегач, Мойдунни Сабулак ота сариға юборди. Қул Самарқандға келиб анда мағорани топти, Сабулак ота ўлтурур,

одамлар атрофларида кўбдур. Бир куну бир тун туруб, воқеани махфий баён қилди. Сабулак ота айди: «Тарихнинг етти юз ўтуз бешида бир ўғули соҳибқирон вужудға келадур. Гумон қилурман, тулуъи Кавкабнинг вақтиға қарағонда яқиндурким, ул ўғул онадин ер юзиға туғулур соҳибқирон бўлуб, етти иқлимни олғай, анинг авлоди саккиз юз йил салтанат сурғай». Мойдун Сабулак отадин бул сўзни эшитиб Йўқун хонимға келиб баёни воқеа таъбирини айди. Анга рашк ўти шуъла урди. Қулиға айдиким, «бир иш қилиб, Тегина бегим моҳни ўлдурайлук». Қул Турағай баҳодурдин қўрқуб, анда кўб манъ қилди, бўлмади. Охир кўрдиким, Йўқун хонимни ғазаби келиб, хафа бўлди. Иложсиз ўлдурмакға ихтиёр қилди. Андин кейин ёлғон сўз била бир нома Садр аш шариъат тилларидан ёздуриб, Тегина бегимға бердурди. Андин кейин Тегина бегим моҳ номани ўқуб кўрдиким, мазмуни булдурким: «Ман отанг Садр аш шариъат касал ва бетоб бўлуб ётурман. Сани кўрмоққа иштиёқим кўб ва ҳолатим заифдур. Келсанг кўрсам, келмасанг, дийдор қиёматға қолур.» Тегина бегим моҳ муни эшитиб бағри кабоб, ҳоли хароб бўлуб, югуруб Йўқун хоним олдиға келди. «Манга Садр аш шариъат отамдин нома келди», деб шарҳи воқеани баён қилди. Амир Турағай баҳодур Тегина бегим моҳни анга топшуруб кетган эрди. Андин рухсат талаб қилди. Тегина бегим моҳни икки чўриси бор эди, икковин анга йўлдош қилиб, Мойдунни аларға бош қилиб йўлга солиб юборди. Шаҳрдин алар чиқиб бир қудуқ бошиға келдилар. Анда Мойдун қул аввал иккала чўрини ўлдурди, андин кейин Тегина бегим моҳни ўлдурмоққа ҳаракат қилди. Тегина бегим моҳ кўб зори қилиб айди: «Эй бобо, мани ўлдурмоқни қандай хоҳлаюрсан, манда гуноҳ бўлса, қорнимдаги боланинг нима гуноҳи бор?» Анда Мойдун айди: «Сани шу бола сабабидин ўлдурурман», деб қилични кўтариб солғач, жон ваҳмидин Тегина бегим моҳ ўзини қудуққа ташлади. Иқболи амир Темур ногоҳ ҳавода барқ пайдо бўлуб, яшин келиб қулни кўкракидин уриб, икки бўлак қилди. Тегина бегим моҳни тангри таоло они шарридин омон сақлади. Лекин қудуқни тубидин чиқарға қуввати бўлмади. Андин кейин бир қуйчи келиб, сув олмоқ бўлуб, қудуққа челак бирла арқонни ташлади. Қудуқ ичра бир маликани кўрди. Ҳайрону саросима бўлуб, Тегина бегим моҳни қудуқдин тортиб олди. Назар қилдиким, бир маликаи даврон, жамоли мисоли хуршиди тобон, қомати сарви хиромон, юзи тўлган ойдек, кўзи чўлпондек, бир нодираи хубондурким, андин чўпон сўрди: «Қай элдин бўлурсан?» Тегина бегим моҳ айди: Аймоқийя бўлурман, бизлар шул қудуқ ёқасиға келиб эрдук, ман билмасман бул тарафда элатларини. Яна ҳийла бирла айди: «бу ўлган киши эрим бўлур, мунга яшин тегиб ўлубдур, ман қўрққанимдин қудуққа тушуб кеттим». Аммо чўпон нафси шаҳват тақозосин қилди. Анда Тегина бегим моҳ тангри таоло даргоҳиға нола қила берди. Ногоҳ араб янглиғ бир киши келиб, воқеаларни эшитиб билди. Қуйчиға ваҳшат қилди, айди: «Эй малика, мани амир Чоку дерлар, бул одам мани қуйчимдур. Эмди мани уйимга борғил, мани қизимдек бўл, ман сани болаларим каби тарбият қилай. Андин кейин,

ўз элларингга борурсан» деб уйига бирла олиб бориб, хотунига топширди. Ўшал вақт Тегина бегим моҳни вазиъи ҳамали етиб, чаҳоршанба кечаси, шаъбоннинг йигирма бешида, сичқон йилида, тарихнинг етти юз ўтуз бешида толеъи саратони шамсда жадйини аввал даражасида, далвни йигирма туққуз даражасида эрди, иккала қирон. Ўзгалар бу воқеани шарҳи шул бўлур дерким, қай вақт ҳар етти кавкаб толеъи саратонда жадй буржинда маъитда бўлса қирон бўлурлар. Шундай вақтга ўғул вужудга келса, толеъи масъуд ўлур. Шул соатда тангри таборак ва таоло оламни яратибдур. Ҳар фарзанд шул соатда таваллуд бўлса, онинг толеъи охир умриғача доимо иқболи масъуддур.

Айтибдурларким, уч ўғил шу соатда туғилди. Аввал Искандар Зулқарнайн ҳазратлари афандимиз, иккинчи Муҳаммад расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам саййидимиз, учинчи Амир Темур Кўрагон хонимиз ва бегимиздур, дерларким, таваллуди Искандардин таваллуди расул алайҳис саломғача саккиз юз йил, таваллуди Муҳаммад алайҳис саломдин таваллуди Амир Темурғача саккиз юз йил. Ҳар саккиз юз йилда кавокиб жадй даражасида бўлгандурлар. Аммо Соҳибқирон Амир Темурни оналари Тегина бегим моҳ дерларким, таваллуд маҳаллида заҳмат ва машаққат сира кўрмадим ўзга хотунлардек.

Байт

Фаридун, Кайхисрав номлиғ,
Манучеҳр, Искандар комлиғ
Чу мавлуди Искандару ҳам расул,
Жаҳонга келиб топти анжомлиғ.

ДОСТОН:ЕТТИ ҲАКИМ ЕТТИ ИҚЛИМДИН ЭЛЧИ БЎЛУБ КЕЛУР АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАТЛИ УЧУН. АНИНГ БАЁНИДА

Эмди ҳазрат Жалол ул ҳидоят камоли самадийят ила хоҳлабдурким, камоли қудрат бирла, мабдаи фитрат бирла кавкаб толеъ соҳибқиронни авжи ирважи афлокка иқбол ва комронлиғини жилвагар қилғай. Аввал тангнойи музоиқа паришонлиғда. Ҳобут бесомонлиғда қолиб, кўб-кўб меҳнат ва кулфатдин сўнгра камолот баройи бўлуб, бора-бора давлат иқболиға юз қўйғай: «Яфъалуллоҳу моянау ва яахкуму мо йўр ид»[1]. Ушбу мақолани маъниси: аҳволи Соҳибқирон неча кунлар умри паришонлиқ ила ўтуб, қачон ихтиёр жиловини иқтидор тутамиға олғай. Аммо Амир Темур таваллуд бўлгандин кейин Амир Чоку анинг тарбиятиға муқаййид бўлди. Ўшал йил Соҳибқиронни умри олти ойга етар-етмас иқболин қуёши рабъул маскунга таъсир қилиб, ҳар гўшада овозаи ва ҳар шаҳрда ҳангомаи беадада бўлаберди. Ўшал вақт Рум мамлакатида

[1] *Оллоҳ нимани хоҳласа ўз иродаси билан шуни ҳукм қилади.— Ушбу ва бундан кейинги барча оятларни Анвар Турсун ўгирган.*

Усмонхон Ғозийнинг набираси Елдирим султон Боязид Рўм халифаси эди. Улар насли Ёфосдиндур.

Алқисса, кунлардан бир кун султон санжари мозий Рўм мамлакатларин Ол Салжуқийдин олиб эрди, ул мамлакат бекларига хитоб айлаб шарҳи Нубуввийни ошкора қилиб эрди. «Сабҳат ул ахбор» китобида дерларким, шаҳри Рўм салтанати Усмон Ғозий наслидиндур. Рўм беклари Турон бекларига насабда яқин булур. Иккаласи Ёфас ибн Нуҳ алайҳис салом авлодидиндур. Аммо султони Рўм етмиш шаҳрни Фаранг истондин тасаххира қилиб олиб эрди. Оталаридин зиёда ишларни кўрсатур эрдиким, етти иқлим салотинлари анинг қиличи зарбидин қўрқуб ларзада эрдилар. Айтур эрдиким, «халифат ул муслиҳиндурман». Нечунким, Макка ва Мадина манбаъи исломдур, филҳақиқат, султони Рум султони исломдур. Бир кун Қайсари Рум овға чиқиб эрди, курдиким, бир тоғ бағрида ғори бордур. Сўрдиким, бу қандай ғор? Айдилар, «Искандар туғилган ердурким, амир, султонлар бу мақомни зиёрат қилурлар». Қайсари Рўм кириб заёрат қилғоч, бир лавҳани курди. Ҳукамои Рўм лавҳани уқидилар, мазмуни шул эрдиким, Искандар Зулқарнайн таваллудидин саккиз юз йил утгандин кейин расул акрам саллаллоҳу алайҳи вассалом таваллуд булурларидин саккиз юз йилдин кейин шахсе таваллуд булгайким, ер юзини ва кун кўзини олгай, салотинларни забун қилгай, бу ёзилган Аристотолис деган ҳакимни хатидур. Қайсари Рўм айди: «ушбу соҳибқирон мандурман, чунки куб-куб юртлар ва мамлакатлар мани қулумда мусаххира булубдур. Анда Абулмуфохир отлиғ ҳаким Қайсарин хизматида эрди, султони Рум анга қараб айди: Эй ҳакими замон, сан бу сузга нима дейурсан?» Абулмуфохир айди: «ман ҳикмат китобларида кўрдимким, шу бу йил Мовароуннаҳрда бир ўғул туғулмишдур, они Искандари соний дерлар, Вилояти Рум онинг тахти ихтиёрида булур, Қайсари Рум анга асир булгай». Султони Рўм бу сўзни эшитиб, Баёнқулихонга нома ёздурди. Абулмуфохирни элчи қилиб юборди, айдиким, албатта, албатта, ўшал бачани ҳалок қилгай. Андин куб-куб туҳфаларни хизмати хонга келтуруб, элчи арз қилди.

Аммо айтибдурларким, етти ўлка яъни барча ақолимда уч мусулмон, тўрт кофир подшоҳлардин бор эрди. Иккинчи Дилшод хотун Бағдод шарифда малика эрди, вақтиким, Абу Саидхон Ҳолоку наслидин эрдиким, барҳам топиб, ҳеч кими Ҳолоку наслидин қолмаб эрди. Аммо Дилшод хотун салтанат тахтида ўзи ултуруб эри бирла ўғли онинг фармонида эрдилар. Чақимний ҳакимга андин бир ҳикмат китоби қолғондур, ҳоло машҳурдур. Ўз еридин интиқол қилиб, Бағдод юртина келди. Аммо Дилшод хотун қасре бино қилгон эрдиким, ҳеч кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган эрди. Чақимнийни ул қасрида ўлтуруб талаб қилди, ҳаким бормади. Айдиким, «бориб маликага денгким, тезлик била қасридин ўзин олсун, йиқилиб кетадур». Малика қабул қилмади, айдиким, бу қаср ҳафт жуғидин, яъни филиззотдин бунёд бўлгондур. Вақти ярим кечада ул қаср йиқилиб, Дилшод хотунга тушуб, минг машаққат ила чиқиб, Чақимнийдин сўрди. Бу

айдиким, Мовароуннахрда бу кеча бир ўғул туғилмишдур, ул соҳибқирон бўлур, қасри толеъимиз анда бунёд бўлғондур. Мезон уйи шамолдур, анинг иқболидин бу қаср йиқилибдур. Дилшод хотун бу сирни кайфиятидин сўрди. Ҳаким айди: «Эй малика, ул ўғул санга мусаллат бўлғай, юртингни қўлингдин олғай». Анда Дилшод хотун ҳакимни элчи қилиб Бухорога, Баёнқулихон олдига юборди, албатта, ул бачани ҳалок қилғайлар. Учунчи шоҳ Шужоъ отасин кўзига мил тортиб, подшоҳ бўлди. Бир кечаси туш кўрдиким, кўкдин қуёш Мовароуннаҳрга тушти. Ҳукамолардин сўрди. Бир ҳаким айди: Мовароуннаҳрда соҳибқирон туғулуб, хуруж қилғай. Шоҳ Шужоъ ушал ҳакимни элчи қилиб Бухорои шарифга юборди. Тўртинчи Ҳиндистон беги ва подшоҳи Малик Раъно Баллухон Ҳиндистон мамлакатларин барчасиға султон эрди. Амир Соҳибқирон таваллуд бўлғонин эшитиб ҳакимлардин бирини элчи қилиб юборди. Ўшал болани ҳалок қилмоқ учун. Бешинчи Фаранг подшоҳидин элчи келди. Олтинчи Хитой подшоҳидин элчи келди. Еттинчи Тотару Ўрусдин ҳам элчилар келиб барчаси аҳли ҳукамодин эрдилар. Лекин мусулмон элчилар таварих китобларда ёзилгандурлар, валло кофир элчилар ёзилмагандур.

Аммо Баёнқулихонга хабар еткуздиларким, етти қиронлин етти элчи келибдур. Хон буюрдиким, «Бухорога зийнат беринглар, элчиларга яхши жойдин ўрин кўрсатинглар». Анда элчилар айдилар: «бизларга рухсат берсунлар, бизларда таваққуф қилмоқ йўқ». Анда Баёнқулихон элчиларга айди: «фалон кун», деб бир ерга кўринишин муқаррар қилди. Жаноб Мавлоно Бурҳониддин соҳиб ҳидоятни Самарқанддин чақиртуруб олиб келди. Мусулмондин келган уч элчи ўнг тарафида бўлдилар. Кофирдин келган тўрт элчи чаб тарафида бўлдилар.

Соҳиб ҳидоят айдилар: Рум элчиси муқаддам ўлтурсун, андин кейин Ироқ элчиси ўлтурсун, андин кейин Хуросон элчиси ўлтурсун. Яна кофирлар элчисиға ўзига лойиқ ўрунда қарор бердилар. Аввал номасин Рум элчиси берди. Ўқуб кўрсалар, нома мазмуни буким, «хамд ушандоғ тангри таборак ва таологадур, ерни мутаббақ, кўкни муаллақ тираксиз ва таноб(с)из яратибдур. Ою кун ва юлдузлар бирла анга зийнат берибдур. Яна дуруд анингдек шафоатхоҳимиз расул акром саллаллоҳу алайҳи вассаломга бўлсун, андин кейин дуомиз Мовароуннаҳр султонига бўлсунким, вилоятингизда бир ўғул вужудға шу бу йилда келмиш. Ҳукамоларимиз Искандари Соний отарлар, тамоми ер юзин ва кун кўзин олиб, салотинлар анга асир ўлмишлар. Албатта ушул ўғулни барҳам бўлмоқиға ҳаракат қилурсиз, зиёда ассалом». Етти элчи барчасин номаси ушбу мазмунда эрди. Андин кейин Баёнқулихон Соҳиб ҳидоятга қаради. Соҳиб ҳидоят айдилар: Худой аззи жаллнинг тақдирин зўр бирла табдил қилиб бўлмас. Анда Сирож Қамарий отлиғ хоннинг вазири бор эди, хон анга кенгаш қилди. Ул айди: шариатда қавли ҳукамо манъ қилибдур, аммо арбоб қавлида қилса бўлур, нечук, ҳукамо саъй қилибдурлар, дегач хон ўлдурмоққа ризо берди. Соҳиб ҳидоят айдилар: «тангрим хоҳламаса бир муйини йўқ қилиб бўлмас», деб Самарқандга

кеттилар. Баенқулихон ҳукамоларга айди: Сизлар болани қайдин билурсизлар? Элчилар айди: эй хоним, сиз ушбу йил туғулгон уғул болани бизни назаримиздин уткузурсиз, бизлар они қурьа бирла тониб олурмиз. Хон амр қилдиким, ҳукамолар масжиди жомеъга келсунлар, юртга жарчи қуйдиким, ушбу йил туғулгон уғул булса, ота-онаси келтуруб, бир мунча олтун олиб кетаверсун. Бир ойча ҳар ерда гудак бола булса келтурдилар. Элчилар куруб, яна ота-онасига тобшурур эрдилар. Шаҳри Бухорода янги туғилган бола қолмади. Андин кейин хон Сирож Қамарийни элчиларга йулдош қилиб атрофдаги кентларни ахтардилар. Миёнкол, Самарқанд, Хужанд, Ҳисор ва Шаҳрисабзга келдилар. Турагай баҳодур аларни зиёфат қилди. Андин Қаршига ва Занжир Сара барлосга келдилар. Анда амир Чоку аларни зиёфат қилди. Аммо Амир Темур олти ойлиқ, амир Чокуни уйида эрди. Элчилар ул боланинг нишонин амир Чокуга айдилар. Амир айди: эртага болаларимизни назарингизга келтурурман. Амир Чоку келиб вокеани хотунларига айди. Тегина бегим моҳ эшитиб билди. «Нишони аломат менинг углумдадур», деб ҳайрону саросима булуб эрди, ярим кечада туш курди. Тушида ҳазрат Шайх ул аъламни курди. Шайх ул аълам айдилар: «Бухорога келгил, мани қабрим ичида тургул, такини худои таологa қилиб, яратганга сиғингил. Бу углунга қазои муаллақ юзланибдур». Тегина бегим моҳ нолож ушал тун ярим кечада туруб, боласини қучогига олиб, Бухоро тарафига йуналдилар. Кароматн Шайх ул аълам: тонг отқунча Бухорога етиб, мозори Файз Осорга кириб, углин бир сандуққа пинҳон қилиб, беркитти. Аммо эрта бирлан хукамолар Амир Чокудин сурсалар Тегина бегим моҳ углин олиб қочибдур. Элчилар айди: «Нима учун мундай қилдинг?» Амир Чоку айди: «бу заифа неча кундин бери меҳмон эрди. Ман билмадим, углин қаён олиб кетиблур». Хукамолар қурьа солиб, топтиларким, Бухорога қочиб кетибдур. Орқасидин элчилар тезлик бирлан Бухорога келиб хонга арз қилдилар. Баёнқулихон юртга жарчи қуйуб ҳар ким ушбу сифатдаги болани сақласа боши улумда, моли толонда. Андин кейин Мозори Шайх ул аъламга келиб, болани тонгилар. Гунбазни атрофин олдилар. Тегина бегим моҳ золимлардин қурқуб, боласин қучоқга олиб йиглар эрди: «Замон-замон,— айтар эрди,— валлалло, бу бачаи бегуноҳни илкидин тутунг». Баёнқулихон хабар тониб келиб, Мозори Шайх ул аъламни зиёрат қилди. Элчилар айдилар: бу бачани шул ерда улдурурмиз. Анда Тегина бегимга айдилар: «сандуқни бизларга келтур. Санга ишимиз йуқ». Бегим моҳ куб зори қилиб, келтурмади. Аввал Хуросон элчиси болани олдига, Мозори шарифга кирди. Тегина бегим моҳ муни куруб нола қилиб Қутбул Қатобдин истиъонот тилаб, олло таологa зори қилиб айди: «Эй яратган тангрим, мазлумларни додига етгил, муножотимни қабул этгил», деб йиглар эрди. Анда элчи сандуқга яқин келиб эрди. Ногоҳ муборак қабр ичкарисидин кутарган гойибдин бир қул чиқиб, ҳакимни буйнига уруб, калласи олма каби беш қадам нарига юмаланиб тушти. Шул сабабдин аввал Хуросон мусаххира булур. Иккинчи Ирок элчиси келди, қабрдин ироглу қул чиқиб, калласин

қалам қилди. Ул ҳам ҳалок бўлди. Кейин Ирок мусаххира бўлур. Учунчи Ўрус элчиси келди, ул ҳам ўлди. Тўртинчи фаранг элчиси келди, ул ҳам калласи узулуб ўлди. Бешинчи Ҳиндистон элчиси фарангини таъна қилиб, ул ҳам ўлуб қолди. Олтинчи Рум элчиси ниҳоятда ғайратда бўлуб қадам қўйуб эрди, ғоиибдин яроғлу қўл чиқиб андоғ урдиким, дарҳол ҳалок бўлди. Дерларким, ҳар элчи келди, ҳалок бўлди, бирин-бирин мамлакатлари мусаххира бўлур. Еттинчи Хитой элчиси айди: ман ҳам кирсам албатта ҳалок бўлурман, энди эй муслимлар, агарчи ман кофир бўлсам ҳам, билурманким, авлиёи олло қабрларида фаришта бўлур. Бу яроғлу қўл аларни қўлидур. Мунда ит бирла кирса фаришталар қочар эрди. Буюрдиларким, ит келтурунглар, андин кейин ит келтурдилар. Элчи кучук бирла кириб, қабри шарифдин Тегина Бегим моҳни ўғли бирла олиб чиқти. Анда қуёш амири офоқ сандуқина беркинди. Мухолиф юлдузлари кўк сафҳасида жилва қила бошлади, яъни кун кеч бўлуб қоронғу бўлди. Ҳаким айди: ҳоло бу болани олиб ўлдурурман. Хон айди: «Сабр қил, тонгла бўлсун, барча кўрсунлар. Аммо шу кеча Баёнқулихон Мозори Шайх ул аъламда эрди, тушида кўрди, айдилар, «биз сани подачи мартабасидин султонга еткурдук. Бул бечора бул ерга сиғиниб келса, куффорлар сўзига амал қилиб, бегуноҳ болани ўлдурмоқға ҳаракат қилурсан. Муни Амир Чоку олдига Занжир Сарага юборғил». Дарҳол ўрнидан туруб, Тегина бегим моҳни хон ўғли бирла, либоси шоҳона бериб, Занжир Сарага юборди. Бул элчи ҳам муддаосига етмай ҳалок бўлди. Бу ишлар Амир Темур иқболидур.

Б а й т :

Чироғини ки тангрим ёндурубдур,
Ани ким пуф деюб риши куйубдур.

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон ўн икки ёшга келди. Амир Чоку уйида эрди. Амир Чоку халққа айтур эрдиким, бу бола ғуломзодамдин, деб. Ўз болаларидек яхши кўрур эрди. Аммо ровий дерким, амир Чоку мундин илгари Қаршига ҳоким эрди. Баёнқулихон муни бекор қилиб, Амир Мусо Жалойирни ҳоким қилиб эрди. Аммо Тегина бегим моҳ ўн икки йил Амир Чокуни уйида бўлуб кўб кўб тоат қилиб, мустажоб уд даъва бўлуб ҳар касал ва нуксон бўлса келтурур эрдилар, дуо қилса, шафоат берарди. Амир Чоку Тегина бегим моҳга ихлоси зиёда бўлуб, анга жойи хос қилиб берган эрди. Анда манғу тоат қилиб ўлтурур эрди. Амир Чоку барлосда давлатманд эрди. Кўб кўб моли ва қирқ қули бор эди. Инъом, товар ва улоғлари кўб эрди. Уларға қирқ қул бир улуғ қовғада қудуқдин сув тортиб берар эрдилар. Қовға занжирга бойлуқ эрди. Шул сабабдин: ушал ерни Занжир Сара атарлар. Аммо Амир Темур Мирзо Сайфиддин Амир Чоку ўғли бирла ов овлаб юрур эрди. Ҳануз Амир Чоку билмас эрдиким, бу Амир Турағай баҳодур ўғли эканини. Тегина бегим моҳ ҳам айтгани

йўқ эрди. Аммо Амир Чокуга Амир Турағай яқин хеш эрди. Аксар Амир Темур болалар бирла ўйнаб юрса ўзи амир бўлуб, ўзга болаларни вазир навкар қилур эрди. Биров айди. «Або Муслим қассобни сихлик қанорасин бир бармоғи-ла отиб юборибдур, китобда кўрдум», деб. Амир Темур айди: бу саҳал мартабадур. ман ҳам кўтарурман. Анда қассоб қанорасин келтурдилар, бир бармоқ бирла отиб ташлади. Андин кейин яна бир жойда қўлини юклик ароба остига қўйиб кўтариб ташлаган эрди, бу воқеани Амир Чоку эшитиб ҳайрон бўлди. Айдиким, «бу ўғул магар Жаҳонгирдур».

Амир Темурни тўрт кирдорини китобға ёзгонлар, нечукким, аввал бир қўли бирла тўла юклик аробани остидин кўтаргон, иккинчи, аждар бошини тиши бирла тишлаб олиб ташлаган. Учунчи, қирқ киши тортадурган қовғани ёлғиз ўзи тортиб олган. Тўртунчи, қутур уйуз бўлуб, етти йилгача сира ўзин қашумаган эрди.

Алқисса, бир кун қирқ қул қудуқдин сув тортиб эрди. Мирзо Сайфиддин айди: «бир киши бўлса, қудуқдин ёлғуз ўзи ушбу қовғада сув олса?!» Амир Темур айди: «Бордур». Анда мирзо қула берди. Амир Темурни ғайрати келиб қудуқ узра бориб, занжирни ушлаб тортиб, ёлғиз ўзи қовғада сув олиб, одамларга берди. Неча бор олиб, охурға қуя берди. Мирзо Сайфиддин айди: «Эй қариндош, мани ўзингга вазир қилғайсан». Амир Темур айди: «ман подшоҳ эмасман, сани вазир қилсам». Мирзо айди: «ният қилиб эрдим, агар қариндошим қудуқдин қовғани тортиб олса, подшоҳ бўлур деб, ниятим тузук келди». Амир Темур аҳд қилдиким, «ман подшоҳ бўлсам, сани вазир қилурман,» деб. Ўшал кунда қирқ қовға сув олди. Барча одамлар мамнун бўлди. Бу ишни амир Чоку барча қабиласи бирла эшиттилар.

ЭМДИ СЎЗНИ ТУРАҒАЙ БАҲОДУРДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Баёнқулихон Кошғарга юбориб, анда туруб, кейин Бухорога келиб, Баёнқулихонга кўрунуш қилди. Андин кейин, Тегина беги моҳ иштиёқида Шаҳрисабзга борди. Йўқун хотун телва, жинни бўлуб ва ҳам сўқур бўлубдур. Тегина бегим моҳ ани қарғаб эрди, дуои бадга гирифтор бўлуб ўлтурубдур. Тегина бегим моҳдин асар топмади. Турағай баҳодур сўрди. айдилар: «Тегина бегим моҳ отасин олдиға Бухорога кетиб эрди». Баҳодур айди: «Ман Бухородин келдим, Садр аш шаъриат ҳарчанд тараддуд қилиб, хабарин тобмабдурлар.»

Шул ўртада ўн икки йил ўтти. Баҳодур тополмай, йиғлар эрди. Бир кеча тушида Шайх ул аъламни кўрди. Айдилар. «Эй Турағай баҳодур, хабаринг йўқ, ўғлунг ўн икки ёшға келубдур, сан бу юртда нима иш қилурсан?» Анда баҳодур уйқудин турди. Лекин Йўқун хонимни телвалиқи зиёда бўлуб эрди. Аммо барлосда Тегина бегим моҳни валиятлиқи ва доъиялиқи ва ўғлин донг-овозаси шуҳрат бўлуб, ани амир Турағай баҳодур эшитиб эрди. Андин кейин Йўқун

хоним бирла совғот ва тухфалар олиб Занжир Сара жонибға йўнадилар. Начанд кун йўл йўруб, Занжир Сара мавзиъида қудуқ ёқасига келдилар. Ҳаво кўб иссиғ эрди. Анда Амир Темур қирқ қовга сув олиб, ҳориб чарчаб уйқуға бориб эрди. Ногоҳ, бир аждар-илон келиб амир Темурни кукракиға чиқиб, хоҳласаким, зарб еткурса. Турағай баҳодур кўрдики, илон анга заҳмат уруб, чақгудек, кўрган замон оталиқ муҳаббати жўшға келиб ҳайрон бўлуб, не мадад қиларин билмай туруб эрди. Амир Темур кузин очиб кўрса, кўксида бир аждар-илон турур. Филҳол илонни калласин ғарча тишлаб ташлади. Бу мамнуъат жумласидин биридур. Бу ишни киши қилмабдур.

Байт:

Тиши бирла тишлаб, илонни кўруб,
Узуб ташлади бошини суғуруб.
Отаси кўруб ўғлини ишларин,
Қилиб меҳр анга бошидин ўргулуб.

Алқисса, Турағай баҳодур бу жиҳатдин таҳсин ва тааж жубда қолиб, атрофидин айланаверди. Айди: «Эй ўғул, отанг ким?» Бу айди: «амир Чоку ўғлидурман». Баҳодур айди: «амир Чокуни манга уйини кўрсатгил». Амир Темур Турағай баҳодурни амир Чокуни ҳовлисиға келтуруб, амир Чокуға айди: «бир меҳмон келибдур». Анда баҳодурни кўруб, иков қучоғлашуб кўриштилар. Зиёфат қилди, андин кейин баҳодур айди: «бу ғулом бачадин бу кун тааж жуб ишларни курдим». Амир Чоку айди: «бу мани қулум эмас, муни онаси мани синглим хонимдур, мастура ва форсо эрур, мустажоб уд даъва бўлубдур». Амир Турағай баҳодур айди: «ман тушумда бир сир кўрдим, шул заифадин ушбу сирни сўрсам». Амир Чоку айди: «Хўб бўлур». Андин кейин парда тортиб, Тегина бегим моҳни келтурдилар. Филҳол эрини кўруб, Тегина бегим моҳ тануди, ўзини махфий сақлади.

Амир Турағай тушида кўрган воқеасин сўрди. Тегина бегим моҳ айди: «худои аззи жалл Сизға бир ўғул берибдур, оламни ҳаммасиға султон бўлур». Баҳодур айди: «мани сира ўғлум йўқдур. Йўқун хотунум бўлса телва яна суқур, неча йилдин бери мундин ўзга хотунум йўқ». Тегина бегим моҳ айди: «Бир яхши ўғул бор. Сизни хабарингиз йўқ». Яна айди: «Йўқун хонимни келтурунг, ман дуо қилай, иншооллоҳ, таоло шифо бергай». Йўқун хонимни келтурдилар. Тегина бегим моҳ айди: «Эй Йўқун хоним, худои таоло санга шифо бергай, қилган ишларингни чининг бирла айтурсан». Анда Йўқун хоним ноилож қилғон ишларин айта берди: «Ишим шулки, Тегина бегим моҳни Мойдун қулға буюруб ўлдуруб юбордим», деғач, баҳодур қўлида шамширин кўтариб Йўқун хонимга солмоқ бўлди. «Қўлингни торт, ман Тегина бегим моҳдурман, бу турғон бола Сизға ўғул бўлур», деди. Амир Турағай туруб ўғлини бўйнини қучиб йиғлай берди. Андин кейин, Тегина бегим моҳ дуо қилди, Йўқун хоним шифо топти. Неча кун Амир

Чокуни ҳовлисида бўлдилар. Андин кейин, аларга видоъи қилиб, Шаҳрисабзға йўл солиб, ҳаммалари шаҳрга доҳил бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА РИЖОЛ УЛ ҒОЙИБНИ АМИР ТЕМУРҒА КЎБ-КЎБ ИЛТИФОТ ҚИЛҒОНЛАРИН БАЁНИ

«Қолаллоҳу таоло йухриж ул ҳаййа минал маййит ва йухруж ул маййита минал ҳаййи.[1] Ялинмоқ ва ёлбормоқ ва ўкунмоқ худойи аззи жаллга бўлсунким, қора ерга уланлар бериб, кўкариб ва қуруқ йиғочларға яфроқлар бериб, либослар кийдуруб хабототдин набо̄тот пайдо бўлуб, вақти келиб ранго-ранг гуллар ва чечаклар очилиб, андин турлу-турлу емишлар ўлубдур. Ҳазрат Шайх Саъдий раҳматуллоҳ алайҳа форсий тилинда дерларким,

Байт:

Барги дарахтон сабз дар назари ҳушёр,
Ҳар варақ дафтарист маърифати кирдикор.

ЭМДИ КЕЛДУК БУ МАҚОЛАҒА: АҲВОЛИ СОҲИБҚИРОНҒА

Аммо Турағай баҳодур Амир Темурни Шаҳрисабзға олиб келди. Соҳибқирон умри ўн иккидин ошуб, туғилгон ёши атрок ҳисобларида сичқон йил дохил булуб, наврўз, йил боши, кўклам булубдур.

Эмди ҳазрат Амир Темурни давлат анқариби очқуси қўлға қандай келадур, қандай мамлакатларни уҳда қиладур. Ровий айтурким, Амир Соҳибқиронга жаҳонбонлигини осори тез оид бўлаберди, доим мақсудин қуши юқори парвоз қилаберди. То сарҳадиға етгунча ушоқ болаларни ўртасида салтанат русумин қилур эрди. Ҳар бачаға бир мансабни муқаррар қилиб, ўзи амир бўлуб, ўзгаларни вазир, бакавул, яна ҳар ерға қоравул қилиб, аларға сипоҳлиқ илмини ўргатур эрди. Одамлар анга узоқ-яқиндин тамошо қилур эрдилар, ҳар кун ушбу одатда лаъбат ила ўйнар эрди. Бир кун бир оқсоқол қари киши айди: «агар амир бўлсанг жаҳонни ухдасидин чиқармусан?» Амир Соҳибқирон айди: Эй бобо, шул қадар ҳимматим қуши баланд парвоз қилгондуркым, агар рубъи маскун тахти тасарруфимға келса, бир каф туфроқ каби эмасдур». Бобо айди.

Назм

Ҳар нарса талабдадур, топарсан,
Мақсудинг иморатин ёпарсан.

---

[1] *Оллоҳ таоло айтди: ўликдан тирик чиқарди ва тирикдан ўлик чиқарди.*

Эй ўғул, не ҳавасдасан, зинҳор маюс бўлмагил. Яқиндурким, макрунни ижобатда эрурсан. Филҳол, ўшал оқсоқол киши ғойиб бўлди. Соҳибқирон мулҳам-болҳам булуб, айди: «бул киши аҳлаллодин бўлур, умиди карам худодин. Ҳар нимарса дебдур мани ҳаққимга ижобатдур». Яна болалар ўйнаб бирини гуноҳкор қилиб, Амир Темурни олдига келтурди. Буюрдиким, бу бола гуноҳкор бўлубдур, подшоҳлар каби ани жазога ижозат берди. Филҳол Соҳибқиронни нафасин таъсири бирла ушоқ болалар они йиғочга остилар. Ўшал ҳолда бу бола жон берди. Ушоқ болалар ҳар тарафға қоча бошладилар. Соҳибқирон ўзи ёлғиз ҳайрон бўлуб қолди. Аммо ғайрат қочарга ёри бермади. Андишада ўйлаб, амир Турағай ҳисорига борди.

Ўшал вақт шайх Ҳасан Кулол ҳаёт эрдилар. Минбарда муридларига ваъз айтур эрдилар, дедиларким, «ер юзин шоҳин мушоҳада қилинглар тонгла кун чиқмасдин илгари Турағай йўлига мунтазир бўлунглар». Эртаси барча муридлар йўл узра бориб, кўз тутуб турдилар. Кўрдиларким, бир ўғул бола келур, асари жаҳонбонлиғ манглайида ҳувайдодур. Мундин ўзга кишини кўрмадилар. Барчалари анда тавоф қилдилар. Соҳибқирон тануди ким, минбар узра ваъз айтиб турган киши вақтики ўйнаб юрган кезида назар қилгон шайх турурлар. Соҳибқирон минбарни қуйи поясига келиб ўлтурди. Шайх айдилар, «бу кун бизларни суҳбатимизга келган нимарсани дунё ва охирати маъмур: ер юзин анга тангрим бергандур». Соҳибқирон хотирида айди: «ман шундай кишидурким, қайғу ҳасратда қолгон, ғамзода, бекасдурман». Шайх бу сирдин огоҳ бўлуб, ваъз узра ҳазрат Одамдин нақл қилибдурлар: Одам алайҳис саломни халқ қилурида ҳар қайси нимарса «мандин» деб ноз қилдилар. Аммо ер ўзин заиф кўруб сукутда бўлуб, давлати узмо анга муяссар бўлди. Анда Амир Темур шайхга қўл бериб, мурид бўлди. Соҳибқирон Искандари Соний айтур эрдиким, «аввал кунларимда етмиш пири комилга қўл бердим. Етмиш мартаба ўлимдин нажот топтим, етмиш денгиздин ғаввос каби сузуб ўттим. Ҳаргиз шароб-чағир ичканим йўқ ва намоз тарк қилгоним йўқ».

Алқисса, пири комил ой каби хирқаи пурнур била мано бир хутбасида «Йухри жуҳм миназзулимоти шалнур»[1] ўқуб Соҳибқиронни ўзларига яқин қилди. Муридларига рухсат бериб, айдилар: «келгил, манга йўлдош ва рафиқ бўлгил», деб андин Соҳибқирон ила бир булоқ ёқасина келдилар. Анда бир гунбази турур, сира кўрмаган. Шайх амирни қўйуб, гунбазга кирдилар. Ногоҳ бир киши пайдо бўлуб — анга бир йигит рафиқ эрди — ани ташқари қўйуб, ўзи гунбаз ичра дохил бўлди. Яна бир киши келди. Ёнида бир ўғул йўлдошдур. Бул ҳам йўлдошни қўйуб, ўзи гунбазга кириб ғойиб бўлди. Аммо ул иккала йигит кийум ва либослари ўзгадур, тилларин киши англаёлмас, алар Соҳибқиронга таажжуб қилдилар. Лекин учовлари бир бирларин тилларин билолмас. Ногоҳ ҳалиги гунбаз эшикин очиб бир сўфий, яшил кийумли киши чиқиб, бу

[1] *Уларни зулматлардан нурга чиқарди.*

учовуни ўртасида муҳайийир бўлуб туруб, муборак оғзиларидин сув олиб, буларни оғзига томуздилар. Анда бир-бирларин тилларин англамоқ осон бўлди. Бири айди, «ман Мағриб бекин ўғлидурман, сайд узра ов қилиб юрур эрдим, бир қуш олиб қочиб бул ерга келтурди. Отим Султон Муҳаммаддур». Яна бири айди: «Ман Яман бекбачасидурман, ҳаж тав фига борур эрдим, мани ҳам бир қуш келтуруб бул ерга қуйди. Отим султон Зуннундур. »

Булар суфидин сурдиларким, «бу сирни воқеаси нимадур». Ул киши айди: «бу ер рижол ул ғойиб, яъни ғойиб эронлар ўрунларидур. Дунё мадори алар била. Агар хоҳласалар подшоҳлиқ тахти иззатидин ани маззалат туфроқига тортадурлар ва агар хоҳласалар ерли ва гадони хорлиг туфрогидин олиб, шаҳриёрлиг авжига еткурурлар. Барча иш худойи таоло тақдири ила бўлур, ҳар кишига афъолига яраша ери берилур, хусусан . ушбу йил тақдири азал кетибдур, бир подшоҳи ишлари юзланадуркким, тамоми шаҳар, улка яъни иқлим ва кишвар анга мусаххира бўлгай. Рижол ул ғойиб анинг тарбиятига маъмур бўлубдурларким, анинг ишида тараққий пайдо бўладур, давлати мадорага келиб авлодигача саккиз юз йил амирлиқ ва беклиқ маснадида ултургайлар. Бу сўздин хулоса шулки, рижол ул ғойиб қайси қул давлатга лойиқ бўлса, анга тарбият қилурлар. Сизларни икки қуш келтурубдурлар. Рижол ул ғойибдин булар. Ҳоло сизлар ҳам ушбу суҳбатга дохил бўлурсизлар. Сизга назари марҳамат айлагайлар. Зинҳор ишларингизни билиб қилурсиз. Савол қилса, сўзни билиб дерсиз. Имтиҳон қилурлар. Бу уч киши ифтиъол ва атворидин. Кимни хоҳласангиз салтанат либосин кийурсиз. Амирзодаи Яман айди: «бу давлат маникидур, нечунким, илмга етук киши бўлурман, ҳар илмдин хабарим бордур». Бек бачаи Мағриб айди: «имвари илмда бўлса, давлат мани қўлимга теккай, кўб-кўб ҳикмат билурман, хоҳиш давлат манга юзлангай». Амир Темур сукутда бўлди. Ул суфий айди, эй турк бача, сан сўзламадинг? Соҳибқирон айди: «ҳарчанд ўзимга назар қилурман, эй суфим, манда қобилият йўқтуркким, рижол ул ғойиб хизматига борсам». Амир Соҳибқиронга айди: «сандин аҳлалло исм ва қуқулари келур».

Алқисса, учовлон турани таклиф қилди. Ичкарига дохил бўлуб, кўрдиларким, ана базм: барча соғари муҳаббат ила сархушор бўлубдурлар. Анда иккала амирзодани подшоҳлиқ унвонига келтурдилар. Яман бекбачаси айди: ман юқори ултургайман. Султон Муҳаммад айди: ман юқори ултурурман. Аммо Соҳибқирон ҳеч нима демади. Охир ходим бирини ўнг тарафга, бирини чаб тарафга ўрин берди. Қутб маликлар дастурида ултуруб, рижол ул ғойиб умаро каби қарор олиб эрдилар. Аммо Соҳибқирон сафда қўлин қовуштириб, таъзим узра туруб эрди. Ходим айди: «ултургил». Соҳибқирон айди: «бу макони олийда ултурмоқ жойи эмас, хизмат жойидур». Бу сўз барчага манзуру мўтабар бўлди. Шайх Шамс Кулол зоҳир бўлдилар. Ҳар подшоҳга рижол ул ғойиб бирлари тарбиячи бўлуб. Амир Темурга шайх Шамс Кулол мураббий бўлдилар. Айдилар, «эй ўғул, бу лошиқи амвори

салтанатдур». Муқарраблар расмиға мулкларни мажора қилурлар. Анда бир киши суҳбат гўшасида бу байтни ўқидиким:

Амирлар узуги ақиқдинки, бас,
Узук мамлакатларғадур дасти рас.
Бўлуб шаҳ Муҳаммад жаҳон тозаким,
Муҳаммад отиға ҳам овозаким.

Соҳибқирон ходимдин сўрди: «бу киши ким? » Айди: «бу шайх жаноб султон Муҳаммадға таважжиҳ қилур». Уч шайх ўз амирзодасиға таважжиҳ қилиб, таъриф қилурлар. Қутб булар ҳар бирин сўзларин эшитурлар. Рижол ул ғойиб барчалари сукутда эрдилар, тамоми арвоҳ тоййибалар ҳозир бўлуб, руҳи хожайи жаҳон ва хожайи ориф чун моҳ тобон Хожа Аҳмад Яссавий ва султон Боязид шайх Мансурларни тамомин сўфи таъйин қилди. Қутб бошларини кўтариб, Нақшбандий пирлари Мир Кулолға айдилар: «бу мақоми имтиҳондур. Булар ҳар бирин имтиҳон қилмоқ керак». Шул сўзда эрдилар, бир йигитни келтурдилар, маст, лоаъқл, бир қўлида шиша ва шароб ва бир қўлида ярог. Кийган либоси қора. Ҳар жонибға қараб бози қилур. Қутб айдилар: «бу мани ўғлумдур, ҳарчанд тавба бердим, қабул қилмади. Уч мартаба тавбасин синдурди. Сиз учовингиз мунинг борасига ҳукм қилинглар. Яман бекбачаси фақиҳ эрди, айди. «Мунга ҳуд ўзингиз». Мағриб бекбача ҳаким эрди, айди: «яна тавба берингиз». Соҳибқиронға айдилар: «сан нима дерсан». Анда Соҳибқирон иргиб туруб андоғ урдиким, рижол ўлди. Ул иккови Соҳибқиронға таъна қилдилар: «бу Қутбни ўғли эрди, на учун ноҳақ ўлдурдинг? Шароб ичган жазоси ҳуддур, ўлдурмоқ эмас». Соҳибқирон айди: «Сиз икковингиз ўз ҳунарларингизни айдингиз, манга лозим бўлди, ўз ҳунарим кўрсаттим, мен турк, ҳунарим ўлдурмоқ ва боғламоқдин ўзга ишим йўқтур. Бу мақомға маст келмоқ лозим эмасдур». Боз уч турани тарбиятчилари мунозашада бўлдилар. Бири «султон Муҳаммад турани сўзи хўб эрди, агар тавба берсалар, яна қилмасмуди» деди. Яна бири айдилар: «андишаъи назарға келса, таъзир лозим». Шайх Кулол айдилар: «салобати амирлиг шулдурким, гунакорни ўлдурғаи, хусусан гунакорким, тавба синдурган бўлғай».

Ровий айтур, ушал мақомиким рижол ул ғойиб эрдилар, маълум эмас эрдиким, қайси ердур. Ахир, Қутб айдилар: «бу учовларинг амирлик давосин қилурсиз. Бу хонақоҳ томи узра давлат нақораси бор, яъни борабони бордур, ҳар қайсиларинг чалиб кўрунглар. кимға овоз ва садо берадур». Андин кейин уч тўра хонақоҳ томи узра чиқтилар. Аввал Яман бекбачаси чалгач, садо чиқти, андин кейин султон Муҳаммад чалди, овоз бермади. Андин кейин Амир Темур чалиб эрди, овози дилнавоз ун ва садо чиқа бердиким: «давлат, давлат Амир Темурий» деб. Таворихларда келтурубдурларким, ушал кун рубъи маскун овозаи давлати Амир Темурий барча олам қулоқиға етиб эрди. Ногоҳ бир тарафдин боғи кўруниб, андин бир неча ғуломлари азрақ сурат келиб, борабон чалгучини талаб қилдилар. Ул ики йигит Соҳибқирондин рад

қилди. Амир Темур бетоб бораберди. Соҳибқироннинг қасрига келтурдилар. Етти дарвоза қулфлик, ҳар қулфини очиб барчадин ичкари кирсаким, афақ этаги тўла қон. мисли дийдан оиниқон, гулгун тан. яъни эркак одамларни танаси мармар тошидин қоплари қуруб. бир курси тарошланган, атрофида яна эркак одамлар каллалари терилгандур. Аксар ушбу каби тошларни Соҳибқирон куб курди. Улуслари ул вакт қолмабдурлар. Бир қизил парда, ушал уй уртасига тортгилар, муваккиллар айдилар: «ушал кишиким подшоҳлик даъвосин шул уриндин утказилгай, деб, сандалига ултургил» деди. Амир ултурди, узини хонакоҳда курди. Яна Қутб олдида турар эдилар: «Муборак булсун етти иклимга амирлиг. Агар уз углунг ёзуқлу булса ўлдурмоққа таваккуф килмайсан. Бу мисолдур. ушал табали давлатдур. Ўшул уйким. Зол дунё эрди, курдинг минг-минг эрларни бошларин ебдур. Ўшал муваккиллар асбоби подшоҳлигингга керак эрди, буларни барчаси тимсолдур.»

Алькисса, Қутб Соҳибқиронга куб-куб насиҳатлари қилди. Кейин Шайх Кулолга топширдилар. Шайх айдилар: «оёқингни мани қадамим устига қуйгил. Амир Соҳибқирон оёқин шайхни муборак оёқлари устига қуйди. Кузин очиб узларин Шаҳрисабзда, шайхни хонақоҳларида курдилар. Мунда Турағай баҳодур уз егоч узра улган болани қонига гавон тулаб, бериб эрди. Эшиттиким, угли шайхнинг хонақоҳларида эрмиш. Анда хизмати шайхга келди. Турағай баҳодурга шайх айдилар: бу углунгни яхши сақлагил. Андин Амир Темурни баходур олиб борди. Соҳибқирон ажойиб курганларин сузлар эрди. Одамлар бовар қилмас эрдилар.

Байт:

Қутбдин топди назар Соҳибқирон,
Анинг учун булдиким шоҳи жаҳон.
Ёши уи иккидин утуб ул писар,
Гойиб эронлар этиб анга назар.
Неча санъатни куруб, бориб келуб,
Нечасини эшитиб, англаб билуб.
Минди давлат маркабиға ул сабии,
Шуҳрати топтиким Искандар каби.

БУ ДОСТОНДА МУКНО РАСУЛЛИҚ ДАЪВОСИН ҚИЛМОҚИН БАЁНИ

Ҳамд ушандоқ аззи жаллғаким, шаърият биносин андоғ мусулмонлар кунглида мустаҳкам қилибдурким, малоҳидаларни сиилаб, гуфтугуси ила бузолмас, ниҳоли иқбол Калимаи тайййибат жонлар бустонида бутожу яфроғлар булиб кукарибдурким, мубтадаъалар номубарак кавли бирла уролмас, бу суз шарҳи Носир Хисравдурким, ани мукно дерлар. вокеаси шулким, анинг асли Бадахшонда туғулган эрди. Ул лаъиннинг табъи зеҳни куб етук эрди. Неча йил Бухорои шарифда таҳсили илм қилди. Ул амир

Тегин Салжутни уйига куб келар эди. Бир кун айди: агар менга йулдош булсанг, дини Мухаммадни барҳам урарман, деди. Бу койиди. Андин кейин ғойиб булуб, қирқ йилгача ҳеч киши они курмади. Қирқ йилдан кейин узига Мукно от куйиб келди. Талли деган жойига бир магора килли. Ул жой Шаҳрисабзга яқин эрди. Ҳар илм ва адивияларни билиб, ҳар қайси ерда касал ва ноқис булса, келтурсалар шифо топар эрди. Кузи кур булса, очилур эрди. Бари элат оқ кийумли булиб, анга муътаққид булдилар, уч кун ғорга кириб, ғойиб булуб, кейин чиқиб, айди: «мани бу эрта расул, яъни ялавоч қилдилар». Яна ул лаъин айди: «барчаларингиз айтингиз: Носир Хисрав расули ҳақдур». Одамлар айдилар: «бу даъвони қилсанг, муъжиза кургузгил». Бу бадбахт айди: «ушбу чинор ёғочи узра Жаброил манга сузлаюр». Барчалари чинор олдига келдилар, ёғочдин овоз чиктиким, «ман Номус Акбар, яъни Жаброилдурман, Носир Хисрав пайғамбари худодур». Барчаларининг ақллари қусур улуб анга имон келтурдилар.

Байт:

Ул эски дарахтдин чиқибким тавуш,
Эшитти ҳаммадин кетиб ақлу ҳуш.
Мани бул сузимдин емангиз малул,
Бу Мукно булубдур, худоға расул.

Наузибиллоҳ мин залика[1], барча халқ айдилар: «расули охир замонга нима дейурсан?» Носир айди: «ман шарҳи Қуръондурман, ул нима маъмулдур, амал қилурман». Расулдин кейин асҳоби нафсониятлиқ келтируб, йулни йуқоттилар. Ушбу Жабройил манга рисолат еткурубдур. Бу шаъриат етмиш икки мазхаб булубдур». Носир айди: «ман расулманким, етмиш икки мазҳабни бир мазҳабга мусаххира қилурман. Тобеълари айдилар: «сани мазхабинг қайси?» Бу бадбахт ботин ва малохида ва кароматларга ривож бердиким, ани «чароғ куш» дерлар, оятни таъвил қилибдур. Анда бу лаъин айди: мани мазхабимда намоз уқулмоқ ҳожат эмас, нечук, айтилибдур «ётуйкул иққин»,[2] бизлар худони танурмиз, худони тануғандин кейин. мундин узга нима ҳосил? Яна имом пайғамбардин зиёда, нечук, Мусо расул эрди. Ҳазрат Мусоға имом эрди, Мусо шогирд эрди. Яна муъмин муъминга қариндошдур, харгиз муъмин молини муъминдин хасият қилмасун, агар сизлар муъмин экансиз, молингизни бир-бирингиздин дариғ тутмангиз. Ҳеч мол сизга хотундин яхши эмас. Хотунларингизни бир-бирингиздан аёмангиз. мавтуқабулон тамавтуга андоғ маъни бердиким, «хотунларингизни биров зино қилса, курсангиз, ҳеч нима демангиз, гуё уз нафсини улдургандек булгай. Ҳар ким нафсини улдурди, вали булди». Яна айди: «шаръи зоҳирдур, зоҳирда суфи булунг. Ботинда ҳар суратеким, узингиз билурсиз,

[1] Бу нарсадан оллоҳнинг узи асрасин.
[2] Бизга ғайб сендан ато булди.

фисқи ботинда ҳалолдур. Агар хотунингизга биров яқинлиқ қилса хурсанд бўлуб, севунинг. Майни ичингиз. Алъёзибиллоҳ, Хамру майун одамдур, гусл ҳаргиз қилманг, деб мардумларни ўзига тобеъ қилиб, атроф-жавонибга юбордиким, эй одамлар, гулли шаръини сизларни бўйнингиздин кўтарурман, яна қиёмат кунин азобидин нажот берурман. Дунё ҳаргиз охир бўлмас, қиёматдин мурод ўлгандин кейин тирилмоқ йўқ, саккиз учмоқ маънавийдур. Ҳар кимни яхши феъли маишати жаннатдур, томуг дерларким, хуйи баъддур, қибла сизларга даркор эмас. Киши худони талаб қилса, қибла нима даркор? Олам қадимдур, хотунларингизни ўзгалар зино қилса, зиёни йўқтур, яна шароб, чогир ичинглар, мастлиқ қилманг, мастлиқ ҳаром. Ҳоло рамазон ўн еттисини ўзларингизга иййд билинг. Ҳазрат Али ўлган кунларидур. Тарих етти юз қирқ тўққузда (1348 й.) эрди, тарихи ҳижрийни барҳам берди, ул кунни тарихин «Чароғ куш» деди, ўзига «Абдулқиём» от қўйди. Ул бадбахтни иши ўшал кунларда авж қила берди, хабари Мовароуннаҳрга машҳур бўлди. Аммо ҳар жойда касал бўлса, онинг олдига борса сиҳҳат топар эрди. Носир Хисрав қавми оқ кийумлиқларни барча бошлиги бирла уламолар кофир деб ҳукм қилдилар. Носир эшиттиким, аларни аиммаи дин, уламолар куфрга ҳукм қилибдур. Анда ул «Фидойи Носир» деб қавмига от қўйиб, начанд мусулмонларни ўлдуруб, хусусан, аиммаи динни кўб ўлдурди. Ўшал йил Бухорода ва Самарқандда ва Балхда турт минг муллони мусулмонлардин қатл қилибдур. Буларни хавфидин ер остига уламолар беркиндилар. Носир эшиттиким, Соҳиб ҳидоят Самарқандда ани кофирлигига ҳукм қилибдурлар. Анда фидойидин бир кишини юборди, ул Самарқандга келиб, табиб суратида бўлуб, Соҳиб ҳидоят кўзлари қарилигидин хира бўлуб эрди. Айди: «мен сизни кўзингизни равшан қилурман», деб бир доруни кўзларига қўйуб, ул ҳароми чиқиб кетти. Дарҳол кўзлари кўрмас бўлди. Кейин шогирдларига дарс айтмоққа машгул бўлдилар.

Бу сўзни Баёнқулихон эшитти, яна Бухорога Носирдин нома келди, мазмуни шулким: «бизга имон келтурсун» деб буюрубдур. Хон анда уламоларни талаб қилди. Ул кун барчалари қора кийуб бордилар. Хон сўрдиким, на учун қора кийдингиз? Уламолар айдилар, эшиттукким, сиз малоҳидага, яъни Носирга рағбат қилибсиз, деб фироқи шариъат нубиввийга қора кийдук. Хон анда қасам ичиб айдиким, малоҳида динига эътиқодим йўқдур, агар буюрсаларингиз фидойини элчисини ўлдурурман. Уламолар айдилар: «фидойининг қулоқ-бурнин кесиб юборинг». Носир эшитти. Аммо амир Тегин Салжут Носирга таниш эрди, вақтини топиб, анинг уйига келиб, айдиким, агар икки йўлдошни муяссар қилса, Малик Ол Чиғатойни барҳам бериб, балки шариъати Муҳаммадига халал еткурурман. Амир Тегин: «бу жинни бўлубдур, мунинг савдосин тарбиятига шарбат беринг», деб буюрди. Носир шарбатни сабабин сўрди. Амир Тегин айди: «сенинг касалингга дафъдур». Носир кулди, ўшал кеч ғойиб бўлди. Ул вақт бу сўз амир Тегин кўнглида эрди, англадиким, фидойини элчиси қулоқ-бурни кесилиб, Носир олдига келибдур. Носир номани амир

Тегинга юборди. Айдиким, «эй амир Тегин, ман шул Носирманким, қирқ йилдин илгари айтиб эрдим, агар икки йўлдош топсам, шариьатга халол еткургаймани», деди. Наузибиллох, Малики Ол Чиғатойни олурман, холо бир йўлдош Замонбек оқ кийумлуларга бошлиқ булубдур. Яна бир йўлдошига маъталман. Йўлдошлиқ айлаб, Баёнқулихонни инини тамом қилмоқ учун зиёфат қилиб уйунгга чорлагил, ман қўшун қилиб, тайёр қилиб юборай», деди ул они васваса ила. Йулдин чиқиб, фидойиларга қўшулуб, «олдингга еттим», деб хонни инини фикрига мутаффиқ булуб, Носир олдига бир нома уз мулозимидин юбориб эрди. Ул нома шаҳар дарвозасига тушуб қолди.

Сирож Қамарийни мулозимларидин бири топиб олиб, Сирож Қамарийга берди. Мазмуни шулким, «Носир Хисрав, уз инингни фикрида булғайсан, биз олдингга еттук», дебдур. Сирож Қамарий номани амир Чокуга дарҳол еткузди. Нома мазмунидин огоҳ булуб, аниг фикрида булди. Амир Чоку айди: «талаб қилиб, аниг инини қилурмиз, валло, ул соҳиб қибладур, зарбани тўғри келтурган булғай». Ўтуз кишини уй ичра мукаммал қилиб, қулларида қилич, ул кишига юбордилар. Улар чиқиб келиб, нечани улдурдилар. Охир, аъзолари яра булиб, бирини бойладилар. Харчанд қилдилар: «йулдошларингни айтгил», айтмади. Охир улдуруб юбордилар. Хон анда аскарлари бирла Носир олдига бормоқ булуб, аскарларига айди: «аввал бориб Балх кофиласин урринглар». Аскарлари бориб ярог-аслаҳа топтилар. Куби туфангчи эрди, сотмоқ учун келтуруб эрдилар, буларни ҳам эътиқоди малохидага эрди.

Алқисса, Баёнқулихон Шаҳрисабзга келиб тушди. Турагай баҳодур хон олдига чиқти. Амир Темур ун турт ёшга келиб эрди. Хон аскарларин курук курсатти. Аввал амир Чоку буз отга миниб қарқарасин дубулгасин устига қуйиб ун минг йигит бирла барлосдин чиқиб ярогларин тақиниб ута берди.

Хон чодири зангорни Шаҳрисабз дарвозасин устига тикиб ултуруб эрди. Буларни курди, андин кейин Турагай баҳодур саманди белина миниб, найза санчку қулида, ун минг фулод кийганлар бирла утаберди. Андин кейин, амир Муъайянд орлот, амир Боязид Жалойир, яна амир Мусо баҳодур, ҳар қайсилари икки минг, уч минг қўшун бирла ута бердилар. Миқдор ун икки беклар бошлиқ уттилар. Ногоҳ хонни кузи икки йигитчага туштиким, келур арғумоқ отга минган, қалқонларини олиб, бошу юзлари очуқ заррин пута белларида, найза қулларида. Хон сурдиким, «бу иккови кимдур?» Айдилар, «улуги Мирзо Сайфиддин амир Чоку углидур». Яна хон сурдиким, «турук отлиг кимдур?» Анда биров туруб айди: «бу Турагай баҳодур углидур, Амир Темур». Хоннинг назарига еш бола курунуб, буюрдиким, «Турагай баҳодурни угли жангга бормасун». Анда Амир Темур ук ёсин олиб, тоблаб юборди. Отилиб эллик қадам ерга бориб тушти. Мирзо Сайфиддин анга тақлид қилиб, ани урнига юборолмади. Андин кейин Соҳибқирон дастури Чиғатой бирла хонга келиб, тизин букуб, дуо қилди. Айди: «илтимос қилиб сиздин хоҳлаюрман, давлати ҳумоюнингизда ушбу қўшун мен бирла талош қилсалар».

Анда уч кун талош қилдилар. Барчалари ақалли анинг қулидин ярогин тортиб ололмадилар. Бу журъатни Соҳибқирондин кўруб, баъзилар ёшуруи зўр қилдилар, кучлари етмади, тортуб ололмадилар. Хон айди: «ҳасбингни кўргузгул, қай мансабни талаб қилурсан». Амир Темур айди: «қуллиқ расани бўйнимда, тақозаи мансаб қилмасман». Анинг бу қилгони хонга манзур бўлуб ўн минг олтун инъом қилди. Ўшал кун кечгача Соҳибқирон барчага ул пулни эҳсон қилдилар.

Алқисса, хон сешанба куни ражаб ойини ўн бешинчисида малоҳидалар бирла жанг қилмоқга бордилар. Аммо малоҳидалар оқ кийумлу бўлуб бошларига салла ўраб. Носир қора от миниб. Мукио от қуйгон чинорни олдига келиб, қарор олди. Турт тарафга турт ялов қуйди. Суфилари атрофида жаҳр қилур эрдилар. Бир ёглигни боши узра солиб айдиким, «манга Жаброил жангни аҳволидин хабар берур». Бул тарафдин Баёнқулихон бориб, бир девор яқинида турди. Яшил байроқ бирла тамоми уламо, аиммаи дин атрофларида хатми Қуръон қилиб, руҳи расулилло алайҳиссаломга бағишлар эрдилар.

Атроклар расми Чингизхонийда саф бойладилар. Амир Чоку бир миқдор ук отимлиқ нарида оқ байроқни ҳавога кутариб келур эрди. Кейин тарафда амир Боязид Жалойир, анинг кутосдин байроқи келур эрди. Хон лашкарида ўн саккиз туг байроқ бор эрди. Турағай баҳодур қизил байроқ бирла хоннинг жиловида эрди. Минг туфангчи олдиларида эрди. Қурхонани Турағай баҳодурға топширдилар. Аммо Амир Темур хонга айди: «Мани Чокарбоши қилинглар», ҳеч ким анинг сузини қабул қилмадилар. Ҳануз ёш бола деб. Ўшал кун Соҳибқирон яшил либос кийуб, қора ранг отга рокиб булуб лашкар ичра келур эрди. Ҳар ким кўзи анга тушса, қуркар эди. Амир Турағай баҳодур ўгли деб хон ситойиш қилур эрди.

Алқисса, майдон ораста булди. Носир фидойи қавмлари била икки лашкар тўғри келдилар. Аммо Носир аскари ичра икки кўзи кўр киши бор эрди. Анинг отин Откин отгувчи дер эрдилар, отса бир тош ерга борур эрди. Ул айди: «ҳар вақт икки қушун муқобил келса, манга хоннинг байроқин тўғри қилинглар, ман ҳаргиз ул ердин ўтмасман. Аммо ул кўр байталига миниб, кўзини луги ила боглаб, они хон байроқига тўғрилаб қўйдилар. Ул сўқур андоғ оттиким, бир мил йўлдин алами хонни қалам қилди. Хон байроқи йиқилди. Қушунлар саросима булдилар. Дарҳол Турағай баҳодур ўз байроқин хон бошига еткурди. Малоҳидалар югурдилар. Жалойир лашкаридин юз киши шаҳид булди. Амир Боязид жасадига ўқ тегиб, аъзолари ярадор булди. Яна Жалойир лашкари қувват топиб ул аскарға ғолиб келдилар. Яна ул сўқури қув ўқ отти, балки байроқ кўтарган бирла аламни қалам қилди. Хон келтурди, малоҳидалар яна югурдилар, амир Чоку икки минг отлиқ йигит била олдини туттилар. Мирза Сайфиддин отасин кўруб, беш юз отлиг била йўлин олдилар. Яна шум кўр байроққа ўқ отти, ҳар дафъа нобакор кўр байроқга ўқ отса, байроқ йиқилиб, аскарлар остин-устун бўлур эрди. Малоҳидалар куб-куб одамни ўлдуруб

юборди. Умаролар кинакаш қилиб, хонни ўрнин тағйир бердилар. Ўл шум суқурни авсофин барча билдилар. Ўшал вақт Соҳибқирон қўлда қилич, қизил қонга бўёлгон эрди. Аммо Носир Хисравни Маҳмуд деган ўғли бор эрди. Ўл ҳам баҳодур эрди. Ногоҳ Амир Соҳибқиронга тўғри келди. Малоҳидалар гавур қилдилар, бўлмади. Ани уруб калласин танасидин жудо қилиб тамуқға юборди. Соҳибқирон ўз қўшунларига келди, кўрса умаролар аламни ўз ерига тикмакға кенгаш қилурлар. Амир Темур Соҳибқирон айди: бу иш ғалатдур, байроқни қайси ерга қўйсалар ангиз суқурни ҳам ўшал ерга тўғри қилурлар. Мунинг фикри шулким, бир йигит бориб суқурни бошини келтурсун. Анда Жудин баҳодур отлиғ йигит фотиҳа олиб, иложин қилолмай қайтиб келди. Айдиким, икки минг киши атрофида турурларким, анга қасд қилса хабар берур. Хон айди: ким бориб ўшал суқур бошини олиб келур? Анда амир Ёдгор шоҳи орлот икки юз кишини ўзига ҳамроҳ қилиб борди. Малоҳидалар суқурға хабар бердилар. Ўл айди: манга эллик киши ўқ еткузуб туринг. Дарҳол ўқ келтурдилар. Ёдгор шоҳ кўрдиким, ҳар ким анга тўғри келса, ҳалок бўлур. Ҳеч кишини кўрмас ва билмас, ўқин отиб турур. Яна Жудин отига миниб ёсин қўлиға олиб, ўқ ота бошлади. Ўл кун миқдор уч юз киши анинг ўқи тегиб шаҳид бўлдилар. Барча бу ишга ҳайрон бўлуб эрдилар. Амир Соҳибқиронни ғайрати жўшга келиб, хондин фотиҳа талаб қилди. Хон сўрди: Турағай баҳодур, мундин бошқа ўғлинг борму? Айдилар: йўқ. Хон айди: санга нечук фотиҳа бергайман, отанг доғингга қолмасун. Турағай баҳодур айди: ўғлимга ризолиг йўқ. Яна Соҳибқирон айди: тақсир ҳоним ва бегим, отамни рози қилиб, манга фотиҳа беринг. Хон отасидан сўраб, ноилож фотиҳа берди. Амир Темур Соҳибқирон чодирга кириб, малоҳида суратида кийум кийиб, қўшундин чиқиб, малоҳида лашкарига кирди. Муни кўруб Турағай баҳодур хондин рухсат олмай, бул ҳам жўнади. Соҳибқирон суқурни кўрдиким, байталға минган, қўлиға ёсин олган, эллик киши анга ўқ еткузурлар. Малоҳидалар кўзин шамғалот қилиб, суқурни орқасидин келиб, андоғ урдиким, томуғ чуқурига ул қув суқур туртуниб йиқилиб кетти. Соҳибқирон калласини танасидин жудо қилиб, соқолидин тутиб хон олдиға келтурди. Ўл кун тўфони Ажий бўлдиким олти жиҳатдин лашкари Чиғатой югурдилар. Малоҳида мунҳазим бўлдилар. Қуёш нури кўздин ёшунди. Ўл кун одам боласига андоғ қирғин бўлдиким жасади фалакидин каллаи ҳандалаки узулуб, қулайберди. Фалокат деҳқони ул ҳандалакларни ҳалокат аробасиға солаберди. Таналари ҳаннот қофидек туб-туб бўлуб, ажал вагончилари анинг бир донасин қўймай олаберди. Ўл кун қизил денгиз тошти. Ғовғо ҳаддин ошти. Аммо хон муқаррар қилдиким, аларни нўён деб, малоҳидалар тамоми Носир Хисрав туғин остига келдилар. Хон тўрт тарафдин аларни қамаб келаберди. Носир бадбахт ул кун бошиға ёвлиқ солди, кўрдиким, атрофдин Чиғатой қўшунлари тошиб-ошиб келаберди. Ўл Носир кофир ҳийла бирла жарчиға буюрдиким, нидо қилиб чақирғил. Жарчи анда чақирдиким, бу лашкари Чиғатой, сизларни ўртангизда амир Тегиндин киши

йуқтур. Амир Тегин бизлар учун бош берди. Сизларни Носир давлатга еткургай. Чиноқ баҳодур амир Тегин қардоши, Салжутдин Чиғатой аскарида эрди. Миқдор беш минг киши Салжут лашкаридин эрдилар, ул лашкар бу сузни эшитиб, Чиноқ баҳодур Салжут лашкарин узига олди. Бирдан хон қушунига ҳамла қилдилар. Лашкарлар шикаст еди. Лашкари Чиғатой аксари талонда булдилар. Ногоҳ хон байроқи девор такида эрди, девор йиқилиб алам бирла икки минг киши девор остида қолди. Хонни оти ҳуркиб қочди, ҳар киши ҳар тарафга қочиб кеттилар. Амир Чоку хонни жиловидин тутуб, Бухорога юзланди. Турағай баҳодур Амир Темурни топиб, жиловини ушлаб айди: Эй уғул, аскарлардин хабаринг йуқ. Соҳибқирон курдиким, қушунлар барчаси тарқашибдур. Андин Шаҳрисабзга келдилар. Куб мол-ғаниматлардин малоҳидаларга қолди. Бу воқеани фидойилар муъжиза ҳавола қилур эдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ БУРҲОНИДДИН СОҲИБ ҲИДОЯТҒА КЕЛМОҚИ, УЛ КИШИНИ МУНОҚАШАЛАРИНИ БАЁНИ

Олон, Носир Хисрав лашкари Баёнқули қулиға Зафар топиб, фидойилар қай ерда мулло булса, улдира берди. Мовароуннаҳр мусулмонлариға замон тор булди. Ҳар жонибдин ақли қисқа куплар ул шумға имон келтурдилар. Носир малъун кофир фидойидин бирини Шаҳрисабзга хат бирла ханжар қулиға бериб юборди. Ул ҳароми Шаҳрисабзга ярим кечада кириб, Турағай баҳодур ётган урнида ёсдуқ узра ханжарни, кукси узра хатни қуйиб чиқиб кетти. Тонгла баҳодур уйқудин туриб хатни уқуб курдиким, айтибдур: «Носир расули худодур, амир Турағай баҳодур келиб, имон келтурсун, булмаса омон йуқ ҳалок булғай». Турағай баҳодур Амир Темурни талаб қилиб, машварат қилди. Соҳибқирон манъ қилди. Турағай баҳодур айди: замонасозлиқ учун олдиға борурмиз. Андин кейин Соҳибқирон икковлари мубоҳаса қилмоқ учун бордилар.

Арбоби таърих дерларким, ушал йил Носир ҳикматда топиб эрдиким, Амир Соҳибқирон хуруж қилғай. Аммо билмас эрдиким, қайси кишидур. Носир қавмлари буюрдиким, Турағай баҳодур угли бирла таҳаййит учун сажда қилсун. Носир айди: «булар ҳали янги келган, аввал менга имон келтурсун, сунгра сажда қилмоқға буюргайман» деб уз шариъатин баён қилиб, буларни чинор такиға келтуруб, айди: «Эй мукно, сан шаҳодат берғил мани набилигимға. Ушал замон йиғочдин овоз чиқтиким: «анта расулиллоҳ».[1] Аммо Жаброил андоғ фасоҳат ила сузлаюрким, Турағайни сайд қилса. Соҳибқирон курдиким, отаси анинг сузиға эътиқод қилғудек. Амир Темур айди: «Эй Носир, шарҳи Қуръонман деюрсан, Қуръонда саждаи таҳаййит манъдур». Бовужуд, Соҳибқирон қуввати муноқашаси булмаса ҳам куб сузларини деди. Носир айди: «эй амир

---

[1] Сен пайғамбарсан.;

Турагай баҳодур, ўглунгга айгил, хомуш бўлсун». Турагай баҳодур Амир Темурни қўлидан ушлаб келтурди. Носир кофир айди: «Нима жавоб дерсан, имон келтурурсанму ё йўқ». Турагай баҳодур тонгла жавоб берурман, деб уйларига ёндилар. Келиб ўглига гинакаш қилди. Амир Соҳибқирон айди: «Эй ота, имон келтурмангизким, ул кофирдур. Ман бу кеча Самарқандга борурман, аимман дин олдиларига, қурайким, нима деюрлар. Бир киши уламолардин келиб Носир била ижлос қилсун, сиз андин тонгла ўн кунга муҳлат суранг». Аммо Соҳибқирон отасига видоъи қилиб, Самарқанд сарига юзланди. Амир Турағай баҳодур эртаси Носир олдига бориб, айди: «ман санга имон келтурсам, ўн кун муҳлат бергил». Носир шум айди: «санга омонлиғ бердим, ўглунг Самарқандга бориб, ижлос учун киши келтурурман деб кеттими?»

Алқисса, Соҳибқирон Самарқанд ичра кирди. Чақириб айдиким, «эй аҳли ислом, ҳар киши уламодин бўлса бориб Носир Хисрав била мунозаша қилсин, шариъатдин сўзласун, қиёматга шафоат истаса, дини расул алайҳиссаломға ривож берсун». Эшитиб барча мусулмонлар йиғладилар. Амир Темур ҳам йиғлар эрди. Одамлар айдилар: «уламоларимиз фидойидин қўрқиб ер остида беркинуб ётурлар. Олимлар муаллими Соҳиб ҳидоятдурлар». Соҳибқирон: «мани ул азизга олиб боринг», деди. Анда мударрис олдиларига бордилар. Соҳибқирон кўрдиким, ҳазрат Соҳиб ҳидоят мударрис афандимиз кўзларини руймол ила боғлаб дарс айтиб ўлтурурлар. «Ман қулингиз амир Турағай баҳодур ўгли бўлурман, хизматингизга келдим. Қадами шарифингизни Носир олдига еткурсангиз».

Соҳиб ҳидоят айдилар: «ман ҳам малоҳида кофир деб ҳукм қилиб эрдим. Ул шумлардин бири табиб бўлуб келиб, кўзумга дору қуйиб, кўрмас қилиб қўйди. Ман ҳам алардин қўрқувда эрурман».

Аммо Носир шум фидойидин бирини юбордиким, Амир Темур мулоқатда бўлғач, шаҳид бўлуб, ёлғончи дегил. Ўшал ҳол ул шум фидойи келди. Амир Темур Соҳиб ҳидоятға сўзлаб ўлтуруб эрди, дарҳол маърака ўртасига кириб, айди: «ман билурман бу йигит фидойидин, мусулмонларни барҳам урғали келибдур». Анда Амир Темур: «Турағай баҳодур ўглидурман», деди. Халқ бовар қилмадилар. Яна қасам ичти кабул қилмадилар. Охир, Амир Темурни ушлаб, ўшал кеча мадрасаи Низомулмулкда сақладилар. Соҳиб ҳидоят воқеаъда кўрдилар. Ўшал кеча тушларида расул акром саллаллоҳу алайҳис салом афандимиз қора кийум кийиб келдилар, айдилар: «эй Бурҳониддин, турғил ул йигит чин сўзлаюр. Ул йигитни топиб, малоҳидалар олдиға анинг бирла борғил, зафар топгайсиз».

Филҳол, уйқудин турдилар, кўзлари мунаввар бўлуб, очилибдур. Олам муаттар бўлубдур. Ўшал соат йиглаб, Амир Темурни топиб келтурдилар. Одамлар барчаси эшиттилар Соҳиб ҳидоят кўзлари сиҳат топубдир, деб хосу ом зиёратга келдилар. Амир Соҳибқиронни яна навозиш қилиб сийладилар. Соҳибқиронга Соҳиб ҳидоят айдилар: «эй ўглум, сан борғил, кетингдин тезлик ила ман борурман». Амир Темур илгари жўнади. Ҳазрат Соҳиб

ҳидоят асбобларни муҳайё қилиб, неча теваларга китоб юклаб, миқдор тўрт минг улуг, машҳур муллалар била йўлга туштилар.

Аммо Соҳибқирон учинчи кун деганда Шаҳрисабзга келиб кўрдиким, Носир кофир Амир Турагайга гавго қилиб турур. Баҳодур айтур: «тавфиқ қилгил, ўглум келиб санга имон келтурса, ман ҳам имон келтурай». Ўшал вакт Соҳибқирон бориб айдиким, «Соҳиб ҳидоят яқин келурлар. Эй Носир, санга муноқаша қилурлар. Агар Соҳиб ҳидоят Бурҳониддинга ижлосда голиб келсанг, ман санга имон келтурурман», деб уч кун муҳлат сўради. Уч кун ўтгандин кейин Носир шум ўз кўнглида айди: «агар Турагай баҳодурни ўглини йўқ қилмасам, ул мани динимни барҳам ургай», деб, Турагай баҳодур олдига келди: «Тез бўл, ўглунг билан имон келтур, бўлмаса, санга омон бермасман».

Соҳибқирон ҳар замон Самарқанд йўлига қараб-қараб турди. Носир кофир келиб, Амир Темурни белига қўл уруб, фўтасидин тортти. Филҳол, юз киши фидойидин келиб ул малъунлар Амир Темурга ёпуштилар.

Турагай баҳодур ҳайрон бўлди. Амир Соҳибқирон чин кўнглида нола қилаберди.

Б а й т:

Илоҳи, подшоҳи кирдикор,
Санга очуқ ниҳон ва ошкор.
Умид бирла кўтарибман билагим,
Илоҳи, сан қабул этгил тилагим.
Илоҳи, бандани еткур мурода,
Қилибон мубтало, қўйма орада.
Илоҳи, дўстларингни ҳурматидин
Чиқарма ул ҳабибинг суннатидин.

Ногоҳ, Самарқанд тарафидин чанг-тўзон ҳавога чиқа бошлади. Чанг орасидин оқ кийимлилар кўринди. Фидойиларга ларза пайдо бўлди, барчалари овозларин чиқариб айдилар: ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадур расулуллоҳ.[1] Фидойилар Соҳибқиронни қўлдин қўйиб юбордилар. Соҳиб ҳидоят етиб келдилар. Аҳли ислом Соҳибқирон бирла олдиларига келдилар. Носир кофир чодир ичра ва олтун курси узра ўлтуруб эрди. Соҳиб ҳидоят Носир шумни олдига кириб айдилар: «Эй Носир, сан савол қилурмусан, ё биз?»

Носир малъун айди: «Ман савол қилурман». Курсалар такаббурлиқ ила курсида ўлтурур. Яна курсидин туширмоқ учун айдилар: «соил зиёдаму ё масоил?» Носир айди: «масоил зиёдадур». Айдилар: «турғул, тахт узра ман ўлтурурман, масоилдурман». Жавобига дармонда бўлуб айди: Сиз савол қилинг. Бурҳониддин айдилар: мунофиқдурсан, сўзингни мувофиқи йўқтур. Соҳибқирон курси келтурди. Соҳиб ҳидоят курси узра ўлтурдилар. Яна айдилар: сўзлагил, нима дейурсан? Анда саросима бўлуб айди: ман расул бўлурман. Бул киши айдилар: «муъжизанг

---

[1] Оллоҳдан бошқа маъбуд йўқ ва Муҳаммад унинг пайгамбаридир.

нимадур?» Ул маълун айди: манга фаришта ваҳий келтургандур, оти Мукнодур. Чинор йиғочи ичрадур. Бурҳониддин айдилар: агар Жаброил булса, буюргил андин ўзга ерда сенинг нубувватингга гувоҳлиқ берсун. Ул айди: худо ушул йиғоч ичра ҳукм қилибдур. Яна айдилар: буюргил, ушул йиғочни бутоқ яфроғида сўзласун. Ул малъун маҳзул бўлуб, жавоб бермади. Айдилар: шариатингда нима бор? Айди: муъминлар бир-бири ила қариндош, мол аёлда шерикдурлар. Соҳиб ҳидоят айдилар: масалан, барчани молини келтуруб, бир-бирига аралаш қилса, ани яна тақсим қилсалар, мол муштарак, савоб кимга бўлур жазм қилгил, нима ҳукм қилурсан? Ул лаъин жавоб тополмади. Яна айдилар: аҳли аёлга шерик дейурсан, масалан, бир хотунни неча киши келиб зино қилсалар, андин бола туғулса, қайси бирининки бўлар, эмди айгил? Анда маҳзул бўлуб, ул шумнинг қора юзидин нопок тери оқа бошлади. Соҳиб ҳидоят Турағай баҳодурга қараб айдилар: Ёфас ибн Нух алайҳис салом замонларидин бери ота-боболаринг барчаси подшоҳлиқ, амирлиқ ва беклиқ қилиб ўтубдур. Уларни замонларида мундай кишини сўзин хотунларингга ўзгалар шерик, молларингга ўзгалар меросхўр деб эшиттингму? Турағай баҳодур айди: худо гувоҳ бўлсунким, ман мундин кечтим, безордурман. Носир шум айди: Эй Соҳиб ҳидоят, Мукно амри била пайғамбарлик даъво қилурман. Тонгла Мукно олдига боргил, анда ижлос қилгил. Анда ҳам маҳзул бўлсам, ўз даъвомдин ўттим.

Соҳиб ҳидоят Турағай баҳодур ила Соҳибқирон жалавларин бўйнига солиб аҳли ислом барчалари йиғлашиб баҳодур уйига бордилар. Аммо Носир муқаррар қилиб эрдиким, тонгла ярог-аслоҳа келтурмангиз, бизларда ҳам олоти ҳамла бўлмағай.

Алқисса, эртаси Соҳиб ҳидоят отларига миниб, Амир Темурни талаб қилдилар. Соҳибқирон хотирига келдиким, мабодо Носир макр қилмасун деб қилични енга беркитуб олди. Аммо Носир шум фидойилардин ўн кишига ярог ва аслаҳа беруб, бошига салла, эгнига жанда кийдуруб, қаландар каби бўлуб, Мукно йиғочин атрофида турдилар, айдиким: ҳозир бўлурсиз. Ҳар вақт Мукно қатлга ҳукм қилса, таваққуфсиз мусулмонларни ўлдурурсиз.

Анда Соҳиб ҳидоят Турағай баҳодур бирла Амир Темур олдиларида, келдилар. Бул тарафда Замонбек ўн фидойи била оқ кийумлу бўлуб яқин келдилар. Носир айди: Мукно, агар ман пайғамбар бўлсам, жавоб дегил? Чинордин овоз келди: манга бетоблик юзланубдур. Турағай баҳодурни ўлдуруб, қонин бул йиғочга тўксаларингиз соғаюрман. Андин кейин, шаҳодат берурман, деди. Фидойилар бирдан баҳодурни ўлдурмоққа қасд қилдилар. Соҳибқирон қўлга қиличин олиб, отасин олдига келган фидойини андог урдиким, қалам қилуб, томуғ элатига юбора берди.

Анда аҳли ислом форигбол ярог-аслаҳалари йўқ эрди. Ул ўн киши ҳарба ила мукаммал эрдилар, ғавғо қўзғолиб, кўб мусулмонларни шаҳид қилдилар. Малоҳида қувват топти. Соҳиб ҳидоят ва Турағай баҳодур яна Соҳибқирон шаҳр қўрғони ичра қочиб кирдилар. Келган фидойини ўлдурдилар. Фидойилар муқаррар қилдиларким, тонгла шаҳрга от қўйурмиз. Аммо ул шум

Мукно йиғочи атрофида куб-куб йиғилди. Ул кеча тонг отқунча аҳли ислом йиғида булдилар. Андин Соҳибқирон жонсус[1] каби булуб, Носир лашкари ичра кирди. Курдиким, бир қора кийумли Носир қулидин Мукно сариға борур эрди. Амир Темур икки кишини узига ҳамроҳ қилиб, анинг орқасидин борур эрдилар. Курсалар, гор олдига келиб тухтади. Ғор эшики очилди. Андин бир киши чиқти. Анга айди: Тонгла, йиғоч, андоғ дегил — мундоғ дегил. Соҳибқирон танудиким, қора кийумли Носир узидур, куб сузларни анга таълим бериб, ул шум қайтти. Соҳибқирон ҳамроҳлариға айдиким, ман шул ердин хабар олурман. Гумон қилурманким, шул гордин чинор остиға йул бордур. Албатта, ул йиғоч ичра киши бор. Ҳар кун йиғочдин сузлагувчи Мукно ушбу турур, деб эшикни уруб синдирдилар. Андин чинор такиғача бордилар. Курсалар бир одам ухлаб ётур. Ани ушлаб, бошини ураб орқалариға кутариб олиб чиқтилар. Овозини чиқаролмади. Чинор атрофиға утун йиғиб, ут қуйуб юбордилар. Ул одамни Соҳиб ҳидоят олдилариға келтурдилар. Шарҳи воқеани андин сурдилар. Ул бадбахт айди: Мани отим Мукнодур, қирқ йил булубдур ман ва Носир иккимиз ушбу ишни уйлаб топиб эрдук. Қирқ йиллик меҳнатимизни бу уғул шу кечада зое қилибдур. Сиримиз шулки, аксар ман чинорга кириб Носир Хисравга сузлар эрдим. Мандин узга киши булмас эрди. Нечун овозимиз тағаййир булса, узгалар билуб, анда Мукно лаъинни шаҳр қурғониға осиб қуйдилар. Фарёд қилдиким: «Эй, қавм, Носир сузи албатта ғалатдур», деди.

Қавмлари курсалар анда чинор уртаниб ёнадур. Носир қавмини ихлоси фосид булуб Мукноға уқ отиб улдурдилар. Носир муни куруб: Эй қавмларим, Жаброил манга билвоситаи шажар ҳам келур, манга бу иш туҳмат булубдур, деди. Қавмлари икки фирқа булдилар. Оқиллари қурғон тагиға келиб, мусулмонларга йиглаб айдилар: бизлар хатоға кетибмиз, энди мусулмон булурмиз. Турағай баҳодур хоҳладиким, шаҳар дарвозасин очишни Соҳибқирон манъ қилди. Агар Носир туғри келса жангға муқайяд булурлар, деди. Соҳибқирон қурғон тефасиға чиқиб курдиким, Носирни атрофида оқ кийумлардин узга киши қолмабдур. Замонбек аслаҳа ва ярогин тоқинуб қушун атрофида юрур. Носир бир гушада бошиға ёвлиқ солиб айтурким, манга Жаброил ваҳий келтурур, фатҳ ва нусратдин хабар берур. Анда Соҳибқирон икки минг йигит жарожир била янги мусулмон булганларни узиға ҳамроҳ қилиб, лашкари малоҳида сариға бордилар. Яна Замонбек лашкари ила жанг қилмоқға турди. Икки тарафдин икки қул бир-бири ила туғри булдилар. Ҳар замон Носир олдиға Замонбек келиб айтур эрди: Эй Носир, зафардин хабар борму, Амир Темур фидойиларни остун-устун қилгудек. Носир айди: шошма, ҳануз Жаброил келгани йуқ. Беш ва олти мартабадами яна еттинчи келганда айди: боргил, сени Жаброил Амир Темур урушиға юборди, отингни Музаффариддин қуйди. Онинг қони сани қиличингда тукулсин. худо тақдир қилибдур, деди. Анда Замонбек

---

[1]. Жонсус — жосус

айди: бу сўз чинму? Носир айди: ёлғон десам каллам танимдин жудо бўлсун.

Андин Замонбек Амир Темур қўшунига борди. Фарёд қилдиким, мандурман Музаффариддин, қайси ерда бўлур Амир Темур, они қони мани қиличимда тўкилур, тақдири худо шулдур, деди. Соҳибқирон аскарини ўнг тарафида эрди, овозини эшитти. Замонбекни кўрдиким, қўлида санчқу, найза, Соҳибқиронға қарши келур. Замонбек кўрдиким, Амирни қора отлиқ қўлида қиличи, бир йигитдур. Филҳол, Замонбек айди: сан кимсан? Соҳибқирон айди: ман Амир Темур Турағай баҳодур ўғлидурман, нима дерсан? Ул айди: пайғамбарим хабар берибдурким, санинг қонингни тўкарман. Амир Соҳибқирон айди: пайғамбаринг номаъқул сўзлабдур. Анда Замонбекни аччиғи келиб, найзасин кўтариб , ҳавола қилди. Амир санчқусин ўткузуб, қиличин кўтариб, андоғ урдиким, қулоқбурнин шипуруб кетти. Замонбек бир юзлук бўлуб қочиб, Носир Хисрав олдиға келди. Ҳануз бошиға ёвлуқ солиб ултурур. Замонбек айди: Эй Носир Хисрав, Жаброил нима дер? Ул айди: қотили Амир Темур Замонбек Музаффариддиндур. Яна айди: ёлғон айтмагил?! Носир айди: ёлғон десам бошим жасадимдин жудо бўлсин. Анда Замонбек аччиғидин ғазаби келиб, қилич бирла бўйниға андоғ урдиким, ул шумни калласи учуб икки қадам ерға тушти. Шул каззобни руҳи нажаси тамуғ шаҳриға элчи бўлуб етти.

Б а й т:

Айди Мукнони, мулки девлар хайлиға учради,
Тобмади Жаброилни, Азроилға учради.
Қилди даъвойи расуллиқ, бўлди лаъин абад,
Топти маликни яна дўзах элиға учради.

Алқисса, Замонбек бошини олиб Соҳиб ҳидоятни олдилариға келтурди. Турағай баҳодур кўруб, Амир Темурға киши юборди. Соҳибқирон айди: бу қавмни тирик қўймоқ ҳикматдин эмас, деб улдурмоққа муқаййид бўлдилар. Охир, баҳодурни ўзи келиб, Амир Темур жиловин ушлаб қайтти. Замонбекга саруполар бердилар. Соҳибқирон айди: бу қавм маҳраматдин, эрлар бир-бирларин хотунлариға назар солурлар, буларни тирик қўймоқ сипочилиқ эмас. Соҳиб ҳидоят яна тақвия қилдилар, барчалари ул қавмни улдурмоққа иттифоқ қилдилар. Ул қавм ҳийла бирла бир ҳовлиға қамаб икки юз киши атрофиға ўтун қалаб, кун ниҳоятда совуқ эрди, катта-кичик барчасини ут ёқиб куйдуруб юбордилар. Ул малъунларни жони дунё ўтиға тоб келтуролмай, томуғ шаҳриға кочтилар. Тонгла боқий қолганларини ҳам тутуб келтуруб улдурдилар. Булардин бир хотун қочиб кетти. Қолғон малоҳида чароғ кушлар ўшал бир хотун авлодидур. Носир айтиб эрди.

Б а й т:

Ким ўлуб қолса дашт оро нечун,
Еса они қарғаю қузғун.

Бул каби ўлгани яна қайтуб
Зинда бўлғайму тонгла — маҳшар кун?

Бурҳониддин соҳибнинг жавоблари.

Байт:

Қодир Зулжалол қилди ҳаёт,
Ҳашрда тиргузулса эса ҳар зот.
Барча аъзолари бўлуб жужав,
Қолмағай ҳеч Носир Хисрав.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОННИ БУХОРО БОРМОҚИ БАЁНҚУЛИХОННИ САРОЙМУЛК ОТЛИҚ ҚИЗИНИ ОЛМОҚИНИ БАЁНИ

Андин кейин малоҳида қавмларини Мавлоно Бурҳониддин афандимиз имдодлари ила тамомила ҳалок қилдилар. Итбоъларидин ҳеч киши қолмади. Андин Мавлоно Бурҳониддин олдин Самарқандға мурожаат қилдилар. Аммо Турағай баҳодур куб ғани, бой киши эрди. Ҳар ижнос моллари бор эрди. Бир кун куб қўйларни Амир Темурға бериб, савдоға юборди. Қўйларини ҳаммасини минг олтунға сотиб, пулларини белиға боғлаб, бозорларни сайр қилиб юрур эрди, бир ерда қаландар маърака қилиб сўзлаюр. Қўлида қоғоз, шеър ёзилган. Айтуркм, шул ёзувни қадриға ким етиб, минг олтунға олғай? Амир Соҳибқирон ҳиммати жўшға келиб, минг олтунни қаландар қўлиға бериб, олди. Қаландар Амир Темурни бўйи, қоматиға қараб, ҳасаб насабдин сўрди. Айдиким, отанг олдиға боргил, муни отанг олдида ўқигил, боргунча очмагил. Қаландар ҳу деб йўлиға кетаберди. Соҳибқирон чақириб сўрадиким, отингиз нимадур? Айди: отим қоғоз ичра ёзилгандур. Андин кейин отасини олдиға келди. Баҳодур айди: ҳеч матоъи олдингму? Соҳибқирон қоғозни берди. Амир Турағай хафа бўлди. Кейин Соҳибқирон очиб ўқуб кўрсалар, Хожа Камол Хўжандий ўшал қаландар экан. Шеърлари форси рубоийдур:

Он каски тамоми даҳр бигирфт нахуст,
Завраќи, замона ситами зулм бишаст.
Жамшиду Сулаймону Скандар гузашт,
Бархез миён бандаки то навбати ту аст.

Маълум бўлдиким, подшоҳи мутақаддимин ер юзин ва кун кўзин олгон ўшал уч киши эрур. Турағай баҳодур бу ибрат қадрин билмади, айдиким, сани бир банги фириб бериб, алдаб кетибдур. Ўғул бўлсанг тузук бўл, бўлмаса — йўл деб куб қойиди. Амир Темур хафа бўлуб шайх Шамс кулол хизматлариға келди. Ўшал кун шайх муроқаба қилиб раҳматуллоҳға уланиб эрдилар. Ўшал йил тарих етти юз эллик беш эрди (1355 й.) дорулфанодин

Дурулбақоға рихлат қилдилар. Соҳибқирон жанозаларини ўқуб, бир кеча шайхни қабрларида ётиб туш кўрди. Шайх келуб айдилар: Эй ўғлум, Бухороға борғил, худои таборак ва таоло ҳикматин кўргил. Андин кейин Соҳибқирон Бухороға юзланди. Нечанд йўл юруб, иёвлиқдин кўб чарчади. Бухоронинг Қолакож деган дарвозасидин кириб борди. Бир саройға бориб, бир ҳужраға кириб қарор олди. Аммо дунёлиғдин бир лаъл Бадахшони киссасида бор эрди. Андин ўзга нимарса йўқ эрди. Лоилож, лаълни жавоҳир бозориға олиб чиқти. Анга ҳар ким харидорлиқ қилур эрдилар. Ногоҳ тусидан барча одамлар қоча бердилар. Соҳибқирон ҳайрон булуб, буларни қочганларини сўради. Ҳеч ким жавоб бермади. Ҳар ким ҳар тарафға кеттилар. Ногоҳ бир ўғул маст лоақл келур, қўлида ханжар. Биров айди: эй турк бача, қочғил! Амир Темурни ғайрати ниҳоятда баланд бўлуб, қочмади, турди. Ул ўғул қўлидаги ханжар билан Амир Соҳибқиронға солди. Соҳибқирон ўзини чаб бериб, лаъл Бадахшони қўлидин тушуб кетти. Ул мужиб лаълни олиб кета берди. Амир Темур анинг кейинидин югурди. Бир одам тутуб айди: Эй турк бача, бу золим кейинидин бормағил, сани ўлдурур. Бу мужиб Бароқхон маҳбубидур. Бароқхон Баёнқулихонни ўғлидур, кўб-кўб мусулмонлар жойлариға ўт қўйуб тамоша қилур. Муни тўғрисидин ҳеч ким хонға арз қилолмас. Баёнқулихон қартайибдур, мундин бошқа ўғли йўқтур. Хонимиз одилдур. Агар англаса ўғлини ўлдурмоққа таваққуф қилмайдур. Агар Бароқхон барҳам еса, Чиғатой тўраларидин ҳеч киши қолмас. Лоилож умаро бардош қилиб турур, шояд эпақаға келса. Кейин Соҳибқирон мусофирлигини ўйлаб, саройға келди. Қўлида ҳеч нима йўқлиқидин саройбон қувлаб юборди. Соҳибқирон оч ва ташна булуб кўнглида айди: бориб додхоҳға арз қилай. Ул вақт додхоҳ Амир Елгоршоҳ орлот эрди. Бориб шарҳи воқеани баён қилди. Ул: туманбошиға борғил, ул мандин эътиборлиқдур. Андин туманбошиға арз қилди: ул ҳам айди: амир Жалойирға борғил ул мингбошидур. Анга бориб арз қилиб эрди, ул амир Баён Сулдузға юборди. Ул нуёнлардин эрди. Чиғатой одамлари ичида андин зўр, паҳлавон киши йўқ эрди. Ул ҳам таҳаммул қилди. Айди: бу шариъат ишидур, қозиға борғил. Аммо қози имом Саъд эрдилар, анга борди. Арз қилди. Ул киши айди: аммо ман шариъатни олдида хонни андеша қилмайман. Лекин гувоҳ олиб келгил. Соҳибқирон хўб деб, андин заргар бозориға келди. Кўрган одамларни гувоҳлиқға талаб қилди. Алар айди: бизлар фуқаро булурмиз, гувоҳлик беролмасмиз. Жонимиз ўзимизга керакдур. Амир лоилож бир масжидга келиб, очлиқдин ишқилиб ётти. Ярим кеча эрди бир қаландар, қўлида чароғи, келуб Амир аҳволидин сўрди. Соҳибқирон анга воқеани баён қилди. Қаландар айди: орий, Бухорода шундоғ зулм қилғувчилар бордур. Яна айди: эрта намоздин кейин фалон минор тағиға борғил, анда Малҳам порадўз ўлтурур, воқеани анга арз қилғил. Анинг риоятиға мулоқат бўлғил, сани додингни Бароқхонға ул киши еткузгай. Амир Темур айди: Эй қаландар, чин сўзлағил. Қаландар ҳақиқатин сўзлади. Андин кейин Соҳибқирон эрта намоздин кейин минор тағиға борди. Анда бир дукон ичра бир оқсоқол киши эски

нимарсаларини тикиб ўлтурар, кийумлари тамом эски турур. Амир Соҳибқирон ҳайрон бўлди. Хотирига келдиким, бу киши мани фарёдимга қандай етгай?! Охир они олдига келиб салом қилди. Ул киши жавоб саломин бериб, ўз ишига машғул бўлди. Бир ҳарф сўзламади. Соатидин кейин воқеани арз қилди. Соҳибқирон сўзин хуб тинглаб ўлтурди. Айди: умароларга арз қилмадингму? Амир арз қилдим дегач, шогирдларидин бирин Ёдгор шоҳга юборди. Амир кўнглида айди: бул ғайр киши бўлса, умаро нечук мунинг олдига келур? Ногоҳ кўрдиким, амир Ёдгор шоҳ ранги бўзарган, туси оқарган келиб бул кишига таъзим қилди. Бу оқсоқол киши анга қарамасдан ўз ишига машғул бўлди, соатидин кейин анга қараб айди: Эй яратгандан қўрқмаган золим, нечук адл ила сўзламайсан? Бул бечорани арзин англамайсан? Андин кейин амир Ёдгоршоҳ қўрқиб айди: оре, бул йигит манга арз қилиб эрди, амир Муъайяд туман бошига юбориб эрдим, ул мандин илгаридур. Яна шогирдин анга юборди. Андак вақтдин кейин кайфи учуб, ранги кочиб амир Муъайяд келди. Бул кишига таъзим-тавозеълар қилди. Бир замондин кейин анга айди: Эй жобир, нечук мунинг арзин англамадинг? Ул айди: ман амир Боязид мингбошига ҳамол қилиб эрдим. Андин кейин қўрқуб букчайиб амир Боязид келди. Ул айди: амир Баён Сулдузга юбориб эрдим, андин кейин Баён Сулдуз саросима бўлуб, Нуён йўлдошлари ила келди. Алар барчаси жиғалик кимхоб тўнлик эрди. Бул қари киши сира илтифот қилмади. Улар мунтазир бўлуб, тавозеъ била турдилар. Амир Соҳибқирон бу ишларни кўруб ҳайрат денгизига ғарқ бўлуб, таажжуб бармоқин тишлар эрди. Бир фурсатдин кейин айди: Эй Баён Сулдуз, сан Қорачор нуён бўлсанг, бу мусофирнинг арзин нечук эшитмадинг? Ул айди: Эшиттим, шаръий шариф қозига ҳавола қилдим. Буюрдиким, қозини келтурунг. Андин кейин қози имом Абу Саид келдилар. Амир Темур анинг иззатига таажжуб қилур эрди. Ул қари бобо ўлтурган жойида айди: Эй қози, нечук шариъат ҳукмин жорий қилмадинг? Қози айди: шоҳид талаб қилдим. Бул йигит чиқиб кетти, қайтиб келмади. Андин кейин Соҳибқиронга назар қилди. Амир айди: Ман заргарлик бозорига бордим, алар айдилар: биз фуқародурмиз, шаҳодатлиқ беролмасмиз, дедилар. Қари бобо айди: боринглар, аларни келтурунг. Бориб заргарларни келтурдилар. Алардин лаъли баҳосин сўрди. Алар айди: бизлар қозини олдида қандоғ гувоҳ бўлурмиз? Бароқхон золимдур, андин қўрқармиз. Анда ул қари кишини аччиғи зиёда бўлуб, ғазаби келиб, Бароқхонни келтуринглар, деди. Соҳибқиронни жигар-бағрида тамом тоқат қолмади. Айди: Эй бобо, на учун булар сизни мунча иззат қилур? Қари бобо айди: жим ўлтиргин, маълум қилурман. Аммо ўз ишига машғул бўлди. Барча сукутда эрдилар. То қари бобо сўзламагунча, ҳеч ким сўзлаёлмас эрди. Ногоҳ шотирлар қўнғироғин садоси кела берди. Кўрсалар, асъасаю дабдаба ва шон-шавкат ила Бароқхон келур. Анда умаро ва фуқаро барчалари ўринларидин турдилар. Анда минор тагига барча катта-кичик йиғилдилар. Анда қари бобо сукутда эрди. Бароқхон била барча умаро, беклар ул кишига қараб мунтазир эрдилар.

Кейин қари бобо Бароқхонга қараб айди: Эй золим, токайгача санга мадҳу сано қилурман ва зомин бўлурман, эмди отангга айтурман, халок бўлурсан. Бароқхон айди: эй бобо, мани ёзуқим нимадур? Анга воқеани баён қилди, яна айди: эй бобо, хабарим йўқдур, деб маҳрамини талаб қилиб сўради. Бовужуд, маҳбуби эрди. Маҳрам айди: лаълни мастликда билмадим қайда қолибдур. Бароқхон қўлин куксига қўйуб тавозеъ била айди: эй бобо, манга рухсат беринг, бул йигит эртага мани олдимга борсун, лаълни икки баҳосин берурман. Заргарлар айди: баҳоси минг олтун эрди. Хон айди: икки минг тилло берай. Анда ул кишидин барчаларига рухсат бўлуб, кеттилар. Андин кейин, Амир Темурга айди: йигит тургил, Бароқхондин бориб молингни олгил. Соҳибқирон айди: даъвомдин ўттим. Сиз воқеани баён қилинг. Ул киши айди: сен ул ерга бориб, қайтуб келгил, сенга айтурман. Андин кейин, Амир лоилож бўлуб хонни урдасига борди. Кўрдиким, , Бароқхон айвон устида айш-ишрат ила ўлтурур. Амир Темурга кўзи тушти. Туриб ёнидан ўрин кўрсатти. Маҳрамларига буюрдиким, икки минг олтун келтурунг. Анда филҳол Соҳибқирон олдига келтуруб қўйдилар, кўб узрлар қилиб айди. Албатта, мани арзи ихлосимни бобога еткурурсиз. Андин кейин Амир Соҳибқирон олтунларни олиб яна истиқболи қари бобони олдига келди. Бобо айди: олдингму? Амир айди: оре, олдим. Андин кейин олтунларни икки тақсим қилиб бирин бобони олдига қўйди, бул киши хафа бўлуб, айди: эй нодон бола, дунёга мани ҳожатим йўқ, манга олтун қаҳат эрмас, ўзинг олгил, харажат қилурсан. Соҳибқирон айди: Эй бобо, манга сирингизни айтиб, ман бечорани хурсанд қилинг. Қари бобо айди: Эй барно йигит, мани сўзимни эшитгил. Ман қирқ йилдин бери норадузлиқ қилурман. Кишидин тамаъ қилмасман. Шул минорага чиқиб азон айтур эрдим. Ўн йил бўлубдурким, ахшом вактида ёмғир ёғар эрди. Ўшал вақт бир хотун ўта берди. Ани қавми чиғатойдин бир маст турки келиб шул хотунни қўлидин тортиб, бир уйга келтурди. Ул заифа фарёд қилдиким, мани қўлидин, эй мусулмонлар, халос қилинглар. Ман норсо бўлурман. Яна эрим айтиб эрдиким, шу бу кеча уйда бўлмасанг, талоқ қилурман. Яна мани бу аҳволда кўрса, балки ўлдурур, манга раҳм қилинглар, дер эрди. Ман ани қўлидин нажот бергали туркни уйига бордим. Анинг қуллари келиб мани ура берди. Ман алардин қочтим. Кўрдимким, ул мазлумани уйига олиб кирди. Ман ўйлаб, бул хотунни эридин талоқ бўлмасин фикрин қилдим. Ул вақт кечани аввали эрди. Минорага чиқиб овози баланд ила ассалату хайрум мин ан навм[1] деб чақира бошладим. Баёнқулихон арк узра Қуръон тиловат қилур, экан, эшитиб, муқаррабларини чақириб, шул вақт азон айтур кимдур, деди. Алар айди: телбадур ё аблаҳ жиннидур. Хон мунда бир воқеа бор, деб киши юборди. Ул келиб мени минорадин хонни олдига олиб борди. Хон сўрадиким, телбамусан ё ҳушёр? Ман айдим: ҳушёр эрурман. Анга воқеани баён қилдим. Хон ул турк била мазлумага киши

---

[1] Намоз уйқудан афзал.

юбориб, келтурди. Яна ул хотунни эрини талаб қилиб келтурдилар. Туркни қоф ичра солиб, бўғуб ура-ура ўлдурдилар. Хотунда гуноҳ йўқлигин эрига маълум қилдилар. Андин кейин хон мани ўзига ота қилди. Айди эй ота, мани томуғ ўтидин нажот бердингиз, энди ҳар воқеа шаҳр ичра бўлса, мани огоҳ қилгайсиз. Худои таоло учун онд айтурманки сиздин бошқа азони бемаҳал айтиб маълум қилгон киши йўқдур. Мазлумлар додига етсам, деди. Ҳоло, муддат ўн йил бўлубдур, шул ишга маъмурдурман. Бул сабабдин шул кунгача умаро мандин қўрқарлар. Воқеа шулдур.

Амир анга видоълашиб, саройга келди. Саройбонга пул берди. Ҳоло, Бобо породуз дерлар, қабрлари Бухорони жануб тарафидаги дарвозададур.

ЭМДИ СЎЗНИ БАЁНҚУЛИХОН ПОДШОДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Бир кеча тушида Шайх ул аъламни кўрди. Айдилар: хилофи шаръий қилмагил, тургил, қизларингни эрга бергил. Баёнқулихонни тўққиз қизи бор эрди. Уйқудин туруб, барча қизларини жамъ қилди. Айди: Эй болаларим, эр ихтиёр қилинглар. Барчалари қабул қилди. Барчасидин кичиги Сарой Мулк хонимча эрди, айди, эй ота, сизни давлатингиз соясидан хеч жойга бормасмен, эр ҳам қабул қилмасмен, деди. Андин кейин хон бир қизини амир Чокуга ва бирини амир Жаҳон шоҳга берди. Бирин амир Ўлжойга берди. Ҳар қизини бир кишига берди. Кўб-кўб туй-томошалар қилди. Бир кун яна Шайх ул аъламни тушида кўрди. Айдилар: қизингни эрга бергил. Уйқудин туриб кичик қизини чақириб айди: Эрга берурман. Қиз айди: мен ихтиёр қилмасман. Яна неча мартаба тушида кўрди. Шайх ул аълам ваҳшат ила айтурлар: қизингни эрга бергил. Анда хонимчани чақириб айди: Эй қизим, мани ризолигимга қарасанг, эрга тегмокни ихтиёр қилгил. Анда хонимча айди: мани хоҳлашимга қарасангиз?! Мани Турағай Баҳодир ўғлига берингиз. Хон амир Турағай баҳодурдин хафа бўлган эрди, қабул қилмади. Яна хонимча айди: мани хоҳлашим шулки, ким шатранж ўйнаб ютса, ман они қабул қиламан, агарчи чўпон бўлса ҳам. Хон ҳайрон бўлди. Айди: номаҳрамни сениг олдингга нечук келтуррурман? Хонимча айди: ман қулбачаларингиз сифатида бўлай. Сиз айтинг, ким бизни қул бачамиз шатранж ўйнамоқ даъвосин қилур, ҳар ким шуни ютса ман анга қулумни инъом қилурман. Хон андин кейин қизин сузин қабул қилиб, хўп деди.

Тонгласи муни эшитиб шатранж ўйнагувчилар кела берди. Барчасини хонимча юта берди. Аммо, Шайх ул аълам тушида айтиб эрдилар, қизинг кимни хоҳласа анга бергил. Яна хонимча айди: эй отажоним, жарчига айтинг, ҳар ерда шатранж ўйнагувчи бўлса, келсун. Андин кейин жарчи бозорларда нидо қилур эрди. Амир Соҳибқирон бу овозни эшитиб, чиқиб сўрди, жарчи воқеани баён қилди. Аммо шатранж ўйнамоқда мисли йўқ эрди. Амир айди: Мен ҳам билурман. Андин кейин Амир Соҳибқиронни олиб бордилар.

Хон кўрдиким, бир турк бача, эгнида чакмон, бошида телпак. Хон айди: бу йигит нимани билур? Жарчи айди: ҳарчанд манъ қилдим, бўлмади, бирга келди. Амир Соҳибқирон хеч нима демади. Хон буюрдиким, қул бачани келтуринглар. Дарҳол келтурдилар. Амир билдиким, ўғул либосини кийубдур, аммо ўзи қиздур. Филҳол, кўруб бир-бирига кўнгул бердилар. Амир анда кўнглида деди.

Б а й т:

Эй жамолинг партави хуршиди олам тобдек,
Шавқдин айлар тепиш кўнглум мани симобдек.
Офият денгизидин ҳар дамда айлар барғарон,
Халқаи зулфунг кўнгул балиқларин қуллобдек.

Шатранжни ўртага қўйдилар. Сохибқирон айди: ман шарт бирла ўйнагайман. Хон айди: шарт шулки, агар ютсанг, бу қулбача сеникидур. Амир айди: бой берсам нима қилурман? Хон айди: Сандин хеч тамаъ йўқ. Амир айди: гар ман ютқузсам шул ғулом бачага қул бўлурман. Ўзи ёшируп ошиқ бўлиб эрди. Эмди шатранж ўйнай берди уч бисотгача. Ҳар бисотига бир кеча ва бир кун ўтуб кета берди. Амир Темур ғолиб келди. Ахир, хонимча этакин силкитиб, туруб уйига кетти. Хон ҳайрон бўлди. Бул аноййи киши деб фаҳмлаб эрди, лекин Амир Соҳибқирон ман Турағай баҳодур, ўғлиман, деб маълум қилмади. Сабаб шулки, малоҳидалар жанггида хон қочиб эрди. Амир Турағай баҳодур айтиб эрдиким, хон номардлиқ қилиб қочмаса, ман дафъи қилуб эрдим. Бу воқеани хонга эшиттуруб эрдилар. Хон хафа бўлуб эрди. Соҳибқирон шул жиҳатдин қўрқиб ҳасаб ва насабни маълум қилмади. Хон айди: бу кун боргил, тонгла келгул. Қул бача сеникидур. Соҳибқирон андин саройга борди. Аммо хон уйига кириб, хонимча бирла кенгаш қилди, эй ота, аҳдингизга вафо қилиб, агарчандики, қул бўлса ҳам, анга беринг. Хон ҳайрон бўлуб йиғлаб, эшикига мулозим қўйди. Мулозимга турк бача келса, ичкари киргузмагил, деди.

Эртаси Соҳибқирон борди, дарвозадаги мулозимлар йўл бермадилар. Қайтиб саройга келиб, ҳужрасида қарор олди. Эртасига бир чўри Соҳибқиронни ахтариб келиб, саройдин топиб бир қоғоз хат ёзилганни берди. Айтибдурким, «ҳамд ила дуруд адосидин сўнгра ул ёрижонимга салом ва паём бўлсунким, ушбу сиз била шатранж ўйнаган қул бача хон қизи Сарой Мулк хонимча бўлурман. Иштиёқи муҳаббат манда бўлса ва соим боғинда жамолим чароғинда умид қилса хонга келиб арз қилсун. Отам одил бўлса мани анга берса керак. Мабодо бошқа қулбачани берса олмасун, нома тамом, вассалом».

Аммо Амир Соҳибқирон ул чўрига тавозеълар қилиб, йиғлаб арз-холини айтиб юборди. Эртасига хон ов қилмоқ учун отланиб борур эрди. Амир Темур йўл узра бориб: Эй подшоҳи одил, аҳдингга вафо қил, деб хонга арз қилди. Хон саросима бўлуб, овга бормай қайтиб эртасига начанд бошқа қулбачаларни юборди. Соҳибқирон ман била шатранж ўйнаган қулбача йўқ деб қабул

қилмади. Хон ҳайрон бўлуб, Сирож Қамарий вазирига қараб айди: боргил, ушал турк бачага жавоб бергил, деди. Вазир дарҳол келиб айди: Эй йигит, ул хонни ўзини қизидур, боргил, мулукона тўй асбобини келтургил, деб қулида бир қути бор эрди. Амирга очиб кўрсатти. Ичи тўла олтундур. Вазир айди: ақалли, мартаба шунча олтун келтуруб тўй асбобини муҳайё қилиб, олурсан. Вазирни мақсади бу эрдиким, албатта бу ишни ухдасидин чиқолмас деб қилгон эрди. Аммо Соҳибқиронни муҳаббати жиҳатидин уч кунга муҳлат берди. Агар андин ўтса, сўзинг қулоғимга кирмас. Андин кейин Соҳибқирон ҳужрага келиб, фикр ила ўйлаб йиғлар эрди.

Б а й т:

Ҳар ошиқни косаи чашми пур об эмас.
Еш тўкмайин юл узра дуо мустажоб эмас.

Андин кейин Мозори Файз Осор ҳазрат Шайх ул аъламга бориб, бошини қўйуб, фиғон нолаи ва зори даргоҳборига қилиб айди: эй, яратган тангрим, мани жону кўнглимни ани ишқида куйдирмагил ва бу ҳижрон тоғидин олиб, мани ёрим висолини боғига еткургил, деб кўзи уйқуга борди. Ҳазрат Шайх ул аълам тушида келиб, айдилар: Эй Амир Темур, тургил, олло таоло қудратини кўргил. Филҳол, Амир Темур туруб, ердин бир кесакни олиб хожатга борди. Кўрдиким, девор тагида бир нимарса кўрунур. Бориб кўрса, бир қути турур. Они кўтариб қараса вазирни қўлида кўрган қутидур. Соати тааж-жуб қилиб, ўз кўнглида, муни манга худо еткузди, деб эрта намозини ўқуб, сабр қилмай қўлтуқига қутини олиб, шаҳр ичра кирди. Кўрдиким, одамлар ҳар тарафга югуруб секин-секин сўзлашурлар. Андин кейин Амир ҳар қайсидин воқеани сўрди. Ҳеч ким жавоб бермади. Кўрса, Сирож Қамарий шитоб ила келур. Соҳибқирон ишқ голиб бўлуб, анга салом берди. Вазир филҳол, қўлтуқида қутуни кўриб, буюрдиким: бойла бу ўғрини. Ўёқини кишан бирла, қўлини занжир ила боғладилар. Воқеа бу эрдиким, ушбу кеча хон ўрдасига ўғри кириб, хонни жароҳатлантуруб, уласи қилиб яна бул қутуни олиб қочиб, хожатхонага беркитиб эрди. Одамлар саросима бўлуб у ён бу ён югурмоқларига сабаб бу эрди. Амир Соҳибқиронни қўл-оёғини боғлаб, вазирни олдига келтурдилар. Амир Темур айди: мани гуноҳим нимадур деса, одамлар сукар эрдилар. Вазир Амирни хон олдига келтурди. Кўрсалар хон тахт устида ўлтурубдур. Амирлар ва беклар хонни ўнг тарафида ва чап тарафида ўлтурубдур. Барокхон ўғли ҳам хонни ёнидадур. Вазир баргоҳга ўғрини топтим, деб кўрунуш қилди. Хон айди: бизни қизни талаб қилган сан эрдингму? Амир Темур айди: оре, яна айди: бизга жароҳат салгонсанму? Ондин кейин Соҳибқирон бошдин ўтган воқеани бир-бир баён қилди. Хон илтифотга олмади. Амир Темурни олиб бориб зиндонга солдилар. Аммо хон ҳолати назъга етиб, дорулфанодин дорулбақога сафар қилди.

Байт:

Вақтики келиб фалак бериб иззатини,
Ўттиз йил адл узра қуруб давлатини.
Тушолди они умри кечиб, келди қазо
Соқиким анга берди ажал шарбатини.

Жумаъ кечаси рамазон ойини еттисида рухи пур футиҳин қуши тан қафасидин учмох йиғочларини бутоқига тайрон қилди. Аммо ўлмасдин илгари Бароқхон ўғлини тахтга ўтқазиб, анга васият қилдиким амирларни, вазирларни ва бекларни ўз ўрнида мандек кўргил. Сирож Қамарийни яхши иззат қилғил, деб эрди. Андин кейин хонни жанозасини ўқуб, Сирож Қамарий тобут олдида йиғлай-йиғлай олиб бориб, жасадини Шайх ул аълам ёнига дафн айлаб, қабрини устига иморат қилдилар.

БУ ДОСТОНДА БАРОҚХОН ТАХТ УЗРА ЎЛТУРГОНИ, ҚОИДАИ ПОДШОҲЛИҚ ХИРМАНИН КУЙДИРГОНИ БАЁНИ

Олам ҳар кун ўлуб, дигар кун бўлуб, аммо амирлиқ маснади узра Бароқхон қарор олди. Уч кундин кейин Сирож Қамарийни ўлдурмоқ андешасини қилди. Чунки, ани кўб ёмон кўрар эрди. Сирож Қамарийга буюрдиким, саллам била жиғамни келтургил. Дарҳол туруб олиб келиб, узатган вақтида қўлидин тушуб кетти. Мани саллам била жиғамни тушурдинг, гуё ўзумни тушурдинг деб жаллодга буюруб, қўлини кести. Вазир айди: бу қўлим била етти қиронға нома ёзиб, Чиғатой авлодини дунё ва охиротини маъмурига кўшиш қилур эрдим. Бул куни мани шаҳид қилурсан деб бу рубоийни айди.

Назм:

Ҳайф одил шоҳдин ушбу писар,
Талаб ўтидин бу танимда кўб асар.
Ман шаҳид бўлдим бу кун қон ичра ғарқ.
Фиску исёнға ғарқ ўлуб, эй бехабар.

Аммо Сирож Қамарий шаҳид бўлгандин кейин юртга ғавғо пайдо бўлуб, Бароқхон нохуш қилди. Отасини тамом бекларини изл[1] қилди. Амир Чоку, амир Баён Сулдуз, амир Ёдгоршоҳ бу каби бекларни ҳукуматдин тушуруб ўзидин йироқ қилди. Одамлар ўз бошларига ишлар қила берди. Аммо Амир Темур зиндонда

[1] Изл — хўрлаш.

қолиб, Бароқхонни ёдига келмай, эсидин чиқиб кетти. Ҳаво кўб иссиғ, ёз вақти эрди. Амир Темур ҳар кеча нола ва зори қилиб, кўб-кўб йиғлар эрди.

Б а й т:

Маъбудиға арз қилди зорин,
Даргоҳиға тутуб рўйи ниёзин.
Дедики, ҳакими фарид сенсан,
Ва онаи жамъи дард сенсан.
Ман ожизам ва қавийдур ағёр,
Ман бекасу хасмдур ситамкор.
Ожизлара лутф этиб карам қил,
Бекасларни ғамин адам қил.

Зиндонбон содот муътақидлардин эрди. Амирни оёқ-қўлини ечуб қўйуб эрди. Ярим кечада биров келиб Амир Соҳибқиронга салом қилди. Айди: Эй йигит, нечук мунча тушовда бўлгонинг менинг учундур, кути олгон ўғри мандурман. Тургил, санга нажот бергайман. Амир отини сўрди. Ул айди: ишинг бўлмасун, мани санга зорим йўқ, деб зиндондин Амирни чиқариб олди.

Зиндонбон, филҳол, уйқудин туруб ёнидағиларни уйғотти. Ғавго қилдилар. Одамлар атрофини олдилар. Бароқхон уйғониб, том узра чиқти. «Ўғриман», деган қора кийган эрди. Амир Темурға айди: мандин жудо бўлмағил, деб ҳар жонибдин келган киши ҳамла қилса, ул қора кийумлиқ дафъи қилур эрди. Одамлар била жанг қила-қила бир масжиди жомеъға яқин келдилар. Бир улуғ йиғочға келиб қора кийумлиқ ғойиб бўлди. Амир Темур масжиди жомеъ ичра кириб, они олти дарвозаси бор эрди, одамлар ҳар қайси дарвозани олиб турдилар. Ҳеч киши журъати йўққим, ичкари кирса. Андин кейин Амир Соҳибқирон ўзини минор юқорисиға олди. Анда тонг отқунча туруб кундузи бўлгоч Амирни ҳеч ким минордин туширолмади. Ким юқори чиқса қўлида таблиқ била урар эди. Филҳол, ўлур эрди. Юз киши такида пойлар эрдилар. Ул кун ўтти, кеч бўлди. Ярим кечага боргонда ул қора кийумлиқ олдига чиқти. Амир они таёқ била урмоққа ҳаракат қилди. Бул айди: қўлунгни торт, дўстунг бўлурман. Амир бирла икков бўлуб туштилар. Барча уйқуда турар. Андин ўтса икки қора кийумлук турур, алар ҳамроҳ бўлуб, Амирни аркга еткурдилар. Кўрса дарничалар очуқ. Амир айди: мани қаерга олиб борурсиз, минг машаққат била қочуб юрурман. Анда ул кулди. Амирни илтифот бирла қўлидин ушлаб етти дарвозадин киргузуб, барчасига қуфл уруб, бировига келтурди. Анда, рангоранг палослар солинган, турли-турли тўшаклар солинган, анда дарҳол мум шамъларни олтун лаган узра ёқиб қўйдилар. Андин кейин айди: сиз била шатранж ўйнаган, яна бу мушкул ишлардин нажот берган Сарой Мулк бону бўлурман. Амир Соҳибқирон айди: Эй маликам хонимча, сани ишқингдин кўб балоларга гирифтор бўлдим. Алҳамдулиллоҳ, эмди висолингни маишатингни утоғи манга муяссар бўлди.

Байт:

Жонни ким жонони учун севса, жононин севар,
Жони учун кимки жононин севар, жонин севар,
Ҳар кимнинг оламда миқдоричадур табъида майл,
Ман лаби жононими Хизр оби ҳайвонин севар.

Алқисса, Амир анга асл насабини баён қилди. Хонимча билдиким, амир Турағай баҳодурни ўғли турур. Андин кейин икковлари ғаму ҳасрат деворини бузуб, маишат ўтоғини тузуб, неча кун айш-ишрат ила бўлдилар. Ногоҳ, фалакни гардиши, бир кеча Бароқхон том устиға чиқиб кўрдиким, синглисини уйида чироғ ёнур, таажжуб қилиб, томдин-томга ўтиб хонимчани уйиға келиб, секин эшикдин назар қилса, икков бўлуб намоз ўқурлар. Дарҳол, қулларидин ўн кишини мукаммал қилди. Хонимча салом бериб эрди, дупур-дупур оёқларни овози кела берди. Хонимча чиқиб кўрса, одамлар эшикини олдиға йиғилибдур, фарёд қилдиким, «намозингдин тургил», ҳануз бўлмай намоз ичра келиб, Амирни аъзоси етмиш жойидин ярадор булуб, Амир ўзидин кетиб йиқилди. Муқаррар қилдиларким, ўлди деб оёқидин сургаб Шайх Ҳасан Бохурзий майдониға олиб бориб ташладилар. Андин кейин Бароқхон бир қулиға буюрдиким, секин хонимчани шаҳардин ташқари олиб чиқиб ўлдиргил ҳеч ким билмасун, чунки ман номус қилурман, ёмон от қолғай, деди.

Андин кейин Хонимчани отни орқасиға миндуруб даштға олиб чиқти. Хонимча билдиким, албатта ўлдурур. Секин қулни ёнидин ханжарини олиб, бўйнига андоғ урдиким, боши олма каби отилиб, отдин танаси юмаланиб, том йиқилгондек ерға тушиб ҳалок бўлди. Андин кейин қулни кийумларини кийиб, эгар устиға миниб, Бухородин Қаршиға юзланди. Икки кунда Қаршиға келиб, андин кейин Шаҳрисабзга йўл олди. Келатуруб, оти чарчаб ўлди, андин Кейин пиёда йуруб, Йиғочлиқ деган ерга етти. Анда бир сариғ туслик кишини кўрди. Қўйчиларни кутуб, бениҳоят қўйлар анинг атрофида йурур. Ул одам Турағай баҳодур эрди. Хонимча йиғоч остидин борур эрди. Бошида бўрк бор эрди, йиғочга тегиб ерға тушуб кетти, Бошидаги ҳайдар кокиллари кўрунди. Амир Турағай баҳодур сўрди. Қайдин келурсан, ким бўлурсан? Бул айди: Турағай баҳодур келини бўлурман, деди. Баҳодур ҳайрон бўлди. Хонимча бошдин ўтган воқеани бир-бир баён қилди. Андин кейин Турағай баҳодур йиғлаб айди. Эй келин болам, Амир Темур мани ўғлумдур, муддати икки йил бўлубдир, ман тополмайман.

Андин кейин келинни иззат-икром бирла ҳовлисиға олиб келди. Бировини анга бериб, неча чўриларни онга тайин қилди. Андин кейин Бароқхонға нома ёздурди. Айдиким, бизни ўғлумиз Бухороға бориб, сани отанг қизини бизни ўғлумиз Амир Темур била шатранж ўйнатиб, қизини бизни ўғлумизга бағишлаб экан, анинг учун Сарой Мулк хонимча сиҳат-саломат бул ерға келибдур. Айди: Амур Темурни яна саломат бизни олдимизға юборгил, бўлмаса лашкари кўрагон била бориб, Бухоро туфроқини кўкга совургайман. Албатта

тезлик ила юборгайсан. Андин кейин нома келиб Бароқхонга тегди. Нома мазмунидин огоҳ бўлуб, хон ҳайрон саросима бўлди. Айди: ман билмадим ул амир Турағай баҳодур ўғли эканини. Они ўликидин ва тирикидин ному нишон йўқтур. Андин кейин ҳар тарафға одам юбориб ахтардилар.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Аммо ўшал Шайх Ҳасан Бохурзийни майдонида ётганида ярим кечада муридлари шайхни зиёратларига бориб кела туруб, кўрдиким, бир нимарса ётур, келиб мулоҳаза қилиб кўрса бир йигит, барча аъзоси ёра, секин-секин қимирлаб ётур. Икки киши эрдилар, кўтариб уйларига келтурдилар. Андин хўб тарбиятиға муқаййид бўлдилар. Қирқ кунда сиҳат топти. Андин кейин шайхнинг хизматиға келтурдилар. Шайх Ҳасан кўб навозишлар қилдилар.

БУ ДОСТОНДА ДЎНБОЙ БАҲОДУР АМИР ТЕМУР ҚЎЛИДА ЎЛГОНИ. АНИ СИНГЛИСИ АХТОРИБ КЕЛГОНИНИ БАЁНИ

Аммо ўшул вақтларда Урганж ҳокими Ҳусайн сўфи эрди. Ўғли бор эрдики, оти Дўнбой баҳодур эрди. Доим сайд узра ов овлаб юрур эрди. Анинг бир қуши бор эди, чангалида тевани кўтарур эрди. Елғуз келиб Бухорони афгор қилур эрди. Хабар бердиларким, Дўнбой баҳодур келур. Алқисса, Бароқхон неча ид одамларни рокиб қилиб юборди. Шайх Ҳасан муроқабада эрдилар, кўзларини очиб, буюрдиларким, бир от келтиринг, деди. Дарҳол бир от келтурдилар. Амир Темурға бердилар. Айдилар, эй Темур, сан хон олдиға борғил. Андин кейин Амир Соҳибқирон отиға миниб, шаҳар дарвозасидин ташқари чиқиб, йўлни йўқотти. Ҳарчанд ахтариб қўшунни тополмади. Кун туш бўлуб, ҳароратда сувсаб эрди, бир нима бир тарафдин яшнаб кўрунур. Отини анга югуртуб борди. Кўрса бир қора ранглиқ от қозуқдин айланиб турур, они ёнида найза ерга санчуқлиқ. Анинг софида кўкарчин юмуртқаси каби олмос кўрунур. Қуёшни шуъласидин олмос яшнаб турур экан. Анда бир паҳлавон йигит ётур, шижоатда далир, бошидин олтун қуббалиқ дубулғасини ерга қўйубдур. Соҳибқирон ани олдиға бориб кўрдиким, от бағрида машкда сув кўрунур. Ул сувдин олиб ичти. Ул киши кўзини очиб кўрдиким, бир гўзал йигит, буғдой ранглик, қирра бурунлиқ, тиши-тишиға ёпушган турур. Анда ҳеч нима демай яна кўзини юмди. Соҳибқирон сўрдиким, очмусан ё сувсаған-мусан ё касалмусан? Яна кўзини очиб қўлтуқидин бир ҳуққани начанд машаққат ила олиб берди. Яна кўзини юмуб ёта берди. Соҳибқирон қутичани олиб кўрса, тарёқ иси келур, ҳеч нима йўқдур. Билдиким, они тарёқ хумори қилиб йиқилибдур. Соҳибқирон анинг

таковорини миниб, аттордин неча пулға тарёк келтурди. Йул узра полиздин уч-турт ковун олиб анинг олдига келиб, тарёкдин пичоқ бирла ун мискол кесиб берди. Зиёдасини ҳуққасига солди. Ани Дунбой баҳодур истеъмол қилиб, андин кейин сўзга келиб, айди: Эй ўғул, мани хакимга ажаб яхшилик иш қилдинг, бу мухликдин нажот бердинг. Амир Соҳибқирон сурди: ким булурсан, қайдин келурсан. Айди: ман Дунбой баҳодур булурман. Бул ерга келиб, хуморликдин улаёздим. Худо хайр берсун, вақти била тарёк еткурдинг, мани улжам сеникидур. Соҳибқирон анга ҳасаб ва насабин маълум қилди. Сан била жанг қилурни орзу қилурман. Дунбой айди: манга фурсат бергил. Анда Соҳибқирон била ковунни коса қилиб едилар. Дунбой айди: ман бир соат ухлайин, андин кейин, сен била муқобил булайин деб бошин қуйиб уйқуга кетти. Соатидин кейин туруб, кузига қон тулуб айди: эй бек бача, мани шартимдин эмин бул, ман била жанг қилмагил. Амир айди: кеча сани авсофингни эшитиб эрдим, сан била жанг қилмоқни орзу қилурман. Анда куб-куб насиҳат қилди. Амир Темур тингламади. Анда икковлари рокиб булуб, Дунбой баҳодур санчқусин қулига олиб, Амир Темур ҳам найзасини қулига олиб бир-бирига ҳамла қилдилар. Дунбой баҳодур отига маҳмиз уруб, Соҳибқиронга санчқу ҳавола қилди. Амир даб қилуб, ёқасидин ушлаб, тизин тизига тираб, бир тортиб отдин йиқитти. Найзаси ушалди, яна жиловни қуймай отига минди, ёсини қулига олиб. Амирга қараб уқ отди. Соҳибқирон қалқон юзига тутти, яна уқ отди, яна Амир қалқон тутти. Дунбой ботир шиддатда булуб, қиличини қулга олиб, Амирга қараб солди. Соҳибқирон қалқон тутуб эрди, дубулғаси икки пора булди. Амирга зиён қилмади. Амир қиличин кутариб овоз била андоғ урдиким, Дунбой ботир отдин юмаланиб, ерда ётур эрди. Амирни қиличи елкасига турт бормоқ ботди. Дунбой қиличин кутариб Амирга солгач, Амирни отини турт оёғини қалам қилди. Соҳибқирон ҳам яёв булуб, иккала баҳодур ҳарба олиштилар. Амирни совути Дунбой яроғ қиличи зарбидин ушалди. Дунбой совути Амир қиличи зарбидин ушалди. Иккала паҳлавон бир-бирларидин зарбу зарбда қолдилар. Ғайрат жиҳатидин икков бир-бирини ёқаларига осилиб талаш қилдилар. Иккови ҳам бошидин оёғ терга ғарқ булдилар. Амирни боши ани қултуғида эрди. Чунки Амирдин буйи ярим газ юқори эрди. Соҳибқирон бовужуд талош қила-қила кеч вақти булди. Дунбой баҳодур воя ейдиган вақтим булди деб эрди. Амир андин кейин жудо булди. Яна ун мисқол тарёк еди. Амирга айди: сан ҳам егил. Амир ун мисқол тарёк еди. Амирга айди: сан ҳам яна егил. Амир қабул қилмади. Дунбой баҳодур айди: эй йигит, мунда бир воқеа бор, сан билмадинг деб алдади. Андин кейин Амир ҳам еди. Сунгра айди: кайфин билай десанг, сув ичгил. Пиёлада сувни қуйиб, лабиға текузуб ичган кишидек Соҳибқиронга тутти. Икки пиёла сувни Амир ичти. Соати утмай ичи қуруди, юраги оғриди, қуввати кетиб, заифланди. Дунбойдин омон талаб қилди, нажот бермади, Амир кунгли била тангри таборак ва таолоға муножот қилди.

Б а й т:

Оё парвордигорим, биру борим,
Санга маълум ниҳону ошкорим.
Ўзинг бергил манга мундин нажоти,
Мунажотим қабул эт, ушбу зорим.

Ўшул вақт ғойибдин қул пайдо бўлуб, Дунбойни кўтариб ерга урди. Дунбой айди: Эй йигит, бу нечук? Амир айди: тургил, Ҳусайн суфи отанг хизматиға боргил, Бухоро одамиға озор бермагил. Дунбой айди: талабим бор. Амир айди: дегил. Анда Дунбой кишиға айтмагил деб амирга онд берди. Айди: бу ханжарни олғил, манга солгил, бошимни танимдин жудо қилгил, бўлмаса, сани ўлдурурман. Эмди манга тириклик номус. Амир айди: Эй баҳодур, бул ерда бул ишларимизни ҳеч киши кўргани йўқ. Яна манга қасам бергил, кишиға айтмайман, деб. Қабул қилмади. Ажали етиб эрди насиҳат фойда қилмади. Охир, калласини танасидин жудо қилиб, от ва қилич ва найзасиға қарамай Амир хафа ва қайғуда бўлуб, Бухороға келди. Бароқхон қўшунлари ҳам Дунбойни тополмай келуб эрди. Соҳибқирон аҳдида бўлуб, ҳеч кимга сўзламади.

Аммо бу сўзни эшитмак керакким, арбобдин икки ўғул, бирини оти Асадулло, бирини оти Саъдулло, иккови Хожау Убон зиёратиға борур эрдилар. Бир сойда кўб қарғалар овоз қилур, нечаси чиқуб, нечаси тушур эрдилар. Икков бир-бирига мундин хабар олайлук, деб келсалар, Дунбой ботир қизил қониға ғарқ бўлуб ётур. Оти вафолиғ қилиб, эгасини атрофини олиб, қушлар ва йиртқичлар келса, дафъи қилур. Булар Дунбой ўлугини таниб билдилар. Маслаҳат қилдилар, хон олдиға бориб, Дунбойни ўлдурдук дермиз. Ўлугини от узра олиб, Бароқхонға келтурдилар. Бисёр ёлғон сўзладилар. Дунбой баҳодур бошини хон дарвозаға осинглар, деб буюрди. Аммо отини ҳеч ким минолмади, занжирлаб қўйдилар. Иккала арбоб бачани туманбоши мансабиға еткурди. Лекин бул сўз Хоразмда Ҳусайн Суфиға етти. Уч кун урганжийлар мотам туттилар. Урганж беклари айдилар: Бухоро борурмиз. Ҳусайн сўфи манъ қилди. Аммо Дунбой ботирни бир синглиси бор эрди. Иккови бир кунда отға минуб эрдилар. Отини Камол ой дер эрдилар. Гўё гўзаллигда ҳусни ўн турт кунлик тўлган ойға ўхшар эрди, дудоғи маржон, тишлари мисли инжу, ўзи шўху биқу эрди. Эгнига кўрк, бошиға бўрк кийуб, халқа-халқа кокилларини одамлардин беркитуб доим ғазот узра юрур эрди. Кучи-қуввати оғосидин неча даража зиёда эрди. Анинг баҳодурлигидин барча ваҳм қўрқор эрди. Доим авқот кофирлар била урушуб, бисёр ўлжа олган сабабидин анинг лақабин Ўлжой Туркон дер эрдилар. Дунбой Бухороға келуб ул қиз Хуросон бориб эрди. Ҳусайн Суфи қизим эшитмасун деб, юртиға жарчи қўйдиким, Дунбой ўлди деб ҳеч ким сўзламасун. Андин кейин Ўлжой Туркон кўб мол била отасини олдиға келди. Ҳеч ким бу воқеадин сўзламадилар. Оғосини сўрдиким, қайдадур. Айдилар: Бухоро бориб, келгани йўқтур. Отасиға қараб айди: бир ҳодиса бўлгандурму, нечук келмас?

Ман борурман, деди. Отаси манъ қилади қабул қилмади. Бир куни ул қиз ов овлаб юрур эрди бир тева, маст, анга келуб дафъи қилуб эрди, ани бир йўмриқ била бир уруб ўлдурди. Отаси араби эрди, келиб айди: ботир бўлсанг, оғанг боши Бухоро дорида турур, зўрлиқни анда қил, мани тевам оғангни ўлдургани йўқ. Бу сўзни эшитуб кайфи бузулуб, зор-зор йиғлаб, отасиға келуб, айди: ман Бухоро бориб оғам қонин даъво қилурман деб, баҳодурлиқиға ишонуб, кечани кеча, кундузни кундуз қилуб, Бухоро шаҳрини дарвозасиға келуб, бир ариғ ёқасида қарор олди. Анда Дўнбой баҳодурни отини кўрди, ўкраб йиғлаб юборди. Яна ўзини тўхтатиб, қараса, занжир ила тортиб қўйурлар, ёниға одам келолмас. Келган нимарсани ҳалок қилур. Бу қиз от олдиға бориб эрди, иси олиб, тануб жим турди. Отини супуриб, қашилаб, эгар қўйди, устига минуб, регистонға борди. Жарчилар бир йигит келур, деб Бароқхонға воқеани билдурдилар. Анда хон олдиға борди. Бароқхон курси узра ўлтуруб эрди. Қиз хонни тўғрисиға келуб, қарши бўлуб, тиз букуб ўлтуруб шарҳи воқеани хонға бир бир баён қилди, оғамни ўлдурган қотилни талаб қилурман, деди. Андин кейин Бароқхон иккала арбоб бачаға киши юбориб олиб келтурди. Қиз айди: буларда ҳад йўқ, оғамни ўлдурса. Бароқхон айди: булар манга Дўнбойни ўлдурдим дебдур. Мундин ўзга қотилни қайдин топурмиз?!

Ўлжой Туркон айди: Эй подшоҳ, сиз энди катта-кичикға буюринг мани назаримдин ўтсунлар. Ман оғам қотилини ўзим таниб олурман. Анда хон Бухоро халқиға етти ёшдин етмишгача, тўққуз ёшдин тўқсонғача барча одамни қизни назаридин уч кунғача ўтқузишни буюрди. Қиз бирин-бирин айди: бу тожик, бу араб, бу ажам, бу бўзчи, бу қушчи, бу темурчи, бу турк, бу кумирчи, булар ичра мани оғамни ўлдурган киши йўқ. Они башоратиға барча таҳсин қилдилар. Учунчи куни Амир Темур айди: ман ҳам назаридин ўтай, танурму ё йўқму, деб борур эрди. Яқин бормасдин назари тушуб, филҳол, Амирни салобатидин билиб айди: ана келур, мани оғам қотилини тобдим деб, Соҳибқирон олдини тўсуб, ҳасаб ва насабдин сўрди. Амир они қиз эконини билуб, анга ўзин маълум қилди. Барча билдилар, Турағай баҳодур ўғли Амир Темур ушбу турур. Ўлжой Туркон айди: сандин оғам қонин талаб қилурман. Анда Бароқхон Соҳибқиронға яроғ ва аслаҳалар берди. Одамлар тамоша қилдилар.

Ўлжой Туркон айди: сену биз қадим паҳлавонлардек масоф қилурмиз. Аммо бир-биримизга ўқ отмаймиз, чунки тамошо қилғувчиларга тегмасун. Икковлари қўлға санчқу олдилар. Амир чаққонлиг ила қизни найзасини уруб синдурди. Сўнгра қиз қўлиға қилич олиб, Амирға солиб эрди, совутдин ўтуб, Амир елкаси андак яраланди. Яна Соҳибқирон қиличин кўтариб, бошидин айлантуруб, урмасдин қайтти. Ўлжой Туркон айди: нечук урмадинг? Соҳибқирон айди: сан аврат қизсан, бошингга урсам, яланг бўлмасун деб уёлдим. Яна бошқа сўз: эрларни яроғи хотунлар қони била буёлмагай. Анда яроғини қўйуб, Амирни ёқосидин ушлаб, эртадин кечғача талош қилдилар. Амирни кўтариб Бароқхонни равоқини тагиға келтурди. Бароқхон энгашуб қараб ўлтуруб эрди, Амирни

орқаси Бароқхонга келуб тегди. Амир бир сакраб ерга тушуб Бароқхонни кўтариб яна Ўлжой Турконни қўшуб кўтариб олиб, неча қадам юруб, икковини саломат ер узра қўйди. Одамлардин бирдан овоз чиқти. Ўлжой Туркон келуб Амирни қўлини ўпти, айди: ман ўзимни санга бағишладим. Соҳибқирон айди: отанг олдига борғил ман сани туй-томоша била олурман. Андин кейин Ўлжой Туркон Хоразмга борди.

Алқисса, Турағай баҳодур Бароқхонга нома юбориб эрди. Бароқхон Амирни ҳар қаердин йуқлатиб эрди. Эмдиликда хон Амир Темурни Шаҳрисабзга юбормоқ булуб, Амирга хилъати хослар кийдуруб отасини хизматига юборди. Турағай баҳодур ўғлини олдига чиқуб, ота ва ўғул қучоқлашиб куруштилар. Неча кун Амир Шаҳрисабзда Хонимча дийдорига мушарраф булди. Турағай баҳодур айди: Эй ўғлум, туй асбобини тайёр қилуб, Хонимча била Бухорога борайлук. Аввал, Баёнқулихон таъзиясини адо қилуб, сўнгра кейин туйин юртга берайлук. Амир Темур қабул қилди. Андин амир Турағай ҳар нима кераклигини олиб, Бухорога юзландилар. Уч юз қатор тева туйга кераклик юкларни ортиб, минг қўй била Бухорога етуб келдилар. Бароқхон эшитуб, олдиларига чиқти. Муни Чиғатой беклари кўруб, рашк қилдилар, Бухорода қирқ кун кеча-кундуз ойин боғлаб, туй бердилар. Бароқхон мастликда айди: Эй баҳодур, сани оталаринг нуёндин келибдур, ман мансаби нуён демай, беандешалик қилдим. Баҳодур туруб, таъзим бажо келтурди.

Туй тамом булгандин кейин, Бароқхон Турағай баҳодурни талаб қилди. Айди: Эй баҳодур, хонлиғ русумини санга бердим. Ман уй ичра неча кун тинчлик қилайин. Баҳодур айди: Эй хоним афандим, салтанатни манга берурсиз, юрт қабул қилмас. Хон айди: ҳар ким санга хилоф қилса, бўйнини узарман, қонин тукарман. Анда беклар тамоми хондин қўрқуб, Чингизхон расмида келиб, дуо қилдилар. Турағай баҳодур сарқутин ичтилар. Анда амир Турағай юртни адл била сўрай берди. Ўшул вақт ҳукомодин бири айди. Чиғатой авлодидин давлат мунқатиъ булуб, Қорачор нуён авлодига давлат етуб, тараққий қилур, эмди амирлик ва беклиқ навбати Амир Темур Соҳибқиронникидур.

БУ ДОСТОНДА САЙЙИД ОТА ШАРОФАТИДИН ҚАЛМОҚЛАР МУСУЛМОН БЎЛГОНИ, АМИР ТУРАҒАЙ БАҲОДУР ДАШТИ ҚИПЧОҚҒА БОРИБ, ОЛАМ ФОНИЙДИН ИНТИҚОЛ ҚИЛГОНИНИ БАЁНИ

Ҳазрат Худованд лам язил ва ла язал хилъати кароматни ва либоси қобилиятни кимни бўйнига муносиб қилуб кимни қад-қоматига лойиқ қилур, яна кимларни залолат тунидин, жаҳолат чўлидан келтуруб имони ислом қуёши ила мунаввар қилуб, шаръи шариф дарёсидин сувлар ато айлагай.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, ҳазрат Саййид Ота раҳматуллоҳ алайҳанинг муборак исмлари Саййид Аҳмад эрди, алатларга Саййид Ота деб шуҳрат топдилар. Қолу хол ул зоти шарифга мундариж булгон эрди.

Меърож кеча расул акром саллолоҳу алайҳи васаллам Ҳаким отанинг муборак руҳларига бул зотни топшурғон эрдилар. Саййид Аҳмад деган бир қобил зоти шариф бизни авлодимиздин туғулса керак. Етти ёшларида ҳазрат Ҳаким Ота кўб назри марҳамат қилғон эрдилар. Ламхот ва нафхотда дерким, Саййид Ота ўн тўрт ёшларида Хоразмдин Бухорои шарифға бориб, йигирма йил илм таҳсилиға машғул бўлдилар. Вақтики Баёнқулихон замонида Шайх ул аълам ва ҳазрат Саййид Ота иккала аҳлалони ўрталарида андак мунозаъат ўтуб эрди. Аммо Баёнқулихон Шайх ул аъламға иродат қилуб, ҳазрат Саййид Отани шаҳрдин ихрож қилди. Саййид Ота теваға минуб, дарё ёқасиға келуб, андин ўтуб Тошкандға юзлануб борур эрдилар. Йўлда Бадр Ота, Садр Ота, Узун Ҳасан Ота Хоразмдин келуб, бул кишиға қўшулуб, бу тўртовлари ҳамроҳ бўлуб, пири комил талаб қилуб, Тошкандға яқин келдилар. Ул мавзеъ Тошкандға бир тош келур эрди. Онда бир жасади кўмирдек қора кишини кўрдиларким, намозда турурлар. Маркаблари пода боқар. Ул зоти шариф Занги Ота эрдилар. Ул ерда подачилик қилур эрдилар. Булар аҳволидин сўрдилар. Эй йигитлар, сафар муборак бўлсун. Тўртовлари айди: пири комил талаб қилурмиз. Анда Занги Ота ба-илми каромат олти жиҳатдин бўй олиб дедилар: ҳар қанча атрофни исини олдим, ўзимдин афзал киши кўрмадим. Филҳол, Бадр Ота, Садр Ота, Узун Ҳасан Ота мурид бўлдилар. Саййид Ота тавоф қилдилар, кўнгилларида ҳабаший каби қора кишиға ҳам ихлос қилса бўлурму, деб андек шак била мурид бўлдилар. Занги бобо бу рубоийни дедилар.

Байт:

Эй дўстларим, келуб манга боқ.
Аъзойим қорадур, вале кўнгил оқ.
Атрофдин олдим бир исни,
Бул бандадин ўзга сини беҳроқ.

Аммо ўшул уч кишини ишлари тараққий қила берди. Лекин Саййид Ота шак қилғонлариға пушаймон бўлдилар. Ахир Анбар Онаға арз қилдилар: пир манга илтифот қилмаслар. Анбар Она Занги Ота хотунлари эрди. Хоразм Бурҳонийни қизи эрди. Они арзини еткурдилар. Ҳазрат Занги бобо айдилар, ул муллолиғ ва сиёдатлиқға ғурур қилди. Ахир, Анбар Она таълими била Саййид Ота бир қора гиламга ўралуб Занги Ота йўлларида ётиб эрди. Кечаси Занги Ота юруб келуб кўкрагини бостилар. Саййид Ота ҳаракат қилди. Занги ота кўруб табассум қилдилар. Ул кеча кўб совуқ, ер узра қор ёққон эрди. Саййид Ота кўкракларида бир кўмгон сувни олиб ётиб эрдилар, ҳароратлари била сув иссиғ бўлуб эрди, филҳол Занги бобоға бердилар. Пир муни кўруб, назари марҳамат била бир тўжа қилдилар. Андин камол топуб, сўнгра Саййид Ота ишлари тараққий бўла берди. Саййид отлари Саййид Аҳмад эрди. Бир кеча Саййид Ота туш кўрдиким, Дашти Қипчоқдин оламни тутуб қора сел келур. Дуо қилуб эрди, қора сел

оқ булди, онда яна қорайди, бир аждархо чиқуб, Мовароуннахрга келуб, оламни хароб қилди. Анда оқ селда йигирма етти алам пайдо булди. Ҳар қайсини орқасидин аждаҳойи ўн саккиз шоҳи бор. Шуни куруб уйғонуб, қўрқуб келуб воқеани Зангги Отаға сўзладилар. Зангги бобо айтдилар: ул сел қавми қипчоқ кофирдур, сизни кароматингиз била мусулмонлар диниға дохил бўлурлар, ул йигирма етти алам, андин йигирма етти бек чиқар. Андин кейин аждаҳолар қалмоқ жамоасидур, Мовароуннахрни мусаллат қилур, узбеклардин Соҳибқирон вужудға келур, оти Амир Темур бўлур. Ул ўлка иқлим барчасини мусахарра қилур. Шариати расул акром саллоллоҳу алайҳи вассаламға куб ривож бергай. Анинг авлод-авлоди салтанат сурғайлар. Андин кейин яна мусаллат бўлган хонни лақабини Халифат турраҳмон дерлар. Яна неча замондин кейин аҳли ҳукумат қолмоқдан келуб ўзбек мулкини олгайлар. Бўйи етти газ бўлгай, куп соҳир бўлгай, ўн саккиз киши алардин подшоҳлиқ қилғойлар. Алардин неча йил ва неча замонлар утгандин кейин Дажжол алайҳал лаъина хуруж қилгай, валлоҳу олам.

Алқисса, Саййид Отаға Ҳазрат Зангги бобо Дашти Қипчоққа боргил деб ижозат бердилар. Айдилар: Эй Сайёҳ уғлум, Сизни қулингизда тотор ва Хоразм хонлари била, куб элатлар мусулмон булиб сизга мурид булғайлар. Шул вақтда Хоразмға Жонибек қалмоқ хон бўлибдур. Расул алайҳиссалом пайғамбаримиздин бери ул юртлар мусулмон эрди.

Ул қалмоқ уз диниға тобеъ қилубдур. Эмди, эй ўғлум, биздин рухсат сизга бўлсун ул юртларға бориб муғул ва тоторларни мусулмон қилуб, шариатни жорий қилинг деб кулоҳ била асо бериб дуо қилуб фотиҳа бериб юбордилар. Бадр Ота айди: ман ҳам борурман. Зангги Ота ҳарчанд манъ қилдилар, бўлмади, икковлари ҳамроҳ булмоққа иттифоқ қилдилар. Зангги Ота Саййид отага китоби қилуб бердилар. Ҳар ерда дармонда бўлсанг очиб кўргил, андин икковлари Дашти Қипчоққа равона бўлдилар. Начанд йўл юруб иккала мурид бир чўлистонга келдиларким, ошиқлар кунглидин иссиғроқ оташ ила қумлари бахиллар кўзидан қаттиғроқ, ул миқдорда сувсаб ташна бўлдиларким, Бадр Ота оёқдин қолдилар. Шу даражаға еттики, руҳ тутиси тан қафасин зиндонидин учмоқ шакаристониға тайрон қилди, яъни доҳили раҳмат бўлдилар. Анда Саййид ҳам чўлламоқлари ғолиб келуб Зангги бобо берган хатлари хотириға келуб, очиб мутолаа қилсалар, дебдурларким, Бадр Ота қайси ерда оламдин ўтса, ўшал ерға дафн қилинг. Андин Айнинбуъ булоқи зоҳир булур. Ўшал булоқ бизни замонимизгача холо мавжуддир. Ул мавзеъни Куйук дерлар. Тошкандға турт тошдур. Яна айтубдурларким, соат таваққуф қилсанг, қавми ҳозир бўлурлар. Алар Бадр Ота жанозасини ўқурлар. Анда Саййид Ота гўр кавлаб эрдилар, булоқ зуҳур этти, ичтилар, сучук эрди, қондилар. Анда майййитни қуруқлаб турдилар. Ногоҳ бир тарафдин чанг-тузон пайдо булди. Андин куп-куп оқ кийумлик одамлар куринди. Нечалари қоплонга минган ва қанчалари арслонга минубдурлар. Баъзилари бабрга

минуб, турлук-турлук ҳайвонларға минуб келдилар. Аларни улуғи Шайх Ҳасан Булғорий эрдилар. Бухорои шарифға келурдилар. Анда Бадр Отаға намоз ўқуб, турбатға топшурдилар. Саййид Ота уч кунгача ул ерда алар билан суҳбат туздилар. Шайх Ҳасан Саййид Отаға айдилар: «бориб жатта қипчоқини мусулмон қилурсиз». Алар била видоъ қилуб, йўлға тушдилар. Бир тоғни этакиға келуб курсалар бир қоплон кийикни олиб емоққа қасд қилубдур. Анга сиёсат ила овоз қилдилар, кийикни ташлаб кетти. Бул кийик Саййидни оёқлариға бош қўйди. Андин сайдни бир булоқ ёқасиға келтурди. Анда бир йигитча ўн саккиз яшар мажнун сифат, сочлари белиға тушган, топдин камар боғлаган калласини кўксиға ташлаб ўлтурур. Кийик келиши бирла йигит ўрнидан туруб эрди, Саййид анга келуб салом бердилар. Бошни кўтарди, ҳарчанд сўз сўрдилар жавоб бермади. Яна калласин кукрагиға ташлаб ўлтурди. Баногоҳ чангги бир тарафдин кўрунди, ул тузон ичра минг чоқлуқ қора кийимли болалар олти ёшар — етти ёшар ўйнаб келурлар. Барчалари бу йигитни бошидин айландилар. Бўйнида бути бор эрди. Анга сажда қилдилар. Яна ўйинға муқаййид бўлдилар. Ўйунлари мисли ўқ ёй, пухтабозлиқ ва тупуқбозлиқ ва дарбозлиқ, неча ўйинлар шунга ўхшаш эрди. Аммо ул йигит ҳеч қарамайдур. Саййид таажжубда бўлдилар. Алар йигитга айтур эрди: Эй бек бача афандим, нечук қайғудасиз? Ул сўзламас эрди. Яна бир тарафдин чанг пайдо бўлди. Андин ўн минг қора кийимли йигитчалар барчаси ўн саккиз ёшар мукаммал ва мусаллаҳ ёроғ-жабдуқ била отларға минган, бошларида жиға, келуб ул йигитдин булар ҳам парвона каби айландилар, бошларини оёқиға қўйдилар. Айди: «Эй бек бача, арғумоқ отлар, аслаҳа-ёроғлар билан турур, баҳодурлар бекор юрур, турғил, мамлакатға муқаййид бўлғил» деса, асло гапирмас эрди. Андин кейин минг қиз, қўлларида дўмбура, рақс қилуб барчалари турлук-турлук либослар кийиб, гўзалликда раъно каби, зеболикда барно, алар келуб айдилар: Эй бек бача, хоним, сизга фидо жоним, бизлар сизга чўри бўлайлик шароб, чоғир, оёғлар тўла қўйуб берайлик, бул миқдор хафалиғда ва қайғуда бўлманг», дер эрдилар. Аларға ҳеч илтифот қилмас эрди. Андин кейин ўн минг йигит келди. Ёшлари ўттиздин қирқғача, барчалари мукаммал ва мусаллиҳ, андин кейин ўн минг киши келдилар, барчалари қора кийган, бўйниларида бут осган, мўйлаби оғзин босган, саф-саф кела бердилар. Саййид таажжубда эрдилар. Алар ўртасида бир оқсоқол қари киши йиғлай-йиғлай кўзлари кўрмас бўлубдур. Ул йигитни қучоғиға олиб, зор-зор йиғлаб айди: Эй ўғлум, мани қариликда заиф нотавон қилдинг, улус аҳли ўртасида қайғуда қўйдинг. Келғил, манга сўзлағил, тоқатим қолмади. Мунга ҳазрат Саййид Ота ҳайрат бармоқин тишлаб, воажабо, бу ўғулға нима воқеа юзланубдур дер эрдилар. Ул жамоа бул ердин қайттилар. Саййидни ҳар қайсилари меҳмон қилурға уйлариға таклиф қилдилар. Агарчи кофир бўлсалар ҳам меҳмонни дўст тутар эрдилар. Саййид алар билан бордилар. Олдилариға ош-таом келтурдилар. Саййид емадилар айдилар: Сизлар кофирсиз, таомингиз макруҳ. Саййид ота ўшул қари кишидан телба йигитни

шарҳи воқеасини сўради. Қари киши сўзга келуб айди: шарофатлиқ меҳмон, мани Жонибек хон дерлар, бу мамлакатлар барчаси менга тобеъдур. Бу йигит мени ўғлумдур. Оти Ўзбекхондур. Ўғлум канча қўшуни била Табризга ва Хўжандга борур эрди, табризлилар бўлар узра келуб Фарходбек, Хисравбек иккови бизни аскар бирла жанг қилубдилар. Алар қўшунлари ичра қаландари Хожа Камол Хужандий — машҳур киши келуб, мани аскаримни дуои бад қилиб, карғаб, бир овуч туфроғ сочиб экан, қанчаси жинни, телва бўлиб ва канчаси ўлубдурлар. Мани ўғлум ҳам телва бўлубдур. Анда Саййид Ота муборак оғизларидин бир томчи ҳоқиға томузиб эрдилар, филҳол, ҳушёр бўлуб, соғайди. Анда Жонибекхонни элати била бу кароматни кўруб мусулмон бўлдилар. Подшоси Ўзбекхон ҳам мусулмон бўлди. Ҳар кунда Саййид Ота олдиларига алар қавмидин икки қабила-уч кабила келуб, мусулмон бўлур эрдилар.

Алқисса, Саййид Ота Хоразм шаҳри ичра кириб, ҳар ерда бутхоналардаги бутларни синдируб, масжид ва хонақоҳ солдуруб илми кол, илми ҳол дарсида мавж урар эрдилар. Шариатни ул юртларга жорий қилдилар. Кунлардан бир кун Хожа Камол Табризда туруб эшиттиларким, ҳазрат Саййид Ота Қипчоқ элатларини мусулмон қилибдурлар деб. Ушбу ғазални айтуб, элчидин юбордилар.

Байт:

Ибрат ила қил назар, бул ерға кел, бул ерға кел,
Бўлмайин зеру забар, бул ерға кел, бул ерға кел.
Сан бу дам қошимға кел, хизматда бўл, кўзингни оч,
Иклима тиғи ду сипор, бул ерға кел, бул ерға кел.

Анда ҳазрат Саййид Ота бу сўзни эшитуб валоятлари ва ғайратлари мавжига келуб, филҳол, қаламни қўлига олиб, ушбу иншони битуб, Табризға Хожа Камол хизматиға элчиға бериб юбордилар.

Байт:

Ҳимматим жўш урса, мундин арши аъло бораман,
Сайр этарман бу жаҳонни, якка, танҳо бораман.
Мисраъим, мадди қиличдур. Умаро қатлидин нишон,
Кофир аҳлиға бўлиб шайх, калисо бораман.
Ихтиёрим йўқ ўзумда барча иш оллоҳ билур.
Амридаманки, асноға гоҳи боло бораман.
Фахри қилма гар қўлингда бўлса ул тиғи ду сипор,
Тиғингни айлаб яроғ этмоққа савдо бораман.
Саййид Аҳмаддур отим, пирим мани Зангги бобо,
Бохабар бўлғил сени айлабки яғмо бораман.

Лекин икки азиз ўрталарида бу каби сўз кўбдур. Бир кун Ўзбекхон Саййид Отанинг хизматлариға келуб, суҳбат қилуб

ўлтуруб айди: Эй Сирожиддин афандим, пирим, нима бўладур бизлар била Хўжандға борсангиз, андин Дашти Қипчоққа борсак, эшитурманким: Хужанд одамларин ярмисидин куби кофир эмиш деб. Тангри иззи жалл ёр бўлиб, пирлар мададкор бўлса, кофирларни мусулмон қилсак, мусулмонларни сизга баъйат қилдурсак. Саййид Ота тузук, бу маслаҳатларинг яхши деб жавоб бердилар. Андин кейин Ўзбекхон уттиз минг аскар билан Хўжандға юриш қилдилар. Аммо Саййид Ота ҳам мусулмон бўлган мурид элатлардин ун минг йигитни Хўжандға ва Табризга олиб жўнадилар. Табриз ҳокими Фарҳодбек олдиларида Хожа Камол бор эдилар. Эшитуб шаҳрдин ташқари қўшун билан чиқтилар. Бу ёндин Саййид Ота бордилар. Тарих етти юз эллик туққуз (1358-й.) да сафар ойини йигирманчисида, жумаъ куни эрди, икки аскар бир-бирига муқобил булди. Саййид Ота ул кун бир яхши арғумоқ отга минуб, зарбофт, кимхоф кийуб қўшун уртасида эрдилар. Барча ул кишиға таъзим-тавозеъда эрди. Ўзбекхон аҳд қилдиким, мани авлодимда сизни зурриётингизга барча қул бўлиб абадул абад хизмат қилгай.

Анда Хожа Камол сўрдилар: зарбофт, кимхоф кийган киши кимдур. Айдилар. Саййид Ота. Андин кейин Хожа Камол ушбу рубоийни уқ билан боглаб, ёйга солиб икки манзил йироқ ердин оттилар. Саййид хабардор булуб, уқни қўллари била ушлаб олдилар. Бу кароматни Саййиддин сариҳ курдилар. Қоғозни олиб, хатни ўқиб кўрдилар.

Байт:

Саййид ахлоқ ичра бу оромудур,
Зоҳирингда зийнату зебомудур,
Хилъати зор киймоқингдин не қиёс,
Икки ранг икки юз раъномудур?

Анда Саййид Ота бу келган ўқға бу рубоийни ёзиб бойлаб, бармоқлари билан уқни чертиб юбордилар, гуё ёйдин чиқғон ўқ каби Хожа Камолга бориб етти. Ўқуб кўрсалар бу рубоий ёзилгандур.

Байт:

Ушбу оламда юрурман рангба-ранг,
Хожа, кўрғуз ғайратинг қилмай даранг.
Зебими раъноға ўхшатма мани,
Шайхимиз Зангги Отадур англасанг.

Алқисса, тонгласи куффор зулумоти беркуниб, қуёш сайёди кук майдонига чиқуб, олам мўъмин кўнглидек зиё топуб эрди. Анда икки тарафдин нақора, борабон, карнай чолиб икки аскар бир-бирга муқобил бўлдилар. Лекин Фарҳодбекни қалмоқлардин аскари, бало адад куб эрди. Ул кун андоғ уруш бўлдиким,

Назм:

Бўлди як бори ки уруш қаттиғ.
Кўб синиб найзалар ушолиб тиғ.
Осмонга чиқуб ғубору гард.
Қулга асбобини олиб ҳар фард.
Марг даллоли бўлди чобуки чуст.
Ақд баъйини анда айлаб суст.
Гарм бўлди ўлумни бозори.
Малик ул Мавт бўлуб харидори.
Сув каби эл қони тўкулмаклик.
Танларидин боши сўкилмаклик.
Ушлашиб, тишлашиб олишмоқдур.
Рўбару келса ким солишмоқдур.
Барчаси бир-бирин суруб ҳар ён.
Баъзи жон ваҳмидин бўлуб ҳайрон.
Ким қочиб, ким қуварни билмаслар,
Гард ила бир-бирин кўролмаслар.
Қиру сойда тулон олиб кўзни.
Ким тонур анда ёв билан ўзни,
Ушлашиб бир-бирин қучоқлашмоқ.
Гар қилич бўлмаса фичоқлашмоқ.
Сой тоши сонича кесиб бошни.
Анда фарқ айламай қари-ёшни.
Отлар ўз ҳолича юрур ўйнаб,
Кимсалар жон берур тилин чайнаб.
Кимсалар заҳмидин оқиб қони.
Қийналиб чиқмойин неча жони.

Аммо ул куни уруш халлин опти. Қалмоқлар қони дарё каби тошти. Саййид Ота муридларидин Қунғир отлиғ йигит майдонга кириб бир-бир эллик калмоқни жонин тамуғ казармасига юборди. Анда Саййид Ота айдилар: баракалло, Қунғир отлиқ муридим. Они авлоди Қунғирот отандилар. Андин кейин манглайи оқ қашқа отлиғ бир йигит майдонига кирди. Ул баҳодур калмоқдин саксон кишини жаҳаннамга сафбон қилди. Анга Саййид Ота: «боракалло, манглай отлиғ муридим» дедилар. Мангут отандилар. Мангут асли — манглай от. Аммо, мангут икки қисмдур: оқ мангут, қора мангут. Оқ мангут хазрат Амир Темур авлодидур. Яна бир баҳодир чиқуб юз қалмоқни ўлдурди. Ул Қонадул отлиқ паҳлавон эрди. Андин кейин Фарҳодбек Хожага таъзим қилуб, фотиха олиб, майдонга юзланди. Яна бул тарафда Ўзбекхон Саййидга таъзим қилуб, фотиха олиб, майдонга юзланди. Иккала акиё ботинда бир-бирларига жанг-жадалда эрдилар. Анда иккови бир-бирига муқобил бўлуб, Фарҳодбек Ўзбекхонни белидан ушлаб кутарди. Қушунлар хар замон Саййидга илтижо қилдилар. Саййид Ота пирлари ҳазрат Занги Отага мутаважжиҳ бўлдилар. Вақти келуб Ўзбекхонни путаси узулуб, ерга тушуб, қули синди. Ўзбекхонни аскари қочти. Табриз қушунлари ғолиб келди. Саййид Ота

пирларига мутаважжиҳ бўлуб эрдилар. Ўшал кеч
тушида Зангги бобо келуб: мардона бўл, дедилар. А
тоғ жонибидин садои ғойиби келди. Табриз аскар
шавқин чиқа берди. Ўн киши жосус бўлуб бориб кў
кўшиниларини сел келуб босибдур. Маълум бўлди
Зангги бободур. Ўзбекхон аскари кўб ўлжа олдила
Фарҳодбек қочиб ешуилилар. Саййид ота қушун
Табриз қопқосига кирдилар. Хожа била бекни ҳа
тополмадилар. Саййид Ота буюрдилар. Табриз улам
қилинглар, деб. Албатта. Хожа Камол ҳам кўрунс
жамъи уламо келдилар. Саййид сўрдиларким, шу
сўргайман: Тангрим нимани яратмас ва нимани
муллолар қирқ кунга муҳлат сўрдилар. Қирқ
Ўзбекхон муллоларни қатли омга буюрди. Анда би
келуб айди: Эй жаллод. қатли уламодин қўлингни
жавобини ман берадурман. Они хонни олдига келту
хотун айди: Эй хоним афандим, масалани иззат қи
тушгил. Хон Саййидга қаради. Саййид ишорат қилди
ерга тушди. Қари хотун анда айди: Масалани жаво
тангри таборак ва таоло ўзи каби худони яратмас, ва
худони билмас. Анда Саййид Ота «бу масалани санга
ўргатибдур», деб уч кун қари хотунни қамаб қў
Камол била Фарҳодбек бул хотун ҳовлисида эрдила
хотун қамалганини эшиттилар. Фарҳодбек бизла
кишини азоб тортмоғи яхши эмас, деб Ўзбекхон
Орқасидин Хожа бордилар. Фарҳодбек неча кишини
уриб, «бул хотунда нимант бор», деб қутқариб юбор
бек қошиға боролмади. Ногоҳ искандар они отлиқ
бекни қатл қилди. Хожа келгач, Саййид Ота Хожани т
Ул шаҳар одамлари барчаси мусулмон бўлуб, ҳазрат
мурид бўлдилар. Аммо Ўзбекхон аскарига Табриз
келмай ўла берди. Хон Дашти Қипчоқа мурожаат к
келтуриб шаҳр ичра саройға қўйдилар. Анда Саййидг
бу рубоийни айтиб юбордилар.

Б а й т :

Илоҳи, мартабангни ҳақ паравон айласун, Сайй
Мадад ҳолимга доим Шоҳмардон айласун, Са
Мани форис қилуб ғамдин бу ердин сен наж
Сани ҳам мушкулингни тангрим осон айласу

Андин кейин, Саййид Ота бу сўзни эшитуб, Ўзбекх
олиб, Хожи Камолни Табризга юбордилар. Аммо Қама
бир тожик бор эди. У шумни асли Балхдин эрди, бўй
эрди, саёҳат қилуб юриб, Дашти Қипчоқга келди. У
Тўктемирхон, баъзи китобларда Тўқлуғ Темурхон
ўн тўртла эрди. Ўғлон маснадига ўлтуруб эрди. Қамар
расми айёрлик била бул ерга келуб аларга хизмат қилу

бул ерга келуб аларга хизмат қилуб юрар эрди. Ул вақтларда халқга ўглон ҳукумати эътибор топиб эрди. Хонлиқни Туқтемур хонга углонлиқни Давлат шайхга хоҳлаб, анинг укаси расми хонликни Туқтемурга бердилар. Булар насли Шайбонийхон ибн Жужихон ибн Чингизхондин булур. Баъзилари Туқтемур жонибига углонликни бердилар. Баъзилари Давлат шайхга углонликни бердилар. Аммо Давлат шайх углонлиқни олмади, балки қабул қилмади. Давлат шайх билан Туқтемур иккови қардош эрди. Давлат шайх турт ёш катта эрди. Ўн саккиз ёшар эрди. Охир, шул сузга қарор бердилар, иккови отга минуб чопгайлар, қайси бири утса хонлиқ маснадига ултургай иккови анда отга минуб чопишдилар. Туқтемурхон Давлат шайх била углон нишонига тенг борди. Анда Давлат шайхни отини боши айланди. Туқтемурхон оти утуб, хон нишонига борди. Давлат шайхни оти углон мартабасида қолди. Туқтемур хон булиб тахтга жулус айлади. Расми хонлиқ анга муқаррар булди. Аммо мулло Таниш Бухорий сузи била шайх Худойдод деган азиз, яъни Худой берди, Худойқули ҳам дерлар. Қипчоқни мусулмон қилуб эрдилар. Аммо хон ҳануз кофир эрди. Шайх Худойқулига кофир булса ҳам мухлис эрди. Туқтемурхон қошига бориб айдилар: «ман пиримдин эшитуб эрдим, амири жаҳон вужудга келур, ани Ҳадид дерлар, яъни оти Темур булур, ер юзин ва кун кузин олур. Сани отинг Темурдир», деб хонга кашур кушолигни, яъни етти иқлимни фатҳ қилмоқни далолат қилдилар. Булар ҳазрат Саййид Ота сарига отландилар. Аммо Саййид Ота шайх Худойдодга нома юбориб, айдилар: баъзи қипчоқлар мусулмон булди, аммо қуброқи кофирдурлар, яна сиз келуб манга имдод беринг, барчасини мусулмон қилайлук. Шайх Худойқули айдилар: олдимга келуб мурид булсунлар. Қабул қилмадилар. Саёдот жиҳатидин урталарида низоъи куб булди. Ўзбекхон Саййид Ота жонибидин эрди. Туқтемурхон шайх Худойдод жонибидин эрдилар. Саййид аскарида мусулмон куб эрди. Шайх лашкарида кофир куб эрди. Иккала азиз куп жанг қилдилар. Шайх Худойқули қўшуни ичра издиҳом куп эрди, Саййидники озроқ эрди. Туқтемур қули ғолиб келди, нечук анинг қулида ҳар элатдин одам бисёр эрди.

Алқисса, Саййид Ота Бароқхон хизматига Бухорога нома юбордилар. Аммо Баёнқули вақтида ҳар йили Дашти Қипчоқга сипоҳ юборур эрди. Лекин Бароқхон юбормади. Ушбу боб юқорисида мазкурдурким, Сарой Мулк хонимча сабаби ила Бароқхон хонлиқ маснадини, Амир Турагай баҳодурга бериб эрди. Саййид номасини эшитти, филҳол, отланди. Бароқхондин жавобсиз хазинадин беш юз тевага мол юклаб олиб, Бароқхонга хабар бермади. Иш бузулмасин деб Амир Темурни урнига утқузуб узига қанча аскар олиб Саййид Ота жонибига юзланди. Лекин Чиғатой бекларидин ҳеч киши ҳамроҳ булмадилар. Турагай баҳодур кетгандин кейин Бароқхонга маълум қилиб, дедиларким, Турагай баҳодур Амир Темур углини урнига қуйуб, узи хазинадаги бор нимарсани олиб, Дашти Қипчоқга Саййид Ота олдиларига кетти, қунглида бир ёмонлиқ борга ухшайдур, аларни узига эл қилубдур, нечук, Сизга сира маълум қилмайдур. Бароқхон айди: ул

мани дўстимдур, анинг ихлосин сизлар билмассиз, деб салтанатни Амир Темурга қўя берди. Соҳибқирон юртин андог адолат билан сурадиларким, етти туман Бухоро барча офарин дедилар. Бир кун Амир беклар била Бухорони дарвозасидан чиқуб, ов қилголи борур эдилар. Абу Ҳафз Кабирийнинг иморатларини ёнида бир неча ушоқ болалар уйча ўйнаб ўлтурур. Алар ичра бир бола қаландар сурат, вали сийрат, қизил юзлиқ, қуралай кўзлиқ, кокиллари фатила-фатила, пўтасига уролгон. Соҳибқирон ани томоша қилуб турдилар. Ул бола қараб айди: Эй Амир Темур, мани уйумни сотиб ол, санга фойда қилур. Амир таажжуб бармоқин тишлаб ул болани кўнгли учун бир кумуш танга бериб сотуб олдук деб Саййидга юзландилар. Амир овдин келуб ул кечаси туш кўрсалар, гўё қиёмат қойим бўлубдур. Ҳашр-нашр гавгоси — туб-туб халойиқларини баъзиси мезонга ҳайдарлар ва баъзисини сирот қуфрукига ҳайдарлар. Барчаси, во хасрато, во надомато, деб йиғларлар. Амир Соҳибқирон ҳайрат дарёсига гарқ бўлуб туруб эрдилар, баногоҳ фаришталар келуб, Амирни бир тахтга чиқоруб, кўтариб учмоқга еткуздилар. Анда иззат-икром била иморати олийга киргуздилар. Анда ҳисобсиз ҳуру гилмонлар Амирни хизматида бўлдилар. Ризвонлар айдилар: бу кечаги шарофатли ўглондин олгон уйунгдур. Филҳол Амир уйгондилар. Эртаси яна овга чиқтилар, борсалар болалар яна ўйнаб ўлтурур. Амир айдилар: эй бола, уйунгни сотармусан. Ўглон айди: уйумни минг танга сотарман. Амир айди: кеча бир танга сотуб, бугун нега мундог қиймат қилдинг! Ўглон айди:бу кун уйумни қадрин билдинг. Минг танг ҳам бўлса баҳоси оздур. Филҳол, Амир Соҳибқирони отдин тушуб ўглонни оёгига йиқилдилар. Ул бола Хожам Баҳо ул Ҳақ вад дин (Баҳовуддин) эрдилар. Дерларким: аввал Амир Темур Соҳибқирони Шайх ул аълам тарбият қилдилар, иккинчи шайх Шамсиддин Кулол тарбият қилдилар. Учунчи Шайх Ҳасан Бохурзий тарбият қилдилар. Тўртинчи Нақшбанд пирим тарбият қилдилар. Оламдин интиқол қилгунларича тўрт вали тарбият қилур эрдилар.

Алқисса, Амир Темурни юртни муфаттинларидин иҳтироз қилуб, хонимчани олуб, Шаҳрисабзга кеттилар. Беклар яна фитналигни қўзғаб, айди: «агар мундог бўлмаса, ўгли ҳам Шагрисабзга бормас эрди». Бароқхон нома ёздиким, Амир Темур тез келсун. Бул нома бормасдин беклар хат юбордиким, агар келсанг жонингдан кечиб кел. Соҳибқирон келмади. Бароқхонни анда газаби келуб ва аччиги зиёда бўлуб Саййид Отага нома юбордиким, Турагай баҳодурни тамом қилсунлар. Аммо Турагай баҳодур бориб Саййид ота Ўзбекхон била мулоқот бўлуб андин кейин шаҳрдин ташқарига чиқуб кўрдиким. Тўқтемурхонни лашкари Ўзбекхон аскарини атрофини олибдур. Келтурган олтунларни анда тўда қилуб, аввал Саййид қўшунларига берди. Барчалари бой ва гани бўлдилар. Андан кейин жарчига хабар бердиким, қайси ерда жатта элидин бўлса, чақиргил, қанча олтун, кумуш керак бўлса, мани олдимга келсун. Сўзни жарчидин эшитуб, ҳар ерда одам бўлса кела бердилар. Тўқтемурхон қўшунларигача буаулиб гуж-гуж бўлуб кета берди. Мани кўруб

Туқтемурхон буюруб, Қамариддин тожик отга минуб ҳарчанд сипоҳларга буюруб жамъ қилолмади. Бир кун кечгача кипчоқ аскари бузулуб, юз киши қолибдур. Ўшул кеча юз киши билан тоғдин ошуб қочиб кетубдур. Турағай баҳодур тамоми ўзбек қулига олтун-кумуш берди.

Алқисса, Бароқхон номаси келуб, Ўзбекхонға тегди. Ўзбекхон муни ҳеч кимга изҳор қилманг, деб ўзи ҳам ҳеч кимга изҳор қилмади. Ва яна Саййид Отаға келуб бул воқеадин сўз демади. Турағай баҳодур салтанатлиг дағдағасини қилгонда Саййид манъ қилуб эрдилар. Иттифоқо Амир Турағай мулозимларидин бири номани топиб келтурди. Баҳодур мутолаа қилдиким, ўз қатлиға аломатдур. Яна Саййид Ота они салтанатдин манъ қилуб эрдилар, анинг чун ғазаби ва аччиғи зиёда бўлуб, ушул кеча Саййид билан Ўзбекхонни бойлатиб, занжир ила кишанлатуб, аларни молин талон қилурди. Саййид мани хабарим йўқ деб онд ичтилар, қабул қилмади. Ўзбекхонни буюрдиким, танасиға шизни суркаб етти кун офтоб рўёсиға тўрт қозиқ қоқиб боғлаб, аъзосини доғлаб қўйдилар. Саййид Отани қатлға буюрди. Бул киши соёдотлигини шафеъ келтурди. Охир иккала кўзлариға олмос қўйуб кажава ичра солиб Бухороға юборди. Олмос таъсир қилуб, кўр бўлдилар. Саййид қарғишиға учраб муҳрақ касалиға мубтало бўлуб, бир кечада Амир Турағай ҳалок бўлди. Барчалари билдиким, Саййид Отани ғазабидиндур, тарих етти юз олтмиш эрди (1359 й.).

Байт:

Ҳазрат Саййид Ота қаҳри била Турағайни кўр,
Бир кечада ул баҳодурни ҳалок эткурур.

Алқисса, Турағай баҳодур қўшуни ҳар тарафға бўлуниб кетти, баъзилари ўлукни кўтариб Бухороға келдилар. Туқтемурхон бул воқеани эшитуб, хуруж қилиб, Қамариддин тожик ва Шайх Худойдодлар келуб Турағайни хазиналарини олиб ўлжа қилдилар.

БУ ДОСТОНДА ҚИПЧОҚ СИПОҲИ МОВАРОУННАҲР ШАҲАРЛАРИНИ ОЛГОНИ, АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН НЕЧА КУНЛАР МАШАҚҚАТ ТОРТГОНИНИ БАЁНИ

Вақтики Саййид Отани Бухороға кетурдилар, беклар ва амирлар эшитуб олдилариға чиқтилар. Кўрсалар, Саййидни кўзи кўр бўлубдур. Хонақоҳ ичра кириб, тоатға муқаййид бўлдилар. Яна баҳодурни ўлугини келтурдилар. Они Шаҳрисабзға Соҳибқиронға элтуб, отасиға жаноза ўқуб, мозори шайх Шамс Кулолға дафн қилдилар. Соҳибқирон хонни бу ишидин ҳеч манзур қилмадилар. Аммо Бароқхон бир кечаси туш кўрса, Амир Темур қўлида тамоми мулк тасарруфидадур, уйғониб бекларға кенгаш қилуб айди: Амир

Темур Қорачор нуён авлодидур, ул Чингизхон вазири эмасму. Чиғатой авлоди насли Чингизхондурму, албатта салтанатга Чиғатой авлоди ўлтурғай. Аммо Бароқхон беклар кўринишида шиква қилдиким, сизларни бир қабилаи кўрагонга тоқатингиз йўқ. Чиғатой ва қунғирот эл ултуруб эрдилар. Кўрак бий деган киши қозоқдин эрди. Амир Темур жангига ул муқаййид бўлди. Хон анга ваъда қилдиким, сани амир, нуён қилурман деб.

Алқисса, аскар била Қарши бориб, андин Шаҳрисабзга юзланди, бориб Шаҳрисабз атрофини олди. Анда бир қаландар Кўракни олдига келди. Андин Амир Темур аҳволини сўрди. Қаландар айди:Амир Темур хонимча била элидин Даштга чиқуб сайд қилмоқ учун Дунбой баҳодур отин минуб келуб, фалон ерда яшил чодир ичра ўлтурубдур. Ман анда эрдим, эт пишуруб манга бир андак бердилар. Хонимча иккови бир чора этни едилар, манга озроқ олтун бериб, бул ерда неча кун турғил, деди, қабул қилмадим. Начанд вақт Ҳиндустонни сайр қилдим, эмди иштиёқим Бухорога борурман. Кўрак бий айди: Амирни элдин узоғлиги не миқдордур. Ул айди: бир кунлиқ йўл бордур. Кўрак бий қаландарга канча олтун бериб, қаландарни жандасини олиб кийди. Аскарига эҳтиёт бўлунг, деб ўзи қаландар суратида бўлуб, Амир Темур жонибига юзланди. Бориб кўрдиким, беш-олти қул, чўри Амир хизматида эрди. Соҳибқирон этни пора қилуб ўлтурур. Кўрак бий бориб «шай олло» дедилар. Амир Кўрак бийни кўрмаган эрди, хонимча ёнида ўлтурди. Ул вақтларда хотунларга юзини беркитмоқ йўқ эрди: хоҳ сорт, хоҳ ўзбек, хоҳ тожик. Кўрак бий кўзи Амир ўқ ёсиға тушти, ҳар ўқни қадди бир ярим найза келур эрди. Аммо Кўрак бий кўб сўзга етук киши эрди, Соҳибқирон андин Бухорони сўрди. Амирга хушомад қилуб ёлғон сўзларни муболаға била сўзлади. Кўнглида шул эрдиким, Амир бир нимаға машғул бўлса, ёй била ўқларини ўғирласа. Хонимча келуб айди: эй бегим афандим, туруб, хабар олгайсиз мабодо ёв келган бўлмасин, нечун отингиз қуйруғини киллари сочилибдур. Амир қабул қилмади, яна келуб айди: қозон ўртаси қайнар, мунда от кишнар, турғил, отга минуб атрофдин хабар олғил. Соҳибқирон маъқул қилмади. Аммо Кўрак бий хонимчани туйғунлигига аҳсан деди. Аммо Бароқхон айтуб эрди Амир Темурга ғолиб келсанг бир иш қилиб Сарой Мулкни келтур, анинг била бизни ўртамизда яқинлик бўлмасун. Алқисса, таом еб бўлгандин кейин Амир нақзу зувга ташқари чиқти. Хонимча яна бир ишга машғул бўлди. Кўрак бий анди секин ёй ва ўқларини олиб кочти. Бул тарафда тоғни остида сипоҳи тайёр эрди, овоз қилдиким, югуринг, отларни келтуринг дегач, минг киши келдилар. Амир кўрдиким, иш мушкул бўлубдур. Филҳол, от устига ўзини олди. Хоҳласа Хонимчани отга олса. Оломонлар етти, хонимча ўзини бир тарафга олди. Лоилож, Амир қочти, киши анга етолмади. Оломонлар молларини олдилар. Хоҳласалар, Хонимчани яланғоч қилсалар. Кўрак бий аларни қилич билан урди, атрофга қочти. Кўрак бий Хонимчага таъзим қилуб айди: Эй Хонимчам, мани қариндошингиз Бароқхон сизга юборди. Хонимча замонасозлик

учун Амирдин шиква қилди. Андин кейин Хонимчани Курак бий кажава ичра солди. Мол, асбобларин юклаб олди, узи жиловини ушлаб йулга тушти. Хонимчани кунгли Амирда эрди. Аммо Соҳибқирон нари бориб уз кунглида уйлаб эди: агар эл ичра борсам манга таъна қилурлар, нечукким, алар бизлардин жудо булмагил деб эрди. Булмаса, евга борсам, қулимда ёй ва укларим булмаса, алар била жанг қилсам, шундоғ ҳам булса, бориб Курак бийни орқасидин етуб, чоқирди, айдиким, ҳар нимани олсанг ҳам хотунимни бергил. Курак бий айди: мани қасдим шул хотуннинг учун келуб эрдим. Лоилож Амир отини бошин силаб таваққуф қилди. Тоқати булмай яна борди, начанд мартаба борди, ахир айди: Сарой Мулк завжамни узидин савол қилойин, агар ул қабул қилмаса, ихтиёрим йуқ. Анда Курак бийга Хонимча айди: мани тухтотгил, анинг била сузлашойин, нима дер, деб Амирни куб ҳақорат қилди. Курак бий лоилож таваққуф қилди. Хонимча зарурат учун айёрлиғ қилиб, бисёр аччиғ сузларни Амирга сузлади. Айди: боргил, чодир урнида туфроқ ичра мерос бир лула қиймат баҳо қолибдур, ҳозир келтуруб Курак бийга бергил.

Соҳибқирон отини югуртуриб бориб ҳеч нима тополмади. Бир нимарса кунглидин утқузуб, бир эски чопон чурукини келтурди, айди: ушбу чурукни тобдим. Хонимча айди: муни ёқасида эрди, они келтур. Амир отини чоптириб кетди. Курак бий Хонимчага айди: эмди анга куп ғафурманг. Аммо Хонимча Курак бий олган ёй ва укларни бир эски чофон орасига ураб, йул узра секин ташлаб эрди. Соҳибқирон кела туруб, они олиб хурсанд булуб, филҳол, ёй била укни туғрилаб югуруб Курак бий қошига келди. Курак бий куруб қушунга буюрдиким, атрофини олинглар деб. Андак соат ичра Амир икки юз кишини уқ била урди. Оломонлар қочтилар, анда Курак бий қочмоқни ихтиёр қилди, Амир қулини узатиб жиловини тутуб, юзига бир шапалоқ уруб отдин йиқти. Амирни қул хизматчилари ҳозир булуб эрдилар. Курак бийни қул-оёғини боғладилар. Ушал кун Соҳибқирон қулига оломонлардин юз киши асир булди. Аларни элатга олиб юруб ҳар кун зиёфат қилдилар. Охир бир кун Курак бий арз қилди, айди: Эй Амир афандим, бизларни улдурунг ё қуйуб юборинг. Анда Амир ул юз кишига либос бериб, Курак бийни бир кузини уйуб ташлаб, боргил, курганингни Бароқхонга сузлагил деди. Аммо Бухоро халқи эшитмишларким, Тошканддин, Хужанддин бениҳоят куб аскар келур эрмиш деб. Хонга сузладилар аларни бошлиғи Туқтемурхон, шайх Худойберди Қамариддин тожикдурлар. Анда Бароқхон отига миниб Хужанд дарёсини ёқасига келуб, курдиким, аскари азимдур, ҳаргиз киши курган эмасдур. Дарё-дарё лашкари Туқтемурхондур-ким, етмиш туғ ва байроқи бордур. Ондин қурқуб қайтиб Бухороға келди. Уч кун туруб, бир кечада қочиб, Қаршига борди, анда бир кечани утқузиб, эрта билан Балх жонибига юзланди. Муни жанг қилмай қочганини куруб, Чиғатой сипоҳи Бухорода қолмай бир тарафга кеттилар. Аммо Туқтемурхон Жайҳундин утуб, Хужандни фатҳ айлаб, Самарқанд борди, анда кобиру ашрафларни жамъ қилуб, аларга мулозимат қилиб, Самарқандга пойтахт қилди. Амир

Қозагон қозоқ элидин эрди, они Бухорога ҳоким қилди. Оқтемурхон углини юборди, яна бир угли Қоратемурни Шаҳрисабзга юборди. Қамариддинни ун саркарда била уз юртига, Балх жонибига юборди. Бароқхон орқасидин бориб, хон била жанг қилуб, Бароқхон маглуб булиб, талонуб қаландарлиқ қилуб, Қандоҳорга утуб кетти. Чигатой эллари тарқашиб Ҳирот, Кобил, Бадахшонларда булдилар. Қамариддин тожик Балхни олди, қипчоқ қушунлари Бухоро ва Ҳисор, Тошканд, Самарқанд барча Моварроуннахр юртларин олди.

Алқисса, Соҳибқирон айш-ишратда эрди. Ҳожибек амакиси келиб айди: Эй углум, тургил, айшингни вақти эмас. Туқтемурхон аскари тамоми юртни олибдур, Бароқхон бир кечада қочибдур. Чигатой беклари элати била ҳар тарафга тарқашиб кетибдур, бизлар ҳам қавми кариндошни олиб бир тарафга кетойлук, чунки Қоратемурхон эрта-бурун бул ерга келур эрмиш. Соҳибқирон айди: Эй амаки, аларни асли турк, бизлар ҳам турк, бир-биримизга ёвлиг қилмаймиз. Бизларга ор-номус зурлиқ қилса, сулҳ қилурмиз.

Ҳожибек қочмоқга куб ҳаракат қилди. Амир лоилож амакисин уруб-сукуб қурқутди, тамоми оқсоқолларни чақирди. Барчалари Амирдин қурқиб келдилар. Андин кейин шаҳардин ташқари Қоратемурхон олдига пешвоз чиқдилар. Бориб курсалар тоғ остида бениҳоят қушун турур. Амир замонасозлик учун куруниш қилди. Хонга айдилар: бул киши Турагай баҳодур угли булур. Туқтемурхон деб эрдиким, Турагай угли қулга тушса, албатта улдуринг. Аммо курагонлар беги деб бойлаб қуйдилар. Курагонлардин овоз чиқуб, Амир Темурни маломат қилдилар: агар қочсак, бизларга бу бало йуқ эрди. Амир аларга ҳеч нарса демади. Келтуруб Қоратемурхон олдига қуйдилар. Ҳануз қатлга буюргани йуқ эрди, тоғ ичиндин бир қафлон бир эчкини қувлаб чиқиб келди. Они куруб барчалари қочтилар, асирлар ҳам қочти, жаллодлар ҳам қочти. Аммо, Амир Темур қочмади, қули бойлиқ эрди, эчкуни тутуб еб, андин Амирга ҳамла қилди. Соҳибқирон оёғи била тепиб юбордиким, суяклари майда-майда булди. Қоратемурхон келуб Амирни юзларидин упти, қулларини ешти, сани қатлингдин уттум, агар отам буйруқ қилса ҳам. Лекин узга асирларни улдурунг, хон ҳукми тайгир булмасун деди. Амир айди: агар улдурсанг, мани ҳам улдур, агар улдурмасанг барчамизни улдурма. Амирни ҳимматини куруб, ҳеч кимни улдурмади, барчасин озод қилди. Анда Шаҳрисабзга кириб Амирни ёнидин жудо қилмади, ҳар сузни Амирдин сураб қилурди. Аммо бир кун Амирни амакиси Ҳожибек унка қилди: мани хон муқаррабларига қушмайсан. Анда амакисин риоя қилиб, хонга дуст қилди. Аммо Қоратемурхон чурилари ичра бир гузал чури бор эрди, ани барчасидин яхши курар эрди. Иттифоқо, ул чури Амир Темурга ошиқ булди. Бир кун Амирни хилват топиб, арз қилди, айди: эй хоним афандим, Амир Темур, мани багрим куйдуруб ишқ утига куйдурма, мани мақсудим ҳосил қил, деди. Соҳибқирон айди: хонни тузини ичиб туруб бул ишни қилмасман. Мундин Ҳожибек воқиф булуб, кунглида кудурати бор эрдиким, қочайлук деганда Амир они уруб-сукуб қайтаруб эрди.

муни қасди Амирни ўлдурмоқда эрди. Бул ҳам макр ила алдаб, шундог гўзал нимарса санга ошиқ бўлмиш, они мақсудини ҳосил қил, деб кўб муболаға қилди. Анда макрига алданиб, Амир, наилож қилурмиз, деди. Ҳожибек айди: манга сандуқ ичра солиб бергил, ман уйга олиб борай. Анда ул чўрини муцк асфар била сандуқ ичра солиб Амир соддалугбила амакисига топшурди. Они Амирни уйига элтуб, ул бевафо амакиси кечи била хонга келуб айди: мани қардошим ўгли фалони чўрингизни олиб кетубдур. Хон қабул қилмади. Ҳожибек сандуқни маълумин қилди. Қоратемурхон ушул вақт киличин қўлга олиб берди. Амир англаб уйидин чиқуб қочти. Ўшал чўрини топиб ўлтурди. Амир Хонимчага эр либосин кийдуруб, Бухоро сариға олиб кетти. Қоратемурхон ҳар тарафга юз киши-юз кишидин юборди. Тонгласи кўргагон элидин уч юз кишини келтуруб бошин кесди. Ҳожибек қаландар суратида бўлуб қочти. Аммо юз киши Амир орқасидин Бухоро жонибига юзландилар. Аммо Амир чўлда бир ҳавуз ёқасига келуб тушдилар. Анда наҳори қилдилар. Ногоҳ орқаларидин чанг ва тузон кўрунди. Хонимчани етти мисқол огуси бор эрди, ҳар ерда зиқликда қолсам, ичурман, деб эрди. Анда ушул ёвни кўруб огуни ичмоқга ҳаракат қилди. Амир кўруб қўлидин олиб ҳовузга ташлади. Иккови отга миниб жўнаб кеттилар. Ул юз киши ҳовуз бўйига келдилар, тушуб ул сувдин ичуб, огу асар қилуб эрди, тўқсон киши ўлди. Ўн киши қўрқуб ичмадилар. Йўлга тушуб Амирни орқасидан бориб еттилар. Хонимчага Амир айди: сан бул ерда ўзингни сақлаб тургил, тангрим нимани ҳоҳлайдур. Филҳол, аларга муқобил бўлуб ўқ отти, уч кишига тегди, бир кишини кўзи кўр бўлди. Қолган кишини уруб қувлади, агар жонларингдин қўл ювган бўлсанг бери кел, деди. Анда кўр бўлган: мунга бас келиб бўлмас, деб ўлганларини ҳавуз ичра ташлаб, андин қайтуб Қоратемурхон олдига келдилар. Айдилар, бир огу қуйган сувдан ичуб барчамиз ҳалок бўлуб қайтуб келдук, деб хонга жавоб берди.

БУ ДОСТОНДА ҚИМОРИЙ ИНОҚ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНГА ЙЎЛДОШ БЎЛГОНИ. АМИР НАҚШБАНД ПИРИМ ХИЗМАТЛАРИҒА БОРГОНИНИ БАЁНИ. АММО АҲВОЛИ СОҲИБҚИРОН ИСКАНДАРИ СОНИЙ НЕЧАНД КУН МАШАҚҚАТ ЗИНДОНИДА БЎЛУБ, АНДИН КАМ-КАМ ФАРОГАТ МИСРИ УЗРА СУЛТОН БЎЛГОНИ

Алқисса, Соҳибқирон ўзбек, қипчоқ элидин нажот топиб, Қаршига келди. «Шарафнома»да мусаннифи дерким, важҳи тасмия, Қарши уйгур тилида, Қарши деб қасри баландни айтур. Оқтемурхон ибн Тўқтемурхон ул ерда ўрдасини андог юқори кўтариб бино қилдиким, офтоб кўтарилса, сояси бир кунлиқ йўлга тушар эрди. Амир бечора бул ерга келуб, ҳайронликда қолиб, бошини хотунини тизиға қўйуб, андек уйқуга борди.

Анда бир тарафдин чанг чиқти. Кўрса Октемурхон сайрдин келур. Хонимча буркига йиғоч тегуб, ерга тушти. Оқтемурхон кўрдиким, хотун кишидур. Амирдин сўрди: қандай кишидурсиз? Амир Темур айди: беклардинмиз, аҳли насаб бўлурмиз. Бул заифа мани хотунимдур, сизларни зулмингиздан қўрқуб турурмиз, мабода бизларни хакорат қилманг из деб. Бул сўз анга қаттиғ тегиб, биз золим бўлсак, бул хотун саники бўлса, бизға керак, деб бир йигитга буюрди, келиб Хонимчани от узра миндуруб олиб кетти. Сарой Мулк: ман малика бўлурман, қўлингни текузма, деди. Ул айди: мен ҳам хон хотуни малика бўлурман, деб буркини бошдин олди. Амир ғайратидин Оқтемурни жиловидин тутуб, бу қандоғ зулм, мани ҳақимга қилурсан деди. Хон қиличини кўтариб Амир бошига солди. Тўрт бармоқ ботти. Амир эси кетуб йиқилди. Оқтемурхон Сарой Мулкни ўрдасига келтуруб эрди. Анда қуёш куёви дунё зулмотидин қочуб ёшунди, тун келини ғаму қайғуда бўлуб қора чодир ичра беркинди. Кечаси бўлғоч, хон Хонимча олдиға яқин келди. Хонимча айди: биз мусулмонлар расмида ҳайз кўрган хотунга яқин келуб бўлмас. Мани иллатим бор, мани қўйгил, агар бўлмаса ўзимни ханжар била уруб халок қилурман. Охир, Оқтемурхон чиқуб кетти. Қирқ кун муҳлат сўради. Ҳар кун Оқтемурхон келса Хонимча қўлига ханжар олур эрди. Лоилож қайтур эрди.

Аммо Амир Темур ақли ўзига келуб кўрса, ҳеч ким йўқтур, ўрнидин секин туруб, йиғлай-йиғлай бир масжидга келиб йиқилди. Ул масжидни суфиси келуб кўрса бир йигит ётур, боши ёрилган, аъзоси қон. Муаззин раҳми келуб ани уйига олиб борди. Амир анга айди: тўра бача бўлурман, жатта элати мани мажруҳ қилдилар. Суфи айди: мани бир ўғлум бор, Иноқдур, аниг лақабин кал Қиморий дерлар. Боши тоздур, ўзи қиморбоздур. Ман они ишига норизолик қилурман. Андин кейин ўғли келди. Амир ярасини кўруб, ювиб бойлади. Амир хизматида доим бўлди. Холо, аниг кабри Соҳибқирон оёқи сарида дур. Аммо ул суфи қавчин элидин эрди. Амирни тарбиятига муқаййид бўлди. Андак вақтда Соҳибқирон соғолди. Аммо Иноқ ҳар кеча уйдин чиқиб кетар эрди. Бир кечаси Амир ҳам аниг орқасидин борди. Кўрдиким, хандақдин сакраб ўтуб шаҳр қўрғонидин ошиб кетти. Яна бир фурсатда қўрғон орқасидин чиқуб жойига келди. Амир анга сиррини айтур бўлди. Хотирида ўйлаб яна ман сўзим айтконим била ишимни ўддасидан чиқарму чиқмасму, яна сўзум у қулоқига олурму, олмасму деб айтмади. Андин бурун уйига қайтуб келди. Иноқ ҳам келди. Кундуз бўлганидин кейин муаззин Амирга айди: эй йигит, тожикни, нақли бордурким, «одами бекор аст, аз ин худо безор аст», андак ишга машғул бўлгил, сабаби овқат бўлур. Иши йўқни тиши йўқ, дерлар яъни аниг сўзи ҳеч кимга таъсир қилмас, деб суфи, Иноқ учовлари бориб қовун фолиз ўтини юлуб, туш бўлгач йиғоч соясида ухлар эрдилар. Бир кун Амир бошига бир-икки кесакни ястуқ қилуб ухлар эрди, ногоҳ Иноқ уйқудин туруб кўрса, бир қуш товусга ўхшаш мунаққаш йиғоч узра қўнуб Амир бош узра соя солиб ўлтурур, тумшуқида эски сўнгак бор, секин

отасин уйқудин уйғотти. Иккови ани мушоҳада қилдилар. Бу қушни киши курган эмас, тайин билдиларким, ҳумоюн ушбу қушдур.

Иноқ айди: эй Ота, бул тура бачаға тангри таоло давлати азим карам қилгай, ман аҳд қилдим, ушбу тўрани мулозиматидан асло жудо бўлмагайман. Андин сунг ул қуш ҳавога учуб кетти. Амир уйқудин турди. Ота ўгул Амирни кўб риоят била иззат қилур бўлдилар. Соҳибқирон алар мани масхара қилур деб йиглади. Айди: эй қардош, мани бошимда шул кулфатлар бор экан.

Байт:

Учарга келмаса лочин мадори,
Булур чумчуқға шумшук кор бори.

Анда қиморбоз Иноқтоз айди: Эй тўра жоним, масхарам йўқлигига қасам ичай, севганим сайру бўстон соёдот, бул кун бошинг узра латофатда бир қуш соя солмиш, кўрдим туммуқида сунгак, ман анинг ҳумоюн идрок қилдим. Анқарибдур, мулки афлоки Юсуф иқболига етуб, меҳнат зиндонидин чиқсанг, роҳат Мисри узра султон булсанг ажаб эмас. Эмди хотирингни жамъ қилуб, манга асли насабингни билдургил, деди, қуймади. Анда лоилож Амир Соҳибқирон чин сузин анга зоҳир қилди.

Назм:

Фалак манга қуймиш ушбу қаттиғ от,
Амири Темурдур, темурдур қанот.
Яратган қулиман, Расул, онам
Бўлуб уммат анга алайҳис салом.
Яна раҳмат улсун анинг олиға
Ва авлодиға яна асҳобиға.
Амири баҳодур отамдур мани,
Қорачору Анжил бобомдур мани,
Алар эрдиларким шоҳи сафшикан,
Қулоқ сол, Иноқим, эшитгил сухан.
Қорачор нуён амалзодадур,
Темучин вазири ул озодадур.
Алар паҳлавонлиқда арслон каби,
Денгизда наҳанг, даштда қулон каби.
Алар аждаҳои замон эрдилар,
Шижоатда шеру жаён эрдилар.
Онамдин сўрасанг, бу ҳам асл зот,
Борий рўз, машҳар шафеъ асот.
Соёдотда эрди, булар оқ суяк,
Шариат сутуни, эшит, як ба як.
Неча кун булубман чу ғурбатда ман,
Яна неча кунлар мазаллатдаман.
Будурким, ҳамма феъълу атвор даҳр,
Бериб иқбол гоҳида уёр даҳр.

Алқисса, Соҳибқирон асвил кайвонлигин жулус айвонлигин бир-бир Иноқға айтуб, огоҳ қилди. Яна Хонимчани Оқтемур олиб кетганин, кўнглин қайгуда бўлганин баён айлади. Иноқ Қиморий айди: Эй тўрам афандим, кўнглингни ғунча киби қон ила олуда қилмагил, бағрингни доғ айламагил, эмди, ажаб эмас, умидинг гуллари очилгай, душман қонлари сочилгай. Ман санинг-чун хизмат путасини белимга боғладим, қуллиқ халқасин қулоқимга солдим, иншооллоҳ, Оқтемурхоннинг тоқи равоқига ўт қўйуб, Хонимчаға нажот бергумиздур. Ўшул кеч қуёш куёви юзи шафақ қизариб ғойиб бўлганидин тун келини ғам ва андуҳда бўлуб, боши узра қора чодрани солганидин кейин, Иноқ расми айёрлиқда ўзин тузатиб, Амир Темур иккови кеча била хандак ёқасиға келдилар. Андин ўтуб Иноқ ўзин қўрғон остиға олди. Амирни ҳам олиб, шаҳар ичра дохил бўлдилар. Қазора, қоровуллар барчаси уйқуда эрди. Андин ўрда сариға бордилар, дорвозабонларни ҳаммасин ғафлат уйқусида кўрдилар. Эшикларда қуфли калид била турур, етти эшикдин ўтуб, оҳиста-оҳиста келсалар чироғ асари зоҳир бўлди. Соҳибқирон назар қилса Оқтемур Хонимчага юзланибдур, они қўлида ханжар, айтадурким, эй жатта кофири, мани олдимға келмагил, ўзимни ханжар била ҳалок қилурман, ҳеч ким мани ўлумдин қайтаролмас. Ғайрат ўти Амир кўнглида аланга уруб, эшикни бир тепиб синдурди, ичкари кирди. Оқтемур қўлиға қилич олиб, иргиб туруб, кимдур, қандай уёти йўқ мани қасримға келур дегач, орқасидин Иноқ келуб хонни қилич била уруб ҳалок қилди. Хонимчани олиб, ўрдасини ўртасиға ўт қўйуб, тева кўрдингму, йўқ деб муаззинни уйиға келдилар. Тонгласи Қарши одамлари хабар топтиким, Оқтемурхон ўлубдур, қасрға ўт қўйулубдур ва тамоми куйубдур, хавф Туқтемурхондин. Барчалари мотам либосини кийдилар. Аммо бир кеча Амир Темур туш кўрдиким, бир қаландар, атрофиға сочлари тарқалғон, Амирға бир бутун нон берди. Бир чеккасидин ушотиб олиб, қайтуб берди. Уйқудин туруб Иноқға тушини айди. Таъбириға Иноқ айди: ул нон ер юзини барчасидур, бир чаккасидин олиб қайтуб берибсан, бу рубъи маскундур, азизлар муни санга берибдур. Амир айди: ул қаландар жамолини шавқи мани Мажнун қилғудек.

Аммо Бухородин бул сўз эшиттиларким, амир Қозағон мулозимларға амр қилубдур ҳар ерда толиби илм қатлиға, холо, Бухорода мулламан деган киши қолмабдур. Амир Иноқға ул золимни бориб Бухоро халқидин дафъ қилурман, деди. Хонимчани Қаршиға қўйуб, Иноқ била Бухоро жонибиға юзландилар. Андин Бухороға яқин бир чорбоғға бордилар, анда ҳавуз ёқасида суфа узра бурё солинган, Амир суфа узра чиқуб ўлтурди. Йиғоч бутоқида осилган хатни кўрди. Айтубдурким, шул йиғоч емишларидин ҳар ким еса ҳам зомин, емаса ҳам зомин. Амир ҳайрон бўлди. Иноқ айди: емайлук, зомин бўлмайлук. Амир айди: охир зомин, биз яхшиси шулким, ермиз, деб кўнгли тортганича емишлардин едилар, бир кеча бир кун турдилар. Ҳовуз мавжга келди. Анда бир ўғлон, ўзи қаландар сифат, келуркимким, шижоатидин барча олам ларзаға келур. Иноқ айди: ана, боғ эгаси келди, бизни еган-

ларимизни кўрса, лат қилуб урушодор. Анда эгаси келди, овоз қилуб, «сиз қандоғ одам, бу емишлардин ижозатсиз ерсиз» деди. Амир айди: биз мусофир, бул ердин ўтуб борур эдук, бул боғ ичра йиғочда осилган хатни кўрдук, емаган киши ҳам зомин, бул сўздин «охир зомин эканбиз деб, едук». Боғ эгаси анда «илло, Турағай баҳодур ўғли Амир Темурсан», дедилар. Амир кўруб таниб, «тақсир, афандим» деб оёқларига йиқилдилар. Ул киши, мани отим Муҳаммад Фазл Бухорий Нақшбанд Баҳовуддин шуҳрат бўлубдур, бул маникидур, худо йўлига худойи қилубдурман, ҳар киши келуб меваларидин егай.

Аммо бул мавзеъни Қасри Орифон дерлар. Амир айди, хат ёзилубдур экан, еган-емаган бари зомин, бу нечук сўз? Баҳовуддин айдилар: ҳар ким еса, ман зомин, нечук онсиз жаннатга қадам қўймасман. Ҳар ким еса ул зомин, нечун ўзига ўзи жафо қилубдур.

Масожжатдин кейин кечаси Қасри Орифондин Амир ила Иноқ Бухорога дохил бўлдилар. Чаҳор сув (Чорсу) яқинига етуб эрдилар қоровуллар табласини садоси келди. Амир ўзини бир бузулган дукон ичра олди. Иноқ ажраб ўзга тарафга кетти. Амир кўрдиким, бир заифа, боши кесилган ётур. Амир ҳайрон бўлуб андин чиқуб кетмоқда эрди, асаслар етуб келди. Филҳол, кўруб Амирни тутуб бойладилар. Ҳарчанд Амир чин сўзлади, алар ёлғон деб қабул қилмади. Қоровуллардин бири Амирни уйига келтурди, муқаррар қилдиким мақтул ила Соҳибқиронни амир Қозағон олдига еткурмакни. Амир тун ярмиғача нола қилуб йиғлар эди. Саҳарга яқин уй эшики очилди, қулида чироғ, бир чўри хотун чиқуб Амирни атрофидин айлануб йиғлаб айди: Эй тўра бачам афандим, санга на бўлди. Анга назар қилуб кўрса, бул чўри Амирни энагаси эрди, яъни Амирни эмизиб эрди. Вақтики, оломонлар борганда қўлга тушуб Бухорога келтуруб, асасга сотиб эрди.

Алқисса, Амирни ечуб нажот қилди. Амир андин чиқуб Иноқни тобмоққа муқаййид бўлди. Бир ерга келса, Амирни тутуб бойлаган асасни бўйни узулуб қон ила булғониб, танаси чўзилуб ётур. Андин ўтуб кўб боши кесилган қоровулларни кўрди. Андин бир ерда қора кийумлу киши қўлида ханжар келур. Амир ўзини бурчакга олиб қараса, Иноқдур. Анда бир-бирини таниб, Иноқ айди: сиз учун қоровуллардин етмиш кишини бошин кесдим, то асас уйига бориб, муродим холос қилмоқда эрдим. Оллоға ҳамд, жамолингни кўрдим деб иккови ҳазрат Баҳовуддин хизматларига келдилар.

Аммо Мавлоно Шарафиддин, «Жомеъул аъзам» да келтурубдурларким, амир Қозағон Тўқтемурхон буйруқи била Бухорога ҳоким бўлди. Аввал муътақидлар талабида эрди. Соний золим бўлди, сабаби шул эрдиким, отаси қалмоқ бекларини қизини олиб эрди, анга бул ошиқ эрди. Тўқтемурхон хизматида Самарқандда оламдин ўтти. Отаси ўлганидин кейин ул чўрини Бухорога олиб келди. Оти Бойғун эрди, ўзига хотун қилмоқ бўлди, амир Қозағонга ўгай она эрди. Бойғун айди: ман санга тегмасман, чунки ҳеч мазҳабда онани олмоқ дуруст эмас. Агар кофир бўлсанг ҳам, қабул қилмағайман.

Аммо алар занахи шундоғ эрдиким, ота-онамиз халқ қилгон деб, ота онасиға чўқунур эрди, тасалсулдур. Асли Одам Атони осмон яратган деб. Кук тангрим, дер эрди. Наузибиллоҳ, аммо амир Қозағон муллалардин ривоят олмоқ булди, ўз диниға, лекин кўнглида динлар афзали Муҳаммад дини деб муҳаммадийлардин ривоят талаб қилди. Шул дастурда эрдиким, кишини отаси улса, андин мол қолса ворис ани тасарруф қилса, ривоят борму, деб сурди. Ул вақтда имом Ҳофизиддин Бухорий муфти эрдилар. Ривоят бердиларким мерос ворис ҳаққидур. Ул ривоятни Бойғунни олдиға келтурдилар. Ул хотун сузға куб етук эрди, имом Ҳофизиддинға хат ёзиб, хитоб қилуб юбордиким, қайси мазҳабда онани угул олгай, агарчи бизлар кофир, сизлар мусулмонсиз, дунё деб охиротдин кечдингизму? Они сузини эшитуб, жумъа куни имом Ҳофизиддин амир Қозағон қошиға келуб, ғовур қилуб айди: сан таблис била биздин ривоят олдинг. Муллоларға мухлис эрди, ҳеч нима демади. «Эмди уттим», деб куб узрлар қилди. Аммо бул вокеаъ етти улка, яъни иқлимларға шуҳрати кетти, Бухоро муллалари угай онани олмоқға ривоят берибдур, нечук, деб атрофдин нома кела берди. Бухоро муллалари бу суздин шармисор улуб, йиғлар эрдилар. Имом Ҳофизиддин тушида Имом аъзам раҳматуллоҳ алайҳа пирим келуб айдилар: эй углум, ҳар ким масала сураса билуб жавоб бергил, шошиб жавоб айтмағил, эмди тургил, бул ишни олдини олгил, тонгла етти иқлимға етмиш икки мазҳабға нома юборгил. Андин кейин улусни алдаб ижтиҳод қилса, анга лаънати олло булгай. Имом уйқудин туруб куб йиғладилар. Сузларини халққа айди. Барча қабул қилди, рофизийлар қабул қилмади. Алар мазҳабда ижтиҳодларида кушодадур.

Алқисса, амир Қозағон Бойғунни олмади, имомлардин хавф қилди. Аммо Бойғун тожикдин бир кишиға кунгил бериб эрди. Ўшал вақт Бойғун ани талаб қилса, бир катта қозони бор эрди, анга солиб келтурур эрдилар. Бир кун амир Қозағон ўлтуруб эрди, сўрдиким, бу нимадур, кутариб келган? Хизматчи хотун айди: Бойғун хотун ошидур. Имом Ҳофизиддин ҳозир эрдилар, балъами каромат айдилар: қозон ичра одам бордур. Қозондин ул одамни олиб келдилар, тожик гуфт: «ман мулло мешавам, имом гуфтанд агар шаъни мулло ҳамчун бошад, дардики пухта шуд»[1].

Ул тожикни Қозағон қилич била уруб, ҳалок қилди, андин ҳарам сариға кирди. Бойғун қурқуб сани қабул қилурман, деди. Анга ноз-ниёз қилуб, завқини келтурди. Аммо Бойғун малъуна эшиттиким, тожикни ўлдурмоқға имом сабаб булубдур, хоҳласаким, муллоларни барчасини ўлдурса. Қозағон макр қилуб айди: ушал муфти имом мани иссиғ-совуқ била ўзига ром қилубдур, деб куб муболаға сўзлар сўзлади. Анда Қозағонни ғазаби келуб, агар муллоларни қони била йиғоч кукартурмасам, деб онд ичти. Ул малъуна хотун муллоларни қони била йиғоч кўкартурсанг, сўнгра

---

[1] Ман мулломан, муллонинг шаъни шундай бўлса, дарди каттиқ экан, деб айтганди имом.

мани олурсан, деди. Анда ул нобакор имом Ҳофизиддинни чоқирди. Имом ҳар кун олдиға борур эрдилар. Ўрнидан туруб, оғоз қилур эрди, бул кун жабҳаси мутағаййир бўлубдур, асло ўрнидин тебранмади. Ани кўруб имом жонларидин қўл ювдилар. Имом андин тақаддум ўлтуруб эрдилар. Қозағон айди: ман амир бўлсам, мандин нечук илгари ўлтурдинг? Имом айдилар: ман олимдурман. Ул айди: олим бўлсанг нега бир масалаға жавоб бермадинг. Имом айдилар: сўроғил. Ул айди: отадин қолғон хотунни ўғул олиб бўлурму? Имом айдилар: бизни мазҳабда жойиз эмас, аммо сан кофирсан, ихтиёринг. Филҳол, жаллодға буюрдиким, имомни ўлдиринг, деб. Шаҳид бўлурида имом Ҳофизиддин ушбу рубоийни айдилар:

Байт:

Тилим бирла уқуб қирқ йил худони илми тавҳидин,
Қулоқ ила эшитдим шасти сол асрорини таъйин, ,
Не сир эрди бўлуб бул кун шаҳидим тиғи қаҳринг ила
Яратгандин эрур бул лутфи раҳматдур манга ойин.

Андин кейин, ул нобакор ва золим у кунхор муллоларни келтуруб шаҳид қила берди.

Ровий айтурким, қирқ кунғача турт минг мулло шаҳодат шарбатини ичтилар, руҳ тўтиси тан қафасидин учмоқ шакаристониға учтилар. Ҳар ерда мактаб ва мадраса ва масжидларни хароб қилди, толиби илм бўлса ҳар тарафға қочтилар. Кофирлар куфр ғавғосини Бухороға сочтилар, сўфилар ҳар масжидларда овозини чиқориб азон айтолмадилар. Ул вақт рамазони шариф эрди. Буюрдиким, рўза тутманглар деб. Бир неча бебок ва беидрок тожиклар дини Муҳаммадни ташладилар. Чорбоғи Шамсулмулк, холо Намозгоҳдур, ани бутхона қилуб, катта сипоҳлари зоҳиран бутға чўқина бердилар. Ўшал вақт мусулмонларға кўб шўришлар пайдо бўлди, гуё Нуҳ тўфони мавжға келди.

Байт:

Қизил қон булуб мавжи туфонлар,
Шаҳид ўлдиларким азиз жонлар.
Кетуб арбоби дин, чу исломдин,
Алар ичра тушти ажаб кибру кин.
Жолойи ватан бўлди устодлар,
Дин аҳли хафадур, куффор шодлар.
Калисою бутхоналар зеб илан,
Бериб неча ороиу тортиб илан,
Бўлуб мадрасаю масожид хароб,
Мусулмон паришону ҳайрон соб,
Шариат чироғи қолибдур ўчиб,
Шариатни талаби ҳар ён қочиб,

Мусулмон бариси ғаму қайғуда.
Фасад аҳли қўрқим, кўзи уйқуда.

Алқисса, фисқ-фасод шул даражага еттиким, қалам ани битолмай пол, тил ани аёнин зикр этолмай лол. Саййид Отадин ўзга Бухорода аҳли фузалодин киши қолмадилар. Саййидни келтургил, деб киши юборди. Бухоро халқи муни эшитуб, барчалари Саййид Отани хонақосиға келуб, сайҳа била йиғладилар. Бизлар ҳам яроғ ва аслаҳа олиб, жонимиздин кечдук, золим била жанг қилурмиз, дедилар. Саййид аларни манъ қилуб, айдилар. Эй қардошлар, сабр қилғайсиз, иншооллоҳ, бу золимни давлатиға завол эмди булубдур. Андин эл-улус бориб ўрда эшикида турдилар. Саййид Ота ичкари қурғонға Қозағон олдиға бордилар, айди: манга масала ҳожат булубдур, муллолар, дин ожиз келдилар, нечаларини ўлдурдум, нечук, ўз ишлариға парволари бўлмади, бир масала ўҳдасидин чиқолмадилар. Аммо сиз била сўзламайман, келгон йўлингизга кета беринг. Саййид айдилар: нечук мандин масала сўрамадинг, санга жавоб айтар эдим. Анда сўрдиким, уғул уғай онани олса булурму? Саййид ота анинг унг ва сулиға қарадилар. Қозағон айди: ман сиздин савол қилсам, Сиз уён — бу ён боқарсиз, боқгон била ҳеч нимани кўрмайсиз. Саййид айдилар: мани кўзум кўрмаслиғи барчаға маълум, лекин сани тасаввур қилурманким, эркакдин бўлганмусан, хотундин туғулганмусан, маълум бермади. Ул айди: ман ота-она суратларидиндурман, менинг халқ бўлмоқимга алар сабаб бўлгандур, бизларни миллатимиз шулки, ота-онамизга ибодат қилурмиз, шунга ухшаш муттасил борадур мабдаъиғача ул иборатдурким, Одам Атодиндур.

Қозағон уйи юқорисида бир улкан бути бор эди. Анинг юзини беркитиб қуйуб эрди. Саййид Ота айдилар: ул нимадур? Ул айди: ҳазрат Одам суратлари маъбудимиз, шароб ичарда уёлуб беркитуб қўйубмиз, анга мабдаъи қасри забаржаддур, бизлар они Кук тангри дермиз, деди. Наузибиллоҳ. Саййид айдилар: сани бу сўзингда ноқис бор, деб хотиримга келур, вой сени ҳолингга, дедилар. Қозағон сўрдиким, не учун? Саййид Ота айдилар: Сўзинг ноқис шулким, ота-онаға ибодат қилурман, уёлурман, деб яна онамни хотун қилурман дерсан. Ҳеч киши маъбудиға шаҳват ила назар қилурму? Қозағон калласи андоғ тубан кеттиким, Саййидни жавобиға мадор қолмади. Анда бировга буюрдиким, таом келтуринг. Бир киши анда таом келтурди. Саййид Ота таомдин бир луқма тановул қилдилар, неча қатра кўзларидин қизил ёш сочилди. Ногоҳ Саййид кўзлари чечак каби очилди. Бу ишга одамлар таажжуб қилдилар. Маълум бўлдиким, ул нобакор илон гўштини ҳалок қилмоқ учун пишуруб келтурган экан. Аксига кўзлари равшан бўлди, нечун, олмосдин кўр бўлган эрди. Они давоси илон эти бўлди, баъзилар кофир таомини еди, деб маломат қилдилар.

Назм:

Тақозоки қудрат яратгандин,
Кўз очилди луқма еб илондин.

Ўшал вақтда амир Қозағонға Туқтемурхондин нома келди, айтубдур.эй Қозағон эшиттимким, аҳли ислом аиммаи динни ҳақорат қилуб, улдурмишсан, аларни қони била боғ кукартмишсан, мундоғ қилмағил, булмаса санга сиёсат ила куб жафо берурман, яна сузум, Саййид Отани мани олдимга юборғил. Андин кейин Қозағон муллолар қатлидин қул тортти. Сайид Отани Самарқандға юборди. Хон шаҳридин Саййид олдилариға пешбоз чиқти. Андин кейин Туқтемур хон кичик уғлини тавҳид илмига шогирд берди. Сипоҳи жатта Тошканд, Самарқанддин Саййидға имон келтурдилар.

Аммо Амир Темур ҳазрат Нақшбандға таҳорат суви бериб, бир неча йил анда булдилар. Иноқтоз била бир кун Хожа Нурободға сайр қилуб бордилар. Анда амир Қозағон майда болаларға тош отмоқ жанггини ургатиб уйунға солиб эрди. Иноқ Амирға айди: шу золимни бир иш қилуб улдурурман. Амир Темур манъ қилмади. Иноқ қулини чубрук била ураб болалар ичра кириб, курунмас булуб, бир тош олиб Қозағонга қараб отти. Туғри келуб икки қошини уртаси — манглайиға тегуб, калласи таркидин ёрилуб, қон оқа берди. Болалар муни куруб ҳар тарафға қочиб кеттилар. Мулозимлар Қозағонни урда сариға олиб жунадилар, жарроҳ талаб қилдилар. Иноқ ҳозир булуб, узини ҳаким суратида қилуб, ман жарроҳлиқни яхши билурман деди. Муни ҳам урдаға бирла олиб келдилар. Иноқ Қозағонға секин айди: Эй амир бегим, ман тилим била тухтаб қолган қонларни ялаб олурман, сиз сабр қилуб, сира оҳ-воҳ деманг, андак тоқат қилурсиз. Қозағон қабул қилди. Анда кал Иноқ калласини ёрилган еридин андоғ суруб торттиким, мағзи миясиғача қолмади. Қозағон кофир андоғ тинчиб ухладиким, лаъин хон томуғ сариға бориб асло келмади. Иноқ урнидин секин туруб мулозимлариға айди: бегимиз андак осойишда, ухладилар. Ман уйимга бориб марҳам келтурай, деб урдадин чиқуб бадар кетти. Келуб воқеани Хожа Баҳовуддинға ва Соҳибқиронға баён қилди. Кофирлар анинг улғонини билуб, қотилни ҳарчанд ахтариб тобмадилар. Самарқандға нома юбордиларким, Бухоро тожиклари Қозағонни улдурди, деб. Анда Туқтемурхон ғазабда булуб, қасамёд қилуб Бухоро халқини қонин тукмакға Самарқанддин Бухороға юзланди. Бу хабар Бухороға етти, барчалари йиғлашиб, Баҳовуддин хизматлариға келдилар. Хожам Нақшбанд аларға мутасадди булуб, Бухоро дарвозасидин Туқтемурхон олдиға чиқтилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ТЎҚТЕМУРХОН БИЛАН МУЛОҚОТ БЎЛГОНИНИ БАЁНИ

Анда Хожа Баҳовуддин пирим Туқтемурхонни олдиға бордилар, қипчоқ сипоҳи Туқтемурхонға айдилар: сиз ҳарам чодири ичра булунг, хожа турсунлар, тонгла курунуш берсунлар, хонлиғни салобати маълум булғай. Хожам Нақшбанд ҳануз боғлариға етгани йуқ эрдилар, хон ҳарамдин чиқти. Шайх Худойқули ва ҳазрат

Саййид Ота сўрадилар: Нега таваққуф бўлмади. Хон айди, агар таваққуф қилсам, ўтға тушгандек бўлдим, қўркуб туролмадим. Саййид Ота инсоф юзасидин айдилар: девона Баховуддин жазабаси кўб зўрдур.

Аммо Шайх Худойберди манзур қилмади. Баховуддин бориб эрдилар, хон юқори ўрин кўрсатти. Шайх Худойқули харчанд журъат қилуб Баховуддиндин илгари ўтолмадилар. Хожам Нақшбанд салобатлари ул кишини бости. Аммо Амир Темур Баховуддин қадамлариға жойнамоз солиб, қўлини алиф-лом қилуб турди. Анда хонни олдиға биров келуб ўлтурдиким, бўйи етти газ, атрофиға ўралган юзиға пардалари, мушкбарни солғон, белиға пўта боғлағон тиз чўкуб, хон муқобилида ўлтурди. Хон айди: бул аврат мани хотунимдур, оти Шаҳр Орой, қипчоқ элатидиндур, бул чодир шунинг учун қурилгон, агар жанг ичра кирса, минг кишини бошини оладур, ўн минг киши хам муқобил бўлолмай, маъюб бўлур, бир катта бош ўқи бор, чодирдин туруб отадур, минг кишигача қалқон тутуб турса, аларга таъсир қилуб, албатта, барчасини маъюб қилур. Эшитуб Хожам Баховуддин тамошо илтимос қилдилар. Хон буюрдиким, бир ўзга чодир тикинглар деб. Анда Шаҳр Орой ул чодир шикофдин ўқ отти, минг кишидин ўн минг кишиғача қалқон тутуб югурдилар, барчалариға асар қилуб, зарби катта тош била илож тополмай, маъюб бўлдилар. Тўқтемурхон айди: Бухоро одамлари қанча бўлса, ушбу Шаҳр Орой ўзи кифоя қилур, қандай тожик мани сипоҳимга кучи етадур, хар нима хоҳлаганимча тожикларга қилурман. Соҳибқирон қахр чашмда бўлуб, хон олдиға келуб айдилар: ман нотавон бечора хам тожик бўлурман, Шаҳр Орой била жанг хавас қилурман. Хон манъ қилди. Соҳибқирон сўзидин қайтмади. Хон Хожам Баховуддинга айди: суфингизни қайтаринг, ажали етубдур. Хожам Баховуддин айдилар: анинг кўнглига келган ишни қайтариб бўлмас.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Шаҳр Оройга юзланди. Шаҳр Орой чодир ичра туруб ўқини отти. Амир они иъода қилуб ўқини бошоқлари била олиб, рад қилуб чодир ичра кирди. Шаҳр Орой, филҳол, қўлига қилич кўтарди. Амир қиличин қўлидин олиб, қайтариб ўзига андоғ солиб эрдиким, Шаҳр Орой бошидин белигача икки бўлунди. Муни кўруб жатта сипоҳлари келуб Амирни, филҳол, ушладилар. Хон анда Амирни қатлга буюрди. Хожам муроқабада ўлтуруб эрдилар, баногоҳ боғ тарафидин ғулоғулу овоз кела берди. Кўрдиларким, Тўхтамишхон, Тўқтемурхонни кичик ўғли баролуғ йиғоч узра чиқиб чумчуқни уясидин боласини олиб, қўйнига солиб эрди, йиғоч тепукидин бир илон чиқуб, чумчуқ уясидин ўтуб Тўхтамишхонни бўйнига ўролибдур, барча ани нима қилурин билмай, хайрон бўлуб, барчалариға ваҳима тушуб Соҳибқиронга қарамай они фикрига муқайййд бўлдилар. Соҳибқирон онда туруб Шаҳр Орой хотун чодирига кируб ўқ била ёсин олиб шул ердин туруб йилонга қараб ўқ оттиким, йилонни калласи узулиб тушти. Аммо Тўхтамишхон билмай қолди.

Алқисса, хон Амирдин бул воқеани мушоҳада қилуб, ҳасаб ва насабдин сўраб билдиким, Қорачор нуён авлоди, Чиғатой қизидин

экан. Расми Чингизхон деб саждаи таҳийят қилди. Жўжи авлоди Чигатой авлодига сажда қилурдилар, Амир манъ қилди. Хон анда Жўжихондин қолгон гурзини Амирга инъом қилди. Огирлиқи ўн ботмон келур эди. Хон айди: аҳд қилуб эрдим, Бухоро халқини қонини тўкарман деб, тадбир қилингким, ҳукмим тағайюр бўлмасун. Анда тамоми мардуми Бухорони томуридин қон олдилар. Ҳукми хон тағайюр бўлмади. Амир хожам Баҳовуддин хизматида бўлдилар. Тўқтемурхон Бухорога кириб юртни адл ила сўрай берди: Вақтики, қипчоқ элатлари Шаҳр Орой ўлганини эшитуб, хеш ақраболари они қонини талаб қилуб Бухорога келдилар. Хонга айдилар: бизларга Турагайни ўглини топиб беринг, ўлдурурмиз, хон кўб манъ қилди, бўлмади. Баҳовуддинга хабар юбордиким, бу жамоъни ҳарчанд манъ қилдим, бўлмади. Анда хожам Соҳибқиронга назар қилуб, кўрдиларким, баҳодурликда арслондек, талаб жанггида қофлондек эрди. Айдилар. алҳол, сабр қилгил. агар зўрлик қилса, андин кейин ўзинг билурсан, деб бошларини кўксиларига ташлаб тафаккурга кетдилар. Анда хар кофир ҳовлиларига яқин келуб, отдин йиқилуб бўйни узулуб, жони томуғ юртига кетар эрди. Агар эшикларига қадам қўйса, гойибдин ярог келуб, бўйнига тегди. Одамлар тамошо килур эрдилар. Баховуддин муридлари била ўлтуруб эрдилар, қипчоклар сўрадилар: сочлик йигит ким деб. Тожиклар айдилар: девона Баҳовуддиндур, муридлари, Турагай Баҳодур ўглига ҳамийдурлар. Қипчоқлар айди: эй девона, сизга ишимиз йўқ бизларга Турагай ўглини келтуруб бергил. Хожам айдилар: ул мани муридим, нечук берай санга, асло бермасман. Анда аларни бир чол қарияси айди: бул девона тасаххири малоика қилубдур, малоикани қочурмоқ осон, илло, бир туғулгон ога-сингилни келтурурсиз, мунда оға синглисин зино қилгоч, малоика қочур. Анда Тотор отлу киши келуб, ўз синглини зино қилди, тарми эли андиндур. Хожам «оллоҳу акбар» деб, ранглари мутағаййир бўлуб айдилар: эй Турагайни ўгли, сани аллога топшурдим, энди ғайратинг ва журъатинг бўлса, кўргузгил. Амир, филҳол, ярог аслаҳаларини белларига боглаб, қўлига қалқон олиб, дубулгани бошларига кийуб, совутни эгниларига кийуб, Хожамдин фотиҳани олиб, бир тарафда Иноқ қўлига ханжар кўтариб ул юзи коралларга юзланиб эрдилар. Карвон саройдин қипчоқлардин Қолто отлу киши чиқуб, Амирга қилич кўтарди. Яна Амир Жўжихонни гурзисини қўлига олиб они уруб, қиличин синдурди. Қолто қочиб девор тагига ёшинди. Амир гурзи била деворга андог урдиким, устига девор йиқилуб, жони томуғ горига беркинди. Қолтони иниси огасини кўруб Амирга қилич кўтариб келди. Анинг қўлидин ушлаб, бир уруб икки тақсим қилди. Анинг ҳам жони оғасини ёнига борди. Анда Иноқ икковлари нёв карвон саройга бордилар. Иноқ айди: ман карвон саройни томига ўзимни олиб бу ёвни тошқори чиқарурман. Амир ани манъ қилуб, мандин жудо бўлмагил деди. қабул қилмади. сарой томига чиқти. Бири саройдин ани кўруб орқасидин чиқти. Иноқ полон остига ёшунди. Иттифоқо, Иноқ бўйнига полон ифи тушуб, шошиб полон била ерга юмалануб тушти. Ани тутуб бойладилар. Амир

Инокни қулга тушганин эшитуб карвон саройни остидин келур эди, одам кўблигидин сарой томи йиқилди, Амир остида қолди. Халқ Амир Темур ўлди деб гумон қилди. Қипчоқлар Амирни ўлугини куйдурурмиз деб очиб кўрсалар, Амир тирикдур, лекин ҳушсиз ётур. Келтуруб Инок била боғлаб қуйдилар. Амир анча вақтдин кейин ўзига келуб кўрса Инокни олдидадур. Қипчоқлар хоҳласаким, икковини ҳолок қилса. Ўшал вақт дупур-дупур овози ғалоғул кела берди. Курсалар Тухтамишхон Амирни бу ҳолда бўлганини эшитуб неча одамларни қалам қилуб келуб юз киши билан мулозимларидин бириси Амирни отни сағрисиға олиб, Инокни яна бириси олиб Амирни яхшилиқ қилғони учун. Анда қипчоқлар Тухтамишхонни уртаға олдилар. Тухтамишхон ҳийла била Амир ва Инок икковини Шамс ул мулк боғи деган жойи бутхонаға юборди. Қипчоқ элати Тухтамишхонни кўб танг қилдилар. Тухтамишхон эртағача деб алардин муҳлат сурди. Тонгласи яна Тухтамиш олдиға бориб ғавғо қилдилар. Тухтамишхон айди: бориб бутхонадин хабар олинглар. Лекин аларни расмида бул эрдиким, ёзуқлу, гуноҳкор киши бутхонаға борса, алар даҳл қилолмас эрди. Анда лоилож бўлуб, қай вақт бутхонадин чиқса ҳалок қилурмиз дедилар. Тухтамишхон икки қулидин Амирга таом юбориб, уч кундин кейин иккала қул Тухтамишхонни амри била олиб борган сабат ичра Амирни олиб ва бири Инокни олиб, беркитуб кўтариб шоҳ Нақшбанд пирим хизматиға келтурдилар. Хожам Амир Темурға айдилар:бориб Барокхонни топиб келтургил, мулкни жаттадин олиб, анга бергил, буларни вақти ҳануз узоқдур.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН БАЛХ ВА ҚАНДАҲОР САРИҒА БОРГОНИ, БАРОҚХОННИ АХТОРИБ ЮРГОНИНИ БАЁНИ

Ҳазрат Нақшбанд пирим амр қилдиларким, Бароқхон қайда бўлса, ахтариб топиб, келтургил, дедилар. Анда Соҳибқирон Инокни олиб икковлари яёв бўлуб сафар йўлиға туштилар. Кўб-кўб заҳматлар чекуб юрдилар. Аммо вақтики Оқтемурхонни Соҳибқирон ўлдуруб эрди, анинг, уриниға Қизил Темурхон Қаршиға ҳоким бўлди. Қаршини улугларини тамомиға буюрдиким, мани ўғлимни қотилин топиб беринг, бўлмаса, барчангизни қатл этгумдур. Анда айдилар, сани оғанг бир йигитни хотунин олиб қочуб уйида сақлаб эрди, ул йигит ҳамийят қилуб бир кечада ўлдуруб кетубдур, маълум бўлмади кимдир. Ҳоким айди: ҳар кимарса ва ҳар нимарса шул шаҳр ичра хоҳ яхши ва хоҳ ёмон бордур, сизлар албатта, билурсиз, тезликда топиб берурсиз, бўлмаса барчангизни ҳалок қилурман. Биров айди: бул даштда бир азиз бор, илми Жафардин хабари бор, агар они топиб келтурсанг, ул киши илми Жафар била оғангни қотилин топиб берса керак. Қаршининг саҳросида ғор ичра шайх Умар тоат қилур эрдилар. Сипоҳларидин юбордиким, ул кишини бул ерга келтуринг, деб. Анда сипоҳларидин ким ғорга яқин келса, отдин учуб кета берди, жони томуғ шаҳриға етаверди.

Сипоҳлардин куб одам отдин йиқилуб, ул ерда ҳалок булдилар. Ҳоким бул ишқа ҳайрон қолди. Аммо шайх Умарнинг уғилари бор эрдиким, куб сатанг ва чафани эрди, Қизил Темурхонга келуб айди: Эй хоним, манга инъом берсанг Жафар китобини уғирлаб келтуруб берурман. Анга минг олтун инъом қилди. Ул кеча отасини олдиға келди. Шайх айдилар: Ўғлум, ҳарчанд қилдим тургил, турмадинг, юзингда яхшилик нишони йуқтур. Бул анда, ота мани ёмонлигим йуқ деб онт ичти. Ул кеча вақтни ғанимат билиб, китобни уғурлаб олиб келуб ҳокимға берди. Тонгласи Шайх курсалар, китобларини ноқобил уғиллари олиб кетубдур.

Алқисса, шайхни қуймасдин Ҳоким қошига келтурдилар. Ҳоким иззат қилди, айди: эй шайх афандим, мани оғам қотилини манга билдуринг, булмаса Сизни ҳам улдурурман. Шайх айдилар, асрори ғойибни оллодин узга киши билмайдур. Андин кейин Шайхни уғилларини келтурдилар. Ул бебоки нопок Қизил Темурхонга айди: одамларни улдурмоқға талаб қил, алар фиғон қилуб отамға тазорруъ қилурлар, лоилож, отам қотилни топиб берур. Эртаси одамларни жамъ қилди, барчаларини қатлга буюрди. Андин кейин алар Шайхнинг этакиға ёбушуб зори қилдилар. Шайх айдилар: Эй халқ, илми ғойибни тангри таборак ва таолодин узга киши билмайдур. Шул вақт узра бир қари хотун келуб айди, оғангни қотилин ман хабар берурман. Аммо бул қари хотун Хонимча била тануш эрди, бир-бириға дуст булуб, анга маҳрами асрор булуб, Хонимчаи сода лавҳ сиррин айтуб эрди. Қизил Темурхон қари хотундин суради, қотил кимдур? Қари хотун айди, оғанг қотили Турағай баҳодур уғлидур. Ул фалон суфини уғли Иноқтоз қиморбоз била Бухороға қочиб кетгандур. Лекин хотуни суфини уйидадур, деб бир-бир воқеани баён қилди. Филҳол, Хонимчаға хабар келди, анда Хонимча ҳайрон булуб, суфи била видоълашуб бошиға телфак, эгнига тун кийуб Бухоро сари юзланди. Анда бул хотунни тополмай, суфини тутуб кетти. Аммо Хонимча Мирзо Жаҳонгирға ҳомиладор эрди, йул узра бир эски роботға йуликти. Анда важъи ҳомила яқин булуб, дарди зиёда булди. Ул эски робот жаҳонгир ибн Қизил Арслонхон Отабекдин қолғон эрди. Зур ила ул робот ичра кириб эрди, бир уғул вужудға келди. Аммо Бухородин Амир била Иноқ келур эдилар, шамол келуб кал Иноқ бошидин туффисини тушурди. Шамол юмалонтуруб ер устида кета берди. Туффисини орқасидин бул югуруб етолмай, Амир ҳам мунинг орқасидин кела берди, иттифоқо, бул роботға келдилар. Хонимчаға мулоқот булуб, Хонимча булган шарҳи воқеани бир-бир баён қилди. Амир бул уғулни куруб отини Мирзо Жаҳонгир қуйди, нечукким, Жаҳонгир роботида таваллуд булуб эрди. Аммо Амир тезлик била Қаршиға келдилар, улумдин одамларни нажот бергали. Аммо Қизил Темурхон суфидин суради, суфи инкор қилди. Қаҳр-ғазабда булуб аввал шайх била суфини шаҳодатға откурди. Андин сунг, ул золим тамоми халқни қатлга буюрди. Қарши элини андоғ улдира бердиким, катта-кичик, эру хотундин фиғон фалакка чиқа берди. Қарши халқини насафини ул

хунхор нобакор ўлдуруб эрди. Соҳибқирон етуб келдилар. Анда бировдин сўрдиким бу нима воқеадур? Ул айди, бир одам учун бу кофир золим барчамизни ҳалок қилур. Амир Хонимчани бир яқин одамга топшуруб, тўғри Ҳоким олдиға борди. Айди, Эй Қизил Темур Тўқтемурхон ўғли, оғангни қотили ман бўлурман, бу фақирларда нимангг бор? Анда Иноқ, бурчакда турур эрди. Ҳоким Соҳибқирон баҳодурлиқидин қўрқти. Айди, эй Амир Темур, ажаб баҳодур йигит экансан, икки қўлингни бергил, боғласунлар. Амир қайдға қўлини берди, бойладилар, қатлға буюрди. Анда Жатта беклари манъ қилуб айдилар, бул тўра бачалардин экан, зиндонға солсанг, Бухороға Тўқтемурхон отангга нома юборсанг, они ҳукми била иш қилсанг яхши бўлур, дегач, Иноқ бу сўзни англаб, андин Хонимча олдиға келуб, видоълашиб, яёв Бухоро сари, Тухтамишхон олдиға бормоқ бўлди. Шаҳрдин чиқуб бир ерға келса, Қизил Темурхон номи юборган элчилари ётур. Аларни отин олиб, Бухороға юзланди. Кечани кеча, кундузни кундуз қилуб, жўнаб кетти. Бу элчилар ўрнидин турса, отларини ўғри олиб кетибдур. Лоилож бўлуб, яёв юрдилар. Аммо Иноқ ел каби учуб Бухороға етти. Анда болалар ўйнайдурғон варрак қилуб учуруб, Тухтамишхонға хатни юборди. Мунинг учганини, ҳавода турганини Тухтамишхон кўруб, варракни асло кўрмаган эрди, таажжуб қилиб, бу нимадур деди. Айдилар варракдур. Анда айди, варракни эгасини келтуринг, деди. Анда Иноқни олиб бордилар. Тухтамишхон тануб, навозишлар қилди Соҳибқирон аҳволидин сўрди. Анда Иноқ воқеани бир-бир баён қилди. Тухтамиш, филҳол, нома ёзиб, отасини муҳрин босиб Иноқдин Қизил Темурхонға юборди. Ўшал соат Иноқ номани олиб қайтуб Қаршиға юзланди. Йўлда қамишзор тўқай бор эрдиким, анга келса Қарши элчилари чарчаб тўқай ичра ухлаб ётур. Анда қамишға ўт қўйиб, тўқай тамомини куйдуруб юборди. Анда ул элчиларни жони ул тўқай ўтиға тоб келтуролмай, қочиб кетти, томуғ юртиға элчи бўлуб етти.

Кал Иноқ Қаршиға келуб ҳукмномани Қизил Темурхонға берди. Номада дебдурким, ҳарчанд, оғангни ўлдурғон бўлса ҳам, зиндондин олиб озод қилғил. Анда Амир Темурни, озод қилуб юборди. Соҳибқирон Хонимчани олиб Шаҳрисабзга борди. Қора Темурхон Шаҳрисабзни адл бирла сўрар эрди. Бехавф Хонимчани ўғли била анда қўйиб, ўзи Балх тарафиға, Бароқхонни ахтариб кетти.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАЛХ ШАҲРИГА БОРИБ, АМИР ЧОКУ БИЛА МУЛОҚОТ БЎЛҒОНИНИ БАЁНИ

Аммо Амир Соҳибқирон Иноқ била йўлдош бўлуб неча кун, неча тун йўл кезиб, чўл кезиб, кун туруб, тун йуруб бориб Балх вилоятиға доҳил бўлуб, бир саройға кириб, ҳужрасида қарор олдилар. Бир кун Амир саройдин чиқуб, ўрамаларда юрур эрди, бир киши соқоли мош биринч каби бўлғон, нола бирла йиғлаб

борур, айтадурки, эй яратган тангрим, бизларни бу кофир золимдин йироқ қилғил. Амир анинг елкасидин уплаб кўрди, танудиким, отаси қўлидан бир замонида муни озод қилгон эрди. Соҳибқирон анинг кайфиятидин сўруб, санга кимдин зулм етубдур, деди. Ул қари чол айди, мани бир гўзал ўғлум бордур, анинг оти Ҳинд Хожа. Юртни хокими Қамариддин тожикдур. Солқут қатағон анинг паҳлавонидурким, мени ўғлумни олиб қочиб, ҳаммомға кетубдур, билолмадимки, ул шум нима ҳақорат қилур. Амир айди, ҳеч кимга арз қилдингизму? Қари киши айди, Қамаридинга бориб арз қилуб эрдим, қулоқ солмади, лоилож, яратганга йиглаб келурман. Амир анга, мен бориб ўғлингни нажот берурман, деди. Ул чол кулди. Амир анга ўзини аён ва баён қилуб билдурди. Андин кейин қари киши Амирни тануб, уйига таклиф қилди. Амир айди, аввал ўғлунгни нажот бериб, андин кейин уйингга борурман. Амир Иноқ бирла андин ҳаммомға бордилар. Ул ҳаммомчиға ҳеч киши келмасун, деб эрди. Ҳаммомчи буларни манъ қилди. Амир ҳаммомчи сўзиға қулоқ солмай ҳаммомға кира берди. Ҳаммом ичра кўрдиким Ҳинд Хожа ёлғуз турур. Солқут қатағон боши охур ичра, сув олур эрди. Амир, филҳол, бориб иккала оёғини кўтариб, бошини сувга тиқуб турди. Солқут сув ичиға кетти, жони узулуб томуғ ҳаммомиға етти. Муни Ҳинд Хожа кўруб урра қочти. Ўлуки охур ичра қолди. Қиморбоз Иноқтоз муни кўруб, дақ-дақ титраб берди. Иштон деб кўйлакини оёқиға кийуб, кўйлак деб иштонини бошиға кийуб, шошиб қолди. Ҳарчанд Амир айди, мардона бул, қўрқма, деса ҳам фойда бермади. Ҳаммомчи келуб кўрдиким, охурдин лунги чиқуб, сув томуб турур, бориб қараб ўлукни айди, ҳой усто, бу қандай бало. Солқутни охур ичра ўлдуруб қўйубсан, деб ҳамомдин чиқуб, шовқун қила берди. Қатағон элатлари эшитиб етиб келдилар. Ҳаммомчи мунда шу икки йигитдин ўзга киши йўқ, деди. Соҳибқирон Жужихон чўқморини кўтариб, наъра тортиб, шовқун солиб, мандурман Турағай баҳодур ўғли, деб уруш қила берди. Қамариддин эшитуб, отға минуб келди. Аммо Солқутнь иниси Иримчи йўлбарсни ёшлиқида тутуб олуб, устига эгар юкини қилуб минуб юрар эрди. Ул ҳам эшитуб, йўлбарсға минуб келуб, Иноқни қамчин бирла урди. Оғзидин лахта қон келуб, ўзидин кетуб йиқилди. Они бойлаб қўйдилар. Андин Соҳибқиронға келди, қамчинини Соҳибқиронга ҳавола қилди. Амир ани дафъ қилуб чўқмор бирла уруб эрди, Иримчиға тегмай, Йўлбарсга тегуб бошини пачақ-пачақ қилди. Иримчи ерга тушуб куб олишти. Амир чўқмор бирла андоғ урдиким, кўксиғача тегуб, пора-пора қилди. Соҳибқиронни бу қилгон ишини жатта элати кўруб, фиғон қилуб келдилар. Бир кечаю бир кундуз андоғ уруш бўлдиким, мундоғ масофни киши кўрган эмас. Амир жанг қила-қила шаҳарнинг дарвозасиға келур эрди, анда кўприк тешукиға оёғи тушуб, тойиб йиқилуб эрди, келушуб боғлаб Қамариддинни олдиға олиб келдилар. Амирни Иноқ бирла икковини зиндонға буюрдилар. Андин Бухороға, Туқтемирхон олдиға нома юбориб, дедиким, Турағай баходурни ўғли келуб, икки паҳлавонимизни ўлдурди. Ани элати қонини талаб қилур, берайму ё йўқ? Ҳануз нома жавоби

келмасдин, иттифоқо Амир бирла Иноқ зиндонда эрдилар. Зиндон эшикида қоровулга бир киши сабат ичра олма тухфа келтуруб, туйга таклиф қилди. Қоровул икки кишини ўрнига қўйуб, туйга кетти. Ҳалиги икки киши чогир ичиб, буларга айдилар, сизлар сабабингиздин тамошодин қолдук, туйга беролмадук. Иноқ аларга айди, Сизни хизматингизга қоровул бир йилга нима берадур? Булар айди, бергани овқатимизга етмайдур. Иноқ айди, ман сизга бир пора лаъли Бадахшоний берурман, огирлиқи етти мисқол келур, қиммати етти минг олтун булур, бизни нажот қилурсиз. Алар қабул қилдилар, лаълни беркитуб қўйгон ерларидин олиб берди, иккови кўрдиларким, лаъл асилдир. Соҳибқирон бирла Иноқни зиндондин халос қилуб чиқарди. Иноқ кўнглида айди, бу икковига лаълни ташлаб кетарманму, деб. Яна аларга айди, эй қардошлар, қоровул келуб зиндонийларни қаерга юбординг деса, нима дерсиз? Алар ҳайрон булди. Иноқ айди, икковингизни ман боглаб қўяй, сизлар юмаланиб, ер узра ётунг, қоровул келса, айтурсизлар, зиндонийлар ҳийла бирла бойлаб қочиб кетти, десангизким, кўрса маъқул қилур. Агар ўзи қочиб кетти десангиз, ҳеч ким инонмас. Алар қабул қилди. Ул содда замирларни алдаб, оёқ-қўлини боглади, иккисини бошини кести, лаълни олиб, Ҳинд Хожа уйига юзландилар, билмадилар уйи қайда булса, йўл узра бир қора кийимлик учради, маълум булдиким, Ҳинд Хожадур, икковини уйига келтурди. Ул кеча анда булуб, тонгласи Ҳинд Хожани олиб, уччов булуб Бароқхонни ахтариб, шаҳрдин чўлга чиқтилар. Ҳиротга яқин еттилар. Чигатой эли жатта элатидан Ҳирот, Қандаҳоргача тарқашиб эрдилар. Овулдин овулга Бароқхонни сураб ахтардилар, топилмади, балки билсалар ҳам қўрқуб айтмадилар. Жиройил элига келдилар. Алар Амирни зиёфат қилди, алардин Бароқхонни сўрди, алар айдилар, биз ҳам тополмай, ҳайрондурмиз. Алардин ўзларига йўлдош талаб қилдилар. Алар мол-молдин кечиб бермадилар. Андин сулдуз элига келдилар, булардин ҳам йўлдош талаб қилдилар, қабул қилмади. Андин Соҳибқирон, Иноқ, Ҳинд Хожа уч киши йўл кезиб, кун юруб Бароқхондин асар топмадилар. Соҳибқирон йиглаб муножот ила бу абётни ўқудилар:

Байт:

Тополмай мақсудим ҳайрон эрурман,
Биёбонлар аро сарсон эрурман.
Кўрунур ерда қум-тош, кўкда юлдуз[1].

. . . .

Бу тошлардин қабарди ким оёқлар.
Бу чўлда йўқ қалов, зиё, на раҳбар,
Илоҳо, сандин ўзга Хизру Жаброил
Чироғ эмас яшил, ҳоди эмас ел,
Ўлинг ҳоди бўлуб чин йўлингга сол.

---

[1] Кейинги мисра асл нусхадан тушиб қолган.

Адашган осий қулдурман, қулум ол.
Ки сандин узга йўқдур ҳеч паноҳим.
Сиғиндим даргоҳингга, ё илоҳим.
Йўл узра қўймагил афтодаларни.
Хусусан, бизга ўхшаш соддаларни.

Алқисса, Соҳибқирон таниш элатлардин рафиқ талаб қилдилар. Ҳеч ким рафоқатга ярамади. Неча кун йўл юруб, бир ерга келсалар, икки минг тева, ўн минг қўйга тугри келдилар. Амир сўрди. Булар кимникидур? Қўйчилар айдилар: бул амир Чоку барлосникидур. Ул вақт амир Чоку элатлар ичра кўб гани киши эрди. Амир қўйчилардин сўрди, амир Чоку ўгли Мирзо Сайфиддин қайдадур? Алар айди: Мирзо Сайфиддин қудуқ бошидадур. Амир анда бордилар, кўрдиларким, мирзо қудуқдин нарида чодир ичра ўлтурур. Қуллари ҳар қайси ўз ишида эрди. Амир қудуқ ёқасига келса, қирқ ҳўкизни терисидин қилгон қовға осилиб турур. Амир анда қовғани сувга солиб, ёлғуз тортиб олди, охурга тўкуб, иккинчи тортиб олурида арқон узулди. Андог садо чиқдики, Мирзо Сайфиддин иргиб туруб оёқ яланг югуруб келди, қуллари ҳам келдилар. Мирзо сўрдики, нима гап? Айдилар, бу йигит ёлғуз қовғани сувга солиб, тортиб, иккинчида узулди. Барчалари таҳсин қилдилар. Амир ул вақтда йигирма бешда эрди. Амир Мирзо била чодирга бордилар. Мирзо Сайфиддин таниб, ўзин танумасга солди. Андин кейин Мирзо айдиким, ҳар ким ўз жойин билуб ўлтурсун, деди. Соҳибқирон Мирзодин юқори чиқуб ўлтурди. Мирзони аччиги келуб, Амирга айди, қайдин келдинг, қаерлик бўлурсан? Амир айди, ман бухоролик бўлурман. Мирзо Сайфиддин айди: Амир Чоку барлос авлоди бул ерга келубдур, агар бухоролик бўлсанг бизни жуворилар Бухорода қанча бордур? Соҳибқирон жавобига айди: Бухорода жуворилар, гурунч, мош баҳоси бирдек эрур. Мирзони аччиги келуб, ғазаб бирла айди, эй бухоролик, на сўзни билуб гапурасан ва на ўрнингни билиб ўлтурасан?! Амир айди, ман тўра бача бўлурман. Мирзо Сайфиддин айди, ман мулла бўлурман. Соҳибқирон айди, «илм» луғатда нимадур? Мирзо Сайфиддин айди, ҳар ниманиг ҳақиқатини билмоқ. Амир айди, мени билсанг, Турағай баҳодур ўглидурман. Бароқхонни ахтариб келдим. Мирзо анга нағий ният қилуб, билса ҳам қабул қилмади, инкор қилиб айди, ман эшиттим, Амир Темурни жатта сипоҳлари ўлдурди деб. Энди сан ман Амир Темурман, деб келдингму? Соҳибқирон айди, мажҳул сўзга ишонмагил, Амир Темур ман бўлурман. Яна Мирзо айди, Амир Темурни жатта элатлари бисёр кўб азоб ила ўлдурмишдур. Амир хоҳласаким, ўзини кўрсатса, яна туз ҳақини андешасини қилди, ўзини сақлади. Ўз кўнглида ўз элимни ёв қилмойин, деб хафа бўлуб, андин жўнади.

Мирзо Сайфиддин ҳайрон бўлуб қолди. Ногоҳ, бир тарафдин чанг кўрунди. Чанг ичра фил минган бир киши келур. Аммо амири Ҳиндистон Амир Чокуга сийловга бир фил бериб эрди. Соҳибқирон кўрсаким, Амир Чоку эрур. Иккови бир бирни таниб, кучоқланиб кўриштилар. Амир Чоку элу юрти эсига тушуб, аларнинг фироқида

куб йиглади. Андин кейин Амирни кушга олиб келди. Мирзодин Соҳибқирон кунгли хафа булгонини англаб қаҳр-газаб бирла мирзони улдурмоққа қасд қилди.

Мирзо Сайфиддин Амирни анда узига шафеъ қилди. Амир шафеъ булуб отасидин сураб олдилар. Анда Амир Темур Амир Чокуга бошидин утган воқеасини бир-бир баён қилди. Ҳеч ким рафиқ булмаганини айди. Анда Амир Чоку бу уччовларига от бериб, угли бирла узи аларга йулдош булуб Қушиг калъасига бордилар. Анда шаҳр ичра Иноқ кириб соатидин сунг йиглаб чиқа келди. **Аммо Тугал бекким, туркмон эли Курагон элига куб душман** эрди, Соҳибқиронга айди: амакинг Ҳожи бекни буюруб, терисидин этини ажратиб, машаққат ила улдурурлар. Филҳол, Соҳибқирон қалъа ичра кириб, амакиларини аҳволини курдилар. Йулдошларига, сизлар сукутда туринг, деб узи жаллод қошига секин бориб, амакини улукини неча олтун бериб, жаллодлардин олди. Этини терисига ураб олиб чиқуб, салласин анга кафан қилиб, жаноза укуб, дафн қилдилар. Ушул ерда бир бузуг кулбада ухлаб ётур эрдилар, туркмон эли чиқуб, бешовларини боглаб олдилар. Қалъа ичра олиб кирдилар, беклари буларни улдурмоққа ҳукм қилди. Шул асиода шоҳ Мансурдин шаҳри Машҳаддин нома келди. Дейдурким, ҳушёр бул ва хабардор бул, Чигатой беклари бизни мулкимизга қасд қилмасун. Алҳол, Тугал хотирига келуб, уз кунглида дилхоҳлиқ қилуб, шоҳ Мансур олдига буларни тирик юбормоқ лозим булди, деб бул беш кишини икки бутоқлуқ айри йигочга маҳкам буйниларидин бойлаб отларига миндуруб, бир неча муваккиллар бирла Машҳад сарига юзланди. Жом йулидин Ҳарзга бордилар. Уч кеча, уч кундуз бирдек йул юрдилар. Туртинчи кечасида муваккилдин бирини уйқу галаба қилуб, Амирни отини жилови қулидин чиқуб кетти. Соҳибқирон ишорат бирла узга йулга юрди, аммо кун совуқ эрди, саҳаргача йул юруб, бир қишлоққа етти, чеккасида бог бор эрди. Анда хонақоҳ ҳам бор эрди. Ҳофизларни овози, зокирларни сайхаси чиқадур. Анда Амир таваққуф қилуб, хофизларни укуганини, аларни оҳ ва нолаcин эшитти.

Амир хоҳладиким, аларни бирини чоқириб узини бойлугун ештурса, яна душманлар хабардор булмасун деб сабр қилди. Ногоҳ бир суфи чиқуб нола била йиглаб, икки итни хонақоҳдин келтуруб боглаб қуйди. Бири семизу бири ориқ, яна бориб хонақоҳ ичра кирди, соатидин кейин ул суфи қулида қоф ичра таъом олиб чиқти. Амир они куруб, шовқун қилиб айди, эй суфи, мани бойлугумни ешгил, ушал таъомингдин мани зоеъ қилмагил. Ул суфи Амирга назар қилди, аммо таъомини икки итни олдига қуйди. Амирга гафурмади. Таъом манга раво булмай, итларга раво булди, деб Амир бениҳоят куб хафа булди. Вақти булуб ушул хонақоҳдин бир нур чиқуб оламни тутти. Жаҳон кундузлек мунаввар булди, гуё Амир кунглига етти иқлим жилва қилди, Магриб, Ямак, Ҳиндистон, Мозандарон, Ироқ, Форс, Туркистон, Урус, Хуросон барчаси курунди, яъни илқо булди, яна гойиб булди. Андин сунг икки киши келиб Амирни бойлугини ешдилар. Бирин қулида пиёла тула сут, бирин илгида коса тула шароб, ҳар

қайсилари ўз косаларини куб-куб таърифи қилуб Амирга узаттилар. Амир шаробдин ичмай, сутдин ичти. Сўнгра бир арини кўрдиким, ўзи каби арини улигини кўтариб чиқиб кетти. Андин сўнг бир киши куб чумчуқларини куб машаққат бирла тутуб бир қафас ичра солди, лекин эҳтиёт қилмади, бир илон келуб чумчуқларини еди, кўби учуб кетти. Анда бир кирпитикан ҳозир булуб, илонни еди. Ҳануз кирпитикан кетмай туруб, тулки келуб, они еди. Анда бир сайёд киши тулкини уқ била уруб ҳалок қилди. Ўзи нари бормай оёқи тойиб йиқилуб буйни узулди. Буларни барчасини бир соатда ҳалокатга етганини куруб, Амир ҳайрон булуб, таажжубда эрди. Ўшул вақтда итларга таъом берган киши чиқуб, Амир Соҳибқирон қошига чорада уроглуқ бир нима келтуруб қуйди. Амир айди: аввал таъомни итга бериб, эмди менга берурсан, деб суфига бу қушуқни айди:

Бу аҳволим санга қандай десам ман,
Бу ит арзиди, лекин арзимасман.
Бу хорлик бирла келтурган таъоминг
Агар булса самар, қандлик, емасман.

Суфи айди: ман хизматчи кишидурман, егил. Соҳибқирон дастурхонни очиб курса, қуйни туши пишган этидур. Соҳибқирон они завқ била хуб еди, тангри таъологa шукр айди.

Н а з м:

Ҳар паришон сузки айдим, ё карим,
Бачадин истиғфор олло алъазим.

Амирни кунглига келдиким, Хуросон ер юзин кукраги эмиш. Манга азизлар муни бермишлар. Яна суфи чиқиб айди: Эй тура бача йигит, бери кел, азизлар сани талаб қилурлар. Анда Соҳибқирон хонақоҳ эшикидин ичкарига кирди, кўрдиким, бир оқсоқол киши беқасам тунли ва фушли ва мисвоклу, угли бирла шатранж ушаб ултурур, ҳар вақт угли ютса ақча берур, агар оқсоқол киши ютса, боқий қуюр. Мунга Соҳибқирон ҳайратда қолди. Келуб бир чеккада карор олди. Ул киши ўз ишига мағрур эрди. Ногоҳ тош отиб эрди, эшикдан бир киши келуб, таъзим қилди, айди: йилқиларингиз ичра бир қайсар байтал бор эрди, асло туғмаган, андин бир таажжуб той туғулгондур, анинг отини Ақим қуйдум, ул той от йилқиларини ҳар тарафга қувлаб, агар бир одамни кўрса, филхол, улдурур, куб шуглур. Алар қошини сиздин талаб қилуб эшикга келубдур, ул киши йилкичига қараб айди: хуб яхши, аларга тавон беринглар. Яна Соҳибқиронга қараб айди: бул киши била боргил, ушал отни бул ерга келтургил, санга инъом қилдим, яна санга куб сузлар гафургайман. Амир айди: Эй Шахриёр афандим, яёв қандай борурман?

Ул азиз даҳшат қилуб айди: боргил, агар дармонда булсанг, манга сиғингил, деди. Амир кунгилда айди, бул киши мутакиййдин

бўлса фисқни олотларини хонақоҳга келтурмас эрди, қиморбознинг ёнига ёндошмас эрди. Анда Амирни йилқичига қўшуб юборди. Йилқичилар айдилар, сани бизга йўлдош қилибдурлар, сан ул балони бошимиздин узоқ қилмасанг, биз сани қўймасбиз. Соҳибқирон ҳайрон бўлуб, лонлож йилқиларга борди. Кўрсаким, Ақим тойи кўк ранглик от эрур. Аммо Амирнинг таковори шаҳри Кешда қолиб эрди.

Алқисса, Амир таваккални олло таълога қилуб, бошига дубулға кийуб, қулига юган олиб, Ақимга яқин келуб, тўғри бўлди. Ул таковар дубулғасига бир зарб уруб эрди, Амир тизи бирла букуб қолди. Анда мазкур азизга сиғинди. Анда бир қўл ғойибдин ҳозир бўлуб Амирни елкасидин кўтариб эрди, Амирга қуввати пайдо бўлуб, ўрнидин турди, ул отни ёнига ёшунуб, бир иргиб миниб олди. Ҳар тарафга чопа-чопа шиддат била хонақоҳ эшигига келди. Амир бир дафъ қилуб эрди, жумжума[1]да қолди. Амир ўзини жумжума ёқасиға олди. Ҳарчанд зўр берди, Ақимни чиқаролмади, иложи бўлмади. Ул азиз хонақоҳдин чиқуб айдилар: эй Амир Темур, Соҳибқиронлик даъвосини қилурсан, отни буён келтурмоқга кучунг етмайдур. Ул азиз икки бармоқ била жумжумадин олдилар.

Деюрларким, замонида шоҳ Мансур қатор филларидин бир фил ушбу жумжумага тушуб қолди. Бу азиз икки бармоқ била филни юқорига олиб эрдилар. Соҳибқиронга айдилар: Эй Амир Темур, сан подшоҳи азим бўлдунг, энди сан одоби салтанатни ўргангил, қазонқадр санга хоҳлабдур, ул икки итни кўрдунг, бири семиз, бири орик, нафс оммора бўлур, анга парво қилмагил. Андин сўнг нур кўрдунг, иқболинг қуёшини партавидур, олам санга мусаххара бўлур, ушул икки киши санга сут била шароб бердилар, сан сутни ичтинг, шаробни ичмадинг, агар шароб ичсанг золим бўлур эдинг. Ул ариким бир арини ўликин кўтариб ҳавога учти, ул Яъқубдур, ариларни беги эрди, фуқаросидин бири ўлуб эрди, ўлигини кўтариб, уз манзилига олиб кетти. Сан ҳам фуқаро аҳволидин хабардор ўлуб, эҳтиёт қилгил, зомини қиёмат бўлмагил. Андин сўнг ул киши кўб чумчуқларни машаққат бирла тутуб жамъ қилуб, бир қафас ичра солди, ўзи кетгач, чумчуқлар учуб кетти. Ул дунёга ҳирсни қўюб, ранжу машаққат бирла жамъ қилгон эрди, олам ҳодисасидин тарож бўлди, зинҳор дунёга меҳрингни қўймагил, они муҳаббатига бойлаймагил. Аммо илон қафасидин бир неча чумчуқни тутуб еди, кирпитикан келуб илонни еди, анда бир тулки ҳозир бўлуб кирпитиканни еди. Тулкини бир отлиқ киши келуб ўқ била уруб, ўзи йиқилуб бўйни узулуб ҳалок бўлди. Булар мисоли шулким, дунё жойи мукофотдур, яъни ҳар ким бировга зиён хоҳлади, ул зиённи бошида кўргай, мусулмонлик шул бўлурким, анга тўғри келса яхшилик қилурсан. Аммо қўйни тўшини бердук, яхши тамал қилким, Хуросон, ер юзини кўкси эмиш, муни санга инъом қилдук, эмди турғил, Жом ерига боргил, йўлдошларингни топгил. Андин Амир Соҳибқирон Хайл ул Ақимга минуб йўлга

---

[1] Жумжума — чуқур лой

туштилар. Аммо Жом йулида асирларни муваккиллар етаклаб юриб, тонг отгач курсалар Соҳибқирон йуқ булубдур, ҳарчанд ахтариб тополмадилар, куб ташвишда булуб, лоилож, ул турт кишини олиб жунадилар. Бир роботга еттилар, они Амир Салжуқ бино қилиб эрди. Анда қарор олдилар. Ҳаво куб совуқ эрди. Ўзлари робот гунбази ичра кирдилар, асирларни ташқарига қуйдилар, ҳарчанд булар нола қилдилар, бизлар совуқ заҳматидин ҳалок булмайлук, бизлар ҳам ичкори кирайлук, деб, алар қабул қилмадилар. Ўшул кеча робот йиқилуб, муваккиллар ҳалок булди. Асирлар айдилар, бул Амир Темур иқболи турур. Аммо буйниларидин айри бутоқни ҳарчанд зур қилдилар: ешолмадилар. Ҳайрон булуб турдилар. Шул вақт Амир аларни қошига етуб бориб, аларни бойлуқларини ешуб, нажот бериб, андин Зиндафил хизматлариға бориб дуоларини олиб, Бароқхон талабиға юзландилар.

БУ ДОСТОНДА БАРОҚХОННИНГ ШОҲ МАНСУР ҚЎЛИДА АСИР БЎЛҒОНИНИ БАЁНИ

Эмди Бароқхон воқеасини эшитмак керак. Вақти булуб Туқтемурхон аскари жатта элати Мовароуннаҳр мамлакатларини барчасини олуб, анда Бароқхон уз мамлакатида тура олмай, кечи била қочиб Бароқхон эгниға жанда, бошига кулоҳ, қулиға сута олиб, чулистонларни кезиб эрди. Қавми Чиғатойдин баъзи ёмон кунгиллар Бароқхон ҳалокатиға қасд қилдилар. Аларни сирини бир ушоқ бола хонга ҳабар беруб, Бароқхон бечора душманлардин ҳеч шаҳр ичра киролмай, доим дашту биёбонларда юрур эрди. Ул қавмға армон булуб. Бароқхондин хабар тобмадилар. Аммо Бароқхон яёв йул кезиб, кеча-кундуз чул кезиб, оёқ яланг, бош яланг булуб, даштни ҳаво била елиға гаранг булуб, гоҳ юруб, гоҳи чарчаб, даранг булуб, олам ҳодисоти ранг-баранг булуб, Тегин аскари оёқидин найза уруб, қуёш беги бошидин зарра-зарра байза уруб, андоғ ҳолға туштиким, оҳ деса оғзидин яшин каби ут чиқар эрди. Салтанат ёдиға тушуб, ёғин каби кузидин ёш тукар эрди. Гоҳи тангри тоборак ва таъоло ва қуддусға шукр айтур эрди. Гоҳи уз аҳволини куруб андешау фикр айтар эрди. Ва гоҳи, бу байтни фиғон ва нола била зикр айтор эрди.

Н а з м:

Биёбон аро ман ғарибу фақир,
Жафо жаврларға булуб чун асир.
Қаёнда қолибдир беку хонлиғим,
Бу саҳроародурму сарсонлиғим.
Булибдир элимдин вафо бир тараф,
Мани қатлимға тиғу ханжар бакаф.
Жудо беклигимдин қилиб шур бахт.
На иззат, на давлат, на афсар, на тахт.
Ўтуб бу сифатда кеча кундузи,

Чулистонда қолдим манам ёлғузи.
Бошимға ўтубдур қуёшдин асар,
Оёғимға урғон тикон наштар.
Оёғим ялангдур, бошим ҳам яланг,
Оёғим қобартиб қуму тошу санг.
Таним узра жанда, қў..имда таёқ,
Белимда расандур, элимдин йироқ.
Қолиб мулк, боғу гулистонларим,
Алар ўрниғаму чўлистонларим.
Юрурга оёғимда йўқдур мадор,
Чўлистон қилуб ҳолимни танг-у тор.
Қуёш кетти, тўлғай самоға нужум,
Мани кўнглум андоғ бўлуб ғам ҳужум.
Илоҳи, ман бандаға раҳм этуб,
Гуноҳим кечур, айбимни беркут.
Бу олам, у олам ўзинг илгим ол,
Адашганларни, худой, йўлға сол.

Алқисса, Бароқхон бечора сарсон-саргардон ҳар жонибға юруб Қандаҳор сариға борди. Қандаҳор ҳокими шоҳ Шужоъдин илгари шоҳ Мансур эрди. Аммо Бароқхон бисотида лаълдин бир узуги бор эрди. Анда бир булоқ ёқасиға келуб, ёшинуб, ул булоқ ичра тушуб ғусл қилди. Сувдин чиқиб кўрдиким, узук йўқ бўлубдур, ҳарчанд ахтардиким, топмади. Ҳеч киши кўрунмади. Ҳайрон бўлди. Бул узук йўқ бўлгониға кўп хафа бўлди. Лоилож Қандаҳор ичра дохил бўлди. Ўрамларда юрур эрди, баногоҳ дупур-дупур овози кела берди. Кўрсаким, начанд чавкар отға минганлар келур, қўлларида қушлари, олдиларида този итлари бўйнида олтун қуллода, бир-бир ўта бердилар. Аларни орқасидин шон-шавкат бирлан шоҳ Мансур кела берди. Бароқхон анинг дабдабасиға кўзи тушуб эрди. Барчалари шон-шавкат ила овдин келурлар. Анда Бароқхон ўз салтанати ёдиға келуб, ичи куйуб, юрак-бағридин бир оҳ тортиб эрди, мунинг оҳи шоҳ Мансурға маълум бўлди. Кўрдиким, қаландар сурат, салтанат сийрат бир киши. Буюрдиким, ўшал қаландарни олиб юринглар. Анда ўрда сариға бир боғ ичра кириб ўлтурди. Бароқхонни келтуруб, чодир ичра шоҳ Мансур қошиға жой курсаттилар. Шоҳ Мансур Бароқхондин ҳар тарафдин сўз сўрди, тамкин ила жавоб қайтарди. Шоҳ Мансур билдиким, салтанатлик кишидур. Буюрди бир каф олтун келтуруб бердилар. Бароқхон путасиға солиб олиб кетти. Шоҳ буюрдиким, кўринглар нима иш қилур. Мулозимлар келуб кўрсалар, олтунни бир чеккаға тўкуб, парво қилмай борур. Алар айди, эй гадо, олтунни нега ташладинг, бегимиз санга инъом қилубдур?! Қулоқ солмай кета берди. Қайтуб Мансурға айдилар. Яна буюрдиким: Келтуринг, Бароқхонни келтурдилар. Шоҳ Мансур туриб, ўзин ўрниға ўтқузуб, хизмат путасини белиға боғлаб, уч кеча-уч кундуз айшу тароб қилдилар, шароб, кабоб келтурдилар. Бароқхон шаробни қўлиға олиб айди.

Байт:

Кўзда ёшим шаробдур, жону кўнгил кабобдур,
Недин ўзум тароб қилай, ҳол манга харобдур.

Шоҳ Мансур хушлуқ вақтида арз қилуб сўрдиким, эй йигит, чин сўзлағил, қандай кишисан, гумон қилурманким, сандин шавкати салтанат иси келур, Бароқхон инкор қилди. Мансур айди, қайси кун юрак-бағрингдин оҳ тортинг, сабаб не эрди? Хон айди, бир узук йўқоттим, лаълдин эрди, оҳим анинг учун. Шоҳ Мансур, санга дунёни қурби йўқ, деб инонмади. Хон айди, ул узукда етти бобом отлари бор эрди. Мансур билдиким, узукни топмагунча бу қаландарни ҳасаби ва насаби маълум бўлмас, деб фикр бирла ўйланиб Бароқхонни либоси қаландарий бирла ўзига рафиқ қилуб, овға чиқуб борур эрди. Бир киши ўзидин ўзи улуғлар каби таассуф бирла борур. Мансур кўруб они чорлатуб савол сўрди, ул айди, аввал ўтунчи эрдим, қарға уясидин узук топиб, меҳнатдин холос бўлуб, Мири шикор бўлдим, саллам била қушимни бир ерға қўйуб эрдим, қушни оёғи бойлануб, салламни сургаб, кутариб кетти, они орқасидин югуруб олайин десам, ул ерда отимни бўрилар еб қўйубдур. Энди Мири шикорлиқни қўйуб, хотиримға дағдаған қушбегилик тушубдур, энди ўз ақлимға назар қилсам, манга лозим лобади қушбегиликдур. Шоҳ Мансур кулди, айди; ақл бирла мансаби салтанатга етиб бўлмас, ало, ахчанг керак манга, ахчанг бўлса бергил, ман сани қушбеги қилайин, деди. Мири шикор анда ота-бобомдин қолғон деб бир лаъл узукни чиқориб берди. Мансур мутолаа қилуб курдиким, Бароқхоннинг етти отасини исми ёзилубдур, ушбудурким, Бароқхон ибн Баёнқулихон ибн Қорачорхон ибн Дунхон ибн Чиғатойхон ибн Чингизхон ибн Бартонхон ибн Қобхонға борур. Филҳол, шоҳ Мансур Бароқхоннинг асвал кайвон, жулус айвонлиғини билуб Бароқхонға шоҳона либослар ва хилъат кейдурди, олдидин тахтға ўрун берди, икковлари тахт узра оға-инилиқ аҳдини қилдилар. Бир неча кун маишатдин кейин Шоҳ Мансур мастлиқ вақтида ўзига баҳодурлиқ лофини уруб хонға айди, ҳеч киши мани қўлумни қайиролмас, аммо ман ҳар қандай баҳодур кишини қўлини ушлаб қайиргайман. Анда Бароқхон табассум қилиб, Мансурни қўлини ушлаб, андак қайириб эди, Мансурни ҳоли қолмади. Бароқхонни бу иши Мансурға оғир бўлди. Аммо шоҳ Мансурни бир синглиси бор эрди — ким, оти Шижоат бекач эрди, куб баҳодир, гузалликда нодир бир қиз эрди. Мансур секин синглисиға бориб, бу сирдин изҳор қилди. Анда Шижоат бекач айди: Эй оға, они манга тўғри қилгил, ман ондин сани қасосингни олайин. Мансур айди, ул санга маҳрам эмас, қандай бўлур?! Шижоат бекач айди, ҳийла шулки мани анга никоҳ қилуб бергил, мани қўлимни қайирса, никоҳ дуруст ва агар они қўлини қайирсам, никоҳ фасод бўлсун. Шоҳ Мансур Бароқхон қошиға келуб айди, мани бир қариндош синглим бордур, они оти Шижоат бекачдур, сан бирла қўл қайирмоқ қилубдур. Аммо они санга ҳукми шаръи нубиввий бирла никоҳ қилуб берурмиз. Агар сан

они қулини қайирсанг, сани хотунинг бўлсун ва агар кучинг етмаса, талоқ қилурсан. Бароқхон қабул қилди. Андин сўнг синглисин никоҳ қилуб берди. Бароқхон Шижоат бекач била иккови бир тўшакда ултурдилар. Шоҳ Мансур ҳам ҳозир эрди. Аммо Шижоат бекач баҳодурлиқ ва паҳлавонликда Бароқхондин зўр эрди. лекин Бароқхонга ул қиз ошиқ булди, Бароқхондин ажралмоқга тоқати бўлмади. Бароқхонинг қулини ушлаб қайиролмагандек бўлуб эрди. Бароқхон анинг қулини қайирди. Андин сўнг икковлари кеча-кундуз айш-ишратда булдилар. Шоҳ Мансур кўнглида кудурат қолди. Аммо бир кеча Мансур девор тешукидин қараб туруб эрди. Шижоат бекач Бароқхонга айди, ман ишқим сани қулингни қайирғали қуймади, деб Бароқхонни нозлар била қулини тутуб қайирди. Хонни анга ҳарчанд қилуб кучи етмади. Мундин Мансур воқиф булуб, аччиғи келуб тонгла эрта саҳарда қаҳр-ҳашама булуб, нечанд қулларини мукаммал қилуб бекач бирла хонни бошига келди. Бекач уйғонди, купланиб Шижоат бекачни ўлдурдилар. Мансур уёлиб, курунмай қулларига айди. ғавғо қилманг, хонни уйқусида бойланг, ўзи шармандалиқдин Бароқхон туғрисига келмади. Они бойлаб бир қулга топшурдилар, муни тириклай ерга кўмгил, нафаси чиқмасдин ўлсун, деди. Алъиёз бо оллоҳ ушандоғ аҳди бузуқ подшоҳлардин. Аммо қул уйига элтуб эрди, тангрим анга муҳаббат солди, ўлдурмади, айди: сан ҳозир шул ерда бўлгил, ман сўнгра, худо хоҳласа, ўз элингга юборурман, эмди сабр қил. Андин Мансур қошига бориб, ўлдурдум, деди. Аммо ҳар кун эрта бирла хоннинг ҳолидин хабар олиб, сув била емак келтуруб берурди. Иттифоқо, ярим кеча Амир Темур Соҳибқирон ва Амир Чоку барлос ва мирзо Сайфиддин ва Иноқтоз қиморбоз ва Ҳинд Хожа барчалари Қандаҳорга бориб кирдилар. Соҳибқирон бир ерга отини бойламоқ учун қозиқ қоқиб эрди, муни кўруб хонни келтурган киши хонга кириб, сани элингдин одам келубдур, танурмусан, деди. Бароқхон секин кўриб, Амирни отини айтиб чақирди. Соҳибқирон ҳайрон булуб, йўлдошларига айди, барчалари эшитуб, таажжубда қолдилар. Амир Чоку Бароқхоннинг товушин тануб, «Ушбу Бароқхон», деб хонни қошига кирдилар Бароқхон қурқуб, буларга секин-секин сўйлади, бир-бирларидин аҳвол сурашиб, йиғлашиб, бу назмни Бароқхон аларга айди.

Б а й т:

Бўлубдур худодин қазо у қадар,
Бу сарсонлиғимдур юруб дарбадар.
Ўраммар кезарман неча йўл кезиб,
Юруб дашту саҳро неча чўл кезиб.
Элим барчаси қолди йўллар аро.
Адашиб ки юрдум не чўллар аро.
Бухорийларимдин манга йўқ хабар.
Жатта қилди юртимни зеру забар.
Биза қолмайин ору номус, нанг,

Келуб Балх аро биза қилди жанг.
Заъифдур элим, ёв қавий бўлдилар,
Бизи барча душман кўруб кулдилар.
Фалак Зол этибдур мани кўб хароб,
Сочилган бошим узра ҳасрати туроб.
Қилиб тошни ёстуқ, тикондин палос,
Чурик жандаларни қилубман либос.
Таним тош-тикондин бўлубдур яра,
Соқолим оқарди бу ғамдин, қара.
Чаманда тўлубдур бари зоғлар,
Анодил қафасда юрак доғлар.
Қани мулки молим, бўлуб бир тараф,
Кетуб элларим барчаси ҳар тараф?
Қаёнда қолибдур беку хонлиғим,
Неча кун Бухорода султонлиғим?
Қани дўстлар била қалин суҳбатим,
Қани салтанат, давлату шавкатим?
Қани тахту бахтим, қани боғлар?
Қани ёрлар, жўра, ўртоғлар?
Қани ул қариндошу туққанларим,
Қани ул аёлим, неча дилбарим?
Қани мулку молим, бўлуб бир тараф,
Кетуб элларим барчаси ҳар тараф?
Бадахшону Кобил, юруб то Ҳирот,
Қаландар ўзумни қилуб Мискин от.
Қочуб Балх саридин, боруб Қандаҳор,
Юрубман адашиб бўлуб хору зор.

Алиқисса, Амир Темур Бароқхонға кўб насиҳатлар қилди. Аммо Бароқхон мулкиндин ажраб қаландар бўлғониға уч йил бўлуб эрди, ёши қирқға бориб эрди. Ғам-ғуссадин соқоли кўб оқариб эрди. Аммо булар сўзлашғониға Бароқхонни ўлдурмай, тарбият қилғон қул бир тарафдин мўралаб туруб эрди. Соҳибқирон они кўруб, ёмон хаёл кўнглиға келуб, ёсини қўлиға олиб, анга ўқ отти. Ул бечора сайҳа тортиб йиқилиб, ҳалок бўлди. Бароқхон муни кўруб йиғлади. Амир ҳақиқатни билиб, пушаймон бўлди.

Б а й т:

Яхшилиқ тухмидан экуб ушбу фалакни гардиши,
Берди ул бечораға ким заҳар қотил емиши.
Яхшилиқ дўстиға қилса, ёмонлиқ душмана,
Алқаши дўстиға урмас, душманға қарғиши.

Алқисса, ул бечорани дафн эттилар. Бароқхон Амир Темурдин андак койиб хафа бўлди. Агар кучи етса қатлға таваққуф қилмас эрди. Бароқхон айди. бир узуким шоҳ Мансур қўлида қолди, бир киши они келтурса. Амир айди, тургил эртароқ ўз манзилға борайлук, узук топилмас мато эмас. Хон айди, ман сизга керак

булсам, манга ул узук керак, нечукким, онда мани ота-боболарим исмлари бордур, боринглар, узугимни шоҳ Мансур қулиндин келтуринглар. Барчалари сукут қилди. Ахир Амир Аким отини миниб, хонни олдига солуб борди. Ўрда сарига яқин етуб, буларни бир ерга қуйиб, узи Иноқ била ўрдага кирди. Бароқхон қуркуб, қолганлар била қочиб кетти. Ҳинд Хожа Амир келгунча турайлук, деди. Хон қабул қилмади. Аммо ушал кеча, қудрати худо, дарвозабонлар ухлаб ётур эрдилар. Амир етти дарвозадин утуб, Иноқни эшикка қуйуб, ҳарамга дохил булди. Шоҳ Мансурни курдиким, маст уйқуда ётур, қулидин узукни секин тортиб олди. Бир хат қулини устига қуйди. Анда бир қули туруб ҳамла қилди. Они уқ бирла теракка қокиб қуйди. Андин Иноқ била келуб курсаким, йулдошлар кетуб қолибдур. Амир лоилож булуб буларни ахтариб кетти. Шоҳ Мансур эртаси қулини куруб ҳайрон булди. Яна хатни мутолаа қилуб курса, айтубдур, биз тура бача булурмиз, сани мулкингни олурмиз, узингни улдурмасмиз. Мансур Амирнинг баходурлигина таҳсин қилди. Филҳол, отга минуб саҳрога юзланди, орқасидин аскарлари юрдилар. Шоҳ Мансурни вазирини отини Шамс ул мулк дер эрдилар, куб ақлга етук киши эрди. Булар сани улдурмабдур, деб Мансурни манъ қилди, санга аларни иши йуқ, деди. Шоҳ Мансур қабул қилмади. Аммо Бароқхон тоғ бағрида туруб эрди, ногоҳ чанг чиқа келди.

Курсаким шоҳ Мансур келур. Орқасидин қушунлари келуб, тор йулда олдини олдилар. Мансур қулига санчқусини олиб, бошидин айлантуруб, «Амир Темур» деб чақира берди. Бароқхон айди: Муни фикрини нима қилурмиз? Ҳинд Хожа айди, бориб ман Амир Темур булурман, дегайман. Бароқхон жавоб берди. Ҳинд Хожа майдонга бориб, эй Мансур, ман Амир Темур булурман, не ишинг бор, деди. Мансур айди, ғалат айтурсан, Амир Темур эмассан, ҳаддинг йуққим, мани ҳарамимга киргайсан ва узукни қулимдин олгайсан, қулимни теракка ёпуштургайсан. Ҳинд Хожа ман Амир Темур булурман, албатта деди. Мансур айди, агар Амир Темур булсанг, қулни қайси теракга боғладинг? Ҳинд Хожа ҳайрон булуб айди: шошиб қайси теракга бойлаганимни билмадим. Мансур айди, сузингни чинлиги йуқ. Амир Темур бу ишга шошмас. Ана Ҳинд Хожа Мансурга уқ отти. Мансур қалқонини тутти, отган уқи ақалли узига етмади. Анда Ҳинд Хожа айди. Бароқхон вафоси йуқлигина йиғлади. Мансурга айди: ман Амир Темурни қулидурман. Бароқхон мани санга юборди. Мансур айди, Амир Темур шундай киши учун ранж ва машаққат тортиб келурму? Бориб Бароқхонга айғил, узи келсун. Ҳинд Хожа келуб Бароқхонга айди. Анда хонни аччиғи келуб, мани Мансурдин қуркди, дерсан. Ё мандин Амир Темурни кинасини қилурсан, деб қилич кутариб Ҳинд Хожага солди. Анинг баданига яроғи турт бармоқ қадари ботти. Ўзи майдонга борди. Шоҳ Мансур куруб таъна ва маломат қилди. Хонга айди, шундай хизматчи кишини қулдан юборурсанму? Бароқхон айди, жадал бирла ишингга машғул бул. Анда Мансур қушунларини чақириб айди, ҳеч киши манга кумакга келмасун деб икковлари қулларига санчқу олиб раддибадал айлади

уч мартабагача. Туртинчида Мансур найзаси Бароқхоннинг совутига илиниб қолди. Бир тортиб эрди, хон отдин йиқилуб ерга тушти. Мансур мулозимига буюрдиким, хонни калласини танасидин жудо қилгил. Мулозим келуб, кўксига чиқуб хоҳласаким, Бароқхонни қатл айласа, Амир Чоку муни кўруб, йиглаб айди муножот.

Б а й т:

Муножотим қабул эт, ё илоҳи,
Ўзингсан барча олам подшоҳи.
Сигиндим санга бул кун биру боро,
Бу ерга билга сан бергил паноҳи.
Қидирдук тўрамизни, энди топдук.
Десак бул кунда бўлгай табоҳи.
Бу дардларга ўзинг бергил давони,
Фақирларни ўзингсан такягоҳи.
Кўзимдин шашқатор ёшлар оқузиб,
Сурай даргоҳингга рўй сиёҳи.
Олибдур юртимиз кофир эликим,
Мусулмонларга бер оромгоҳи.
Сиғинган даргоҳинга ман қулингни,
Дуом айла қабул, кечгил гуноҳи.

Банагоҳ, тоғ бағридин бир от минган йигит шовқун қилуб, наъра тортиб чиқа келди. Қулида йўлбарс терисини сайд қилиб, орқасида бир киши бабр терисин хода учига ялов қилуб келур. Кўрсаларким, Соҳибқирон бирла Инок эмиш. Анда Амир кўрдиким, хон кўксига чиқуб ўлтурур, қулинда ханжар, ҳоҳласаким, Бароқхоннинг танасидин калласини жудо қилса. Амир Соҳибқирон найза сопи бирла андог урдиким, мулозим калласи узулуб, чаққон булуб хизмат қилмоқга қирқ қадамга юмалануб келуб турди. Бул ҳолни Мансур кўрди, билдиким, Амир Темур ушбу йигитдур. Амир хонга айди, эй афанди хоним, маъзур туткил хизматингга таваққуф қилдим. Бароқхон уёлиб ҳеч нима демади. Амир Чоку ҳам мунфаил бўлди. Ҳинд Хожа мулойимлик қилди. Амир қайтуб бориб шоҳ Мансур йўлини олди. Шоҳ Мансур Соҳибқиронга айди, қатлни андеша қилгон тўра санму? Амир айди, эҳтимоли бор. Яна айди, мани ҳарамимга журъат била кирган санму? Амир айди, оре. Мансур, айди, қулни қайси теракга боғладинг, қайси жонибда эрди? Амир айди, қутб жонибдаги теракга бойладим. Шоҳ Мансур таажжуб қилуб билдиким, ҳақиқатини айтур. Амир Темурни узидур. Ваҳима тутуб қолди, бовужуд, билдирмади. Огози мухораба қилиб, жанг ичра кируб, қиличин кутариб Амирга солди. Амирни бир қулини мажруҳ қилди. Амир бир қули бирла шоҳ Мансурни нутасидин ушлаб ерга урди, нутаси узилди. Ол Музаффар қўшунлари Соҳибқирон устига тукилди. Мансурни байроқини остигача ҳамла қилуб борди. Бовужуди, бир қулидин қон оқиб кета берди, қони тийилмади, ғайратидин буюрдиким, ўт ёқинг деб. Ўт

ектилар. Ханжорни олов ичра қуйуб, қизил чўқ қилиб, қўлини томури қирқилуб эрди, анда босуб куйдурди, жиз-жиз куйиб овози чиқти. Анга йўлдошлари ҳайрон, таажжуб қилдилар. Филҳол, қон тўхтади, лекин Амирни бир қўли маъюб бўлуб, ишга ярамай қолди. Аммо шоҳ Мансур қўшунлари атрофини мухосара қилдилар. Охири, Инокга буюрдиким, йўлдошлар келуб мадад беринглар. Шоҳ Мансур лашкари ичра туруб эрди, бир тоғ тарафдин сойға сел кела берди. Тоғни бир лундаси йиқилуб, аскар узра тушти. Амир Темурға зарар қилмади, ё пирим Нақшбанд, деб бир чеккасидин чиқти. Ғойибдин бир қўл ҳозир бўлуб, Амирни тоғни юқорисиға чиқориб қўйди. Шоҳ Мансур қочиб Қандаҳорға кетти. Қўшунлари сел ичра қолиб ҳалок бўлди. Соҳибқирон анда боши айлануб, Сеҳистонға бориб қолди. Иноқтоз нёв бир элдин ўтуб бир тоғ узра келуб, чоруқи йиртилуб, тоғда қолди. Бирдан ёмғур ёға бошлади.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН СЕҲИСТОНҒА БОРГОНИ, АТРОФДИН ЭЛ АМИРНИ КЎРМАКҒА КЕЛҒОНИНИ БАЁНИ

Аммо Иноқ ёмғурдин ўзини бир тоғ ичра олди, анда олов ёқиб оёқига туз суркаб, нёв юрмоқ учун қувват бўлурму деб оёғини оловга тутти. Ногоҳ ут ёруғини тоғдин куруб бир қоплон кела берди. Иноқ муни куруб утни оз-оз ёқти. Қоплон олов ёнганиға таажжуб қилуб туриб эрди, орқасидин товуш келдиким, бу ерда биров ут ёқадур, деб. Қоплон орқасиға қайтуб, бу кишини ҳалок қилди. Иноқ оловни қўрқуб ўчирди, тонг отқондин сўнг бориб кўрдиким, қоплон бир кишини пора-пора қилуб кетубдур. Андин ўтуб, неча қадам юриб эрди, филҳол, икки киши келуб Иноқни маҳкам ушладилар, бойлаб айдилар, кеча бизни қардошимизни қоплонға ҳалок қилдурғон шул деб, ура-ура олиб кеттилар. Қўшунлариға келтурдилар, улар ўн минг эрди, икки улуғи бор эрди. Иноқдин сўрдилар, Иноқ аларға воқеани баён қилди. Алардин бири Иноқни тануди, анда Амир Темурни сўрадилар. Инок Бароқхон талабида келганини айди. Алар айдилар, бизлар ҳам Бароқхонни ахтариб келдук. Аларни бири Учқора баҳодур, бири Тоғабуға баҳодур эрдилар. Иккови Иноқни чодирға келтуруб кўб навозишлар қилдилар. Амирдин хабар тобмадилар. Анда бир ғалча келуб, алар беш киши Сеҳистонға бордилар, дегач, булар барчаси тоғдин ошиб Сеҳистонға яқин келуб, бир улуғ тошни кўрди, ости уй кабидур. Амир Чоку айди, эшитуб эрдим, бул тошни Зол ўғли Рустам сайдгоҳ учун уй қилгондур. Ул ерда Амирни қўлини яраси кўпайиб, ўзи заифланиб, бу уйға туштилар. Озуқлари қолмаб эрди. Аммо Сеҳистон ҳокими Жаён чаш отлу киши эрди. Ҳиндистон беки анга бир ҳукиз юбориб эрди, турфа нақш-нигорлиқ тарғил эрди, бул ерда ўтлаб юрур эрди. Ҳеч киши они манъ қилолмас эрдилар. Иттифоқо ул ҳўкиз ўтлаганича булар қошиға келди.

Алар очлиқдин ҳалокатға яқин бўлуб эрди. Муни кўруб Амир

айди, бу бизларга тангри-таоло юборган ризқ эрур, деб бошин кестилар. Анда этини шурба қилуб, еб-ичиб Ҳинд Хожа терисини бозорга олиб чиқти. Подачилар ҳукизни ахтариб тополмадилар. Биров савдо узра тарғил ҳукиз терисидин тануб Ҳинд Хожани ушлаб Жаён чашм қошига келтурдилар. Ҳинд Хожа айди, ман ёлгуз эрдим, оч қолдим, лоилож ушбу ҳукизни суйуб едим. Жаён чашм кабул қилмади. Айди, бу қилгонинг бир кишини иши эмас, деб тутуб, қийнаб азоб берди. Андин кейин шарҳи воқеани баён этди. Филҳол, Жаён чашм султон Қиличбек насли Ёъқуб Сафодин эрди. Андин турт юз киши била келуб, Амир Темурни атрофини олиб, ушал топ уйга қамадилар. Лоилож. Амир қули бирла буйнига ҳамойил осиб, туфанг ила ук ёсини осиб яёв кела берди. Султон Қиличбек ариғ ёқасида от узра туриб, сув деб буюрди. Анга бир пиёлада сув туттилар, олай деб эди, бул тарафдин Амирни дубулга, совутини садосига от ҳуркаб, Қиличбекни ташлаб қочти. Амир келуб бир қули била белидин кутариб ерга секин утғузуб қуйди. Анда Қиличбек Амирни қулини униб, айди: Санга жоним фидо, нима десанг, хизматингда булайин, деб аҳд қилди. Бориб Жаён чашм корини адо қилай деб, они қошига келди. Айди, мани Ҳинд Хожага бадал қилуб юборди. Амир Темур санга сузлар айтуб юборди. Анинг сузини қулоқингга ёшуруи айтурман, деди. Маҳрамдин бири Жаён чашмга секин ишорат қилуб айди, Қиличбекка омон берма. Жаён чашмга қараб айди, мани сандин хаворим бор, мабодо Амир Темур бирла мувофақат қилгон булма. Қиличбек анга айди, мундоғ сузни гапурма, Амир Темур санга бу сузни айтуб эрди деб. Жаён яқин келуб қулига ханжар олиб, бирдан қасди солмоқ эрди, воқифлар, филҳол, ушладилар. Жаён чашм улдурмоқга амр қилди. Қилич айди, нима қилсанг, андоғ қилгил, ман Амир Темурга дуст, вафодорман, Жаён чашм: аҳдингдин қайтгил, деб, куп насиҳатлар қилди, қабул қилмади. Кузини олдига келтуруб уғул-қизларини аҳли аёлларини бир-бир улдурди, аҳдидин қайтмади. Жаён чашм айди, Амир Темур санга нима яхшилик қилубдур, мундоғ жон нисор қилурсан? Айди, манга ҳеч нима яхшилик қилмабдур ва лекин аҳдимни бузмасман.

Алқисса, анинг узини ҳам ҳалок қилдилар. Андин сунг Жаён чашм узи филга рокиб булуб Соҳибқирон қошига келди. Амир Қиличбек қатлидин хабар топуб йиглади. Ул кун Жаён чашмни чуқмори бор эрдиким, Тошканд вазнига беш пут эрди. Ани қулга олиб, топ уйга келуб, Амирга ҳамла қилди. Амир Темур бир қул бирла ҳамойилларини буйнига осуб, ташқорига қадам қуйди. Анда фил хартумини бир қули била ушлаб, бураб, бир тортиб эрди, фил хартуми узулди. Фил орқасига қочти. Жаён чашм яёв булуб, чуқморини кутаруб, Амирга келуб ҳамла айлади. Соҳибқирон бир қули бирла узига дафъ қилуб эрди, елкасига тегиб суягаклари синди, буюрдиким, топ уйни атрофига утни қалаб, ут қуйиб юборгайлар. Ўзлари шаҳрга қайттилар. Амир йулдошлар бирла барчаси ҳайрон булуб, йиглар эрди. Соҳибқирон юзларини меҳробга қилуб, қулларини дуога кутариб муножот қилуб, бу назмни айтур эрди:

Соҳибқирон айладим муножот,
Эй олам оллоҳи ва-л хаффиёт.
Эй холиқи кулли барча олам,
Ер юзи узра туширдинг одам.
Одам Атомиз. Ҳаво Онамиз.
Кўз ёшларини этуб гуҳаррез.
Юз йил адашиб бир-биридин,
Одам занидин, ҳаво эридин.
Бир-бирга қўшуб яна икковни,
Халқ айладинг иккидин нечовни.
Намруд олов ёққанда ул он,
Иброҳима айладинг гулистон.
Юнусни ютуб денгиз балиги,
Тоатлар этуб нур ўлди рўйи.
Ҳазм этмоқига йуқ эттинг одат.
Миср ичра солиб Юсуфни зиндон,
Тахт узра чиқординг, ўлди султон.
Айюб жасадини қурт кўб-кўб
Хўракиға айладингки буйруқ.
Андин яна узвини этуб пок,
Тут яфроғин эттинг анга хўрак.
Оламға кетурдинг анбиёлар,
Аҳмадни қилуб бориға сарвар.
Бу Жаҳл ила Булҳаб бўлуб нав,
Ҳазратға қилиб ёмон дав.
Макрундин аларни сақладинг сан,
Дўстингни камина умматиман,
Эй зоти муназзаҳ, ору ҳам пок.
Зотингға етушмас ақлу идрок.
Афтодаларингға сан пано бер,
Бечораларингға яхши жо бер.
Мақбул эта кур, дуони, ёраб!
Мағфур эта кур хатони, ёраб!

Алқисса, Амир мунажоти қозиюл ҳожат қилуб турар эрди, чўл тарафдин губор кўрунди. Анда бир отлуг киши курунди. Қўлинда ғичку, оловни кўруб отдин тушти. Хуржунда мешдин сув олиб, қумгонға солиб тулгизиб, яна бир нимарсани қумгонға солди, ани эгар қошиға осиб, отини бурнини пичоқ била ёриб бир пиёлада қон олди. Анда қонни олти тарафға сочиб от узра қумгонни қулға олиб жилва бериб, хар тарафға дафъ қилди, шовқин қила берди. Киши билмадиким, нима дейдур, нима қиладур. Аммо олов кучайиб ғиниб, яқин эрдиким, Амирни йўлдошлари била куйуб халок бўлса, ногоҳ ҳаво узра бир китъа булут келуб ўтга ёмгур ёға берди. Тамоми ёнган оловни ўчурди. Маълум бўлдиким, ул киши буларни кўруб, бу ишни муддао қилгон экан. Яна чанг-тузон чиқа келди, кўрсаларким, Чиғатой аскари, етти байроқ била келур, ул қилгон киши билдиларким, кал киморбоз Иноқтоз эрур. Аскар боши

Учқора ва Тоғайбуға келуб булар била мулоқот бўлдилар. Қавчин эли била Тархон эли келуб Жаён чашм лашкарини сурдилар, ахтариб кейнидин боруб топтилар. Тоғайбуға жиловни тутуб турди, Учқора Жаён чашмни ушлаб келтурди, анинг қўшунлари қочиб Сеҳистонга бордилар. Чиғатой беклари қайтуб Соҳибқирон хизматиға келдилар. Амир тош уйни олдида бир тош узра ўлтуруб эрдилар, Бароқхон била мулоқот бўлдилар. Бароқхон аларни қойиб, хуш кўрмади. Алар хондан хафа бўлуб, мурожаат қилур бўлдилар. Амир Соҳибқирон аларни қошлариға келуб, навозишлар қилуб, кўнгилларини олиб, аларға айди, маъзур тутарсиз. Хон қайғуда ғамгин турур, сизларға ноз қилур, ота-бобосини ҳурматини сақлаб, кўнгилдин гинани кўтаринглар. Андин сўнг ҳар тарафдин элу улус келуб хон мулозаматида бўлдилар. Амир Темур аларға асру меҳрибонлик қилдилар. Аммо Жаён чашмни тутуб келтуруб Амирға тўғри қилдилар. Амир онинг кўнглини олиб айди, ман сани қонингни хондин тилаб олайин дегач, киши келдиким, Жаён чашмни қўлға тушганини Бароқхон эшитуб талаб қилур, деди. Анда Амир Жаён чашмга Иноқни қўшуб берди. Айди, бизға муни гуноҳини кечсун, деди. Ўзи қули озоридин ул ерда қолди. Иноқ Жаён чашмни хонға тўғри қилуб, шафеъ бўлуб Амирни арзини еткурди. Бароқхон сўкуб... сўзлаб айди, олиб бориб, бошин кесинглар, деди. Амирни айтганиға қулоқ солмади. Иноқ келуб воқеани Соҳибқиронға айди. Анга Амир айди, ваъда қилуб, нечун вафо қилмағайман, деб ўрнидин туруб, хон қошиға келди. Анга шафеъ бўлди. Филҳол, буюрдиким, Амир Темурни ушланг, муни ҳам ҳалок қилинглар, деди. Амир хотириға келди, хон ҳукми тағайюр бўлмағай деб, айди: келинг, мани Жаён чашмга қўшуб, бойлаб, элтинглар. Аммо улуғлардин Амир Чоку, Мирзо Сайфиддин, Учқора баҳодур Амирға шафеъ бўлдилар. Буларни ҳам ўлдурмоққа ҳукм қилди. Анда барчалари ғавғо қилдилар. Бароқхонни ўлдуруб, ўрниға Амир Темурни хон қилурмиз, дедилар. Анда Бароқхон қилғон ишиға пушаймон бўлуб, қўрқуб қочиб Соҳибқирон олдиға борди. Амир Бароқхон била элни яраштириб қўйди. Жаён чашм аларни шаҳр ичра келтуруб, сиккаларини Бароқхон отиға ёздурди, тахтини берди. Бароқхон улусни йиғуб, қўшун жамъ қилмоқ фикрида бўлди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАЛХ ВИЛОЯТИҒА БОРИБ, ҚАМАРИДДИН ТОЖИКНИ ҲАЛОК ҚИЛМОҚИ БАЁНИ

Чиғатой улуғлари эшитуб, Бадахшон тоғиға Бароқхонни келтуруб жамъ бўлдилар. Амир Мусо Жалойир, амир Боязид. Шер Баҳром қавчин баҳодур, амир Ёдгоршоҳ орлот, амир Муайяд орлот хонни мулозамат қилдилар. Элатлардин тўрт минг киши жамъ бўлуб кенгаш қилдилар. Айдиларким, бир киши жонсус бўлуб жатта кичоқ элиндин хабар олуб келса. Анда қўрқуб ҳеч киши жонсусликни ихтиёр қилмади. Ахир Соҳибқирон ихтиёр қилуб бир

кишини тархон элидин, бир кишини эскай элиндин олиб, уч киши булуб, йулга туштилар. Келуб бир тоғни бағрида ухлаб ёттилар. Ногох йигирма киши қипчоқ коровулларидин келуб буларни уйкуда ушлаб олдилар. Амирни икки йулдоши бирла боғлаб келтуруб оломонни бир қортисиға топшурдилар. Ул қорт киши буларни денгиз ёқасиға келтуруб эрди. Тархон элини қулинда бир лаъл бор эрди, оғзиға солуб, ютуб юборди. Қорт ул бечоранинг қорнини ёруб, халок қилуб, ул лаълни олди. Эскай эли муни куруб уги ёрилгудек булди. Лаълни сувга ювуб, андин сунг Амирни улдурмоққа келди. Соҳибқирон ё ҳазрат Баҳовуддин, деб бир зур урди, аркон узулуб, булак-булак булди. Қорт Амирни куруб ёроғ ҳавола қилди. Амир баҳодур қортни билагидин ушлаб, яроғини қулиндин олуб, бир уруб, икки булуб, узи анинг отиға миниб, бир тарафга қараб йуналди. Билмадиким, йул қайда булур, қирни юқорисиға чиқуб курдиким, куб аскар, эллик мингга яқин келур, денгиз орқасидин Бадахшон тарафга утуб борур. Аларни бошлиғи йигирма кишидур. Аларни бири Соҳибқирон минган отни тануб, «фалон баҳодурни оти» деб Амирни ушлаб, чодирга келтурдилар. Курсаларким, Қамариддин тожик жатта беклари бирла ултурур. Амирдин сурдиким, Чиғатой бекларидин хабаринг борму? Соҳибқирон онга тадбир бирла сузлаб, айди: икки юз киши Сеҳистондин келуб қоровулларингизни ушладилар. Қоровуллар, эмди бизларни улдурманг, тавонимизни берайлик, киши булса ушбу отни минуб, бизлар бадалимизга Қамариддинга борса, деди. Ҳеч ким унамади, охир фақир аларга мутасадди булуб келдим. Агар мани улдурсангиз, пушаймон булурсиз. Қамариддин айди, агар сани улдурмасам йилги била сани юборурман, қоровулларни олиб еткузурсан, Амир айди: тузук.

Алқисса, қипчоқни сориқ ва кенагас элидин ун минг кишини Амирга қушуб юборди. Амир бир тоғни бағриға келуб қулга айди, сизлар шул ерда тухтанг, биз бориб қоровуллардин хабар олайлук, деб икки кишини узига йулдош қилуб тоғдин ошиб, йулдошига ҳарба қилуб бирини ҳалок қилди, бири қочти, анинг ҳам орқасидин югуриб келуб улдурди. Икковини от ва яроғ ва кийумларини олуб уз қушунлариға келди. Воқеани бир-бир аларга баён қилди. Филҳол, Чиғатой сипоҳлари отлануб келсалар, тоғни ёқасида қипчоқ қушунлари баъзилар отлариға ем бериб ва баъзилари ухлаб ётур. Бирдан аларга ҳамла қилдилар. Андоғ қирғин булдиким, қонлар ҳар жилғада ариғ-ариғ булуб оқиб кета берди. Жасадлари ханнотлар кофидек туб-туб булуб ётур эрди. Калла ҳандалаки узулуб, тан фалаки чузилиб, андин аксари қочиб, бир ғорга ёшиндилар. Ғор ичра сомон солиб тутун била ҳалок қилдилар. Ун минг кишидан йигирмаси тирик қолиб, қочиб Қамариддинга келуб воқеани баён қилдилар.

Аммо Чиғатой сипоҳлари куб-куб улжа олдилар. Амир аларга қипчоқ аскарини кублигини баён қилди. Амир Мусо Жалойир айди бизларни кучимиз қипчоқ сипоҳлариға етмайдур. Ҳарчанд Соҳибқирон кунгилларини кутарди, куб сузларни айди, қабул қилмади. Ахир, туплерни ушотти, турт минг кишидин минг киши қушундин

чиқуб, айттилар. Яна минг киши ҳар тарафға тарқаб кетдилар. Икки минг киши Соҳибқирон бирла қолди. Амир ҳайрон бўлди. Икки минг киши Амир фармонини тутуб, жиловинда бўлдилар. Кенгаш бирла ул кеча анда бўлдилар. Амир тушинда биров айди, тургил, зафар сенникидур. Уйқудин туруб, ҳуззор мажлисга айди. Алар айди, бизлар ҳам бу овозни тушимизда эшитдук. Амир айди, буривояти солиҳадур. эй улус, туринглар, тангри таоло карамига такя қилинглар, аммо ҳар қайсиларингиз икки боғ ўтни отга сургатинг, ман жатта қипчоқлариға айтиб эрдим, Чиғатой аскари юз минг деб, чангу ғуборни алар кўруб ажаб эмас, қочса. Эртаси икки минг киши ушбу сўзга амал қилуб икки боғ йиғоч ўтунни арқон бирла боғлаб, ҳар бир киши отга сургатиб, ахшомига қипчоқ қўшунлариға етуб бордилар. Бу чанг-тўзон ҳисобсиз кўрунуб, қипчоқ аскарини кўнглига қўрқинч тушуб, кўчуб, денгиздин ўтуб ором олдилар. Соҳибқирон ёв қочганини билуб, холо аларни фикрини қилмоқ керак, тонгла бўлуб бизларни ҳолимизни билса, иш қабоҳат бўлур, деб Амир беш юз кишини ўзига йўлдош қилуб, денгиздин ўтуб, тоғ устига чиқуб, ўтин йиғиб, олов ёқиб юбордилар. Тўрт киши карнай чолиб эрдилар, ёв муни эшитуб олов ёнганини кўруб, қоча бердилар. Қамариддин ҳам қочиб Балхга келди. Шаҳар дарвозасини очмадилар. Кечаси бирла бир тарафга қочиб, ғойиб бўлди. Амир ғанимат моллардин олиб, қўшунлари бирла Балхга келдилар. Амир Мусо Жалойир қилгон ишига пушаймон бўлуб келди. Амир эшитуб, Бароқхонга келуб кўриниш берди. Амирни навозишлар қилди. Амир Темур амир Мусога аччиғ қилуб, ғазабда бўлди. Амир Мусо муни кўруб, қочти. Амир Темур Шер Баҳромни анга юборди. Андин Бароқхон қошига келуб эрди, хон амир Мусо гуноҳини Соҳибқирондин сўради. Хон амир Зуннун туркмонни юборди, Шер Баҳромга айгил, амир Мусога озор бермасун. Аммо Зуннун кўнглида адовати бор эрди. Шер Баҳром амир Мусони жиловидин тутуб лашкар тарафига тортиб келур эрди. Амир Зуннун бул тарафдин қиличини қинидин чиқориб бора берди. Шер Баҳром муни кўриб хаёлида ўлдурмоқга ҳукм қилибдур, деб қиличини кўтариб амир Мусо Жалойирни бир уруб ўлдурди. Амир Зуннун айди, нега муни ўлдуринг, Амир гуноҳини кечиб эрди. Шоҳ Баҳром айди, ман қайдин билурман, қилич яланг келди, деб иккови мунокаша қила-қила Амир била хонни олдига келдилар. Хон Амирга, албатта, бу ишни сан қилубдурсан, деди. Амир онд ичти. Хон айди, агар ўлдурмаган бўлсанг, Шер Баҳромни ҳалок қилурман. Амир қабул қилмади. Бароқхон Амирга кина сақлаб, ҳеч нарса қилолмади. Балх одамлари жойларида қарор олдилар. Андин сўнг Қамариддинни ахтармоққа муқаййид бўлдилар. Амир буюрдиким, ҳар ким они тирик келтурса минг олтун олсун, деб ваъда қилди. Ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Иттифоқо, бир кун хон била Амир сайдга ов қилмоқ учун чиқтилар. Бир тулкини Амир отмоқда эрди, Бароқхон ҳам югуруб келуб, отмоқ бўлуб эрди. урунуб Бароқхон бошидин тожи тушуб кетти. Муни кўруб, аҳли ҳукуматлар айдилар, охир Бароқхон боши Соҳибқирон қўлида ҳалок бўлса керак. Муни кўруб хон аччиғи келуб, ғазабда бўлуб,

тожига қарамай, тулкига уқ отти. Тожи бир қудуқ ичра тушти. Анда бир кишини қудуқға тушурдилар. Қудуқда куб замон тўхтаб қолди, сунгра тожни олиб чиқти. Амир они тахайюр қилғонини сабабини сўради. Ул айди, тожни ахтариб, зўр бирла топиб чиқтим. Амир анинг сўзини қабул қилмади ва айди, бу қудуқ ичра албатта биров бордур деб. Эгнидин кийумларини ахтариб, бир луълў бирла езилган хатни топиб олдилар. Анда Амир, чинингни айгил, деди. Доилож, айди: Қамариддин ушбу қудуқ ичра, манга бул инжуни берди, куб ваъдаларни қилди, яна ушбу хатни Тўқтемурхонга, Самарқандга еткурурсан, деди. Хатни мутолаа қилуб кўрсалар, айтибдурки, эй Тўқтемурхон, ман ушбу қудуқ ичра ўлуб қолмайин, ўлтурса турсун, турса юрсин, деб куб таъкид қилибдур. Барчалари Амир Темур Соҳибқироннинг фаросатига ва басиратига таҳсин ва офарин қилдилар. Бароқхон айди, они қудуқдин чиқоринг. Ҳеч киши қурқуб тушмади. Яна Бароқхон, бул Амир Темур тушсун, деди. Соҳибқирон белини бойлаб тушмоқ булуб эрди, эл қунмадилар. Хон аларга адоват қилди. Амир аларнинг сўзини қабул қилмади. Филҳол Амир қудуқга тушти. Хоҳласа, қудуқ остиндин Қамариддин Амирга уқ отса, Соҳибқирон чаққонлиқ бирла қулини қоқиб юборди, уқ юқори чиқуб кетти. Оёқ қулини маҳкам боғлаб, арқон била белидин боғлаб юқорига чиқорди, кейнидин узи чиқти. Амир айди, энди нима деюрсан? Қамариддин айди, филларимни олдинг, филбонни ҳарчанд ҳаракат қилуб, олиб боролмассан. Амир айди: нима талаб қилурсан? Ул айди, сандин талабим йуқ, нима иш қилсанг, андоғ қилгил. Амир ҳарчанд насиҳат қилди, қабул қилмади. Айди, эмди бахт ва давлат мандин кетубдур, балки менинг тириклигимдин ўлганим авлодур.

Н а з м:

Қулимдин учти давлатни қуши бас,
Бу учган қуш манга ҳаргизда келмас.
Манга қилманг насиҳат дўсту душман,
Тирикликдин ўлумдур манга эҳсон.
Тилаб ўз нафсиға топти ҳалокат,
Жаҳондин ўтти тожик фалокат.
Муни ўлганлиқин қипчоқи бебок,
Самарқандга етурди жусту чолок.

Алқисса, Қамариддин тожик ўлганини қипчоқ элатиндин Самарқанд узра келуб, Тўқтемурхонга хабар бердилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН ЖАТТА ҚИПЧОҚ АСКАРИ БИРЛА ТАБРИЗ ЙЎЛИНДА ЖАНГ ҚИЛМОҒИНИ БАЁНИ

Алқисса, уммулбилод Балхнинг хабари фатҳ бўлғонлиги Тўқтемурхонга етти. Андин сўнг қўшун жамъ қилмоққа муқайяд бўлди. Саййид Отани талаб қилди, нома ёздуруб, Саййидни

элчиларга бош қилуб юборди. Соҳибқирон эшиттиким, Саййид Ота келурлар деб. Филҳол олдиларига чиқти, мулозимат била келтуруб, элчихонаға тушурди. Уч кундин сўнг саломға келдилар, номани овозларини чиқориб ўқидилар. Нома мазмуни бўлким, аввал ҳамду сано тангри таборак ва таолоғаким, кўкни муаллақ ва ерни мутаббақ яратибдур ва дуо ва дуруд Муҳаммад алайҳис саломғаким, олло таоло анинг туфайлидин ўн саккиз минг оламни вужудға келтурубдур, шариат андин жорий бўлуб, залолат чўлида қолгонларни ҳидоят йўлиға солибдур. Андин сўнг, кўбдин кўб дуои салом Бароқхонға ва мусулмонларға Тўқтемурхондин. Сўз шулки, бизлар ислом бирла мушарраф бўлдук, аксар сипоҳи ва фуқароларимиз барчалари мусулмон бўлдилар. Эмди сўз яхшиси шулки, Чиғатой эли барчалари бизға сипоҳ бўлсун. Бароқхонни Бухороға волий қилайин. Мусулмонлар осойишта бўлмоқлари яхшидур. Нома тамом вассалом.

Жавобиға Соҳибқирон дедиким, икки юз йил бўлубдур, оталаримиз ва оналаримиз мусулмон бўлғонлариға. Агар исломдин сўрса, ул кеча мусулмон бўлубдур. Бизлар нечанд йилдин бери шарофи ислом топгандурмиз. Агар асолатдин сўрса, Чиғатой авлоди бизлар эрурмиз, Жўжи авлоди сизлар, қипчоқдурсиз, иккови ҳам Чингизхон ўғли бўлур. Салтанатни Чиғатой авлодиға топширгондур. Бизлар сизлардин зиёдадурмиз, қандай сизларга инқиед қилурмиз. Анда Саййид Ота айдилар, қипчоқ қавмини тилим қиличи бирла мусулмон қилиб эрдим, деб айтур эрдим, ким расул алайҳис салом вақтларида бўлсам, тамоми арабларни фасеҳ тил била мусулмонликға еткургай эрдим, деб сўзумға мағрур эрдим. Аммо Амир Темур Соҳибқиронға ҳайрон ўлдум.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Саййид Отаға рухсат бердилар. Саййид афандим Самарқандга келуб, нома жавобини Тўқтемурхонға еткуздилар. Филҳол, Тўқтемурхон эшитуб, юз минг ўзбакни отлантурди. Жонфур оталиқ қатоғонни қоровул қилди. Аммо бул тарафдин Амир Темур қоровуллик расмида отлануб икки минг киши бирла Термизға юзландилар. Келуб даре ёқасида ором олдилар. Аммо Жонфур оталиқ беш минг киши бирла етуб келди. Ўзга йўлдин ўтуб, Амирни қоровуллари хабар топмай, қипчоқ аскарини қўлинда ҳалок бўлдилар. Аммо кеч вақтиға яқин эрдиким, бир тарафдин чанг чиқа келди. Кўрса қипчоқ қўшунлари ҳозир бўлубдур. Соҳибқирон уйқуда эрди, уйғониб кўрсаким, ёв келуб босибдур. Саросима бўлуб, Амир, филҳол совут эгниға кийуб, ханжар била қиличин белиға осиб, форс Ақимға минуб, Чиғатой қўшунларини чоқириб, айди: барчаларинг денгиз ичра кемага тушунглар, деб ўзи ёвни садлин тута берди. Қипчоқ қўшунлари йигирма-йигирма, уттиз-уттиз ҳар жонибдин Амирға югурдилар, ҳар бора беш киши, ўн киши ўлдура берди. Ҳеч киши ёвдин булар қўшуниға зарар беролмади. Барчалари кемаға молу амвол бирла қарор олдилар, бирортасини бир туки ҳам бўлмади. Аммо кема денгиз[1] ўртасиға бориб эрди. Амир Ақимни олиб, соҳилга тушуб

---

[1] *Муаллиф бу ерда Амударёни назарда тутган.*

хохласаким, кемаға борса. Жонфур оталиқ айди, эй Ўзбакистондин келган қушунлар, сизларга ору номус йўқдурким, бир одамдин барчаларингиз мунча қурқасиз. Яна Амирга қараб чоқируб айди: Эй Чиғатой йигити, тухтағил, сан била жанг қилмоқ орзусидаман. Соҳибқирон соҳил ичра эрди, эшитуб қайтти. Жонфур ила Амир иккови бир-бирига тўғри келди. Ногоҳ Амирни Ақим оти денгиз ёқасинда қумдин тойиб кетти. Кейнидин Амир ҳам кетти. Жонфур ҳам кейнидин тушуб, Амирни кўксига чиқиб, қулига ханжарни олуб, хоҳласаким, Амирга солса. Кема ичра муни Чиғатой элини сипоҳлари кўруб, барчалари даргоҳи қазоюл ҳожатға муножот қилдилар. Қазодин бўлуб, бир улуғ балиқ денгиздин чиқуб Жонфур оталиқни, нафасига тортиб, денгиз ичра олуб кетти. Бул ҳам Соҳибқирон иқболи турур. Амир денгиздин шунқиб чиқиб, суза-суза Ақим отиға яқин келуб, ёлидин ушлаб денгиздин ташқарига — қуриққа чиқти.

Аммо Туқтемурхон Термиз қўрғониға келуб тушти. Бул тарафдин Бароқхон етуб борди. Лекин Туқтемурхонға бениҳояададсиз қушунлар кела берди. Аммо Бароқхонға қушуи оз эрди. Лекин Соҳибқирон хонни кўнглини кутарур эрди. Қирқ кун иккала аскар денгиз ёқасинда қарор олдилар. Бир-бирлари бирла жанг қилмадилар. Ўшул вақт ҳаво кўб иссиғ эрди. Аммо Мирзо Сайфиддин ҳукм қилдиким, ушбу йил беш кавкаб ҳут буржида эрур, қирон дерлар, Нуҳ туфони шул йилларда бўлубдур, ажаб эмаским, барчалари сувға ғарқ бўлса. Аммо таҳсин ангаким, Чиғатой ҳукамолари совуққа ҳукм қилдилар. Аммо жатта ҳукамолари совуққа ҳукм қилдилар. Қазодин бўлуб, қуёш саратон буржинда эрди, иссиғ шиддати кўб зўр эрди, соатида шамол бўлуб қор ёға бошлади. Ҳаво андоғ совуқ бўлдиким, гўё қуёш жадй буржиға нозул қилғондек, денгиз андоғ музладиким, гўё тоғни муз устига қўйса кўтаргудек бўлди. Сипоҳи Чиғатой муни кўруб, қайтуб Балхга келдилар. Ҳарчанд Соҳибқирон манъ қилдилар, бўлмади. Охири Бароқхонгача қайтуб Балх тарафига келдилар. Икки минг кишидин ўзгаси совуқни шиддатидин қочтилар. Булар Соҳибқиронга эътимоди бор эрди, буларни улуғлари Амир Чоку барлос ва Амир Муайяд орлот, Амир Елгоришоҳ ва Амир Ҳусайн Жондарий ва Иноктоз қиморбоз ва Ҳинд Хожа к[illegible]либеги ва Мирзо Сайфиддин ва Тоғайбуға ва Амир Ўлжой ва Тотл[illegible]мши баҳодур ва Амир Боязид жалойир ва Жаёи чашм сеҳистонлик. Булар сипоҳлари бирла қолдилар. Қипчоқ қушунлари курдиларким, Чиғатой қушунлари совуққа тоқат қилолмай қочтилар. Филҳол, отлануб барчалари қорни туфроққа аралаш қилуб нақораларни чолиб ва карнай тортиб денгиздин, муз устида кела бердилар. Соҳибқирон ёрон қардошларга айдилар: булардин қочмоқимиз номусдур, агар ўлсак шаҳид бўлурмиз. Сизлар ҳам ёвға бостурунглар, дегач, лоилож, сипоҳлар Амир ҳукмига амал қилуб, отландилар. Анда Соҳибқирон бу назмни айди:

Дўстларни ўзига ёрий айлаб,
Кўз ёшларин анда жорий айлаб,

Ул дамда ҳаққа деди Темуршоҳ
Бу бандани ҳолидин сан огоҳ,
Синдурди кўнглини таъна тожик,
Ёраб, карам айла дўсти малик,
Келгай йиғилиб бу чанд қипчоқ,
Кўп-кўб кўрунур бўлуб қора, оқ.
Бергил зафари бу қулға, ёраб,
Бўлсун хотири у қулға, ёраб.

Алқисса, ёронлар дилиға дилбарлиқ бериб эрдилар, ёв денгиздин ўтуб, ғорат қилғудек бўлди. Филҳол, Амир Ақимға минуб, қора кийумлар кийиб, қилич қулиға олуб, бирдан ёвға ўзини урди. Қипчоқлар кочиб музға тушти. Иноқ бир ўқни қўлға олди, Амир анга денгиз ёқасидин узок бўлмағил, деди. Соҳибқирон қайси тарафға ҳамла қилса ёв қочар эрди. Тўқтемурхон кўрдиким, бўз от минган кимдур? Айдилар, Амир Темур. Яна айди, киши йўқму они келтурса. Зафарбек айди қизинг Туман оғани берсанг, ман бориб бошини келтурай. Аммо бул сўз хонға мақбул бўлмади. Шундоғ ҳам бўлса, минг кишини ўзига ҳамроҳ қилуб, овози баҳайбат бирла шовқун қилиб кела берди. Аммо Туман оға тоғ этакинда, муъофа, яъни кажава ичра ўлтуруб эрди, анга бир ўзбак келуб, сани Зафарбек талаб қилубдур, деди. Эшитуб, Зафарбекни ёқтурмай кўб табъи нозук эрди, кўплаб куёвға талаб қилсалар, қабул қилмас эрди. Онасиға айди, мани каловатимни тоғни устиға олиб қўйсунлар, ман жанг ичра бўлгон сўқишларни тамоша қилойин. Аммо қор ёғар эрди.

Алқисса, юқориға чўрилар олиб чиқуб эрди, анда кўрдиким, Зафарбек бирла Амир Соҳибқирон муқобил бўлуб Амирни қиличи синибдур, Зафарбек Амирни бошиға бир уруб дубулғани тушуруб, Амирни бошиға яра солди. Иккинчи яна уруб Амирни калласини пора-пора қилғай эрди, Туман оға муни кўруб, Амир Темурға андак муҳаббати зиёда бўлуб, Амир Соҳибқиронға, тараҳҳум айлаб, беш юз қадамлик ердин, филҳол, ёйиға ўқ солиб отиб эрди, Зафарбек хоҳласаким, Амирни ишини тамом қилса. Филҳол, ўқ келуб, Зафарбекнинг кўксиға тегди. От устидин йиқулуб кетти. Бул ҳам Соҳибқирон иқболидур. Амир билмадиким, бу ўқни отган кимдур, деб. Кимарса бўлмади, анга маълум қилса.

Алқисса, Соҳибқирон аъзолари яра бўлуб, байроқни остиға тухтади. Анда кипчоқ сипоҳлари бирдан ҳамла қилдилар.

Соҳибқирон буюрдиким, кечғача ўқ отинглар деб. Қипчоқ қўшунлари денгиз ичра муз устиға туштилар. Амир денгиз ёқасида эрди. Аммо Мирзо Сайфиддин ҳар замон айтур эрди, эй аскари Чиғатой, дам ушбудур, тангри таоло ишимизга фатҳ ва нусрат бергай. Аммо Соҳибқирон айди, эй қардош, ман ҳеч нимарсадин умид қилолмадим, иш қандай бўлур! Мирзо Сайфиддин айди, албатта умид худо таолодин. Ногоҳ ёғқон қор тўхтади, ҳаво очилиб, қуёш нури зоҳир бўлди. Кун иссиқлиқға айлануб, совуқ босилди. Мирзо айди, энди қирон кавокиб даражасидин ўтубдур, вақти бўлуб, чарс-чурс шовқин денгиздин чиқа берди. Кўрсаларким, му-

ушолиб, юз минг, тўқсон минг қипчоқ қўшунлари гарқ бўлуб, адам денгизига юз қўйдилар. Мунажжим сўзлари тўгри келди.

Аммо Тўқтемурхон ўн минг киши бирлан Самарқанд тарафига кочиб кетти. Аммо Чиғатой сипоҳлари кўб ўлжа олиб, Чоржўй ва Хоразмга бордилар. Деюрларким, Абдулла замонида ушал ердин бир сандуқ Тўқтемурхон сиккасида тўла танга топиб эрдилар.

Алқисса, Бароқхонга киши юбордиларким, тангри таоло бизларга зафар берди, деб Бароқхон эшитиб, хурсанд бўлуб, отлануб келуб, денгиздин ўтти.

БУ ДОСТОНДА ҚАРШИ ВА ТЕРМИЗ ФАТҲ ЎЛУБ, ТЎҚТЕМУРХОН ҚАРШИҒА КЕЛУБ ҚУЛ ВА ҚЎШУНЛАРИ АМИРДИН ШИКАСТ ТОПГОНИНИ БАЁНИ

Аммо нуён ва туманот ва ҳазора жотни умаро ва беклари йиғилуб маслаҳат қилдилар. Айдилар, киши бўлса, бориб Қаршини мусаххара қилса. Анда Қоратемурхон Тўқтемурхон ўғли ҳокимдур, ҳеч киши бормоққа ихтиёр қилмадилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон Чингизхон қондасида ўн тўқуз хондин фотиҳа олуб, қирқ кишини ўзига ҳамроҳ ва рафиқ айлаб отларига минуб, ёбон тарафига юзландилар. Начанд кун йўл юруб, кўзларига узогдин бир кент кўрунди. Филҳол, Иноқтоз яёв бориб кўриб келди. Айди, бир неча баққолни кўрдум, узумни кажаваларда юклаб борурлар. Анда эшитуб айдилар: баққолларни талон қилурмиз. Соҳибқирон қабул қилмади. Айди, биз юрт олгали келдук, фуқаро ранжимасун.

Алқисса, Амир келуб баққолларга мулоқат бўлдилар. Баққоллар анда кент Лор келур эрдилар. Амирни кўруб кўнгилларига қўрқунч тушти. Иноқ баққолларни бир-бир отини сўраб, воқеани баён қилди. Андин кейин баққоллар Амирга келуб мулозамат қилдилар. Соҳибқирон алардин Қаршини воқеасини сўрди. Алар Қоратемурни зулмидин кўб сўзладилар. Соҳибқирон айди, алар Чиғатойдин сўзлаюрму? Баққоллар айди. Қарши одамлари Сиз жамоани кўб-кўб дуо қилурлар. Жатта зулмидин кўб қайғудадурлар. Анда Соҳибқирон бир тадбирни ўйлаб, ҳар киши баққолларни кажавасига тушинглар, деб амр қилди. Андин кейин узумларни бушотиб, йигирма отга қирқ кажавани ортиб, қирқ киши аслаҳа-яроғ бирла кажаваларга тушуб, андин кейин, баққоллар ҳар қайсиси ўз отларини жиловидин тутуб, қирқ киши шаҳр ичра кирдилар. Ҳар ким сўрса, узум деб жавоб бердилар. Ул Амирни Ақим отига икки кажавани ортиб, анинг ичида Иноқ бирла Соҳибқирон эрдилар.

Аммо кажавани устига ток баргларини тўлғузуб эрди.

Алқисса, Қоратемур амр қилуб эрдиким, ҳар киши дарвозадин шаҳрга кирса, мунда келтур, деб. Баққол Қаршини дарвозасидан киргач, дарвозабонлар кўруб, буларни хон ўрдасига олиб борди. Қоратемур ўрда сахнида чодир ичра ўлтуруб эрди, баққоллар қатор турдилар. Амир Темур кажава тешукиндин аларга қараб турур эрдилар. Хон олдида бир қари бобой бор эрдиким, кўб соҳиб басирот

эрди. Айди, бу от ёнидаги кажавада албатта одам бордур. Одамлар айдилар, нечук билдинг? Айди, кажавалар секин-секин қимирлайдур, яна узумни мундоғ юкламаслар. Ҳеч ким бовар қилмади. Хон баққолларни талаб қилди. Баққоллар харжини кўб айдилар, маъқул бўлмади. Қоратемур буюрдиким, кажавани очинглар. Бир окил баққол келуб Амир турган кажавани келтурди. Филҳол Соҳибқирон кажавадин туруб, наъра уруб, ҳайқириб юборди. Кажавадаги барчалари бойлуқ арқонларини қирқиб, кажавалар ерга тушуб, бирдан кажавадин чиқуб, қирқ киши, давлат, давлат Бароқхон, деб шовқун қила бордилар. Барча эл ҳайратда бўлдилар. ғавғо қўзғалди. Андин кейин Қоратемур атрофиға икки минг жатта аскаридин жамъ бўлдилар. Соҳибқирон қўшун ичра кириб, йўлбарс каби ҳайқуруб, одамлар тамошада эрдилар. Ногох Иноқни оёғи тойиб йиқилди. Ани қипчоқлар боғлаб, бир кишиға топшурдилар. Ани девор тагида ушлаб туруб эрди. Анда бир хотун Иноқни тануди, нечунким, Иноқни асли қаршилик эрди. Қўлинда тоғорада тўла чўғ олиб борур эрди, қипчоқни бошиға тўкиб эрди. Филҳол, куйуб ўлди. Иноқ нажот топиб, Соҳибқиронга келуб қўшулди. Қоратемур қизил байроқ остида қора от минуб туриб эрди, ушул хотунни кўриб, буюрдиким, келтур, деб. Ул хотун қочти, буюрдиким, ул хотун маҳалласидаги заифаларни келтур, деб. Андин кейин шаҳр барчасиға ғавғо тўлди. Қарши эли ҳамийят қилдилар, олти тарафдин одамлар йиғулуб қипчоқ устиға тош ёғилди. Икки минг жатта бирдан ўлдилар. Қоратемур қочиб, ўрдасиға қамалди. Бул қирқ киши ҳулкардек бир ерга йиғилдилар. Одамлар келуб, Соҳибқирон узангусини ўпар эрдилар. Уч кунгача хон қамалиб ётти. Қипчоқлар кўнглини олиб, ғам еманг, Самарқанд сари отангиз Туқтемурхонға нома юбордук, дер эрдилар.

Аммо мақсади Соҳибқирон андоғ эрдиким, жатта қўшунлари келмайин, бир ишға дастгирлик қилса. Аммо бир йигит бўсаға остидин ковлаб чиқуб, Қоратемурға ўқ отти. Қоратемур ҳам чаққонлик бирла мунга қараб ўқ отти. Тақдири худо ўқ эшик аралаш йигитга тегди. Йигитни ўқи Қоратемурхон кўксиға тегуб, иккови ҳам ўлди. Муни кўруб Соҳибқирон ўрдадин хоннинг аҳли аёлини Самарқандға саломат юбордилар. Қаршини фатҳ қилдилар. Андин кейин Амир Табриз сари Бароқхонға нома юборди, албатта келинг, деб. Бу ҳангомаларни хабари Туқтемурхонға етти. Самарқанддин Туқтемурхон эшитгач, Бухороға келди. Андин кейин Қарши жонибиға юзланди. Қаршиға яқин етгач, қоровуллар Соҳибқиронға хабар бериб айдиларки, Туқтемурхон беҳисоб аскари бирла келадур, филҳол, Соҳибқирон буюрдиким, дарвозаларини беркитинглар, деб. Фуқаролар барчаси келуб, Амирға аҳли аёлларимиз, бошимиз била сизға жонбозлик қилурмиз, деб онд ичиб, аҳд қилдилар. Андин кейин, жатта қўшунлари бўлак-бўлак, тўб-тўб, қабила-қабила, қутос туғларини кўтариб кела бердилар Тутак мавзеъиға. Қарийб туш вақти эрдиким, ўқчилар ва туфангчилар йиғилдилар. Андин кейин Тўхтамишхон Саййид Ота бирла мусулмон бўлгон қозоқ ва қипчоқлар жамъ бўлуб, Қуръон бўйниларида, Тўхтамишхон Қаршини чор атрофиға чиқуб, Соҳиб-

киронга нома ёздурди. Айдиким, агар бизни отамизга ўқ отсалар, биз ҳам ўқ отармиз. Ва илло, биз мусулмон, сиз мусулмон. Мусулмоннинг ака-укалик тақозоси била сулҳ қилсалар, биз ҳам сулҳ қилурмиз, деб Амирга юборди. Соҳибқирон эшитуб номани қайтарди. Айди, иш сулҳ қилурдин ўтти. Яна сўз шулки, аларни мадади манга керак эмас. Ман мадади ёрумни худои аззи жалнинг ўзидин тилаюрман, деб.

Алқисса, Соҳибқиронга хабар еттиким, Бароқхон Чиғатой аскари бирла Шаҳрисабзга келубтур, деб. Қаршиға келмоққа қўрқувдадур, нечукким, қипчоқ ва жатта қўшунлари Қаршини атрофини халқа каби олиб, чодир қозуқини ҳандақ ёқасиға тиккандур. Амир Соҳибқирон фикр бирла ўйлаб, Тўқтемурхонга нома ёздурди. Айдиким, эй Тўқтемурхон, бизни Чиғатой сипоҳлари жанг қилурга орзудадурлар. Бизларга майдонни холи қилса, биз алар бирла чиқуб, майдонда муқобил бўлсак, агар алар кучлик қилуб, бизларни зўримиз етмаса, анга итоат қилуб тобеъ бўлсак, деб номани юборди.

Номани Иноқтоз кал қиморбоз олиб, Тўқтемурхон чодириға келди. Кўрдиким, хон тахт узра ўлтурур. Маҳрамлар қўлларини кукракларига қовуштуруб таъзим ва тавозеъдадур. Ўзини маълум қилди. Хон Иноқни талаб қилди, чодирга кирди. Номани берди. Тўқтемурхон айди, бу Амир Темурни тадбиридур, биз ўрнимиздин тебранмасмиз. Бизларга сипоҳгирлиги керакмас, деб Иноқга бир ёргоқ бериб жўнатти.

Иноқ бориб воқеани Соҳибқиронга баён қилди. Амир бошини кўксиға қўйуб, тафаккурда бўлуб, ўйлаб кетти. Соатидин кейин бошини кўтариб, агар тангрим берса, урушсиз, бежангу жадал жатта, қипчоқ сипоҳларини кўчирмасам, манам Темур бўлмадим, деди. Кечқурун бўлғач, Иноқға айди, тур ўрнингдан, йўрғил, бир ерга борурмиз, деди. Иноқ айди, қаён борурсиз? Амир айди, ман қаерга борсам, сан ҳам боравур. Икковлари шаҳрни дарвозасидин чиқтилар. Жатта аскарини оралаб юра бердилар. Иноқ сўрдиким, эй тақсир афандим, борур жойни маълумини айтинг, ман билайин. Амир айди, Тўхтамишхон қошиға борурман. Иноқ айди, мабодо қабоҳат юзланмасун?! Амир қабул қилмади. Ногоҳ бир киши, қўлида дастурхонда ўралгон нимарсадур, одамлардин Тўхтамишхонни чодирини сўраб келадур. Анинг кейнидин Амир бирла Иноқ кела бердилар. Ўл киши қўшунларни ўнг тарафиға ўтуб, чодирни топиб Тўхтамишхонга отасидин ош-таъом келтурди. Амир Тўхтамишхонни сўради. Ўл айди, Саййид Ота мусулмонлиқ одобини ўргатиб турурлар. Амир айди, ман ани дўсти бўлурман, қошиға кирсам, ижозат борму? Ўл киши кириб сўради. Тўхтамиш, қандай дўстум, келсун деб ижозат берди. Соҳибқирон чодир ичра кируб, Тўхтамишхон ёниға ўлтурди. Тўхтамишхон сўрдики, сан кимдурсан, деб. Соҳибқирон қулоғиға секин дедиким, Амир Темурман. Тўхтамишхон билуб, Соҳибқирон журъатиға таҳсин қилди. Анда буюрди, олдиндаги мулозимлар барчаси саҳроға чиқтилар. Аммо, Саййид Ота, Тўхтамишхон ўзи, Амир бирла Иноқ тўрт киши қолдилар. Соҳибқирон айди, кеча Тўқтемурхонга нома

юборуб эрдук, бизларга ҳам майдон холи бўлсун, Чиғатой сипоҳлари жангни орзу қилурлар, деб. Хон қабул қилмайдур, ман бул сўзларни Тўхтамишхон эшитмаган деб. Сизни дўстлигингизга такя қилуб келдум. Эл ичра бизни шарманда қилманглар. Бир манзил сипоҳларингиз шаҳар қўрғонидин узоқ турсалар, майдон васеъ бўлса. Тўхтамишхон Қуръон ила онд ичуб, Амир сўзини қабул қилди. Аммо Саиийд Ота билдилар. Аксар Саййид Ота айтур эрдилар, Амир Темурни иқболи баланд, ҳаргиз сузлаб бўлмас. Таъом келтурдилар. Соҳибқирон шавқ ва завқ бирлан ер эрди. Иноқ ишорат қилди, емагил, мабодо душманлар бир иш қилмасун деб. Соҳибқирон қулоқ солмади, айди: бизга Тўхтамишхон ёвлиқ қилмас.

Алқисса, Амир шаҳр ичра келуб кирдилар. Тонгласи Тўхтамишхон қизил кийум кийуб, қора отга минди, қилич қўлига олиб Тўқтемурхон отасини чодирға бормоқ бўлди. Саййид Ота манъ қилдилар. Айдилар, бул ишга бормагил. Тўхтамишхон айди, не учун анинг ҳузурида ҳеч нимарса демадингиз, энди ман Қуръон бирла қасамёд қилдум, амал қилмасам, қасам жонимга уруб ё мусулмонлиқга нуқсон бўлса керак, деб.

Алқисса, отасини чодириға келуб, йигитларга айди, сизлар бирла Чиғатой сипоҳлари майдонға келуб жанг қилмоқ орзусида эканлар, нечун йўл бермадинглар. Тўқтемурхон айди, эй ўғлум, бу Амир Темур тадбиридур. Аммо йигитлар Тўхтамиш сўзини қабул қилдилар, лекин сипоҳларни қариси қабул қилмадилар. Тўхтамишхон қўлига қилични яланғочлаб аскарни қалъадин бир манзил йироқ суруб қўйди. Амир муидин воқиф бўлуб, Бароқхонга филҳол киши юбордики, албатта тезлик бирла келсун деб. Ўшул кеча Бароқхон Қаршиға дохил бўлди. Барчалари хурсанд бўлуб, Амир Соҳибқирон қилгон ишига аҳсанта ўқудилар. Нақора бирла карнай чолинди. Анда Тўқтемурхон билдиким, Бароқхон келубудур, бу Амир Темур ҳийласидур. Жатта сипоҳлари кўб безовта бўлдилар, лоилож, ўшал кеча Самарқандга қайттилар. Аммо Бароқхон Қаршида қарор олди. Чиғатой эли бора-бора ҳужум бўлавердилар, ҳар қайсилари ўз ватанларини топтилар. Агар Соҳибқирон муидог тадбир қилмаса, буларни кўблари ватандин умид узган эрдилар. Эмди

БУХОРИ ШАРИФДИН СЎЗ ЭШИТМАК КЕРАК

Бухорои шарифда Хўжа Саъдиддин Абу Бакр хўжаи Жўйборийнинг улуғ боболари бор эрдиким, ул зотға бир киши келуб, арз қилуб айди, эй тақсир афандим, Сиз Шайх ул ислом бўлурсиз, соёдотдин авлоди расул алайҳис салом бўлурсиз, жатта кофирлари бу мамлакатларни олуб хароб қилубдур, мусулмонлар жумъа номозига ҳаргиз киролмаслар. Бу сўзни айтуб, шўру фиғон бирла бу сўзни ўқуди:

Бу назмин деб ул мард шўридакор,
Ким эй шайх ул ислом омий табор.

Баъибрат назар қил бу масжидлара,
Булубдур харобот чу бўзакора.
Худо деб қилайлук биз анга уруш,
Шариат десак лозим эрмас туруш.
Мусулмонлара ким на ишдур бу кун,
Шаҳид айласак ўзни ислом учун.
Бу дин йўлида жон нисор айлалук,
Бақосиз жаҳондин гузор айлалук.

Андин кейин, ҳазрат Абу Бакр Саъдиддин йигладилар. Одамлар барчалари бирдан фиғон қилдилар. Хўжа Саъдиддинга айдилар, эй тақсир афандим, бизлар эшиттукким, Амир Темур бирла Бароқхон келуб, Қаршини олибдур, деб. Яхшиси шулким, ҳаммамиз ҳужуми ом қилиб, шул тоифа оёқига ўзимизни ташлармиз. Муни барчалари қабул қилдилар. Анда яшил туғ келтуруб, Хўжа Саъдиддиннинг бошларига қўйдилар. Хўжа афандим яшил либос кийуб, қўлларига қилич олуб, маддоҳларга буюрдиларким, тангри таолога ҳамду, расул алайҳис саловату исломга наът ўқуб турдилар. Мўминлар кўнгли мўмдек эриди, ҳар жонибдин айтур эрдилар. Бухорода жатта аскаридин ўн минг эрди, мусулмонлар салобатидин титрар эрди. Ўл кун андоғ уруш бўлдиким, жаттадин икки минг киши Самарқандға қочиб келди. Қолган барчасини ўлдурдилар. Масжиди жомеъга келуб, Бўза ҳам кўбларини ушоттилар. Ўшул кун Хўжанинг ўзларини амир кўтардилар. Аммо Самарқандға келгонлар воқеани Тўқтемурга баён қилдилар. Хон эшитуб, ғазабда аччиги зиёда бўлуб, Тоймуғур қатағон ва Темуртош қўнғиротларни юбордиким, бориб Бухорони қатли ом қилинглар, деб. Булар эллик минг киши била Бухороға отландилар. Аммо Темуртош соҳиби фикр эрди. Тўқтемурхонга ўйлаб дедиким, Бухороға борсак, бир тадбир қилайлук, бу эллик минг киши малла тўн кийсунлар, бошларига оқ салла ўраб, ёнларига мисвок осиб, қўлларида тасбеҳ бўлсун. Бухоро барчаси мусулмондур, бизлар ҳам мусулмонлар расмида бўлуб борурмиз.

Хожа Абу Бакрга хабаримиз борур, деди. Хонга бул сўз қабул бўлди. Бу эллик минг киши мусулмонлардек бўлуб Бухороға яқин келдилар. Ҳеч кимни молу амволига назар қилмадилар. Кеча-кундуз номоз ўқидилар. Бухородин неча-неча жонсуси чиқориб шул кайфиятда кўрдилар. Охир Бухородин бир сўзга етук киши бўлуб чиқуб эрди, начанд туҳфалар бирла, булар туҳфасини олмади. Айди, бизлар эллик минг киши Саййид Ота қўлларида мусулмон бўлуб эрдук. Бизларга Тўқтемурхон айди, сиз мусулмонлар бизлар орамизда турманглар, деди. Лоилож, бизлар бул тарафға келдук, деб. Тоштемур элчиға айди, хотиримизға келдиким, бизлар мусулмон албатта йўл берсалар керак деб, кўб инъом ва эҳсонлар фириб бирла элчидин Хўжага бериб юборди. Элчи келуб, ҳазрат Хўжаға андоғ таъриф қилдиким, Хўжа афандим Темуртошни кўрмоқ орзусиға тушуб қолдилар. Неча-неча маротаба келсун деб киши юбордилар, келмади. Аммо Темуртош бир чорбоғни кўрди, ичида ҳовуз тўла сўйи бир. Ўл сувдин идишларга

олди ва сурди, кимникидур? Хужа Абу Бакр боғудур, дедилар. Темуртош ул ерга аскарини қуйуб, узи Бухорога юзланди. Тоймугур бормагил, деди. Темуртош айди, ман бир иши қилиб шаҳрни олурман, деб дарвоза сариға келди, юзини қиблага қилуб ултурди. Тонг отгоч шаҳр ичра кирди, хужанинг кошларига бориб, тишини бойлаб, йиғлаб айди, эй тақсир афандим, хато қилдим. ёзуқларимни кечуринг. Айдилар, тишингни нега боғладинг. Бул айди, сизни боғингиздин сув келтуруб таҳорат қилуб эрдим, ушул ҳол тишим оғриди. Ман айдим, бул сув мусулмонлар ҳақидур, охир ҳақиқатни билсам, сизни боғингиз экан, деб оғзидин сўлаги оқиб йиғлар эрди. Барчалари мунинг ёлғон эътиқодиға инондилар. Хужа айдилар, жамоанг ичра сузга етук сендурсан. Ул айди, ҳаммасидин ярамаси мендурман. Хужанинг кунгилларига келдики, бул киши яхши курунур, шаҳр ичра йул берайлук, деб. Айдилар, эй Темуртош, элатларинг бирла шаҳр ичра киринглар дегач, ул уз қавмиға қараб кетти. Бориб келурда шаҳр дарвозасига етгач, зикри жаҳрия қилуб, йиғлашуб, Айюб булоғини ёқасига келдилар. Ул замонда ул ерда иморат йуқ эрди. Анда қарор олдилар. Ўшул кеча анда мукаммал ва мусаллаҳ булуб, ёроғлануб, аввал Хужани шаҳид қилдилар. Хужани руҳи тутиси учмак шакаристонға тайрон қилди. Яна беш юз кишини юрт улуғларидин шаҳид қилдилар, бошларини ёғочлар учиға санчиб юрур эрдилар. Ҳеч кишида дам урмоққа ҳолат қолмади. Жамъи эру хотун масжидларга кируб, жой олдилар. Қизил Арслонхондин қолғон масжидни вайрон қилдилар. Жамъи Қуръон ва китобларни бир ерга туда қилуб куйдурдилар. Куб одамлар ул куни ҳалок булди. Бул кун Бухоро гуё қиёмати сағир булди. Аммо ҳар лаҳза ғойибдин садо келурдиким, эй Бухоро аҳли, улумга узингизни урманглар. Аммо ушбу овозни муминлар эшитуб, кофирлар эшитмас эрди. Замон-замон, кофирлар мусулмонларни қасос, деб улдурур эрди. Мол беринг, сизларни улдургумиз, деб эрди. Баъзиким, ақли муслимдин дер эрди, ҳаргиз сизлар бизларни улдуролмассизлар, нечун, шавқун эшитурмиз, Бухоро қатли ом булмайдур деб. Ани Темуртошга айдилар, ул мусулмонларга савол қилди. Мусулмонлар, оре, эшитурмиз, аммо билмасмиз, кимдур, дедилар. Темуртош уз расмиға кура онд ичиб айдиким, то овоз қилгон кишини тобмагунча қатли ом қилмоқдин қул тортмағаймен, деб. Яна бойму, қашшоқму барини молларини олур эрди. Барчалари нолада эрдилар. Аммо Соҳибқирон Қаршида бу воқеани эшиттилар. Бароқхон бирла маслаҳат қилдилар. Бароқхон парво қилмади. Аммо Соҳибқирон мусулмонларга ҳамият қилуб, қирқ киши бирла Бухоро жонибиға келдилар Бухоро атрофида юз киши қоровул эрди. Бир қоровул оти қочиб бузачи қулиға келди. Андин отни Соҳибқирон олдилар. Қоровул отини ахтариб Амирга тўғри келди. Қоровулдин шарҳи воқеани сурадилар. Ўшул кеча келуб юз кишини қоровулдин бош кестилар. Амир саҳродин бир туб китъа қоғоз топиб олдилар. Битиқликдур ул китобда рижол ул ғойиб мадад берурлар Бухоро аҳли мумин мусулмонларга деб. Они Соҳибқирон олиб кечи бирла Бухорога кируб, минора устиға чиқуб ул қоғозни

учуруб юбордилар. Андин рафиқларини қошларига келди. Аммо ушал куни Темуртош муқаррар қилуб эрдиким, тонгла мусулмонларни қатли ом қилурман, деб. Ушул қоғозларни шамол ҳар тарафға учуруб эрди, тонгласи битук қоғозни барчалари кўрдилар. Темуртош бидиким, ислом дини ҳақдур. Тоймуғур фуқароларини асир қилуб дарвозадин чиқоруб ўлдурмоқ учун Боғи Шамс ул мулкға келтурди, Бухоро жанибидур, холо Намозгоҳ дерлар. Аммо Соҳибқирон рафиқлари оқ кийуб, оқ байроқлари олдинда, отға минуб, шаҳр саройига юзландилар. Аммо жатта сипоҳлари Бухоро халқини ўлдурмоққа қасд қилғонда садолари рижол ул ғойибдин кела берди. Ногоҳ бир тарафдин чанг ва тузон зоҳир бўлди. Курсаларким, Соҳибқирон қирқ киши бирлан такбири ташриқ айтиб кела берди. Темуртош оти ҳуркуб отдин йиқилуб, бўйни узулди. Жатта сипоҳлариға зилзила тушти. Соҳибқирон илгари кела бердилар. Темуртош улугини қўнғироқ элати олиб кетти. Тоймуғур қўшунлари бирла жангга юзланди. Асирлар бойлуқларини пора-пора қилуб, жатталарни ўлдура бердилар. Тоймуғур андоғ жанг қилдиким, сўзлағон бирла тўғри келмас. Соҳибқирон они йўлини олдилар. Ўл келуб Амирни эгар устидин кутариб олди. Соҳибқирон филҳол қулига ханжар олуб, бир уруб эрди, Тоймуғур калласи хандалакдек узулиб кетти. Қолғон жатта сипоҳлари ҳар тарафға қочтилар. Андин кейин мусулмонлар тинчлигда бўлуб олти йил Соҳибқирон қайин отаси Баёнқулихон тахти узра подшоҳлик қилуб ўлтурди. Яна Бухоро аҳли тинчлиғда бўлуб, шукрона келтурдилар.

БУ ДОСТОНДА САМАРҚАНД ФАТҲ БЎЛУБ, МИРЗО ЖАҲОНГИР ИБН АМИР ТЕМУР КЎРАГОН ХУРУЖ ҚИЛҒОНИНИ БАЁНИ

Аммо Туқтемурхон бу воқеаларни эшитуб, олти йилғача узбак ва калмоқ ва қипчоқ ва қозоқ ва қирғиз, ҳар қайси элатдин сипоҳ жамъ қила берди. То олти йилғача андоғ қул ва қўшун йиғдиким, аҳли таворих деюрларким, аскари Ҳалогудин ҳам зиёда эрди. Соҳибқирон эшитуб Бароқхонга киши юборди. Аммо Бароқхон курик қилгонда Соҳибқирон анинг олдиға курикға келдилар. Шул вақт Амир Темур уғли мирзо Жахонгир Хонимчадин туғилуб, саккиз ёшға келуб эрди. Лекин Бароқхон мундин хабари йуқ эрди. Кўрмаган эрди. Қуйруқ ва ёлі қора самандға миниб, қизил энгил кийуб, футасига Миср қиличини тоқинуб, атрофиға икки минг навжувон йигитчаи даврон, ёшлари уч етти ва ун саккиздин ошмағон барчалари отға минуб, илми сиполиғда узлариға оро беруб, ўта бердилар. Бароқхон сўрдиким, бу ёш бача кимдур? Соҳибқирон тиз букуб, арз қилуб, айди, эй афандим хоним. Сизни сиглингиздин туғулгон жиёнингиздур, мани уғлумдур. Бу сўз хонга қаттиғ тегди. Манга бу ўғул қулбачангиз демади деб. Барча тамошада эрдилар, хон рашк, қилуб, айди: мунинг оғзидин сут иси келодур, муни жангга юбормоқ хуб эмас. Амир айди, бу уғул ўқ отмоқни куб яхши билур. Аммо Мирзо Жаҳонгир тогасини олдига келуб ўтурди.

чиндан таъзим ва тавозеъ қилмади. Тоғаси учун, лекин бу қилғони Бароқхонга оғир келди. Баногоҳ Шайх ул аълам мозори шарифларини қуббасида лаклак бўйнига илон ўралган, одамлар тамошада эрдилар. Муни кўруб мирзо Жаҳонгир филҳол туруб қулига ёсини олиб ўқ отти, отган ўқи илоннинг калласини узуб тушти, лаклакга зарари тегмади. Барча курганлар офарин ва таҳсинлар қилдилар. Андин кейин бир бўйи узун киши беш минг йигит бирла келди. Яшил туслик соқоли мош биринч, оти хиноранг, қуйруқи оқ, йўлбарсдин бўрк кийган, йигирма газ туғ байроқи, они кўтарган кишини бўйи ўзгаларидин икки газ юқори турур. Аларни бошлиғи амир Чоку барлос эрди, келуб Хонга таъзим, тавозеъ қилдилар. Яна андин кейин тўрт минг киши бирла келуб амир Ўлжой хонга таъзим ва тавозеълар қилди. Андин кейин икки киши келди, манглайи очуқ, оқ юзлу ва бири юзи очуқ, оғзи катта, қули узун, бири амир Едгоршоҳ ва бири амир Муайяд орлот эрди. Олти минг йигит бирла барчалари қора от ва қора кийум кийган, байроқлари ҳам қора. Хонга келуб таъзим ва тавозеъ қилдилар. Андин кейин хонга айдилар, агар бу мамлакатларидин жатта кофирларини ихрож қилмасак, бу қора либосларни қуймасмиз. Яна андин кейин бир киши келди, туфангги бўйнида хамойил, кузи катта: соқоли куб — бу амир Боязид жалойир эрди. Неча минг аскар бирла хонга келуб таъзим тавозеъ қилди. Андин кейин бир киши келди, муъофа узра фуш ва мисвок осган, қуръон тиловат қилур. Шайх Ҳусаннуш эрдилар. Балх, Ҳиндустондин неча минг аскари бирла келуб хонга таъзим ва тавозеълар қилдилар. Ҳаммалари жамоъ булуб маслаҳат қилдилар. Анда икки йигит тева минуб келдилар. Қулларида қилич ялангоч, бири Аббос баҳодур, бири Усмон баҳодур эрди. Аларни хон хуш куруб инъом берди. Андин ўзга яна икки йигит келди, қирқ киши бирла барчаларида ярог ва аслаҳа синогарлиқ била ораста, бири Ҳинд Хожа қушбеги ва бири Қиморий Иноқ. Андин кейин амир Худойберди ва Амир Ҳусайн, Жондарий ва амир Баён Сулдуз ва Олтмиш баҳодур, Тоғайбуға баҳодур, ҳар қайсилари шон-шавкат бирла кела бердилар. Чиғатой аскари юз мингдин зиёда булди. Етмиш туғ бардори бор эрди. Аммо Бароқхон Мирзо Жаҳонгирни жангга бормоқини манъ қилди. Мирзо Жаҳонгирни кўнгли бузулуб қолди. Қушунларини унг тарафини Соҳибқиронга бердилар, сўл тарафини Чокуга бердилар. Жаённи ярокул қилдилар, амир Арғун туркмонни ясовул қилдилар, аскарларин... тари илгари юргуза бердилар. Жумъа куни рамазони шарифин... етгиси, тарихга етти юз етмиш эрди. (1369 й) аскари Чиғатой Бухорои шарифдин Самарқандга юзландилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ТЎҚТЕМУРХОН БИЛА ЖАНГ ҚИЛИБ, ЖАТТА СИПОҲЛАРИ ШИКАСТ ТОПГОНИНИ БАЁНИ

Аммо Соҳибқирон Бароқхон бирла Чиғатой қушунларини олуб йўл олдилар, Самарқандга етганда коровуллар Хонга бориб хабар

бердиким, Чиғатой аскари келадур деб. Аммо Туқтемурхон Тўхтамиш ўғлини Самарқандга қўйуб, ўзи Чархин роботиға бориб эрди. Филҳол, Тўхтамишхон қоровул ва яровулларини қўшун била Чиғатой аскарини муқобилига чиқориб, ҳайма ва чодирларни тика бердилар. Бир тарафдин Соҳибқирон қўшунлари туш вақтидан тун бўлгунча бориб қарор олдилар. Иккала аскардин чиндовул тонг отқунча айланиб юрар эрди. То уч кунгача икки қул маслаҳат қилдилар, жатта сипоҳиларини йигити қиличлар савкидин Чингизхон руҳиға қасамёд айладиларки, урушлар қилуб Чиғатой аскарини қонидин тоғ ва тузларни ранго ранг қилуб, жилға-жилғаларда қонларини оқузурмиз, деб. Тонгласи қуёш амири чодири зулумотдин чиқуб, кўк майдонида жилва кўргузди, юлдуз жатталари тоб келтуролмай ўзларини ёшурдилар. Анда Туқтемурхон қўшунлари бирла отланиб эрди.

Аммо Соҳибқирон қул атрофида юрур эрдилар, қоровуллар хабар бердиким, жатта сипоҳлари отланди, деб. Анда карнай овози кела берди. Соҳибқирон беклар бирла келуб Бароқхонға таъзим қилдилар. Хон маҳрамлари бирла шароб ичиб ўлтурур эрди. Соҳибқирон тиз букуб арз қилдиким, эй хоним афандим, Туқтемурхон отланибдур, сиз ҳам отлансангиз, бизлар қардошлар бирла сизни жиловингизда жонбозлик қилсак?! Бароқхон айди, Чиғатой беклари Жўжа бекларидин зиёда, нечун сизларға шикаст етса, бизға такя қилурсиз, вало бизға шикаст етса, кимға такя қилурмиз? Соҳибқирон айди, бу сўз хатодур, барчамизни такямиз олло таолонинг ўзиғадур, агар хонимиз отлануб, йигитлар атрофида бўлсалар, яхши бўлур. Мабодо бул ерда мухолифлардин сизға зарар бўлмаса деб эрди. Бароқхон ўрнидин қузғолмади. Аммо Соҳибқирон била баҳодур йигитлар отлануб Туқтемурхон муқобилида қарор олди. Аммо Соҳибқирон ўнг қўл тарафни Орлот ва амир Муайяд ва амир Ёдгоршоҳға берди: Алар туғ ва байроғин ирмоқ ёқосиға тикдилар ва сўлни Жалойир ва амир Боязид ва қавчин ва амир Чоку барлосға бердилар. Булар туғларини қир ёқосиға тикдилар. Соҳибқирон туғлари яшил эрди. Ҳинд Хожа қушбеги ва Иноқтоз кал қиморбоз икковлариға яёв Соҳибқирон жиловида эрдилар. Ўн икки минг туфангчи барчалари яёв эрдилар. Амир Соҳибқирон ўнг ва сўл аскарлариға тартиб бериб, ҳировул яна қул, яна жаранғар, яна баранғир, яна чиндовул, ҳар қайсини ўз навбати бирла келтурур эрди. Аммо бул тарафда Саййид Ота ўзбек қўшунларини жойиға келтурур эрдилар. Баковул, эровул, ясовул, чиндовул, қоровулларни ҳар қайсисини ўз жойиға, найман ва қипчоқ ва қўнғирот элатларини ўнг тарафға курсаттилар. Ва арғун ва барқут ва қаҳод элатлариға сўлға ўрун кўрсаттилар. Туқтемурхон қошида қутосдин байроқ эрди. Ногоҳ Соҳибқирон яшил байроқиға Туқтемурхонни кўзи тушти. Мунда осори фатҳ ва нусратни мушоҳада кўрди. Сўраб эрди. «Амир Темур байроқи» дедилар. Андин билдиким, Бароқхон жангга келмабдур. Булардин Эртавул баҳодир Амирға келуб ваҳшат қилуб айдиким, Чиғатой хони нечук отлариға рокиб бўлмабдур деб. Яна қайтуб Туқтемурхонға айди, эй хоним, ғам еманг бу ишдин булар Чиғатой

сипоҳлари. Фириб бирла яна Тўқтемурхонға секин айди, ман Бароқхон чодирига бориб, ҳеч кимга билдурмай Бароқхонни асир қилуб келурман, деб ўзига беш юз кишини ҳамроҳ қилуб, бир тарафдин беркинуб кетуб бориб, Бароқхон чодирини топиб айдилар: бизлар Чиғатой элидин бўлурмиз, хондин фотиҳа олгали келдук дедилар. Бароқхон буларни билмай, оларни талаб қилди. Филҳол, қиличларини қиндин чиқоруб, чодир атрофини олдилар. Ғавғо кўзғалди. Бир киши Соҳибқиронга келуб хабар берди, шарҳи воқеани айди. Соҳибқирон эшитуб, ҳайрон бўлди, нима қилурни билмади. Бул ердин кетса, икки аскар мукобилдадур, иш қабоҳат булур. Мухбирға ишора қилди, сукут қил, деб. Андин кейин бекларға секин айди, сукут қил, деб, эй қурдошлар, бул жанг ичра Бароқхон булмаса, иш булмайдур экан, ман бориб, хонни келтурайин. Андин келуб, Иноқға айди, сан туғ остидин кўз олма. Андин кейин Ҳинд Хожани юз туфангчи била олуб, хон сариға борурди. Ҳар киши сўрса, дер эрдиким, бу кун узларингга эхтиёт булунглар, ман хонни келтурурман деб сафдин чиққонларини уруб, сафға киргизур эрди. Аммо Эртавул қилич яланг қилуб, Бароқхон қошига бориб, буюрдиким, хонни бойланг, деб. Онда моллаоини улжа қилуб, отларға ортиб, узи аскар тарафға келур эрди. Бухоро тарафдин чанг-тузонлар пайдо булди. Курдиким, мингга якин йигитчалар келур. Яшил алам бирла. Барчалари ун етти ва ун саккиз яшар. Алар ичра бир бола буз отға минган, ёши ун иккидин ошгон, либослари қизил, боши узра карқара. Бароқхон курдиким, мирзо Жаҳонгир келадур, фарёд килуб чакирдиким, эй кузум нури, кел, бизларға раҳм қил, дегач, мирзо Жаҳонгир тоғасини бу ҳолда куруб, югуруб келур эрди. Эртавул буларни куруб, Бароқхонга қилич солди. Бароқхон узини ерга ташлади, икки оёғини от қорнидин тортиб боғланган эрди, Бароқхон жон ваҳимидин ерга тушолмай, осилиб қолди. Эртавул баҳодур хоҳласаким, иккинчи яна тиғ бирла улдурса. Мирзо Жаҳонгир курдиким, иш қабоҳат булур, филҳол, ёсини қулиғо олиб, уқ бирла Эртавулни куксига андоғ урдиким, Эртавул жони кетуб, танаси ертавул булди. Бунда, филҳол, келуб хонни эгор устиға қуйди. Жатта сипоҳларини барчаларини улдуруб, хонни олиб қушунлариға келдилар. Анда Амир Соҳибқирон келуб, бу ишларни куруб ҳайрон булуб, углидун куб хурсанд булди. Бу жазолар Бароқхонға Амир сузини манъ қилгонидин булди. Бу хабари ваҳшат иккала аскарға овоза булуб кеттиким, Эртавул Барокхонни улдурубдур, деб. Сипоҳилар сафида шуру ғавғо қузголди. Анда Жужакбек деган киши найман элати била жаттадин чиқуб, Соҳибқирон байроқиға қараб кела бошладилар. Иноқ яёв унга-мунга югурур эрди. Амир Жалойир қатағон элати бирла жангға мукаййид булдилар. Ва яна амир Муайяд орлот қавми бирла урушмоққа ҳаракат қилдилар. Чанг ва туфроқ ҳавоға урлаб, оламни қоронгулуқ бости, биров-бировни куролмадилар, офтоб куздин ғойиб булди. Соҳибқирон Бароқхон бирла жанг ичра кирдилар. Баъзилари Бароҳхонни соғ-саломат курдилар. Курмаганлар хонни саломатлигини бовар қилмадилар. Анда Бароқхонни филга миндурдилар. Андин кейин

барча маъин кўрдилар. Ул кун андоғ жанг бўлдиким, қонлар жилға-жилғада оқа бошлади, калла ҳандалаклари жасад фалакидин узила бошлади, деҳқони йўқким фалокат аравасиға солиб бозори адам шаҳристониға элтгай, ё бир гуркови йўқким, бу жасадларни қабристонға беркитгай. Ул кун Инокни уч ериға ўқ тегиб, яралиқ бўлди. Соҳибқирон они мирзо Жаҳонгир отиға олиб, юбордилар. Икки жатта Амирни икки тарафидин келуб, ўқ отти, форс Ақим ҳавоға сакраб эрди, бирини ўқи бириға тегуб, Соҳибқирон отдин ағдарилуб тушти. Филҳол, Мирзо Жаҳонгир келуб, Амирни отиға миндурди.

Алқисса, уч кун Қуёш товусини мағриб денгизини наҳанги ютти, кундуз шунқорини тун қарғаси қувлаб, беркитти. Андин иккала подшоҳ икки сари бўлунуб ўринларида қарор олдилар. Ахшомдин кейин Амир хондин фотиҳа олиб кечаси ухламай, аскар атрофидин айланур эрди. Ногоҳ Амир отдин тушуб, нақзузувга ўлтургач, бу от форс Ақимдин ўзга эрди, жилов Амир қўлидин чиқуб, қочти. Соҳибқирон отни кейнидин бора берди. От қочиб жатта қўшунлариға яқин борди. Амир ҳарчанд қилди, тутолмади. Жатта ичра Бўри баҳодур кўрсаким, бир от қочиб келур, они тутуб келдилар, яна бировини кўзи Соҳибқиронга тушти, атрофдин келуб Амирни ҳам ушладилар. Амирдин сўз сўраб эрдилар, Амир лол каби бўлуб, аларға овозини чиқармади. Аммо Соҳибқирон араб башара эрди. Бўри Баҳодур Туқтемурхон қошиға элтти. Хон беклар бирла кенгаш қилдилар. Бўри тўғри келуб айди, Чиғатой қўшунларидин бир кишини ушладук, деди. Хон буюрди, келтур, кўрай, деб. Амирни келтурдилар. Туқтемурхон сўз сўраб эрди, Амир тилини соқов қилуб, андак тожики сўзлади. Хон тилиға тушунмай, буюрдиким, боғлаб қўйинг, деб. Амирни боғлаб, бир чўғолға топширдилар. Андек фурсатда чўғол ухлаб эрди. Амир бойлуқларини бураб, ушотиб, секин чўғолни ханжарини олиб, чодирдин чиқуб кетти. Жатта аскаридин чиққач, йўл узра қора либос кийган бир кимарса турар, анга бориб Амир ҳарчанд сўз сўрди, жавоб бермади. Амир они ханжар бирла пора-пора қилай деб эрди, ул йиғлади. Амир айди, ўлумдин қўрқарсан, нега сўзламайсан, йиғларсан? Ул айди, қўрқуб йиғламайман, балки маъшуқам матлубимга етолмайин йиғларман. Соҳибқирон айди, матлубинг кимдур? Ул айди.

Назм:

Бул кеча кўзим ёрутгай меҳри олам тобдек,
Ким танимда ҳар замон титрар кўнглим симобдек.

Амир анинг заифа эканини билуб, кўб-кўб муболаға қила берди. Ул айди, отимни Туман оға дерлар, ўзим Туқтемурхон подшоҳни қизи бўлурман. Термиз урушинда Амир Темурга кўнгил бериб эрдим, мани ошиқаи бечора ҳайратда қолғонни анга еткурсанг, ҳар қанча хизматинг бўлса, бошим устига, деб йиғлаб бу ғазални ўқуди:

Йўл бошла, манга раҳбор, ул хонима еткур,
Мин чўри анга, ул мани султонима еткур.
Оқгон бу кўзимдин ёшима раҳм гар этсанг,
Афсурда кўруб бу мани жонима еткур
Ишқ ўти тегуб жисмима шўрида бўлубмен,
Гўё жасадим жонсиз ўлуб, жонима еткур
Термизда они курдим, кунгилни бериб бой,
Чин бу сўзумни мани ҳақонима еткур.
Исён тунидин ол мани ислом кунига,
Кофирлар аро қўйма, мусулмонима еткур,—

деб андог фиғон қила бердиким, анинг ишқ-муҳаббатиға Амир ҳам йиғлаб, ўзини Амир Темур эканини анга билдурди. Анда Туман оға ҳайрон-саросима бўлуб, йиғлаб нима дерини билмай, ошиқ ва маъшуқ бир-бири бирла мулоқот бўлуб, андин кейин Туман оға айди, мани чодирим қизил, тонгла Чиғатой сипоҳлари бирин-бирин бўлуб бизни чодирға келурда чодир ёнидаги туғ, байроқини тавоф қилурлар, ман аларни чодир ичра ёшурурман, сиз ҳам келурсиз, ярим кеча бўлгоч, карнай чолсалар отам қўшинлари албатта саросима бўлуб қочарлар, деб эрди, Соҳибқирон қабул қилди. Туман оға отасини аскари ичра келди. Амир ҳам қўшинлариға борди. Булар Амирни йўқотиб ҳар жонибни ахтариб юрур эрдилар. Субҳ бўлгач, барчалари Амирни кўруб хурсанд бўлдилар. Еронларға Амир воқеани баён қилди. Барчалари қабул қилдилар. Анда Саротилмиш баҳодур ва Учқора баҳодур ва Гиёс баҳодур ва Усмон баҳодур ва Мирзо Жаҳонгир, умаролардин олтмиш киши шул ишға бел боғладилар. Ҳар қайси баҳодур арслон каби бўлуб, бошлуқлари Соҳибқирон, Мирзо Жаҳонгир бирла хонға арз қилуб, маълум қилдилар, маслаҳат бирла ўлтуруб, ул куни кеч бўлгоч, тун амири боши узра қора чодир солди, юлдуз аскари кўк майдонини олди. Анда Соҳибқирон хондин фотиҳа олиб, Туман оға сариға кела бердилар. Аввал Амир келуб, қизил байроқни тавоф қилуб эрди, бир чўри келуб Амирни қўлидин ушлаб чодир ичра Туман оға қошиға келтурдилар. Туман айди, бу ерда ўзга кишидин йўқдур. Андин кейин Мирзо Жаҳонгир келди. Амир айди, бу мани ўғлумдур. Алқисса, бирин-бирин олтмиш киши чодир ичра кирдилар. Туман оға ўзга чодирға борди. Аммо Амир Чиғатой аскари бирла муқаррар қилуб эрдиким, ҳар вақтики, бизлардин карнай шавқуни чиққач, сизлар ҳам карнай чолиб от қўйинглар, деб эрди. Ул кеча тун ярми бўлгоч, Олтмиш киши чодир ичра карнай тортиб, шавқун сола бошладилар, Тўқтемурхон қўшунлари барча бирдан чўчуб уйғонсаларким, аскар ўртасидин шавқун бирла карнай овози чиқадур, барчалари жангга муқаййид бўлуб эрдилар, атрофдин карнай овози кела берди. Анда жатта қўшунлари шошиб ва саросима бўлуб, кўнгилларига қўрқув тушуб, атрофға тарқашиб, қоча бошладилар. Чиғатой сипоҳлари жатта қипчоқ аскариға андог қирғин солдиларким, ўлуклари хирмон-хирмон бўлуб, таналари тефа-тефа бўлуб уюлуб, бошлари сой тошларидек узулуб, баъзини қўли синуб ва баъзини бели синуб, баҳодурлар

муни кўруб, кўнгли тинуб, баъзи оёғи узулуб, баъзини қулоғи узилуб, баъзи жон бермоғда кўзи сузилуб, баҳодурлар ҳажжомдек қон олмоғда бўлдилар. Ғавго ҳаддин ошуб, қизил денгиз топиб ҳар тарафға оқа бошлади, гўё алар бошида қиёмати сағир бўлди. Тўқтемурхон ҳайратда булуб, ярим кечада Самарқандға қочиб кирди. Бўри баҳодур Амир қўлида ўлди. Соҳибқирон бирла Бароқхон Самарқанд қўрғонини атрофини олиб, тўрт ойғача Тўқтемурхонни қамаб, кўб аскар бирла ёттилар. Ул замонида Хўжа Маҳмуд тошкандлик Хўжа Аҳрор валини оталари эрди, соҳиб давлат ва шавкатлиқ ғани киши эрдилар. Қирқ қуллари бор эрди, қўрғон остидин хандак казлаб, андак йўл очиб эрдилар, бир қулларига нома битуб, ушул кун Соҳибқиронга беруб юбордилар. Амир Соҳибқирон Бароқхон чодиридин чиқуб, ўз хаймасиға борур эрди, қул китобатни Амирға еткурди, кўруб қайтуб Бароқхон чодириға бориб, қулни Бароқхон қошиға чоқиртуруб, мутолаа қилуб, яна Бароқхон нома ёздуруб, бир мансабни хўжаға ваъда қилуб юборди. Қул номани мўм ичра олиб борур эрди. Тўқтемурхон кўзи тушуб, ани феъл-атворидин билуб, ушлаб олдуруб, ҳарчанд бош-оёғини ахтариб, тополмай турурдилар, ногоҳ акса уруб, оғзидин мўм тушти. Анда хатни кўруб, буюрдиким, хўжанинг молини талон қилинглар, хўжани ўзини зиндонға солинглар деб. Аммо хандак йўлини тополмадилар. Хўжани қийнаб сўрдилар, инкор қилуб, билмайман, деди. Хўжанинг қулларидин бири секин келуб Соҳибқиронға бу воқеаларни баён қилди. Ул қулни Соҳибқирон келтуруб, тадбирини Бароқхондин сўрди. Хон айди, бир бола бўлса, бориб хандақ йўлини Хўжадин сўрса, бу сирни билуб келса?! Андан Мирзо қўлини кўксига қўйуб, таъзим бирла турди, ҳарчанд хон ва Амир манъ қилдилар, бўлмади. Акнун, лоилож, жавоб бердилар. Мирзо филҳол, Самарқандға доҳил бўлдилар, боруб диловарлиқ бирла Тўқтемурхонға арз қилуб айдиким, ман кичиклигимда отам улар вақтида дунёларини хўжа Маҳмудға топшуруб, деган эканким, бола ҳозир ёшдур, балоғатға етгандин сўнг берарсиз, деб. Ҳоло, ёшим ўн тўртға етибдур, сиз адолатда бўлсангиз анга мани тўғри қилсалар, молимни талаб қилсам. Хон адолат юзасидин буюрдиким, бу болани хўжанинг қошиға элтинглар деб. Они хўжаға келтурдилар, хўжа они танимади, фалоний нақибни ўғлидурман, отамни моли қайдадур деб, яъни отам олтунларини қаерга беркитуб қўйубсиз, деди. Хўжа Маҳмуд билдиким, бу ўғул сўзунда бир сир бор. Хандақ йўлини билдурмоқ учун анга Хўжа айди, отангни моли қўрғонни шарқ тарафинда, ғуру ошиқон мавзуинда, андин топиб олгил, деди. Мирзо Жаҳонгир билдиким, албатта ушал ерда хандақ йўли бордур. Андин мирзо Жаҳонгир хон қошиға бориб, айди: Сизни адолатингиздин мани омонатим қўлимға тегди, деб хонни дуо қилуб қайтти.

Алқисса, ул кечаси отаси Соҳибқирон олдиға келуб, воқеани бир-бир баён қилди. Амир Соҳибқирон қирқ киши бир улуғ йиғоч остига келдилар. Бу мирзо Жаҳонгир қилғон тадбириға барчалари таҳсин ва офарин ўқудилар. Андин таъйин қилғон ерни топуб, қўрғон тагидин бир одам миқдори бориб, барчалари тун ярмида

карнай чалиб, шовқун қила бошладилар. Ул кечаси Самарқанд ичра андоғ ғавғо бўлдиким, Туқтемурхон ўрдасида етти киши бирла қамалуб қолди. Тўхтамишхон ўрда буржидин ошуб тушти. Соҳибқирон кўруб, яхшилиқ қилғон жиҳатидин анга навозишлар қилди. Анда Тўхтамишхон айди, эй Амир Темур, диловар бўлсанг кишига яхшилиқ қил, ман сени ўлумдин нажот бериб эрдим, сен мани отамға нажот бергил. Амир айди, отангни бағишладук, лекин Саййид Отага нажот йўқ, мунча ишлар бари андин бўлубдур. Тўхтамишхон: кофирларни бағишлаб, нечун мусулмонни бағишламайсан, агар они ўлдурсанг, ўзбек мусулмонлари ичра кўб ғавғо бўлур, Саййид Отани ўлдурма, мани ўлдур, деди. Андин кейин Амир барчасини бағишлади, бош-оёқ либослар берди. Ул етти кишини чиқоруб, мамлакатларга қасд қилмасликға Туқтемурхон ва Тўхтамишхон аҳд қилдилар. Бу сўзни Бароқхон эшитуб, аччиғи келуб, ғазабда бўлуб, Амир Темурни бу ишиким, мандин бежавоб аларни бағишлар, филҳол, аларни ўлдурунг деб ҳукм қилди. Соҳибқирон шаҳр ичра эрди, эшиттиким, Бароқхон етти кишини улдурмоқға амир қилибдур, деб бориб кўрдиким, Тўхтамишхон бўйнидин арғамчи била бойлаб турурлар. Филҳол, Амир Соҳибқирон арғамчини кесуб, ўзи Бароқхон қошиға келди. Анда Амирга хон итоб қилуб айди, нечун мани ҳукмимни тағайюр берурсан, ман аларни қонини тўкмоқға қасамёд қилуб эрдим деб. Амир айди, алар учун мани ўлдур. Хон ғазаб бирла буюрдиким, ушланг бу оқсоқни, деди, нечук Соҳибқирон оёғлариға захм жанг ичра тегуб, андак оқсоқлиги бор эрди. Беклар ғувир қилуб айдилар, Амир Темур санинг учун машаққатлар чекуб, санга кўб яхшилиқ қилди, муни санга асло ёмонлиқи йўқтур, деб. Ҳеч киши Бароқхон сўзини қулоқиға олмадилар. Агар Амир Соҳибқирон Бароқхонни ўлдурунглар деса, неча одамлар ўлдурмоқға тайёр эрдилар. Лекин бу ишларни Амир Соҳибқирон асло парво қилмас эрди. Аммо уламолар ҳукми хон тағайюр булмасун деб алардин андак ҳажамат қилуб қон оқизилсун дедилар. Андин кейин подшоҳона инъомлар бериб, аларни Дашти Қипчоқға юбордилар. Бароқхон ҳеч нима демади. Лекин Амирдин гинаси кўнглида қолди. Андин кейин хўжа Маҳмудни мусулмонларга раис қилдилар. Тамоми мулки, Мовароуннаҳр Тошканд ва Хўжанд ва Хўқанд ва Марғинон ва Андижон ва Кошғар ва Туркистон жатта зулмидин омон топтилар. Чиғатой эли ҳар қайсилари ўз мақомлариға бордилар. Бароқхон йигирма икки йилдин бери Самарқанд ва Бухорода отасини тахти узра эсдин бегона эрди. Андин кейин мунда туролмай, Балхга бориб, Ҳиндувон қалъасиға, ҳало қалъаи Ҳиротда Ҳарак дерлар, анда бир шаҳр бино қилуб, анга пойтахт қилди. Амир Темур Шаҳрисабзға бориб, анда салтанатлик маснадида қарор олди. Ўшул йил Бароқхон элдин солуқ олурмиз, деди. Соҳибқирон манъ қилдилар, бу йил барча эллар қашшоқдурлар, элни тархон қилурмиз, деди. Хон қабул қилмади. Ахир, Соҳибқирон ўз йилқиларидин қанчасини олуб, қанча олтун билан Хонимча молиға ҳисоб қилуб, элни солиғи учун отларға юклаб, хонга юбордилар. Элдин ҳеч нимарса олмадилар. Одамлар Амир бошидин қасамёд қилдилар. Аммо Бароқхон

синглисини асбоби олтун-кумушларини тануб-билуб, юбормай хазинага солдурди.

БУ ДОСТОНДА НОСИР ХИСРАВНИ ЎҒЛИ МАНСУР ИСМЛИК ҚОШҒАР ИЧРА ПАЙҒАМБАРЛИК ДАЪВОСИНИ ҚИЛУБ, МИРЗО ЖАҲОНГИР ИБН АМИР ТЕМУР ОНИНГ БИРЛА ЖАНГ ҚИЛҒОНИНИ БАЁНИ

Андоғ келтурубдурларким, Амир Соҳибқирон Мовароуннаҳрга валий булуб адолатини овозаси ҳар жонибга мунташир булуб, қофила, карвон, савдочилар кунгиллари жамъ булуб, шаҳрдин шаҳр, кентдин кентга борур эрдилар. Қошғардин начанд савдогарлар келуб, Амирға хабар бердиларким, бизни юрт ичра бир киши чиқубдур, пайғамбарлиқ даъвосини қиладур, жуҳҳолдин баъзилар анга имон келтурубдур. Ул уч кун аввал ҳавода туруб, одамларни ўзига даъват қилуб, яна ғойиб булуб, андин кейин бир тоғ узра чиқуб туруб, элга куруиди. Ҳар кишининг дилида нима ният булса, филҳол, анга маълум булуб айтур эрди. Ҳар киши они улдурмакга қасд қилса, узини урарди. Деюрларким, тарихнинг етти юз саксон бешида[1] Амир Темур Соҳибқирон Носир Хисравни барҳам беруб, анинг бир ўғли қочиб, Ҳиндистонга бориб, Кашмир браҳманларидин илму сеҳр ўқуб, андин Қошғар мамлакатларига келуб пайғамбарлик даъвосини қилуб, айтадурким, ман Маҳдий булурман, отим Муҳаммаддур, кунийятим ғобир имомидур, Амир Темур дажжолдур, деб. Баъзи уламолар анга Маҳдий пайғамбарлик даъвосини қилмагай, десалар, начанд жуҳудлар шаҳодат бергай, куб жуҳудлар анинг ботил динига кирибдур, Қуръонни мансух қилибдур, куб кишилар анга итоат қилибдурлар, деб Қошғардин Соҳибқиронга нома келди. Амир билдиким, албатта соҳирдур, хаёлида дедиким, агар борсам, мухолифлар қузғолур ва агар бормасам, ул жодугарнинг сеҳри қандай булур? Андешада ўйлаб, андин кейин йигирма минг кишини Мирзо Жаҳонгир тўрага рафиқ айлаб, куб насиҳат қилуб, айди: Эй кузим нури, уз ишингга омил булуб, билуб иш қилғайсан. Андин Мирзо Жаҳонгир тура Қошғарға яқин етгач, Мансурға хабар бердиларким Мирзо Жаҳонгир тўра келур, деб. Ул айди, ани жангдин манъ қилуб, даъват қилурман. Хонақосига таклиф қилуб, Мирзога киши юборди. Мирзо Жаҳонгир келгоч, кунглида кечгон сирни борини сузлаб берди. Анда Мирзо Жаҳонгир тўра ҳайрон булди, андоғ маърифат қила бердики, Мирзо Жаҳогир йулдошларини барчалари анга итоат қилсалар. Мирзо Жаҳонгир тўра манъ қилуб айди, эй Мансур, санинг муъжизанг қайсидур? Мансур айди, манга гўр қилдургил, анда манинг муъжизаларимни кургил. Мирзо Жаҳонгир буюрди, гўр кавладилар. Анинг ичра тириклай кириб, кетти. Анинг устига олов ёқтилар, уч кундин кейин қабрининг уч еридин ғубор чиқуб, Машриқ тарафига борди. Яна қабрининг атрофидин ғуборлар Мағриб сориға борди. Андин кейин гўр ёрилиб Мансур қабри узра чиқуб турди. Мирзо Жаҳонгир тура буюрди, занжир била

---

[1] *1335 йил.*

бойладилар, филҳол, занжир пора-пора бўлди, анга ким қилич солса, ўзига тегди. Манга имон келтургил ва агар имон келтурмасанг аскарларинг бирла ўтға куйиб, адам, яъни йўқ бўлурсан, деди. Мирзо Жаҳонгир тўра ибн Амир Темур Соҳибқирон андин етти кун муҳлат талаб қилдилар. Анда Мирзо Жаҳонгирнинг рафиқлари айдилар, агар пайғамбар бўлмаса, мундоғ муъжизани кўрсатурму? Қошғар аҳлидин аксар одамлар анга имон келтуруб, ул намозни эллик вақтға таъйин қилуб эрди, ҳар ким тарк қилса, ўлдурди, рўзани олти ой тутинглар, деди, муни буюрди. Тез-тез Мирзо Жаҳонгир тўраға киши юборур эрдиким, манга имон келтурсун деб. Анда Мирзо Жаҳонгир тўра ҳаргиз қабул қилмас эрди.

Алқисса, ишлари жангга оид бўлди. Тонгла иккала тарафдин аскарлар саф туздилар. Мансур айди, манга ғойибдин қўшунлар келур. Мирзо Жаҳонгир тўра сипоҳларига буюрдиким, барчалари оқ кийум кийдилар, майдон ичра жаҳд бирлан, «олло» дерлар. Жарчи хабар бердиким, эй аҳли ислом, вақти жанг бўлубдур, деб. Анда Мансурни кўрдиларким, тева узра минган. Мирзо Жаҳонгир тўра анинг қошиға келуб, анинг қошида туғ кўтарган кишига қилич солди. Ул киши туғини қўйуб, томуғ сариға йул олди. Яна ўзгаси келуб тутти, ани ҳам адам диёриға беркитти. Яна бири келуб, туғни ушлади. Ани ҳам тиғ бирла андоғ мушлади. Ул куни Мирзо Жаҳонгир тўра етмиш кишини томуғ казармасиға жўнатти. Лекин яна бир ушлаб, алам ер узра ҳаргиз йиқилмади. Ул куни Мирзо Жаҳонгир тўранинг етти жойиға жароҳат тегди. Мирзо Жаҳонгир тўранинг журъатига Мансур ҳайрон бўлди. Иккала аскар жудо бўлди. Андин кейин Мансур сеҳриға муқаййид бўлуб, қанча ўт ва ўланг ва арфа ва буғдой ва экмак ва пахмо қувлотларни қўй этиға қўшуб, они қайнатиб, куб таъомларни қўшуб, нома бирла Мирзо Жаҳонгир тўранинг қошиға юборди. Номада айтубдурки, эй Амир Темур ўғли, биз каримлардин бўлурмиз, агарчанди, сиз бизларни ўлдурмоқға келсангиз ҳам, бизлар сизларни меҳмон, ҳурмат қилуб, зиёфат лозимотларини қилурмиз. Сизлар, албатта рад қилмағайсиз, анда Мирзо Жаҳонгир хоҳладиким, олмайин қайтарса, анда йўлдошлари айдилар бизларни отимизни сипоҳ, дерлар, қайтариб юбормасмиз, деб барчалари тақсим қилуб едилар. Арфа бирла ўтларни отлариға бердилар. Уч таъомни тановул қилгонларга ногоҳ қичитма пайдо булуб, қутур булдилар. Аъзоларини қашигон еридин қон жорий бўлар эрди, яна ем еган отларни тезагидин сунгак каби чибинлар пайдо булуб, кимарсани чоқса, ўрнидин, филҳол, қон жорий бўлар эрди. Отлар ҳам арғамчиларини узуб, тоқатсиз бўла бердилар, ҳарчанд қилуб, туролмадилар, тобора зиёда бўлди. Лоилож, ярим кечада туруб, йўл юрмоқға юзландилар. Соати юруб эрдилар, муқобилларидин олов ҳозир бўлди, барчалари қўрқуб, юрмадилар. Мирзо Жаҳонгир тўра ёлғиз ўзи бораверди. Ўт ҳам Мирзоға қаршу келуб, ғойиб бўлди. Мирзо Жаҳонгир тўра ҳайрон бўлуб орқасиға қайтуб эрди, иккинчи яна олов кўрунди. Яна Мирзо ўт олдиға борди, яна ўт ғойиб бўлди, учинчи бўлгандин кейин Мирзо ҳамроҳлари бирла ўтни олдиға бордилар, ўт йўқ бўлуб, бир қаландар ҳозир бўлди. Мирзо они бирла мулоқот бўлуб

бир-бирини сирри аҳволларини сўраштилар. Мирзо аввалдин охирғача воқеани бир-бир баён қилди. Қаландар айди, мани Мавлоно Саъдиддин дерлар, Қошғар элидинман. Соҳиб ҳидоятни шогирдлари бўлурман. Мансур манга даъват қилди, ман инкор қилдим. Кейин мани ўлдурмоқға қасд қилди, қочиб бул ерға келиб эрдим, ҳазрат Ҳизр алайҳис салом келиб айдилар, сабр қилгил. Чиғатой элидин келиб санга мадад еткузурлар, бориб ул ҳаромзодани ботил ишларини барҳамургул. Ман айдим, улар келгунча, манга аннинг сеҳридин зарар етмасун, кейин ул зоти боборакат манга исми Аъзамни ургаттилар. Бир кишидин бошкаға айтмагил дедилар. Қачон ўқусам етмиш минг фаришта ҳозир булурлар. Ўшул кўрунуб ғойиб булғон ўт анвори малоикдурлар. Мирзо Жаҳонгир айди, эй тақсир афандим, энди нима қилурмиз? Мавлоно Саъдиддин айдилар, қайтинглар, ман сизларни орқаларингиздин борурман. Мирзо Жаҳонгир айди, аскаримиз бетобдурлар. Мавлоно буюрдиларким, бу ерда бир қудуқ бор, шунинг сувидин ичинглар. Филҳол, ичтилар, соғайдилар.

Алқисса, Мирзо Жаҳонгир Мавлоно Саъдиддин афандим сўзлари бирла Мансур жангиға юз қўйуб боравердилар. Хабар Мансурга Чиғатой аскари қайтиб келурлар деб эшитуб, ҳайрон булди. Алқисса, икки тарафдин аскарлар келиб, бир-бириға муқобил бўлдилар. Мансур ўзи майдон ичра кириб, баҳодур талаб қилди. Шер Баҳром анинг бирлан бориб ҳарба қилди. Шер Баҳром мажруҳ булди. Ким бориб ул нобакорға ҳарба қилди, филҳол, ҳалок булди. Анда Мансури лаъин қичқириб айдиким, эй одамлар, манинг мўъжизамни кўрурсиз, нечук имон келтурмассиз? Шул вақтда бир тарафдин чанг-ғубор пайдо булди, курсалар Мавлоно Саъдиддин келубдурлар. Мирзо Жаҳонгир тўра бориб ул кишини мулозиматида булдилар. Мавлоно афандим маркабдин тушмасдин уруш йўлини туттилар. Мансур хоҳласа, аларға ўқ отса, қўлидин ёсини олиб ерға ташладилар. Анинг қавмлари буларни устиға тукила берди. Мирзо Жаҳонгир, филҳол, от узра минуб Мансур шумни ўртаға олиб бойладилар, етти мартабағача қилди, пора-пора булаверди. Бу ишға барчалари ҳайрат бармоқин тишлаб, ҳеч илож тополмас эрдилар, ногоҳ юзида бурқаъи бирла бир кимарса келди, от ва аслаҳоси қора турур. Мирзо Жаҳонгир хоҳласаким, ани қилич бирла уруб, ҳалокатға еткурса. Ул кимарса айди, мани ўлдурмагил, санга яхшилик қилурман, яна заифадурман. Мирзо билдиким, қиз турур ва оти Қойлиқдур. Мансур шумни қизи эрди. Мирзо Жаҳонгирни кўруб, ошиқ булуб, муҳаббат майидин ичиб, маст эрди. Айди, мани отамни бойласанг, албатта бошини қилидин бир тола олиб боғланглар. Сўнгра Мирзо Мансурни бойлаб асир қилиб, аскариға шикаст бердилар. Андоғ қирғин бўлдиким, ғавғо ошуб, қизил денгиз тошуб, ул шумлар жони кочиб, томуғ казармасиға бориб қамолур эрди. Қолгонлари қоча бошладилар. Андин кейин ул бадбахт Мансурни тоғ узра олиб чиқиб, пастга ташладилар, ўлмади. Ҳарчанд қилдилар ул нобакор шумни ҳалокатға еткура олмадилар. Охир, Мавлоно Саъдиддин айдилар, мунинг қатлига сабабни яна қиздин сўранглар. Мирзо Жаҳонгир

қиздин мунинг сирини сўраб эрди, қиз айди: шартим бор. Эй Мирзо афандим тўрам, мани хотунлиқға қабул қилсанг айтурман. Мирзо қизни олмоқға аҳд қилди. Андин кейин Қойлиқ айди, кўк туслиқ бокира қизни ҳайзининг конидин қилич дамиға суркаб, анга солгил, андин кейин ўлур, тадбири шулдур. Илло, мунинг суҳриға иложи йўқ, ҳарчанд кўк туслик қизни ахтариб тополмадилар. Сўнгра мулоҳаза қилсалар Қойлиқни ранги кўк турур. Филҳол, анинг ҳайизидин қиличға суркаб, Мансур қув, фалокатни увъи ҳалокатиға еткурдилар. Ўшул вақт ул шум мани қотилим олти ойдин зиёда умр кўрмас, деб эрди. Мансур барча қавмлари била томуғ шаҳристониға боргандин кейин Мирзо Жаҳонгир аҳдиға етиб, ул қизни никоҳиға олди. Бир кеча хилват қилуб, гул ғунчасини узуб эрди, анинг оғзида сассиғи бор эрди, анга тоқат қилолмай, эртасиға они мадҳуш қилиб, сандуқ ичра солуб, денгизға ташлаб юборди. Қазора бир хилват била анинг қорнида ўғул пайдо бўлғон эрди. Ул сандуқ дарёдин қалмоқлар қўлиға келиб тушти. Ул қиздин шаҳзадо султон Муҳаммад тўра туғулди. Аммо қалмоқлар они Кубкинбек атадилар. Иншоолоҳи таоло, анинг хуружи ҳам ушбу китоб ичра сўзланур. Андин кейин, Мирзо Жаҳонгир тўра Мавлоно Саъдиддинни олиб Бухоро сариға келдилар. Мавлоно Саъдиддин Нақшбанд пиримға мурид бўлуб, хизматларида бўлдилар. Мирзо Жаҳонгир отаси олдиға Самарқандға келди. Амир Темур нури айнларини саломатлигин кўруб, куб хурсанд булди.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ЖАҲОНГИР ТЎРА ИБН АМИР ТЕМУР БАЛХ ЮРТИҒА БОРИБ, БАРОҚХОН НОМЕҲРИБОН ТОҒАСИНИ ҚЎЛИДА ШАҲОДАТ ТОПГАНИ. АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БОРИБ, БАРОҚХОННИ ЎЛДУРУБ, АНДИН КЕЙИН ҲИНДИСТОННИ МУСАХХАРА ҚИЛҒОНИНИ БАЁНИ

Алқисса, ўшул йилларда Самарқанд ичра хўжа Абдуллани қизи илми нужумға куб маҳорат пайдо қилиб, ҳар кишини кунглидаги сиррини айтур эрди. Мирзо Жаҳонгир тўра била Мирзо Умар тўра иккала оға-ини ўшул раммола қизни қошиға бордилар. Аммо ул қиз гўзалликда анинг назири йўқ эрди. оти Сокина бону, кузлари жоду, киприклари ҳунрез, қошлари қилич каби тез, юзи мисли куёш, лаблари ақиқға ўхшаш ва тишлари дурға ўхшаш эрди. Қошлари ҳилол, буйлари ниҳол, кузлари чўлфондек эрди. Анда қиз олдиға парда ташлаб икковларини чақиртуруб айди, муддаоларингизни кўнгилға олиб туринг деб. Андин кейин қиз қуръа солиб. айдики, иккалангиз кунглингиз ичра муддао бир нимарсаға бўлубдур. Ул нимарса икковларингга баробар ҳосил бўлмагай. Булар айди, бизға маълум қилгил? Қиз филҳол икковинг мани талаб қилуб келибсиз, деб пардани ўртадин кўтариб эрди, иккаласи анинг кўруб, хаёл қилса, парвонадек они сирожи ҳусниға урса. Мирзо Жаҳонгир айди, ман олурман. Мирзо Умар айди, ман олурман. Икковлари низода эрдилар, қиз мирзо Умарни ихтиёр қилди. Мирзо Жаҳонгир Мирзо Умарни аъзосини ярадор қилиб

қизни олиб қочиб қўшинига келди. Мирзо Умар келиб воқеани Амир Соҳибқиронга арз қилди. Мирзо Жаҳонгир турани чақириб, Амир итоб қилди. Мирзо Жаҳонгир айди, қиз мани хоҳлабдур. Мирзо Умар айди, мани хоҳлабдур. Андин кейин Сокина бонуни чақирдилар. Қиз келиб Мирзо Умарни ихтиёр қилди. Андин кейин Соҳибқирон Сокина бонуни никоҳ қилиб Мирзо Умарга ақд айладилар. Ул қизни Мирзо Умар тура ғунчаларини очиб, қизил баргларини сочиб эрди. Муни кўруб Мирзо Жаҳонгир тура инисини ўлдурмоққа қасд қилди. Сокина бону бу ёмон ҳаракатдин хабар топиб, Мирзо Умар турага айди, эй тўрам, афандим, бу кеча мани ёнимдин йироғ ётғил, тонгла келиб мани бошим узра бир хат бўлғай, они очиб ўқугил, деб Мирзо Умар турани ўзга ерга юборди. Ул кеча Мирзо Жаҳонгир тура келиб инисини ахтариб тополмай, Сокина бону бечорани шаҳид қилиб чиқиб кетти. Эртаси Мирзо Умар тура келиб кўрсалар хотини шаҳид бўлубдур, боши узра хат бордур, олиб кўруб мулоҳаза қилса, мани қотилим санинг оғанг бўлди, дебдур. Хатни Амир Соҳибқиронга олиб келди. Андин кейин Соҳибқирон Мирзо Жаҳонгир турани ушлаб, неча дарра уруб, зиндонға буюрди. Филҳол Мирзо Жаҳонгир турани хотуни бу сўзни англаб, ўзини чўри суратида қилиб бориб, Мирзони зиндондин чиқориб, ҳарамга олиб келди. Мирзо Жаҳонгир тура хотуни бирла видоълашиб, ярим кеча палла Балх сарига қочиб, Бароқхон қошига кетти. Тонгласи Соҳибқирон эшитиб, ғафурмади, лекин ўғлини борғанига мағмум бўлуб, Бароқхонни меҳрини йўқлигидин қайғуда эрди. Аммо Мирзо Жаҳонгир тура Балхга яқин етгач, Бароқхон хабар топиб, жиянини олдиға кўринушга неча беклар била чиқти. Кўб риоятлар қилуб, шаҳр ичра олиб кирди. Ўшал вақт хўжам Баҳовуддин муридларидин Хўжа Порсо хўжа Абу Насрни оталари Балхда эрдилар. Ул киши Нақшбандий силсиласига балх элини даъват қилиб, сулук тебратур эрдилар. Мирзо Жаҳонгир тура бориб, ул кишини хизматида бўлди.

Алқисса, неча кун ўтгандин кейин Бароқхон бениҳоят аскар ва қўшун йиғиб, Ғазвин шаҳри узра Султон Масъудга ёв қилиб юборди. Султон Маъсуд беклари ва сипоҳлари барчасини аскар бориб ўлдуруб, Ғазвинни кўб хароб қилдилар. Аммо Султон Маъсудни бир қизи бор эрди, кўб туйғун, соҳиб фитрат эрди, гўзалликда юзи қуёшдек, баданлари кумушдек эрди, кўзлари чўлфондек, лаблари хандондек, тишлари дурдек, ўзи бир ҳурдек қиз эрди. Неча чўриларини ўзига ҳамроҳ қилиб, кажаваларга тушуб, теваларга юклатуб, хўжа Муҳаммад Порсо ҳовлиларига «доруломон», деб келиб тушти. Ўшал вақтда худой аззужални арслон йигитларни хўжани ва ҳоқони расул алайҳис саломни куёвлари тўрт ёр нозанинни бирлари Асадулло ғолиб Али ибн Абу Толиб каримуллоҳ важиҳа афандимиз ҳазратларининг қабри муборакларига яқин бир беша тўқай бор эрди, андин бир йўлбарс чиқуб келиб ҳазрат Али ризо оллоҳийнанинг қабри шарифларини зиёрат қилиб, ҳеч нимарсага зарар қилмай, яна тўқай ичра кириб кетар эрди. Агар бир кимарса ул йўлбарсга дахл қилса, Балх шаҳрига офати пайдо бўлар эрди. Бу воқеани қиз эшитиб эрди. Аммо Бароқхон

англаб қизға киши юборди, мани ақдимни қилсун, деб. Яна Мирзо Жаҳонгир киши юборди. Маҳмуда мани қабул қилсун, тоғам Ғазвинини хароб қилиб, балки гумон ғолиб, Балхғача хароб қилғай, анга бормасун, манга келсун, деб эрди. Маҳмуда жавобиға айди, [illegible] зиерат қилгувчи арслон бор эмиш, куб-куб мунаққаш эмиш, ким [illegible] тутуб [illegible], [illegible] мани маҳрам булсун, шул ишни уҳдасидин чиққон кишини қабул қилгумман, деб.

Хўжа Муҳаммад Порсо бирла маслаҳат қилиб, ул қиз ушбу ғазални номаға ёзиб юборди.

Назм:

Отим Маҳмуда бинти шоҳ Масъуд,
Бобом оти яна Султон Маҳмуд.
Ота-боболарим ислом шоҳи,
Бошида афсарий заррин кулоҳи.
Мани бул ерға келтирди худойим,
Сабо очган эмас банди қабоим.
Сочимни шона айлар бўлса ҳар кас,
Сочим савдосидин юзимни кўрмас.
Эрон тутган эмас зулфим асосин,
Кўзимға ман чекуб сурма ҳаёсин.
Хино исмат ила гулранг иликим,
Бу ишларға ёзиб таҳрир килким.
Бил охир рўзғор сифла берур,
Бул ерларда қилуб шарманда музтар.
Сочим бўлди ўзимни бўйнима банд,
Манга зиндон эрур бу шаҳр ила канд.
Истаб келиб бу ерға индим,
Эгам тангри таолоға сиғиндим.
Турубман хўжани манзилларида,
Кўнгиллар ғам йироғидин дарида.
Манга талаб эса қилсун сўзумни,
Кимарса анга топширсам ўзумни.

Андин кейин Хўжа Муҳаммад Порсо Бароқхон олдиға номани келтурдилар. Мирзо Жаҳонгир хон била шарбат ичиб ўлтуруб эрди, хўжа боргач, шаробларини беркиттилар. Хўжа Порсо хонга воқеани баён қилдилар. Хон эшитиб ўн минг кишини ўзига ҳамроҳ қилуб, барчаси туфангчи эрди, бориб йўлбарсға муқобил бўлуб курсаларким, кўб нақши нигор ила мунаққаш, бу сифатда арслонни киши кўргон эмас. Бирдан они милтиқға туттилар. Арслон қочиб тўқай ичра кирди. Тўқайға еткунича йўлбарсни ўн ериға уқ тегди. Милтиқларни шавқуни Балхни барчасиға эшитилди. Арслон тўқай ичра кириб, ғойиб бўлди. Хон арслонни мажруҳ қилуб, ололмай ўрдасиға қайтти. Мирзо Жаҳонгир муни эшитиб, аслаҳа-ёроғларни тоқинуб, тўқайга қараб бораверди. Қўшун бирла бориб, қониға зомин бўлмайин деб, ёлғуз ўзи бориб.

тўкай ичра кирди. Арслонни кўрдиким, ёнида яшил туслиқ нуроний бир киши йўлбарсни манглайин силаб турурлар. Айдилар, эй йигит, умрингни зоеъ қилмагил, ҳар ким муни ҳалокатға еткурса, фалокатга дучор бўлур. Эй ўғул, бу [illegible] [illegible] Мирзо Жаҳонгир тура, бу сўздин кўнглига қўрқув тушуб, қайтти.

Ровий айтуркимким, Бароқхон била Мирзо Жаҳонгир тўра иккови [illegible] қолиб бўлдилар. Мирзо Жаҳонгир тура айди, ул зоти шарифни салобатидин сиз ким деб отларини сўролмадим.

Алқисса, Маҳмуда айдиким, хон бирла Мирзо икковлари мани назримдин устунлар, қайси бирини ёқтурсам, они куёвлиқини хоҳлаюрман. Андин кейин, Бароқхон била Мирзо Жаҳонгир узларига ва отларига зеб бериб, қизни олдидин ўттилар. Қиз Мирзони кўрдиким, гўзалликда юзи раънодек, бўйлари сарв ё санубардек, они қад қоматини кўруб, устидин гуллар соча бошлади. Бароқхон муни кўруб, кўнглига кина олди. Ўшул куни кечқуруи хон неча кишини мукаммал ва мусаллиҳ қилиб бир ерға беркитиб кейин меҳмонхонага зеб ва зийнат бериб, таъому шароблар тайёр қилуб, Мирзо Жаҳонгирни талаб қилиб, таъомларни еб ултурган ҳолда, они баҳор умрига хазон самумин еткуруб, барча мулозимлари келиб, Мирзога қилич сола бошладилар. Мирзо Жаҳонгир тўра нечасини ўлдуруб ва нечасини ялиқ қилиб, охирида Мирзони бир қўли узулуб, қонға буёлуб, аъзоси чузулуб, оёқ узра йиқилуб қолди. Мирзо айди, эй золим тоға, мани бул кун ўлдуруб, тонгла отамга нима жавоб дерсан? Андин кейин Бароқхон ханжар била жиённи ул бевафо тоғаси калласига уруб, танасидин ажратиб шаҳид қилди. Ул кеча Балх ичра кўб шўришлар пайдо бўлди. Эртасиға хужа Порсо эшитиб келдилар. Бароқхон Мирзо Жаҳонгир турани бошини лаган ичра солуб, ҳақорат қилиб ултурубдур. Хужа Порсо айдилар, бу кун сан муни бошини ҳақорат қилурсан, сани бошингни ҳам ўзгалар ҳақорат қилур. Хужа Порсонинг сўзиға Бароқхонни аччиғи келди, аммо ҳеч нима деёлмади. Хужа Порсо туруб уйига кетгандин кейин Бароқхонни ҳузуридагилар айди, нечук Хужа Порсони қатлға буюрмадинг? Бароқхон айди, Хужани боши узра аждаҳо кўрдум, сўзлай десам дамига тортғудек.

Андин кейин Хужа Порсо афандим Балх одамлариға ҳар кишида ақл бўлса, узини чет-ёқаға олсун деб Бухороға келдилар. Бароқхон Мирзо Жаҳонгир турани бошини қўрғон остиға ташлади. Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Бароқхон хизматида бир ҳинду бор эрди, Бароқхонға муқарраб эрди, қанча харж керак бўлса топуб берур эрди. Аксар вақт Бароқхонни ўрдасида юрур эрди. Мирзо Жаҳонгирни ҳаётлигида кўб яхши кўрар эрди. Мирзо Жаҳонгирни ўлигини ёшуруб уйига олиб кетти. Хон эшитиб ҳиндуни талаб қилди. Бароқхон айди, ман ўлукни куйдурурман, нечук олиб кеттинг? Ҳинду айди, ман анга раҳм қилдим, гўрга кўмғайман. Хонни дўсти учун ҳеч нима демади. Соатидин кейин амр қилди, бор, ўлукни келтур, деб. Аммо ҳиндуни тўрт ўғли бор

эрди. Бирини ўлдуруб, калласини олиб, жасадини қон ичра солиб, ул хинду бечора «путтур мари ават чиливув» деб, йиғлай-йиғлай келтуруб хонға берди. Лекин хиндуларни расмида олгон нимарсани келтуруб бермоғи номус эрди. аниг учун Мирзони уликини [illegible] Куйгандин кейин хонга маълум қилдилар, Мирзо эмас, ҳиндуни ўғли деб. Яна хон ҳиндуни талаб қилиб, нечук мундан қилдинг деб [illegible] қилди. Яна хинду хўб. Мирзони ўликини келтурай деб уйига келиб, лонлож, яна бир уғлини суйуб, калласини уйга қуйуб, «путтур мари ават чиливув» деб йиғлаб, танасини хонга олиб бориб берди, айди: Мана Жаҳонгирни ўлуки. Они ҳам куйдурдилар. Кейин билдиларким, ўзини ўғлидур. Мирзо эмас. Яна хон сиёсат бирла хитоб қилди, аччиғ, ғазаб била Мирзони ўликини келтур, кабоб қилай, бўлмаса санга қаттиғ азоб берурман, деди. Яна ҳинду бечора уйига келуб, илож тополмай, яна бир ўғлини бошини қирқиб, чуқурға солиб беркитиб, танасини қоф ичра тиқиб, орқасиға кўтариб олиб йиғлай-йиғлай «путтур мари ават чиливув» деб яна Бароқхонни қошига келтурди. Ани ҳам куйдурдилар, яна хабар топтилар, Мирзо Жаҳонгир тўрани жасади бу эмас. Ҳинду бечорани ура-ура келтур, деб юбордилар. Ҳинду анда ҳайрон ва саросима булуб, туртунчи ўғлини суйуб, ҳасрат утиға куйуб, танасини кофға солиб, орқасиға қуйуб, калласини бир ерға ташлаб қайғу била кўзини ёшлаб. ул ҳинду бечора бир ёғда Жаҳонгир тўрани муҳаббати, яна бир тарафда фарзандларини аламидин йиғлаб «путтур мари ават чиливув»ни айта-айта хонға ўғлини жасадини Жаҳонгир тўрани тани деб элтуб берди.

Алқисса, ушул кун ичра тўрт ўғлини бир-бир ўлдуруб. элтуб берди. Барчаси куйуб, адам чўлистониға кетти. Яна Бароқхон билиб, аччиғи келиб, ғазаб била ваҳшат қилиб эрди, муҳлат сўради. Эртага келтуруб берайин деб, ушул кеча Мирзо Жаҳонгир тўрани улукини шаҳрдин ташқари олиб чиқиб, бир ерға дафн айладиким, киши ахтариб тополмас. Келиб бир мусулмон дўстиға айди, мани Бароқхон ўлдурса фалон мавзеъдаги ерға кўмгил, мусулмон бўлдим, деб васият қилди. Эртасиға хонни олдиға борди. Хон ҳиндудин Жаҳонгирни жасадини сўради. Ҳинду айтмади, ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Андин кейин ҳиндуга бениҳоят кўб азоблар қилдилар, охири қийнай-қийнай азоб ила ул хинду бечора ўлди. Дўсти васиятиға амал қилиб, намоз ўқуб, ўликини элтиб таъйин қилгон ериға дафн айлади.

Алқисса, хўжа Порсо Бухороға келиб, андин кейин Соҳибқирон қошлариға бориб, нури айнларини шаҳид ўлгонини бир-бир баён қилди. Бу сўзни эшитиб, Амирни тоб-тоқатлари қолмади. Бу кунни эртаға қўймай, аскар йиғдуруб, анда ҳисобу сони йўқ аскарлар ғуж-ғуж, туп-туп булуб, ўзбакдин, тожикдин, қозоқдин, қирғиздин, ҳар элатдин олиб, қизил байроқ, яшил байроқ, оқ байроқларни кўтариб Балхға равона бўлдилар. Бир неча кун йўл юруб, Бароқхонни шаҳриға бориб, бирдан Бароқхон ўрдасиға от қўйдилар. Неча одамларни адам диёриға юбориб, Бароқхонни ҳалок қилиб, тахтдин тобутға олдилар. Балх вилоятларини фатх

айлаб, андин кейин Ҳиндустон мамлакатларига юзландилар. Эрон, Ироқистон ва Ҳиндустонларга овози ғулғула тушти. Ўзбакистондин Амир Темур деган соҳибқиронлик даъво айлаб, хуруж қилибдурмиш деб, улар ҳам аскар йиғмоқга машғул бўлдилар. [illegible] йўл кезиб, йўл кезиб бир баланд тоғ узра тушти. Бир неча [illegible] тоғ устига чиқордилар, [illegible] тушиб [illegible] Амирга [illegible] Айтдилар, эй [illegible] тоғни орқасида бир ғор кўрдук, анда [illegible] мултони соҳир ўлтурур, мундин бошқа йўл йўқтур, агар муни олдидин ўтса ғордин ели чиқуб, барчани ҳалок қилур, ҳеч кимда ҳад йўққим, бошқа йўл топиб ўтса. Анда бир неча кун чодир байроқларни тиктилар. Сўзга етук умаро, вузароларни жамъ қилиб, маслаҳат қилдилар. Андин кейин қирқ чоғлиқ машҳур, баҳодурлар ва паҳлавонлар ушал ғорни олдиға бордилар. Ногоҳ ул ғордин иссиғ шамол чиқиб, бу йигитларни ҳалок қилди. Ул баҳодурлардин бири юз машаққат била омон қолиб Амир Соҳибқиронға, арз қилди. Андин кейин ҳукамолар айди, ул аждарҳони нафасидур дедилар. Амир Соҳибқиронға бу сўз маъқул бўлди. Андин кейин ҳукомолар илми ҳикмат била бир неча баҳодур диловарларга сут егизиб, ушал ғорға юборавердилар. Кейинидин аскар била Амир Соҳибқирон ҳам йўл олдилар. Аҳли ҳикматлар бир неча ёрғоқ саночларда сут бирла шароб олиб бордилар. Буларни кўруб мўлтонилар сеҳрга муқаййид бўлдилар. Ҳамма исми Аъзамни ўқуб боравердилар. Булар борган замон ул мўлтониларни туттилар, ғорни оғзиға яқин чуқур ковлаб, сутни тўктилар. Андин кейин бирлари чуқур қилиб, заҳарни тўктилар. Ўшул замон ғордин ғавриллаб шавқун солиб итувратлик, арслонувратлик аждаҳолар сутни кўруб чиқиб ичиб, қайтаруб яна заҳардин ичиб, масти лоаъқл бўлуб йиқилдилар. Андин кейин бир аждарҳо чиқдиким, бўйи чинордек, йўғонлиғи минордек, икки кўзи машъалдек ёниб, ранги қора, нафасини заҳри оламни хароб қилур. Филҳол, сутни ичиб, қайтариб қусти. Андин кейин келиб, заҳарни ичиб масти лоаъқл бўлди. Анинг бўйни узра бир илонни кўрдилар, бениҳоят чиройлик, боши қизил, қуйруғи яшилға ухшаш, орқа била қорни оқ, ул барча аждарҳо ва илонларни султони эрди. Филҳол, Амир Соҳибқиронға келиб салом берди. Андин кейин айди, эй Амир Темур Соҳибқирон афандим, ман илонларни подшоҳи бўлурман, Сулаймон пайғамбар алайҳис саломни замонларидин бери бул ғор ичра макон қилиб эрдим. Ҳазрат Сулаймон пайғамбар алайҳис салом манга айтиб эрдиларки, Муҳаммад пайғамбари охир замон умматларидин, анинг авлодидин қизи Сайидадин туғулгон бир соҳибқирон бу ерга келур, бул ғорда қанча олтун бор, сизнинг насибангиздур олинг, деди. Андин кейин ул илон айди. Ман ҳам Муҳаммад алайҳис салом умматларидин бўлгаймен, деб Калимаи Тоййибани айтиб, имон келтурди. Андин кейин ул илон барча аждаҳоларни бошлаб тоғ узра чиқуб кетти. Андин кейин Амир Соҳиброн ғор ичра кириб кўрдиларким, етти хум тўла олтун турур, барчасини ташқариға олиб чиқиб тақсим қилдилар. Кўрсалар, барча тиллосига Жамшидни сиккаси урулгон. Андин кейин аскарлар шавқ-завқ

билан тоғдин ўтуб, неча муддатда Жалолий чўлиға келиб чодирларни тикиб қарор олдилар. Аммо Жалолий отонгони шул эрдиким, Султон Жалолиддин Хоразмнинг хони, Чингизхоннинг набираси қушун йиғиб келиб. Хиндустон халки била жанг қилиб қайтиб [illegible]

[illegible] Хиндуларни шохи Ма[illegible] биаларға қаршу чиқиб; фалон мавзеъға тушти, яна Кунак[illegible] паҳлавон ҳам тўқуз минг баҳодур ва диловарлар била ҳинду аскариға келуб қушулди. Муни эшитиб, дарҳол Амир Соҳибқирон сипоҳларини буюрдилар. Сипоҳлар бориб ҳиндуларга муқобил бўлдилар. Ул кун кеч бўлуб, тонг отқунча баҳодур ва паҳлавонлар жангини маслаҳатини қилдилар. Амир Соҳибқирон ул кечани тиловати Қуръон била ўткуздилар. Субҳ бўлгоч суфилар азон айтиб, мусулмонлар намоз ўқудилар. Ногоҳ офтоб чиқғондин Амир Соҳибқирон жарчиға буюрдиларким, жангга табал, барабан қоқсунлар дедилар.

Алқисса, кофирлардин ҳам нақора, карнай овози келди, соатидин кейин Кунакдахат деган паҳлавон уч филни бир-бирига қушуб боғлаб, устиға темурдин ҳужра қилиб, ул ҳужра ичра ул кофири бадбахт мусулмонлар тарафға қараб келаверди. Аскарларга яқин келиб турк тилида айди, бу филни курдингизлар, эй турк аскарлари, бул ерға бошларингизни ўлумға бергали келдингизларму, сизларни бу жойларга ким бошлаб олиб келди, йўлдин адашиб келдингларму, эй бечоралар, ҳали ҳам эсларингиз борида этакларингизни ёпуб, уйларингни топуб, жойларингга қайтинглар, беҳуда шарманда бўлманглар, уёлиб қолурсизлар, мани паҳлавон Кунакдахат дерлар, ҳар ким манга муқобил бўлса, рахтини елга берурман, бекларингизни тахти-бахтини барбод урурман, бу филимни кўрдингму, беш юз ёшга киргандур, унча-мунча шаҳру кендларингни бурундоғи чуқмори била уруб хароб қилгай. Кўзимизга ожиз ва ночиз бўлуб, заиф курунурсиз, холо, Маллухон подшоҳимиз айдиларким, меҳмонларга айғил, урушға майллари бўлса, маслаҳат қилсунлар, бўлмаса, байъат қилуб, шаҳримизға кириб, тамошо қилиб, инъом ва сийлов олиб, биздин рухсат сўраб, вилоятлариға қайтсунлар. Бўлмаса, бошлари узра ғавғони ортту-рурлар, ўзлари билгай, деб куб муболаға била сиёсат қилди. Андин кейин ислом аскарларидин Саидбек баҳодур анинг сўзиға қаҳрланиб, аччиғи зиёда бўлуб, ғайратидин дарҳол туруб, Амирдин фотиҳа олиб, бирдан ҳайқируб, шавқун солиб майдонга кирди. Ўшул замон Кунакдахат бир ўқ била Саидбек баҳодурни шаҳид қилди, муни кўруб оғаси амир Боязид ёқосини йиртиб, икки юз баҳодурни олиб, наъра тортиб, анча муқобил бўлдилар. Кунакдахат кофир бир дамда барча баҳодурларни ҳалок қилди. Барчалари шаҳид бўлуб, руҳ тутилари жасад шаҳристонидин учмоғ шакаристониға тайрон қилдилар. Андин кейин Амир Қора баҳодур юз диловар била анга бирдан ҳамла қилдилар. Ул бадбахт кофир

буларни ҳам шаҳодат даражасиға еткурди. Уч кунғача мусулмонлардин келуб, ўлмакдин ўзга чора топмадилар. Тўртинчи Куни Амир Соҳибқирон ғайрат ва ҳимматн жўшға келиб, муборак туғ ва байроқларини кўтариб, тўрт юз ғайрати ва ҳимматн баланд [illegible] Амир Темур Соҳибқироннинг [illegible] олиб [illegible] Кунакдахат кофир муни кўруб, ғингланиб туруб эрди. Шоҳрух тўра бошлиғ аскарлар бирдан от қуйдилар. Бул тарафдин ҳинду кофирлар жангға ўзини урди. Оламға тарақа-турук, аслаҳа-ёроғларни овози тўлди. Бул тарафдин турк, ўзбаклар, ул тарафдин ҳинду бадраклар ул қорасаклар бирла андоғ уруш қилдиларким, иккала тарафда ўлуклар ханнот қофидек тўб-тўб бўлуб қолаверди. Қазо дўкончилари бу юкларни адам аробасиға солаверди. Тана фолизидин калла ҳандалаги узулуб, жасад фалаги чўзулуб қиру сойда ётаверди. Қонлар жилға-жилға бўлуб оқаверди. Ул кунда барчаларини ақли шошиб, қиргинлари ҳаддин ошиб, қизил денгиз тошиб, ҳинду бадбахтларни боши қора тарбуздек юмалануб, жасадлари даванг қабақдек ёрилиб, қўл-оёғлари тарракдек тириллаб, бодрингдек дириллаб, аъзолари узв бўлуб, бўлак-бўлак жузв бўлуб, ҳар ерда ўйнаб ётур эрди. Бу урушларга фалак ҳайратда бўлуб, офтоб беркинди. Малаклар таажжуб бармоқини тишлар эрди. Оламни зулумот бости. Амир Темур Соҳибқирон саросима бўлуб туруб эрдилар, денгиз жонибидин чанг чиқиб, чанг ичидин қора кийумлиқ, қора отға миниб, бир йигит қўлида исфахоний қилич, бирдан келиб, «оллоҳу акбар» деб, Кунакдахат кофирни бошига андоғ урдуким, анинг овозидин олам ларзаға тўлди. Ул кофирни жони томуғни темир ҳужрасиға бориб қамалди. Муни кўруб мўғ ила ҳиндулар қоча бошлади. Мусулмон ўзбаклар аларни қонини соча бошлади. Аҳли ислом андоғ зафар топтиким, ўз тус-тусидин отмоқ, чопмоқ, санчмоқ, қувламоқ, сукмоқ, йиқмоқ, найзаламоқ, қиличламоқ, шоқирлатиб, тоқирлатиб урур эрдилар. Ҳинду бадбахтлар бошиға андоғ қиргин туштиким, ҳировул, қул, жаронгор, баронғор, чиндовил бир-бириға аралашиб, сафлари буаулуб, танлари чўзулуб, отлари қоқилуб, уалари йиқилуб, кўзлари сузилуб, жонлари узилуб, тилларин чайнаб, отлари ўйнаб, туғ-байроқлари ағнаб йиқилди. Қолғонларин жони оғзиға тиқилди. Маллухон подшоҳ кўрдиким, аскариға гўё офат юзланубдур. Маллухон қўрқуб қочиб, шаҳриға қамалди. Аскари ислом андоғ фатҳи нусрат топтиким, беадад ва беҳисоб ўлжалар олиб бориб, жойларида қарор олдилар. Амир Соҳибқирон ўз чодирлариға борсалар қора от боғлиқ турур, чодир ичра кўрдиларким, Ўлжой Туркон, яъни Камол хоним ўлтурур. Амир Соҳибқиронни кўруб, дарҳол ўрнидин туруб, таъзим-тавозеъ бирла салом берди. Амирға айди, ман Хоразмда эрдим, ҳазрат Саййид Ота пиримиз айдиларки, Ҳиндустонға борғил, Амир Темур Соҳибқирон ҳинду кофирларға муқобил бўлубдур, анга ёрдам берғил, деб, жавоб бериб юбордилар, андин кейин Бухорои шарифға бориб, ҳазрат Баҳовуддинни зиёрат қилдим. Ҳазрат Нақшбанд сизни ҳақингизга кўб дуои хайр

қилдилар, ҳар ерда бизни ёд қилсун, дедилар. Амир Соҳибқирон кўрсаларки, чодир тефасида бир бош осиғлиқ турур. Амир Соҳибқирон «бу нима» деб сўрадилар. Камол хоним айдики, Кунаклахат кофирнинг бошидур, биз чурингиз хизматингизга [illegible] Амир [illegible] бўлдиларким, Камол хонимга етти қалқон инъом бердилар, бу олтунларни Самарқанд ичра мадраса таъмирига Камол хоним сарф қилурлар, иншооллоҳи таоло, бу сўз уттиз биринчи достон охирида сўзланур.

Алқисса, Камол хоним ўз юртиға қайтти. Аммо, Амир Соҳибқирон ҳинду вилоятларини билар эрдилар, ҳиндулар либосини кийуб, бир филга минуб, уз қушунларидин чиқиб, шаҳр ичра Маллухонни олдиға кирдилар. Маллухон подшоҳга айдилар, эй подшоҳи ҳинду, ман араб баҳодурларидин бўлурман, қанча ўзимга яраша паҳлавон ва баҳодурларим бордур. Куб турк, ўзбак аскарларни ўлдируб, сизни хизматингизга келдим. Амир Соҳибқиронни сўзиға ишонуб, куб инъом-эҳсон бирла Амирни тарбият қилди. Аммо аҳли исломдин йўқ бўлгонлариға ғавго кўзголди. Вузаролар ва умаролар ва беклар маслаҳат қилиб, Шоҳруҳ турани ҳазрат Амир Соҳибқиронни ўрниға утқуздилар. Алқисса, ўзбак, турк аскари карнай, барабон чолдилар. Бул тарафдин яна ҳинду лашкари кўзголиб, иккала тараф аскари саф ораста қилиб, бирдан жангга муқаййид бўлдилар. Ул куни Амир Соҳибқирон ҳиндулар лашкари ичра эрди, филҳол, майдон ичра бирдан наъра тортиб, ҳайқириб, ҳиндуларни оталгон паҳлавонларини ўлдируб, ислом аскариға қушулдилар. Кофирларни лашкари ҳазимат топуб қочарга юз қўйдилар. Ул кун куб-куб ҳиндуларни ўзбак баҳодурлари томуғ казармасиға юбордилар, қолгонлари шаҳр ичра кириб, дарвозаларни маҳкам қилдилар. Амир Соҳибқирон беклар била маслаҳат қилиб айдилар, уч кунгача аскарлар кўзголмай, ҳар қайсиси ўз чодирида қарор олсунлар деб. Ўзлари тева курдингму, йўқ, деб Маллухонға бориб куринуш қилдилар. Маллухон аскарларини ҳалок бўлгониға куб хафа эрди. Амир Соҳибқирондин сўради, эй азиз меҳмон, санинг асли юртинг қайдадур? Амир Темур айдилар, Кобуллик бўлурман. Маллухон айди, эй йигит мани кузумга сандин баҳодурроқ киши курунмайдур. Бу туркларнинг омон қолиб, давлати тахтимда қарор олсам, сани сипоҳсолар қилайин деб ваъда қилди. Шу он юртга ғавго тулди. Амир Соҳибқирон сўрадилар бу нима ғавго? Одамлар айдиларки, Бурҳоний отлиғ Маллухоннинг бир қизи бор эрди, они мултоний бекзодасиға бериб эрди, куёви урушдин яралиқ булуб келиб, улубдур. Ҳиндулар расмида уликни утқа ёқарлар. Муни кўруб, Бурҳоний малика ман ҳам утга тушарман эримдин кейин қолиб нима қилурман, демиш. Они ғавгосидур. Амир Соҳибқирон Маллухондин рухсат олиб келдилар. Кўрсалар бир ерга куб ўт ёқиб, анда куёвни уликини иззат-икром бирла оловга ташлаб, зиёрат қилдилар. Ўшул замон қирқ қиз бирла малика келиб ўзини ўтқа ташлади. Анда бир қаландар ҳозир бўлуб, ё ҳув, ё мин, ло илоҳо иллоллоҳу, деб қизни қучоқлаб олиб бир тарафга кетти. Амир Темур Соҳибқирон онинг

орқасидин бир манзил йўл юриб кўрсалар хурмо, ёнғоқ йиғочлари кўбдур, анинг ўртасида малика намоз ўқуб ултурур. Амир Соҳибқирон «Субҳаноллоҳ» бу нима сирдур, кофира намоз ўқур», деб ҳайратда эрдилар, ул қаландар ҳозир бўлди. Амир Соҳибқирон қаландарға салом қилдилар. Қаландар сиёсат бирла айдилар, эй [illegible] Темур, мани танурмисан? Амир Темур Соҳибқирон қарасалар ҳазрат Баҳовуддин пирим эканлар. Дарҳол, Амир Соҳибқирон оёгларига йиқилди. Андин кейин ҳазрат Нақшбанд қилиб Амир Темур Соҳибқиронга топшуруб ғойиб бўлдилар. Амир Соҳибқирон маликани олиб, ўз қушунларига келдилар. Соатидин кейин гавго бирлан бир гўзал йигит неча филларни ўзига ҳамроҳ қилиб келиб Амир Соҳибқиронга арз қилди. Айдики, ман Султон Маҳмуд подшоҳни ўғлидурман, отамни Маллухон ўлдуруб, мани зиндонга солиб эрди, бу кун бир қаландар келиб мани зиндондин нажот қилуб, Сизни олдингизга юборди. Эй Амир Соҳибқирон, Сизга арзим шулки, мани отамни қасосини Маллухондин олиб берсангиз, сизни хизматингизда бўлсам деб кўб йиғлади. Дарҳол, анинг бирла Соҳибқирон қучоқлашиб кўрушуб, ўнг ёнларидин ўрун бердилар. Ул кун кеч бўлуб, амир қуёши қизил чодирға ўзини олиб, тун ҳиндулари оламни босиб, кечаси тонг отқунча Амир Соҳибқирон тиловати Қуръон қилдилар. Ногоҳ қуёш субҳ ёқасини чок қилуб, кўк майдониға жилва кўргузғач, тун ҳиндулари қочиб, кўздин ғойиб бўлдилар. Андин кейин бирдан ислом аскари ўзбак баҳодурлари Маллухонни шаҳриға от қўйуб, қўрғонларини бузуб, денгиздай ошуб, тошуб кира бошладилар. Ўрамларда оқузуб кофирлар қонини, томуғ казармасиға юбориб жонини. Андин кейин Маллухонни ўрдасига бордилар. Маллухондин хабар топмадилар. Хазина-дафиналарини талон қилиб олдилар. Хазина ичра бир бут кўрдиларким, бўйи юз қариш олтундин, лаъл, зумраддин анга фарш қилгон.

Амир Темур Соҳибқиронни олдилариға олиб келдилар. Амир Соҳибқирон бутни кўруб, тааджжубда қолдилар. Ул бутни бир неча қофило савдогарлар кўруб, бизга сотинг деб арз қилдилар. Муни синдуруб ҳарж қилайлук, деди. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар, тонгла қиёмат куни бўлса, яратган ўзи қози бўлуб, расул акром Саллоллуҳу алайҳи васаллам шафоат тахтиға ўлтурсалар, олло таоло айтсаким, «озар буттарош бирла Амир Темур бутфурушни келтуринг»деб хитоб қилса, анда нима жавоб айтурман, деб йиглаб бутни синдуруб, пора-пора қилиб ташладилар. Андин кейин оломонлар талошиб олиб кеттилар. Андин кейин Маллухон подшоҳни топиб, Феруз шоҳ Султон Маҳмуд ўғлиға бердилар. Ферузшоҳ отасини қасосини Маллухондан олди. Ҳиндустон вилоятини олгандин кейин Мубораккшоҳ деган юз минг сипоҳи диловарлари бирла Амир Соҳибқиронга келиб байъат қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон аҳли Ҳиндустонни машшоқ, нағмасозларини чақируб айдиларки, ман эшитиб эрдим, улуғлардин бу вилоятларда яхши машшоқлар бор деб. Андин кейин машшоқлар «хўб, бажонидил, тақсир», деб келиб, мақомини қила бошлади. Машшоқлар ичра кўзи кўр бир нағмачи бор эрди. Амир

қилдилар, ҳар ерда бизни ёд қилсун, дедилар. Амир Соҳибқирон кўрсаларки, чодир тефасида бир бош осиғлиқ турур. Амир Соҳибқирон «бу нима» деб сурадилар. Камол хоним айдики, Кунакдахат кофирнинг бошидур, биз чўрингиз хизматингизга туҳфа келтурдим, деди. Амир Соҳибқирон андоғ хушвақт бўлдиларким, Камол хонимга етти қалқон инъом бердилар. Бу олтуиларни Самарқанд ичра мадраса таъмириға Камол хоним сарф қилурлар, иншооллоҳи таоло, бу сўз уттиз биринчи достон охирида сўзланур.

Алқисса, Камол хоним ўз юртиға қайтти. Аммо, Амир Соҳибқирон ҳинду вилоятларини билар эрдилар, ҳиндулар либосини кийуб, бир филға минуб, уз қушунларидин чиқиб, шаҳр ичра Маллухонни олдиға кирдилар. Маллухон подшоҳға айдилар, эй подшоҳи ҳинду, ман араб баҳодурларидин булурман, қанча узимга яраша паҳлавон ва баҳодурларим бордур. Куб турк, узбак аскарларни улдуруб, сизни хизматингизга келдим. Амир Соҳибқиронни сўзиға ишонуб, куб инъом-эҳсон бирла Амирни тарбият қилди. Аммо аҳли исломдин йўқ булғонлариға ғавғо қузғолди. Вузаролар ва умаролар ва беклар маслаҳат қилиб, Шоҳрух турани ҳазрат Амир Соҳибқиронни ўрнига утқуздилар. Алқисса, узбак, турк аскари карнай, барабон чолдилар. Бул тарафдин яна ҳинду лашкари қўзғолиб, иккала тараф аскари саф ораста қилиб, бирдан жангға муқайййд бўлдилар. Ул куни Амир Соҳибқирон ҳиндулар лашкари ичра эрди, филҳол, майдон ичра бирдан наъра тортиб, хайқириб, ҳиндуларни оталғон паҳлавонларини улдуруб, ислом аскариға қушулдилар. Кофирларни лашкари хазимат топуб қочарға юз қўйдилар. Ул кун куб-куб ҳиндуларни узбак баҳодурлари томуғ казармасиға юбордилар, қолғонлари шаҳр ичра кириб, дарвозаларни маҳкам қилдилар. Амир Соҳибқирон беклар била маслаҳат қилиб айдилар, ун кунгача аскарлар қузғолмай, ҳар қайсиси ўз чодирида қарор олсунлар деб. Ўзлари тева кўрдингму, йўқ, деб Маллухонға бориб кўринуш қилдилар. Маллухон аскарларини ҳалок бўлғониға кўб хафа эрди. Амир Соҳибқирондин сўради, эй азиз меҳмон, санинг асли юртинг қайдадур? Амир Темур айдилар, Кобуллик булурман. Маллухон айди, эй йигит мани кузумга сандин баҳодурроқ киши курунмайдур. Бу турклардин омон қолиб, давлати тахтимда қарор олсам, сани сипоҳсолар қилайин деб ваъда қилди. Шу он юртга ғавғо тулди. Амир Соҳибқирон сўрадилар бу нима ғавғо? Одамлар айдиларки, Бурҳоний отлиғ Маллухоннинг бир қизи бор эрди, они мўлтоний бекзодасиға бериб эрди, куёви урушдин яралиқ булуб келиб, улубдур. Ҳиндулар расмида уликини утқа ёқарлар. Муни куруб, Бурҳоний малика ман ҳам утға тушарман эримдин кейин қолиб нима қилурман, демиш. Они ғавғосидур. Амир Соҳибқирон Маллухондин рухсат олиб келдилар. Кўрсалар бир ерға куб ут ёқиб, анда куёвни уликини иззат-икром бирла оловга ташлаб, зиёрат қилдилар. Ўшул замон қирқ қиз бирла малика келиб узини утқа ташлади. Анда бир қаландар ҳозир булуб, ё хув, ё ман, ло илоҳо иллоллоҳу, деб қизни қучоғлаб олиб бир тарафға кетти. Амир Темур Соҳибқирон онинг

орқасидин бир манзил йўл юриб кўрсалар хурмо, ёнғоқ йиғочлари кўбдур, анинг ўртасида малика намоз ўқуб ўлтурур. Амир Соҳибқирон «Субҳаноллоҳ» бу нима сирдур, кофира намоз ўқур», деб ҳайратда эрдилар, ул қаландар ҳозир бўлди. Амир Соҳибқирон қаландарға салом қилдилар. Қаландар сиёсат бирла айдилар, эй оқсоқ Темур, мани танурмисан? Амир Темур Соҳибқирон қарасалар ҳазрат Баҳовуддин пирим эканлар. Дарҳол, Амир Соҳибқирон оёғлариға йиқилди. Андин кейин ҳазрат Нақшбанд қизни Амир Темур Соҳибқиронға топшуруб, ғойиб бўлдилар. Амир Соҳибқирон маликани олиб, ўз қушунлариға келдилар. Соатидин кейин ғавғо бирлан бир гўзал йигит неча филларни ўзига ҳамроҳ қилиб келиб Амир Соҳибқиронға арз қилди. Айдики, ман Султон Маҳмуд подшоҳни уғлидурман, отамни Маллухон ўлдуруб, мани зиндонға солиб эрди, бу кун бир қаландар келиб мани зиндондин нажот қилуб, Сизни олдингизга юборди. Эй Амир Соҳибқирон, Сизга арзим шулки, мани отамни қасосини Маллухондин олиб берсангиз, сизни хизматингизда бўлсам деб кўб йиғлади. Дарҳол, анинг бирла Соҳибқирон қучоқлашиб кўрушуб, унг ёнларидин ўрун бердилар. Ул кун кеч бўлуб, амир қуёши қизил чодирға ўзини олиб, тун ҳиндулари оламни босиб, кечаси тонг отқунча Амир Соҳибқирон тиловати Қуръон қилдилар. Ногоҳ қуёш субҳ ёқасини чок қилуб, кўк майдониға жилва кўргузғач, тун ҳиндулари қочиб, куздин ғойиб бўлдилар. Андин кейин бирдан ислом аскари ўзбак баҳодурлари Маллухонни шаҳриға от қўйуб, қўрғонларини бузуб, денгиздай ошуб, тошуб кира бошладилар. Ўрамларда оқузуб кофирлар қонини, томуғ казармасиға юбориб жонини. Андин кейин Маллухонни ўрдасиға бордилар. Маллухондин хабар топмадилар. Хазина-дафиналарини талон қилиб олдилар. Хазина ичра бир бут кўрдиларким, бўйи юз қариш олтундин, лаъл, зумради анга фарш қилгон.

Амир Темур Соҳибқиронни олдилариға олиб келдилар. Амир Соҳибқирон бутни кўруб, таажжубда қолдилар. Ул бутни бир неча қофило савдогарлар кўруб, бизга сотинг деб арз қилдилар. Муни синдуруб харж қилайлук, деди. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар, тонгла қиёмат куни бўлса, яратган ўзи қози бўлуб, расул акром Саллоллуҳу алайҳи васаллам шафоат тахтиға ўлтурсалар, олло таоло айтсаким, «озар буттарош бирла Амир Темур бутфурушни келтуринг»деб хитоб қилса, анда нима жавоб айтурман, деб йиғлаб бутни синдуруб, пора-пора қилиб ташладилар. Андин кейин оломонлар талошиб олиб кеттилар. Андин кейин Маллухон подшоҳни топиб, Феруз шоҳ Султон Маҳмуд уғлиға бердилар. Ферузшоҳ отасини қасосини Маллухондан олди. Ҳиндустон вилоятини олгандин кейин Муборакшоҳ деган юз минг сипоҳи диловарлари бирла Амир Соҳибқиронға келиб байъат қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон аҳли Ҳиндустонни машшоқ, нағмасозларини чақируб айдиларки, ман эшитиб эрдим, улуғлардин бу вилоятларда яхши машшоқлар бор деб. Андин кейин машшоқлар «хўб, бажонидил, тақсир», деб келиб, мақомини қила бошлади. Машшоқлар ичра кўзи кўр бир нағмачи бор эрди. Амир

деди. Оқ Буға бу ишдин фитна қузғаб, ушал кеча элати била келиб, Мироншоҳ турани одамларини улдура бошлади. Нечалари улуб нечалари қочти. Турани бойлаб қипчоқларни подшоҳи Тухтамишхонга узи олиб борди. Тухтамишхон Мироншоҳ турани куруб бойлуқларини ешиб, мулозимат қилди. Сабаби низоъларини сўради. Тура айди, Оқ Буға икки қариндошни никоҳига олиб, хотун қилибдур, мунинг иши шаъриати исломда жоиз эмас. Оқ Буға айди, эй бегим, Амир Темур буюрган эмиш узбаклар барчасини қатли ом қилғил деб, Тухтамишхон тура сузини қабул қилди, яна Соҳибқирон ройин қилди. Оқ Буғани улдурмоққа ҳукм қилди. Турага хилъати хос бериб, ёнидин урун курсатти. Аммо ҳар вақт тура хонга салом айлаб, курунушга келса, туруб тахтидин урун курсатур эрди. Бир куни Мироншоҳ хондин қайтмоққа рухсат сўради. Хон, эй турабача, сабр қилғил, деди. Аммо Мироншоҳ бир куни сайдга чиқиб, ов қила-қила бир элга келди. Курдиким, бир келинчак, юзи ойдек, кирпиги уқ, қоши ёйдек, гузаллиқ гулшанида ёлғуз, ишқ гулханида анга нечалар жигарсуз эрди. Ул келинчак Тухтамишхонни хотуни, Давлатшайхни қизи эрди. Ул маҳбуба келиб, қудуқ ёқасида турди. Тура андин сув талаб қилди. Ул келин оёғни сувга тулғузуб уч мартабағача ерга тукти. Анинг муддаоси тура овдин иссиғлаб келгани совуйди, кейин сув берди. Тура анга арзи ҳолини баён қилди. Ул келинчак асло сузламади. Яна айди, эй бекач кимни қизидурсан, яна эринг кимдур? Ҳеч кима демади. Неча-неча тарафдин келтуруб сузлаб, отинг нимадур деди, лоилож:узим бекбача, отим Севиндур деди. Ул маликанинг ишқидин Мироншоҳ турада тобу тоқат қолмади, ишқ юкин кутаролмади, бориб тушак узра касал булуб ётти. Ҳеч кимга уёлиб сузламади. Хон англаб курғони келди. Курдики, Мироншоҳ туранинг нуқислиги зур, юзи сарғарибдур, ушул юртда умри икки юзга кирган бир қари одам бор эрди, куб соҳиб тажриба эрди. Анинг отини Туркон тангри излаган деюр эрдилар, Бир неча касални томурини ушлаб, филҳол, билур эрди. Ул аксар гор ичра ёзу қишин булуб, курк кияр эрди. Они хон талаб қилиб, воқеани баён қилди. Ул чол Мироншоҳ томурин ушлаб, анда айди, бу тура бача бир кимарсаға ошиқ булуб, юрак-бағриға ишқ утини асари урубдур. Тухтамишхон айди, маъшуқа қиз булсун ва ё хотун, муяссар қилғум, деб. Барча заифалар исмини бир-бир зикр қилинди. Туркон чол мунинг маҳбубаси зикр булинган йуқ деди. Модомики, аҳли ҳарамдин сузлаб Севин бекачга келиб эрди, ул чол қулини кутариб, урнидин туруб келиб, хон қулоғига секин айди, эй хон афандим, бу тура сизни тааллуқингиз бекач хонимга ошиқ булубдур дегач, филҳол, хон урнидин туруб, ҳеч кишига маълум қилмай ҳарамига келиб, бекачни талоқ қилди. Севин бону ҳайрон булуб, таажжуб бармоқин тишлаб нечун мендин бир айб содир булмай, талоқ қилур, дер эрди. Қуллар била узга элга юборди. Хон турага келиб, айди, эй афандим турам, сиз ошиқ булган хотунни топтим, они эри талоқ қилди. Сабр қилурсиз, иддаоси утгандин кейин сизга олиб берурмиз, яна Севин бекачга айдилар, сизни Амир Темур уғлига берурмишлар. Ул ҳам қабул қилди. Андин сунг

турага акд айладилар. Мироншоҳ тура кўрдики, ушул маъшуқадур, ёнида ўлтурди, қўл текурмай сўрдики, не хотуни бўлурсиз? Севин бону воқеани баён қилиб, хон Сизга дўстлик жиҳатидин шул ишни қилди дегач, мен ҳам хонни ройи учун сизни талоқ қилдим деб, ушул кечаси хондин рухсат сўрамай, ўз вилоятига кетти. Самарқанд узра Соҳибқирон қошига борди.

Амир Темур афандим англаб, хон кирдорига, ўглини кирдорига таҳсин қилди. Аммо тонгласи хон хабар топиб айди, шаръи шарифга мувофиқ иш қилиб эрдим, деб жамъи амвол ва ашёлар била Севин бонуни Самарқандга юборди. Нома бирла алар Соҳибқирон қўлига тегди. Мазмуни бу эрдики, сизларни ҳурмат қилиб у нимарсаларни юбордим. Аммо Соҳибқирон бекачни бир яхши мақомга муқаррор қилди. Мироншоҳ они қошига бормади. Эмди бу сўзни эшитмак керак. Тухтамишхонни қилгон ишини Давлатшоҳ ўглонга хабар бердилар. Ул Туқтемурхонга қайин ота эрди. Самарқандга юборганини (Севин бонуни) англаб, бу қандоғ беҳамиятлик деб отларига миниб кечаси била келиб, неча-неча одамларни ўлдуруб адам ёстуқига бош қўйдилар, хоннинг юртини олдилар. Тўхтамишхон ёлгуз ўзи қочиб Туркистонга келди. Туркистон эли иҳтироз қилдилар. Андин кўнгли бузулуб Самарқандга юзланди: оти юролмай йўл узра ҳалок бўлди. Андин ўзи яёв неча кунда Самарқанд дарвозасига келди. Ул вақт Амир Темур Соҳибқирон Оқсаройнинг таъмирин қилмоққа Шаҳрисабзга боргон эрди. Хон ҳам андин Шаҳрисабз сарига борди, неча кунлар оч-орук бўлуб юрди. Бир кун хотирига келдики, бир иш овқат учун қилойин деб Оқсарой борди. Анда ишбоши муни кўруб, тош ташимоққа мардикор солди. Турфа-турфа тошларни келтурур эрди. Ҳамма эл муни қилгон ишига таажжубда бўлдилар. Хон хоҳласаки ўзини маълум қилса, яна бўйни ёри бермади, ишни қила берди. Аммо ҳар вакт мардикорлар таъом еса, бу ёқога ўзини олиб, чафонини ерга солиб, анинг узрасида ўлтуруб ёлғуз таъом ер эрди. Агар қорни тўймаса ҳам андак сарқутин элга берур эрди. Муни авзойига барча ҳайрон эрдилар. Бир кун Амир Соҳибқирон Оқсаройнинг тамошосига келдилар. Анинг шон-шавкатин Тухтамишхон кўруб, бир оҳ торттики, огзидин ўт каби тутунлар чиқти. Муни Соҳибқирон англаб, кўрсаким, бул йигит бекзодаларга ўхшар. Тухтамишхон эканини билмади. Лекин Соҳибқирон кўрган вақтида эмрад эрди, холо соқоллик бўлубдур. Амир кўзига иссиг-иссиг кўрина берди. Ўсар Буға қоравулдин сўрдики, бу қандай кишидур? Ул айди, билмадим, лекин шунча билдимки, баҳодур диловар кишидур, ужра учун иш қилиб юрур. Анда Соҳибқирон они олдига чорлаб, назар қилдики, Тухтамишхонга ўхшар, яна иштибоҳ бўлуб, ота-бобосидин ҳасаб-насабидин ҳарчанд сўз сўрди, хон билдурмади. Соҳибқирон кўнглида айди, шул вақт Мироншоҳ бўлса, албатта билар эди.

Алқисса, эртаси Севин бекач оқсаройнинг тамошасига келди, хон англаб, муқобилига бориб турди. Одамлар айдилар, бу заифа Тўхтамишхоннинг хотуни эрмиш. Муъофада, чодир ичра келар эди. Ани Амир пос тутуб, сақлаб, эҳтиёт қилгонига Тухтамишхон

таҳсин қилди. Ногоҳ бекачни кўзи хонга тушти. Ўзини бирдан муъофадин хоннинг оёқига ташлаб юборди. Айди, эй хоним афандим, сизға нима бўлди, бу ғурбат ора меҳнатда қолибсиз? Бу хабар Соҳибқиронға эшитилди. Кечаги йигит Тўхтамишхон экан. Амир англаб, филҳол келиб, бош-оёқ подшоҳона либос кийдуруб сув ёқасиға чодир ичра олиб бориб, Амир ёнидин ўрин кўрсатти. Андин воқеани сўрди, хон йиғлаб, бир-бир баён қилди. Амир онинг кўнглин овлаб, кўб олтун инъом берди. Берган инъомини насифин фаррож сақоларға берди. Амирға мулозимлар сизни инъомингизни манзур қилмади, деб хабар бердилар. Амир чорлаб сўради, хон айди: эй Соҳибқирон афандим, ман сизға олтун учун келғоним йўқ, балки ҳамият учун келдим, мани мулкимни Давлатшайх амакимдин олиб берсангиз! Амир Соҳибқирон айди, мен бир туш кўруб эрдим, анда қибчоқ бебокларни қатл қилмоққа аҳд қилиб эрдим, бу сўзга сен ҳам ризо бўлсанг?! Хон қавмидин таъби малул бўлуб, лоилож ризолиқ берди. Анда Севин бекачни Тўхтамишхон ўзига ақд эттилар икки ярим йил бўлғондин сўнг. Юз кишини Амир тайёр қилиб, отга миндуруб Тўхтамишхонни Мироншоҳ тўра қошиға Самарқанд ичра қўйуб, Амир ўзлари аскар била Дашти Қипчоқға юзландилар. Хабарини Давлатшайх ўғлонға етқуздиларки, Амир Темур юз минг қўшун била қипчоқларни қатли ом қилмоққа келур эмиш. Барча эл Давлатшайх ўғлон қошиға келдилар. Анинг олдида бир қари баҳодур киши ўлтурур, айдики, урушурмиз. Давлатшайх ўғлон айди, Амир Темур тангри таолонинг баргузидасидур. Сизлар ҳар ёнға кета беринг, мен бир фикри қилойин они аскаридин бирорталарингизға зарар етмасун. Алар айди, сиз қари киши, сизни қандай ташлаб кетурмиз? Ул айди, мен бирла ишларинг бўлмасун. Андин сўнг барчалари ҳар тарафға кеттилар. Амир Соҳибқирон Дашти Қипчоқ бориб, ҳеч кимни топмадилар, ҳар тарафға киши юбориб, Давлатшайхдин ўзга кишини тополмай, анинг ўзини тутуб, Соҳибқирон қошиға келтурдилар. Амир сўрадиким, сен қандай кишидурсан? Бу сўзламади, сукут қилиб, соатидин сўнг тангри таоло ҳазрат Нуҳ алайҳис саломға итоб қилгон оятни фасоҳат била ўқуди. Они ишиға Амир ҳайрон қолди. Айди, эй Турағай баҳодур ўғли, ман Давлатшайх ўғлон, насли Шайбоний хонидин бўлурман, ҳар иш олло таоло тақдири била бўлур, бу қилғон ишинг абасдур деб, Сулаймон алайҳис саломға тақдирни табдил қилурман деб баҳсу жадал қилгон Семурғнинг достонидин сўзлади. Барчалари йиғлай бошладилар. «Сани бу қон тўкмакға қасд қилмоқинг абасдур, қиёматни андешасини қилиб, кейин бўлур ишни ўйламак керак». Соҳибқирон аҳд қилдики, аммо башарти Давлатшайх қипчоқлар била қўзғалмосликға аҳд қилиб, қўл қўйуб, тилидин хат берса дедилар. Алар ҳам қўл қўйди. Соҳибқирон аларға мардлик қилиб бирортасин ўлдурмади. Аҳднома ёздуруб ва муҳр босиб, они Амир ўз хазинасиға топшурди. Вақти келиб Шайбоний элати масаллит бўлғон кезида хазина талон бўлуб, аҳдномани олиб эрдилар.

Алқисса, жатта қипчоқлар била сулҳ қилиб эди, Тўхта-

мишхонни юборурман, ани ўрнига валий қилурсиз деб. Самарқандга ёнди. Эмди Мироншоҳ тўра била Тухтамишхондин сўз эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРОНШОҲ ТЎРА ИБН АМИР ТЕМУР ТЎХТАМИШХОНГА УҚУБАТ ИЛА ИТОБ ҚИЛҒОНИ. АНИ АНГЛАБ СОҲИБҚИРОН ТЎРАҒА ҚАҲР ҚИЛИБ, МИРОНШОҲ ҚОЧИБ ЭРОН ЖОНИБИҒА БОРҒОНИНИ БАЁНИ

Аммо Соҳибқирон, Искандари Соний, бекларни беки ва хонларни хони Дашти Қипчоқға борғондин сўнг, Мироншоҳ тўра Самарқандға ва Мирзо Умаршайх тўра Бухорои шарифға ҳоким эрди. Аммо Тухтамишхон Мироншоҳ қошида эрди. Бир кун эшиттиларким, Самарқандға яқин тўқай ичра арслон пайдо бўлубтур деб. Муни эшитиб тўра неча кишилар била отға миниб борди. Соатидин кейин хон ҳам борди. Баногоҳ, кўрсаким, борганлар қочиб келур. Тухтамишхон воқеадин сўрди. Алар айдики, йўлбарс тўқайдин чиқиб, бизларга қараб югурди, гумон қилурмизким, тўра йўлбарсни чангагига гирифтор бўлди. Филҳол, хон эшитуб отин югуртуб борди. Кўрсаким, тўқай ичра Мироншоҳ турани йўлбарс йиғоч ичига қамабдур, хон кўрдики, тўра йўлбарсга муқобил бўлубдур, иложи бўлса, Мироншоҳ турани ҳалок қилса. Аммо Шароф Яздий айтадурким, мен Мирзо Халил турадин эшиттим, ул отаси Мироншоҳ турадин нақл қилдики, ушул куни Тухтамишхон арслонга тўғри келиб, андоғ ўқ отдики, манглайига тегиб, тешуб қуйруғидин чиқуб, бошоғи йиғочга қадалди. Филҳол, хонга тўра айди, бу қилгонларингни мени шаънимга деб, йўлбарсни тўра ўлдурди деюрсан, нечук мени одамларга эътиборим кетмасун. Хон айди, хўб сен ҳам кишига айтмағил деб аҳд қилдилар. Тўқайдин чиқиб, овоза қилдилар, йўлбарсга тўра ўқ отти, деб. Тўра била хон буюрдиларки, бориб мулозимлар келтурдилар, кўрсаларким, бир арслон турур, бўйи тўққуз газ, кўб нақшинлар ила мунаққаш. Бу сифатда йўлбарсни киши кўрган эмас. Ани терисини сўйиб, ичига сомон тиқиб қўйдилар. Аммо мирзо Умаршайх тўра Мироншоҳ тўра била тарафи жангда эрдилар, мулозимларга буюрдики бу таъбияни элтиб Бухорони Самарқанд тарафдаги дарвозасига йўл узра қўйуб келинглар, лекин кечаси йўл юринглар, ҳеч киши кўрмасун, билурманким, Мирзо Умар нима иш қилур. Бир хат била йўлбарсни бўйнига осиб, кечаси келтуруб, йўлбарсни ўз суратида қилиб дарвозани яқин ерига қўйдилар. Тонгласи Бухоро одамлари кўрдики, Бухоро дарвозасига якин йўлбарс келиб турур. Филҳол, Мирзо Умар тўраға хабар еткурдилар. Анда мирзо отланди, беклар манъ қилди. Ҳеч тарафга қарамай, тўғри кечаси била дарвозадин чиқиб, шавқун солиб, ул йўлбарсга найза урди. Кўрдики, жони йўқ, таъбия учун қўйубдур, бўйнида хат бор, ўқуб бокса, айтубдур, ман Мироншоҳ мирзо ушбу йўлбарсни бир йиғоч била уруб сайд қилдим. Бош, сен мен била талаби жангда эмишсан, билурман, сен ақалли мушукни ухдасидин чиқолмассан. Мирзо

Умар тура фикрда қолди. Аммо билдики, бу иш Мироншоҳ турани иши эмас. Шу вақт хабар келдики, элчи Маллухон шаҳри Ҳиндудин Соҳибқирон хизматиға Чоржуй пули била келур. Аммо элчи Бухороға келиб, Мирзо Умаршайхға курунуш қилди. Мирзо сурадики, нима совғот келтурдунг? Элчи бир ёй курсатти айди: муни Маллухон, Ҳиндустон хони буюрдики Амир Темурга элтиб бер деб. Билдики, даъво учун келибдур. Мирзо Умар айди, отам қули маъюбдур, ёйни ушлаёлмас, манга бергил деб. Мирзо қулиға олиб, уч қуллоб чекуб, элчига берди. Айди, Самарқандға элтгил, алҳол, отам сафарда, Мироншоҳ тураға, муни санга Мирзо Умар тура уч қуллоб уруб бериб юборди, дегил. Элчи андин Самарқандға келиб Мироншоҳ турага курунуш қилди, воқеани баён қилғоч, андин тура ёйни куруб, талаб қилди. Элчи Тухтамишхон қулиға берди. Хон хоҳласа, қуллоб тортса, яна турани қулиға берди. Ул олиб туртинчи қуллоб чекиб, бешинчи чекиб эрди, ёй синди. Бу ишни хондин куруб, ғазабда булуб тура хонға кина қилди, яна Мирзо Умарни сузини эшитуб, яна одамлардин куруб эрди, йулбарсни Тухтамишхон улдуруб, овозани тураға қилди деб, яна бу сузға ухшаш элға хайф машҳур булубдур. Агарчи хон кишиға айтган эмас эрса ҳам бу ишни хондин куруб, буюрдики, ушланглар деб. Хон эшитуб қурқмади, яна қочмади, келиб маҳкам боғладилар. Амр қилди, тош боғлаб, денгизга ташланг деб. Мулозимлар, филҳол, тура айтгандек қилдилар. Хон бечора улган каби булуб, сув юзасида гоҳи чумуб, гоҳи чиқуб, юмаланиб кета берди.

Фақиҳ Абу Лайс раҳматуллоҳ ҳазратларининг денгиз ёқосида боғчаси бор эрди. Курдилар, бир кимарса сув юзида лош каби курунур, ани денгиздин тортиб олдилар, билдиларки, Тухтамишхон турур, рамақда жони бор. Ани тарбият қилиб эрдилар, андак уз холиға келди. Шайх Абу Лайс афандим хизматларида булди.

Алқисса, Соҳибқирон Дашти Қипчоқни фатҳ айлаб, музаффар ва мансур булуб, кела туруб, эшиттики, Тухтамишхонни Мироншоҳ тура денгизга ташлабдурлар, куб қайғуда булди, нечун уз тахтиға жулус айламакга аҳд қилиб эрди. Анда Мирзо Умар тураға туғ бериб юборди ва Мироншоҳ тураға урғуч бериб юборди. Муни куруб, отасини ғазабини билиб, ярим кеча била тура узини қаландар суратида қилиб қочти. Амир Соҳибқирон келиб курдики, уғли қочиб кетибдур. Абу Лайс ҳазратлари Тухтамишхонни Амирға саломат келтуруб топшурдилар. Соҳибқирон Абу Лайс ҳазратларидин куб хурсанд булуб, Тухтамишхонни куб навозишлар қилиб, қул ва қушун бериб Дашти Қипчоқға юбордилар. Соҳибқирон уз тахтида қарор олдилар. Аммо Соҳибқирон ҳар ёнға Мироншоҳ турани истамакга киши юборди. Булар ахтармоқда турсун.

Алқисса, Мироншоҳ турадин суз эшитмак керак. Тура тун ярмисида қочиб кетиб бориб, қаерда қаландарлар булса, алар бирла булди. Бир кун қаландарларни каттаси айди, бизлар била булсанг, тиланчи бул сойиллиқ қил, деди. Аммо тура элдин бир нимарса сурамоққа юзи ёрий бермади. Хотириға келди ужра учун

иш қилсам деб. Бориб. Тус шаҳрида мардикор бозорига келиб ўлтурди.

Ҳеч киши тўрани ишлатурга олмади, нечун бу девона қаландар бизларни ишимизни қилолмас дедилар. Учунчи куни тўрадин ўзга киши бозорда қолмади. Ўшул куни бир оқсоқоллик киши келди, мундин бўлак одам тополмади. Айди, боғ қўруғини билурмусан? Тўра айди, кўб яхши билурман. Ул қари одам боғига элтти, ҳар нима кераклик асбобларни келтуруб, ужра тайин қилиб, тўра била аввал боғни сайр қилдилар. Кўрсаким, боғни бир чаккасида бир турфа имарати олий кўрунур, дарвозасиға етмиш қуфл урулгон, қуфлларға қўнғироқлар тоқилгон, барчасидин юқори қуфлда Бухт ун насрни оти ёзилгон, яна Хисрав парвез, Нўширвон ва Ол Аббос ва подшоҳ Исмоил ва Султон Маҳмуд ва Султон Санжар ва Хоразм беки ва Чингизхон шунга ўхшаш салтанатлиқ подшоҳлар ёзилуб, охири қуфлға шоҳ Шужоъ ёзилгондур. Тўра сўрадики, бу қандай қуфл турур, нечук барча улуғларни оти ёзилибдур? Қари киши айди, эй йигит, мунинг илан сани нима ишинг бор! Ўз ишингни бил. Тўра айди, шул нимарсаларни мен ҳам билсам нима бўладур, эй бобо, билдурсанг?! Ул киши айди, бу гунбазларни Қуббаи ҳожат дерлар. Ҳар вақт ёмғур ёғмаса халқ бу ерга келиб, дуо қилурлар, олло таоло аларға ёмғур бергай. Аммо киши билмайдурким, бу гунбаз ичра нима бор бўлса. Ҳар қуфликим, ўтган умаролар бу дарвоза узрасиға солгондур. Бу қуфллар алардин ёдгор қолгондур. Аларни ҳеч қайсисиға муни очмоққа амр бўлгон йўқ, мени Ҳасан мунажжим отарлар, бу қуфлларни очқуси мандадур, умаро ҳар бири қуфл урубдур, очқуси манга топшурилгондур. Бухт ун наср замонидин шул вақтгача икки минг йил бўлубдур, жамъи калидлар манга қолибдур. Яна манга муни очмоққа рухсат йўқ. Тўра айди, муни очмоқиға ҳеч кишиға рухсат борму? Ул киши айди, оре, борлигин ҳикмат китобларида кўруб эрдимки, ахир замонда ўзбаклар ичра Искандари Соний туғулур, они бир ўғли келиб бу эшик қуфлларини очқай. Бу қубба ичра нима бўлса, ул кўргай, муни очгон кишилар ер юзини фатҳ айлағай дебдурлар. Анда бу қуфлларни очмоғини орзу қилди.

Тўра айди, муни дарвозасиға йўлини нишони борму? Айди, оре, бу имарат сўл ёнида ядат тоши бор, они сўл қўл била олурсан. Тўра келиб кўрдики, мунажжим айтгондек кўрунур. Яна айди. Мундин ўзга нишони борму? Мунажжим айди, эй йигит, бу миқдор саволларни қилурсан, бу ишни уҳдасидин чиқолмассан. Тўра кўб муболаға қилди. Айди, мен Амир Темур ўғли, амир Тўрағай набираси, ул Қорачор нуён наслидин деб, асвили кайвонлигин, жулуси айвонлигин билдурди. Андин сўнг айди, эй тўра бача, бу қўрғонинг тут йиғочидур. Бухт ун наср муни ўз қўли била қўйгондур. Яна Бухт ун насрдин бизга бир қилич қолибдур, они ҳеч киши ғилофидин чиқаролмас. Агар чиқориб олса, бу йиғочға уруб, муни икки қалам қилса, бу қуббани эшики очилур. Анда тўра илтижо қилиб, ёлбора берди, ушал ёроғни кўрсам деб. Ул қари киши бориб они келтурди. Тўра ул қилични сўл қўлиға олиб, бир зўр қилиб қилични қинидин тортиб олди. Муни кўруб мунажжим

таажжуб бармоқин тишлади. Сунгра тура ул тут йиғочини уруб икки булди. Ул йиғоч орасидин бир қути чиқти, анда ибрий тили била ёзилгон хатни курди. Айтубдур, эй муни қалам қилгон киши, қуфли Бухт ун насрни очғайсан, ҳозир бул, бу ерда бир қозуқ бор, они тобғил, бу қуфллар очилур. Анда бир қари киши келиб мунажжимдин сурдики, бу қандай кишидур, нима иш қилур. Мунажжим айди, бекзодалардин булур. Ул қари киши инкор булди, яна бениҳоят куб муболаға қилди, булмади. Охирида Амир Темур ўғли булурман, деди. Ул ҳам айди, бу эшикни очсанг сани отанг ер юзини ва кун кузини олиб, барча анга тобеъ булур. Мунажжим калидларини барчасини тура қулиға тобшурди. Очқуларини олиб, бир-бир қуйидин очиб, юқориға Мироншоҳ тура чиқа бошлади. Қуфли Бухт ун насрға етгач, соати ҳайратда қолди, хоҳласа, они ҳам очса, Ҳасан мунажжим айди, эй йигит, ҳозир бул, бо ҳозир бул, узингни зоеъ қилмагил, бир фикри қилиб қайтғил, деб ўзи ёнди. Иккинчи келган қари киши келди. Анга айди, эй бобо, бу қуфлни очғил, мунда олтун кубдур, ул очқуни қулиға берди. Ул очиб эрди, хазинадин тарақа-туруқ товушлари чиқа берди. Курдиларки, бир уқ келиб они куксиға тегиб, чалқанча йиқилуб, қари киши улди. Они тура била мунажжим ҳеч кимға билдурмай, гур ковлаб дафн эттилар. Ул қубба ичра кириб курдилар, тахти турур, сандал йиғочидин. Анинг узрасида бир кимарса ниқоб ичра ётур. Тура, филҳол, бориб очиб курдики, бир гузал барно киши гуё уйқуда ётқондек ётур, узунлиғи йигирма газ, энлиқи уч газ, бошлари ҳам катта, бурни уч қориш келур, бармоқларини ҳар бири беш қоришдин келур. Бош тарафида бир лавҳ турур, тавҳид сатри ёзилгон, уқуб курдилар, мазмунин билдиларким, бу зоти боборакот Урмиё алайҳис салом эканлар. Бухт ун наср бу зоти шарифни Тусға келтуруб, устилариға тилсимот ила иморат қилиб, пойтахтни Тус шаҳриға қилиб, ер юзини барчасини фатҳ қилиб эрди. Қабри муборакга гунбаз кутариб, дарвозасиға қуфл уруб, бу биноларни қилиб эрди. Ҳар кишини бир ҳожати булса, бу қабри шарифға келиб, муножот қилса, мушкули осон булур эрди. Кофир булса ҳам муножоти қабул булур эрди. Ўшул гунбаз шоҳ Исмоил шиъя вақтида хароб булди. Андин сунг ул мозор асари қолмади.

Алқисса, тура ул зоти боборакотни зиёрат қилиб, ташқари чиқиб, эшикга қуфл урди. Ҳасан мунажжим неча кун қуноқ айлаб зиёфат қилди. Сунгра мунажжим айди: эй тура бача афандим, отанг қошиға сени элтурман. Мироншоҳ қабул қилмади. Айди, ҳаж борурман.

Мунажжим тураға аҳд қилдики, агар отанг бу юртлариға келса, бизларни саломат қуйғай, бизларни бу юртларға зарар ва заҳмат бермағай. Тура қабул қилди. Анда мунажжим бир мактубни қулиға берди, ҳар ерда бир мушкул ишга қолсанг, бу китобатни мутолаа қилгайсан, ҳар ишинг булса, ривожи булгай. Андин видоълашиб, Нишопур сариға равона булдилар.

БУ ДОСТОНДА МИРОНШОҲ ИБН АМИР ТЕМУР МАНСУР БИЛА МУЛОҚОТ БЎЛГОНИ, АНДИН МУЛКИ МОЗАНДАРОНГА БОРГОНИНИ БАЁНИ

Ўшул вақтда Нишопурда шоҳ Шужоъ ўгли шоҳ Яҳё отасини тахти узра ултургон эрди. Тура ул шаҳр ичра бориб, курдики, Нишопур растасида бир узун хода, бўйи саксон газ келур, ани учига бир табақни боғлаб қуйубдур, ҳар киши келиб анга ўқ отса тегмагай эрди. Аммо шоҳ Яҳё ўқ отгач, аввал ҳол тегар эрди. Тура боргонидин кейин уч мартабагача отган ўқи тегмади, ҳайрон булди. Тура қаландар суратида эрди. Бировни ёйи била ўқин тилаб анга отти. Филҳол, табақга тегди. Шоҳ изза тортиб, аччиғи келиб айди: эй қаландар, қайдин келдинг? Бу айди: Турондин келдим. Ўшул вақт Эрон Турон бир-бирига мутаъассиб эрдилар, эшитуб, бу қаландар ўз юртига бориб ҳар қанча лоф урса керак деб хаёлотда булуб, урдасига ёнди. Ул кеча тахти узра ётиб, бир туш курди. Ўрнидин қурқуб турди. Қурқувнинг зиёдалигидин тушини воқеаси эсида қолмади, уйлаб тополмади. Анда Бадарий отлиг мунажжим бор эрди, узини вазири. Ани талаб қилиб айди: мен кўрган тушимни воқеаси ёдимдин чиқибдур, сен мени тушимни тобғил. Бадарий айди.

Н а з м :

Илми ғайбни киши билмайин, билур раббул Жалил,
Ҳақдин ўзга ким билурман деса, бовар қилмағил.
Айтмағунча Жаброил, айтмас эдилар ҳақ расул,
Тангри то сўз айтмағунча айтмас эрди Жаброил.

Анинг аччиғи келиб, мани тушимни тобмасанг кўзимга куринмагил деб ўрдадин Бадарийни бадар қилиб, қувлаб чиқоруб юборди. Ғам ва қайғуда булуб, Гурбоғи деган мавзеъга келиб турди. Анда Мироншоҳ тура ҳозир эрди. Андин бир-бири била ҳол, сир сурашти. Ғам ва қайғуда булғонини воқеасини айди. Тура филҳол мунажжим берган мактубни ўқуб кўрса, шоҳ Яҳё кўрган тушнинг воқеаси, яна таъбири анга ёзилгондур. Анда Бадарийга айди, бор бекингга айғил, мени шогирдим бор, тушунгни баёни ва таъбирин ул айтғай. Бадарий айди, эй қаландар, илми нужумдин хабаринг борму? Тура айди, оре. Бадарий айди, мани қулимдаги не эрур, тобғил деб. Тўра Ҳасан мунажжимни хатин куруб, илми нужум ила топиб айди: қулингдаги олтундур. Они билганини куруб, турага эътиқоди пайдо булди. Андин кейин, Бадарий шоҳига таъзим қилиб турди. Шоҳ айди, мени тушумни топдингму? Бадарий айди, мени шогирдим бор, сизга тушунгизни таъбирин ул айтур дегач, шоҳ буюрдики, келтургил. Бориб турани яхши либослар била келтурдилар. Шоҳ Яҳё қошига келиб, таъзим қилуб турди. Шоҳ сўрдики, эй йигит, Бадарийга шогирд бўлурмусан? Тура айди, мени отимга ордур Бадарийга шогирд бўлмоққа, мен Ҳасан мунажжимни шогирди турурман, нечун Ҳасан мунажжим

Бадарийга хасм эрди. Анда шоҳ Яхё айди, мени тушумни таъбирин дегил. Тўра айди, мен Бадарий ўрнига ўлтурурман: ул мани жойимга тушсун. Шоҳ буюруб эрди. Бадарий ўрнига тўра ўлтурди. Айди, эй шоҳим афандим, тушунгиз ора бир узун бўйлук, оксокол киши курдингизму? Шоҳ Яхе, оре курдим, деди. Ул айди, сизга сиёсат килибдур, яна сизга бир нимарса берибдур. Вокеа шулки, мен Бадарий урнига ултурдим, даври замон, гардиши фалак дерлар. Ҳаргиз хотирингга келмайдур, они жойига мени ўлтурмогим, ул тубан тушуб, анинг ўрнига мен вазир бўлдум, аммо Ҳасан мунажжим сизга вазир экан, они начанд ёлгон гувоҳлар билан чиқориб, анинг ўрнига Бадарий ўлтурмиш. Айди, эй шоҳим афандим, мен сига вазир булдимму? Шоҳ Яхё айди, оре. Энди мени ўрнимга Ҳасан мунажжим ултурсун, деди. Анда шоҳ Ҳасан мунажжимни келтуруб, урнига вазир қилиб, Бадарийни зиндон ичра солдилар. Яна тўра қаландарлиқ либосин кийуб, мунажжим била видоълашиб, ҳажга юзланди. Аммо ўзини ҳеч кимга билдурмай, қаландар суратида булуб, Нишопур дештига бориб ариқ ёқасида ўлтуруб эрди, бир йигитни кўрдики, малла ранглиқ қули орқасига боглиқ, от устида қочиб келур. Андин сўнг қирқ киши қувлаб келур. Анинг олдидин тусдилар, ул йигит турани чоқириб айдики, эй қаландар, қалложликдин бойликка етай десанг, гадоликдин шоҳликга утай десанг, булардин мени қутқоргил, булар менга ёв, боглиқимни ешиб, мени тамоша қилгил, деб куб таволло қилди. Алар айди, хонимиздин қўрқгил, ешмагил, эй девона, нишинг бўлмасун, деди. Тўра муни куруб, гайрати келиб ўрнидин туруб, ул йигитни ақдини ешти. Ул йигит арслон каби аларга андог югурдики, алар тулки каби қоча бошладилар. Бовужуд, аларни аслаҳа ва яроги булса ҳам бу йигит ушал ерда йигочни бутақини синдуруб олиб, ул қирқ кишининг барчасин вужуди шаҳристондин адам чулистонига юбори. Қайтуб турани олдига келуб, ўлтурди. Тўра айди, қандай кишисанким, бу ишларни қилдинг? Ул йигит айди, мен шоҳ Мансур булурман, шоҳ Шужоъ қариндошин углидурман, амаким, менга ёв булубдур. Мен Мозандарон мулкини мусаххара қилиб эрдим, алар мени алдаб келтуруб, фириб била қулимни боглаб эрди, ўзимни бир навъи қилиб, бу от устига олиб қочиб келур эрдим, бу қирқ киши орқамдин қувлаб бу ерга келтурдилар. Сен менга нажот бердинг, эй қаландар, бери кел, мен била ҳамроҳ бўлуб Мозандаронга боргил. Тўра айди, мен қаландарман, сен бек бача бўлурсан, иккимиз рафоқимиз мушкулдур. Айди, бу яхшилиқни сен қилдинг, мени ҳақимга нима десанг, мен қабул қилурман. Анда турани рафиқ қилиб, пойтахтига шаҳри Табризга келтурди. Ул ўрунда айш-ишратга муқаййид бўлдилар. Бир кун тўра, шоҳ Мансур сайдга чиқиб, ов қилиб юруб, бир қишлоқ узра келдилар. Кўрсалар, бир жамоъа эл, қўлларида назр, ҳадялар олиб, бир тарафга борурлар. Тўра сўради, бу одамлар қаён борурлар? Шоҳ Мансур айди, булар жуҳуд эрур, буларни пири бордурким, ёши икки юзга боргон, шул тарафда бир гор ичра эътикоф ўлтургондур. Ани Жуҳо нарнир Яҳудий отарлар. зоҳиддур, ҳар йил бир мартаба гордин чиқгай, уч кунгача булар

бориб, ани зиёрат қилгайлар. Замон ҳоли ва мустақбал ишлардин хабар берур. Уч кун бўлгоч, ғор ичра кириб кетар, то бир йил комил бўлмагунча ғордин чиқмас, Тўра они кўрмоқни орзу қилди. Андин шоҳ Мансур била Яҳудийни қошиға бордилар. Кўрсаларким, ул зоҳид қавмига Тавротдин дарс айтиб ўлтурур. Шоҳ Мансур ани чанд бориб кўрган эрди, зоҳид тўраға кўб назар қила берди. Тўра айтти, эй яҳудийлар шайхи, нечук дини ҳаққа имон келтурмайсан? Зоҳид айди, охир замон пайғамбари Маҳдий эрур, на Абдуллоҳ ўғли, анда икковлари мубоҳаса ва муколамаларни кўб қилдилар. Зоҳид айди, сендин неча масала сўргайман, жавоб берурсан. Тўра айди, хўб масала сўргил. Зоҳид айди, сизлар Туби йиғочини учмоқ ичра Муҳаммад мақоми дерсизлар. Биз айтурмиз, ул Мусо мақомидур, жамъи қусур жаннат туби йиғочи бутоқлари-ни соясида турур, шунга бир далили ақлий кўрсатгил, қандай бир йиғоч сояси саккиз учмоққа етар? Тўра айди, анинг мисоли дунёда қуёшдурким, олам аро дашт ила шаҳр ва иморатларға они шуълаи тушгай. Анда Яҳудий зоҳид филҳол ўрнидин туруб, тавозеъ била ўлтуруб, чанд масала сўради, тўра барчасиға ақлий ва нақлий жавоблар берди. Зоҳид айди, эй йигит, қайдин келдинг? Тўра айди, Турондин келдим. Яна, отинг нима, кимни ўғли бўлурсан, деди. Бу отим Мироншоҳ тўра, Амир Темур ўғли бўлурман, деди. Яна айди, мазҳабинг кимдур? Жавоб айди, Мазҳабим Имом Аъзам аҳли суннат ва Ижмоат турурлар. Зоҳид шоҳ Мансурға қараб айди, бу йигит соҳибқирони охир замон ўғли турур, булар ер юзини олғай, бу мамлакатларни олиб, сани авлодинг буларни қўлида ҳалок бўлғай, деди. Аммо шоҳ Мансур Яҳудий сўзига қулоқ солмади, билса ҳам ишонмағондек бўлуб, тўра била ўрдасига қайтти. Андин сўнг, Зоҳид ўз қавмига айди: ман ғорға кирурман, лекин то ман ғордин чиққунча ҳозир бўлурсиз деб, ғор ичра кирди. Кўрсаким, бир қуш мунаққаш, ғорни чаккасида турур, ани тутмоққа ҳаракат қилиб эрди, қуш учуб ташқари чиқти. Бул ҳам анинг орқасидин чиқти. Киргандин сўнг бир йил бўлмай чиқмоғон сабабидин, иттифоқо, ул вақт кечаси қоровуллар бу ким-дур, бизни пиримизни ўлдургали келдуми деб, билмасдин ани уруб ҳалок қилдилар. Сўнгра эртаси ани кўруб армон қилдилар, фойда бермади.

БУ ДОСТОНДА МИРОНШОҲ ТЎРА ИБН АМИР ҲАФТ ҲАВОНИ МОЗАНДАРОНҒА БОРҒОНИНИ БАЁНИ

Алқисса. Мансур билдики, бу йигит Амир Темур ўғлидур, хоҳ-ласа, ҳийла била йўқ қилса. Тўра ҳам муни ёмон фикрини билди. Андин Мозандоронга сайдға бордилар. Бир тоғни юқорисиға чодирларни тикиб ўлтурдилар. Тўрани кўзига узоғдин бир нимарса барқ уруб кўрина берди. Тўра сўрдики, ушал кўрунган нимадур? Шоҳ Мансур айди, ҳафт ҳавони Мозандорон йўли ушбу турур, кўб таъриф қила берди. Тўра хотириға келдики, шуни қўлида асир бўлиб, ҳалок бўлмасдин илгари ҳафт ҳавони Мозандаронға бормоқим яхши деб. Яна сўрадики, ушбу йўлга борғон киши борму? Андин барча турганлар кулдилар. Тўра булардин зеҳни кониб,

филҳол, отига минуб, андог суръат била йўлга туштики, начанд кун йўл юргандин кейин оти чўлларда куйиб ўлди. Етти кун пиёда йўл юрди, дерларким, ул жазира отини Ҳафт ҳавони демаклари етти манзилдин иборатдур дерларким, Зол ўгли Рустам ул манзилда девлардин Кайковусни халос айлаб, аларни Мозандарон қалъасида қандга олгон, анда етти кун йўл юруб, бир жойда уйқуга боргон ҳолда йўлбарс келиб қасд қилган. Рахши ани дафъ қилуб ўлтурди. Иккинчи манзилга боргандин сўнг, аждаҳога учраб ани ҳам ҳалок қилиб, учинчи манзилда Саҳро хотун учраб, Рустамга фириб бериб, яна ани ҳалок қилиб, андин тўртинчи манзилга бориб, Улод отлиг дев қанча қўшун ила жанг қилиб, Рустам аларга голиб келиб, аскари ҳалок бўлуб, Улод қочиб, бешинчи манзилда яна Улодни асир қилиб, андин олтинчи манзилга ўтуб, Аржанг отлиг деб Рустам ила суқушуб денгиздин кемада кўб-кўб аскарлар келиб, Рустам девларни қўшунларини ўлдируб, Аржангни калласини танасидин жудо қилиб, еттинчи манзилда яна кўб девларни ўлдуруб, Байдо отлиг аларни подшосини ўзига мутеъ қилиб, андин сўнг, Оқ девким, кўб девлар анга тобеъ эрдилар, они ханжар била кўксини пора-пора айлаб, Мозандарон шоҳи била кўб жанглар қилиб, Музаффар ва Мансур бўлуб, Кайковусни олиб, Эронга қайтиб келиб эрди. Аммо Мироншоҳ тўра наچанд йўл юра-юра бир минорага еттиким, ани устига жавоҳир нақш қилгон экан, қуёш кўрунгач, ул жавоҳирни равшанлиги ун кунлуқ ерга тушар эрди. Тўра яёв юрганлиқидин аёқлари қабариб, ул минора остида қарор олиб ётти. Ул ерда улуг кўл эрдики, атрофига кўз етмас эрди. Ул кўлни аксар ери чангалистон эрди. Қайси қуши оламда бордур, ул кўлда бор эрди: Аммо ул мазкур минор узра бир катта қуш уёси бор кўринур. Анда бир кўк арчин каби қуш турур. Ул кўл ёқасида чангаллар ичра турфа-турфа чечаклар очилгон, ҳаво муътадил эрди. Тўра анда истироҳатга машгул бўлуб, уйқуга бориб эрди, ярим кеча бўлмай туриб бир садо эшитуб, тўра уйгониб, туруб ўзидин беихтиёр бўлуб йиглай берди. Билдиким, минорадаги қушни унидур, атрофида кўб-кўб қушлар жамъ бўлуб, барчалари сомеъ бўлуб, маст, лоъақл турурлар. Қуёш найза бўйи кўтарилгоч, ул қуш нагмаи унин тамом қилди. Ани тўра мулоҳаза қилдиким, ранги оқ, кўб гўзал қуш турур. Анда ул қуш сукут қилгоч, қушлар барчаси ҳар тарафга равона бўлди. Яна саҳар бўлгоч, ул оқ қуш нагмаи унин қилур эрди. Ани эшитган нимарса маст, беихтиёр бўлур эрди. Тўртинчи кунда ул қушдин нагмаи унин изҳори бўлмади. Тонг отқоч, тўра турсаким, жонин таслим қилибдур. Ногоҳ кўзи кўлга тушти, мавжига келиб, бир улуг қуш чиқа келди, катталиги филдек. Тўра қўрқуб дедики, бул қуш мени ҳалок қилур. Кўрдиким, минорадаги уёга бориб қўнди. Ўшул оқ қушни ўлигин кўксига олиб, уч кунгача ўликни уқалаб, силаб эрди, филҳол қуш тирилиб, нагмаи унин изҳор қила бошлади. Андан сўнг ул катта қуш кўлга чўмуб, гойиб бўлди. Аммо уч кунгача ул кўл қушлари дон емай, сув ичмай, ўт емай сукутда қолдилар. Бу санъатларига тўра кўб таажжубда қолди. Замони келиб, Мироншоҳ тўра фаранг ҳакимига мулоқий

булуб, савол қилди. Ҳаким айди, ушал гузал қушким, муғанний эрди, ани хуруси куллар из этарлар. Ҳар юз йилда жонин таслим қилур. Кулдин чиқар қуш руҳи қудс турур, қуш суратида булуб келиб, ани тирилтурғай, яна юз йил нағма унида булғай. қиёматгача бул қуш атвори шул турур. Андин сунг тура юруб икки булоқ ёқасиға борди. Курдиким, бири сучук, бири шурдур. Иккала булоқ бир кузлиқ ердин чиқиб турур. Анда бир балиқ курдики, суйи шур булоқ ичра тушуб, ранги қизил булур, андин кейин чучук сув ичра тушуб, рангги оқ булур. Иккала сув бир-бириға асло қушулмас. Андин утуб, йиғочларни курдики, саночлар осилуб турур, бориб, таъййин назар қилсаким, барчаси хурмаға ухшаш эмишдур. Олти ой анда булди. Ул саноч каби емишлардин қушлар пайдо булуб, ҳар тарафға уча бошладилар. Андин яна бир булоқ ёқасиға бориб, қулида таёқни ул сувга ташлаб, яна ани қулиға олиб куб таажжубларни куруб ҳайрон булди. Андин қайтиб неча меҳнат ва машаққатларни чекиб, алқисса, тура неча йил ва неча вақтдин сунг отасин қошиға келиб, хизматида булди. Амир Соҳибқирон нури айинин куруб, кунгли барқарор булди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ИСКАНДАРИ СОНИЙНИ БЕКЛАР БЕГИ ВА ХОНЛАР ХОНИ ХУРОСОН МУЛКИНИ УЧ ЙИЛДА ФАТҲ ЭТГОНИНИ БАЁНИ

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон курдиким, ҳар тарафдин элчилар келар эрдилар. Илло, Эрон вилоятидин келмас эрди. Анда Соҳибқирон аскар жамъ қилмоқға муқаййид булуб, узбакдин, қозоқдин, неча-неча элатлардин келтуруб, йиғдиларким, икки лак қушун булди. Хазина эшикларин очиб, сипоҳларға инъом бердилар. Андин турт минг киши Мирзо Шоҳрухға қоравул булди. Яна Мироншоҳ тураға ун минг киши эровул булди, яна Умаршайхга ун турт минг киши баковул булди. Қоравуллар уқиб, сипоҳлардин туғ-байроқларни барпо қилиб, Самарқанд ичра тарихнинг етти юз саксон бирида, (1379 й) кукламнинг аввали, яъни балиқ йилида, рабби ул аввал ойида, ҳамалнинг йигирманчисида барча аскар форс булуб, отларға ва рокиб булуб теваларға минуб, Шаҳрисабзға бордилар. Андин Қаршиға келдилар. Андин амирлар ва беклар била маслаҳат қилдилар. Алар айди, Балхға борурмиз. Соҳибқирон қабул қилмай, Бухороға келдилар, андин Чоржуй йулиға мутаважжиҳ булдилар. Ушал вақт Хуросон мамлакатида малик Муиздиддин тахти эрди. Ул юрт барчаси анинг фармонида эрди. Анинг отини амир Ҳусайн курд дерлар, лақабин Муиздиддин дерлар. Узи насли Заҳҳокдин эрди. Аммо Соҳибқирон овозаси Марв ҳокимин қулоғиға етуб, анинг оти Санжарбек эрди, Амир Соҳибқирон яқин етгач, қочиб Муиздиддин қошиға борди. Анда одамлари ҳадялар олиб, Амир Соҳибқиронға фоли саодат булди. Марвга бировни ҳоким қилиб, Ҳирот сариға юзландилар. Йул узра Қушниҳ қалъасиға еттилар. Сипоҳлар келиб от қуйурмиз деб Амирдин дуо талаб қилдилар. Соҳибқирон манъ қилиб айди,

иншооллоҳ, олло таоло, бежангу жадал олурмиз. Гуеки Соҳибқиронға илҳоми ғойибдин ҳосил бўлди, ушул кеча Амир Соҳибқирон Чингизхондин қолгон чодирни тиктилар, етти юз саруъ барпо қилиб, чодир ичра ўн икки минг киши жой олғудек бўлди. Соҳибқирон турарға жой таъйин қилиб, атрофидин қанот тортиб икки тарафи бахмали қизил эрди, қанот ичра кумушдин, анинг ичра олтундин панжара, они давлатхона қилиб, беклар анда кўриниш жойи булуб, етмиш бир саруъ тутуб, таноб била ушул ерни иҳота қилиб, турт юз фаррошни уч кунда пайдо қилдилар. Фаррошлар аксари жуҳуду ҳиндудин эрди. Вақти келиб, Соҳибқирон буйруқи била амир ва беклар давлатхонаға келиб ўлтурдилар. Маҳрамлар, ғуломлар ва қуллар кумуш панжараға ўлтурдилар. Иноқтоз олтун панжарадин жой топуб ўлтурди. Хўжасаролар келиб беклар била ўлтурдилар.

Алқисса, Соҳибқирон, Искандари Соний барчадин юқори назарда эрдилар, кўрдики, қўрғон буржидин чироғ ёнуб, кўрунуб, бора-бора ул чироғ яқин кела борди. Акнун чодир остига келиб тухтади. Ул Қушниҳ ичра Сангу бобо деган азиз киши бор эрди, ул зот қўрғон остидин лаҳм ковлаб, ушбу одамни чироғ била юбориб эрдилар. Ўшул чироғлиқ киши айди, ҳеч ким борму мени арзимни Соҳибқиронга еткурса. Барча уйқуда эрдилар, илло, Соҳибқирон Амир айдилар, сан қандай кишисан? Ул айди, Бобо Сангу муридларидин бўлурман. Сунгра они мулозимлар Соҳибқирон қошиға келтурдилар. Ул киши Амир олдиға ёвлиг ичра ўралган қўйни пишган тўшин келтуруб қўйди. Айди, муни Сизга Бобо бериб юбордилар. Соҳибқирон ани фол қилиб, айди: бу қўй кукси, албатта, Хуросон мулки. Бизга насиб бўлгандур. Ул киши айди, сизга йул очиб, лаҳм қилиб, Бобо кўб маъталдурлар.

Амир, филҳол, амир Муайяд орлотға беш юз кишини қўшуб Бобо қошиға юборди. Беш юз киши ярим кечада ушул одам била лаҳм ичра кириб, бирдан карнай тортиб эрдилар. Қулунж ҳокими кочиб кетти. Икки кун анда бўлдилар. Амир Соҳибқирон Сангу бободин сўради, нечук маликға насиҳат қилмадингиз, фуқороға зулм қилибдур. Бобо айдилар, насиҳат куб қилдим, бовар қилмади. Тангри таборак ва таоло сизларни анга масаллит қилди. Агар сиз ҳам қишлоқларға зулм қилсангиз, насиҳатни қулоқға олмасангиз, сизларға ҳам узга масаллит бўлғай. Амир айди, менга ким масаллит бўлғай? Бобо айди, барчани масаллит қилғувчи ўлумдур. «Албатта, эй бобо, рост айтурсиз. Лекин, мен борман, умид худодин, ҳеч ким менга масаллит бўлолмас». Андин сўнг Ҳиротға юзландилар.

Алқисса, Ҳиротға икки манзил қолиб эрди. Амир оломонларға буюрдиларким, бориб Ҳиротға тобеъ юртларни барчасини ғорат ва талон айладилар. Сипоҳлар Ҳирот дарвозасиғача торож қилиб, яқин бориб эрдилар, малик Муиззиддиннинг ўғли Ғиёсиддин отасиға айди, отажоним, ижозат берсангиз, ёв била чиқиб жанг қилсам. Малик айди, сабр қил. Аммо маликнинг ҳузуридагилар Мирзо Шоҳруҳни куб таъриф қила берди. Ғиёсиддин эшитуб, ғайратга келуб айди, бориб Шоҳруҳни бошини олиб келмасам, йигит бўлмасман, ул шижоат бобида биринчи эрса ҳам. Алқисса,

беш юз киши била отлануб чиқиб, Чиғатой оломонларини истаб келабердилар. Узоғдин чанг, талотуб кўрунди. Илгари келиб кўрса, оломонлар қанча молларни олиб борур. Алардин бирини асир қилиб ушладилар, андин сўнг, сўрадики, бу аскар бошлиқи кимдур? Асир айди, Шоҳрух тўра турур. Филҳол, Ғиёсиддин Шоҳрухни талаб қилиб, қўшунға бориб, Шоҳрух қайси деб шовкин қила берди. Қўшун ичра бир баҳодур йигит бор эрдики, ўзи тошкандлик, оти Соқибек, ул айди, ана, мен Шоҳрух дегач, икковлари жангга муқаййид бўлуб, кўб талотуб қилдилар. Акнун, Ғиёсиддин ғолиб келиб, калласини танасидин жудо қилиб, отасини қошиға келтурди. Шоҳрух боши деб дарвозаға осиб қўйдилар, шодиёна чолдилар. Бу сўзни Мироншоҳ тўра эшитуб, қариндошиға ичи куйуб, тоб-тоқати қолмай, Ғиёсиддин аскариға ўзини уруб, аларға шикаст бериб, Ғиёсиддинни топиб, андоғ урдики, яралиқ бўлуб қочти. Ўликни кўрдики, Шоҳрух тўра эмасдур. Андин қайтиб, отасини қошиға келди, кўрсаким, Шоҳрух тўра Амир қошида дасти алиф-лом қилиб, тавозеъ узра турур. Бу воқеани Мироншоҳ тўра мажлисдағиларға сўзлади. Шоҳрух тўра ўрнидан туруб, бошидин салласини олиб, отасидин фотиҳа талаб қилиб айди, агар Ғиёсиддиннинг бошин олиб, Ҳирот мадрасасин пештоқиға осмасам, тўра бача эмасман. Кечаси била отлануб, рухсат олиб, Ҳирот дарвозасидин кириб, шаҳар ичра маликни ўрдасиға яқин етти.

Кўрдики, арк тагида бир йигит турур, барча анинг жиловида дурлар, ҳайратда бўлуб бир кишидин сўраб эрди, айди: Ғиёсиддин шул турур. Тўғри бориб анинг йўлини олиб, ҳозир бўл, мен Шоҳрух деб андоғ урдики, Ғиёсиддин жасади фалакидин калла ҳандалаги узулуб, юмалануб кета берди. Одамлар ҳар ён қоча бердилар. Тўра отдин тушуб, бошини олиб, мадраса пештоқиға осиб қўйди. Бу воқеани Малик эшитуб ҳуши қуши бошидин учти. Филҳол, тахтидин тушти, айди, ул йигитни менга келтурунг деб. Тафаккурда эрди, Мирза Шоҳрух тўра ўзи ўшал вақт келиб, Маликға айди, ўғлунгни ўлдурдум, жанг дағдағасин қилур бўлсанг, тургил, отлангил. Малик айди, эй йигит, бери кел, мардонавор иш қилибсан. Ўшул вақт Ғиёсиддинни онаси эшитиб, бош яланг, оёқ яланг чиқиб, ўғлум қотилини урунглар деб шовқун қила берди. Начанд одамларға ҳамла қилди. Малик, қўйунглар деб манъ қилди, ҳеч киши қабул қилмади. Тўра ёлғиз ўзи сўқиша берди дарвозасиға етгунча жанг қила-қила етмиш кишини ўлдурди. Ўзини йигирма ери яралиқ бўлди. Тахмос отлиқ маликни бир қули тўрани бойлаб, оёғ остида ётур эди, хоҳласаким, тўрани йиқитиб ҳалок қилса. Ногоҳ хандақ ёқасида бир киши келиб, ўшул қулни найзау санчқу била уруб ҳалок қилди. Маълум бўлдики, Амир Соҳибқирон ўзлари эрди, углилари сўнггидин келиб эрдилар. Орқаларидин қўшунлари келиб, Ҳиротни атрофини олдилар. Ўшул вақт Иноқтоз кал киморбоз айёрлиқ ҳийласин тузуб, ўзини бошдин-оёғини безаб, устиға бир чурук чафон кийуб, белиға қамиш ила барди боғлаб ўзин шаҳрға олди. Бозор ичра туруб, бир қаландар кишиға айди, мани Малик Муизиддин қошиға олиб боргил, анга сўзим бордур. Иноқни Маликни вазирлариға тўғри қилиб эрди, сўзин қабул қилмадилар.

Охир Маликға айдилар. Ул айди, келтуринг, аммо эҳтиёт қилинг ҳарба қилмасун. Они Малик муқобилига келтурдилар. Ул киши айди, мен сўзимни элдин яшурун Малик афандим қулоқларига айтурман деб, секин сўзламоқчи бўлуб, енги ичидин фичоқини чиқориб Маликнинг кўксига андог урдики. Малик тахти қизил тобутга айланди. Филҳол, халқдин ғарв чиқиб, қаландарни тутуб бойлаб, жаллодға топшурдилар. Қаландарни жаллод дорға келтурган ҳолда Иноқ бу Соҳибқиронға жонбозлиқ қилди, деб секин жаллодға бир ишорати берди. Жаллодға айди, ешгил, девона ўлмасун, сенга кўб нимарса берур деб ваъда қилди. Жаллод дор канобин бўшроқ қилиб қаландарни ости. Кечқурун бўлуб, эл оёғи босилгоч, Иноқ дор остига келиб, дордин тушуруб олди. Кўрдики, қаландар тирикдур. Соҳибқирон қошиға келтурди. Амир сўрадики, қайдин келдинг? Қаландар айди, Сейистондин келдим, отим Девонажондур. Бир кеча ётуб тушум ора кўрдум бир зотни, расул алайҳис салом хизматларида турур, шул жиҳатдин Амирға жонбозлиқ қилдим, Оллоға ҳамд, ул зот сизни ўзингиз, энди ўнгумда кўрдум деди. Андин сўнг ул қаландарға «Жонбозлиқ» лақабин қўйдилар. Ул кеча Амир Соҳибқирон қўргони ичра сипоҳлар билан кириб, тахт узра қарор олдилар. Ул қаландар ҳар ишга етук, кўб усто киши эрди, они ўз қаламравиға миршаб боши қилди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Ҳиротни фатҳ қилгондин сўнг савдогарлар келиб, Амирға арз қилиб айдилар, дод, Баҳодурхон илгидин, бизларни ғорат қилди, мусулмонлар ани жаврийдин зиқликда қолдилар. Баҳодурхон амири Қандаҳардур, Ҳиндистон бекларидин эрди. Соҳибқирон ўрнига бировни мутасадди қилиб, ўзлари қанча сипоҳларни олиб, савдогарлар суратида бўлуб, беш юз чавкар от олиб, яна ўзга хил отдин бир минг, яна бир минг навжувони жанг кўрганларни ўзлариға рафиқ қилиб, Қандаҳар жонибиға юзландилар. Баҳодурхон эшитдиким, Қандаҳар чаккасига кўб қофила келиб тушубдур, ясовул юборди, айдики, кўргил, қайдин келибдур. Ясовул келиб кўрсаким, беш юз мешка сув тўлдурибдурлар. Ош-овқат, улоғлор учун яна неча чодирларни тиккан. Амир Соҳибқирон курси узра ултурур, ўзгалар таъзимда. Ясовул Амирға кўруниш қилди, айди: мени Баҳодурхон сизлардин хабар келтур деб юборди, қайдин келибдурлар? Соҳибқирон айди: бизлар Самарқанддин савдогарлик қилиб келдук, мени отим Хўжа Абдулла, бу уч йигит мени ўғлум бўлур, ихтиёримиз Ҳиндустон мамлакатлариға бўлди. Анда ясовулга бир тўн кийгузди. Баҳодурхон ҳам бу сифатда тўнни асло кўрмаган эрди. Хонга бориб савдогарбошини кўб таъриф қила берди. Ясовул сўнгидин Соҳибқирон Баҳодурхонға бир совғот юбордики, умри ичида кўрган эмас. Тонгласи Амир Соҳибқиронни хон талаб қилиб, зиёфат асбобини ораста қилди. Зиёфатлари бўлгандин сўнг, хон айди: Хўжа, муддао шул тарафға келмак эрдиму ё бўлак ерға ҳам? Амир айди: алҳол, бул тарафға келмагимиз кўнгулда йўқ эрди, хоҳишимиз бу ўғуллар била шоҳ Шужоъ қошиға борсак, деб ўғлини таъриф қила берди. Баҳодурхон кулуб айди: мани

масофимни кўргил. Филхол, буюрди фил келтурдилар. Хон бошиға дубулға кийди, бир мил текис ер боғи бор эрди, анга келиб, филни кўтариб айлантурди. Барча таҳсин қилдилар. Соҳибқирон айди: мени ўғлум ҳам аҳли шижоатдин булур, буюрсангиз, имтиҳон қилсак. Хон рухсат берди. Аввал Умаршайх дубулға кийиб, куб зўр қилди, кучи етмади. Сўнгра Мироншоҳ тўра ҳам куб зўр қилди, кўтаролмади. Андин сўнг Мирзо Шоҳруҳ тўра андоғ зўр қилдики, бурнидин ва кузидин қон кела бошлади, оллоҳи акбар деб йиқилди. Кўрсалар андоғ бўлубдурким, иккала кузини ғулаги косасидин чиқиб қолибдур. Анда бир ҳаким ҳинду хон хизматида эрди, кўзини ўрнига қуйуб, лунги бирла боғлади, сўнгра иккала оёғини товонин ёриб, иккала томурин топиб, уқалаб-уқалаб тортиб эрди, икки арфа ё уч арфа миқдори чиққондин яна кўзи ўрниға тушуб, карор олди. Андин сунг оёғин томурин пахта била ўраб боғлаб қуйди. Қирқ кунгача кукси била кукға қараб ётқизиб, тузсиз атала, буламуқ ичурди. Ўшал қирқ кун ичра Соҳибқирон чаноқчиға лойдин филни суратини қилғил деб буюрди. Уч кунда тайёр қилиб берди. Уч кунғача Амир кўтариб, машқ қилдилар, сунг устиға лой қушуб анга ўт ёқуб ўртадилар, софол бўлди. Сўнгра устиға одам чиқса кўтариб, ўн киши жой олғудек бўлди. Қирқ кунгача бошлариға дубулға кийиб, они кўтаруб машқ қилдилар. Қирқ кунда устиға ўн киши чиқса ҳам кўтардилар. Қирқ кундин сўнг Мирзо Шоҳруҳ тўра сиҳҳат топиб, ҳокимға бош-оёғ подшоҳона либослар бердилар. Хонбоғ ичра базм ораста қилди. Яна Соҳибқирон илтижо қилдилар ўшал филни келтурсалар, кўрсак нима бўлур?! Хон буюрди, филни келтурдилар. Баҳодурхон филни кўтариб, боғни бир мартоба айлантуруб қуйди. Соҳибқирон айди мен ҳам кутарғайман. Хон айди, эй хожа, уёлуб қолурсан, қуйғил, деди. Амир қабул қилмади, дубулғани кийиб, филни кўтариб, етти маротаба боғдин айлантурдилар. Халқ ўртасидин ғарв чиқти. Хон изза бўлуб, истиҳолада қолди. Андин сўнг Амир мулозимларидин ўн киши ул филға миндилар, яна кўтардилар. Муни кўруб Баҳодурхон Амир била кураш тушмоққа ҳаракат қилди. Эртадин кеч вақтиғача талаш қилдилар.

Алқисса, Амир Соҳибқирон пирларидин мадад тилаб кўтариб ерга андоғ урдики, хонни калла ҳандалаги жасади фалакидин узулиб бозори ажалға ширйанг уйноғали кетти. Амир одамларидин анда минг киши ёқосиз совутларни кийган эрдилар. Филхол, тарқаб торттилар. Қандаҳар одамлари куб таъадди кўрган эрди, буларга ерни бердилар. Минг киши афғонлардин эрди, булар била мухолиф бўлуб, акнун асир бўлдилар. Амир аларни ўлдурмоқға ҳукм қилдилар. Қандаҳарни фатҳ айлаб, неча кун туруб, андин сўнг ҳакимни ўзлари била олиб Сейистонға бордилар. Сейистон одамлари буларни олдиға чиқиб, қалъалариға олиб кирдилар. Сейистонни томошо қилиб, ул шаҳрни ўз элиға топшурдилар. Андин етти кунлик, айвони Киршастким, эски Сейистонға йўл қолиб эрди. Сўнгра ул мақом таомошасиға бордилар, кўрсалар айвон бузулгон андак иморат асари қолибдур. Айвон қуйисида булоғ кўрунур, одамлар айдилар, ҳар ким бу булоқ ичра қозонда таъом

қуйса, иссиглигини зурлиги ул ошни пиширур, ичган кишини ичидин қон келур дедилар. Анда Амир Соҳибқирон куб тилсимот ила булгон нимарсаларни кўрдиларким, айвоннинг қибла сарида иҳота қилинғон нимарсаларда суратлар тортилгон, бир деворда йигирма тўрт минг халқа бордур, билган одамлар айдилар: бу ҳикмат била ясолгон ҳаммомдур. Халқаларни тортиб эрдилар, бир эшик очилди, ичкари кирдилар, иссиг уй турур, яна узга халқани торттилар, яна эшик очилиб, курсалар оёг ювадургон жойлар тайёр турур. Анда икки халқа курунди, они торттилар, эшик очилиб урталиқида бир уй турур, анда охурда иссиг сув, бир тарафда совуқ сув, они остида тула қора тош била ут курунди. Ҳаммом суйи исигунча ул қоратош ёқилур, ул қоратошни тошкумир ҳам дерлар. Ул ҳаммом гулахига тилсим ила йигилиб сув исигоч, тошлар тухтагай эрди. Ул ҳаммомни хуб тамошо қилдилар, табақалари куб турфа, ажойибдур. Мулло Тоҳир Охунд Балхий дебдурларким, анда икки минора бор, бирин Минораи Эрон, бирин Минораи Турон дерлар, ҳар вақт Афросиёб келса, эронларга хабарин билдирмоқга Зол ушбу тимсолини қилиб эрди. Занги бача неча келиб Турондин Эрон минорасига тош отар эрди. Андин чиқиб, бу шовқиндин барчалари Афросиёб келгонини билур эдилар. Бу ҳикматни Амир Соҳибқирон топиб, Занги бача тошини олиб Эрон минорасига отиб эрди, бир садо чиқтики, йигирма тош ерга борди. Ўшул мавзеъда бир тог бор экан, они кўрдилар, тошлари кузгу каби равшандур, ҳар вақт офтоб чиқгоч, Рустам суратин анда курдилар. Офтоб тулуъида базми кўруниб, гарубида разми намоён булди. Офтоб ботар вақтига боргондин сунг, бир киши пайдо булди, олтун курси узра ултургон, қулида жоми, атрофида мингга яқин муганний, чурилар жилвага кириб, дафу, чанггу рубоб била дунбура қулларида, офтоб ботгандин сунг барчалари гойиб булдилар. Кечаси била анда булдилар. Субҳ булгоч, бири кишини курдиларки, чавкар отга минган, бошида дубулга қилич яроглари белига тоқгон, неча минг-минг одамлар они жиловида барчалари яёв, этакларини белларига қистургон, офтоб найза буйи чиқгондин сунг, булар ҳам гойиб булди. Сунгра табалу баробон товуши ул тогдин чиқти. Амир бу тилсимлардин бир улуг йигоч остига бордилар. Курдиларки, анда қақнус отлиг бир қуш қунуб ултурур. Анда бир лавҳи турур, хатти жалий бирла ёзилгон. Айтибдур, эй бу ерга келган кишилар, бу тинчлик мақомидур, зиёрат қилсанглар туҳфа ҳосил булур, агар бу йигочга чиқмоқни қасд қилсанглар, ҳар яфроги бир ёрог турур, албатта ҳалок булурсиз. Лекин шанбалид деган сариг гулни топиб, қақнус муқобилига келтургайсиз. Анда қақнус сайрагай дебдурларким, қақнус бир улуг қушдур, тумшугида уч юз олтмиш тешук бордур, сайрагонда ҳар тешукдин алоҳида узга товушлар чиқор эрди. Ҳукамо илми мусиқийни андин ихтирож қилгон эрдилар. Аммо қақнус сайрай берса, тумшугидин ут чиқур, ул йигоч куйгай, андин бир йул маълум улгай. Алқисса, Амир буюруб, имтиҳонона ул йигочга тош отиб эрдилар, тошлари яфрогларига тегиб, булуниб-булуниб тушa берди. Амир хоҳласа уша гулни топиб келтуруб йулни маълумин билса. Ул йигоч остида

бир булоғ бор эрди. Булоғ ичра катта балиқ бор эрди. Ул балиқни ташқари олсалар филҳол тош бўлуб, яна сувға ташласалар балиқ бўлур эди. Андин бир жойида юз йигирма бир булоғ бор экан, суйи сариғ кўрунур, анга чўмуб, қул уруб андин шанбалид гулин олдилар. Ул сувга чўмганлар етти кун ётиб сарғайиб ўла бердилар. Соҳибқирон анда ҳайрон бўлди. Хоҳласа, бул жойдин кетса. Ҳаким айди, тургаймиз, башарти ўттуз қадоқ қаҳрабо топиб кетурсалар. Буюрдилар, то икки ўн қадоқ қаҳрабони топиб келтуруб, ёнчиб тайёр қилдилар. Ҳаким ҳинд ул булоқға чўмуб, бир туб гул олиб чиқти. Ул гул савсан каби, аммо, ранги сариқға мойил эрди. Ул гулга ким яқин келса, ул киши ҳам жаъфарий бўлур эрди, ҳаким они қаҳрабоға қўшуб, анга яна торғил сигир сути қўшуб аралаштуруб, хамир қилиб, навқасларга бердилар. Яна сирка била сабзи қўшуб бердилар, барчалари соғайди. Андин сўнг Соҳибқирон ул гулни келтуруб қақнус, муқобилиға қўйдилар. Ул қуш кўруб, андоғ нола қилдики, нағмалар, товушлар, садолар чиқа бошлади. Вақти бўлуб, нафасидин ут ҳозир бўлуб, ул йиғочни куйдурди. Соатидин сўнг йиғоч остидин бир эшик очилди. Амир Соҳибқирон ҳукамолар била бир уй ичра кирдилар. Яна бир эшикга қулф урулғон, ани ҳам очиб, бир уйга кирдилар. Анда бир тахти ож йиғочидин. Тахт узра бир киши ухлаган каби ётур, юзида парда ёпуғлуқ, ани очиб кўрдиким, бир нуроний қари кишидур, узунлиқи йигирма газ, энлиқи уч газ, кўзини қабокида икки марварид пўр баҳо турур, бурни етти қариш, ҳар бармоқи ўн икки қаришдин, боши узра фўлоддин лавҳ, анда начанд сатр ёзилғон, ҳеч киши ул хатни ўқумоқға қуввати етмади. Ул ҳаким ҳинд бу хатти ибрийдур деб аниқолларин таъйин қилди. Мирзо Умаршайх ўқуб билди. Дебдурларким, бу хатни ёзғувчи Искандар Зулқарнайн бўлурман. Эй Амир Темур, Искандари соний, сен бул урунга келсанг, ушбу ёткон киши Зол Зардур, умри минг уч юзга етуб, оламдин интиқол қилибдур. Бул ерни зиёрат этинг. Аммо иноний Зол умрини тўрт мингга борган дебдур, сен ҳам булардин ибрат олиб, андешада бўлгайсен. Мунда бир қора тош бор, остида бир хум тўла олтун бор, они олғил. (Бу тошни малик Искандар Холидот жазирасидин келтуруб эрди. Шул вактларда ул тош Амир Темур қабри шарифи, узрадур. Яна ул хумдаги олтун бул гунбазда эрди. Амирни вафотидин кейин одамлар мундин хабардор бўлуб, бир неча кўб ёмғир била қор ёғиб, тарихнинг минг саксонинчисида (1669 й). Жунбилийя элидин ёв келиб, Самарқанддин они олиб, олтуни барҳам еб эрди. Олғон киши барас ўлатиға мубтало бўлди. Оре, ҳар киши валилариға қаршилиқ қилса, балоға йўлуқур.)

Алқисса, лавҳаға Золу Зар дунё вафосизлигидин неча байтларни ёзибдур.

Н а з м:

Отим Золу Зардур, лақаб Достон,
Ки мендин бўлуб Рустам паҳлавон.
Мени хайлима анда Афросиёб,

Икки юз марра топиб куб хароб.
Қилиб тарбият менга Семурғ қуш.
Бу ҳикмат ора мен топиб ақлу ҳуш.
Кўрубман жаҳоннинг йўку борини,
Гаҳи давлат ва гаҳи озорини.
Жаҳон шотусиға қўйубман оёқ,
Саккиз юз эди зинасиға саноқ.
Ушбу зиналардин баногоҳ тойиб,
Етибман бу ерда манам сарғайиб,
Ажал доми бизни гирифтор этиб,
Бари навбат ила жаҳондин кетиб.
Каюмарс қаён кетти, Жамшид қани?
Чу сен ҳам кетарсен, ўзингни тони.
Фаридуну Кайхисравий номлиғ,
Манучеҳр ва Искандарий комлиғ.
Эрону Туроннинг шоҳи, кайлари,
Бори кетти бир-бир қора ер сари.
Баҳодур, диловар хамс-у шажиғ
Ажалдин бориси ўлибдур, дариғ.
Жаҳон уйин икки қапуси бўлур.
Биридин кетибдур, биридин келур.
Оё, бу жаҳонға келан паҳлавон,
Эшитгил бу сўзни: бақосиз жаҳон.
Туғулгон жаҳонда неча эр бўлур,
Ажал шоҳи келса қора ер бўлур.
Жаҳон давлати нечани ошурур
Ер остиға охир они ёшурур.

Алқисса, Соҳибқирон эски Сейистон тилсимотларидин чиқиб. аскар била пойтахти султон Маҳмуддинким, Ғазна узра икки шаҳрни қамоб, етти кунгача анда бўлдилар. Малик Ҳусайнни қулларидин бири анга ҳоким эрди, саккизинчи кунида фатҳ эттилар. Андин султон Муҳмуд қабри узра иморат қилдилар. Бир гўзал йигит мардикорлар ичра иш қилиб юрур эрди, қўлтуғидин ерға бир нимарса тушти. Филҳол олди, у ён-бу ён қародиким, мабодо биров кўрмасун, деб. Соҳибқирон они олдиға чорлади. қўлида бир лавҳ бор, форсий тилида ёзилгон. Амир сўрди, эй йигит, ким булурсан, отинг нимадур? Ул йигит, отим Маҳмуд Асфардур. малик Масъуд уғли бўлурман, отам менга бу лавҳни тобшургон эрди, Бароқхон оломонларин қўлида отам ҳалок бўлди. Мени синглим бор, оти Маҳмуда, сизни ўғлингиз Мирзо Жаҳонгир олмоқға қасд қилиб экан. Биз султон Маҳмуд наслидин бўлурмиз.

Анда Мирзо Умаршайх лавҳни ўқуб кўрди, дебдурким, ушбу тефа остида олтун бор, султон Маҳмуд ўз авлоди учун қўйгондур. Амир филҳол они олдуруб, Асфарға бердилар, ул ярмини Соҳибқиронга бағишлади. Амир иморатға сарф қилдилар. Ҳоло султон Маҳмуд қабрининг иморати Амир Темурдин қолгондур Исломбулда.

Алқисса, Соҳибқирон қўшунларини йиғиб Ҳиротга бордилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН ҚИЛИЧ АРСЛОНКИМ, ЛАҚАБ АНГА ДОНИШМАНД БЕК ЭРДИ, ОНИ МУСАХХАРА ҚИЛҒОНИНИ БАЁНИ

Назм:

Бу ердин неча аскар Тусға етти,
Ким фармонға юрмай, боши кетти.

Келтурубдурларким, Соҳибқирон келиб Боғи зоғонда айшу ишратда эрди. Муборизлар жониби Тусга бориб, тоғ узра жой олиб, яна Соҳибқирон буйруғи била сипоҳлар Тус этакиға алоҳида жой қилиб, анга чодирларни қуруб эрди. Аммо Машҳад ҳокими Алибек, Валибек, икки оға-ини эрдилар. Анда Жаён чашм баҳодур яна соҳиб салоҳларни бири эрки, утуб борур эрди. Тоғ узра қурғонча иморатни курди. Анда бир қизил чодир тикилган, атрофида ун минг улоғ ва қуйлар утлаб юрур, қошида киши йуқ. Жаён чашм қирқ киши бирла ҳамроҳ эрди. Анда йигирма кишини мол-амвол жамъ қилмоқға буюрди. Йигирма киши чодир сариға от қуйдилар. Бир хотун урта яшар, ул йигитлар орқасидин келиб, оломонларни найзасин қулиға олиб, андоғ урдики, кукракидин кириб, орқасидин чиқти. Анинг била уч кишини улдуруб, бир наъра уруб, шавкун қилдики. вахм била ҳеч ким они олдиға келолмадилар. Ногоҳ тоғ бағридин бир навқирон йигит кела бердиким, гузалликда ёлғуз, курғон киши анга жигарсуз, балки барчани офат жони эрди, барча беклар анга қул эрди. Ул бекларни беки ва хонларни хони эрди, минган оти буз, узи в ракуз, сочлари фатила-фатила, от сағрисиға тушган, бошида бурк, эгни-да гарк ва арслон терисидин қулида найза, анга олмос банд қилғон, ёшиндек тоғни мунаввар қилиб келадур. Аммо аслаҳаси йуқ эрди, олдида бир йулбарс този итга ухшаб югуруб келур. Жаён чашм ани қиз деб назар қилиб турди. Яқин келгоч, билдики, уғул боладур. Бир наъра тортиб, овоз қилиб, тоғлар ларзаға келиб, ушал қирқ киши атрофин олдилар. Ул бола андоғ ҳамла қилдики, бир тарафдин йулбарс йиртуб, бир тарафдин узи найза била туртиб, лаҳзада ул қирқ кишини ҳалок қилиб, адам шаҳристониға юборди. Аммо Жаён чашм муни куруб келиб анга найза солди, ул бола найзани утқузуб, даб бериб Жаён чашмни белидин ушлаб, отига унгариб, қамчи уруб, отин югуртуб тоғ сариға юзланди. Агар бетоқатлик қилса Жаён чашмни ерга уруб гирдигирд қилғудек. Лоилож жим турди. Они олиб чодирга келтурди. Анда Жаён чашмга, қайдин келдингизлар, уғурлиқ ва қароқчилик қилиб юрурсизму, деди. Жаён чашм айди, Амир Темур мулозимларидин булурмиз. Ул айди, Амир Темур ким деди. Бул айди. Соҳибқирондурким, Ҳиротни мусаххара қилиб, энди Машҳад шаҳриға қасд қилғондур. Ул бола ҳайрон булуб айди, бу тоғлардин уага жойлар борму? Жаён чашм айди, оламда етти иқлим бор, ҳар иқлимда қанчадин-қанча тоғлар бордур, қанчадин-қанча шаҳарлар, қишлоқлар бордур деб, бир-бир баён қилди. Ул уғлон таажжуб бармоқин тишлаб онасига айди, нечук менга бу жойларни

айтмадинг, деди. Онаси айди, ёвлар душманлар хавфидин айтм[illegible] эрдим. Жаён чашм айди, сизни отингиз нима? Ул онасига қаради. Онаси айди, баҳодурлар ишини билиб қилур, андин сўнг номнишонин билдурур. Онда Жаён чашмни ўлдурмокга ишорат қилди. Мабода жомни томдин ташлагандек ўзгалар билмасун деб, [illegible] анда қабул қилмади. Амир Жаен чашмга кишига айтмасликга онт бериб, яна Жаён чашмга бир от бериб, миндуруб юборди. Жаён чашм андин Соҳибқирон хизматига келди. Бас, андоғ-мундоғ деёлмайин, яна курганларин ичига сиғдиролмай, ҳийла била деворға чизиб ишорат қилди. Анда Соҳибқирон билиб, йигит талаб қилиб, ўшул уғулни тирик тутуб келса, дедилар. Мироншоҳ тура туруб фотиҳа талаб қилди. Мирзо Шоҳрух тура навқасланган эрди. Жаён чашм йўлбошчи бўлуб, беш юз кишини узлариға хамроҳ қилиб, тоғ узра чодирға яқин еттилар. Молларига қарамасдин чодирға қараб уч киши уқ оттилар. Муни куруб, икки хотун бўлуб чодир тешукидин ўқ отти. Анда тўққуз кишига бир кишини бош қилиб, чодир атрофин олиб кела бердилар. Ногоҳ ушал йигитча етуб келуб, Мироншоҳ йулин тусуб, қулидин қиличин тортиб олиб. Мироншоҳ тўра бошиға андоғ солдиким, дубулғаси била бошиға тўрт энлик ботди. Тўра ўзидин кетиб қолди. Андин беш юз кишига қараб югурди. Аввал Жаён чашм орқасидин барча аскар кочиб келдилар. Амир кўруб, филҳол ўрнидин сакраб туруб, хоҳласаким, отға минса. Филҳол, Умаршайх келиб, фотиҳа олди. Минг йигитни ўзига йўлдош қилиб аларни бир сойға қўйуб, ёлғуз ўзи чодирға бориб, сучук сўзлар била ул хотундин сув талаб қилди. Хотун айди, сувни уҳда қилсанг ўзинг топиб ича бер, деди. Тўра айди, сув бор жойни билдургил. Хотун анда сиёсат қилиб, бир наъра тортиб, шавқун қилди, соати бўлмай уғли отин югуртуб тоғ бағридин чиқа келди. Тўра оти жилови қўлидин чиқиб қочти, пиёда қолди. Онаси уғлиға тўра хулқин баён қилди. Ул ҳам пиёда булуб, толошқа муқаййид бўлдилар. Кеч вақтигача талош қилдилар. Охир турани оёқ-қулини боғлаб, асир қилди. Мундин қўшунлар хабар топиб, қоча бошладилар.

Алқисса, ул бола турани уйига келтуруб, бойлуқларини бўшатуб, таъом, шароб ҳозир қилиб едурди. Тўра ҳар жонибдин сўзлари ўртаға солди ва айди, мен сафро фарожман, сафро бошимға чиқиб, кузим қорайиб, сен мени бойлаб келтурдинг, эмди сен била яна талош қилурман. Айди, ул замонда ёв эрдинг, эмди эл бўлдунг яна меҳмоним булдунг, меҳмон била мухораба қилмоқ яхши эмас, деди. Тўра куб муболаға сўзлар сўзлай берди. Охир, ул бола уқин қўлига олиб, неча қуллоб тортиб солиб, тура қулига берди. Анга тўрани кучи ва қувввати етмади. Айди, муни отанг Амир Темурга элтғил, тортиб курсун.

Алқисса, тўра ани отасини қошига келтуруб, ўртаға уқин ташлади, воқеани баён қилди. Беклардин ҳар бирлари қўлларига олиб, тортиб кўрдилар, кучлари етмади. Шоҳрух тўра ҳам қўлига олиб уҳда қилолмади. Андин Соҳибқирон олиб, қўллари чулок бўлса ҳам, ёйни қуллоб тортиб, андоғ зўр қилдиларки, ўқ синди. Амир синган ўқни Инокга тоб[illegible] [illegible] элтиб эгасига бергил.

деб. Иноқ ўзига етти кишини ҳамроҳ қилиб, ўшул тоғ узра келди. Кўрдики, бир оқ от ёнида ул йигитча ухлаб ётибдур. Оёғида бир йўлбарс халқа олиб, ул ҳам ухлаб ётибдур. Иноқ, филҳол, тефасидин бир тошни юмалатуб юборди, ўзи бир тарафга қочти. Тошни товушига йўлбарс бошини кутариб бокирди. Ул йигитча уйғониб, оёғини узотиб ул тошни тепуб юборди. Муни куруб Иноқтоз кал қиморбоз урнидин бир сакраб тушти. Аммо ул тошни тоғдин кучуруб, юмаланиб тушган деб парво қилмади. Соатидин сунг Иноқ билмаган кишидек булуб, таъзим ила келиб олдига ултурди. Иноқдин, ким булурсан, қайдин келдинг, деди. Иноқ айди, Соҳибқирон хизматидин бу ўқни келтурдим, деб қошига қуйди. Кўрсаким ўқ пора булубтур. Ҳеч нима демади. Ногоҳ тоғ остидин бир араб йиглаб, нола қилиб келур. Булар андин сурди, нимага йигларсан? Араб айди, мен Амир Темур қошига борурман, ул мени ўчимни олиб берса дерман, сизлар сураб нимани уҳдасидин чиқурсиз?! Анда ул йигит мен ўчингизни ҳар нима ва ҳар кимарсада булса олиб берайин, деб куб муболага қилдилар. Сунгра араб лоилож айди, эй уғул, менда дунелиқ нажҳидин бир тева бор эрди. Они уғлум ўтлатиб юрур эрди. Ногоҳ тоғ этакидин бир илон чиқиб, буйи ўн газ келур, тева бирла уғлумни қуллобиға тортиб нук қилди. Бу айди, бориб аждарҳони ўлдурурман. Андин араб ўзига буларни ҳамроҳ қилиб элтиб бир ғорни курсатти, шундадир деб. Йигитча айди, эрта шул вақтга яна чиқғай, бу кеча мунда турмоқ лозим деб, анда турдилар. Кечи била Иноқ илондин қўрқуб ухламади. Тонгласи туш вақтида аждаҳо ғордин чиқти, кўрсаларким боши узра шохи бор, уч газ келур, гоҳ-гоҳ урнидин тик турган. Йигитчан нозанин отига миниб даб бериб кела берди, отти. ҳам бебок орқасидин бориб қиличин кутариб бошиға андоғ урдики, калласи куксида осилиб қолди. Оти ҳуркиб, сакраб, боши ўгрулди, они куруб ҳайрон қолдилар. Ўғлон айди, агар отим ҳурковлик қилмаса, тамомин қалам қилур эрдим, деди. Сунгра шохини олиб Иноқға берди. Муни Амир Темур хизматлариға элтгил, деди. Андин сунг, филҳол Иноқ келтуруб Амирға воқеани баён қилди. Муни куруб Амир барчалари тажжуб бармоқин тишлади ва ҳайрат денгизиға гарқ булдилар. Беклар уртасига ғавго тушти. Соҳибқирон сипоҳларини таскин топтуруб, ўзлари била ўн кишини олиб, мусофирлар суратида булуб, отларга хуржун ортиб ўшал тоғ узра келдилар. Анда қизил чодир курдилар. Андин бир хотун қўлида қилич, сиёсат била келиб, бу ердин ўтманглар, деди. Соҳибқирон айдилар: биз мусофир, йўл ахтариб юрурмиз эрдик, андак аччиғи босилиб, буларни бир булоғ ёқосиға тушуруб, қошлариға ош ва таъом келтурди. Соатидин сунг ул йигитча келди, буларни куруб ёв хаёл қилди. Хоҳласаким, даб қилса. Онаси шавқун қилиб айди, эй ўғлум, булар мусофирлар, озор бермағил. Андин чодир ичра ёниб келди, шоҳона либосларин кийуб Амир қошиға борди. Аларни куруб яна алоҳида таомлар келтурди. Они Соҳибқирон сучук-сучук сўзлар била андоғ сайд қилдики, Амирни ўзига маҳв булди. Аммо йўлбарс андин асло жудо булмас эрди. Доим оёғи остида халқа олиб ётур эрди. Анда Соҳибқирондин

сўрди, сизлар не ерлик бўлурсиз? Амир, Ҳиротдин келурман, ан анинг асли ва наслини сўради. Йигитча айди, мен билмасман, онам билур. Андин сўнг онасини чақириб, Соҳибқирон мулойимлик била ҳар тарафдин сўз келтуруб, андин асл-насабини сўрдилар. Онаси айди, бизларга душман кўбтур, мабодо сиримиз фош бўлмасун. Амир айди, асло сирни ошкора қилмасмиз, деб кўб сўзларни дея ишонтурди. Андин кейин хотун айди, Абу Саидхон қизидурман, амир Чўпон хотуни бўлурман. Абу Саидхон хизматида эрди, амир Чўпон Таночор наслидин эрди, ул Қорачорнинг инисидур, Ҳалоку била йўлдош бўлуб Эрон вилоятига келиб, Абу Саидхон вафотидин сўнг ҳар ким ўз тўғрисига подшоҳлик даъво қилиб, амир Чўпон авлоди, Ҳалоку жамъ бўлуб, бир бирлари била урушиб, ахир барчаси шоҳ Шужоъ қўлида ҳалок бўлди. Машҳад ичра бу ўғул мани қорнимда эрди, қочиб бу мақомга келиб, таваллуд топти. Бу молларики бордур, ҳаммасини ўзингиз кўрдингиз, барчаси бизникидур. Алҳамдулилло, молимиз кўбдур, бу ўғулга Қилич Арслон от қўйдум.

Соҳибқирон анга Донишмандчи ўғлон лақаб қўйдилар. Ул хотун айди, ҳар ерга шоҳ Шужоъ одам қўйубдур, тамоми Ҳалокухон авлодидин топса, ўлдурур, шул сабабдин изҳор қилмасман, то ким хабар топмасун деб. Илтижо сизга ва йўлдошларингизга бу сирни кишига айтмасун. Амир муни эшитиб, кўб суюнуб, хурсанд бўлди. Зероки, бу ўғул Соҳибқирон афандимизга амакбачча экан. Андин сўнг йўлбарсдин сўрди. Хотун айди, қайси, кун бу ўғул туғилди, ушул кун бу йўлбарс ҳам бизни қўлга тушти. Мунга сут бериб катта қилдук, биздин ўзга ерга бормас.

Алқисса, тун ярмигача сўзлашуб, онаси била ўғул чодирга бордилар, Соҳибқирон ҳам уйқуга кетти. Дерларким, Хожа Ҳасан Ансорий қанча ғазални Қилич Арслон шанига дебдурлар. Мазмуни будур.

Назм:

Ҳизабр ким, оти Қилич Арслон,
Ани кўрган эл дер чу шери жаён.
Қўлини узатса кўк узра агар,
Кавокиб тўкулур эди саросар.
Кишига агар зарра аччиғ этар,
Нафсида олиб, аждаҳодек ютар.
Билинг, жанг аро кирса йўлбарс каби,
Кўрунмас эди анга ўнг ва чаби.
Агар наъра тортиб, қилинса масоф,
Эшитса, ҳалокат топар эрди Қоф.
Дей, ҳар кокили бир каманд бало,
Яна тора мўйини бир аждаҳо.
Жиҳод бешасида бўлуб шердек,
Қилиб шерларни қора ердек.
Денгизда наҳанг, даштда қоплон дегил.

Кузини кийик, ўзин арслон дегил.
Қошини қилич де, мижжа чун ҳаданг,
Юзи тўлғон ойдек, ўзи шуху шанг.
Анга эл чу парвона ул сирож,
Ҳалоку нажоду Темучин натож.
Баҳодурлиқи эрди Рустам мисол,
Топубдур бу ўғулни дунёи Зол.

Алқисса, ул кеча Соҳибқирон кўрдики, тоғдин тош юмаланиб тушубдур, оғирлиқи путқа яқин келур. Амир секин они кўтариб йўлбарсни қуйруғини устиға қўйди. Йўлбарс қуйруғин тортиб ололмай нола қилди. Қилич Арслон туруб тошни бир чаккаға олиб ташлади, яна жойиға борди. Йўлбарс бу ишга кина қилиб, Амир мулозимларидин бирини пора қилди. Амир, филҳол, ул йўлбарсни икки бўлуб ташлади. Тонг отқондин сўнг, Қилич Арслон кўрсаким, йўлбарс ҳалок бўлубдур. Айди, бу ишни ким қилди? Соҳибқирон «мен қилдим» дедилар. Ул айди, нечук мундай қилдинг? Амир айди, мени йўлдошимни нобуд қилди, мен ани ўлдурдум. Онаси, бу кишини келганини воқеаси бор, деб қасам бердилар. Амир лоилож ўзини билдурди. Филҳол, Қилич Арслон аслаҳа-яроғларини тоқинуб, найзасини қўлиға олиб, Амир ҳам мусаллиҳ бўлуб, отлариға минуб, икки тарафдин шавқун солиб, бирдан найзабозлиқ қилиб, Амирға найза солди. Амир чап бериб, найза солиб эрди, орқасидин яна солди, мулозимлар фарёд қилдилар. Ҳозир бўл деб. Амир отин ёлиға ёпушти, найза бориб тошқа тегиб, икки қориш ботти, яна тортиб олиб, найза солди. Амир найзани ўткузуб, қилич солди, ёсиға тегиб, боғидин узилди. Яна Амирға Қилич Арслон қилич солди, Амир саросима бўлуб, шошиб бу ҳам қилич солди. Бир-бириға тегиб, қиличи иккови ҳам синди. Онаси муни кўруб, айди: эй яратган тангрим, сенга сиғиндим, ўғлумни узунгга топшурдум, бу сифатда талошмоқни кўрғоним йўқ, ўзинг обрў бергил деб муножотда эрди, бу икковлари бир-бирини сиқишуб, яқосидин ушлашиб, силтошиб эрдилар. Қилич Арслонни оти тоб келтуролмай, йиқилуб бўйни синди, таноси отни остида қолди (Амир хоҳладики Қилич Арслонни боғласа), бир силкитуб отини жасадини ўн қадам ерга юборди. Амир айди:

Байт:

Ким жаҳонда кўб кўруб неча баҳодур, паҳлавон,
Бу ўғулдек кўрмадим ҳеч паҳлавон то бу замон.

Сўнгра Амирни белидин тутуб, икковлари яёвлиқ ҳолда талошқа муқаййид бўлдилар. Лекин Амирни бир қўлу бир оёғлари андак нокор эрди. Шундоқ ҳам бўлса, кеч вақтиғача талош қилдилар. Амирни ҳоли зиқлиқға қолиб, хожам Баҳовуддинни кўнглуға олиб, илтижода бўлдилар. Бу байтни айдилар:

Назм:

Қулум олинг, ё пирим, менда қувват қолмади,
Йулға солинг, ё пирим, менда ғайрат қолмади.

Соҳибқирон пирларни йуқлаб, анда дедилар:

Назар айланг, ё пирим менда ҳиммат қолмади.

Филҳол, Нақшбанд пиримға аён булуб, икковини бориб қултуғидин олиб, ер узра оттилар. Амир йиқилдим деб гумон қилса, Қилич Арслонни кукси узра ултурубдур. Фарёд қилиб онасини чақирди. Онаси боласига қараб югуруб борур эрди, ул туққуз мулозим йулини тусиб, юбормадилар. Шундоқ булса ҳам ҳар бирини ҳар ёнға отиб тошлаб борур эрди. Шул вақт узра карнай товуши келиб, Иноқтоз икки минг киши бирла етиб, хизмати Амирга келди. Андин кейин Қилич Арслонни Иноқ қулини боғладилар, онаси муни куруб, Соҳибқирон қошиға келиб айди. Эй Амир Темур афандим, уғлумға насиҳат қилинг, сизни хизматингизда булсун, зероки, икковингиз бир авлоддин булурсиз. Анда Қилич Арслон қабул қилиб, Амирға байъат қилди. Соҳибқирон анга либос кийдуруб, меҳрибонлиқ қилиб, анга баҳодурлиқ урнин бериб, мирғазаб қилдилар. Курунуш хонада дангал нишин булди. Мангу қулида қиличи яланг эрди. Амир Соҳибқирон ҳар кишига ғазаб қилса, филҳол, ани қалам қилур эрди. Андин сунг Машҳадға мутаважжиҳ булдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНҒА МАШҲАД ФАТҲ БУЛУБ, ҚИЛИЧ АРСЛОН БИСТОМҒА, ШОҲРУҲ ТУРА САБЗАВОРҒА БОРГОНИНИ БАЁНИ

Аммо дерларким, Машҳади муқаддасани чун имом Али Мусо Ризонинг қабри мутаббаруклари анда эрди. Алқисса, мулки Ҳирот, Қандаҳор ва Ғазна, булар барчаси мусаххара булди. Аммо бир тоифа сарбадорон деган эл чиқиб, шайх Ҳасан Жуворий аларни пири эрди. Машҳад ичра муридлари била хуруж қилиб, Бистом ва Сабзавор ва неча шаҳарларни мусаххара қилиб эрдилар. Ул шайхнинг икки уғли бор эрди, бири Алибек ва бири Валибек эрди. Бистомга Алибекни, Сабзаворга Валибекни ҳоким қилди. Шайх уз отиға сикка қилдуруб, пойтахти Машҳад ичра эрди. Ровий айтуркім, Абу Саъидхон улгандин сунг, уттиз йилғача мамлакатлар андоғ безобита булдиким, ҳар кишиға андак қувват булса, подшоҳлиқ даъво қила бошлади. Давлати Темурий қуёшдек тулуъ қилғоч, барчалари юлдуз каби музмаҳил булдилар. Бу тоифаларни на учун Сарбадорон дерларким, ҳар вақт қайси жойға хуруж қилсалар салла ва жомаларини дорга осиб қуёрдилар, ишорат шуки эрдиким, қайси биримиз қулларингга тушсак, бошимизни жома каби ос, ихтиёринг нима булса, қилғил. Анда Соҳибқирон

Донишмандбекни Бистом ва Дамғон ва Астрабодға юборди. Мирзо Шохрухни Сабзаворға юбордилар. Ўзлари Машҳад сариға юзландилар. Аммо Донишмандбек кечаси бирла юруб, ярим кечада Бистом қосиға етиб, бир кишини топиб келтурдилар. Ул айди, Алибек бошида ишрат узрадур, деди. Филҳол, келиб мастлик ҳолида тутуб, богладилар. Бистом ушал кеча фатҳ булди. Андин Дамғонға бордилар. Ул шаҳр одамлари итоат қилдилар. Астрабодни ҳам олиб, Сарахс йули бирла Машҳадга қайтиб келдилар. Аммо Мирзо Шохрух тура Сабзаворға бориб, Валибек эшитиб, отлануб чиқиб, жангга муқаййид булдилар, акнун, ғолиб келиб, одамлар қочиб, Сабзаворни фатҳ айлаб, Валибекни қулга тушуруб, иккала оға-инини Амир хизматиға келтурдилар. Икковин Амир Шоҳрухға топшуруб, бир-бириға қушулмасун дедилар. Машҳадни қамаб эрдилар, Валибек тураға илтижо қилди, қардошимни курайин, деб. Тура икковини бир ерга келтурди. Иккиси пинҳон кенгаш қилиб, икки минг асир булғон аскар била мирзоға арз қилдилар, нима қилди, отамиз қилди, бизларда гуноҳ йуқ, ёзуқимиздин утунг, билар сизларни жиловингизда булуб, қилич урайлук деб қасам ичтилар. Тура келиб отасидин шафеъ булуб, тилади. Амир ҳарчанд манъ қилдилар, тура буларға кафил булуб, чодир бериб, икки минг кишини банддин чиқориб, либослар марҳамат қилиб эрди. Алар отасиға ёшурун нома юборди, фалон кеча, фалон мавзеъда тайёр булуб турурмиз, деб. Эшитуб, шайх, филҳол, хат қилиб, асонинг ичига солиб бир кишидин бериб юборди. Ул Иноқ навкарлариға дуч келди, бири бир урди, ул ҳам асони кутариб урай деса, асо синуб, ичидин хат зоҳир булди. Хатни Иноқға келтуруб бердилар. Иноқ Амирга маълум қилди. Амир Шоҳрухни чақириб, хатни курсатти. Айди, эй уғлум, хатингиз келибдур, фалон кеча тайёр булурсиз?! Тура изза тортиб, куб уёлди. Айди, эй отажон, мен қайдин билойин булар макрини?! Соҳибқирон табассум қилиб айди: Эй уғлум, албатта, дуст ким, душман ким, эл ким, ёв ким, муни фарқ қилинг. Амир буюрдики, Алибек, Валибекни икки минг кишиси била богладилар.

Алқисса, Алибек отасиға нома юбориб, келинг деб таъйин қилғон куни кечқурун нома келтурғон кишиға бош-оёғ хилъат бериб, шайх беадад сарбадорон била шаҳар дарвозасидин чиқа бошладилар. Бул тарафда Амир булардин огоҳ булуб аскарларини бир ёқоға олиб, беркитуб турдилар. Шайхни қушуни барчаси тожик эрди, буларни чаккасидин мол-амволларини олиб, отлариға юклаб, бир тарафдин карнай тортиб кела берди. Филҳол Амирни қушунлари турт булуниб, турт тарафдин карнай товуши чиқиб эрди, шайх уз уғулларим деб ақида қилди, курсаким, Амир Темур аскаридур, уғлидин ном-нишон йуқ. Филҳол, сарбадорон қоча бошлади, шайх узи яёв қочиб, Машҳад ичра қочиб кирди, орқасидин Амир Темур аскари била қувлаб кируб, андоқ ҳангомалар булдики, куб одамлар фасад шаҳристонидин адам гулистониға юз қуйдилар деган била сифати адо булмас. Шайх келиб Имом Али Мусо Ризонинг қабри шарифлариға беркинди. Ҳар киши ул зоти бобаракат равзаи мутаббаррукалариға кириб, чиқмасдин илгари мақсудиға етар эрди.

Назм:

Қулум олинг, ё пирим, менда қувват қолмади,
Йулға солинг, ё пирим, менда ғайрат қолмади.

Соҳибқирон пирларни йуқлаб, анда дедилар:

Назар айланг, ё пирим менда ҳиммат қолмади.

Филҳол, Нақшбанд пиримға аён булуб, икковини бориб қултугидин олиб, ер узра оттилар. Амир йиқилдим деб гумон қилса, Қилич Арслонни кукси узра ултурубдур. Фарёд қилиб онасини чақирди. Онаси боласиға қараб югуруб борур эрди, ул туққуз мулозим йулини тусиб, юбормадилар. Шундоқ булса ҳам ҳар бирини ҳар ёнға отиб тошлаб борур эрди. Шул вақт узра карнай товуши келиб, Иноқтоз икки минг киши бирла етиб, хизмати Амирға келди. Андин кейин Қилич Арслонни Иноқ қулини боғладилар, онаси муни куруб, Соҳибқирон қошиға келиб айди. Эй Амир Темур афандим, уғлумға насиҳат қилинг, сизни хизматингизда булсун, зероки, икковингиз бир авлоддин булурсиз. Анда Қилич Арслон қабул қилиб, Амирға байъат қилди. Соҳибқирон анга либос кийдуруб, меҳрибонлиқ қилиб, анга баҳодурлиқ урнин бериб, мирғазаб қилдилар. Курунуш хонада дангал нишин булди. Мангу қулида қиличи яланг эрди. Амир Соҳибқирон ҳар кишиға ғазаб қилса, филҳол, ани қалам қилур эрди. Андин сунг Машҳадга мутаважжиҳ булдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНҒА МАШҲАД ФАТҲ БУЛУБ, ҚИЛИЧ АРСЛОН БИСТОМҒА, ШОҲРУҲ ТУРА САБЗАВОРҒА БОРГОНИНИ БАЁНИ

Аммо дерларким, Машҳади муқаддасани чун имом Али Мусо Ризонинг қабри мутаббаруклари анда эрди. Алқисса, мулки Ҳирот, Қандаҳор ва Ғазна, булар барчаси мусаххара булди. Аммо бир тоифа сарбадорон деган эл чиқиб, шайх Ҳасан Жуворий аларни пири эрди. Машҳад ичра муридлари била хуруж қилиб, Бистом ва Сабзавор ва неча шаҳарларни мусаххара қилиб эрдилар. Ул шайхнинг икки уғли бор эрди, бири Алибек ва бири Валибек эрди. Бистомга Алибекни, Сабзаворга Валибекни ҳоким қилди. Шайх уз отиға сикка қилдуруб, пойтахти Машҳад ичра эрди. Ровий айтурким, Абу Саъидхон улгандин сунг, уттиз йилгача мамлакатлар андоғ безобита булдиким, ҳар кишиға андак қувват булса, подшоҳлиқ даъво қила бошлади. Давлати Темурий қуёшдек тулуъ қилғоч, барчалари юлдуз каби музмаҳил булдилар. Бу тоифаларни на учун Сарбадорон дерларким, ҳар вақт қайси жойга хуруж қилсалар салла ва жомаларини дорга осиб қуёрдилар, ишорат шулки эрдиким, қайси биримиз қулларингга тушсак, бошимизни жома каби ос, ихтиёринг нима булса, қилғил. Анда Соҳибқирон

Донишмандбекни Бистом ва Дамғон ва Астрободға юборди. Мирзо Шохрухни Сабзаворға юбордилар. Ўзлари Машҳад сариға юзландилар. Аммо Донишмандбек кечаси бирла юруб, ярим кечада Бистом ёқосиға етиб, бир кишини топиб келтурдилар. Ул айди, Алибек боғида ишрат узрадур, деди. Филҳол, келиб мастлиқ ҳолида тутуб, боғладилар. Бистом ушал кеча фатҳ бўлди. Андин Дамғонға бордилар. Ул шаҳр одамлари итоат қилдилар. Астрободни ҳам олиб, Сарахс йули бирла Машҳадға қайтиб келдилар. Аммо Мирзо Шохрух тура Сабзаворға бориб, Валибек эшитиб, отлануб чиқиб, жангға муқайяид бўлдилар, акнун, ғолиб келиб, одамлар кочиб, Сабзаворни фатҳ айлаб, Валибекни қўлға тушуруб, иккала оға-инини Амир хизматиға келтурдилар. Икковин Амир Шохрухға тобшуруб, бир-бириға қўшулмасун дедилар. Машҳадни қамаб эрдилар. Валибек тураға илтижо қилди, қардошимни кўрайин, деб. Тура икковини бир ерга келтурди. Иккиси пинҳон кенгаш қилиб, икки минг асир бўлғон аскар била мирзоға арз қилдилар, нима қилди, отамиз қилди, бизларда гуноҳ йўқ, ёзуқимиздин ўтунг, бизлар сизларни жиловингизда булуб, қилич урайлук деб қасам ичтилар. Тура келиб отасидин шафеъ булуб, тилади. Амир ҳарчанд манъ қилдилар, тўра буларга кафил бўлуб, чодир бериб, икки минг кишини банддин чиқориб, либослар марҳамат қилиб эрди. Алар отасиға ешуруи нома юборди, фалон кеча, фалон мавзеъда тайёр булуб турурмиз, деб. Эшитуб, шайх, филҳол, хат қилиб, асонинг ичига солиб бир кишидин бериб юборди. Ул Иноқ навкарлариға дуч келди, бири бир урди, ул ҳам асони кўтариб урай деса, асо синуб, ичидин хат зоҳир булди. Хатни Иноқға келтуруб бердилар. Иноқ Амирға маълум қилди. Амир Шохрухни чақириб, хатни курсатти. Айди, эй углум, хатингиз келибдур, фалон кеча тайёр бўлурсиз?! Тура изза тортиб, куб уёлди. Айди, эй отажон, мен қайдин билойин булар макрини?! Соҳибқирон табассум қилиб айди: Эй углум, албатта, дуст ким, душман ким, эл ким, ёв ким, муни фарқ қилинг. Амир буюрдики, Алибек, Валибекни икки минг кишиси била боғладилар.

Алқисса, Алибек отасиға нома юбориб, келинг деб таъйин қилғон куни кечқуруи нома келтургон кишиға бош-оёғ хилъат бериб, шайх беадад сарбадорон била шаҳар дарвозасидин чиқа бошладилар. Бул тарафда Амир булардин огоҳ бўлуб аскарларини бир ёқоға олиб, беркитуб турдилар. Шайхни қўшуни барчаси тожик эрди, буларни чаккасидин мол-амволларини олиб, отлариға юклаб, бир тарафдин карнай тортиб кела берди. Филҳол Амирни қўшунлари тўрт бўлуниб, тўрт тарафдин карнай товуши чиқиб эрди, шайх ўз уғулларим деб ақида қилди, курсаким, Амир Темур аскаридур, углидин ном-нишон йўқ. Филҳол, сарбадарон қоча бошладилар, шайх узи яёв қолиб, Машҳад ичра қочиб кирди, орқасидин Амир Темур аскари била қувлаб кируб, андоқ ҳангомалар бўлдики, кўб одамлар жасад шаҳристонидин адам чўлистониға юз қўйдилар деган била сифати адо бўлмас. Шайх келиб Имом Али Мусо Ризонинг қабри шарифлариға беркинди. Ҳар киши ул зоти боборакат равзаи мутаббарукларига кириб, чикмасдин илгари мақсудиға етар эрди.

Баъзи ўзбак беодобона бориб, филҳол, бўйни узилди. Уч кунгача шайх анда бўлди. Бир кеча тушида юзи узра қизил лунги эрди, қазодин бир уқоб учуб келиб, лунгини гўшт хаёл қилиб, анинг юзини жароҳат қилди. Шайх ушбу алам била вафот топти. Ўшал ерга дафн эттилар. Икки ўглини отасини орқасидин адам саҳросига юбориб, икки мингга яқин қавмини ҳам қатл айладилар. Алар ҳам адам биёбонига кетти. Ул қиш Машҳад ичра туруб, баҳорга Нишопурга юзландилар. Ул вилоятлар шоҳ Шужоъга тааллуқ эрди, ул Ол Музаффардин бўлур.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ЎҒЛИ УМАРШАЙХ ТЎРА ШОҲ ШУЖОЪҒА ЭЛЧИ БЎЛУБ БОРҒОНИНИ БАЁНИ

Аммо шул вақт узра хабар келдики, шоҳ Шужоъдин элчи келди, деб. Ул элчи хожа Абдураҳмон ибн хожа Абдулқодирким, таърих китобларни тасниф қилғон, яна ҳазрат амир Ҳамзаи соҳибқирон, яъни ум расул акром соллоллоҳу алайҳи васаллам қиссаларин тасниф ила тасҳиҳ қилгон эрдилар. Ул киши кўб фозил эрди. Шоҳ Шужоъ хизматида турур эрдилар. Аммо дерларким, шоҳ Шужоъ қардоши Маҳмуд шоҳ вафоти вақтида бу рубоийни шоҳ Шужоъ хизматига ёзиб юбориб эрди.

Байт:

Эй шоҳ Шужоъ, давлат манику бўлур, дема,
Маҳмуд, ворис ўлмоғим ушбу бўлур, дема.
Келдинг жаҳонга икки кун, уч кун туруб яна
Мулки адамға бормоғим обрў бўлур, дема.

Жавоби шоҳ Шужоъ.

Рубоий:

Маҳмуд биродарим мани шоҳлиқда шер эрди,
Мулким олиб, яна манга кинлиқда дер эди:
Олсам томоми мулкини етмай муродиға,
Мен ер юзида тахт узра, ул тахти ер эди.

Алқисса, анда Амир олтмиш шиговулға тобшурди. Келгондин сўнг хожани элчихонаға келтурдилар. Ўн кундин сўнг куруниш қилдилар зероки мунда кишваркушолиқни ороста қилиб эрдилар. Анда хожа Абдураҳмон номани чиқариб Амир Соҳибқиронга бердилар. Ўқуб курсалар ёзибдурки, «ана Жалал ид дини Абул-л-фавориси шаҳи Шужоъу хаза—л мазкуру иншоъа китобати ҳува-лаҳи улқаййуму ло илаҳа иллаҳа ҳува-л ҳакимув ва илаҳа тур жаъвуна мамлакат паноҳ маъдалат шиор, макрамат осор, бузурги комгор, гардун иқтидор, шаҳвори адл, эҳсон жобира замин ва замон, иноят мулки дайён қутб ал ҳақ ва ад-дунё вад-дин саййид Амир Темур курагон халлада оллоҳу мулкау ва салтанату нома тамом, вассалом.» Кейнига ушбу қитъани ёзиб дедики:

Қитъа:

Абул фавориси даврон, манам Шужоъи замон.
Ки наъли маркаби ман тожи Қайсар эрди ҳамон.
Оталар ўтти жаҳондин, ки бизни навбатимиз,
Бирин-бирин ўтамиз, қўймағай бу Зол жаҳон.

Иккинчи қитъа бу эрдики:

Бўйнум қўёй нечун жафои замонаға,
Заҳматни тортибон неча бир иш баҳонаға.
Денгиз, тоғини кўрдиму не кўрмадим ва лек,
Семурғдек парим куйуб неча ошёнаға.
Қуйдум мурод учун оёғ гардун узраким,
Домиға куб илиндилар албатта чу донаға.

Амир Соҳибқирон муни англаб, айдилар: кошки шоир бўлсам эрди, буларга жавоб айтур эрдим. Умаршайх тўра ер ўпуб, жавобға мутасадди бўлди. Амир Соҳибқирон элчига жавоб бериб айдилар, биз ҳам нома юборурмиз, қитъаларига жавоб берурмиз. Яна элчи хожага бош-оёғ либос бердилар. Хожа Абдураҳмон шоҳ Шужоъ сариға ёндилар. Умаршайх номани иншо қилиб, ушул икки қитъаға жавоб айди. Амир Темур айдилар, ўзинг элчи бўлуб борурсан. Онларға дегилким, отам сизга айтадурлар, аларни ота-бобоси бизларни ота-бобомизга мулозим бўлуб ўтганлар, яна сўзим шулки, қачонки ул шаҳрга бординг, кўринуш қилғайсан, қуфл урулгон бир қутини нечотлаб бердилар, муни олиб бориб шоҳ Шужоъға бергил, деб.

Алқисса, Мирза Умаршайх тўра фотиҳа олиб, Машҳаддин Шероз жонибиға элчилиқ расми била бориб, Калот қалъасиға яқин еттилар. Анда одамлар Мирзо Умаршайх тўраға айдилар, бу қалъада Рустам бек Бобул, шоҳ Исмоил Сомонийни авлодидиндур, мунда беш юз уйлук одам бор, ушбуғина фуқароға подшоҳлик қилиб, хутба ва сиккани ўз отиға қилгондур. Мунга ҳеч кимни кучи етмайдур. Мирзо Умаршайх тўра ҳайрон бўлди. Муни нима илож қилишини билмади. Андин кейин айдилар, кечаси бўйла борурмиз. Андин кейин Умаршайх тўра кечаси бораверди. Қазора, Рустамбек дарвозанинг кунгираси узра лўли бача бирла чоғир ичиб ўлтурур эрди, ногоҳ саҳро тарафдин ёввойи эшак лўли бачани кўзиға кўрунди. Филҳол, отга миниб, ушул эшакни олмоққа ўқёсини қўлиға олиб, даштға юзланди. Ярим кеча эрдиким, Мирзо Умаршайх тўра муқобилиға келиб қолди, ани ушладилар. Отини сўраб эрдилар, отим Рустамбек, деди. Ани ўлдуруб, шаҳрни дарвозасиға келдилар. Дарвозани олдида бир одам турубти. Мирзо Умаршайх тўра «ким бўлурсан» дедилар. Ул айди, «Рустамбек подшоҳ бўлурман», деб ўзини билдурди. Тўра Рустамбекни тутуб ўлдурди ва ҳам саркарда ва дарвозабонларни шаҳид қилди. Андин кейин қалъани бузуб кириб, фуқароларни кучуруб Машҳадга юбордилар. Инданкейин Мирзо Умаршайх тура Нишопур ва

Исфиҳондин ўтуб, Шерозга яқин еттилар. Амир Соҳибқирон ўғлини қилғон ишини эшитиб таҳсин ва офарин қилдилар. Анда шоҳ Шужоъ элчиларини келганини эшитиб, олдиға одам юбориб, меҳмонхонаға таклиф қилди. Анда Мирзо Умаршайх тўра келғон мулозимға айди, мен маъмурдурман, ушбу замон кўрунуш қилғайман. Мулозим бориб, шоҳ Шужоъға айди, шоҳ қабул қилмади, қайтиб келиб Мирзо Умаршайх тўраға айди, қирқ кундин кейин бекимизға кўрунуш бергайсан. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўрани аччиғи келиб, келган мулозимни бир уруб қалам қилди. Кейин номани Чингизхон элчиларини расмиға ухшатиб, номани бошиға қўйуб, баргоҳға борди. Айди, шоҳ Шужоъ чиққайму ё узим ҳарамға кирайму? Бул сўзни шоҳ Шужоъ эшитиб айдики, олдиға чиқарман, мабода ҳарба қилмасун. Мирзо Умаршайх тўра, «ҳарба қилмағайман», деди.

Соатидин кейин шоҳ Шужоъ ҳарамдин чиқиб, тахт узра келиб ўлтурди. Мирзо Умаршайх тўра келиб салом қилди. Андин кейин айди, эй шоҳим бизни подшоҳимиз сизга нома била кўб-кўб сўзлар деди. Шоҳ Шужоъ надимларидин бири айди, ҳар сўз бўлса, лозимким, билдурсанг. Филҳол таъзим била тўра бошидин олиб шоҳ Шужоъға узотти. Шоҳ Шужоъдин илгари вазири хоҳласаким, қулиға олиб шоҳға берса. Мирзо Умаршайх тўра шоҳ Шужоъни ўз қўлиға олиб бориб берди. Айди, эй тақсир, афандим, балким, номани жаҳрийя ўқунг. Андин кейин подшоҳ овозини чиқориб ўқиди. Ҳамд била наътдин кейин айтибдурким, калом ва салом айн Абдулло, яъни яратган қулидин сўзум шулки, ҳукми шариъат бирла бу мамлакатлар манга мероси ҳалолдур, сенинг бобонг Муҳаммад Музаффар бизни бобомиз Абу Саъидхонға навкар эрди. Алар ўлгандин кейин сани отанг даъвои подшоҳлиқ қилибдур, холо, бу мулкларни манга бергил. Бу мамлакатларға ман мустаҳиқдурман. Иккинчи нома ёзибдурким, салом биздин ушул шоҳ Шужоъ ва ул Хисрави гардунпаноҳ, ушул молик мулки фиқоб ва ул шоҳи ноёб ва ул тути хуш мақол давлат фалакида ҳилол, ушул молики мулки, жаҳон ва ул анодили бўстон ва ул подшоҳ Абулфаворис Жалолиддин шоҳ Шужоъға сўзимиз шулким, бу китъани деган эканлар.

Қитъа:

Абулфавориси даврон манам, Шужоъи замон,
Ки наъли маркаби ман тожи Қайсар эрди ҳамон.
Оталар ўтти жаҳондин ки бизни навбатимиз.
Бирин-бирин ўтамиз, қўймағай бу Зол жаҳон.

Анга жавобға муни деди.

Қитъа:

Ўзунгга мунча сифат қўйма, эй улус шоҳи,
Жаҳондин ўтти Каёнийлар бори, тутуб роҳи.

Жаҳон улуғлари, фозиллар ила донолар—
Бори бирин-бирин ўтти, сан ўлғил огоҳи.

Иккинчи қитъа:

Бўйним қуёй нечун жафои замонаға,
Заҳматни тортибон неча бир иш баҳонаға.
Денгиз, тоғини кўрдиму не кўрмадим валек,
Семурғдер парим куйуб неча ошёнаға,
Қуйдум мурод учун оёғ гардун узраким,
Домиға кўб илиндилар албатта чу донаға.

Мунинг жавобиға бу ғазални айди:

Қитъа:

Кўрсанг жаҳон жафосини фикр ила қуй бўйин,
Тонгла келурни ўйласанг, фикр айла, қуй ўйин.
Денгиз, тоғни кўрмадинг сен, курдугунг ўрин.
Семурғдек куйуб қанот, аъзоларинг, кўйин,
Бу куйганингиз демагил тонгла бўлуб иссиғ.
Бош қайкағай, оёғ куйуб. тер оқса ҳар мўйин.

Яна байт:
Эрон бирла Туронни демангиз тенг,
Эрондин бир эрур, Турондин минг.

Мунинг маъниси шулким, Эрондин бир киши ишни жойиға келтургунча, Турондин минг киши ишни юзаға чиқарадур. Шоҳ мунинг фасоҳотиға ҳайрон бўлди. Умаршайх тўра, филҳол, Соҳибқирон берган қутини қўлтуғидин олиб, шоҳға берди. Шоҳ Шужоъ очиб кўрсаким, бир қабза туфроқ бирла неча тола соқол оқидур. Ишорат шунгаким, оқарғон соқолинг туфроқға қўшулгай, нечукким, шоҳ қари киши эрди. Шоҳ айди, бу юртларни мани оталарим зўр бирла олғондур, ҳар ким олса, зўр бирла олур. Жавоби шул бўлди. Сўнгра бош-оёғ либослар берди. Умаршайх либосни ўшал замон шоҳ назарида ясовулларни бириға берди. Ул куни Мирзо Умаршайх тўра ражъат қилди, бу каби ишни ҳеч элчи қилғон эмас. Аммо шоҳ Шужоъ мутшоъи эрдиким қирқ йилғача ҳеч киши шароб, чоғирни билмадилар. Ўғуллар оталаридин сўрардиким, шароб қандай нарса деб. Аммо Умаршайх тўра отасини қошиға Машҳад узра келди, ўтган воқеани баён қилди, беклар таҳсин қилуб, Амир Соҳибқиронға айдилар, эй Соҳибқирон афандим, не учун ўзга кишини элчиликға юбормассиз? Амир айдилар, ҳар нима бўлса, ўғлум бўлсун, ўзгаға офат етмасун.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН САЙЙИД УЛ ҲОҚОН ЯЪНИ ИСКАНДАРИ СОНИЙ АМИР ТЕМУР КЎРАГОННИ ЗАҲАР ИЧГАНЛАРИ ВА НИШОПУР ЁҚАСИНДА ЧИҒАТОЙ СИПОҲЛАРИ МАЖРУҲ БЎЛУБ, МАВР ОТЛИҒ ШАҲРҒА ҚАМАЛҒОНЛАРИНИ БАЁНИ

Аммо Умаршайх тўра элчилиқ қилуб, қайтуб келуб эрди. Андин кейин шоҳ Шужоъ Меҳдаб Лўр отлиғ баҳодурға икки юз минг кишини қўшуб, Нишопурға юборди. Ул Меҳдаб Лўр Малук говнора наслиндин эрди. Анга бир совут ҳазрат Али, карам олло важиҳ [1] афандимиздин ёдгорлиқ қолиб эрди. Кийганда милтиқ таъсир қилмас эрди. Алқисса, Соҳибқирон Машҳадға бировни валий қилуб ўзлари аркани давлат бирла Нишопур сариға юзландилар. Шаҳрға яқин етгач, Нишопур ҳокими шаҳрни ташлаб қочти. Анда шайх Саъид Атторким, ҳазрат шайх Аттор валини набиралари эрди. Нишопур одамлари шайхға келуб, шафеъ бўлунг, дедилар. Нечунким, Нишопур элиндин етти лак танга асокир мададига талаб қилуб эрди. Шайх Амирни кўргали келди. Амир шайхға туруб салом берди. Шайх элга шафеъ бўлди. Амир айдилар, эй шайх афандим, сизга бу ишни нима кераги бор, деб. Шайх сўзини қулоққа олмади. Шул ҳолда хабар келдиким, Меҳдаб Лур ботир яқин етти, деб. Мирзо Шоҳруҳ тўра, қирқ минг киши анинг қошиға жанг қилғоли бормоқ бўлди. Амир айди, эй ўғлум, алар жангға муқаййид бўлмагунча гар зафар тобсанг, аларға омон бергил. Андин кейин Мирзо Шоҳруҳ турани Мозандарон узра ашраф пойтахтиға эллик минг кишини рафиқ қилуб юбормоқ бўлдилар. Айдилар, эй нуридийдам, зинҳор боғ-бустонларни вайрон қилмагил, ёш бачалар қўлға тушса, асир қилмагил, авратлар қўлға келса, асокирға айтгил, фасод қилмасунлар, шароб ичмагил, кўб ухламагил.

Сўнгра иккала тўра жўнаб кеттилар. Умаршайх отаси қошинда қолди. Андин сўнг, Амир хотириға келдиким, шайх Саъид шафоат учун манга келуб, хафа бўлуб, қайтти, деб шайх Аттор валининг қабри шарифлариға зиёратға бордилар. Шайх кўнглида кинаси бор эрди. Амирни зиёфат қилмоқ бўлуб, сут ичра оғу солиб берди. Амир ичтилар, сўнгра билдиларки, оғу экан. Элга билдурмай, тахаммул бирла ўлтурдилар. Шайх, берган заҳрим таъсир қилмади, деб иштибоҳда қолди. Аммо шайх қўрққонидин ҳаргиз сўзлаёлмади. Амир ҳарамға қайтуб келуб, ҳеч кишига маълум қилмай, Инок бирла Умаршайх турани келтуруб, сирларини баён қилдилар. Икковлари йиғлади. Умаро, бекларни бир-бир талаб қилдилар. Ўз ўрнига онд бўлди. Ногоҳ шуҳрат бўлдиким, Амир Темур оғу ичибдур деб. Ғаламуслар эшитуб, кечи била Нишопур бозорини талон қилдилар. Сўнгра шайх, Амир Темурга мен оғу бердим, деб

---

[1] Оллоҳ ўз висоли ила уни мукаррам қилгин.

маълум қилди. Соҳибқирон сипоҳлари эшитуб, шайхни бориб ғорат қилдилар. Ул кеча Нишопурга одамлар бир кишини хоким муқаррар қилдилар. Ул кеча Соҳибқирон қўшунлари ҳар тарафга тарқалиб кетаверди. Нишопур одамлари қайу ерда бўлса топиб келтуруб ўлдиравердилар. Ул кеча яна таажжуб ёмғурлар ёға бошлади. Умаршайх тура куб эл ва улус бирла Соҳибқиронни атрофини олиб тухтадилар. Ёмғур босилгач, бир тарафдин машъал куруниди, гумон қилдиларким, ёв келди, деб. Аммо Соҳибқирон ўзларидин дам-бадам кетиб қолур эрдилар. Умаршайх тура бориб курунган машъални йулин тусди. Курдиким, қунғироқ бирла қачир келадур. Вақти булуб, карнай торттилар, не аҳволи маълум булмади. Ахир, Умаршайх тура айди, сиз қандай кишисиз, даъвойи жанг қилурмусиз? Яқин етгач, курдиким, алар бошлуғи оқсоқолли киши. Умаршайх турадин сўради, сизлар қандай киши? Бу айди, Соҳибқирон аскаридин булурмиз. Ул киши айди, Соҳибқирон тирикму ё улукму? Умаршайх тура, Соҳибқиронга нима булубдур, деди. Яна ул киши айди, мен хожа Муҳаммад Порсо-хожам Баҳовуддин муридларидин булурман, ул зот менга деб эрдилар. Амир Темур қошига боргил, анга мухолифлар оғу берадур, ушбу пойтобамни анга бергил, сувга ювуб, ичсун, оғу ондин кутарилгай дедилар. Анда Амир қошига келдилар, булар Мовароуннаҳр қофиласи эрдилар, карнай чалгонлари сабаби ҳарифни хавфидин эрди. Сунгра Нақшбанд берган лунгиларини бердилар, андин шор иси келур, сувга чойуб Амирга ичурдилар. Оғу Соҳибқирон тирноғларигача таъсир қилгон эрди. Рутубатин упка, бағир ва талоғ ва аҳшолардин кутарди. Филҳол, Амирни андак кузи очилди. Тонгласи хожа Муҳаммад Порсони қофила жамоаси била Амир талаб қилдилар. Аларға айдилар, агар Нишопурга кирсангиз, одамларга биздин ғафурманг, биз узимизни тайёр қилуб, иншоаллоҳи таоло, ёв қошиға борурмиз деб. Хожа бирла қофилани жунаттилар. Амир аскарларидин бир нечаси биёбонларда адашиб, чўлдин-чўл кезуб, алъатаи шавқунлари асокирдин чиқуб, Марвга яқин бордилар. Сувсоғонларидин лаблари қуруб, тиллари оғзиға сиғмай ўлмакка яқин етуб, Амир ҳам тахтиравон бирла ушбу қушун орқасидин ахтариб ушбу ерда топуштилар. Анда Амир бир мавзеъни курдилар, яшнаб ут курунур, неча чумчуқлар чулдираб, учуб-қунуб турурлар. Андин узга ерда кукарган дарахт йуқ. Соҳиб-қирон буюруб, ани кавладилар. Бир тахта тош куруниди. Тошни олиб эрдилар, остидин сув чиқти, барчалари ичуб, мамнун булдилар. Мавлоно Шароф Яздий дерларким, Чингизхон вақтинда ул булоғни анинг амри била беркитуб қуйгон эрдилар. Ул ерда Марв эски шаҳар эрди, Чингизхон хароб қилуб, қурғонлари баъзи ери бузулуб, баъзи жойлари бутун эрди. Дерларким, Мирзо Шоҳрух тўра Соҳибқирон вафотидин кейин салтанат тахтига ултурғон вақтида ани обод қилуб эрди. Алқисса, Соҳибқирон асокир бирла анга кируб, қарор олдилар. Булар мунда турсун, энди сўзни Мирзо Шоҳрух турадин эшитунг. Мирзо Шоҳрух тура аскар бирла бир тоғни бағридин келуб, Меҳдаб муқобилига курунуб қолди. Уч кунгача икала сипоҳ саф богладилар. Хануз икала

қумда юруб, бир маконға келдилар. Эшикнинг бусағасини курдиларким, етти филиззатдин ясағон. Ул бусағада амир Або Муслимни болтасини зарб таъсири бор эрди. Ул эшикни Або Муслим қалам қилуб, анда етти жойни вайрон қилгон эрди. Андин бир булоғ ёқосиға келдилар. Бир ҳовузни курдилар. Узра бир тахта тош ёзилгонким, ушбу парилар маконидур, мунда Або Муслим келиб-кетгандур деб. Ул кеча амир Муъид анда туруб, асокир жинларни курдиларким, буйлари қисқа, барчаси рақс қилурлар. Тонгласи андин бир жойға келдилар. Ҳар жойи одамларни курдилар, бир ерға жамъ булуб, ораларинда бир йигит, рангги тағйир топуб, қорайибдур. Анинг қошинда бир қоғоз. Мироншоҳ тура ушбу киши деб ёзилгон. Сунгра топуб чулдин ҳовуз ёқосиға келтурдилар, сув бердилар. Мироншоҳ тура эси узига келди. Андин кейин ҳол сурашиб, айди: мен Мозандаронга бориб, Ашраф қалъасини фатҳ қилуб эрдим, чоршанба куни овоза булдиким, Амир Темур улди деб. Ёв бирдан келуб, ҳужум қилуб, бизларни уртаға олдилар. Алардин қочиб, бул ерға келдук. Дерларким, ушал кун Дашти Қипчоқ узра Тухтамиш хонга хабар етти. Анда хон Мовароуннаҳр томонда асокир йиғдуруб, отланди. Хабари арожиф яъни беҳуда суз, таъйини йуқ халқ ичра куб-куб эшитилаверди.

Алқисса, амир Муъид Соҳибқирон воқеасини бир-бир баён қилди. Мироншоҳ тура отасини ҳаётлигин эшитуб куб суюнуб, хурсанд булди. Андин кейин тура тараддуд қилиб, эллик минг кишидан беш юз кишини тирик топтилар. Кублари улуб ва баъзилари ҳар жонибға қочиб ва нечалари чулларда сувсаб ҳалок булди. Ушул йилинда Нишопур атрофинда Чиғатой аскариндин ҳисобсиз одамлар улуб, адам биёбониға юзланди.

Аммо амир Муъид била Мироншоҳ тура Хоразмга яқин келуб, Нишопурда Соҳибқирон саломатлигин таъйин билдилар. Турт ой утгандин кейин Соҳибқирон бирла мулоқот булдилар. Аммо Мирзо Шоҳрухдин асло киши булмадиким, хабар топиб келтурса.

Эмди Мирзо Шоҳруҳ тура воқеасидин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ШОҲРУҲ ТУРА ИБН АМИР ТЕМУР СУЛТОН ЗАЙНОБИДДИН КИМ, ШОҲ ШУЖОЪНИНГ УҒЛИДУР, ОНИНГ БИЛА МУЛОҚОТ БУЛГОНИНИ БАЁНИ

Алқисса, Муслим бек, туркмонлар улуғи хоҳласаким, Шоҳрух турани шоҳ Шужоъ қошиға олиб борса. Ул кун ҳаво куб иссиғ эрди. Борурда йул узра бир работга қундилар. Шоҳруҳ турани офтоб руёға қуйуб, узлари таом пишурмакға муқаййид булдилар. Тура ҳарчанд нола-зори қилуб, қуёш ҳароратиға тоқат қилолмай йиғлади, ул золимлар қулоқ солмади. Қазора ул ерда чангалистон бор эрди. Ул ердин одам ёввойи буйи ун газ, жасади қора, булар қошиға келди. Булар нима иш қилса, ул ҳам қила берди. Салимбек қулиға уқ ёсин тайёр қилуб, анга уқ отмоқға ҳаракат қилди. Ҳамроҳлари манъ қилдилар, қабул қилмади. Уқ отти, уқ келиб

одам ёввойисига тегиб эрди, ул бирдан ҳайқируб шавқун солуб, иргиб бориб, Салимбекни икки бўлуб, андин йўлдошларини барчасини ҳалок этуб, ул одам ёввойиси ўз маконига ёнди. Тўра ани кўруб тангри иззу Жалга шукр ва сано юборди. Андин ўзини ишкил узра бир ҳила била олиб, ярим кечагача йўл юрди. Бир гўристонга келди. Кўрдиким, соғанада чироғ ёниб турур. Андин бир қизни ўликини бир йигит олиб қошиға қўйуб, ўзи орқаси бирла деворға суяниб, ўлтуруб, зор-зор йиғлаб айтур, эй жону жаҳоним, сен ўлик, мен тирик, сенсиз менга тириклик керак эмас. Тўра билдиким, ошиқдур. Аммо, йигит ҳам кўб чиройлик эрди, йиғлаб бу назмни деркім:

Йўлдошим эдинг, бу йўлда, эй моҳ,
Йўлдошни қўйуб, кетарму ҳамроҳ?!
Бедорлиққа кетурмадинг тоб,
Шаҳло кўзинг ўлди майли хоб.
Тун сан эдинг мани чироғим,
Раҳм эт, мани кўб юракда доғим.
Сен мурда бўлуб ер остидасан,
Ер узра нечук тирик юрай мен?
Ишқ ўтиға ўртаб, куйубман,
Сенсиз ушбу жондин тўйубман,
Ўлмак манга яхшидур бу дамдин,
Тоқат манга қолмади бу ғамдин.
Кокиллари жонимни тузоғи,
Бўлдим асир зулфи боғи.

Алқисса, Шоҳрух тўра назар қилиб туруб эрди, ул йигит ўлтурган вақтида қиз бурнидин неча қатра қон томуб, қимирлаб сўзга келди. Ул йигит қўрқуб қочти. Тўра айди, эй йигит қочмағил, маъшуқангдин қўрқмагил. Йигит ҳайратда тўхтади. Тўра айди, келғил, мани бойлуқларимни ешғил, бу қиз ракик сакта дардиға гирифтор бўлғон экан, тангри таоло шифо ато қилди, нечук ошиқ киши маъшуқдин қўрқар? Йигит келиб, Шоҳрухни ешуб, бўшотуб қўйди. Тўра андин сўрдиким, қайдин бўлурсан, деб. Йигит айди, Оҳангарон қариясиндин, ўзум насли Кова оҳангардин бўлурман. Кованинг ўрни Исфиҳондин эрди. Йигит айди, бу қария улуғини қизидур, мани мунга шавқу завқим бўлур эрди, қазора муни ўлди деб эшитиб, тоб-тоқат қилолмай, қабриға келдим, оллоҳ ал ҳамд.[1] эмди муни ҳаёт топтим. Андин кейин йигит Шоҳрух тўра ном-нишонини сўради. Тўра анга қасам берди, кишиға айтмағил деб. Ул йигит анда қасам ичти. Тўра воқеани анга бир-бир баён қилди. Андин кейин ул йигит тўрани ўз юртиға олиб борди. Арбобға қизини ракик сактадин тирилуб келгани маълум бўлуб, югуруб хурсандлиғдин ул йигитга қизини никоҳ қилуб берди. Шоҳрух тўра неча кунлар анда бўлди. Иттифоқо, бир кеча тўра Исфиҳон сариға сайрга чиқуб, саҳарғача йўл юруб, бир жойға келуб эрди,

[1] Худоға шукр.

икки ғуломжунин бир йигитни арик ёкосида йиғочга боғлаб, бошиға арра қўйуб, арраламакда эрди. Ул айди, эй қуллар, берган тузимиз андешасини қилуб, манга жафо қилманг, деб нола била йиғлар эрди. Ул йигит хушрўйлиқиға : «Темурномаи форси»ни соҳиби хожа Абдуллоҳ Ҳотифий неча байт айтиб эрдилар. Мазмуни булдур:

Оё, сомиъ эрсанг сўзумни эшит,
Оёғ-қўли боғлу гўзал бир йигит.
Қуёшдек юзи, кўзи чўлфон каби,
Оқиб ёшлари юзға маржон каби.
Қошинда икки қул қора ранги бил,
Қўлға арра олиб икки занги бил.
Йиғочға боғлаб у эрни икков,
Боши узра арра қўйуб икки ёв
Анга арра солса чунон Зикриё,
Йигит йиғлаб айтур эди, ё худо,
Нажотимни берғил мани бу замон.
Сиғиндим санга, эй худои жаҳон.

Алқисса, Шоҳруҳ тўра анинг ҳолини кўруб, ғайрати келуб, югуруб бориб, бирини яроғи била икки бўлуб эрди, андин кейин бири қочти. Ани ҳам тош била уруб, ҳалок қилди. Аммо йигит ўзидин кетуб, эрди, соатидин кейин эси ўзиға келди. Тўра кўрдиким, арра анинг бошини бир пардасиға таъсир қилибдур. Шоҳруҳ тўра бойлуқларини ешуб, бошини жароҳатини боғлаб қўйди. Андин сўрдиким, эй нозанин йигит, ким бўлурсан? Йигит айди, аввал ўзингни айғил, кимдурсан, мани бу ишдин нажот бердинг, тангри таоло санга жазои касир берсун. Тўра қўрқуб жомни томдин ташлагандек бўлмасун деб айтмади. Сан аввал айғил, деди. Ахир, икковлари ҳам айтмади. Аввали шулки, бир-биримизни ҳақиқатимиздин хабардор бўлмайлук, бир-биримизни отимизни билмаганимиз хуб. Аммо айди: бир чаккаға борайлук, тонг яқиндур. Тўра айди, ман мусофирман, маконим йуқдур. Ул йигит айди: шул ердаги соғанаи эски ичра ухлаюрман, сан бу кун Исфиҳон ичра бозорға бориб, тошчилар растасиға киргил. Анда ибн Имод отлиг бир шоир киши бор. Ўзи кўп бой, ғанидур, тош тарашлаб ўлтурур, анда туруб анинг орқасидин кечкуруи ҳовлисиға боргил. Анинг эшикиға тош била урғил, чиқуб сани ҳар нима ҳақорат қилса, қабул қилғил.

Алқисса, Шоҳруҳ тўра йигитни ғорға қўйуб, ўзи Исфиҳон шаҳриға келуб, ани сўроғлаб, бозордин топмай, ҳовлисиға келуб, эшикини топти. Йигит деганидек, тош била андоғ урдиким, ногоҳ бир киши, соқоли оқ, келуб шиддат била сиёсат қилуб, таёқ била тўрани икки-уч уруб сўнгаклари сингудек бўлди, хоҳладики, бул ҳам урса. Лекин йигитни сўзи хотириға келуб, таваққуф қилди. Яна ул қари киши не сабабдин мани эшикимни тош била урурсан деб, қулиға буюруб, ҳовлисиға олиб кирди. Халқ келуб тўраға шафеъ бўлдилар, қабул қилмади. Тўра ичкариға кирса қимматбаҳо

нимарсалардин полослар солибдур. Ул қари киши тўраға айди, эй нозанин йигит, маъзур тутғил ҳарна санга дедим. Эмди манга келтурган хабарингни айғил. Тўра анга воқеани бир-бир баён қилди. Қари киши тўранинг отини сўради. Ул йигит била ман иккимиз отимизни бир-биримизға айтмасликга аҳд қилдук. Анда қари киши айди, борғил кечи бирла ани келтурғил, анинг сабабидин иншооллоҳ сен ҳам соҳиби жоҳ бўлғайсан. Андин кейин тўра бориб, ул йигит била ибн Имод уйиға келдилар. Анда дафъи ғам учун «Шоҳнома»и Фирдавсийни мутолаа қилдилар. Андин кейин Шоҳруҳ тўра йигитға айди, марҳам бўлса эрди, жароҳатингга қуёр эрдим. Анда тўраға буюрди, бозорға бориб, сабзавор дўкони қайси деб сўрағил, анда бир кўзи кўр, сувар киши бордур, Анинг бирла мусофиҳа қилуб, қўлини сиққил. Ул кишини отлари Мавлоно Табибдур, санга марҳам бергайлар. Андин кейин тўра бозорға бориб, ул сувар кишини топти. Анинг била мусофиҳа қилди, ул ичкариға олиб кириб, ҳол ва аҳволдин сўрадилар. Тўра воқеани баён қилди. Муни эшитуб, филҳол, йиғлаб, тўрадин марҳам беруб юборди. Андин кейин яна йигит тўраға чўнтакидин бир лаълни олиб берди, айди: жавоҳир бозориға борғил, Мавлоно Қутбиддин Розий кимдурлар, деб сўргил. Агар топсанг, ул кишиға ушбу лаълни бергил. Ул зоти боборакот бу лаълни танусалар, санга кўб олтун берсалар керак. Андин кейин лаълни ул зоти боборакотнинг қошлариға олиб борди. Ул киши тўрани уйлариға олиб келуб айдилар, эй гўзал йигит, бу лаълни кимдин келтурган бўлсанг, они танидум. Алҳамдулилло, ҳануз ул тирик экан, деб кўб-кўб олтунлар бериб юбордилар. Тўра олтунларни келтуруб топшурдилар, яна ул йигит айди, эмди Мавлоно Музаффар Варзийнинг қошлариға борғил, ул киши варзийлар карвонсаройиндадур, аммо шоирлиғда Ҳоқоний Сонийдур дерлар, ҳеч шуаро бирортаси ул кишининг назарида писанд эмас. Ул зотнинг шеърларини киши фаҳм қилмаганидин девонларини сувға ташлаб эрдилар. Ушбу байти форсий ул кишининг асаридандур.

Назм:

То ман дийну зулфи парози чин ту дидам,
Ҳар як зики ҳариф пазирфат надидам.

Эмди ул зот ёнида ўлтуруб, тизларини босғил. Андин кейин тўра ул саройға келди. Мавлоно Музаффар била мулоқот бўлиб, тизларини бости. Ул зот кўб шуҳи чолок табъ эрдилар, филҳол, туруб, тўрани уйлариға келтуруб, бош-оёғ либос бериб, зиёфат қилдилар. Шоҳруҳ тўра яна андин ёнуб келди. Анинг бошини кўрдиким, соғайибдур, андин кейин бир хат ёзиб тўрадин Саййид Неъматуллони хонақоҳлариға юборди. Тўра келуб хонақоҳ ичра кирдиким, бир қари киши соқоллари оқ, нуроний киши хонақоҳда ўлтурубдурлар. Хатни келтуруб ул зоти боборакотға бериб таъзим ила қўлини алиф-лом қилуб турди. Ул киши хатни ўқуб, тангри таолоға шукру сано айдилар, тўра бирла уйлариға келуб, етти

эшикдин ичкарига кирдилар. Айдилар, эй қутлуғ меҳмон, сабр қилурсан, сани зиёфат қилурман. Келтирган хатингни жавобини ёзиб берурман, деб. Полос солинган. Саййид ош ва таом келтурмоққа мухайийа булдилар. Тура ултуруб эрди, Мавлоно Имод ва Мовлоно Табиб ва Мавлоно Варзий Саййид Неъматулло қошларига келавердилар. Барчалари Саййидни зиёрат қилдилар. Ул уйни тўрт эшики бор эрди. Неча-неча азизлар келуб, ул уй ичра тўрт юз киши булдилар, тура ҳайрон булуб, таажжуб бармоқин тишлаб, айди: эй Саййид афандим, мунда нима маъни бор? Саййид айдилар, келтурган хатингни жавоби шул турур. Тура, филҳол, туруб йигит қошига келуб, курган воқеасини анга айди. Ул айди, тургил, иккаламиз ул ерга борурмиз, деди. Иккаласи қушулуб Саййид Неъматулло ҳовлиларига келдилар. Ул кишилар барчаси бул йигитни уртага олиб, тавоф қилдилар, куб олтунларни нисор қилдилар. Шоҳруҳ турага айди, бу тиллоларни олгил, нечукким, мани сабабимдин куб ранжу меҳнатлар тортдинг. Баракалло, сани баҳодурлигингга. Тура айди, эй қардош жоним, ман бу ишларни тангри иззу жал йулига қилдим, сизлардин мани таъмаим йуқтур, деди. Анда ул турган халойиқ барчалари туранинг ҳимматига таҳсин ва офаринлар қилдилар. Анда ул айди, нозанин йигит, неча вақтдин бери иккаламиз таниш булуб, қардош булдук, нима буладур отингни маълум қилсанг? Тура айди, аввал сан айгил. Ул йигит айди, мани билсанг отим Султон Зайнобиддин шоҳ Шужоъ углидурман, булар мани хуруж қилмогимга рафоқат қилгон кишилардур, отамиз қариб қолгон кишидурлар, огам бор, онинг оти Султон Маҳмуддур. Отам мани огам бирла Исфиҳон сақлусига, яъни чегарасига юбориб эрди. Амир Темур бул тарафга келурмиш деб. Ман хаёл қилдим огамни улдуруб отам урнига султон булсам деб. Мундин огам хабар топуб, мани ушлаб, қийноқ қилдилар. Мани Исфиҳон акобирларига мурувватим бор эрди. Андин кейин мани икки қулга буюруб, бир чаққага олиб бориб, мани бойлаб, бошимга арра қуйуб, арралаб улдурмоқда эрди, сан келуб ул балодин мани нажот бердинг. Эмди яна хуруж қилмоқга ҳаракат қилурман, келгил, манга қандай кишидурсан, маълум қилгил, на ерда юрурсан, айгил. Тура анга сипоҳгорлиқ қилуб айди, ман Соҳиб ҳидоят угли булурман, отам Амир Темурга шайх ул исломдур. Ман отам била андак ҳодисадин араз қилуб, ҳаж қилмоқ орзусида борурман. Мани отим Жалолиддиндур. Султон Зайнобиддин муни эшитуб, куб навозишлар қилуб, ҳурмат қилди. Андин кейин Амир Темур воқеасиндин, анинг уғилларини кайфиятидин ва сипоҳларини аҳволидин сурди. Тура айди, Амир Темур адолатлигини узига дарбар алгондур. Анинг уғилларининг ҳар бирини сурсанг хислат ва фазилати андоғдурки, улуғ уғли Мирзо Жаҳонгир тура куб соҳиб эҳсон эрди. Ул вафот топти. Андин кейин Мирзо Умаршайх тура уз замонини олим ва фозилидур. Андин кейин Мироншоҳ тура соҳиб ишратдур, андин кейин кенжаси Мирзо Шоҳруҳ тура соҳиб шижоат, баҳодур турур. Ман Самарқандда Шоҳруҳ тура бирла кураш олур эдим. Шаҳзода туранинг сузига кулуб юборди. Навкарларига қараб дедиким, сизларда ҳам куч ва қувват борму?

Ҳар қайсилари уз кучларини зўрлиқларини таъриф қила бошлаб эрдилар, яна тўраға сан нима деюрсан, деди. Тўра айди, мани назаримға булар чумолича курунмас. Шаҳзода муни сузига ғайрати келуб, ман била кураш олурмусан, деди. Тўра айди, ҳайю ҳай, эй афандим, сиз бу вилоятларни шаҳзодаси бўлурсиз, ман бир бечора ғурбатда қолгон кишидурман. Агар сиз мани йиқитсангиз ҳеч айб йўқтур, ва илло, йиқилсангиз мани ҳалокатга етқузурсиз. Ман хавф қилурман. Шаҳзода аҳд қилдиким, ҳаргиз мундоғ ишни қилмагайман, чунки мани ҳақимга куб яхшилиқ қилдинг, ман сани хизматингни адо қилолмасман деб.

Алқисса, шаҳзода қуймайин икковлари курашга муқаййид бўлдилар. Соатидин кейин шаҳзодани Мирзо Шоҳруҳ тура кутариб, андоғ урдиким, барча кўрганлар ҳайрат бармоқин тишладилар. Шаҳзода камоли қаҳридин аччиғи келуб, буюрдиким, бу мусофирни ўлдуринг деб. Саййид Неъматулло филҳол туруб манъ қилдилар, айдилар, эй шаҳзода, аҳдингни синдурмагилки, бу сенга айби куллийдур, олам барчасиға назидинг ёмонлиқға йиртилур, эрэнлар иши бу эмас, бу йигитни қилгон яхшилигини асло хотирингдин юбормағил, дедилар. Ўртада неча кунлар ўтгандин кейин, бир кеча айди: одам борму, айёрлиқ била мани оғамнинг бошини келтурса? Ҳеч кимдин овоз чиқмади, тўра иргиб туруб, таъзим қилуб, фотиҳа талаб қилди. Ул кеча тўра ўрда сариға келуб, ухлаб етган ериға девордин тушуб бориб, ҳарамиға келуб, султон Маҳмуд кўксига минуб, уйғотиб, бошин талаб қилуб, кесуб, султон Зайнобиддин қошиға келтурди. Шаҳзода бошни куруб, ўрнидин бир сакраб ўлтурди. Тонгла халқ хабар топиб, ҳайрон бўлдилар, кимни тўра кутариб ва кимни салтанат тахтиға ўтқузсалар?! Анда султон Зайнобиддин карнай торттуруб, умаро, бекларни йиғуб, тахт узра қарор олди. Шоҳруҳ тураға юқори мақомдин ўрун курсатти. Неча кун ўтгандин кейин хабар эшитилдиким, Амир Темурни Марвда Меҳдаб Лур ўлдурубдур деб. Муни англаб тўра йиғлайверди. Султон анинг сабабини сўрди, айтмади. Тўра хафа бўлуб, доим ғам ва қайғуда бўлди. Мунинг сирини билмакга Саййид Неъматулло айдилар, киши булса, бойқушни юракини келтурса, анда хосияти бордур. Филҳол, ани топуб келтурдилар. Тўра ухлаб етган вақтида ул юракни кўксига қуйдилар. Анда уйқусираб ўзини Амир Темур ўғли Шоҳруҳ тура эканлигини сўзлайверди. Барча билдиларким, бу мусофир йигит, жулуси айвонлиғда, асволи кайвонликда Амир Темурни ўғлидур. Турани барҳам бермоқнинг пойиға тушдилар. Тўра буларни феъл-атворини англаб, бир кечаси била кочиб, отасини хизматиға, Амир Соҳибқирон қошиға келди.

Бу мунда турсун, эмди сўзни Тухтамишхон подшоҳдин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА ДАШТИ ҚИПЧОҚ УЗРА ТЎХТАМИШХОН АМИР ТЕМУР ЎЛДИ ДЕБ ЭШИТИБ, МОВАРОУННАҲР ШАҲРЛАРИНИ УМИДИДА КЕЛУБ, САМАРҚАНДНИ ҚАМОҒОНИНИ БАЁНИ

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон форс мамлакатларини барчасини мусаххара қилмоқ учун умаро ва беклар бирла Кенгаш қилуб, уч йилғача тахти ҳар қаерда бўлуб, қарор топмади.

Аммо Тўхтамишхон воқеаси бу эрдиким, Амир Темур Нишопурда оғу ичиб ўлубдур деб англади, аскарини жамъ қилуб, Мовароуннаҳр шаҳрларига от қўймоқ учун Давлатшайх амакиси ўғлон мартабасида эрди, анга Машваратға киши юборди. Ул Давлатшайх кўб инга етук киши эрди, сабр қилсун деб манъ қилди. Яна ўзи қошиға келуб, ул сўзнинг ҳақиқатини билгил, баъд отлангил, деди. Хон қабул қилмади. Аскар жамъ қилуб, отландилар, аҳдларики, Амир Темур бирла қилуб, эрди, исён тоқиға ёшурди. Хоразм этак тарафидин келуб, Бухорони талон қилди Ул вақт Амир Темур ўлди деб, шоеъ бўлуб, Мовароуннаҳр шаҳрларини кўби қамалда эрди. Амир Чокуни Соҳибқирон Самарқандга ҳоким қилуб қўйиуб кетган эрди. Амир Чоку Хонимчаға тоға эрди. Хонимча аввал Тўхтамишға айттурилган эрди, баъзилар дерларким, қипчоқ аскари ўшул йили кўб жойларни тарож қилғон эрди. Хон Самарқанд даласиға келуб, филҳол, амир Чокуға нома юбориб, дедиким, тангри иззу жал тақдири бирла Амир Темур олами фонийдин саройи боқийға интиқол қилубдур, хонимча(ни) кўб билурким, аввал манга айтурилғон эрди, манга беруб юборсун. Яна сўзум, қавми ҳукамода бу юртларни ўзбак олур деган. Бу мамлакатларға ман мустаҳиқ бўлурман, деб.

Анда амир Чоку бу сўзни эшитуб, элчини таёқлаб уруб, ўлгудек қилуб, Тўхтамишхон номаъқул дебдур, агар Соҳибқирон ўлган бўлса ҳам, ҳар бир ўғли арслон ва қофлон кабидур, деб ура-ура шаҳардин чиқориб юбордилар. Аммо Хонимча англадиким, Тўхтамишхон ани талаб қилубдур, деб. Амир Чоку тоғасини чорлаб айди, тоғажоним, ман заифанинг сизга андак машваратим бор. Кенгашим шулки, манга хон талаб бўлмиш, ман ҳам анга талаб бўлуб, бир чўридан нома юбориб, ани уйимга таклиф қилиб келтуруб, душманни барҳам урайлук дерман. Соҳибқирон албатта келур, ҳамиятлик кишидур, деди. Бу сўз амир Чокуға кўб маъқул ўлди. Филҳол, бир чўридин нома ёзди, Тўхтамишхонга дедиким, эй хон афандим, ман ҳам сизга толиба ва ошиқадурман. Нима бўладурким, ман заифаи мастуранинг ҳовлимға қадами муборакни тегурсангиз, изингиз тўтиёсини кўзларимға даво қилсангиз, яна сўзум шулки, бул ерға келсангиз, амир Чокуни ҳийла бирла барҳам берсак, бўлмаса, асираларини олиб кетсалар, нома тамом, вассалом, деб бир чўри чобукдин юборди. Ул чўри тезлик бирла қўрғон тешукидин чиқуб, бир ўзбак оломонга айди, мани, хон қошиға олуб борғил, маъшуқа тарафидин келгон элчидурман. Андин оломон била Тўхтамишхон қошиға келди. Кўрсаким, хон

курси узра ўлтурубдур,олдида ҳофизлар савт ва садолар бирлан ўкуб ўлтурурлар. Хон кўруб оломонға айди, муни ўлжадин тушурдунгму? Оломон айди, оре, тақсир афандим, бу чўри хоннинг маъшуқаси Хонимча қошидин келган элчиман дейдур. Чўри, филҳол, хатни чиқориб берди. Хон мутолаа қилуб, Хонимчани олдиға бормоқни қасдида бўлки. Беклар манъ қилдилар. Ахир амакиси Давлатшайхни келтуруб, хатни аниг қўлиға берди. Ул муни мазмунини билуб, айди, мабодо талбис бўлмасун, аввал маҳрамлардин бир кишини юборгил, аммо чўри мунда турсун, кўргил воқеа нима буладур?!

Хонға бу сўз маъқул бўлди. Қулларидин бирини ўз суратида қилуб юборди. Кечаси бирла ғулом Хонимча эшикиға келуб, ўзини маълум қилди, ана, ман Тўхтамишхон бўлурман, деди. Даричани очтилар, қадам қўйиши бирла ҳалокатга еткуздилар. Чироғ ёқиб кўрсалар, Тўхтамишхон эмас, бу қилгон хийла фойда бермади. Эртаси хон билдиким, талбис экан. Амакисини зийраклигига таҳсин қилди. Чўрини ўлдурдилар. Андин кейин Давлатшайх тўрт юз кишиға буюрдиким, ўт-ўтин кўтариб, яроғларни беркитуб Самарқанд ичра Низом ул мулк мадрасасиға бирин-бирин боринглар, анда киши йўқтур, бизлар ярим кеча била шаҳар дарвозасиға борурмиз, сизлар ичкаридин, биз ташқаридин бўлуб, иншооллоҳ, дарвозани очиб кирурмиз деди. Филҳол, тўрт юз киши ўтунчи суратида бўлуб, аслаҳа-яроғларни ўтун ичра беркитуб, ушул эски мадрасаға келуб жамъ бўлдилар. Ярим кеча била Тўхтамишхон бул тарафдин Самарқанд дарвозасиға от қўйуб, шавқун қилуб боравердилар. Амир Чоку буларни дафъиға муқаййид бўлуб эрди, ногоҳ карнай овози шаҳар ичидаги ўтунчилардин чиқаверди. Ул кеча Самарқанд ичра шўришлар бўлуб, қиёмати сағир бўлди. Одамлар том узра чиқуб, «оллоҳи акбар» деб фарёд қилурдилар. Қипчоқлардин ҳам «оллоҳу акбар» овози чиқар эрди. Амир Чоку кўрдиким, иш қўлдин кетти, қул, чўриларини олуб, Хонимча билан игначилар дарвозасидин Ургут йўли била қочиб, Шаҳрисабз ичра Оқсаройға келуб тушти. Аҳли Самарқанд кўрсаларким, шаҳар хароб бўлғудек. Замон-замон Тўхтамишхон замони, омон, деб шавқун қилаверди. Ул кун Хон Соҳибқирон тахти узра чиқуб, Соҳибқирон жамъи хазиналарини олиб, Дашти Қипчоқға юборди. Ўзбак ёмонлари ҳар уйга, кируб фасод қилар эди. Одамлар бориб хонга арз қилдилар. Ул Давлатшайх амакисиға айди. Ул, қуявер, сипоҳлар санга кўнгул боғласун, деб фуқаро арзини тингламади.

Андин келуб Шаҳрисабзни қамадилар. Шаҳрисабз одамлари амир Чокуға курунуш қилдилар. Шаҳар халқи кўб сиқилди. Хонимча яна тадбирнома қилуб юборди. Айдиким, аввалги нома элтгон чўридин асло хабар келмади. Сиз юборган одамни амир Чоку хабар топуб ўлдурубдур, манга талаб бўлсалар, нима сабабдин манга хабар юбормайлар, Амир Темур албатта ўлганлиги маълум. Эмди, иложи бўлса ўзум ул кишининг хизматлариға борурман. Агар бу шаҳар қамоғда бўлса, мани чиқмоғим кўб қийиндур. Лекин бу сўзни кишиға изҳор қилмасунлар, нечунким, бу иш халқға шуҳрат тобмасун.

Хон бу сўзни англаб ўшул кун Самарқандға қайтмоқ бўлди. Сипоҳлар айди, тақсир хоним, нечун бу шаҳар сиқилган вақтда ёндингиз? Хон асло гапурмади, айтган сўзи шул бўлдиким, Шаҳрисабзга ҳеч ким қолмасун деб. Самарқандға келди. Амир Чоку хоннинг кетганини билуб, Шаҳрисабздин Хонимчани олиб Қаршиға келди. Кейин хон билдиким, бул ҳам тадбир экан. Хон филҳол қўшун олуб, Қаршиға етуб келди. Қаршини қамаб, ҳолини танг қилдилар. Анда Қаршини ҳокими, амир Чоку қардошин ўғли Саидбек эрди. Ул айди, эй амаки жоним, то сиз ва биз саломат бормиз, Бухорои шарифға борайлук, шоядки, Амир Соҳибқирон Бухорога келсалар. Анда Хонимча эркак либосини кийуб, амир Чоку била Бухороға кеттилар. Саидбек Келиф йўли била бул ҳам кетти. Қарши халқи хонға кўриниш бердилар. Хон сўрди, бекларинг қаён кетти? Булар айди, хабаримиз йўқ, лекин гумон қилурмиз Келиф йўли бирла Бухороға кетгандур.

Хон отлануб Саидбекни Каллахон мавзеъида топти. Саидбек кўб зойур йигит эрди. Хон қирқ киши била они йўлини олди. Билдиким, Хонимча Бухороға кетубдур. Саидбек бир тарафға чиқуб ўқ отаверди. Ҳар ўқ отганда неча киши ўлди. Андин кейин ўқи тамом бўлди. Кейин қилич бирла жанг қилди, охир, қилич ҳам синди. Анда бир кеча ва кундуз ўзи жанг ва жадал қилди, жанг қилиб андин кейин ўзи шаҳид бўлди. Ҳаргиз мундоғ баҳодур йигитни киши кўрмаган эрди. Хон келуб, Қаршини ўзиға тобеъ қилуб, андин кейин Бухороға юзланди. Амир Чоку Бухороға дохил бўлгондин кейин йигирма кунда қипчоқ сипоҳлари етиб келиб. Бухоро қирқ кун қамалда бўлди. Амир Чоку Самарқанд ва Шаҳрисабз ва Қарши ва Бухороғача келиб, олти ой қипчоқ аскарлари бирла жанг қилди.

Алқисса, бир кун Хонимча яна бир тадбирни ўйлаб топти. Амир Чокуни чақириб айди, эй тоғажоним, албатта Амир Темур Соҳибқирон келурлар. Тўхтамиш хонға ҳам Амир Соҳибқиронни ҳаётлиқи маълум бўлсун эмиш. Эмди бир кишини топқайсизки, Хуросон тилида сўзлагай. Анга бир хат қилиб берсак, мирзо Сайфиддинни хатидек бўлса, аммо, анга бир ҳориғон ва чарчаған от топуб берсангиз. Ул бир қишлоқдин чиқиб Бухороға қараб келаверса, албатта хонни қўлиға тушуб хатни очиб кўргай.

Бу сўз амир Чокуға кўб маъқул бўлди. Филҳол, Хонимча андин кейин ўлтуруб, Амир Соҳибқирон тилидин амир Чокуға нома ёзди. Амир Соҳибқиронни муҳрини хонимча қути ичра сақлаб қўйган эрди. Номани охириға босиб, печатлаб, ул мазкур кишини қўлиға берди. Андин кейин ул одам йўлға равона бўлди. Неча манзил йўл юруб, кечи бирла Қоракўл мавзеъига бориб, андин Бухороға қайтиб, адошқон кишидек, Бухорони дарвозасини сўраб келаверди. Иттифоқо, қипчоқ қоровуллари кўруб, ани маҳкам тутуб, ёнларини ва қўйниларини ва чўнтакларини кавлаб, хатни топуб, хонни қошиға келтурдилар. Номани мазмуни бул эрдиким: «Алҳамдулилло таолоға, дуруд расул алайҳиссаломға. Андин кейин айтибдурким, эй амир Чоку, эшиттимким, Тўхтамиш хон келиб, Самарқанд — пойтахти олиб, Бухоро шаҳри қамалда эмиш.

Эмди они тадбир била ўзга ерга юбормай сақлангиз, иншооллоҳ, бизлар бу кун ё эртагача етиб борурмиз.

Номани ўқуб тамом қилур-қилмас, Амир Соҳибқиронни дабдабасидин қўрқуб, Бухорони саҳросидин беадад ва беҳисоб қўшун била қипчоқлар қочиб кеттилар. Хонимчани қилгон тадбиридин Бухоро халқини жонлари тинчиб, ҳузурда бўлдилар.

Эмди сўзни Амир Темур Соҳибқирондин эшитмак керак.

Амир Соҳибқирон Марвга келиб, Тўхтамишхон Мовароуннаҳр шаҳарларини олиб, Бухорои шариф қамалда бўлғонини эшиттилар. Аскарлардин минг йигит баҳодур ва паҳлавонларни ажратиб олиб, қолган аскарларни Мирзо Умаршайх тўра фарзандига топшуруб, айдилар: Эй ўғлум, сан тўғри йўлдин боравер, ман ўзга тарафдин бориб, қипчоқларни йўлини тўсгайман деб, дашт саҳрога қараб юзландилар. Неча манзил йўл юруб, андин кейин Соҳибқирон Хоразм шаҳрини этакидин келиб, денгиздин ўтуб, бир тоғни устига чиқиб, ул ерга Мирзо Шоҳрух тўра ўғулларини қоровул қилдилар. Анда Шоҳрух тўрани мулозимлари икки кишини топуб келтурдилар. Икковидин тўра сўз сўради, иккови айдики, биз Тўхтамишхон подшоҳни сипоҳларидин бўлурмиз деб. Мовароуннаҳр воқеасини аввалдин охиригача Шоҳрух тўрага бир-бир баён қилди. Шул ҳолда тоғ устида туруб қипчоқ аскарини кўрдиларким, бир жомаъа оқ чодир ичра ўлтурубдурлар. Тўра сўрадики, улар кимдур? Иккала сипоҳ айдики, алар асира хотунлардур, ҳар манзилга бориб ухласалар асирларни атрофға қўйуб, уйқуга борурлар. Аммо Тўхтамишхонни ўзи денгиз ёқасида ўлтурубдур. Мирзо Шоҳрух тўра, филҳол, бориб Амир Соҳибқиронни бу сирдин огоҳ қилди. Амир Соҳибқирон дарҳол кечаси бирла отлануб аскарлар била қипчоқ аскарини тефасиға етиб келдилар. Сипоҳлар айди, ҳоло, шабихун урайлук. Амир Соҳибқирон айдилар, йўқ, чунки асиралар бор, алар оёқ остида қолурлар. Амир айдилар, бир киши бўлса, яёвлиқ ҳолда ёв ичра бориб келса. Анда ҳеч ким қўрқуб бормади. Лоилож, Амирни ўзлари яёв бўлуб бордилар. Бориб кўрсаларким, барчалари уйқуда ётур. Асирлардин бир эр, бир хотунни уйғотиб, бойлуқларини ешиб, айдиларки, мен Амир Темур бўлурман. Ул кеча секин-секин тўрт минг кишини қайдини ешиб, бирдан қоча бошладилар.. Қипчоқни сипоҳлари уйғониб, бирдан асирлар қочти деб, шавқун қила бошлади. Асирлар билдиким, Амир Темур Соҳибқирон келубдур. Андин кейин давлат — давлат, Амир Темур деб ғавғо қилдилар. Андин кейин Тўхтамишхонга хабар бердилар, асирлар хуруж қилди деб. Хон манзур қилмай, кулди. Бул тарафдин чиғатой сипоҳлари ғавғони эшитиб, Амирга нима бўлди деб қайғуда эрдилар.

Ўшул вақт Амир Соҳибқирон етиб келдилар. Айдилар, карнай тортинглар, деб амр қилдилар. Андин кейин ҳар ким ўз-ўзидин давлат-давлат Амир Темур деб шавқун қилавердилар. Кейин Тўхтамишхон бетаҳқиқ билдиким, Амир Темур келибдур. Филҳол, ўзини денгизга ташлади. Андин кейин Тўхтамишхонни бу ҳолда қўшунлари кўруб, отни ёлига ёпушуб булар ҳам ташлади.

Қушунлардин куб-куб денгизда ҳалок булдилар. Тухтамишхон денгиздин чиқиб қочиб Дашти Қипчоқға кетти. Орқасидин Шоҳруҳ тура беадад, беҳисоб қушун бирла қувлаб, Дашти Қипчоқға юз қуйдилар. Амир Соҳибқирон Хонимча тадбир била Тухтамишхонга неча мартаба нома ёзгонини асирлардин эшитти. Бу қилғон ишлари Амирға писанд булмай балки ҳамиятдин хафа булуб ҳокимлигини амир Боязид жалойирга бериб, амир Чокуни ҳажга юборди. Чунки Хонимчани сиррини билар эрди. Жамъи қул чуриларини Улжой Туркон, яъни Камол хонимга топшурди Хонимчага ҳеч нимарса бермади. Улжой Туркон ҳар кун Хонимчага бир вақт таъом берур эрди. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Мирзо Умаршайх тура фарзандига нома юборди, андики, аскарларни тез келтургилким, Дашти Қипчоқға борурмиз.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Темур Соҳибқирон уч йил Эронға бориб, ул мамлакатларни мусаххара қилиб қайтиб келиб, нафас олмай, балки Ватаниға кирмай, аҳли аёлини курмай, отланиб денгиз ёқосиға келди. Ҳар жонибға аскар жамъ қилмоқға киши юборди. Иқболини келганлиги шунчаким, ҳеч ким сузини рад қилолмас эрди. Андин кейин Мирзо Умаршайх тура беадад аскар бирла етиб келди. Андин кейин ором ва қарор олмай, Дашти Қипчоқға равона булдилар. Икки ярим йилда урус вилоятигача бордилар. Ҳар бир кишида икки саноч, икки киши бир теваға миниб, арра, теша, кетмон, бел, чопқу, болталар олиб Сирдарёсини ёқосиға бораверсун, эмди сузни Улжой Туркон, яъни Камол хонимдин эшитмак керак.

Амир Темур Соҳибқирон жамъи қул, чури, аркони давлатни Хонимчадин олиб, Камол хонимга бергандин кейин Амир Темур Соҳибқирон шаҳри зулумот бориб, олгандин кейин урус мамлакатларини фатҳ айлаб келгунча Самарқанд шаҳрига Ҳиндустондин олиб келган олтунларни харажат қилиб, бир мадрасаи олий бино қилдурдилар. Физзамона Мадрасаи Хоним дерлар.

Алқисса, ун икки минг одамға яқин анинг иморатиға ишладилар. Машриқ тарафиға курунуш хона тортиб бердилар ва неча усталар ва неча тош тарошлар, яшил, қизил, кук, сариғ, оқ, қора, ҳар хил рангда гунбаз ва қуббаларини буёб, неча йил ва неча замонларда андоғ тартиби зийнат бердиларким, они васфи ғазал бирла айтилур.

Н а з м:

Қачон шарофат ила мадраса чу булди зуҳур,
Ер ила тенг булубон тоқи Кисро, барча қасур.
Шикваи рифъати андоғким, манзури Баҳром,
Фалакни рутбаси олдида ерға сифла турур,
Камоли ҳусн ила айван, тоқ, гар шипти,
Бу манзара олдидаким тобти ул қабиҳ хутур.
Жалол қалъасидек кунгира ила пештоқи,
Айтуб нечукки, Сулаймонни тахтидек машҳур.
Чу ерни бошиға тож эрди тош, ҳар диловор,
Нечукки, ерни баландида булди бул маъмур.

Чиқордилар они тадриж ила ҳавоға баланд,
Етар бўсағасиға зиналарни қилса убур.
Қурилди анга эшик бирла гунбази олий,
Сафо ва сайқалидин ким, қўнолмас анда туюр.
Неча тафаккур ила анга ақли меъмори,
Етолмади они кунжиға ақл ўлуб маъзур.
Топуб ҳужралари рангу зеб, оройиш,
Қуёш анваридин равшан ўлди, ўйла дуҳур.
Чу сақф узра чекилгон тош матласин,
Чеколмас эрди алар бўлса Мониу мағрур.
Йиғоч ясорида нажжор чунон сайқалини,
Сафода ўткариб кўзгудинким, эрди биллур
Демангким, кўзгу они ким, тилсими рангиндур,
Либос акси ила оламни рангиға кийкизур.
Дарича ҳужралари бўлди сунъ меъморий,
Қурулмоғида у манзилға бўлдилар маъмур.

Аммо, тарих саккиз юз ўн иккисида (1409 й.) таъмири тамом бўлуб, илм толиблари тавҳид илмини ўқимоқға мадрасаи олийга кируб таҳсил айладилар. Хоним аларга кўб-кўб авқофни таъйин қилиб, муҳайё айладилар. Толиби илмлар моҳазға мустағний бўлуб, илми мушкилот ва илми фиққиёт ва неча илмларға машғул бўлдилар. Ва боодлоҳ-ал тавфиқ.

Эмди сўзни Кошғарни саҳросидаги қалмоқлардин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО СУЛТОН МУҲАММАД ТЎРА ИБН МИРЗО ЖАҲОНГИР ТЎРА ИБН АМИР ТЕМУРНИНГ ХУРУЖИ, АВВАЛ ХИТОЙНИНГ ЮРТИҒА БОРИБ, АНДИН КЕЙИН ЯЪЖУЖ-МАЪЖУЖ САДДИНИ ВА ДАЖЖОЛНИ, АЖОЙИБ-ҒАРОЙИБЛАРНИ КЎРУБ КЕЛГОНИНИ БАЁНИ

Эй ўқуғувчилар ва эшитгувчилар, илгари арз қилгон эрдимким, Мирзо Жаҳонгир тўра сафарға бориб, Мансур ибн Носир Хисрав малъун била жанг қилиб, ўлдуруб анинг Қойлиқ отлиг қизини олиб, бир кеча хилват қилиб, сандуқ ичра солиб, денгизга ташлаган эрди. Иттифоқо, ул денгиздин қалмоқлар бирини қўлиға тушти. Ул қиз ҳомиладор эрди, бир кеча хилват била туғуши яқин бўлуб, вақти-соати етиб, бир чиройлик ўғул туғди. Андин кейин пир қалмоқ асли зотини сўраб, Кубканбек қўйди, Қойлиқ отини Султон Муҳаммад тўра қўйди. Ул пир қалмоқ тароқчи эрди, муни ўзиға фарзанд қилиб, кўб тарбият қилди. Амир Темур Соҳибқирон келса, бу болани олдиға олиб борурман, албатта иззат топарман, дер эрди. Ўшул вақтда Амир Темур Соҳибқирон андоғ шуҳрат топуб эрдиким, ҳар кун ҳар иқлимға овозаси борур эрдиким, онаси бешикдаги болалариға Амир Темур келди деса, қўрқуб йиғламай тўхтар эрди. Аммо Мирзо Жаҳонгир тўра Қойлиқни олғонини Амир

Соҳибқиронга айтган эрди. Ўшал Султон Муҳаммад тўра етти ёшгаборгонда Койлиқ бир кун ўглини олдига чақириб, ақлини имтиҳон қилмок учун сўз сўради. Айди, эй нури айним, сани ким яратган? Ўгли айди, еру кукни, ой ва кун ва юлдузларни ким яратган бўлса, мани яратган ушул зот турур. Билдиким, ақли расодур. Андин кейин мусулмончиликни ўргатти, ҳасаб ва насабини билдурди. Бир кун пир қалмоқ айди, ман қалмоқларни каъбасига борурман, деди. Султон Муҳаммад тўра айди, мен ҳам ҳамроҳ бўлуб борурман, деди. Ўшул вақт ўн беш ёшқа кирган эрди. Пир қалмоқ била шайх Лўлу, яъни ҳинду қалмоқни пири қабрига бордилар. Чингизхонни қабри ҳам ўшул ерда эрди. Кўрдиларким, иморатлари темурдин, ул иморат ичра қанча бутларни қўйубдур, барчаси Чингизхонни ота-бобосини суратидур. Қалмоқлар динида кукни худойим деб, ота-онамиз халқимиз, дер эрдилар. Шундай силсила билан батнан баъда батнин[1] Одам Атога еткузур эрдилар, бизларни яратқувчи оталаримиз, оналаримиздур, агар булар бўлмаса, бизлар қайдин халқ бўлурмиз, дегайлар. Агар киши кукни халқим, деб бу сўзларни айтса ул мазҳаби фило сифла ва даҳрийя ал-аёз било.

Алқисса, ул бутларни қалмоқлар каъба деб назрларини келтуруб зиёрат қилур эрдилар. Аммо ул иморат ичра аслаҳа ва яроғларни келтурмас эрди, нечунким, барча иморатлари темурдин эрди, анга ким яроғ бирла борса ўлдурур эрдилар. Султон Муҳаммад тўра бутхонани шайхига айди, мен бу кеча каъбала-рингни ичида тонг отқунча истиқомат қилурман, қанча муд-даоларим бордур, деб. У шайхларга бир нима берди. Андин кейин шайх бутхонани калидини берди. Султон Муҳаммад тўра очиб кирди. Ярим кеча бўлмай тўра ўрнидин туруб ҳар ердан нажосатлар топуб келтуруб деворларига суркаб, бутларни барчаси-ни синдурди. Ногоҳ эртасига қалмоқлар бу ҳангомани куруб, Султон Муҳаммад тўрани ўлдурмоққа қасд қилдилар, куб жанг талотуб бўлди. Султон Муҳаммад тўра куб қалмоқларни уруб, ҳалокатга еткуруб тамуғ казармасига юборди. Пир қалмоқ Султон Муҳаммад тўрага шафеъ бўлуб, куб-куб узр айтти, қабул қилмадилар. Ахир пир қалмоқларни расмида бу эрдиким, бир элдин бир кишини ўлдирсалар, иккинчи ўлдурмас эрдилар. Андин кейин Султон Муҳаммад тўрани қудуқға ташладилар, албатта мунда ҳалок бўлур деб. Кунгилларини хотиржамъ қилуб, маконларига ёндилар. Қазора чўлдин бир жамоъа қофила юртига кетаётган вақтларида бул қудуқ тепасига тушуб, сув олиб ичмоқ учун қудуқни ичига қовға солдилар. Султон Муҳаммад тўра ўзини бир навъ қилуб қовғага олди. Андин кейин ер юзига чиқти. Карвонлар кўрдиким, гўзалликда биринчи йигитчан навқирондур. Булар сўрдиларким, кимдурсан, мундоғ азобларга гирифтор бўлубсан? Ул айди, отим Султон Муҳаммад, Мирзо Жаҳонгир тўрани ўглидурман, Амир Темур Соҳибқиронни набирасидурман, деди. Андин бошчиси Муҳаммад Ҳабиб эрди, бу сўзни эшитиб, филҳол Амир Соҳибқиронни андешасини қилуб, Султон Му-ҳаммадга от бериб ва ҳам бош-оёғ либоси малукона бериб, ўзига

---

[1] Кетма-кет, силсила.

ҳамроҳ қилуболиб юрди. Қофила бошини бир неча чўрилари бор эрди. Чодир ичра қофилаларға ош ва таъом пишируб берар эрди. Тўрт юз теваға фақат таъом юклагон эрдилар. Султон Муҳаммад ўзиға бир чодир таъйин қилди. Муҳаммад Ҳабибни чўриларидин бири Султон Муҳаммадни кўруб, анга ишқни ўти тегиб, кеча бирла Султон Муҳаммадни қошиға келуб кўрсаким, уйқуда ётибдур. Андин кейин чўри секин уйғотиб, айди, эй жонимни роҳати, вой кўнглумни фароғати, нима буладурки, мен чўрингни муҳаббат қучоғиға олиб, куйган юраклар доғиға марҳам этиб, висолинг боғиға йўл берсанг?! Султон Муҳаммад тўра туз ҳақини риоя қилиб, ул чўридин қўл тортти. Чўри ёлбориб, илтижо қилаверди. Тўрани аччиғи келиб, бир уриб эрди, тиши синуб, оғзи тўла қон бўлди. Чўри ҳайрон бўлуб, нима қилурини билмай, лоилож, хожасини олдиға бориб айди, бу ўғул мани фасад қилмоққа ҳаракат қилди, мен қабул қилмадим, ахир, уруб тишимни синдурди. Андин кейин хожа қайғуда бўлуб, иккинчи манзилға келгонда тўраға чодир бермади, туфроғ узра бош қўйуб, уйқуға кетти. Бир қулға буюрдиким, ани уруб, қувлаб юборгил, садқаи туразодалиқ кетсун, деди. Андин кейин қул қувлаб юбормоқ бўлуб келди, кўрсаки, тўрани бошиға ҳумоюн соя солиб ўлтурур. Қул келиб хожасиға айди. Андин кейин ҳаммалари кўруб таъйин билдиларки, бу ўғлонни икболи баланддур. Анда тўра уйқудин туруб, қофилабошиға айдики, эй қофилани бошчиси, сен чўриларингдин бири келуб, мени ғайри машруъ ишға таклиф қилди, мен қабул қилмай, уруб эрдим, тиши синди. Андин кейин сени олдингға арз қилғоли борди. Эй ота, эмди маъзур тутгил. Хожа, филҳол, чўрини тўраға никоҳ қилуб берди. Андин кейин тўра ул чўрини тилсимотларини очти, маржонларини сочти. Андин кейин неча кун йўл юруб эрдилар, қора қалмоқларни юртиға еттилар. Андин кейин қалмоқлар келуб қофилаларни талон қилди. Ҳарчанд Муҳаммад Ҳабиб бизлар Амир Темур Соҳибқиронни элчиси бўлурмиз, деса ҳам қабул қилмадилар. Тўра айди: Мени қалмоқларни подшоҳини олдиға олиб боринглар, мен қалмоқлар тилини яхши билурман, ўз тилида арз қилайин, ажаб эмас, қабул қилса. Андин кейин тўрани хонни олдиға олиб бордилар. Кўрсаларки, хонни юзи сомондек сарғайибдур. Тўра қалмоқ тилида айди, «надимиййу ху васаи намусини ва ганикийюн, яъни айдики эй хоним, қандай бетоб бўлдингиз, деди. Хон айди, юрак оғриқиға гирифтор бўлубман, ҳеч нимарсани билурмусан? Тўра яна айди, «надимиййу бу ху васаи шанисуни ва ганикийюни», яъни айдики, мен табиб бўлурман. Хон айди, табиб бўлсанг менга муолижа қилғил. Тўра табибликни билмаса ҳам, анга ҳақорат учун кучукни этини буюрди. Андин кейин итни келтуруб кабоб қилуб бердилар. Ани еб қусуб, қайт қилди. Кўрсаларким, итни этига ёпушуб тевани сути тушти, юрак оғриғидин хон яхши бўлди. Воқеаъ бу эрдиким, хон тевани сутини кўб ичар эрди, қатиғ била сут ичиға кетуб, касаллики андин эрди. Дерларким, тевани сути итни этига ошиқдур. Тўра зуғум билан айтса ҳам қусуб, касалликдин нажот тобти. Бу тадбир мувофиқи тақдир бўлуб, мусулмонларни нажотиға сабаб бўлди. Хон тўрани бу ишидин хурсанд бўлуб, андин кейин ҳар нимани

талаб қилсалар, негиз берурман, деди. Тўра ҳикмат вожиб таъолиға таажжуб қилуб, айди: Эй хоним, карвонлар молни талаб қилурлар. Хон, филҳол, карвонларни молларини топуб берди. Яна Султон Муҳаммад тўраға қанча инъом ва эҳсонлар берди. Андин кейин Хитой жонибиға юзландилар.

Алқисса, тўрт ойғача йўл кезиб, чўл кезиб кун юруб, тун юруб, неча тоғдин ва неча рогдин утуб, Хитой шаҳрини қалъасиға еттилар. Андин кейин қалъани дарвозасиға бордилар. Дарвозабонлар уз тилида сўрди, айди: нани лийли нису нини чани яъни, қайдин келурсизлар, қаерға борурсизлар, деди. Булар айди, Амир Темур Соҳибқиронни олдидин келурмиз, деди. Киргандин кейин яна дарвозани беркитти. Дерларким, андин кейин, Ҳоқон қошиға Чинға борғунча яна тўрт ой йўл юрдилар, барчаси маъмур, ободлиг эрди, лекин қалъа йўқ эрди. Сўнгра Ҳоқонни пойтахтиға еттиларким, кўрсалар атрофида панжаралари муддур етти филиззотдин ясалгон, бир топ ерни олур. Буларни келганини подшоҳ эшитиб, элчихонаға таклиф қилди. Бениҳоят эъзоз ва икромлар бирла зиёфати ранго ранг қилди. Булар бениҳоят хурсанд булуб ултурдилар. Хитой халқи буларни келганини эшитиб туб-туб булуб келиб тамошо қилар эрди. Кечалари ҳам чироғлар ёқиб бозор қилар эрдилар. Аммо масжид ҳам бор эрди. Мусулмонлар намоз ўқир эрди. Мусулмонларни улуғини отлари мулло Абдулғаффор эрди. Куб мулло, куб-куб илмларға етук киши эрдилар, ўзлари ҳисорлиқ эрди. Қирқ кундин кейин Ҳоқони Чинни кўрмоққа кўрунуш хонаға келдилар. Олдиларида Султон Муҳаммад тўра эрди. Кўрсалар, қанча умаро, беклар ўлтурубдурлар. Соатдин кейин шон-шавкат ва дабдаба бирлан Ҳоқони Чин келди. Барчалари туруб саждаи таҳиййёт қилдилар. Аммо мусулмонлар таъзим қилдилар. Хитой одамлари барчаси куса эрди, илло, Ҳоқони Чиннинг соқоли бор эрди, чунки тотор бекларини насабидин, авлоди Ёфас бин Нуҳ алайҳи саломдин булур эрди. Андин кейин тилмоч ҳам бор эрди, қалмоқларни бегиким, оти Қулхон эрди, андин кейин Султон Муҳаммад тўра қанча савғотлар била Амир Темур Соҳибқиронни номасини чиқориб берди. Ҳоқони Чин уз тилида айди: «нани лийли нису чуни?» деб сўзлади. Анда тўра Ҳоқони Чинни сўзиға бебок жавоб айта берди. Ҳоқони Чин билдиким, Амир Темурни набирасидур. Кейин турлу-турлу таъомлар келтурдилар. Таъом еб ўлтургон вақтида ногоҳ бир оқсоқол киши келди, мажнун сифат, сочлари атрофиға тарқалгон. Ани кўрган замон Ҳоқони Чин ул қари, оқсоқол кишидин зори ва тазоруъ била сўз сўрди. Ҳеч гапурмади, соати ўлтуруб қайтти. Жамъи улуғ ва беклар аниг аҳволиға йиғладилар. Аммо ул мажнунсифат киши ҳеч сўзламади. Султон Муҳаммад тўра бу ишни кўруб, ҳайрат денгизиға ғарқ булуб, бу сирни Мавлоно Абдулғаффордин сўради. Султон Муҳаммад тўрани сўзини рад қилди. Неча мартаба сўради. Мавлоно айдилар, эй тўра, мани ҳалокимға қасд қилурсан, бу сирдин сўрамағил. Тўра уз кунглида айди: «Мавлоноға шароб бериб, маст қилуб, сўз сўрасам, ажаб эмас, бу сирдин мани огоҳ қилса». Андин кейин ул зотни шаробға таклиф қилди. Ул киши

айдилар: шариатда шароб ичмоқ жоиз эмасдур, яна бул ердаги барчаси мусулмондур, шароб ичмасмиз. Бу Хитой одамлари неча нимарса тўғрисидин бизларни динимизни хуш кўргай: аввало, шароб ичмаслигимизни, яна бири хотунларимиз парда бирла юрмакларини. Охир, тўра айди, тақсир афандим, нима сабабдин мени бу сирдин огоҳ қилмассиз? Мавлоно айдилар, мени қатлимга яна жамъи мусулмонларни қатлига сабаб бўлурсан. Султон Муҳаммад тўра кишига айтмасликга аҳд қилди. Охир, тўрага қасам берди. Андин кейин, лоилож, мавлоно айдилар: ул мажнунсифат киши Ҳоқонга ота бўлур, мундин бошқа бир ўғли бор эрди, жаҳон гўзаллари анинг муқобилида гўё тўлган ой олдида юлдузлар каби эрди. Иттифоқо, бир кун отасини китобхонасига кируб, тарихномаларни мутолаа қилуб, андин кейин, Яъжуж-Маъжужга ҳазрат Искандар Зулқарнайнни сад боғлагонларини таърихда кўруб, ул ўғул садди Искандарни томошосини ҳавас қилиб, бормоққа майл қилди. Ҳарчанд манъ қилдилар, бўлмади. Охир, бир йилга муҳлат олиб кетган эрди, холо, ўн икки йил бўлди, келгани йўқтур. Шул сабабдин ҳоқонлигини бул ўғлига бериб, яна тахтини топшуруб, ўзи мажнунвор бўлуб, доим ул ўғлини ғамида йиғлаб юрур. Ҳоқон ҳам қардоши учун қора либос кийиб юрубдур. Бу сўзларни Мавлонодин эшитиб, Султон Муҳаммад тўра сад Яъжуж-Маъжужга бормоқ савдоси бошига тушти. Тўра айди, мен бориб Ҳоқони Чинни ўғлидин хабар келтурурман. Мавлоно қўрқуб, айдилар: ҳай-ҳай, жомни томдин мени бошимга ташламагил. Тўра айди, кўнглини жамъ тутунг, эй афандим, тонгла Ҳоқони Чин хизматига борурман, чунки бизларни Амир Темур Соҳибқирон, сад Яъжуж-Маъжужгача бориб хабар келтургил, деб юборғондур, дегайман.

Алқисса, эртасига Султон Муҳаммад тўра Ҳоқони Чин қошига бориб, бу сўздин арз қилди. Ҳоқони Чинни эсига қардоши тушуб, ғами зиёда бўлуб йиғлади. Тўрани манъ қилди, тўра қабул қилмади. Ҳоқони Чин вазирига ишорат қилди. Вазир бир кишига айдики, сен бориб Ҳоқони Чинни оталарига бу воқеаъни баён қилгил. Дарҳол ул киши ер ўпуб хўб деб кетти. Бориб воқеаъни Ҳоқони Чинни отасига баён қилди. Бу сўзни эшитгач, дарҳол, Ҳоқони Чинни отаси етиб келди. Андин кейин бу сўзни тўрадин яна эшитиб, ҳарчанд йиғлаб, манъ қилдилар. Тўра қабул қилмади. Лоилож жавоб бердилар. Ҳоқони Чинни вазири илми ҳикматға кўб етук киши эрди, тўрага айди, эй тўра бача, сенга сўзим шулки, Машриқ тарафига боргил, ўн кундин кейин шаҳр дарвозасидин чиқиб, бир тоғ узра боргайсан. Анда бир ҳиндуни макони бордур. Албатта анинг қошига боргайсан. Агар сенга ул ҳинду йўл кўрсатса, ишинг жўн бўлур. Андин кейин султон Муҳаммад тўра карвон ҳамроҳларига келиб айдики, ҳар кишини томошоға завқи бўлса мен била ҳамроҳ бўлуб, садди ҳазрат Искандарға боргайлар. Андин кейин Муҳаммад Ҳабиб қофила боши била ўн киши бормоққа ихтиёр қилиб, бел боғладилар. Тақини тангри иззу жалла қилиб, йўлға тушдилар. Ўн кундин кейин шаҳр дарвозасига етиб эрдилар, дарвозабонлар сўради, қаён келурсизлар, қайға бора-

сизлар?! Анда булар Ҳоқони Чиндин олгон ҳукм хатни курсаттилар. Андин кейин дарвозабонлар, филҳол, дарвозани очти. Андин кейин булар шаҳрдин чиқиб, неча манзил йул юруб, бир тоғга еттилар. Андин кейин тоғни устига чиқиб, бир ғорға келдилар. Анда қарағай йиғочлари кўб эрди. Андин кейин ғор ичра кирдилар. Кўрсалар бир ҳинду оёғидин ғорни шифига осиб қўйубдур. Султон Муҳаммад тўра айди, сенга муҳиммимиз бордур. Ул ишорат қилди, ултургил, деб. Ул кеча анда бўлдилар, ҳамроҳлари бетоқат бўлди. Кўрсалар ҳинду саноч каби елга тўлуб, шишуб андин кейин ичига сомон солгон қанордек булуб, юзи ва боши маълум бўлмади. Булар ани аҳволини кўруб таажжуб бармоқин тишлар эрдилар. Уч кундин кейин ўзига келиб, сўзга лаб очти. Айди, сизларда бу каби юрак бўлмаса, уч кунга сабр қилмоққа тоқатингиз йўқ, қандай садди Яъжуж-Маъжужга борғайсизлар?! Андин кейин ул ҳинду ҳориқ кўб сўзларни деди. Андин кейин қулларига бир хат берди. Айди, мундин кейин етти шаҳр келур, барчаси зада бўлуб, вайронадур. Андин ўтуб саккизинчи шаҳарга боргонда анда сарноси бордур, яъни мени пирим ушал турур. Анга ушбу хатни бергайсиз, деди. Ул садд йўлини сизларга кўрсатгай, деб кўб нимарсаларни уларга ургатти.

Алқисса, тўра хатни ҳиндудин олиб, йўлга тушуб ул етти шаҳри вайронадин ўттилар. Ҳар шаҳрни катталиги Самарқанд ва Тошканд баробарида келур эди. Андин кейин саккизинчи шаҳрга бордилар. Ўзга шаҳрлар барчасидин катталиги икки ҳисса эрди. Аммо барчаси бузилгон харобдур. Сарносидин хабар топмадилар. Анда ҳар бир иморатлари олий бордур, ҳеч ким йўқ, харобдур. Ул шаҳр ичра сарносини кўб ахтардилар тополмадилар. Андин кейин бир баланд ерга чиқуб, кўрдиларким, бир чаккадин, тутун чиқадур, яна тараддуд била қидириб топтилар, кўрсаларким, сарноси ҳам оёғидин осилиб ётур. Тўра, филҳол, қошига борди. Сарноси ишорат қилди, ултургил, деб. Анда барчалари ултурдилар. Сарноси ичига нафас тортиб, бордон каби шишуб қирқ кун турди. Ани кўруб, булар ҳайрат бармоқин тишлаб таажжуб денгизида қолдилар. Кейин-кейин сурати аслига келди. Айди, эй тўра бача, мен уч юз йил умр кўрдим, сени хўб билурман, албатта, Амир Темурни набирасидурсан. Ҳар нимарсани тўрани кўнглида эрди, барчасини бир-бир баён қилди. Андин кейин тўра ҳинду берган хатни чиқориб берди. Сарноси айди, эй тўра бача, бу йўлда ниҳоят кўб хатарлар бордур, бул ихтиёрингдин қайтгил, деди. Тўра қабул қилмади. Сарносидин бузулгон шаҳрларни воқеаъсидин сўрди. Ул айди, Искандар Зулқарнайндин илгари бу шаҳрлар кўб обод эрди. Буларни барчасини Яъжуж-Маъжуж хуруж қилиб келиб хароб қилгондур. Яна сарноси айди, энди сизларга лозим шулки, сирка била суғон ўзларинг билан олиб юрурсизлар. Тўра айди, сиркани қайдин топурмиз? Сарноси айди, сизлар учун сиркани тайёр қилиб эрдим, деб бир идишда тўла сиркани берди. Яна айди, сизларга етти қитъа хатим бор деб, они ҳам берди. Андин кейин Сарноси айди: ҳар жойига бориб ташвишда бўлсангизлар ушбу қитъаларни бирин-бирин мутолаа қилурсизлар деб. Тўрага аввал-охир барча ерларни

кайфиятини айди. Андин кейин булар Сарносининг олдидин чиқиб, чўлистонга юрдилар. Ўн кундан кейин бир ерга келдилар, барчаси қора балчиқ, гоҳ-гоҳ ерида андак қуруқлиги бордур. Лекин андоғ сассиғ лой эрдиким, агар сирка била сўгон бўлмаса, барчалари ҳалокатга етгудек бўлдилар. Шундоғ бўлса ҳам уч киши оламдин интиқол қилиб, адам ёсдугига бош қўйдилар. Учовини жаноза ўқуб ерга дафн қилдилар.

Алқисса, балчиқлардин ҳам ўтуб, кейин бир улуг тўқайга келдилар, анда одам ёввойилари кўб эрди, бўйлари узун, туслари қора. Буларни кўруб, йиғилуб келавердилар. Ани кўруб, булар қўрқуб, кайфлари учуб, ақллари кетуб, филҳол, Сарноси берган хатни очиб кўрдилар. Айтибдурким, бу халқда ақл бўлмас, сизлар нима иш қилсангиз, булар ҳам қилур, агар оловни таналарингизга суркасангиз, ул ҳам суркағай. Андин кейин булар қўлларини узотиб эрдилар, одам ёввойи ҳам қўлини узотти. Булар аъзоларини қошидилар, ул ҳам қошиди. Булар кийумларга оловдин чуғ олиб қўйдилар, одам ёввойиси ҳам танасига оловдин чуғ қўйуб, андин кейин жунлари куйиб фарёд ила шовқун қилиб қоча бошладилар. Андин кейин булар отларига роқиб бўлуб бир жойига келдилар. кўб-кўб чибинлар бордур. Олов ёқиб тутун қилдилар. Улардин омонда бўлуб ўттилар. Андин кейин яна бир жойига келдилар. Кўрсалар, ер юзини барчаси олмос турур. Тўра ҳайрон бўлуб, иккинчи хатни ўқуб кўруб, отларини туёғига кигиз қофлаб, андин ҳам ўттилар. Яна бир ерга келдилар, кўрсалар бениҳоят ва беҳисоб қашқиру бўрилар бордур. Буларни кўруб емакга қасд қилди. Тўра учунчи хатни ўқиб кўруб, ўт ёқиб олиб юрдилар. Ўтни кўруб бўрилар ҳар тарафга қочти. Андин ўтгандин кейин, билониҳоя, қоплонларга дучор келдилар. Тўра тўртунчи қитъани ўқуб кўрсалар, милтиқ отгил, лекин ўлдирмагил, дебдурлар. Милтиқни холи ерга оттилар, лоилож қоплонлар ҳар тарафга қочиб кетти. Андин кейин беҳисоб, беадад арслонларга муқобил бўлдилар. Яна бешинчи қитъани кўрдилар, дебдур: ялангоч бўлгил деб, бир неча ҳийлаларини айтибдур. Филҳол, кийумларини ешуб, ялангоч бўлдилар. Арслон ва йўлбарслар дахл қилмадилар. Андин кейин филлар ва эгри шохлиқ карклар келуб, булар анга бир неча тадбир-ҳийлаларини қилуб эрди, аларни барчаси қоча бошлади. Андин кейин бир жамоъа махлуқлар пайдо бўлди, ит суратида боши узра қарқарага ухшаш ёлгуз шохи бор, қуйругида косаси бор. Филҳол косасига сийуб, ҳар нимарсага отса, ушал замон анинг сийдуги куйдургай эрди. Яна олтинчи қитъани кўрсалар, айтибдурким, бу мақомда нагма чалинглар. Андин кейин булар нагма чалдилар. Аларга нагмани овози таъсир қилуб дахл қилмади. Андин омон топиб ўттилар. Аммо ул ерларда кўб меҳнат ва машаққатлар чекуб ухламайин йўл юрдилар. Андин кейин бир жойига бориб, бир ҳайбатлиқ нимарса келуб тогдин минг ботмон миқдори тошни кўтариб олиб, отиб эрди, ўзини зарби била бели синуб ўлди. Андин ҳам омон ўттилар. Етти кун йўл юргондин сўнг бир баланд қизил тоғ кўрунди. Ул тогни Ованд тоги атарлар. бағрига борсалар, қуйи тарафида бир шаҳрни қўргони кўрунуб турур. Анда бир жамоъа

одамлар бордур. Лекин тоғдин шаҳрни узоқлиги бир тош келур. Булар ул шаҳрни дарвозасиға бордилар. Қурғонларини атрофида қудуқ куб эрди. Ул шаҳр халқи буларни куруб, туф-туф булуб чиқиб томошо қилар эрдилар. Барчаларини қулоқларида булоқилари бор эрди, барчалари буғдой ранглук, хуш сурат эрди. Улар келиб буларни подшоҳнинг қошиға олиб борди. Булар курсалар, барчалари курк кийган, емиш-таомлари вуҳушдин узга нимарса эмас эрди, яъни, қуй ва эчку, шунга ухшаш нимарсаларни ер эрдилар. Аммо ул мавзеъни муътабар китобларда жонон атарлар, холо, ул одамларни жонон ва янун ҳам дерлар. Ул шаҳарни атрофи улуг денгиздур.

Алқисса, подшоҳи сурдиким, сизлар қайдин келдингизлар. Тура айди, Самарқанддин, Амир Соҳибқироннинг олдиларидин келдук. Подшоҳ айди, Амир Соҳибқирон кимдур. Самарқанд шаҳри қайдадур? Султон Муҳаммад тура подшоҳға етти иқлимни шаҳрларини барчасини бир-бир баён қилди. Подшоҳ таажжубда булуб, ҳайрат бармоқин тишлаб, бул ерлардин бошқа жойлар, узларидин булак одамлар бориға ҳайрон қолур эрдилар. Андин кейин турани бир қари одамни қошиға олиб бордилар. Курдиким, бир оқ соқол, ёши юз йигирмаға борғон кишидур. Ул қари одам тураға айди, эй Амир Темурни набираси, бизларни ота-бобомизға дуо кетгандур, ҳар қайсилари бир юз элликға бориб, оламдин интиқол қилурлар. Мен отамдин, отам ота-боболаридин эшитганким, бул ерға бир туф одам томошаға келур. Яъжуж-Маъжужни куруб қайтғайлар деб. Андин кейин тура қари одамдин яна сурдики, бу жонон халқи қайдин булурлар, кимни авлодидин булурлар? Ул киши айди: Яъжуж-Маъжуж бу шаҳрларни хароб қилгон вақтида Искандар Зулқарнайн ҳазратлари келуб булардин беадад ва беҳисоб улдуруб, қолгонларини қувлаб, тоғни орқасиға уткузуб, олти ойлик ерга садд боғлаб Яъжуж-Маъжужни қамаб қуйуб, яна садд уртасиға дарвозани нишонини қилиб, анга етти филиззотдин ишлаб мийли қилиб осиб қуйубдурлар. Мийл деб катта қунғироғ ва жомни айтурлар. Андин кейин ҳазрат Искандар неча аҳли ҳикматдин ва неча қуллардин бул ерға қоровул қуйгондурлар. Бу жойни Дахман малик Искандар ҳам дерлар, ҳар вақт Яъжуж-Маъжуж ғувур қилуб келуб бул ердин чиқмоқға ҳаракат қилсалар, қоровуллар келуб мийлни урарлар, тарақа туруқ овозини эшитиб қурқуб қочғайлар. Гумон қилурларким малик Искандар ҳануз бор, деб. Эй тура бача, билгилким ва огоҳ булгилким, бу шаҳрни одамларини барчаси ҳазрат Искандарни қоровулларини авлодидиндур. Ҳар кун бало тарк (учун) турт юз киши садға бориб, мийлни қоқарлар.

Алқисса, неча кун ул ерда булуб, мирзо Султон Муҳаммад тура бир куни ул турт юз киши била садни томошасиға кургали бордилар. Курсаларким, садни юқорилиги етти юз газ, тоғлари қизил турур. Дарвозасини курдилар, буйи олтмиш газ, икки табақалик, ҳар табақасини эни ун беш газдин. Остонасини ердин юқорилиги етти газ, анга етти қуфл урулгон, ҳар қуфлнинг оғирлиги Тошканд вазниға бир ярим пут келур. Ҳар қуфлда Искандар Зулқарнайнни муборак отлари ёзулгондур. Аммо садд била тоғ девор каби текис эрди, чиқмоқни имкони йуқдур. Тура

айди, агар киши ушбу тоғни устиға чиқса Яъжуж-Маъжужни кўрса бўлурму? Улар айди, оре. Андин кейин ҳарчанд анга чиқмоқни тадбир-ҳийласини тополмай, ожиз бўлдилар. Лоилож, тўра Сарноси берган еттинчи қитъани очиб кўрди. Илми уфқни билган киши муни йўлини топқай дебдур. Тўрани ҳамроҳларини бири илми уфқга моҳир эрди, чунки тоғларда кўб юруб, кўб-кўб нимарсаларни билар эрди. Ул киши икки темур қозуқни қўлиға олиб, тадбир била тоғни устиға чиқти, ўзгаларни арқон била бирин-бирин тортиб олди. Андин кейин қўлларига дурбин олиб атрофға қараб имтиҳон қилдилар. Кўрсаларким, етти иқлимни уч тарафини шўр денгизи айлантуруб олиб, садд остиғача борибдур. Андак бир тарафда қуруқлиқ бор, етти иқлимда мўмин ва кофир бир ҳисса бўлса, Яъжуж-Маъжуж етти ҳисса келур, човурткадин ҳам зиёда кўрунур. Алар уч жамоъа экан. Бир фирқасини Яъжуж-Маъжуж дерлар, бўйлари узун, киймуш кийумларини барчаси кигиз ва гилам эрди. Иккинчи фирқасини Яъжужи аҳв дерлар, бўйлари ўн икки газ, ўзи одамга ўхшашдур. Учунчи фирқасини Яъжужи Муқамаъ дер эрдилар, соқоли ҳам етти қариш, бўйи ҳам етти қариш, икки қулоғи узун, кечаси ётурда бирини остиға тўшак ва бирини устиға ёпар эрди. Онаси минг бола туғмагунча ўлмас эрди. Лекин ўлса бир-бирин ер эрдилар. Аммо қудрати борий таолони кўргил, булутға амр қилуб денгизлардин ҳар нимарса махлуқотни олиб, уларни маконига ёғур эрди. Уларни емиш таъмоми ушбу эрди.

Алқисса, Султон Муҳаммад тўра аларға назар қилдиким ҳисобини тангри иззу жалдин бошқа киши билмагай. Соатидин кейин Яъжуж-Маъжужлардин бир нечаси ғувур қилуб, садни остига келдилар. Қоровуллар дарвозани равақиндаги мийлни чалиб эрди, барчаси қоча бошлади. Тўра аларни шавқун солиб қичқирди, алар яна қайтуб келуб, сизлар ким бўлурсизлар деди? Булар айди: Одам авлодидин бўлурмиз, сизларни томоша қилғоли келдук. Андин кейин алар аҳли ҳикматларини келтуруб, буларни сўзлариға жавоб берди: Эй одам боласи, аввалги замонда бизлар Увж ибн Увуқ (Ож ибн Ёнуқ)дин вужудға келуб эрдук. Увж ибн Увуқ ҳазрат Одам Ато замонларида туғулуб, уч минг беш юз йил умр кўруб, ҳазрат Мусо калим ар раҳмон замонларида адам сариға юз қуйғон эрди. Андин сакказ юз йилдин кейин Малик Искандар Зулқарнайн хуруж қилуб, бизларни садға олгондур. Яна саккиз юз йил ўтгандин кейин охират замон расули Муҳаммад алайҳис салом олдиларидин саҳобалар келуб кўргандурлар. Андин яна саккиз юз йилдин кейин сизларни кўрдук. Бизлар эшитуб эрдук, уч бор киши келуб кўргай. Андин кейин бизларни хуружимиз бўлгай. Эмди сизлар иккинчи бўлдингизлар. Яна тўра сўрдиким, сизлар қай замонда хуруж қилурсизлар? Алар айди, бизларни хуружимиз Дажжол алайҳ ал лаиндин кейин бўлур.

Ахборда келтурмишларким, вақти келуб охир замон бўлса, аввал узун бўйлуқлари чиқиб одамларни егайлар, кейин, иккинчи ўрта бўйлуқлари чиқиб вуҳуш ила туюрни егайлар. Андин кейин учунчи факаналари чиқиб оламда жамъи денгизларни, туқайларни,

кўлларини тоғларини, тефаларини барчасини еб ялаб қуритганлар жаҳонда ҳеч нимарса қолмагай, валлаҳи олам бисёвоб.

Алқисса, Султон Муҳаммад тўра садлин қайтиб тушдилар Жопонни подшоҳини олдига бордилар. Подшоҳ буларни кўб эъзоз икром била зиёфат қилдилар. Уч кунгача анда бўлуб, кўрганларини коғозга ёзуб олдилар. Андин кейин подшоҳ била видолашиб йўлга тушдилар. Кела туруб йўлдин адашиб бўлак тарафга қараб кетиб, йўлни тополмай кўб манзил йўл юруб, чўлистон ичра бир горга келдилар. Гордин овози бадҳайбат келур: эй Амир Темурни набираси садга келуб, Яъжуж Маъжужни кўрдинг, бери келгил, мени ҳам кўргил, деб қичқирур. Тўра таажжубда бўлуб бул гор ичра қандай кимарсадур деб келуб кўрдилар. Бир киши турур, сочлари ўсуб, атрофига уралгон, оёғида кишан, бўйнида занжир, юзини ерга қаратуб тортуб қўйубдур. Ҳар нима буларни кўргонларини тўрага бир бир баён қилди. Тўра таажжубда қолиб, айди: қандай одамсан. Ул маълун айди: ер юзини худоси бўлурман. Тўра ҳайрат бармоқин тишлаб айди: нечук мундоғ дерсан? Ул айди: агар худо бўлмасам, нечук сени кўрган ишларингни билурман. Эмди мени қудратимни кўргил деб кўксига бошини қўйуб, эмчакидин пуфлаб андоғ семиз бўлдиким, гор тўлди, гор ҳам кенг бўлди. Яна андак замонда сурати аслига келди. Яна тўрадин сўрди: халойиқ намоз ўқурму? Тўра айди: оре, андоғ заиф бўлуб, сиқилдиким, ҳадди йўқ-ку бир нимарса қилмоққа. Яна сўрди, халойиқ рибо ерму? Тўра айди: оре: Яна семурди, гор тўлди. Яна сўрди: халойиқ рўза тутарларму? Тўра айди: оре, яна заиф бўлдиким, ўлмакга яқин етти. Яна сўрди: халойиқ хамр ичарларму? Тўра айди: оре. Яна семурди. Яна сўрди: закот берурларму? Тўра айди: оре, яна озди. Али ҳазо ал-қиёс, неча мартаба сўрди, тўра жавоб берди. Ушбу кайфиятда бўлди. Тўра айди: чин сўзингни айгил, ким бўлурсан. Ул маълун айди: сизларни худойингиз бўлурман, менга сажда қилгил, деди. Наузибиллоҳ мин залика. Тўра айди: худо бўлсанг, ўзингни на учун бу қайдлардин нажот қилмадинг? Кўрсаларким, анинг ёлғуз бир кўзи бор. Тўра айди: илло, сен расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам замонларидоги жуҳудининг ўғли Дажжол турурсан. Тўрани ҳамроҳларидин бири анга қилич солди, қайтиб ўзига тегди. Тўра урмангглар деб манъ қилди.

Дермишларким, расул алайҳис салом замонларида жуҳудни хотуни туғуб эрди. Муҳаммад алайҳис салом, саҳобалар бирла келуб кўрдилар, кейин имонга таклиф қилдилар. Ул шум қабул қилмай, ер юзини худосидурман, деди. Ҳазрат Умар афандимизни ғазаблари келуб, қилич солдилар. Анга таъсир қилмай, ўзларини манглай муборакларига тегди. Муҳаммад алайҳис салом: Е Умар, тангри таоло тақдири ўзга бўлмас, дедилар. Андин кейин бир фаришта қуш суратида бўлуб келиб, Дажжолни кўтариб бу чўлга келтуруб, гор ичра оёғ-қўлини боғлаб қўйган эрди. Бу шум дев шайтонларини ўзига мусаххара қилуб, доим иши жоду эрди. Андин кейин Дажжол малъундин Тўра сўрди: эй Дажжоли лаъин, қай вақтда бул гордин чиқгайсан? Ул шум айди: ҳар вақт ўзбаклар

қишни йиғиб Мовароуннаҳр билан Жайҳундин ўтуб, Хуросонга бирғайлар, андин кейин Хитой хуруж қилғай, сўнгра чурчут хуруж қилғай, алардин сўнг мен чиқарман, деди. Ва мотуфиййки, иллю билло.

Алқисса, мирзо Султон Муҳаммад тўра ул маълум кошидин айриб, йўлга тушуб уч ойдин кейин Хитой шаҳрига келуб, Ҳоқони Чинни қошига бордилар. Ҳоқони Чин буларга бениҳоят кўб инъом берди ҳар ажносдин тўрт мингдин, хизматларига тўрт минг от берди. Тўрт қул берди, кўб-кўб инъом-эҳсонларни олиб Самарқанд келмоғига юз қўйдилар. Неча кун ва неча ой йўл юруб, Самарқандга, Амир Соҳибқиронни хизматларига келдилар. Амир Соҳибқирон набираларини кўруб, хурсанд бўлдилар. Булар мунда турсун, эмди сўзни Мирзо Шоҳрух турадин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ШОҲРУХ ТЎРА ИБН АМИР ТЕМУР ДАШТИ ҚИПЧОҚҒА БОРИБ, ТЎХТАМИШХОННИ ОРҚАСИДИН ҚУВЛАБ, ТЎХТАМИШХОННИ ҚАТЛ ҚИЛҒОНИНИ БАЁНИ

Аммо, ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Мирзо Шоҳрух тўра Тўхтамишхонни орқасидин етиб келиб эрди. Тўхтамишхон қўлга ёсини олиб, турага қараб ўқ отти. Ўқ келиб турани отига тегиб йиқилди. Тўра отини ўлукини остида қолди. Хон кўруб, хоҳласаким, турани бошини кесиб олса. Шул онда бир тарафдин чанг-тўзон пайдо бўлди. Кўрсаларким, Амир Темур Соҳибқирон эрди, лоилож қочиб, ўз элатини Сарой деган элига борди. Одамлар Тўхтамишхонни кўруб ҳол-аҳвол сўрдиларким, хабар нимадур? Хон айди: Мирзо Шоҳрух турани ўлдурмоғим яқин эрди, ногоҳ Амир Темур етиб келди. Ўзбаклар бу сўзни хондин эшитиб ҳайрон бўлуб, хонга ҳимоят қилурмиз, деди. Андин кейин Амир Соҳибқирондин қўрқуб, баъзилари Тўхтамишхонни боғлаб Амирга келтуруб бермоқ бўлдилар ва баъзилари туз ҳақини андеша қилдилар. Андин кейин маслаҳат бирла хонга от топиб бериб, элдин узоқ ерга кўчируб юбордилар. Хон бир тарафга қочиб кетти. Аммо Шоҳрух тўра отни остидин бир навъи қилуб, қазо етмаб эрди, ўзини олди. Яна яёвлик ҳолда хонни орқасидин ахтариб бир тепани устига чиқти. Кўрдиким, бир тарафга қанча чодир тикилгон, албатта отам Амир Соҳибқирондурлар деб. Тўхтамишхонни кўчиб келгон Сарой элига тура келди. Элга ўзини маълум қилди, мен Шоҳрух тўра Амир Темурни ўғлидурман, деб хонни сўрди. Элатийя айдилар: хон бул ердин Дурман элига қочиб кетти. Тўра айди: нечук ушламадинглар? Улар айдилар: туз хотирини қилдук. Тўра айди: отам бул ерга келсалар мендин салом дегизлар, то мен Тўхтамишхонни ўлдурмоғунча бир ерда таваққуф қилмағайман, деб аҳд қилуб, орқасидин яна кетти. Дурман элини улуғлари йиғилуб, маслаҳат қилуб айдилар: хонни ушлаб берайлук. Тўхтамишхон, бу сўзларга паноҳ тилаб сиғиниб келсам, мени нечук хотиримни қилмай, ушлаб берурсизлар, қўяверинглар, мен

Қатағон элига боргайман. Андин кейин Дўрман эли хонға раҳми келуб, қуйуб юбордилар. Аммо ҳеч нимарса бермадилар. Хон қочиб Қатағон элига борди. Ул элни улугини оти Бердибек эрди, анга хон йиғлаб айди: Сарой эли била Дўрман эли манга ёрдам қилмадилар. Бердибек кўб ғаюр киши эрди, жамъи элатларини чақириб инғдурди. Ул вақт тўра таваққуф қилмай Қатағон элига етти. Анда Бердибек элиға айди: Кимдур хонға жонбозлиқ қиладурғон киши? Анда Турдибек Бердибек ўгли ўрнидин туруб, отасиға таъзим қилди. Эй болам, бориб тўрани бошини кесиб келтур, деди, хонни кўнгли жамъ булсун. Андин кейин Турдибек бориб тўрани йўлини олиб, андоғ урдиким, отни кўкрагиға тегуб ҳалок бўлди. Тўрани бир оёғи отни остида қолди. Ўрнидин туруб қочқали ҳаракат қилуб эрди, Қатағон эли тўрани келуб ушлаб берди. Бек қошиға келтурдилар. Бердибек ўлдурмоққа буюрди. Бекни бир қизи бор эрди, оти Ойчигил эрди, кўрган кишиларни кўнгли анинг ишқида чигил эрди. Тўрани кўруб, жаллодни қўлидин ул мужуба ажратиб олди. Отасиға айди: эй жоним ота, бу йигитни ўлдуруб, отасига нима жавоб берурсиз? Аввал мунинг отасиға жавоб топуб, сўнгра ўлдурғайсиз, деди. Бердибек қизини сўзиға ҳайрон бўлуб, нима дерини билмай, тўрани боғлаб қуйдилар. Амир Темур Соҳибқирон Султон Муҳаммад тўра набираларини бирга олиб Сарой элиға келуб, андин хабар эшитиб, Дўрман элига келдилар. Андин теалик била Қатағон элиға етиб келиб эрдилар, Қатағон эли Амирдин қўрқуб, Бердибекни олдиға келуб, айдилар: хонни боғлаб Амир Соҳибқиронға юборгил. Бердибек қабул қилмай мунга бош-оёғ либос бериб, от бериб, юз элатиға юборди. Анда Ойчигил келуб, тўрани қайдин нажот бериб, айди: сабр қилғил, отанг Соҳибқирон келсунлар. Тўра қабул қилмай, ушал кеча отиға миниб, хонни орқасидин яна кетти. Аммо Амир Соҳибқирон эшиттиким, Қатағон эли хонға ёрдамлиқ қилуб, тўраға уқубат берибдур деб. Келиб ул элни қатли ом қила бошладилар. Тўрт минг киши, катта-кичик эру хотундин жасад шаҳристонидин жонлари адам чўлистониға кеттилар. Ойчигилга, тўра бир хат берган эрди, ани келтуруб Амир Соҳибқиронға берди. Мазмуни бу эрди: «Эй надари бузург, бу қизи оқилани яхши риоят қилурсиз, муни ҳақи менда кўбдур». Андин кейин Амир Соҳибқирон ўлдурмоқдин қўл тортти. Андин кейин бу қизни Фўладхонға бердилар. Анда Фўладхон Ойчигил тилсим ҳуққасини ҳикмат найзаси бирла тешти, чигилларини ешти, ғунчалари очилди, қизил маржон сочилди. Ул Фўладхон ҳам Чингизхонни наслидин эрди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон ўғилларини орқасидин жўнадилар.

ЭМДИ СЎЗНИ МИРЗО ШОҲРУҲ ТЎРА БИЛА ТЎХТАМИШ-ХОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Аммо хон юзийя элатиға бордилар. Алар улуғи Тўхтамишхонни боғлаб қуйди. Бизлар сени учун Амир Темурға асир бўлурмизму деб, тўрани олдиға чиқиб, иззат-икром била ичкариға олиб кириб,

меҳмон қилдилар. Андин кейин тўра хонни кўруб, кўнгли тинчиб, завқ била таъомлардин тановул қилуб ўлтуруб эрди, Тўхтамишхон бирдан кишан-занжирни синдуруб қочти. Тўра кўруб, яроғларини тақиниб, орқасидин югуруб кетти. Аммо тўрани оти ниҳоятда чарчаб, юролмади. Лоилож отдин тушуб, яёв қувлади. Хон билдиким, қирға борсам, орқамдин борур, деб. Анда бир қўйчини ўлдуруб, ани кийумларини кийуб, найман элиға келди, уларни қўйлари бор эрди, Тўхтамишхонни танумадилар. Олдиға ош келтуруб қўйдилар. Ҳануз хон бечора бир луқма ошоғон йўқ эрди, тўра етиб келди. Хон отиға миниб яна қочти. Аммо тўраға найман улуғлари ошу таъом келтуруб, риоя қилдилар, воқеадин сўрадилар. Андин кейин тўраға от бердилар. Яна хонни кетидин ахтариб кетти. Неча-неча элатлардин ўтуб, Қорақурум даштиға етти, анга яқин бир шаҳр кўрғони кўрунди. Ул шаҳрни отини Узоқ қалъаси дер эрдилар. Ул шаҳрға Золотоус ҳоким эрди. Ул тарафни барчаси урус мамлакатлари эрди, Москов пойтахт бўлуб, подшоси қиз, оти Маликаи Оқшайх эрди. Аммо Золотоус ул ерда ов қилуб юрур эрди. Ногоҳ бир тарафдин чанг-тузон пайдо бўлуб, курсаким, бир одам келадур. Ҳануз сўзға лаб очмай, орқасидин аслаҳа-яроғ бирла яна бир йигит келур. Ҳеч киши буларни танумади. Тўра кўрдиким, урус сипоҳлари ва саллотлари ов-овлаб юрурлар. Хон анда тўрани кўруб, отини қамчилаб, ҳарчанд ҳаракат қилуб урди, от бечора куб чарчаб, югурарға мадори қолмади. Тўрани иккила кўзи ўтдек ёниб, филҳол, югуруб бориб, Тўхтамишхонни белиға қилич бирла андоғ урдиким, Тўхтамишхон икки бўлуниб, ерға тушуб, шаҳид бўлди. Золотоус муни кўруб ҳайрат денгизиға ғарқ бўлуб, ўз тилида сўрди: қандай йигитсан, кимни ўғлидурсан, деб. Тўра анинг тилиға тушунмади. Андин кейин бир тилмочни топуб келтуруб сўзға солдилар. Тўра воқеани аввалдин охир аларға бир-бир баён қилди. Тўрани ишиға алар офаринлар қилди. Золотоус тилмочдин тўраға бу йигит кўб чарчабдур, бизни жойимизға меҳмон бўлсун, деди.

Алқисса, Золотоус Мирзо Шоҳруҳ тўрани шаҳрни ичиға олиб кирди. Анда мусулмонлар кўб эрди. Аларни йиғиб, Тўхтамишхонға жаноза ўқуб, ул ерға дафн қилдилар. «Сен қочиб Қорақурумға борсанг ҳам, қора қонингни тўкарман, узоққа етолмай қолурсан» деган масал Тўхтамишхон била Мирзо Шоҳруҳ тўрадин қолди. Аммо Золотоус зиёфатлар қилуб, хамр келтуруб ичди, тўраға таклиф қилди. Тўра, бизни шариатимизда ҳаромдур, деди. Анда бир неча нозик адо, чиройлик қизлар шаробни қуйуб бериб, хизмат қилар эрди. Тўраларға завқ қилуб ўлтуруб эрди, алар ичра бир чиройлик чўри барчаға май бериб, масти лоақл қилуб, тўрани уйғотиб айди: эй афандим тўражон, нима бўладурки, мен чўрингни висолинг боғиға йўл бериб, қучоғинг ўтағиға, яъни ҳужрасиға олсанг? Тўра туз ҳақидин қўрқуб сира қабул қилмади. Чўри айди: барчани кўрдинг — маст, лоаъқл, ҳеч ким бизлардин воқиф эмас, деб ҳаракати бежо қилуб, тўранинг тумшуғиға ёпушуб эрди, тўра қўлини кўтариб, юмруқи била андоғ урдиким, ақиқдек дудоғи ёрилиб, кўзи яшнаб, қабоғи очилиб, оғзидин маржондек қонлари сочилиб, дурдек тишлари синди. Аммо ҳайратда қолиб, нима

дерни билмай, тонгласи жароҳатини Золотоусга кўрсатиб айди: менга бу йигит қасд қилди, мен андин ихтироз қилуб, тан бермадим, уруб лабимни ёрди. Золотоусни аччиги келуб, газаб ўтига ёниб, қаҳр қилуб, қўл-оёғини боглаб, турани Москов сарига Оқшайх қошига юборди.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Мирзо Шоҳрух турани орқасидин қайси элатга келсалар, тобеъ булуб, тортуқлар бериб, турани қаерга боргонидин хабар берур эрдилар, баъзи буйун товлаганларини, «оқ уйли» қилуб юбордилар. Уч-турт элатдин аскар йигиб, Узоқ шаҳрига мутаважжиҳ бўлдилар. Узоқга етгач, Золотоус эшитиб, қургонларини маҳкам килиб, дарвозаларини беркитти. Амир Соҳибқирон уғилларини асир булуб, малика Оқшайх қошига борганини эшитиб, қайгуда булдилар. Золотоус Амирга нома юбориб айди: Узоқга яқин бир эски шаҳр бордур, ҳар киши ушал шаҳр ичра кириб, бизга андин хабар келтурса, анинг динини ҳақлигини билурмиз, анинг динига кирурмиз. Чунки анда туман-туман, милён-милён болари ватан қилгон эрди. Амир Соҳибқирон юз кишини хабар келтургил деб юбордилар. Алар бориб, келмади. Амир ҳайрат бармоқин тишлаб, анга узлари бормоққа ҳаракат қилдилар. Беклар манъ қилуб, айди: Эй Амир Соҳибқирон афандим, нима ишингиз бор, ариларни ўз ҳолига қуйунг, дедилар. Амир қабул қилмай, саҳар туруб, таҳажжад намозини ўқуб, мароқбада эрдилар, овозе келдиким, эй Амир Темур, гаввос шишасини бошинга кийгил, барча аъзоларингни беркитуб, анга боргил, деб эрди. Андин кейин Амир етти кишини узларига йўлдош қилуб, бошларига шиша кийуб, барча аъзоларини беркитуб, ўшал эски шаҳрга бориб кўрсаларким, илгари борган кишиларни барчасини аъзоси шишуб ўлуб ётурлар, бошлари, кузлари асло маълум эмас. Курдиларким, ушал шаҳр ичра иморати олий кубдур, ҳар тешукдин минг сон ари кириб-чиқиб турур. Билдиларким, ул юз киши арининг заҳридин ҳалок бўлгондур. Яна буларга ҳам арилар келуб ёпушти, барча аъзолари беркутулгондир, илож тополмади. Андин кейин тошдин ясалгон бир иморатни кўрдилар. Ул уйдин бировни ўқуб тургон овози келур. Уй ичра кирдилар. Курсалар бир оқсоқол киши дарҳ-дарҳ титраб ётур, бир қулогидин қатра қатра қон томур. Андин кейин Амир Соҳибқирон ул кишидин сўз сўрдилар, ул киши асло гапурмади. Амир жидду жаҳд била ҳар тилда сўзладилар, сира сўзга оғизни очмади. Анга куб-куб арилар ёпушқон эрди, лекин бирортаси чақмас эрди. Амир ул қари кишини қултуғига олиб кўтариб келаверди. Қариликдин куб мулойим, юмшоқ эрди, анинг орқасидин арилар қувлаб келдиким, анинг касратига қуёш кўздин гойиб булди. Бу ариларни Амир Соҳибқиронни қўшунлари кўруб, ҳар қайсиси ҳар тарафга қоча бошладилар. Амир кўрсаларким, иш қабоҳат бўлгудек. Лоилож, ул қари кишини маконига олиб бориб қуйдилар, арилар

яна қайтти. Амир кечи била чироғ ёқиб бориб, ул қари кишини яна олиб келдилар. Оёғ-қўлини боғлаб сўз сўрдилар, ул киши занжирни пора-пора қилуб қочти, яна тутуб келиб ўзини сочларидин қил олиб, боғладилар. Ҳарчанд зўр қилди, кучи етмади, қайдини узолмади. Қуёш чиққандин кейин Йаъсуб деган ариларни подшоҳи турур. Йаъсубни буйруқи бирла ари аскари чиқиб, қари кишини искаб, исини олиб келавердилар. Амирни аскари муни кўруб, яна ҳар тарафға қоча бошлади. Яна ул кунда тева ва отлар ҳар тарафға қочиб, баъзилари йўқолиб ва баъзилари ҳалок бўлди. Кечаси била сипоҳлар йиғилуб, ўзга ерга кўчтилар. Амир ул қари кишига айди: Эй бобо, агар сўзламасанг, ариларга қўшуб куйдуруб юборурман, деди. Андин кейин куйдурмоқ бўлуб кўб ўтунлар йиғдуруб, бир ерга жамъ қилдилар. Андин кейин ўтун узра ул кишини чиқариб қўйдилар. Анда ҳам ул қари киши сўзламади. Кун чиққандин кейин арилар жамъ бўлди. Андин кейин ўтунга олов қўйдилар. Қари киши арилар бирла ўт ичра қолди. Тонгласи қуёш ўти кўк сафҳаси узра чиққоч, кўрсаларки ул қари киши қизил чўғлар устида тирик ўлтурур, ўз қилиға бойлалиғи ақалли бир туки ҳам куймабдур. Амир буюрдиким, ўтга сув уринглар. Филҳол ўтни ўчуруб ул кишини келтуруб Амир Темур Соҳибқирон ул қари кишини оёғига йиқилуб, ўзр айттилар. Уч кундин кейин бир тарафдин овоз келур «ҳу-ҳу, ё минҳу ло илоҳа иллоҳу» деб, кўрсаларким Бухоронинг пири, ошиқларининг шери, мардонларнинг далири, басир ханд пайғамбар аҳли муҳибға сарвар пирим Баҳовуддин ҳазратлари етиб келдилар, айдилар: Бу кеча Бухородин чиқиб келдим, бу кишини сўзга солойин деб. Ул қари киши хожам Нақшбандга кўб назар қилди. Хожам айдилар: Эй насроний, мандурман сенга ҳазрат Али, карамуллоҳу важҳаҳу, таъйин қилғон эрдилар. Филҳол, қари киши туруб Хожамни оёғларига ўзини ташлади. Айди: мени отим Кашфутатдур, вақтики Али ибн Абу Толиб бу шаҳрни келиб олдилар, ҳазрат Алиға арилар ёрдам қилиб, душманларни қулоқ-бурнига кириб чақа бошлади. Андин кейин бу шаҳрни ҳазрат Али Йаъсуб деган ариларни бегига бердилар. Бу шаҳр халқи ўзга ерга шаҳр бино қилиб кетгандурлар. Мен ҳазрат Алини жангиға келиб эрдим, мени бир қулоғимдин оққан қон ҳазрат Алининг зулфиқорини асаридур. Андин кейин ҳазрат Алининг олдиларида мен мусулмон бўлдим. Менга Баҳовуддинни кўб тавсиф қилдилар, кўрмоғ орзусида бўлдим. Андин кейин мени дуо қилдилар, Баҳовуддин кўрмагунча ўлмагайсан, деб. Бу нишона ул кишидиндур, алҳамдулилло, камолингизни кўрдум, мурадимға еттим, эмди дуо қилинг, қулоғим соғайсун. Хожам дуо қилдилар, сиҳат топти. Ул қари киши айди: мани таъомим мангу бол турур, мани ҳазрат Али ушбу ариларга топшурғондурлар, манга бол берурлар, мани ўтга солдинглар, куймадим. Доим Инжил ўқурман, анинг шарофатидур. Андин кейин Кашфутат муножот қилиб айди: Эй парвардигорим, вой яратган тангрим, ушбу Баҳовуддин бандангни даргоҳингга қаруби манзилоти ҳақ бўлса, мани ушбу дўстингни олдида жоним ол, деб муножот ичра «ҳақ» деди, жон берди. Барча кўруб анинг ҳолига

йиғладилар. Андин кейин тобутга олиб, хожам Баҳовуддин имом бўлуб, жаноза ўқуб, қабр туфроқиға топширдилар. Андин кейин хожам айдилар: Эй Амир Темур, ҳар вақт бир ишга ожиз келсанг, ё пирим Нақшбанд дегил, биз санинг ҳолингдин воқифдурмиз. Амир Темур Соҳибқирон Кашфутатга ўлмасдин илгари айтиб эрдилар: Эй бобо, манга насиҳат қилгил. Бобо айди: Эй Амир Темур, бу сўзимни ибрат кўзини очиб, ақл қулоғи била эшитгил, мунга амал қилгил, мундин санга фойда кўбтур, деб. Бу насиҳатни қилиб, ушбу назмни ўқуди. Насиҳат бу турур.

Н а з м:

Мен сўз дедим, англа, эй Темур шоҳ,
Олам ишидин сен ўлгил огоҳ.
Кургилки, жаҳон мадори йўқтур,
Барча ишин эътибори йўқтур.
Дунё арусига бўлма мағрур,
Бул бонудин ўзни айлагил дур,
Одам отамиз, Ҳаво онамиз,
Нуҳ, бинни ўтти, барчаси гез.
Кур, кетти қаён Ефасу Шом,
Нуҳни боласи ҳам эрди ул Хом.
Жамшид Заҳҳок ҳам Каюмарс—
Ким бўлди жаҳонда анга ворис,
Чун Афросиёб Золу Рустам,
Дунёни талашуб ўлди барҳам.
Кур, кетти бу Чингизу Ҳалоку,
Ким кайф ила нос деб тамаку.
Дунё бамисоли бир келинчак,
Ҳар кимсаға жилва қилса андак,
Ақлини олур ўшал замони.
Ул дам унутур, ки илон макони.
Бул бону кечурди кўб куёвни,
Евидурким, эл айламас бировни.
Барча ишида жафоси чўқтур,
Шева қиладур, вафоси йўқтур.
Ҳар кунда ўзин келинчак олиб,
Куб эрни ўзига қилди толиб.
Ҳар соғни топса жилва қилди.
Ақлини йитурди, телба қилди.
Гоҳ ақлиға келса ул ягона,
Чун айлади гардиши замона.
Дунё ҳавосиға алданур ул,
Меҳр ила қуёрким анга кўнгил.
Бир кун ани кўтиға тепарлар,
Оғу сувин узвина сепарлар.
Чиққиляки дегай бу уйдин ул он,
Йўқ сўзлагудек ким анга дармон.
Безор бўлур анингдек эрдин,

Тепгайки кўтига — чиқ бу ердин.
Бу уйда анинг қарори бўлмас,
Чиқмай деса ҳеч мадори бўлмас.
Мундин кетадур, низор ҳам зор,
Йўлдош йўқ анга, ҳам яна ёр.
Дунё бошинг узра чун тегирмон,
Буғдой каби ун бўлур бори тан.
Ҳеч кимса жаҳонда ўлмади шод,
Кўк тўнли фалакдин этти фарёд.
Нечун бу фалакни кўк либоси,
Жавр ва ситамин йўқ интиҳоси.
Дунё етти бошлу аждаҳодур,
Мангу уйи жавр ила жафодур.

Алқисса, насиҳатдин кейин Кашфутат дорулфанодин дорулбақаға иштиқол қилди. Амир Соҳибқирон ул ердин кўруб Узоқ қўрғониға келуб тушдилар. Аммо тарсолар эшиттиким, Инжил Кашфутатдин Амир Темурға қолибдур, деб. Чунки Исо пайғамбар алайҳис саломдин анга қолгон эрди. Барча урус муллолари йиғилуб, Амир Соҳибқиронға нома ёздиларки, бизларға рухсат берсалар, бизлар бориб Инжилни зиёрат қилсак. Андин кейин Амир Соҳибқирон қабул қилдилар, тўрт минг урус муллолари барчаларини мўйлаблари ўсган, баъзилари нағма чалиб ўз тилида ўқуб келавердилар. Кўрсалар Амир қизил чодир ичра тахт узра Инжилни қўйубдурлар. Алар айди: бизлар кунимизда қизил чодир, қизил либосни ёмон дермиз. Амир Соҳибқирон анда буюруб, қора чодир тиктилар. Андин кейин урус муллолари келуб Инжилға сажда қилдилар. Анда Амир Темур Соҳибқирон етти юз саруғлиқ Чингизхон чодирини тикти. Андин кейин келуб Амир Соҳибқиронға сажда қилдилар, нечукким, аларни динида саждаи таҳийёт фарз эрди. Амир Соҳибқирон манъ қилмади. Вузаролар ва умаролар айди: Эй Амир афандим, нечук манъ қилмадингиз? Амир Соҳибқирон айдилар: мен амр қилмадим, зарар йўқтур. Анда урус муллолари Инжилни олиб кетмоқни талаб қилдилар. Амир айди: эй Амир Темур, бизлар сизнинг динингизға кирмаймиз. Амир айдилар: жузя қабул қилинглар, алар қабул қилуб, Золотоусға айдилар: шаҳрингни Амирға туҳфаға бергил, бизлар Инжилни олайлук. Золотоус қабул қилмади. Айди: агар мақсудингиз Инжилни олмоқ бўлса, мен Инжилни сизларға олиб берай деб, эниға совут, бошиға дубулға кийуб, қўлиға қалқон олиб, ўзиға ўқ қилич таъсир қилмайдурган бўлуб, ёлғуз ўзи шаҳрни дарвозасидин чиқиб, Амирни аскарини бир нечасини ўлдуруб келаверди. Аскарлар то Амирдин буйруқсиз анга ҳарба қилмадилар. Амир Соҳибқирон буюрдиким: уринглар. Аскарлар бирдан қилич бирла урдилар. Анга қилич била ярог таъсир қилмади. Андин кейин Амир Соҳибқирон олдиға яқин келуб, арз қилдиким урус тилида: «Я Златоус нежолик узоқ от Кашфутат мибрал фосолтир вот этого я бирошу», деди. Амир тилиға тушунмадилар. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўра қўлиға икки ўқлуқ ёйни олиб, иккала кўзиға ўқ

била андог урдиким, юзи била ерга йиқилди. Филҳол бошини кестилар. Андин кейин Узоқ шаҳрини Амир Соҳибқиронга ўруслар бердилар. Амир ҳам Нижилини урусларга бердилар. Яна ўруслар Амир Соҳибқиронга минг ҳамён олтун бердилар. Неча кун ул ерда булуб, андин кейин Қароқурумга юзландилар.

Алқисса, Қорақурумни қалъасини мусаххара қилуб, қирқ кунгача анда булдилар. Бир кечаси Амирни қулогига бир тарафдин нола ва зори била йиги овози келур. Амир ул тарафга бориб, бир йигитни курдилар. Оллига бут қуйуб, йиглаб ултурур. Андин ҳожатини талаб қилур. Аммо амир билмадилар, нима дейдур. Тилмоч келтуруб, андин суз сурдилар. Ул йигит айди: Мани отим Шамарвахт, аввал замонда мани ота-боболарим бу шаҳрларга бек хон эрди, холо, бу вақтларда малика хуруж қилуб, биздин бу шаҳрларни олибдур. Ман бул ерда бутдин талаб қилурман яна салтанат тахтига минсам деб. Амир анга аҳд қилдилар, бу юртларни олсам санга берай деб. Ул ҳам айди: қулимдин келган яхшиликни қилайин деб. Ул йигит айди: бу қургон остида мийл бордур хандақ ёнида. Хандақнинг бир чаккаси денгизга муттасилдур. Агар бу мийлни унг тарафга бурсалар, сув юқори чиқиб, шаҳр ичра кирадур. Ва илло, сул тарафга бурсалар, денгизга сув тушуб, хандақ ичра ҳеч нимарса қолмайдур. Амир Соҳибқирон, филҳол, қушун била келуб, мийлни унг тарафга бурайвердилар. Ул кеча шаҳр ичра сув тушуб, одамлар қочарга жой тополмай, барчаси туфонда қолгондек, адам диёрига кеттилар. Шаҳар ичра сув тулди. Кейин мийлни сул тарафга бурадилар. Барча сув денгизга кетти. Андин кейин шаҳр ичра жамъи молларини олмоқ учун кирдилар. Курсаларким, туқуз юз мингга яқин киши адам шаҳристонига юз қуйубдурлар. Бул суз мунда турсун.

ЭМДИ СЎЗНИ МИРЗО ШОҲРУҲ ТЎРАДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Қирқ киши Золотоусини амри бирла турани боглаб бир тукан ёқосига келдилар. Анда барчаси шароб ичиб ултурдилар, маст, лоақл булгондин кейин бир-бирларини мазах қилуб, эрокишуб, йигирмаси бир тараф, яна йигирмаси бир тараф булуб жанг қила бошладилар. Бир тараф голиб келуб, бир тараф маглуб булди. Тура маглуб булгонларга секин айди: мени қайддин ешиб қуйсангиз, сизларга ёрдам қилурман. Филҳол, ешиб турага от-ярог бердилар. Андин кейин тура андог жанг қилдиким, бир соатда ул йигирма кишини жасад фалакидин калла ҳандалакин узуб, ҳалок қилди. Қолгонлари хоҳласаким яна турани богласа, тура айди: мани қуйунг, бул йигирма кишини хотун-боласи, албатта, Москов шаҳрида бордур. Буларни сураса аларга нима жавоб берурсиз, дегач турани қуёвериб, ҳар қайсиси ҳар тарафга қочиб кетти. Тура яёв юриб Москов сарига бораверди. Йул узра ёмгурда қолуб бир горини топиб кирди. Курсаким, бир киши ухлаб ётур, ани бир қул бача ходими қилиб ултурур. Турани куруб, урнидин туруб, қулига

солин олиб, ул соз Қақнус тумшуғи каби эрди, арғанун дерлар, ани навозишга келтуруб, андоғ нағма қилдиким, тура эси кетуб йиқилди. Соатидин кейин эси ўзига келуб, кўрсаким, оёғ-қўлини боғлаб қўйубдур. Тўра айди: менинг ёзуқим надур боғлаб қўйубсиз? Ул киши айди: отинг нимадур, қайдин келдинг, нима нида юрурсан? Тўра айди: Самарқанддин келурман. Московни томонга қилайин деб борур эрдим, йўлда ёмғурдин қочиб, бул ерга келдим. Ул киши айди: Эй йигит, сани Московдин келгон деб хавотирда эрдук, сани самарқандлик эканингни эмди билдук, деб қўлини ешди. Яна айди: мани ҳаким Яғфур атарлар. Бу шаҳрнинг маликаси бирла вазири манга ёвдурлар. Агар мани топти ўлдурур. Бу арғанунни кўрдинг, муни фаранг элидин келтуруб эрдим, ҳар ким эшитса ҳуши қолмағай; Кўб-кўб одамлар муни эшитиб, ҳалок бўлдилар. Эшитмагон кишилар келуб, муни эшитсалар, филҳол, эслари кетиб йиқилур. Тўра айди: албатта, бу ҳикмат била ясалгондур, муни ҳақиқатини маълум қилсанг, ҳаким айди: оре, бу арғанунни сониъи ҳазрат Исо пайғамбар алайҳи салом турурлар, мунга ул зоти бобаракотни дуолари кетгандур, агар киши мени қаслимга келса, мен бу арғанунни чалғайман, ул кишини эси ва ақли кетиб йиқилур, мен ани боглаб ўлдурурман. Тўра айди: Эй ҳакими Афлотун, сизни ҳам ўлдурмакни тадбири борму, қандай қилурлар? Ҳаким айди: «Эй ўғул, илло, мени ўлдурмакга қасд қилурсан?» Тўра қасамёд қилиб, онд ичти. Андин кейин ҳаким айди: мени хеч киши ўлдуролмас, илло санкару (яъни кар одамлар) чуқроқ киши бўлсалар, киши овозини эшитмасалар ва нағма унин эшитмасалар ушандоғ киши ўлдурса, эҳтимоли бор.

Тўра неча кун ҳаким Яғфур хизматида бўлуб, андин кейин ҳакимдин рухсат олиб, Москов сарига юзландилар. Ҳаким тўрани қўлига бир хат бериб, айди: фалон мавзеъда бир қаландар бор, сочлари белига тушган, ушбу хатни эҳтиёт қилиб анга бергил, киши кўрмасун, деди. Тўра йўлга тушуб, Московни дарвозасига етиб келди. Аммо қўрғонларини тошдин ясоғон эрди. Ҳар бурчида байроқ қўйгон, ҳар кунгирасида занбурак, милтиқ, ҳар занбурак бошида икки қоровул кеча-кундуз била турур. Шаҳрни қирқ дарвозаси бор эрди, бир дарвозасидин тўра кириб, йўл узра ухлаб, тонгласи Маликаи Оқшайхни аркига борди. Кўрсаким, аркни деворлари етмиш икки турлик тошдин ясалгондур. Маликаи Оқшайхни пойтахти ушбу эрди. Андин кейин раста бозорларни кўрса, ҳаддин ташқари зеб берган эрди, баъзи лапка ва дўконларда кўп хумда ароқ, фиваларни хотунлар сотиб ўлтурур. Аларда юзни беркитмоқ йўқ эрди. Тўра андин кейин яна бир ерга келса, сочлари белига тушган киши кўл узра ўлтурур, одамлар ани тавоф қилурлар, ҳаким айтгон нишони анда маълум эрди. Тўра ҳам тавоф қилмоқ бўлуб, хатни анга берди, ул хатни кўруб, тожик тилида айди: «ман шогирди Яғфурам, даруи хат маро фармудаст, ки кори вазирро тамом кун, ман аз хавфи вазир девона шудам», яъни мани вазир неча мартаба ўлдурмоқга қасд қилди, халойиқ мени бу аҳволда кўруб телва ва жинни деб ўлдурмоқни манъ қилдилар. Эй йигит, менда бир қути бор, ани вазирни қошига олиб боргил, ажаб

эмас, вазир бу қутини очиб ҳалок бўлса. Тўра ул қутини кўрдики, нечотлангандур. Ани олиб, вазирни ҳовлисини ахтариб, эшикига келди, кўрдиким, вазирни аркони давлати зўр, ўшал вақт жамъи вилоятни беклари вазирни олдида эрди. Тўра қутичани келтуруб вазирни олдига қўйди. Вазир турк тилини билар эрди, айди: «Эй турк бача, қайдин келдинг, нима ишда юрурсан?». Тўра айди: «Амир Темур Соҳибқиронни ўғлидурман, отам кўб мол била бизни элчи қилиб бул тарафға юбориб эрди, фалон мавзеъда барча молларни қароқчилар талон қилиб олдилар. Мен ушбу қутини олиб қочтим, отам бу қутичани вазирға бергил деб эрдилар, энди шул қутичани ўз қўлингиз бирла очғайсиз». Вазир бир соат тааммул қилди, дамо-дам тўра очмоғини муболаға қилар эрди. Вазир сўрдики, бу қутича ичра нима бордур? Тўра айди: «билолмадим, отам менга айтганлари йўқ».

Қазора вазирни етти яшар ўғли ўйнаб келур эрди, бу қутича ани кўзига таажжуб кўрунуб, мунинг очқусиға қўлини тегузди. Ногоҳ қутичани ичидин милтиқ отилиб, ул болани кўксига тегиб, ўлди. Буюрдиким, турани оёқ-қўлини боғланглар. Андин кейин турани оёқ-қўлини боғладилар. Вазир айди: «Эй йигит, ростингни айғил, бу қутини сенга ким берди?» Тўра айди: «отам бердилар»: Вазир айди: «Ёлғон айтурсан, бу ҳунарни ўзбек турклари билмаслар, албатта, сен Яғфур ҳакимға мулоқот бўлғондурсан», деб тураға уқубат қилуб, қийноғ бердилар. Тўра лоилож воқеани баён қилди. Андин кейин ул қаландарни ахтариб тополмадилар. Яна турани Яғфур ҳаким қайда, деб қийнади. Лоилож ўшал ғорни таъйин қилди. Вазир юз кишини мукаммал ва масаллаҳ қилиб юборди. Неча кундин кейин йигирма киши қулоқ-бурни кесилуб, қочиб келдилар. Айдиларки, ул ғор ичра кирдук, ҳаким Яғфур қулиға буюрди арғанун чал, деб. Ани овозиға барча маст, лоилож бўлушуб қолди, кўпимизни ўлдуруб қолғонларни қулоқ-бурнини кесиб юборди. Яна турани қийнадилар, албатта ҳакимни ҳийласини билурсан. Нима амал қилур, қандай қилса, ҳаким ҳалок бўлур?. Ҳарчанд тўра инкор қилди, бўлмади. Аларни уқубатидин ҳалокатға етгудек бўлди. Охир, ночор ва лоилож айди: «Санкару (яъни қулоқи кар одамдур) чуқроқ одам бўлса, ажаб эмаским, ҳакимни ҳалокатға еткурсалар». Андин кейин вазир жарчи қўйдуруб, санкару чуқроқ (яъни кар одам) кишилар бўлса, топиб келтурди. Анда санкарулар йиғилуб, беш юзга еттилар. Андоғ қулоқлари оғир эрдиким, имо ва ишорат бирла сўзлар эрдилар. Вазир айди: «Бориб, фалон ерда ҳаким Яғфурни топиб ўлдурсангизлар, сизларға кўб инъом ва сийлов берурман», деб. Аларни ҳаким турган ғорға юборди. Алар ғорға боргач, аларга ул ғулом бача ҳарчанд арғанун чалди, нағма таъсир қилмади.

Алқисса, ҳаким Яғфурни ўлдуруб бошини олиб, вазирни қошиға олиб келдилар. Тўра айтғон сўзига афсус еди, фойда бермади. Вазир тураға бош-оёғ хилъат бериб, доим ўзига рафиқ тутар эрди. Неча кун ва неча замон ўтгандин кейин, шаҳр ичра нақора-барабан уч кунгача чолдилар. Тўра сўрдики, бу нимадур? Айдилар, бу кунлар байрам кунидур, ҳар йилда бир мартаба

Маликаи Оқшайх одамларга узини куринуш берур. Бу иш саратонини аввалида эрди. Ўшул вақт ҳазрат Исо алайҳис саломга дор қилгон эрди. Вазир бормоқ булди. Тура айди: «Мени ҳам бирга олиб боринг». Вазир қабул қилди. Эртасига Маликаи Оқшайхни ўрдасига келдилар. Барча куринуш хонага келиб турурлар. Анда булоғлардин сув чиқиб, ариғларда оқиб борур. Вазир турани қуйуб, илгари борди, соатидин кейин, ҳарам саридин неча гузал, яъни неча чиройлик чурилар чиқиб, кийган либослари оқ, кулоқларида булоқ ани орқасидин яна неча нозик адо қизлар, қулларида тароғ, сочларини тараб, кузлари чироғ каби ёниб, ҳар тарафга қараб келурлар. Андин кейин яна неча қизлар, кийганлари кимхоф била қирмиз, жилва қилуб, курганларни Мажнун каби телва қилуб келар эрдилар. Бир замондин кейин овози келаверди, «кутар, кутар», деб. Курсаким, юз қул, олтун фута белларида муъофа қулларида кутариб келур. Муъофа узра Маликаи Оқшайх келурким, ҳайҳат юз узра икки кокили муросаъ, бошида жиға узра тож, белида олтун камар била яроғи, юзи лаъл каби, кузлари гулфондек, тишлари дурдек, лаблари маржондек, ҳилол каби қоши барча кузни хира қилур эрди. Юзини қуёшини барча курганлар ҳайрат бармоқин тишлаб, муҳаббат денгизига ғарқ булдилар. Андин кейин уч юз қул, қулларида қилич кутарғон, яна юз қул, қулларида туфангча, яна юз қулбача қулларида тос, келурлар. Барча бирдан маликага сажда қилдилар. Илло, тура сажда қилмади. Малика тахт узра ултуруб, вазирдин сурдики, бу йигит қайдин келгондур, менга сажда қилмади. Вазир анга турани наслини маълум қилди. Андин кейин малика турани қошиға чорлади. Тура тавозеъ била маликани олдиға борди. Малика турадин ҳар тарафдин сўз сурди, бир-бир анга жавоб берди. Андин кейин айди: «Эй йигит, бизга нечук сажда қилмадинг». Тура айди: бизни шаъриатимизда худодин бошқага сажда мамнуъдур. Шул суз узра бир киши келуб, маликага саждаи ибодат келтуруб, бир нимарса деди. Филҳол, малика ўрнидин туруб эрди, барча умаро, вузаро била беклар ўрниларидин турдилар. Лекин ҳеч ким ғафурмади, соатидин кейин эшикдин бир жамоъа қора кийганлар келуб маликага сажда қилдилар. Андин кейин турт киши бир сандуқни кутариб келдилар. Малика барчалари анга қараб етти мартаба сажда қилдилар. Ул қора кийган жамоъа барчадин юқори чиқиб ултурдилар, узгалар ултурмай, қараб турдилар. Тура тилмочдин сурди: булар кимдур, бу сандуқ ичра нима бордур? Тилмоч айди: «Булар урус муллоларидур. бу сандуқ ичра Исо пайғамбар алайҳис саломини маркабларини туёқи бордур, булар ҳазрат Исони худони угли дерлар. Наузибиллоҳ мин залика, урус муллолари айди: «Нечук бу йигит сандуқға сажда қилмайдур, холо, сажда қилсун, булмаса улдурурмиз». Тура айди: бизни динимиз ҳақдур, алар бирла мунозара ва муноқаша қилурман, агар менга ғолиб келса, қабул қилай. Ўрусларни улуғларини куби араб тилини билур эрди, тура ҳам толиби илм эрди. Ўрус муллолари айди: «Исо ибн Оллодур». Тура айди: Абдуллодур. Охир урус муллоси айди: «Икковимиз ибодатхонаи азим мақомиким тобути Исо андадур,

анга борурмиз, қоида шулким, икки киши даъво қилуб ул жойға борса, ҳар кимни сўзи ботил бўлса, ғолиб бўлур». Тўра таваккални тангрига қилуб, қабул қилди. Вазир айди: «Эй меҳмон келгил, замонасозлиқ учун бу туёққа сажда қилуб, омон топгил». Тўра қабул қилмади, икковлари чиқиб, ушал мазкур ибодатхонаға келдилар. Тўра бир чаккаға бориб, намоз ўқуди. Ўрус муллоси иккала оёғини занжирга осиб, бошини паст қилуб, Инжил ўқуди. Одамлар эшикни беркитиб кеттилар. Ярим кеча эрдиким, ибодатхонани шифидин яшиндек яшнаб чиқуб бир яроғ келуб, ўрус муллосини уруб, калласини танасидин жудо қилди. Тўра қўрқуб, кейин билдиким, албатта дини Муҳаммад ҳақдур. Эртасига барча уруслар келуб, ўликни олиб Маликаи Оқшайхни қошиға келтурдилар. Баъзилар айдилар, ибодатхонани қоидаси гуноҳкор ғолиб бўлар эрди, муни бу Муҳаммадий йигит ўлдурғон, деб тўрани ҳам ўлдурмоққа буюрдилар. Шул вақт уза ғало-ғулу пайдо бўлуб, бир жамоъа кўрк кийган одамлар келдилар. Алар куна сувиға қоровул эрдилар. Ул куна суйи шундоғ эрдиким, мақоми ҳаво совуқ бўлгонда бир қиз билан бир ўғулни топиб, ани ора бериб, ясотиб, курук отларга миниб, зибақ конига бориб, қудуқ ёқасида туруб, «Зибақ» деб қичқирурлар. Ул зибақ ўғул ё қиз бўлса, анга ошиқдур, нечук анинг асли ҳазрат Одам Ато алайҳис саломни нутфаларидин эрди, ушал қоровуллар боргунча йўлларини қазиб, ҳар ерга чуқур қилуб, борур эрдилар. Кон тефасиға бориб, ким қичқирса қиз ё ўғул зибақ юмалануб, ушул қичкирган кишини олиб кетар эрди. Агар одамни олиб кетолмаса, анинг қути йўқ деб, зибақни олмас эрди. Қоровуллар ҳар ерда чуқурда қолгон куна сувини йиғиб олур эрдилар. Ул вақт қишни ўртаси бўлур эрди.

Алқисса, тўрани зибақ конига олиб бордилар. Тўра айди: «Иншооллоҳ, умидим бор, куна суйи мани ғарқ қилолмас». Андин кейин, тўра бориб, «Зибақ» деб қичқируб қочти. Куна суйи мавж уруб чиқиб, тўрага етиб, тортиб олиб кетаверди. Тўра ҳайрон бўлуб, яратганга муножот қилди.

Н а з м:

Муножотим қабул этгил, илоҳим,
Яратганим, эгамсан, подшоҳим.
Манга бул дам ўзунг раҳм айла, ё раб,
Кечургил ёзуқим, бўлса гуноҳим.

Ногоҳ ушал қаландари, сочлари белиға тушган киши келуб, қулида шиша ичра бир нимарсани тўрани устига тўкти. Зибақлар бўлунуб, қути кетиб, олиб кетолмади. Тўра чиқиб қочти. Қоровуллар ҳарчанд қувлаб етолмадилар. Лоилож воқеани келиб Маликаи Оқшайхға айдилар.

Аммо ушул қаландар тўрани олиб, бир тоғни бағриға келди. Кўрсаким, ҳаким Яғфурни шогирди турур. Тўра сўрди: «Шиша ичра нима бор эрди?». Қаландар айди: «Ул сирка эрди, қотил зибақ бўлур, чунки зибақ асли шаҳватдур. Ҳукамо назарида сирка ичмоқ

эркак кишиларга манъдур». Андин кейин, Тўрани олдида ул киши имон келтуруб, мусулмон бўлди. Андин кейин бир тарафга равона бўлдилар. Уч кун йўл юргандин кейин бир тўф қора кийган одамлар хотунлар била, ўғул, қиз болаларини олиб, барча ашёларини маркабларга ва таворларга ортиб, йиғлаб келурлар. Тўра билдиким, булар ўз юртидин кўчуб, ўзга ерга борурлар. Алар турк тилини билар эрди. Тўра сўрди: «Сизларга нима бўлди?» Алар айди: «Эй йигит, нима ишинг бор?!» Анинг кейнидин яна кўб одамлар келур, аксари деҳқон, экунчи эрди. Аларни беклари ҳам бор эрди, хотун болаларини олиб келурлар. Алардин ҳам Тўра сўз сўрди. Алар айди: Шоҳимиздин қочиб келурмиз, ушбу денгиз ёқосига бегимиз шаҳр бино қилмоққа борурлар. Тўра подшоҳини жиловин ушлаб, айди: «Эй бегим афандим, қайға борурсиз, булар нечук йиғларлар?» Ул айди: «Эй йигит, мени отим Машғотносийдур, шаҳри Булғорни беги бўлурман, булар булғор халқидурлар, холо, неча вақтдин бери кеча бўлса, тўп-тўп, жамоъа-жамоъа ҳаво юзасида либослари қора халқ келурлар, остиларида от, қўлларида қилич, саф боғлаб, бир-бири била жанг қилурлар, олам ғавғога тўлур, ҳар кеча неча-неча минг ўқу ярог тегиб, ер узра йиқилиб ўлурлар. Анинг ўликини қошига борсак, ғойиб бўлур».

Тўра айди: «Эй бегим, алар асокири жиндур. Сизларни шаҳрингизни жанггоҳ қилубдурлар. Алар аскар ора жайфи жанг қилурлар, яна йўқ бўлуб кетурлар». Яна Тўра айди: «Мен Амир Темурни ўғлидурман, агар сизлар мусулмон бўлсангиз, ушул балони сизларни бошингиздин дафъ қилурман». Алар айди: «Сен бир кеча ул жойға бориб ухлагил, қайтуб келгил, сўзингни қабул қилурмиз». Тўра андин кейин дев-париларни ривоятини қилуб, бир ерга осиб, ўзи ул кеча Булғорда бўлди. Кўрдиким, икки жамоъа халқ анда пайдо бўлдилар. Бири сафни Машриқ тарафда ораста қилдилар ва бири Мағриб тарафда саф тузиб, барчаларини бўйлари қисқа, қўлларида ярог, олам шавқунга тўлуб, урушмоққа муқайяд бўлдилар. Тонг отқунча Тўра тамошода бўлди. Тонгласи ҳаким қаландар била яна ривоят айтиб айди: «Эй жинлар, билинг Булғор эли мусулмон бўлдилар, дини ҳақни топтилар, сизлардин аларга зарар тегса, лаънати оллоға гирифтор бўлурсизлар». Ўшул кеча келуб андин кейин сира келмадилар. Тўра аларга севунчи деб яхши хабар берди.

Алқисса, булғор эли маконларини топуб қарор олдилар. Барчалари аҳли мусулмондин бўлуб, шаҳар ичра масжидлар бино қилдилар. Ровий дерким, ул ривоят ҳануз ғилоф ичрадур. Тўра неча кун ул ерда бўлди, кўрсаким, оқшом бўлгоч, шафақ ғойиб бўлмай, субҳ зоҳир ўлур. Тўра анинг кайфиятини сўрди. Алар айди: саратон бўлгоч, бизларга кечаси бир соатдин зиёда бўлмас. Тўра ўз кўнглида айди, ушбу шафақ била қуёш кайфиятини билмоқ орзусида бўлуб, аларга сиррини айди. Анда бир олим, етук киши айди: «Бу шафақни малик Искандар Зулқарнайн ҳазратлари кўргандурлар, анинг рисоласи мендадур», деб Тўрага берди. Ҳар ерда ташвишда бўлсанг, бу рисолаға назар қилгил, барча ишинг фатҳ ўлунур. Тўра от узра рокиб бўлуб, неча кундин кейин бир улуғ

тўқайга келдилар, етти киши булғордин турага йўлдош бўлуб эрди тусатдин тўқайдин илонлар чиқиб, ул етти кишини ўлдуруб еди. Тўра қочиб бир йиғоч узра чиқди. Андин кейин, ёввойи такалар келуб, илонларни тутуб еди. Тўра у таканн бирини милтиқ била уруб, кабоб қилуб еди, кейин рисолага назар қилди. Дебдурким, бу тўқайни фалон еридин ўтсанг, муқобилида тоғ кўринур, ул тоғни манглайингга олиб юргил, тоғдин ўтсанг, анда бениҳоят қўй ва йилқилар бордур. Андин кейин тўра ул тоғдин ўтти, кўрсаким, беадад ва беҳиҳоят қўйлар ва йилқилар бор. Аммо ул ерда ҳеч одам кўрунмади. Қуёш даражаси ҳамални йигирманчисиға етиб эрди, гўё совуқни зиёдалиқи далв даражасидин ҳам зиёда эрди, кўрсаким, ҳар ердин тутун ҳавога ўролуб чиқадур. Тўра айди: «албатта бул ерда одам бор», деб. Ахтариб бир жарға тушти. Совуқни зўрлиқидин ўлмакга яқин етиб эрди, жар ичра бир эшикни кўруб, тўра келуб ўшул эшикни урди. Биров келуб эшикни очти, тўра кирғоч, яна беркитти. Кўрсаким, ерни остиға қават-қават уйларни тартиб бергондур, гўё бир шаҳр қилубдур, уйларини ҳар қаеридин ҳавога тешук қўйгон эрди. Аларни таъмаси тева ва йилқи, қўй ва сигирни сути эрди, кийумлари жундин чакмон эрди. Тўрани подшоҳларини олдиға олиб бордилар. Подшоҳини эгни ҳам чакмон эрди, тўра сўрди: «Сизлар қандай одамсизлар?» Алар айди: «Бизлар ҳам ўрусга тобеъдурмиз». Алар айди: «Бизни юртимиз барча юртдин яхшироқдур, мундин илгари шаҳр йўқтур, бизлар қуёшға қарармиз, жавза даражасига келгонда ер юзига чиқармиз, уч ойдин кейин қуёш сунбула даражасиға келгонда яна бу ер ичра кирурмиз. Тўқуз ой мунда бўлурмиз. Ушбу равишда тириклик қилуб, умр ўтказурмиз. Ҳар киши қиш фаслида бул ердин ер юзига чиқса совуқни касридин ҳалокатға етгай, қачон кўклам фасли бўлуб, ёз бўлса, бул ердин, чиққаймиз. Аввалги замонда бизлар Булғорга борур эдук. Йўлларимизға илонлар пайдо бўлуб, анга бормоқ мунқатиъ бўлди». Яна тўраға айдилар: «Эй йигит, сен ул макондин нечук ўттунг?». Тўра аларга воқеани баён қилди. Тўра айди: «Сизлар қайси диндадурсизлар?». Алар айди: «Бизларни тириклигимиз ўт бирлан, анинг учун ўтга топинурмиз». Тўра таажжуб бармоқни тишлади. Тўра аларға айди: «Мени орзум шафақ ғолиб бўлгон маконға томоша қилмоқ учун борурман». Алар айди: ул ерга бормоқни имкони йўқтур, бул ердин анга бир ой йўл юргондин кейин зулматга борур. Йўлларини тамоми хатардур, ул мақомда олти ой қуёш кўрунмайин, зулмот бўлур, яна олти ой қуёш заҳир бўлуб, равшанликда бўлур. Ҳар вақт қуёш буржи ҳамалга келса, ул жазирама кундузиға мубаддал бўлур. Қачон буржи мезонга борса, қуёш паст тушуб, кечаси бўлур, нечукким, йўлда бир улуғ тоғ бор, андин ўтмак кўб мушкулдур. Ул тоғни соясида ул жазира олти ойғача зулмотда қолур.

Алқисса, тўра аларга, мусулмон бўлунглар, деди. Алар айди: агар бизлар кофир бўлсак ҳам, бир гина қилсак балоға мубтало бўлурмиз. Ҳар вақт бизлардин бир киши гина қилса, барчамизга ани касофати уруб, бизларга офат тегуб, сариғ бўлурмиз, яна қизил бўлуб андин кейин қорайуб ҳалок бўлурмиз. Лекин ушоқ

болаларимиз ўлмаслар, камолотга етуб, биз каби бўлурлар. Тўра ҳайрат бармоқин тишлади. Тўра хотун олмоқ учун алардин қиз талаб қилди. Аларни улуғи айди: мени қизим бор, сенга бергайман ва, илло, гуноҳ қилмағайсан. Тўра қабул қилди. Қизни ақдиға олиб, мусулмон қилди. Неча кун анда бўлди. Аларни таъоми тувор ва улоғ этидин ўзга нимарса йўқ эрди. Тўра анга бул тараф шаҳрларини турлу-турлу лазиз таъомларидин сўзлаб, таъриф қилди. Бу сўз анга манзур бўлмай, тўрани олдиға бир табақда тезак келтуруб қўйди, ишорат шунга бўлдиким, яъни ҳар нимарсани охири нажосатдур. Муни кўруб, тўрани аччиғи зиёда бўлуб, ғазаб ўтига ёниб, қилич бирла уруб қизни ҳалок қилди. Ул замон ул одамлар барчаси қора кийуб, тўраға келуб айдилар: «Эй йигит, воқиф ва огоҳ бўлғил, ҳозир бизларни бошимизға бало келурға сабаб бўлдинг». Тўра қилгон ишига армон қилиб йиғлади. Айди: «Мени ўлдуринг, чунки сизлардин бало дафъ бўлсун». Алар айдилар: «Сени ўлдурсак, ўғлонларимизғача қолмай ўлур». Аларға бало келурда нишонаси бул эрдиким, аввал, ёққан оловлари ўчуб қолди, андин кейин туслари сарғайиб, сўнгра қизариб, андин кейин қорайуб барчалари бирдан ўлдилар. Болалар ёш қолиб, барчаси йиғлаб, фиғон қила бошлади. Тўра аларни йиғиларига тоқат қилолмай, ҳайрат денгизиға ғарқ бўлуб, ўзини олиб саҳроға чиқти. Бир йиғоч остиға бориб эрди, бир тарафдин чанг-тўзон пайдо бўлди, кўрсаким, бир жамоъа ҳайбатлиқ маҳлуқ келур, сурати одамға ўхшаш, қоринлари ниҳоятда катта. Алардин қўрқуб, тўра йиғоч узра чиқти. Алар келиб, ўлган ўлукларни еб, бир дамда тамом қилди. Тўра аларни кўруб, дарақ-дарақ титраб, ҳайрон бўлуб қолди. Андин кейин ушоқ болаларға қасд қилди. Анда тўра тангри таологa муножот қилуб, айди: «Эй яратган парвардигорим, ушбу болаларни ўз паноҳингда сақлагил, буларни авлоди манқатиъ бўлмасун». Андин кейин яна чанг-тўзон кўрунди. Бир элат одам келур, барчалари оқ кийумлук, минганлари бўз от, бир турфа зотларким, бошларида саллафешлари қўйулгон, мисвоклар осилгон, От бағрида қумғонларда тўла сув, мусалло, яъни жойнамозларини бўйниларига ташлагон. Келуб ул маҳлуқларни ўлдура бошладилар, қанчаси ҳалок бўлуб, қолгонлари қочиб кеттилар. Андин кейин тўра олдиға келуб, кишини ноҳақ ўлдургон сенму деб боғлаб олиб кеттилар. Ўз шаҳрлариға олиб бордилар. Анда одамлар ниҳоятда куб. Шаҳрларини минг дарвозаси бор эрди, кўрсаким, ўрамларда олтун тўда-тўда ётур. Бозорларини кўрдиким, кеча-кундуз дўкон, лапкалари очуқ турур. Кимсаға нимарса керак бўлса, баҳосиға яраша пул бериб олгай эрди. Лекин дуконлар ичра эгаси йўқ эрди. Аларни хотунлари туғса йиғлаб, агар бирлари ўлса, кулар эрди. Ҳовли ва уйларини эшики йўқ эрди. Мозористонлари яқин, масжидлари узоқ эрди. Тўрани тутуб, подшоҳларини олдиға олиб бордилар. Кўрсаким, икки киши подшоҳни боши узра қилич яланг қилуб турурлар, айтурлар: «Эй султон афандим, адолат ила сўргил, бўлмаса ҳалок бўлурсан», дерлар. Анда султон тўраға айди: «сен кишини ноҳақ ўлдурдингму?» Тўра айди: «оре». Андин кейин тўрани ўлдурмоққа ҳукм қилди. Жаллод келуб тўрани

улдурмоқға ҳаракат қилгон вақтида, тўра айдики, «ла илоҳа иллал лоҳу, Муҳаммадур росувлуллоҳ»[1]. Муҳаммадни муборак отлари ни эшитгач, филҳол, барчалари бирдан уринларидин туруб, таъзим билан саловат юбордилар. Айдилар: «Эй йигит, сен Муҳаммад умматларидинму?» Тўра айди: «оре». Андин кейин тўрани бойлуқларини ешиб, айдилар, шаъриати Муҳаммадга шерикдин узгага тавба лозимдур, деб. Тўрага тавба бердилар. Тўра чин эътиқод била тавба қилди. Тўра аларни кирдорини сўраб билдиким, Мусо пайғамбар алайҳи салом замонларида буларни дуойи хайр қилгон эрдилар. Аниг учун алар халқни кўзидин ғойиб бўлуб, бир соатда Мағрибдин Машриқға борур эрдилар. Хотунлари туғса, ул болани кўруб йиглаб айтур эрдилар, эй бола, дунёи ғаддорга нега келдинг, яна бировлари улса кулуб айтур эрдилар, бу дунёи пур жафодин қутулдинг. Масжидға узоққа борур эрдилар, нечук, масжид узоқ бўлса, анга боргунча кўб савоб ҳосил бўлгай, деб. Мозористонлари яқинлиги, нечук анга ибрат деб назар қилар эрдилар. Уйларини эшики йуқлиги, нечук, ул элда хиёнатчи ўғри киши йуқ эрди.

Ахборда келтурурларким, ушбу каби икки шаҳр бордур. Бирини Жобулқо ва бирини Жобулсо атарлар: Андин кейин тўрага айттилар, сен қайдин келдинг? Тўра айди: «Туркистон вилоятлари дин ва Самарқанддин келдим». Алар айди: «Бизлар сайр қилуб, ул юртларга бориб эрдук, рижол ул ғойиб имдоди била бизларни Амир Темур кўруб эрди». Андин кейин тўра Амир Темурни ўғли бўлурмен деб, шафақни ғойиб бўлмоғини, ани томонасига келмоғини воқеасини айтиб, аниг сиррини сўрди. Алар айди: бизлар ул жазирага кўб борурмиз, аниг сабаби булким, фалак оғир шифи тегирмон тоши каби доим айланур, шимол тарафи баланд ва жануб тарафи паст турур. Шимол тарафидаги Қоф тоғи фалакга муттазил бўлур. Қуёш паст тушгач, тоғни орқаси қоронғуга мубаддил бўлур. Ёз фаслида қуёш тоғни орқасига ўтса ҳам равшанлигини асари кетмагай. Шул сабабдин, Булғор шаҳрида кечаси бир соат бўлур.

Алқисса, тўра аларни имдоди бирла жазираларини кўрди. Андин қайтиб, Булғорга келди, энди муни Булғорга қўйуб, Амир Темур Соҳибқирондин сўз эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО САЙФУДДИН ИБН АМИР ЧОКУ МАЛИКАИ ОҚШАЙХНИ ПУДИЙ ДЕГАН ВАЗИРИ БИРЛА ЖАНГ ҚИЛГОНИНИ БАЁНИ

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон Қорақурум шаҳридин ўтуб, урусни кўб шаҳрларини олиб, Московга яқин келгонда Маликаи Оқшайх Пудий вазириға юз минг кишини қўшуб Амир Соҳибқиронни жангиға юборди. Бул тарафдин Мирзо Сайфуддин тўра Амир

---

[1] Оллоҳдан бошқа маъбуд йўқ ва Муҳаммад унинг пайғамбари дир.

Соҳибқирондин фотиҳа олиб, қирқ минг аскар бирла етти кун йўл юруб, андин кейин бир тоғни устиға чиқтилар. Ул тоғни Мирим тоғи атар эрдилар. Қоровуллар хабар бердиким, тоғни бағрида Пудий юз минг аскар бирла келуб, ётибдур. Бул тарафдин Пудий ҳам хабар топиб, аскарларини сойни ичига қўйуб, атрофини қўрғондек қилиб ўзи чодирини тоғни устига тикиб ултурди. Андин кейин Амир Соҳибқиронни қўшунларини кўрди. Кўрсаким, ўн бир байроқ тикувлиқ кўринур. Пудий билдиким, бу қўшунларни бошлиғи ўн бир кишидур.

Мирзо Сайфуддин тўра ҳам аскариға буюрдиким, атрофға хандақ яъни чуқур ковланглар. Андин кейин аскарлар хандақ кавладилар. Мирзо Сайфиддин сипоҳларға айдиким, мендин ижозатсиз жангға бормағайсизлар. Аммо Пудий қуръа ташлаб кўрдиким, уч кунгача буржи саратонда толеъи кўб қуйидур. Мирзо Сайфуддин ҳам қуръа солиб кўрсаким, толеъини кавс даражасида топти, заифдур. Пудий, филҳол, қўшунлари бирла жанг қилмоқға отланди. Мирзо Сайфуддин тўра аскарини, жанг қилманглар, деб қайтарди. Андин кейин ўрусни тўралари соллотларини олиб, урушмоқ учун майдонға кирдилар, кўб таваққуф қилдилар, ҳеч киши Мирзо Сайфуддин тўра тарафидин майдонға кирмадилар. Чунки, Мирзо Сайфуддин айтиб эрдиким, жанг қилғоли борманглар, деб. Андин кейин уч кунгача ўрус аскарлари мубориз талаб қилди. Мирзо Сайфуддин тўра ҳар куни, бугун сабр қилинг, дер эрдилар.

Алқисса, Мирзо Сайфуддин кавокибини кўрдиким, саъдға келибдур. Андин кейин Мирзо Сайфуддин сипоҳларға буюрдиким, отлансун. Филҳол, аскарлар отлануб яшил байроқларни кўтардилар. Пудий ҳам қуръа ташлаб, толеъини кўрдиким, етти кун наҳсдур. Жарчи қўйдиким, саллотлар қўзғолмасун, деб. Чиғатой сипоҳлари майдонға кириб, ўрус аскарларидин мубориз талаб қилдилар. Етти кунгача ҳеч киши келмади. Андин кейин Пудий қуръа ташлаб кўрдиким, толеъи буржи мезонга келиб, қуёш даражаси саъди акбарға келибдур. Яна мирзо Сайфуддин қуръа солиб, буржи қавсда зуҳал даражасида ўзини кўрди. «Қавс уйи қувдур», деб мирзо Сайфуддин тўра таваққуфда бўлуб эрди, андин кейин Пудий отланди. Олти тарафдин бирдан от қўйдилар. Ўрусни соллотлари беш кунгача ғавғо ва талотўп қилиб, хандақ ёқасида бўлдилар. Беш кундин кейин Мирзо Сайфуддин тўра ҳикматда кўрдиким, толъеи саъди акбарға келибдур. Чиғатой сипоҳлари аҳд қилдиким, бу кун Пудийни барғоҳиға бостурурмиз. Андин кейин кўрдиларким, ўрус сипоҳлари барчаси қуш борму ё қўй борму ўрамол борму Пудийни амри бирла сўйиб турдилар. Анда билдиларким, ўрус аскарини қони тўкулур. Пудий хоҳласаким, соллотларни қайтарса. Чиғатой аскарлари Мирзо Сайфуддин тўрани амри бирла яёв бўлдилар. Ул кун ўруслар аскари бирла Чиғатой аскарлари аралаш бўлуб қолдилар.

Алқисса, урушмай, яна қайттилар. Бу сифатда қирқ кун ўтти. Ул куни сафар ойини йигирманчиси балиғ йили эрди, Мирзо Сайфуддин толеъини кўрдиким, қамар буржи асадға келиб, қирон бўлубдур, умид қилиб, ўз кўнглида дедиким, агар жирми қамар

куйса, хавф урус жамоъасиға булса керак, нечукким, ул қамар аларға муқорин эрди, агар жирми заҳира куйса, ул Туркистонға муқориндур. Ўшал кун кечаси иккала юлдуз қирон булур деб, иккала ҳаким ул кун тавақкуф қилдилар. Аммо иккала қушунни ўртасида бир булоғ бор эрди, андин бошқа ерда сув йуқ эрди. Ул булоқ ёқасида бир ўзбак бирла бир ўрус бир-бирини мазақ қилди. Ўрус муни сукти, бу ўрусни урди. Ўрус ўз тилида шавқун солиб, аскарларини чақирди, урусдин бир нечаси келиб, ўзбакни урдилар. Бул ҳам дод деб, чиғатой аскарларини чақирди. Аскарлар бориб икки-уч ўрусни ўлдурдилар. Андин кейин ўруслар қочиб яна қайтиб келиб бир-бирларини ўлдура бошладилар. Ул вақт мирзо Сайфуддин тура чодир ичра ёлгуз ўзи устурлобни олдиға қуйуб, юлдузларни қиронини мушоҳада қилиб ўлтуруб эрди. Аммо Пудий ҳам толеъиға қараб эрди, курдиким, ушул замон жирми зоҳира куйди. Филҳол, Пудийни аскарлари шавқ-завқ бирла яроғ-аслаҳасиз шавқун солиб чиқти. Ғавғо қузғолди. Андин кейин Чиғатой аскарлари ва сипоҳлари тобу тоқат қилолмай, мирзо Сайфуддинни олдиға кирдилар. Курсаларким, устурлобға қараб ўлтурубдур. Сипоҳларға айдиким, филҳол, урус бирла жанг қилманглар. Мирзо Сайфуддин турани сузиға беклар ва сипоҳларни аччиғи келиб, қулидин устурлобни олиб, ерга урдилар. Бирдан сипоҳлар отлариға миниб, қулларида қиличларини яланғоч қилиб, ўзларини ўрус аскариға андоғ урдиларким, чанг-туфроқ фалакға ўрнаб, қуёш куздин ғойиб булуб, биров-бировларини куролмай, ўзбаклар югуруб, уруслар буридек букуруб, андоғ уруш булдиким, икки тарафдин улуклар ханнотлар қофидек туп-туп булуб қолаверди. Қазо вагончилари ул юкларни адам реълиға юбораверди, жасад қафасидин руҳ тутисини малик ул мавт уз элиға юбораверди, тана фолизидин калла ҳандалаги узилиб, тан фалаги чузилиб, ҳар сойда ётаверди, қонлари жилға-жилға булуб оқаверди. Ул кунда барчаларини ақли шошиб қирғинлари ҳаддин ошиб, қизил денгиз тошиб, бул тарафдин мусулмонлар ул тарафдин ўруслар икки тараф бир-бири бирла андоғ уруш қилдиларким, тил ани сузлаёлмай лол, қалам ани битолмай нол, мундоғ ишларни куб курди бу фалаки Зол, йуқ киши деса бу ишниг увол, қуй бу ишдин уёт ҳам уёл, бу қандай ҳол, нечук аҳвол?!

Алқисса, мирзо Сайфуддин тура ҳам мажруҳ булуб қочмоқға юз қуйди, мусулмонлар аскаридин қирқ минг кишидин беш минг киши қолдилар. Ўруслардин ҳам бениҳоят ўлди. Андин кейин мирзо Сайфуддин тура келиб, воқеани Амир Соҳибқиронға баён қилди. Аммо Пудий бирла Амир Соҳибқиронни олислиги етти кунлиқ йул эрди. Амир Соҳибқирон ҳеч гапурмадилар. Анда мулло Чингизий деган бор эрдиким, мулло Саккокийни шогирди эрди, асли оти Абдулла эрди, Бадахшондин чиққон эрди, илми жафарга куб етук эрди. Дарҳол ўрнидин туруб, ер упуф, таъзим бирла Амир Соҳибқиронға арз қилиб, айдиким, эй Амир Соҳибқирон афандим, менга ижозат берсангиз, бориб Пудий бирла жанг қилсам. Амир қабул қилуб, ўтуз минг аскарни ва қанча аҳли ҳикмат доноларни анга ҳамроҳ қилиб юбордилар, буларға аскарбоши Атламиш

баҳодур эрди. Аскарлар нақора, барабанларни чолиб, Пудийни тарафиға қараб юруш қилдилар. Тезлик бирла Мирим тоғиға етиб келдилар. Мулло Чингиз бир тоғ ичра кириб илми жафарға муқайяд бўлди, тузсиз таъом еб ҳайвонотни этини емай, неча кун ул ҳолда бўлди. Атламиш баҳодур қўшун бирла мирзо Сайфуддин қилғон хандақға келиб, ёвға муқобил бўлуб, эътимодни аввал худо таолоға, иккинчи мулло Чингизға қилиб, саф ораста қилиб, нақора, барабанларни тартиб бериб, андин кейин яшил байроқ, қўтос байроқларни тикиб Пудий бирла жанг қилдилар. Неча кеча ва неча кун жанг қилиб, охир голиб келдилар. Бир кун Пудийни ўғли хандақ ёқосиға келуб, Атламиш баҳодурға қараб ўқ отти. Баҳодурга ўқ келиб тегиб, андак жароҳатлануб, андин кейин Пудийни ўғлини қилич бирла уруб, ҳалок қилди. Пудий ўғлини ўлганини кўруб, кўб йиғлади. Андин кейин ўн минг аскар бирла ўғлини ўлигини олиб кетти. Андин кейин Пудий ғайрат ўтиға ёниб, ҳарчанд соллот, аскарларини мусулмонлар бирла жанг қилмоққа юборур эрди, мағлуб бўлуб қайтар эрди. Пудий таажжубда бўлуб, бир кечаси тоғ узра чиқти. Кўрсаким, бир ерда ўтни шуъласи кўрунур, анга ёлғуз ўзи келуб қарадиким, бир киши ғор ичра ўлтуруб, етти хатни давра қилиб, тортиб қўйубдур, ўқуб-ўқуб, нафас урса, нуқталар тебранур, андин кейин тоғқа ишорат қилса, гоҳ-гоҳ тоғ қўзғолур. Пудий илми ҳикмат бирла билдиким, эрта туш вақтигача уруслари устиға тоғни ташлагай. Андин кейин Пудий, филҳол, келиб, тамоми молларини ташлаб, қўшунларини кочурди. Пудийни бу қилғон ишини кўруб, оломонлар молларни олмоққа бордилар. Ҳарчанд Атламиш баҳодур борманглар деб қайтарди, булмади. Ҳануз молларни олиб тугатганлари йўқ эрди, уруслар узоқдин қараб туруб эрди, түсатдин тарақа-турук овози чиқиб, ул тоғ ажралиб, Чиғатой аскарини устиға тушти, бирдан йигирма минг киши ҳалокат тоғини остида қолиб, адам саҳросиға юз қўйдилар. Бу аҳволни Пудийни аскари кўруб, бирдан от қўйди. Яна беш минг кишига яқин ҳалок бўлдилар. Андин кейин Мулло Чингиз ғордин чиқиб ҳайрон, саросима бўлуб, Атламиш баҳодур бирла қочиб Амир Соҳибқиронни олдиға келдилар. Воқеани бирбир баён қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар: «Эй ҳакимлар, илми ҳикматларинг сипогарчиликни бир тадбирини олдида ҳеч нимарсаға арзимайдур», деб. Амир Темур Соҳибқирон ғазаб ўтиға ёниб, жарчиларға буюрдиларки, ҳар ерда карнайчи, сурнайчи, нақорачи бўлса, келтуринглар.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, ўшал куни йигирма минг нақорачи, ўн минг найчи, тўрт минг сурнайчи йиғилдилар. Андин кейин амирни буйруқи бирла тўрт минг қорамолни сўйуб, терисини саноч қилуб, офтобға қўйдилар. Қурутуб, ичига майда тошни тўлғиздилар. Ўнг минг аскарни қўлиға ани топширдилар. Алар қўшун олдида териларни сургаб боравердилар. Андин кейин яна ҳар киши отиға икки боғдин шох, ўтинни сургаттилар. Анинг орқасидин сурнайчилар, карнайчилар ва нақорачилар машоқларини келтуруб, созларини чолиб боравердилар. Амир Соҳибқирон ҳам масаллаҳ ва мукаммал бўлуб, умаро вузаролар бирла буларни

тоқати бўлмас. Амир Соҳибқирон уччала ҳакимдин сўрдиларким, зафар кимга бўлур, деб. Андин кейин уччала ҳаким қуръа солиб айдилар: Зафар сизгадур. Пировун қуръада ҳалок бўлуб кўринур. Амир яна сўрадиким, Пировун қандай ҳалок бўлур? Мирза Саифуддин олдин айди, юқоридин йиқилиб ўлур. Мулло Чингизий айди. Сувга тушиб ўлгай. Пудий айди. Ўқ тегиб ҳалок бўлғай. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар, қайси бирларингизни сўзинг тугри келган?! Алар айдилар: қайси биримизни сузимиз тугри келмаса, бошимиз сизга гаров, деб жавоб бердилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон ғазаб утига ёниб, аскарларга буюрдиларким, саф ораста қилсунлар. Аскарлар ғайрат отига миниб, саф ораста қилиб, андин кейин табал, жанг барабанларин тартибга келтурдилар. Андин кейин ҳазрат Амирни буйруқлари бирла бирдан Пировун тарафига қараб юриш қилдилар. Аммо урус қушунлари деворни орқасида эрди, Пировун ҳийла қилиб, буюрдиким, олтун-кумушларни келтуруб ташқарига, ёвни келур жойига тукинглар. Андин кейин Пировунни аскарлари олтун-кумушларни олиб чиқиб, туктилар. Муни Амир Соҳибқиронни аскарлари куриб, ақчаларни олмоқни ҳаракатига туштилар. Ул кун беш минг аскарга уруслари уқи тегиб, жасад саночларидин қизил олтунлари сочилди. Тонгласи Амир Соҳибқирон отланмадилар. Яна Пировун тадбир, ҳийла қилиб, пул сочтурди, муғул аскарлари они куруб, яна ақчани териб олмоққа бордилар. Амир Соҳибқирон ғазабда булиб, аскарларни уриб-сукиб қайтарсалар ҳам узга тарафдин борур эрдилар. Ҳарчанд олтун деб қизил қонлар сочилгон била аларга ибрат булмади. Аскарлар айтур эрдиким, агар қазомиз етса, бу пулларни олсак ҳам улурмиз, олмасак ҳам улурмиз деб узларини кизил чукга ургондек олтунга узларини урдилар.

Алқисса, йигирма кунгача олтун учун қизил олтунлари тукулуб, жасад ҳамёнлари сукулуб юз минг аскар адам бозорига кеттилар. Аскарларга насиҳат кор қилмади. Пировунни бу қилгон ишига барча уруслар офарин дедилар. Аммо Амир Соҳибқирон ҳайрат денгизида қолиб, Пудийни чорлаб олиб, нима тадбир қилурмиз, дедилар. Пудий айди, менга бир минг сандуқ бергайсиз, икки сандуқ тула олтун бергайсиз, яна икки минг жанг курган йигитни масаллаҳ қилиб бергайсиз, бу йигитларни бир сандуқни ичига иккисини солиб, теваларга ортиб, ҳар тевага турт йигит жо булуб, андин кейин мени қулимга топшургайсиз. Амир Соҳибқирон хуб деб қабул қилдилар. Ул куни кечгача ул ишларни тайёр қилдилар. Андин кейин сандуқларни теваларга ортиб, Пудийни қулига бердилар. Тевалар қунғироқларни жингиллатиб, Пудий теваларни етаклаб, саҳро тарафига йуртиб, ярим кечада бориб Пировунни аскари ичра кирди. Аскарлар муни куруб, ҳайрат бармоқин тишладилар. Андин кейин аскарлар Пудийни Пировунни олдига олиб келдилар. Пировун Пудийга қараб айди, сенга нима булдиким, Амир Темурни аскарига қушулдинг?. Пудий айди: мени мақсадим Амир Темурни бир иш қилиб улдурсам, деб. Иложини тополмадим. Аммо Темур хазиналарини теваларга ортиб менга берди, уз мамлакатим Самарқандга элтгил деб. Агар дунё кўрак

булса, ушбу олтунларни олгил деб сенга келтурдим, деди. Пировун мулозимларига буюрди, келтургил, деб. Филҳол, теваларни юки бирла келтурдилар. Пудий айди, Эй Пировун, мен қашшоқ булсам ҳам сенга яхшилиқ қилиб, бу дунёларни келтурдим, деди. Пировун ҳимматлиқ ва муруввватлиқ киши эрди, олдиндаги бир тева юкини олиб, минг тевани Пудийни ҳовлисиға олиб бориб беринглар, деб мулозимларига буюрди. Пудий узи бошлиқ қургон остиға келсалар, минг туфангчи ухлаб ётур. Филҳол, икки минг йигит бирдан сандуқлардин чиқиб, аларни милтиқларини олиб, қўрғонни деворини бузиб, шаҳрни ичига кириб, шавқун солиб, карнай, барабанларни чолиб эрдилар. Иноқтоз калу қиморбоз булардин хабар топиб, сипоҳлар бирдан от қуйдилар. Мусулмон аскарлари «Оллоҳ акбар» деб овоз қилур эрдилар. Ул куни Чиғатой лашкарлари андоғ жанг қилдиларким, ўрусни аскарларини қони кўча ва ўрамларда ариг-ариг булуб оқа бошлади. Каллалари чинни тарбуздек юмаланиб, жасадлари дунг қабақдек ёрилиб, қолғонлари қоча бошлади. Андин кейин Пировун ҳам қочиб, куб барглик бир дарахтни устиға чиқиб беркинди. Тонг отқондин кейин Пировунни ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Амир Соҳибқирон уччала ҳакимни чорлаб, анда уччовини ёлгончи қилдилар. Яна уччови бирдан қуръа ташлаб, Пировун тирик деб хабар бердилар. Яна уччовлари аввалги сузни дедилар. Аммо Чиғатой аскаридин бири келуб ул мазкур дарахтнинг соясида ариғдин сув ичиб туриб эрди, дарахт узра Пировунни қабуғиға сийдук тулуб, куб ҳолатини заифлиқға солди. Ҳарчанд қули бирла закарини қисти, булмади, сийдук отилиб чиқиб, ул шўрликни сирри изҳор булди. Остиндаги одам курдиким, ҳаводин қатра-қатра сув томадур, осмонға назар қилса, ҳавода булут йуқ, мусаффо, очуқдур. Ул дарахтни кўрдиким, баргларини ичида бир одам беркиниб ултурур. Ул курган одам Мирзо Умаршайх тўраға вазир булуб, мансабдин қолгон эрди. Пировун дарахтни устида туриб бул одамға куб нимарсаларни ваъда қилди. Қулида бир қиматбаҳо узуги бор эрдилар, лоилож, ани берди. Ул фалокат босқонға шул сўз узра тўра бирла Пудий курунуб қолди. Пировун бирла сузлашиб турган одам шавқун солиб, турани кичқириб, мунда бир ўрус беркиниб ётибдур, деди. Мирзо Умаршайх тўра қулоқ солмай кетаверди. Пудий айди, бир куруб ўтмоқ яхши, деб келиб дарахтга назар қилса, Пировун турур. Андин кейин тўрани кичқирди. Тўра, «нима воқеа?» — деб дарҳол етиб келуб, кўрсалар, Пировундур. Ҳарчанд зўр қилишиб, Пировунни тушуролмадилар. Андин кейин тура кулиға ёсини олиб, ўқ била андоғ урдиким, шажардин қонлари самар олучасидек тўкулуб, жон тутиси дарахт узра қунолмайин, учти. Танаси юмаланиб, йиқилиб сувға тушти. Уччала ҳакимни сўзи анда тўғри келди. Пировун уқ тегиб ҳалок булур дегани тўғри келгониға барча офарин қилдилар. Андин кейин, Амир Темур Соҳибқирон Москов шаҳриға мутанажжиҳ булдилар.

одамни юзига урғай». Андин кейин барча одамлар қулларига йиғоч олиб, йиғочларини учига тузоғ боғлаб, яна уч юзга яқин одамлар қулларига машъала олиб, Амир Соҳибқирон бирла зулмотга бoравердилар. Кўб-куб уккилар узларини келиб йиғочга уриб, айланиб қолдилар. Андин кейин бир жойига келсалар, бир нимарса юлдузга ухшао куринур, анга яқин борсалар бир иморати олиндур, атрофи уч юз газ келур, ердин баландлиги юз газ келур, уртасида бир гунбаз бордур, ул гунбазни ҳар атрофи юз эллик газ келур, барчасини шамшод йиғочидин тартиб бергандур. Ул гунбазнинг устига жавоҳиротлардин ёпуштургондур, юлдузга ухшағон ул гавҳарни шуъласи эрди. Ул иморатни атрофида машъала ва чироғлар олиб юрдилар. Ул иморатни деворларига куб-куб уккилар уя солғон эрди, буларни куруб уккилар машъала ва чироғлардин қурқуб, ҳар ёнга учтилар. Андин кейин ул иморатни эшикини нишонасини топмадилар, куб ахтардилар, Мағриб тарафига утуб, офтобни ва ойни ва юлдузни шаклини курдилар, яна ёй суратини курдилар, халқа қабидур, яна чиллак суратини курдилар, яна чирмошгон илон суратини курдилар. Барчалари таажжуб бармоқин тишлаб, ҳайрон эрдилар. Ул шаклларни остида чиғириқчи ва пахтачилардек тандасига сабоғувчилар чуби осилгон. Чиғириқ чиқарғувчига ухшаш устал турибдур. Ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон жамиъ сузга етук уламолардин сурдилар, бу тилсимотни сирри нима булса керак? Барча баҳри ҳайратга ғарқ эрдилар. Яна Амир Соҳибқирон айдилар: ҳар ким ушбу тилсимотни фикрини қилса, мендин ҳар нима талаб қилса олсун. Анда бир мулло бор эрди, отлари Абдулло, алломани шогирдларидин эрди, лақаблари мулло Қистали эрди. Ул мулло Қистали Амир Соҳибқиронга айдилар: эй Амир Соҳибқирон афандим, бу иморатни деворларида ёй сурати бордур, ул ёй юнон тилида ҳо ҳарфидур ва андин кейин яна чиллак сурати бордур, ул фо ҳарфи турур, андин кейин илон сурати бордур, ул дол ҳарфи турур, абжад ҳисобига олти юз саксон турт (1279 й.) булур. Ҳазрат Искандар Зулқарнайнни қабри муборакларини луғати ҳам олти юз саксон туртдур, ҳуруфин жамъ қилса, ҳафду булур, ҳафду луғатда тез кетмоқдур мунинг маъниси: жаҳонга ким келибдур, тезлик била кетгай. Яна мулло Қистали айдилар: гумон қилурман, ушбу иморат малик Искандар афандимиз мақбаралларидур, яна ой суратини курдук, ул ҳуруфи ҳомдур, ҳом деб юнон тилида қуфлни айтурлар, яна юлдуз суратини курдук, ул ҳуруфи шабозадур, шабоза деб юнон тилида калидни айтурлар. Мундин маълум буларким, бу иморатни қуфл била калиди ушбу турур, андин кейин, гумон қилурманким, ушал усталини бир тарафга сурса, эшики куринса керак. Ушбу иморатдин от кишнаб овози келур эрди. Андин кейин мулло Қистали келиб, усталини чаб тарафга сурди, ҳеч нимарса маълум булмади. Андин кейин унг тарафга сурди, кучи етмади. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон келуб, бир зур қилиб сурдилар, секин-секин девордин ажралди. Андин кейин иморатни эшики пайдо булди. Ҳалиги шабоза деган калидни ҳом деган қуфлга урдилар, филҳол, эшик очилди, мақбарани кириб

курсаларким, кундуздек равшандур. Таажжуб бармоқин тишлаб, назар қилсалар, эшикни юқорисида бир лавҳ турур, келиб анга қарасалар ер юзидаги нимарсаларни барчаси ул лавҳ ичра муайян кўринур. Маълум бўлдиким, Жаҳоннома кўзгуси ушбу турур. Ани харчанд қилдилар ул ердин ажратиб олиб бўлмади, нечуккимки, ул ерга мустаҳкам қилгон эрди. Амир Темур Соҳибқирон жаҳоннамага қараб, Самарқандни курдиларким, Хонимчани эшикида куб одамлар йиғилгон эрди. Амир Соҳибқирон бу қандай воқеа деб ҳайрон булуб, нима эканини билмай қолдилар.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон Хонимчани қўлидин аркони давлатни олгондин кейин, Хонимча бир уйни холи қилиб,анда тоат-ибодатда булуб вирди ва зоифи куб булуб, куб дуоларни тасхир қилди. Андин кейин барчага машҳур булуб, мариз ва бетоблар келса, аларни уқуса, филҳол, шифо топар эрди. издиҳоми халқ шул жиҳатдин эрди. Аммо ул Жаҳонномани юқорисига ёзилибдурким, эй йон одам, гардиши рузгордин ва ходиси лайлу наҳордин булуб, бул ерга қадам тегурсангиз, зинҳор-зинҳор қадамни билиб қуйғайсиз, бу мақомким, тождор салотинлар жойидур. Бу жаҳоннома кузгуси курдинг, ибратдур. бул дунё куб-куб яхши зотларни барҳам берибдур, бу дунё андоғ эски роботдурким, неча-неча қофилаларни, ғуборини елга бергондур. Эй азизим, кунгилни бу, ул ғаддор дунёга қуйма, сочини муаттар қилиб, кундузи юзини зеб бергонига мағрур булма, юзини куриб сочларини тузоқига илинма, бу жаҳон боғлари ранж ила доғдур, бу олам гулистонларига боқмағил, гуристонларига боқғил, алардин ибрат олғил, эй нури айиним, ниҳол қаддинг олам ҳодисотидин букулғай, вужудинг шажари марг шамолидин ёфроғлари тукилгай, бу жаҳон давлати улумни олдида ҳеч нимага арзимас. Эй гузал йигит, бу ғазал сенга насиҳатдур:

Б а й т:

Бу давлати жаҳонинг дирҳамга арзимайдур.
Умринг борича минг шод, бир ғамға арзимайдур.
Давлат менга фаровон
Деб ўлма шоду хандон,
Курдинг жаҳонни чиндан хуррамға арзимайдур.
Дунёни бору йўқи, чин бўлса очу тўқу,
Тегса ажални ўқи, бир дамға арзимайдур.
Оламни жашну тўйу, нақши нигор уйи,
Келганда марг бўйи, бир шамға арзимайдур.
Дунёни боғу мулки, бўйнунгға боғ, силки,
Тутса ажални илки, бил, зумға арзимайдур.
Фарзанду дўсту ёринг, чун хеш ила таборинг,
Кетганда мадоринг ҳамдамға арзимайдур.
Олам ботур, далири, эрликда ҳам чу шери,
Е хожа, шайху пири ансамға арзимайдур.

Андин сунг, дебдурларким, азизим курдунг, мендурман, рабъи маскун барчасига музаффар ва мансур булуб, салтанат суруб, отим Малики Искандар Зулқарнайндур, эй нури айн азизим, олам

тамомин илкимга олиб, тахти тасарруфга келтуруб, аммо бир лаҳза ажал илкига тоқат келтуролмадим. Олам борини ихтиёри жиловини иқтидор тутмоқига келтурай деб, олам тамошосига кўзим тўймай, энди кўзим косасига туфроқ тўлди. Охир ер остига жасадим бир юмрук туфроқ бўлди. Эй азизим, тилим доим фасоҳат била, «Каломулло»нинг тиловатида эрди, энди анга муҳри сукут қўйулгондур. Кўзларим тирикликида май била саросар эди, энди анга туфроқ тўкулгондур. Кўнглум кудурат зангидин, юзим нифоқ рангидин соф эрди, ажал шаробидин бир қатра нуш айлаб, абадул абад, қиёматгача лаҳад ичра кирпич ёсдуқига бош қўйуб, туфроқ тўшаки узра ётурман. Эй нури айиним, насиҳат будур, жоним қариндош, бардош қилиб, дунё меҳрига кўнгул боғламагил, юрак-бағрингни беҳуда ишга доғламагил, дунё макрига илинмай, қочғил, ибрат кўзин очғил. Агар Сулаймони замон бўлсанг, ўлимдин санга омон йўқтур, дармонда бўлуб, армонда қолмағил.

Яна бу ғазални дебдурлар.

Н а з м:

Бу ҳикмата боқғил ва назар сол,
Аҳволи замонадин хабар ол.
Кўрдунг бу фалакни, бевафодур,
Доим иши жавр ила жафодур.
Билсанг, бу жаҳон мадори йўқтур,
Шоду ғамин эътибори йўқтур.
Давлат ила молу жоҳи дунё,
Ҳеч фойда йўқ, чу нақши бурё.
Эй ақл эгаси, покиза дин,
Тут ақл этакини, бўлма чиркин.
Жуз зикри худо бори абасдур,
Тортғил қадаминг, ҳар иш ҳавасдур.
Солма ўзинг оташи жафоға,
Қолма ғаму меҳнату балоға.
Нечун ўзингга зиён этарсан,
Яхши отингни ёмон этарсан?
Албатта залилу хор ўлурсан,
Бу феъл ила шармисор ўлурсан.
Сен олам ичинда нек ном ўл,
Маърифу тамом хосу ом ўл.
Сармояларингдин айлағунг суд,
Ўл суд надур, рухсори маъбуд.
Қайтсанг яна келдугинг мақома,
Қобилму тушарсан эҳтирома?!
Мен олам аро Искандар эрдим,
Мансурки бадр ила бар эрдим.
Тадбир ила олиб жаҳонни,
Кўрдим неча яхши ва ёмонни.
Тасхир қилиб неча тилсимот,
Оламни заррин жамъ қилмоқа бот.

Суд ўлмади менга хосча андин,
Йиғдим бу жаҳонда кўб хазойин.
Бошим узра эрди тожи давлат,
Охир бори бўлди хоки ҳасрат.
Тасхир этарда чўл ила кўл,
Ҳам бўлмади чинча бормоғим ҳўл.
Тобмамки, бу олами газанддин,
Йўқ ўзга уч аршуни кафандин.
Йўқ дунё иши хатодин ўзга,
Беҳуда эрур саҳодин ўзга.
Ҳар нарса қўлингға келса, эҳсон
Қилғилки, эрур ризойи раҳмон.

Алқисса, Амир бу воқеаларни кўруб, кўб йиғладилар. Андин сўнг ул кўзгуни ул ердин кўчуруб олмоқ бўлуб ҳарчанд зўр қилдилар, бўлмади. Охир, бир зилзила пайдо бўлди, гўё ер ўпурулуб, яқинким, барчалари ер остиға кетсалар. Анда дахл қилмай, ўзга уйға кирдилар. Анда бир отни кўрдиларким, охуриға боғлуқ, қошиға қанбар била сут келиб турур, ҳеч кишида юрак бўлмадики, от ёниға борса.

Дерларким, ул ҳазрат Искандар Зулқарнайн отлари эрди. Ани охир замонда ҳазрат имом Маҳдий олиб чиқғайлар. Лоилож андин Соҳибқирон рухсат қилдилар. Аммо ҳаво ниҳоятда совуқ эрди. Ташқари чиқиб, қушхонага келдилар, анда икки юз кишини қўйиб кетган эрдилар, кўрсалар, барчасини қорни ёрилгон, қони тўкилгон, баъзи ёнича, баъзи чолқасича йиқилгон, ўлуб ётур. Анда бир одамни чалажон топтилар, анга муолижа қилдилар. Ул айди: Сизлар кетгандин кейин, ўн кундин сўнг, бир хайл маҳлуқлар бу мағорадин чиқиб, бу ерға келдилар, андин бизларға қасд қилдилар. Аларни тирноғлари ханжардин тез эрди, уч кун алар бирла жанг қилдук, охир, илож тополмадук, бизларни ҳалок қилиб, мағорага кетти. Барчалари эшитуб, тафаккур бошин солиб, таажжуб бармоқин тишладилар. Пудий туруб айди: «анинг йўлиға кўб таъом била оғуни қўшуб қўйунг». Анда қўйуб эрдилар, алар келиб таъомларни кўруб, еб барчаси шишуб ёрилуб ўлди. Андин кейин Амир Соҳибқирон йўлға тушуб, неча кунда шўр дарё ёғосиға келдилар. Андин Москов жонибиға келур эрдилар, анда бир тоғ кўрунди. Анда Амир бир неча кишини сучук сув истамакға юбордилар. Алар кетуб, асло келмади. Охир Соҳибқирон ўзлари ул тоғ узра чиқтилар. Кўрсалар, бир йиғоч узра бир қуш ўлтурур, ўқ отиб эрдилар, ул бир тарафға учуб бориб тушти. Ўшул қушни бориб кўрсалар, анда миқнотис кўб экан. Анга ўқ била қуш ёпушуб ётур. Аммо миқнотис шундай тошдурким, темур жинсиға ошиқдур. Темур анга ёвуқ келса, ўзиға тортгай. Амир кўрдики, сув ахтариб боргонлар барчаси аслаҳа-яроғлари бирла миқнотис тошиға илиниб қолибдурлар. Амир аларни нажот қилиб, ул тоғни сайр қилдилар. Кўб ажойиб ва ғаройибни кўрдилар. Бир ерға келса, тоғ ичра бир тор йўл кўрунди. Ул йўл ичра кириб бора бердилар. Бир жойиға келсалар, бир киши қўлида ёй била ўқиқ тез-тез ўқ отиб турубдур.

Агар киши анга ёвуқ борса, ўқ теккай. Одамлардин ҳеч киши қўрқуб бормадилар. Амир Соҳибқирон қушунларининг ичида бир кишида миқнотис тоши бор эрди. Ул киши дарҳол миқнотисни қўйнидин олиб, кўрсатиб ул ўқ отган кимарсаға бора берди. Анга ёвуқ борғондин сўнг, анинг ўқи хатоға кетти. Ўнг ва сўлға қочиб югурди, ўқ келиб ул кишига тегди, ўлмади. Кўрсалар, анинг кўксидаги миқнотис тошиға келиб илишибдур. Ул кимарсани кўрсалар, сурат турур. Амир айдилар, ҳукамо бу суратни бу ерга бежо қўйғон эмасдур, албатта, мунда бир воқеа бор, деб. Кўб тараддуд қилиб, ахтариб дарё ёқосиға чиқиб қолдилар. Ҳикматдин ҳеч нимарса топмадилар. Анда пешин вақти эрди. Пешин намозин ўқумоққа азон айтти. Муаззин «оллоҳ акбар» деса, ул тоғдин, «оллоҳ акбар» товуши келур. Амир айдилар: «тоғ ичра биров бордур?!» Одамлар айдилар, тоғлар расми, нима деса шундай садо чиқадур. Амир бовар қилмай, одам товуши дедилар. Анда муаззин: «ашҳаду анна Муҳаммад ар расувлу-ллоҳ»га етгач, тоғдин товуш келдики: «қаррата айна бика ё расула олло»[1] сўнгидин яна ушбу каби товуш келди. Барчалари Амир донолигига офарин қилдилар. Анда барчалари азон жавобин тамом эшиттилар. Барчалари ҳайрат дарёсиға ғарқ бўлуб, йиғладилар, гўё кичик қиёмат бўлди. Лекин ҳеч киши кўрмадилар. Баъзилари бу шайтондин бўлғондур дедилар. Амир қабул қилмадилар ва айдилар: бу шайтон товуши эмас, зероки, шайтон азон жавобин бермас, дедилар. Анда Соҳибқирон, ушбу кимарсани ҳақиқатин билмасам бу ердин кетмасман, деб анда таваққуф қилдилар. Андин сўнг, ярим кеча бўлмай, дарё юзида машъала била чироғ кўринди. Анда кема ичидан бир отлиғ, бир пиёда чиқтилар. Иккови тоғ узра чиқиб, қичқируб айдики: «Туроб, бери келгил». Тоғдин товуш келдики, «золим, мени қўйгил». Ул отлиғ киши яроғлиқ эрди. Анда тоғдин бир ғорни эшикин топиб, уша пиёда мулозимига буюрдики, «келтур» деб. Ул мулозим ғор ичра кириб, бир шайхи фоний кишини соқолидин ушлаб, олиб чиқти. Ул киши харчанд мулойимлиқ қилса ҳам, ман маъмурдурман, деб анга асло жавоб бермай, ул киши даҳшат қилиб айди, сани ўлдурурман. Қари киши айди: «ҳануз ўлмасман». Ул отлиқ қиличини қинидин чиқориб, ўлдурмоқ ҳаракатин қилғонда, Амир айдилар: «мен бориб шафеъ бўлурман». Йўлдошлари Амирни юбормадилар. Ул киши қари кишини қилич била урди. Ул қари одамни калласи хандалак каби юмаланиб ерга тушти. Амир кўб қайғуда бўлуб, йўлдошлариға айдилар: «мен анга бориб ҳимоят бўлур эрдим», деб ўпка қилди. Ногоҳ кўрсаларким, ғойибдин қўл келиб қари одамни бошини танасиға улаб эрди, дарҳол ул оқсоқол киши ўрнидин тирилуб турди. Амир бу ишга таажжубда эрдилар, ул сипо қари одамдин сўрди: нечук тирилурсан, ул кимни қўлидур, деди. Қари одам жавоб гапурмади. Яна қилич солди, иккинчи ғойибдин қўл келиб, ҳаёт қилди. Бу сифатда тонг отқунча ул сипо шайхни етмиш мартаба ўлдурди, ғойибдин қўл келиб, калласини танасиға қўйса.

---

[1] *Сен кўзимиз қорачиғисан, эй, оллонинг пайғамбари.*

дархол тирилур эрди. Муни куруб барчалари тафаккур бармокин тишлаб, тахайюр дарёсига гарқ булдилар. Амирни токати тоқ булуб, айдилар: мен бориб, онинг пулини олурман. Анда Умаршайх тўра мен борурман деб туруб, отасидин ижозат олиб, анга борди. Қари ўзини бир тарафга олди. Ул сипо келиб. Тўра айди: сизларни мен била нима ишингиз бор? Тура ҳайрон булди. Соҳибқирон машъални ёругин зиёда қилдурдилар. Ул отлиқ сипо неча одамни ярадор қилди. Қари айди: эй қавм, Амирларингизни мени тарафимга юборинг, деди. Анда Қилич Арслон келиб, Амир Соҳибқиронни ул қари одамни қошига олиб борди. Ул шайхи фоний Амирдин сўрди: отинг нимадур?. Соҳибқирон айди: «отим Темур». Қари одам айди: кимни наслидурсан? Амир айди: Ёфас бин Нуҳ алайҳис салом наслидурман. Қари одам айди: кифтингда холинг борму? Амир айди, оре. Қари айди: бу могора ичра киргил, ярим найза бордур, олиб чиқиб бу кишини улдургил. Амир дарҳол гор ичра кириб курдики, яримта найза фулоддин, могора шифида турур. Амир уч маротаба анга зўр қилди, ололмади. Чиқиб, кучим етмади, дедилар. Қари айди: азон айтиб олсанг булур. Амир азон айттилар. «Ашҳаду анна Муҳаммадар расувлу-ллоҳ»га етгач, найза еридин қузғолди. Амир найзани олиб чиқти. Ул сипо, бу яримта найзани менга бергил, тамошо қилиб курай, деди. Ул қари айди: берман, узини ургил. Дарҳол Амир ани куксига андог урдики, тешиб орқасидин чиқиб, адам сарига юз қуйди. Амир айди: эй бобо, сен кандай кишисан, менга баён килсанг? Ул оқсоқол киши айди: «Эй Амир Темур, мени отим Зоъиб. Ҳазрат алайҳа пайғамбар замонларидин бу вақтгача тирикдурман. Исо алайҳис салом кукдин нозил булғонларича тирик булурман. Исо пайғамбар бу найза била Дажжолни улдургайлар. Амир Темур, сен ул кишини улдурдунг, ани оти Хон Оталиқ Ҳаким фаранги эрди. Мени Инжилда укуб куруб, яна мени бу ердин ахтариб топти. Неча мартаба менга келиб омонатларингни бергил, деди. Қабул қилмадим. Яна қиёмат осоридин хабар бергил, деди. Мен сўзламадим. Сунгра қаҳру хашам бирла мени улдурди. Ғойибдин қул келиб, мени тиргузди. Исо пайғамбар қулларидур. Туртинчи осмондин келиб, мени тиргузгайлар. Ҳарчанд мени ҳар ким улдурса ҳам тирилгумдур. Амир Соҳибқирон шайхи Зоъиб фонийдин сурдилар: эй бобо, қиёмат осоридин менга хабар бергил. Анда қари неча калималарни қиёмат осоридин ва охир замон булуридин сузлади. Айди: «Эй Амир Темур, эшитгил, ҳазрат Исо алайҳис салом нозулидин илгари неча шаҳрлар хароб булгай, аммо Бухори шарифни хутук хароб қилгай. Бухоро халқи хожа Убойдин утуб, Магрибга боргайлар. Алар Магрибга боргунча куб шаҳрларни хароб қилгай. Яна Самарқандни сув хароб қилгай Бадахшонни зилзила хароб қилгай. Балхни шамол хароб қилгай. Исфаҳонни илон хароб қилгай. Зероки отамиз Одам алайҳис саломни тутамларидин илон Исфаҳонга тушуб эрди. Ҳиндустонни борсот хароб қилгай, тогларни ишин хароб қилгай. Русни совуқ хароб қилгай, ҳабаш эли келиб Маккани олгайлар. Араблар Румга келурлар. Ул вақтларда Каъба ҳам хароб булур. Ул вақтда олимлар илмига амал қилмаслар, эру хотун бир мажлисда

ўлтуруб, шароб ва чагир ичарлар. Майда болаларни ота-онаси ўқуғоли қўймас, дунё ишига солурлар. Аксар савдо-сотуқни хотунлар қилурлар. Рибо ва ижара кўб бўлур, юртни ёмон халқи бой бўлур, ота ўғулдин, она қиздин рози бўлмас. Юртни султон ва қози ва муфтилари риё бирла арз сўрар. Мадраса ва масжидни зулм бирла қилғайлар. Уруғ ва қариндош ва қўшниларини хақига жабр қилурлар. Шайхлар муридига дунёдин сўзлар, ёлғончи кўб бўлур. Зоти бузуқлар хожа ва саидлиқ даъвосини қилур, улумни ёд қилмаслар. Бу аломатлар бўлгондин сўнг, Маккада имом Маҳдий ўн тўрт ёшда бўлгайлар. Андин сўнг, ул йил Шом ва Рум ва арабда салтанат сургайлар, барча халқ баъйат қилурлар. Андин сўнг, Дажжол лаъин Машриқ тарафдин эшак минуб, юзи қора, кўзи кўр, манглайида ёзилгон, «Ал кофиру биоллоҳ»[1], деб. Девларни ўзига тасхир қилиб, карнай, сурнай, дўмбира чолиб келгай. Оламда ёмонлар барчаси анга тобеъ бўлгай. Ўнг тарафида учмоқ, сўл ёнида томуқ, ашколини кўрсатиб, ул шум худолиқ даъво қилгай. Кўб шаҳрларини олгай. Анда имом Маҳдий ҳазратлари эшитуб, Дажжол шўридин омон қилгил, деб тангри иззи жалга сиғинуб, муножот қилгайлар. Ўшал замон жумоъ куни Исо алайҳис салом кўкдин ерга тушгайлар. Андин, тонгласи Маҳдий била Исо ҳазратлари Ҳайбарга келиб Дажжол лаъинини топуб, ушбу найза бирла ҳазрат Исо ургайлар. Маҳдий қилич била чобқайлар. Андин кейин Дажжолни лашкарларини ўлдургайлар. Андин кейин мусулмонлар тинчликда бўлуб, шаъриат обод бўлур вассалом».

Алқисса, Амир Соҳибқирон ул шайхи фоний била видолашиб, андин Москов сариға юзландилар. Бир неча кундин сўнг, Московга келиб, анда тахтга Пудийни қарор бериб, барча ўзбак қўшунларини олиб, Самарқандга келдилар. Анда баъзи жатталарга буюрдики, Гилон мавзеъи қумда қолибдур, они обод қилинглар, деб. Инок манъ қилиб, айди: булар анга лозим эмас. Амир қабул қилмади, юбордилар. Кунлардан бир кун Амир Соҳибқирон Мироншоҳ тўрани закот олмоқ учун элатларга юбордилар. Тўра элатга чиқиб, икки-уч элдин закот олдилар. Андин кейин қатағон элига келдилар. Аларни беги Фуладхон эрди, оти Ағалбек эрди. Ул ҳам тўразодадин эрди. Мироншоҳ тўрани кўб иззат қилди, ҳар қанча закоти бўлса, шариат ҳукми била берди. Қатағон ичра бир йигитни яхши оти бор эрди, анга тўрани кўзи тушуб, бу отни менга закотга ҳисоб қилиб бергил, деди. Ул йигит айди: муни ўрнига бўлак берайин, деди. Тўра қабул қилмади. Бора-бора ишлари жангга муқаййид бўлди. Тўра мулозимларини барчасини қатағон эли ўлдурдилар. Тўрани тутуб, неча кун бир ҳужра ичра сақладилар. Ағалбек анда мен ҳам хонзода бўлурман деб Гилон ҳам даъвойи подшоҳлиқ қилди. Муни элати била ёбу элати ани итоатин қабул қилдилар. Ёбу элатининг улуғини оти Қутулмишбек эрди. Анга Ағалбекни Севаркўз деган қизини бермакга муқаррар қилди. Ул Соҳибқирон била жанг қилмоқга мутасадди бўлди, зероки, ани элатлари кўб эрди. Иттифоқо, бир кун Севаркўз олтун била мурассаъ қилич

[1] *Оллоҳга кофир бўлган.*

дўмбурани қўлига олиб, чертуб, тўрани турган ҳужрасига келиб қолди. Бу ғазални ўқиди.

Ғ а з а л:

Дўмбура чертар мани тирноғим
Борди-келди мақомин келиштурган бармоғим,
Тилим зикринг сўзлаюб, кунглум фикринг ўйлаюб,
Сўзлағанда тебранур, курғилки, оқ тамоғим.

Тўра анга назар қилсаким, Севаркўздур. Кўрган кишилар анга жонсуздур, кўзлари мисоли кийик жавлон қилур, бўйи ниҳоли буюк ва ларзондур, юзи қуёшқа, баданлари кумушқа ухшар эрди. Тиши дурдек, узи ҳурдек эрди. Лаб очиб, гилидин шакар сочиб, тўрадин сурди: «сени гуноҳинг нимадур?» Тўра айди: мен Амир Темур ўғли бўлурман, бу ерга закот учун чиқиб эрдим, мени бу ерга боғлаб қўйдилар. Севаркўз айди: мен отамга насихат қилиб эрдим, бовар қилмади, эмди бир хат ёзиб, Амир Темур отангга юборсам Тўра айди: қасидинг борму? Ул айди: «Эй тўра, менда бир кийик бор, ани бўйнига хат боғлаб қайга амр қилсам, боргай», деди.

Алқисса, ушул кийикни келтуруб, бўйнига хатни осиб, Табриз жонибига юбордилар. Андин кейин бир кун Севаркўзни Қутулмишбекга никоҳ қилиб бердилар. Ул замонда аларни расми куёв бирла келинни элдин узоғроқ қуёр эрдилар. Анда Севаркўз гулғунчани беркитти. Қутулмишбек кўб ҳаракат қилди, бўлмади. Аммо қиз кўнгли Тийугбекда эрди. Зероки, муни Тийугбекга айтқузилгон эрди. Андин кейин ҳийла қилиб, Қутулмишбекга айди: Ҳар қачон Амир Темур бошини келтурсанг, бу тилсимот очилур, деди.

ЭМДИ СОҲИБҚИРОНДИН СЎЗ ЭШИТМАК КЕРАК

Бир кун Амир Соҳибқирон ов овлаб юрур эрдилар. Севаркўзни кийиги Амирга дуч келди. Соҳибқирон набираси Султон Муҳаммад тўрага буюрдилар, ушбу кийикни тирик келтур, деб. Тўра форсий Ақимга минуб, кийикга қараб югурди, анга эллик йигит ҳамроҳ эрдилар, барчалари етолмай қолиб, тўра қувлаб етти. Тўра ўқ ва ёсини қўлига олиб, нишонага келтуруб хоҳласаким, кийикга захмат берса. Ўшул ҳолда бир тарафдин чанг ва тўзон чиқа келди. Кўрса, Қутулмишбек қўшун била келур. Қутулмишбек анда Севаркўзни кийикни тануди. Дарҳол тўрани йўлини олди. Тўра икки кишини ўқ била урди. Қутулмиш тўрани қўлга тушурмоқни ҳаракатини қилди. Тўра кўрдики, иш қўлдин кетти. Анда бир хат қилиб, бир йиғоч узра осиб қўйди. Келиб тўрани қўлини боғладилар. Қутулмишбек айди: «мен Амир Темурга муддаий бўлурман, Амир Темур қайдадур?» Султон Муҳаммад тўра: «мен Амир Темур бўлурман», деди. Анда Қутулмишбек тўрани Севаркўз қошига, мана Амир Темур, деб келтурди. Қиз айди: «бул эмас, боргил, Амир Темур қари кишидур?»

Қутулмиш яна қўшунларини олиб, Амир Темурни йўлини олурман. деб кетти. Севаркўз тўрадин сўрди: «эй йигит рост айғил, ким бўлурсан?» Тўра анга воқеани бир-бир баён қилди. Андин кейин Мироншоҳ амакисини қошиға келтурди. Иккови мунда бир ҳужра ичра боғлиқ турсун. Энди сўзни Амир Соҳибқирондин эшитмак керак.

Амир ҳануз ҳам сайд узра юрур эрдилар. Қиз ул кийикни даҳшат қилиб яна юборди. Амир кийикни кўруб, етти мартаба шунқор солдилар, кийик етти шунқорни ҳалок қилди, зероки кийикка кўб таълим берилган эрди. Амир муни куруб ғазабда бўлуб, бир арғумоқ отға минуб, кийикға қараб югурдилар. Бир ерға келса, жангни асари бор, баъзи ерларга қон тукилгон. Анда бир йиғоч узра хатни кўрдилар. Хатни ўқуб кўрсалар, набиралари: «мендин хабар олинг», дебдур. Андин кейин, кийик келиб Севаркўз чодириға етти. Амир ҳам кийикни қорасини олиб, бир булоғ ёқосиға туштилар. Ул қиз қўлида таъом, чодирдин чиқуб, Амирға келтуруб берди. айди: «қандоғ кишидурсиз?» Амир айдилар: қатағон сипоҳларидин Юртол булурман, Хужандға борурман. Шул вақт узра Қутулмишбек била ёбу эли келдилар. Соҳибқирон сипоҳлари сайд узра юрур эрди. Аларға Қутулмиш муқобил булуб, бир нечасин ўлдуруб, бирини Амир Темур деб, калласини лунгига ўраб, байроққа осиб келур. Қутулмиш Соҳибқиронга: «Ким булурсан?», деди. Амир: «узинг ким булурсан?», деди. Анда ул отим Қутулмиш, ёбу элини беки бўлурман, деди, бориб, Амир Темурни бошини келтурдим, зероки ағлин бегини қизини қалини Амир Темурни боши эрди, деди. Соҳибқирон айдилар: курсатғил мен Амир Темур бошини тонурман, деб ул лунгидин олди. Амир Темур боши эмас, дедилар. Бу сузни қиз англади. Сунгра бошни Севаркузни қошига келтурди. Қиз қабул қилмади, айди: ул сув ёқосидаги қари киши қатағон элидин эмиш, андин бу бошни ҳақиқатин сурағил, деди. Қутулмишбек Соҳибқирон қошиға келди, суэлагунча булмай. аниг қулини ушлаб, андак қойирдилар. Андин кейин рангги бузариб, кўзи қизариб, қайғуда булуб, Севаркуз чодириға ёниб келди. Зероки, куёвлиқ жиҳатидин ҳеч нима демади, қиз бу ишга завқ қилди. Ярим кечаға яқин бир киши нола ва зори қилиб йиғлар. Амир курсалар, бир йигит, чул тарафдин теваға минуб келиб, ул булоқ ёқосиға тушти. Соҳибқирон ул йигитдин сурдилар: нима сабабдин йиғларсан? Ул йигит айди: «Мени отим Тийуғ беклур. Амир Темур бошини келтурсам деб бориб, тополмай келурман. зероки амаким Ағалбек қизиға ошиқ эрдим. менга айтқузилгон қизни амаким ёбу эли Қутулмишбекга берибдур, мен анга чидоёлмай Амир Темур бошини келтуруб. қизни уз аҳдимга олсам, деб эрдим. Бу ишни мавжуд қилолмай, йиғламоқимга сабаб бу эрур». Анда Амир Соҳибқирон анга раҳм қилиб, айдилар, эртага Амир Темур фалон жойда қумзор ичра ухлаб ётқай, бориб андин Амир Темурни бошини келтургил. Сунгра андин бурун Амир узлари ул ерга бордилар. Андин Амир куёши кўк майдонида жилва кўргузди. Ул йигит қумзорга борди. Кўрса бир киши юзига парда тортиб, ухлаб ётур. Йигит секин-секин бориб, пардани кўтариб

курдики, мунга хабар берган булоқ ёқосидаги кишидур. Ул йигит таажжуб бармоқин тишлаб, ҳайрат дарёсига ғарқ булди. Амирни уйқудин уйғотиб эрди, ушул замон Чиғатой лашкари етиб келдилар. Бу тарафдин ёбу эли қузғолдилар. Анда Чиғатой йигитлари андоғ қирғин солдики, буларнинг қилғон урушларини ғазал била адо қилур.

Н а з м:

Бир йула барча қуйдиларким от,
Икки ёндин солиштилар, ҳайҳот!
Эр йигитларни ғайрати қайнаб,
Турмади даги отлари уйнаб.
Булди андоғ урушлари қаттиғ,
Найзалар синди куб ушолиб тиғ.
Кук уза чиқти куб тузону гард,
Қулига олиб қиличларин ҳар фард.
Марг даллоли булди Човук чуст,
Аҳд байъини анда айлаб суст.
Қизиқ улди улумни бозори,
Малик ул мавт улуб харидори.
Сув каби эл қони тукулмаклиги,
Танларидин бошлари сукилмаклиги.
Ушлашиб, тишлашиб олишмоқдур,
Қаршу келса кими солишмоқдур.
Барчаси бир-бирин суруб ҳайрон.
Баъзи жон ваҳмидин булуб ҳайрон.
Ким қочиб, ким қарорни билмаслар,
Жанг ила бир-бирин куролмаслар.
Қиру сойда тузон олиб кузни,
Ким тонур анда ев била улни.
Ушлашиб бир-бирин қучоқлашиб,
Гар қилич булмаса, пичоқлашиб,
Сой тошидек солиб кесук бошни.
Анда фарқ айламай қари ёшни.
Отлар уз ҳолича юрур уйнаб.
Кимсалар жон берур тилни чайнаб.
Кимсалар заҳмидин оқиб қони.
Қийналиб чиқмайин неча жони.

Алқисса, Чиғатой эли ғолиб келиб, барчасини адам казармасига юбордилар. Юз кишидин зиёда ёбу элидин қолмади. Анда Қутулмишбекни ҳам жон тўтиси жон қафасидин учти. Қолгон юз киши аҳд-паймон қилиб, онт ичтилар. Сўнгра Севаркўзни Тийуғ бекга никоҳи шаръий қилиб бердилар. Тийуғбек анда Севаркўзни олиб ўртага солиб, ҳўққасин очиб, маржонларини сочиб, муродига етти.

Андин кейин, Амир Журжонға йўл солдилар. Неча кунда Журжонга еттилар. Амир Соҳибқиронни Журжон эли кўб

мулозамат қилдилар. Андин сунг, алар Амирға арз қилиб, айдилар: бир йигит пайдо булубдур, начанд масала ижтиҳод қилибдур, отини Мирсаййид Шариф дерлар. Масаласи шулки одам жони сувдур, ҳамма мавжудот сув, дегай, бу оятга қиёс қилур, зероки, қувла таоло: ва мина олмаин кулл шаин хаййи», иккинчи масала: [redacted] таоло подшоҳдур, салтанати тахтиға ултургандур, арш анинг тахти фаришталар авони дерлар, алъёз билло, зероки, қувла таоло: ар-рахмону ала ал арши истиво, учунчи масаласи Муҳаммаднинг набилигиға Алини шерик дер. Мунга ҳам неча оятни далил қилгондур.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Мирсаййид Шарифни чорлаб, Сиз масала ижтиҳод қилдингизму, дедилар. Мирсаййид Шариф инкор қилди. Айди: «бу масалани айгон кишиға барча аимма лаънатнома битсунлар, мен ҳам лаънатнома битгайман», деди. Билдиларки, бу суз аҳли хусуматдин булгон экан. Анда барча уламо лаънатнома ёздилар: мундин буён ҳеч киши мундай ижтиҳод қилмасун, деб. Яна бир неча мунофиқлар қузғолиб аллома қошларида Мирсаййид сузи деб шаҳодат бердилар. Аллома Тафтозоний ҳам мундай кишини улгони яхши деб, аллома бошлиқ аиммалар ривоят қилдилар, бу кишини сандуқ ичра солиб, шур дарёга ташламоқ лозим, деб. Охир, алар қанча таъомлар била сандуқ ичра солиб, шур дарёга ташладилар. Дарё ичра сув сандуқни олиб бориб, бир тоғқа уруб, булак-булак қилди. Мирсаййид бир тахта узра қолиб, машаққати тамом била узини қуруқликға олди. Тоғ этакидин бориб, қирқ кунда фаранг мамлакатиға етти. Анда дарё ёқосида бир йигитни курди, ялангоч, атрофида кийиклар утлаб юрур. Мирсаййид Шариф таажжуб бармоқин тишлаб туруб эрди, бир тарафдин чанг ва тузон чиқа келди. Анда икки мингга яқин фаранг йигитлари барча буйниларида чалиполари бу йигитдин айлана бердилар. Уз тилларида сузлаб, ул йигитға сажда қилиб, барчаси йиглаб, ёндилар. Андин сунг, ун мингга яқин киши келдилар. Барчаси қора соқол, аслаҳа-яроғлар тоқинуб, қулларида шароб либос била келиб, бу йигитга саждаи таҳийят келтурдилар. Бу аларни ҳеч қайсисига илтифот қилмади. Яна бир жамоъа келдилар, олдиларида този, қулларида бози, арғумоқ отларга минуб. Алар ичида бир оқсоқол киши, бошида тож, шон-шавкат била келиб, тубдин чиқиб, бу йигитни қучоғига олиб, йиғлай берди. Мирсаййид Шариф буларни тилин билмай, ҳайратда эрди. Алар ичра Ажамдин боргон бир тожик бор эрди. Мирсаййид андин бу воқеани сурди. Тожик айди: «бу йигит бослиқни уғлидур. Алар тилида бослиқ деб амир ва подшоҳни айтурлар. Бу йигит Румға бориб эрди, анда Елдирим Боязид Қайсар қулиға асир булубдур, Елдирим ҳукамоға буюруб, закарини ахлилиға етқузуб куна суйи қуйубдур. Андин бу йигит навқасланиб телба булуб, қолибдур». Анда Мирсаййид Шариф изҳори фазл қилиб, айди: «мен анга даво қилурман». Сунгра тожик ани бослиқ қошиға келтуруб, таржимон булуб, арз қилди. Бослик уғлини ғамида куб қайғуда эрди, булар воқеани баён қилди. Бослик қабул қилди. Андин сунг Мирсаййид даво қилмоққа муқаййид булди. Шаҳзодани келтуруб, закарин аҳлилиға олтун била

кумушни эритуб, майда қилиб, анга қуйдилар. Олтун била кумуш куна суйини узига жазб қилиб, тортиб эрди, шаҳзода саголди. Фаранг бослиқи анга куп инъомлар берди. Андин сунг Мирсаййид Шариф фарангдин чиқиб, неча кунда Истанбулга келди. Бир кун курсаларким, муъофа узра бир киши ултурғон, турфа шавкат била келур. Мирсаййид: — Бу ким? — деб сурди. Одамлар айдилар: бу кишини отлари Султон Валад, Мавлавий Румийни угилларидур. Елдирим Боязидни боғиға борур. Қайсар ҳам андадур. Аҳли фузало барчалари анда булурлар, деб жавоб бердилар. Аммо ул боғ денгиз ёқосида эрди. Ҳар кун Қайсар шуъраога анда курунуш қилур эрди. Андин сунг, Мирсаййид Шариф бир назм битиб, бир қамиш ичра солиб, икки тарафини мум ила беркитиб, андин кейин денгизга ташлади. Қамиш сув юзида оқиб, боғ ёқиниға борди. Анга Қайсарни кузи тушти, курсаким, бир қамиш, иккала оғзини мум бирла беркитулгон, оқиб борур. Маҳрамлариға буюруб, ани олиб курсалар, бу байт ёзилгонким.

Н а з м:

Эй қамиш, арзимни еткур беклара.
Булмади жо ҳеч сузум бир дафтара.

Қайсар буюрдики, бу қамиш эгасини топуб келинглар, деб. Анда маҳрамлар Мирсаййид Шарифни олиб бордилар. Мирсаййид барчаларидин юқори чиқиб ултурди. Султон Валад аччиғи келиб айди: эй мусофир, нега бизлардин илгари ултурдинг?! Мирсаййид Шариф аларга жавоб берди: «Саййид булурман, яна шоирдурман». Султон Валад айди: шоир булсанг Муллои Румии бу байтига ҳеч ким маъно беролмабдур.

Б а й т:

Илми ҳақ дар илми суфи гум шуд,
Ин суханки, бовари мардум шуд.

Сен маъно айгил. Мирсаййид бадиҳа била айди: «ал-суфи ҳоолло таоло муназзаҳ[1] ва муқаддас турур». Қайсар, Мирсаййид мулло-лигига аҳсан деди. Анда Қайсар шоирларга буюрдики, ҳар қайси шоир икки мисраъидин байт айтсунлар, деб. Анда соқийга қараб, Султон Валад айди.

Н а з м:

Ҳар субҳ кетур шароб менга,
Уйғот, отчо не хоб менга.

Яна шоир Низомий муни айди.

[1] *Оллоҳ учун суфин булган.*

Н а з м:

Тиз букуб утур, манга тутгил сурохингни бу дам,
Журъа нуш айлай, кутарилсун бошимдин дарду ғам.

Яна шоир Мисрий бу байтни айди.

Н а з м:

Оёғчи, оёғинг дам утмай қуябер,
Симурсам неча мен, ким айтмай, туёбер.

Мирсаййид Шариф айдилар.

Р у б о и й:

Юз узра бу кун сочларини ёр тарабдур,
Чун булди тараб шод кима бахт қарабдур.
Ул сочларини тебратура субҳ шамоли,
Иси келадур ҳар қилидин турку арабдур.

Шоирлар бу суз узра таажжубда эрдилар. Қайсар ҳарамиға енди. Қайсарни хотуни Азизи Мисрийни қизи эрди. Ногоҳ қуёш қайсари шафақ тушакиға жой олди, тун келини бошиға зулмот чодирини солди.

Алқисса, Қайсар ул кеча хотуни била маишатда эрдилар, бир суз сабаб булуб, Қайсар хотуниға қахр қилиб, сочларини кести. Сунгра қайгуда булуб, тонгласи ташқари чиқти. Ҳануз шоирлар суҳбат узра эрдилар. Анда Қайсар аларға «мендин утган воқеани рубоий била тамом қилинглар», деди. Дарҳол, Низомий тавозеъ била туруб, айди.

Н а з м:

Боғ аро чун боғбонким, гулни узди бу кеча,
Субҳидамдин рашк этуб, сунбулни узди бу кеча.
Қайғу бирла ғунчадек бағрида қон ё ушбу ким,
Тушти савдо бошиға, кокилни узди бу кеча.

Яна Шоир Мисрий туруб айди.

Н а з м:

Боғбон ногоҳ курубдур боғини,
Гуллар атрофида турғон зоғини.
Зоғлара қирғин солиб чун қарчиғай,
Боғ аро ҳам куб солибдур доғини.

Яна Мирсаййид Шариф туруб, бу рубоийни айдилар:

Сочина илкин узатмай тароқ,
Тилма-тилма айласун жисмин яроқ.
Ҳиндларни мунча тарож айладинг,
Румдин андиша қилмай, эй қароқ.

Бу сўз Қайсарга андоғ таъсир қилдики, гўё ўқдек бу тарафдин ўтуб ул тарафидин чиқиб кетти. Қайсар аччиғи келиб, ғазабда бўлуб, Мирсаййидни қатлға буюрди. Султон Валад шафеъ бўлуб, манъ қилди. Андин кейин Мирсаййидни зиндонга солдилар. Олти ойғача Саййид бечора зиндонда қолди. Бир кун вазир Қайсардин «Мирсаййид гуноҳини ўтунг», деб тилаб олди. Мирсаййидни зиндондин чиқордилар, анда ўз ҳаёти ҳолига бу назмни айди.

Рубоий:

Бахт ёвар айласа, хашхош сандон синдурур,
Бахтсиз бўлса атала ичса, дандон синдурур.
Кимса мендек толеъи паст ўлса аҳволи анинг,
Ер тубида бикрин ким ранжу зиндон синдурур.

Бу сўз мунда турсун, эмди сўзни Соҳибқирондин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА ҲАКИМ НИЗОРИЙ, КЎҲИСТОНДА ДАЪВАТИ ТАНОСУХИЙ ҚИЛҒОНИ, АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН АНИ ЭШИТУБ БОРҒОНЛАРИНИ БАЁНИ

Аммо Соҳибқирон Мозандарон вилоятларин аксарин фатҳ айлаб эрдилар. Эшиттиларким, ҳаким Низорий таносухий диниға ривож берибдур. Андин кейин Кўҳистонға мутаважжиҳ бўлдилар.

Ровий дерким, асли ҳаким Низорий Носир Хисрав шогирдидин эрди, бул анинг била рафиқ эрди. Амир Соҳибқирон аларни бархам берган вақтида бул шум қочиб, Кўҳистонга борғон эрди. Ул вақтда Қора Усмон бекни шоҳ Шужоъ Кўҳистонға ҳоким қилгон эрди. Анинг қариндоши Қора Юсуфбек Озарбайжонга ҳоким эрди. Булар асли туркман бегидин эрди. Ўғузхон вақтида оқ уйли бўлуб эрди. Ўғузхон Фаридунға замондош эрди. Табаристон, Озарбайжон ва неча вилоятлар анинг ҳукуматида эрди. Анинг авлодин шоҳ Шужоъ амирлиқ маснадиға ўлтурғон эрди. Шоҳ Шужоъ Қора Усмонбекни ва Қора Юсуфни аҳли ҳукуматдин қилгониға пушаймонда эрди. Дерларким, Амир Соҳибқирондин сўнг, Қора Юсуфбек даъвойи подшоҳлиқ қилиб, Озарбайжонға, Форс ва Мозандаронға ҳукуматда эрди. Эллик икки йилдин сўнг, анинг авлодидин шоҳ Исмоил мамлакатларни олди.

Алқисса, мазкур сўзға келайлук. Эмди ҳаким Низор шуҳрат топиб. Қора Усмоннинг бир ўғли бор эрди, ўн саккиз ёшар, оти Ҳасанбек эрди. Ул иллати жавъиға гирифтор бўлуб, ҳар кеча-

кундуз неча пут унни атала қилиб, оғзига қуёр эрдилар. Асло қутилмас эрди. Атибболар анинг муолижасига чора тобмадилар, қорни қонардек бўлуб, шишган эрди. Ҳаким Низорни чорлаб, анинг қошиға келтурдилар. Ҳаким анинг сабабин сўрди. Ул уғул айди: «бир кун саҳроға чиқиб, бир кирда ухлаб ушбу касалға мубтало бўлдум», деди. Лекин, доим қорни ҳаракатда эрди. Гумон қилдики, илон қорни ичра жой олғондур. Ҳар нима еса ул илон ютиб, яна таъом талаб бўлуб турғай. Бу уғулни меъдасиға ҳеч нимарса юбормас. Буюрдики, лаъл мунчоқин келтурунглар, деб. Лаълни ипга боғлаб, анга ютқиздилар. Яна ипни тортиб кўрдилар, лаъл йўқтур. Иккинчи зумрад мунчоқини ипга ўткузуб, ютқуздилар. Яна тортиб кўрдилар, зумрад қайтиб чиқмади. Билдиларким, афъи бу уғулни ичида жой олибдур.

Дерларким, ҳазрат Али каромуллоҳ важиҳа замонларида бир йигит ухлаб ётган вақтида оғзига илон кирди. Ҳазрат Али афандимиз куруб, уйғотиб, у ён бу ён югуртуб, ҳаракатга солдилар. Ниҳоятда чарчагондин сунг анга сув бериб, қайд қилдурдилар, илон ерга тушти. Анда Қора Усмон бекга ҳаким айди: бу илон улғойибдур, муни қорнин уя қилибдур, муни иложи машаққатдур, деб буюрдики, сут келтурунглар, деб. Анда неча челакда сут олиб келдилар. Барчасини ичти, соатидин сунг қусти, сутни бори тушти, илон тушмади. Охир, ҳаким Қора Усмонга айди: эй бегим афандим, бу уғул тавонидин утунг, мен муолижасини фикрини қилғайман. Бек «уттим» деди. Ҳаким буюрди, шароб келтурдилар, анга ичурдилар. Дарҳол қорни ҳаракат қилди. Ҳаким анда айди: сутни афъи қайд қилиб, холи булди, шароб ичиб, маст булди. Эмди лозимким, биқинидин ёриб, илонни олурман. Агар илон маст булмаса, мунга зарар еткурур эрди.

Алқисса, биқиндин аждарҳони олиб, қизил ипи янги била чокини тикиб, уғулни тарбият қилдилар. Афъини кўрсаларким, саночдек булубдур, неча кундин сунгра бек бача шифо тобти. Қора Усмон бек ҳакимга муътақид булди. Ҳаким кундин-кунга таносўхий динига ривож бера берди. Бир кун ҳаким Низор дарё ичра кемада сайр қилиб юрур эрди, кемачи овоз қилдики, ана катта балиғ кемаға қасд қилур, деди. Ҳаким айди: қуркманглар, сизларға зиён-заҳмат йўқтур. Анда дарё мавжда келиб, яқин келди. Ҳаким балиққа қараб айди: Намуди эй дарё балиғи! Бу сузни балиқ эшитуб ёнди. Кема била одамлар омон тобтилар. Алар сурди, нимани айдинг, ҳаким айди: худоға сажда қилурсан, дедим. Бу сузни юнон тилида намуди дерлар. Бу балиқ мундин бурун одами зоҳид эрди, муни тасбеҳи намуди эрди. Ҳоло, тасбеҳи эсига тушуб, ёнди. Қора Усмон айди: муни воқеасин менга баён қилғил. Анда ҳаким мазҳаби танасухийдин баён қилди. Қора Усмонбек фуқароси била Кўҳистон эли ушбу мазҳабға тобеъ булдилар. Мулла Абдул Раҳмон Ўтрут дерларким, аксар китоби таворихда кўрдум, етти киши Муҳаммад алайҳис саломдин илгари мазҳаби таносухийга даъвоий пайғамбарлиқ қилиб эрди.

Аммо Ҳаким Низорий ҳам даъвойи пайғамбарликни ихфо қилди, лекин ошкора қилмади, уз қавмига сўфтой от қуйди. Айтур

эрди, «ажзойи» олам қайта-қайта тараққий қилиб, истикмол топарлар, нафас ва мижоз ҳам унсуридур, камолот тамом муяссар бўлгай. Бу суратдин у суратға унсури муфорақот қилур, гуё жон бу жасад ўлса, ўзга жасад топиб, тирилгай, она қорнида жой олиб, туғулуб, яна камолот ҳосил қилгай. Аввалги суратда фавт бўлгон нимарсани иккинчида тобғай, учинчиға ўтгандин сўнг тараққий қилгай. Ҳар қолибда тараққий қилса, андин малоика қолибиға дохил бўлуб, етти кўкни чиқиб кезгай. Бу қавлни танасухий дерлар. Агар одам ақлсиз ва илмсиз бўлса, ани жони қолибидин чиқғондин сўнг, анъом суратиға кирғай, гуё айиқдин ва ҳўкуздин шунга ухшаш нимарсалардин таваллуд тобқай. Лекин тўрт оёқлик ҳайвон асли жони одамдин муфорақат қилгай. Яна одам одам суратиға ўтса ақли оз, ўзи нособ, бўлур. Лекин жисми инсонийға дохил бўлаберса, камолот ҳосил қилгай, андоғким, юқорида мазкур бўлди, наузибиллоҳ, мин залика. Бу сўзни қавли таносухий дерлар. Агар бу даражотни тобмасалар, анъомга муфорақат қилур. Агар аларни ҳам тобмаса, набототға киргай, гуё дарахт ва ўтлар бўлуб кўкарғай. Ани ҳам тобмаса жамодотда қолгай, гуё тош ва темур ва туфроғларда қолгай, ала ҳазал-қиёс. Агар нафас нотиқа даражасиға етса, булар барҳам егай. Аҳли таносухий дерким, мисоқ кунида олло таоло Одам Ато била бир минг етти юз йигирма арвоҳни яратган, андин зиёда эмас. Бу руҳларни Одам била авлодлариға дохил қилди. Неча замондин сўнг, Руҳи Одамни Нуҳ жасадиға дохил қилди. Андин сўнг ул руҳни Иброҳим жасадиға берди. Ушбу дастур била Муҳаммад алайҳис саломға ётиб, камолот ҳосил қилиб, андин фаришта бўлуб, осмонға чиқиб, келмади дегай, наузибиллох мин заликул мазкур. Зероки, алардин сўнг соҳиб шариъат ва соҳиб тариқат келмагай.

Аммо бу шум ҳаким дедиким, мен етмиш икки мартаба дунёға келдим, аввал келгонимда савдочи эрдим, сўнгра келиб, қассоб бўлдим. Қўй қонини кўб тўкконим учун, андин сўнг, жоним бўри суратиға дохил бўлди. Бу кун далада Қора Усмон бек била юруб, бир эски қашқирни сўнгакини топиб, ани бекиға кўрсатиб эрди: Мен бўри эрдим, мени сўнгакимдур, мени бўрилик вақтимда ҳазрат Яъқуб пайғамбар замонлари эрди. Анда мени Юсуфни единг деб қариндошлари туҳмат қилдилар. Яна қашқирликдин одам суратиға дохил бўлдим. Неча маротаба оламға келиб, энди соҳиб иршод бўлдим, мундин сўнг малоика суратиға киргайман. Ул бадбахт айди: энди оламға келмағайман, сизлар туш кургайсиз, гоҳ Туркистонда, гоҳ Ҳиндустонда, гоҳ Арабистонда юргайсиз. Гоҳ Тошканд, гоҳ Самарқандда бўлгайсиз, гоҳ сойда, гоҳ қирда тургайсиз. Аввалги замонда оламға келганларингизни руҳингиз кургай ва сайр қилгай. Ул шум яна айди: «Ҳеч дин бизни мазҳабмиздин илгари эмас». Ул вилоят одамлари они сўзини қабул қилдилар. Яна айди: Одамдин бурун инсон яратгандур, аларға олов туфонини юбориб, барчаси куйиуб, Одам била Ҳаво қолгондур. Абул Баширнинг оталари ва оналари бордур. Оталарини оти Салмон ва оналарини оти Моҳёрдур, деди. Андин сўнг Нуҳ алайҳис саломға сув туфонини юбориб, қавмлари ҳалок бўлди. Ўзлари қолди. Туфондин кейинги одам Нуҳ пайғамбар наслидиндур. Оламға

туфон келиб, барчани халок қилса, бир кишидин кими хийла била қолгай. Зурёд куб булуб, олам тулгай, дунё меники боқий деб инкор қилди. Наузибиллоҳ, бир куни ул ҳакими шум мадраса ичра шогирдларига таносухийдин дарс айтиб ултуруб эрди, бир эшак анинг дарсхонасини эшикига келиб турди. Шогирдларига бу ҳайвонни қувланглар, деб буюрди. Ура-ура ҳайдаб юбордилар. Соатидин сунг яна ул эшак қайтиб келди. Ҳакими маълун айди: бу эшак мендин илгари бу мадрасага мударрис эрди. Улганидин сунг, руҳи бориб ҳутук булиб туғулди, деб урнидин туруб, дарҳол эшакга қараб бу ғазални хитоб бирла айди:

Рубоий:

Мударрис эрдинг, илминг йуқ булубдур,
Соқол, сочинг ёлу қуйруқ булубдур,
Ҳамма тирноғларинг дунди туёға,
Сен эшак булмоқа буйруқ булубдур.

Яна айди: ҳар ким кишини ҳақини еса, улгандин сунг руҳи девға муфорақат қилғайким, золим булса, ани руҳи илон-чаён суратиға киргай. Ҳар кишини уз амъолиға яраша бир ҳайвонға табдил булгай.

Алқисса, ҳамма одамларни ул шум уз диниға таклиф қилди. Куб жамоъа анга итоат қилдилар, баъзи эл муни кайфиятини Соҳибқиронга келиб арз қилдилар. Амир ани тарафиға юриш қилдилар. Ул вақтда Қора Усмон бек Табаристонга кетиб эрди. Ҳакими маълун Куҳистонда эрди Амир келиб шаҳрни қамалға олдилар. Мирзо Сайфуддинга насиҳатнома ёздуруб, Қилич Арслонни элчи қилиб, дарҳол номани Қиличбек қулиға олиб, йулбарсға минуб, шаҳар ичра кирди. Ҳакимни уйға келиб, арслонни эшикиға қуйуб, узи ҳаким қошиға борди. Курса, савсардин пустин кийиб ултурубдур. Номани қулиға берди. Ҳамд ва наътдин сунг, дебдур: «Эй ҳаким Низорий, шариъати расул акром саллолоҳу алайҳи васалламға амал қил, бу ботил мазҳабингдин қайтгил, Носир Хисравни курдунг, они уғли Мансурни эшитдинг, нима булдилар. Алардин ибрат ол», деб нома тамом булубдур. Ҳакими шум жавоб берди: «Бизни мазҳабимиз ножийдур, бу мазҳаб ҳам Расул мазҳабидиндур». Қилич Арслонга айди: «Борғил, Амир Темурға айгил, биз тонгла майдонга бориб, чодир тикармиз, Амир Темур сузға етук муллолардин бизға юборсун, анинг била мубоҳаса қилурмиз, кимни сузин ҳақиқати маълум булур».

Андин Қиличбек ташқари чиқти. Ҳаким Низорий суфтойлари айди: «Бу йулбарсни бир чаккаға олгил, бизлар утуб кетайлук. Қилич Арслон айди: «Сизлар била муни иши йуқтур». Бири анда ҳожатға ултурубдур эрди, йулбарс ани ғарча тишлади. Муни куруб, ҳаким айди: бу йулбарс мундин бурун Ҳалокухон эрди, эмди йулбарс булубдур, зеро Ҳалоку куб золим эрди. Бул ҳам кишини ва

маҳлуқларни қонин тўкувчидур». Қиличбекга айди: «Сени бобонгдур, ани учун сени устига миндуруб келибдур». Яна ул шум айди: «Агар қабул қилмасанг, бул ерда бобонгни қабри бор, етти филиззотдин ясалғон, ани қапуси ҳам етти филиззотдин қилингондур. Ҳеч киши ани очмоққа кучи етмабдур. Бу йўлбарсни минуб, сен анга яқин боргил, қапуси сенга очилса, билгилки, бу йўлбарсда анинг руҳи бурдур. Зероки, ўз руҳига қапуси очилур». Анда ёзилгон хат бор эрдики, авлоди Ҳалоку келса, эшик очилгай, деб. Бўлмаса, минг киши бориб ҳам ани очолмас эрди. Қиличбек бу сўзни эшитуб, анга бориб, ишорат қилиб эрди, дарҳол қапуси очилди. Қиличбек бобосин қабрига кирди. Хожа Абу Наср анга тилсим била ишлагон эрди. Зероки, одамлар Ҳалоку кофир деб қабрига ўт қўймасун. Анда қабр узра бир қути била лавҳга хат эрди: бу ерға ким келса, қадамин ужраси ушбу қутидур, деб. Ул қутини уч мартаба зўр қилди, очилмади. Остида очқуси бор эрди, очқуни олиб, қуфлга уруб уч мартаба зўр қилди, яна кучи етмади, нима қилурини билмай ҳайрон эрди. Ўшул замон ҳаким етиб борди. Қиличбекга айди: Хожа Абу наср ҳақи ва ҳурмати очилсун, дегил. Қилич Арслон айтиб эрди, дарҳол очилди, ичидин бир китоб чиқти. Ул «Аҳлоқи Носирий» эрди.

Алқисса, ани олиб Амир Соҳибқирон қошига келтурди. Амир айдилар, «киши бўлса, ҳаким Низорий била мубоҳаса қилса». Одамлар айдилар: Бир йигит бор, кўб илм ва қиссаларни билгай, неча йилдин бери ҳажга кетиб эрди, ушбу йил келибдур. Мағора ичра ватан тутмиш, оти Ҳамза. Анинг ҳажга боргонини сабаби бу эрдики, Мавлоно Али шоир анинг била мунақаша қилиб эрди. Анга бу ғазални айтиб эрди.

Рубоий:

Арбоби ҳунар дафтарига хожа Алидур,
Недин сиза бу лутф, табиат азалидур,
Бу сўзни писанд айлангу, ҳоқ айламангиз,
Билсун ҳаммаким, Ҳамза ҳам устод, валидур.

Мавлоно Али анинг жавобига деб эрди:

Назм:

Эй Ҳамза, билиб сўзлаки, ҳақ жои Алидур,
Юз Ҳамза фазилат ила ло лои Алидур.

Ҳамза бу сўзни эшитуб, қисса ўқумакни ва шеър айтмакни тарк айлаб, ҳажға кетуб эрди.

Амир билдиларки, кўб сўзга етук, фозил кишидур. Дарҳол Иноқни анга юбордилар. Иноқтоз келиб кўрди, шайх Ҳамза пўстун кийуб ўлтурубдурлар. Айди: «Эй Мавлоно афандим, сизни Амир чорлар». Шайх келмади. Амир бир ҳамён олтун бериб юбордилар, сўнгра шайх келди. Амир айдилар: «Мен халифаи муслимин

булсам, киши юборсам келмадингиз, ахчага келдингиз». Шайх айди: «Ушбу ҳадисга амал қилиб келдим: «қала аллайҳа ислому ал инсону ибайду ал иҳсони»[1], амирга бу суз маъқул булди. Соҳибқирон мазҳаби таносухийнинг воқеасин анга айдилар, шайх Ҳамза мунозара қилмоқни қабул қилдилар.

Алқисса, тонгла булсун деб, мубоҳаса ва мунозарани бир ерга муқаррар қилдилар. Ул кун утуб эртаси ҳаким Низорий улоғ узра минуб, аҳли таносухий ва суфтойлари билан келиб, саф туздилар. Шайх ҳам икки шогирдин олиб, муқобилига бориб ултурдилар. Шайх ҳам ҳаким Низорийга айди: «Эй ҳаким, қайси мазҳабда турурсан?» Ҳаким айди: «Мазҳаби таносухийядандурман. Ҳар одам яхши амал қилса, жони малоика суратига боргай, агар ёмон амал қилса, ҳайвон суратига киргай. Андоғким курмак, билмак барчаси руҳдин турур». Ул ҳаким маълун яна айди: мен етмиш икки мартаба дунёга келдим, куб қолубда сайр қилдим, энди ушбу қолибга ушбу суратга дохил булдум.

Шайх Ҳамза айди: «Лозим шулким, барча нимарсани илгари курдук, энди, шу замонда ушбу жойга келдук. Утган нимарсалардан ҳеч нима кунглимизда йуқтур. Бу воқеанинг сирри на эрур? Яна шайх айди: «Шундоғ булурким, келадурғон нимарсаларни туш кургаймиз, учмоқ, томуғ ё қиёмат ё Дажжол ё қатъи мумкин нимарсалар курунгай, бу нима булгай, нимага қолаб ё руҳ бу воқеани илгари курмабдур, холо уйқуда курганлари нимадур? Ҳаким Низорий жавоб тополмай, музтар булуб, ул шумнин юзидин мурдор терлари оқа бошлади. Анда ҳаким маълун айди: «Тонгла иккимиз таваккал қилиб ёнгон утга киргаймиз, ҳақиқатимиз анда маълум булгай». Шайх қабул қилиб, иккови икки тарафга ёндилар. Амир Соҳибқирон таваккални олло таолоға қилиб, утун йиғмоқға буюрдилар. Ул куни кеч булуб, қуёш Юнусин шафақ денгизин балиғи ютти. Кундуз шунқорин тун қарғалари қувлаб беркитти. Амир кеча била туруб, шаҳидлар қабрига келдилар, зиёрат қилур эрдилар. Соғана орқасидин йиғи товуши келди. Ногоҳ курсалар, икки киши келибдур, қулларида тобут, гур ковлаб, тобут била ерга кумуб, ёндилар. Ушал замон Амир келиб, гурдан олиб тобутни ташқари олдилар. Курсалар, бир қиз, уз қонига буёлгон, андак жони бордур. Қулин узотуб, айди: «Эй хожа, мени нима ёзуқим бор, менга туҳмат қилдинглар». Эси узига келгондин сунг, Амир айдилар: «Сен қандай кишисан?» Ул айди: «Ҳаким Низорий чурисидурман, бир қул менга туҳмати зино қилиб, бу ҳолатга еткузди». Амир ани уз чодирига келтурдилар. Айдилар: билурмусан, ҳаким қандай журъат била утга узини урғайлар? Чури айди: «Ҳаким Низорийда бир шиша самандар ёғи бордур, менга айдики, бу ёғни мен баданимға суркаб, утга узимни ургайман. Амир айдилар: «Ул шиша турғон ерни билурмусан, қайдадур?» Чури қайда эканин билолмасман, деб жавоб берди.

Аммо, деларким, Самандар жонивордур, ватани ут ичра булур, анга ут таъсир қилмас. Алқисса, тонгласи Амир Соҳибқирон

---

[1] *Инсон эҳсон қилиш бандасидур.*

шайх била Иноқға сўзладилар. Ул куни Амир шайх била ҳакимни ўтқа кирмоқин манъ қилдилар. Амир Иноқға, боргил ҳаким уч кун сабр қилсун, зероки ут тоза аланга олсун, дедилар. Учунчи кун булгондин сўнг, атрофу жавонибдин элу одамлар эшитуб келавердилар. Учунчи куни ўтуб, тўртунчи кечаси тун ярмида Иноқтоз қиморбоз айёрлиқ асбобини тоқунуб, Амирни ўзига йўлдош қилиб, ҳаким урдасига келдилар. Атрофидин айлануб, кирарга жой тополмай, юрур эрдилар, тусундин бир қора кийумлу йигит урда деворидин тушти. Кўрсалар, Иноқтоз угли Хуморийдур. Буларға айди: таваккални тангрига қилиб, сизлардин бурун бу урдаға келиб эрдим, неча-неча уйлар қуфлини бузуб ва неча сандуқларни бузуб очиб, ушбу қути ичра самандар ёғини тобдим. Анда Хуморий самандар ёғини олиб, ўрнига ламфа ёғини қуйди. Дарҳол, Хуморий ани жойиға элтуб, тева кўрдингму, йўқ деб учовлари чодирларига келдилар. Амир шайхни талаб қилиб, ёғни бериб, айдилар: «Эй мавлоно афандим, муни баданингизга сурунг». Шайх айдилар: «Мен тангрига таваккал қилурман». Ҳарчанд қилдилар, қабул булмади. Ул куни жумаъ эрди. Намози жумаъ ўқулгон сўнг, коровуллар келиб Амирга таъзим қилиб, арз қилдилар ва айдилар: «Қора Усмонбек Табаристондин юз мингга яқин қўшун келтурур ҳаким кўмакига». Анда одамлар анинг баҳодурлигин таъриф қилдилар, синолар анинг била жанг қилмоқни орзу қилдилар. Анда Амир айдилар: баҳодурлардин борму, анинг била жанг қилса?! Ул куни неча узбак баҳодурлари бошларин ялангоч қилиб, Амирдин фотиҳа олдилар. Ўшал вақтда бир киши келиб Иноқға айди: «Амирга курсатмоқға хатим бор», деб. Иноқ Соҳибқирон хизматига келтурди. Амирға тиз букуб, таъзим қилиб Соҳибқирон қўлларига хатни берди. Ани мутолаа қилуб куруб ул кишига бош-оёғ шоҳона либос бердилар. Баҳодурларни сабр қилинг, деб жангга юбормадилар. Айдилар, бу кун кураййлук, ҳаким била шайх ўтга нечук киргай. Ул кун бир-бирларидин хатни нима деб сурар эрдилар. Амир Соҳибқирон салобатидин ҳеч қайсилари сураёлмай, анда барчалари Шоҳруҳ тураға сиз суранг, дедилар. Тура, мени сузимни албатта отам рад қилмаслар, деб амирдин сурдилар. Соҳибқирон «сурамағил» деб сиёсат қилдилар. Бу суздин турани зеҳни койиб, уз чодирига кириб уйқуга борди. Анда ҳаким била шайх ўтга кирмоқға тайёр булуб, ҳаким ҳикматга эътимод қилиб, шайх Ҳамза олло таолоға таваккал қилиб, ул куни неча уламо, шайх, атрофида эрдилар, Шайх оқ тун кийуб, барчалари зикр этиб, йиглаб келабердилар. Ул тарафдин ҳаким намоз уқуб, андин сунг куб шароб ичти, мастлиқ ҳолида ламфа ёғини билмай самандар ёғи деб аъзосига суркаб, қора тун кийуб, аҳли таносухийлар била дўнбура, ноқус, рубоблар чолиб келабердилар. Ҳаким шум нағма эшитмакни савоб деб, бу байтни дер эрди.

Н а з м :

Ҳар кишиким, нағма овозин суяр,
Ушбу товуш ила яратганни топар.

Алқисса, шайх икки ракаат намоз ўқудилар. Амир барча одамлар била шайхга мутобаат қилиб намоз ўқудилар. Андин сўнг, Амир бошлиғ бирдан шайхға фотиҳа бердилар. Ул тарафдин ҳаким келди. Икковлари бир-бири бирла қул ушлашиб, шайх оят ўқуб, ўзига дам уруб, ут ичра югуруб кириб кеттилар. Шайхга ўт совуқлуқға айланди. Етти қадам боргондин сўнг, нидо келдики, ё шайх, ҳаким қулин тутма, анда қулин қуйиуб юбордилар. Ҳаким Низорий: «вой куйдум», деб шавқун қилди. Барча анинг товушин эшитуб, билдиларки, малъун ҳаким жасади ўтга ўртанди, жони тоб келтуролмай, қочиб томуғ утиға ёнди. Соатидин сўнг, шайх Ҳамза утдин саломат чиқиб эрдилар, барча куруб, хурсанд булуб, суюнуб, олло таолога ҳамду сано айтиб, келиб шайхни тавоф қилдилар. Андин сўнг шайх Озарий лақаб қуйдилар. Андин сунг, ҳакимнинг қавми суфтойларни ўлдура бошладилар. Бир нечалари қочиб, шаҳр қурғониға қамалдилар. Қапуларин бузуб кириб узбак баҳодурлари ул бадракларға андоғ қирғин солдиким, суфтойлари қони куча ва урамларда оқа бошлади, каллалари узулуб, таналари чузулуб, баъзилари ер қучиб, баъзилари чалқасича йиқилиб, тирикларин жони оғзига тиқилуб, баъзилари қобун-тарбуздек ёрилуб, баъзи оёғи, баъзи қули узулуб, жасадлари таррадек тириллаб, бодрингдек дириллаб, жонлари томуғ сари ғириллаб кета бердилар. Ўзбак сипоҳлари фириллаб, қиличлари шириллаб суфтой бошлариға ета берди. Ул куни бу сифатида жанг қилиб, йигирма минг кишини томуғ казармасиға юбордилар. Баъдаҳл бидъат тамом булгондин сунг, шайх Озарий Амирдин рухсат олиб, бир тарафға кеттилар саёҳат қилмоқ учун.

Алқисса, Соҳибқирон қулидағи хат ҳеч кимға маълум булмадики, нима булса. Амир Шоҳрух турадин койиб, анинг амалини Мироншоҳ турага олиб бердилар. Шоҳрух турага буюрдиларки, бориб элатиялардин бож олғил деб. Бу ишға буйун товлаб, уз олдиға турт минг кишини қушундин олиб, Амирдин рухсатсиз Қора Усмон бекга қараб юруш қилди. Бир ерға келсалар, лашкари азим дуч келди. Анга қоровул юбориб эрдилар, ул келиб айди: «Қора Усмон таносухий жанг қилғоли келур».

Дерларким, ушул хатики Қора Усмонбекдин Амирға келгон эрди. Айтиб эрдики, мен расул охир ул замондин назар топуб, таносўхий динидин қайтиб, ҳидоят йулиға кирдим, иншооллоҳ, Амир қошлариға бориб, хизматларида булғайман, лекин кишиға изҳор қилмасунлар, зероки, элатларимни куби таносухий диниға киргондур, фасод чиқормасунлар. Шул сабабдин Амир ҳеч кимға айтмаб эрдилар. Мундин тура бехабар, Қора Усмон муқобилиға чиқиб, карнай чолдурди. Мундин илгари Қора Усмонга Амир Соҳибқирондин хилъат ва салоҳит номаси келиб эрди. Қора Усмон бек ғам ва қайғуда эрди ва айди: «Афсуски, Амир Темур мени алдамишдур», деб. Сипоҳларин жангдин манъ қилди. Бир кишини Амирға юборди: «Бу иш қандай иш мени фириб берурсиз, мусулмон эр киши бу ишни асло қилмас».

Қосид келиб, номани Амирға берди. Амир ғазабда булуб дарҳол сўзни ҳақиқатин айтиб юбордилар. Бул ерда икки аскар жанға

ҳаракат қилиб туруб эрдилар. Қора Усмон бек номани кўруб, жангдин қўл йиғди. Ўшул вақт тўра қўлиға ёсини олиб, ўқ отиб эрди, Қора Усмонбек кўксига тегиб, шаҳид бўлди. Анда тўраға сўзни ҳақиқатин маълум қилдилар. Тўра афсус еб, қилгон ишиға пушаймон бўлди, фойда бермади.

Алқисса, тўра билдики, иш қўлдин кетти. Отасиға маъзурнома юборди. Соҳибқирон Қора Усмон қатлини эшитуб, узрини қабул қилмадилар. Жарчи қўйдиларким, ҳеч киши Шоҳруҳ тўра кўмакиға бормасун, деб. Ул кун Қора Усмон бек сипоҳлари Озарбайжонға йўл солдилар. Анинг қариндоши Қора Юсуф бек қошиға бордилар. Амир сиёсатин эшитуб, тўрани аскари тарқалуб кеттилар. Тўра бечора уруш ичра етти ери яра бўлгон эрди, ёлғуз ўзи тўқай ичра қолди. Аммо Амир ғалат эшиттиларким, тўрани туркмонлар ўлдурдилар, деб Соҳибқирон ўғлини фироқида бўлуб, ҳеч кимга гапурмади.

ЭМДИ ШОҲРУҲ ТЎРАДИН СЎЗ ЭШИТИНГ

Тўра тўқай ичра яраларин боғлаб, от узра зўрға минуб, тўқайдин чиқиб эрди, икки киши келиб тўра жиловидин ушлаб чангалистонга қараб юра берди. Қуввати йўқлигидин аларга ҳеч нима демади, алар ҳам сўзламадилар. Тўра ўз кунглида «мени бу чанглистон ичра бир ерга элтуб ўлдурғай», дер эрди. Иттифоқо, Шоҳпуҳ тўрани бир қўрғон дарвозасиға келтурдилар. Қўрғон ичра бир кишини кўрди, барчадин юқори ултурубдур. Турадин, «ким эрурсан», деб сўради. Тўра айди: «Мен табризлик бўлурман, шоҳ Мансурга хазиначи эрдим, ул барҳам тобгач, қочиб келиб, Қора Усмон бекға навкар бўлдум, ул ҳам ўлди, мен жанг ичра ярадор бўлуб, қолиб эрдим бу иккови тутуб, бул ерга келтурдилар».

Ул йигит: «Эмди менга навкар бўлғил,— деди,— мен Зафарбек бўлурман, султон Санжарбек авлодидин эрурман. Ширвон шоҳи хизматида эрдим, ани қизига ошиқ бўлуб, ўзимни Мажнун сифат қилиб эски пўстун кийиб, тиламчилиқ қилиб ани эшикиға бориб, қиз бирла сўзлашиб ани олиб қочиб келтурдум, ани ишқида бу ғазални ўқир эрди.

Р у б о и й:

Ҳами зулфи арози даврида магар ул қамарға
бу холадур,
Юрагимда шиддат фурқати, ишим оҳ ила дард ила
ноладир.
Души узра сунбили тараф ҳам-у печ бирла
кулоладур,
Юзи гулшанида икки кўзи рам ваҳшийлиқда
ғизоладур.

Анинг учун мени лақабимни халойиқ Зафарбек Мажнун дерлар. Эмди неча муддатдин бери Ширвон шоҳиға ёв бўлуб юрурман. Анин қавмидин икки минг киши менга тобеъ бўлдилар. Аксар вақт

бориб анинг қавмини тарож қилурман, деб тўра тарбиятига муқайяд бўлди. Аммо тўра соғалиб, тандуруст бўлғондин сўнг, бир кун Зафарбекни қоровуллари келиб айдилар: «Мозандоронға карвонлар борурлар, аларга қофилабоши Ширвон шоҳи ғуломи турур». Дарҳол Зафарбек беш юз кишини аларга талон қилинг, деб юборди. Яна орқасидин хат ёздуруб, тўрадин бериб юборди. Хатни тўра йўлда очиб, мутолаа қилса, айтибдурким, молларин талосун, яна ўзларин ўлдурсун. Тўранинг чўнгакида қалам-довоти бор эрди, дарҳол олиб, иккала «син» ҳарфини боши узра «мим» ҳарфини қўйди: «таламасун ва ўлдурмасун» бўлди. Ул беш юз киши қофила барчасини асир қилиб, боғлаб эрди, тўра хатни аларга ва понсадбошиға кўрсатти. Зафарбекдин қўрқуб, аларни ешуб молларини ўзига тобшурдилар. Қофилабоши айди: Эй йигит, мен Ширвон шоҳини муқаррабларидин булурман, шоҳимиз элчи қилиб, Амир Темур қошиға юбориб эрди. Биз Амир Темур қотидин келурмиз. Тўра Соҳибқирон аҳволидин сўради. Элчи айди: «Амир Темур Шоҳруҳ ўғлини мотамида куб хафадур». Тўра анга секин айди: «Шоҳинг қошиға борғонда мени бу қилгон яхшилигимни айғил, яна суаим шулки, Зафарбек бу чангилистон ичра қўрғон солиб, фалон мавзеъда, дегил». Кечи била уйқусида келиб, чангалистонга ўт қўйуб юборғайсиз, деб қофилабошин жўнатти. Ўзи беш юз киши била Зафарбек қошиға келди. Ул айди: «Қофила молин нима қилдингиз?» Тўра айди: «Эй бегим афандим, ўзингиз хат ичра, таломасун ва ўлдурмасун, дебсиз, хатни понсадбошиға бериб эрдим, понсадбоши хатни куруб, сиздин қўрқуб аларни ўлдурмади ва молларин ўзлариға қайтуб берди». Зафарбекни аччиғи келиб, ғазабда булуб, дарҳол мирзони чорлаб, нега мундай қилдинг, деди. Мирзо, мен сизни амрингиз буйинча ёзиб эрдим, деса ҳам қабул қилмай, мирзони ўлдурди. Аммо бул тарафда қофилалар Ширвон шоҳи қошиға келиб бу воқеадин сўзлади. Шоҳ дарҳол отлануб қўшун била тўқай ичра келиб чангалистонга ўт қўйуб юборди, атрофини аскар олди. Булардин ким қочиб чиқса, асир қилдилар. Шоҳруҳ тўрани ҳам ушладилар. Тўра айди, эй шоҳим афандим, қофилаларингизға нажот берган йигит мен камина булурман, деди. Ширвон шоҳи тўраға қасам берди, айди, эй йигит чин сўзлагил: ким булурсан?

Тўра тўғри сўзламакдин бўлак иложи тобмади, воқеани бир-бир баён қилди. Андин сўнг, Шоҳруҳ тўрани Соҳибқирон хизматиға юборди. Амир Соҳибқирон нури айнларин кўруб, хурсанд булуб, севиндилар.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Мозандарон, Табаристон ва Озарбайжон, барча мамлакатларни мусаххара қилиб, андин Самарқандға музаффар ва мансур булуб, шанба куни, сафар ойини биринчисида, баҳор аввалида пойтайхтлариға келиб ўлтурдилар. Тошкандлин ва Хужанддин, атроф вилоятлардин хонзода ва бекзодалар келиб, алар: Тоғайбуғабек, Шамсиддин Аббосбек ва Ғиёсиддин Бектурхон яна шайх Темур Баҳодур, Учқора баҳодур мубошар ва Арғун шоҳ, яна амир Шоҳ барлос, шайх Али Исмоил барчалари Амир хизматиға жамъ бўлдилар. Яна аҳли фузалодин Ғулом Журжонии,

Алламои Тафтозоний ва мулло Котибий ва хожам Баҳовуддин ва Хожа Ҳофиз Шерозий ва неча валилар зикр айтиб ва хатми Каломуллоға машғул эрдилар. Барча Амир Соҳибқирон давлат ва нусратин тангри иззи жалдин тилар эрдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАҒДОД ШАРИФҒА МУТАВАЖЖИҲ БЎЛУБ, ФАТҲ АЙЛАБ, ШОМ ШАРИФҒАЧА БОРҒОНЛАРИН БАЁНИ

Аммо Ровий дерким, бир кун Амир Соҳибқирон Искандари соний шон ва шавкат била тахт узра ултуруб эрдилар, Мозандарон хони била Ҳиндустон беги Феруашоҳдин элчи келди деб эшиттилар. Етти элчи Ҳиндустондин, етти элчи Мозандарондин элчихонага келиб тушттилар. Тонгласи кўруниш хонаға келиб, Амирга таъзим ва тавозеъ била арз қилиб айдилар: «Шом вилоятида Язид авлодидин Муовияи соний деган киши салтанат тахтиға ултурмиш ва дермишким, вилояти Исфаҳон била Ҳиндустонни фатҳ айлаб, андин сўнг ҳуруж айлаб, Туркистон тарафиға борурмиз деб. Бениҳоят қўшунлар жамъ қилғон эмиш. Алар хуруж қилмасдин илгари, Амир Соҳибқирон афандим саъй ва тараддуд қилсунлар деб, бекларимиз хизматингизга бизларни юборди», дедилар.

Амир Соҳибқиронга ғайрат пайдо бўлуб, атрофға от чоптуруб, қирқ кунгача Туркистон мамлакатларидин турк ва тожик, сарт ва қозоқ элатдин аскар жамъ қилиб, аларга олтун-кумушлардин инъом ва эҳсон бериб, асоси салтанат, дабдаба била тўрт юз хон, етти юз етмиш бек, тўрт юз уламо ва имом, тўрт валиолло анда ҳозир эрдилар. Тўрт сон аскар бир тарафдин, беш сон аскар бир тарафдин, бир лак аскар бир тарафдир. Мунажжимлар қуръа ташлаб, барча бирдан отландилар. Оқ, қора, қизил, ёшил, қутос туғ ва яловлар санжоқ-санжоқ, туб-туб, дарё-дарё бўлуб, дала-даштларни олиб, тоғ-тошларни босиб, йўлға тушттилар. Ул куни аскар қурт-қумурсқа ва чугурткадин ҳам зиёда эрди. Неча манзил ва марохил тай қилиб, йўл кезиб, чўл кезиб, тоғ-роғдин ошуб, бир неча кун ўтуб, навоҳи Бағдодға бордилар. Анда бир тоғ узра чиқтилар. Анда бир майдони васеъ бор эрди, ул мавзеъ Бағдодға етти тошлиғ йўл эрди. Қўшунлар ул ерға тушуб, фароғатда бўлдилар. Аммо Бағдод шарифни амири Султон Аҳмад деган кўб баҳодур, кучлик ва шижоатлик киши эрди. Бағдодғаданг ва овоза тушттиким, Амир Темур вилоятларни фатҳ айлаб, Бағдод устиға хуруж айлаб келурмиш деб. Султон Аҳмад дарҳол етмиш сон қўшун йиғиб, ўшул тоғни остиға келуб тушттилар. Ул ерда аскарни сафин тузуб, ҳировул, ғул, жаранғор, баранғор, чандовулларни жой-жойиға келтурдилар. Анда Бағдодни барча умаро ва фузалоси бирла ул ерда кенгаш қилдилар. Алар айдилар: Эй Султон афандим, иттифоқ шулким, Амир Темур Соҳибқирон била уруш қилмоқ маъқул эмас, анга баъйат қилмоқ вожибдур, зероки, расул акром саллоллоҳу алайҳи васалламни шаръи шарифларин юрутса, ҳазрат Имом Аъзам раҳматулло алайҳанинг мазҳабларида бўлса, бизларга

андин зарар булмаган. Анинг етти пири комил тарбиятида эрмиш. Анда Султон Аҳмад аччиғи келиб, ғазабда булуб айди: «Мени кучу қувватим Рустам достонча бордур, мени зурлигимдин Қоф тоғи девлари ларзададурлар, шунча ҳукуматим била Амир Темур оқсоқга баъйат қилурманму?», деб манъ қилгонлардин етмиш кишини бошини кести. Уламолар сузламоқға хавф қилдилар. Ул куни қуёш амири шафақ чодирига киргоч, мухолиф юлдузлари кук майдонида жилва кургузди. Аммо Султон Аҳмад ярим кеча била қулиға вазни икки пут чуқморин олиб, ёлгуз узи Соҳибқирон қушунларига бораберди. Йулда бир оқсоқол қари киши учради, анга бир йумруқ олтун берди. Яна қулиға бир хат берди, айди: «Эй бобо, мени ушбу хатимни Амир Темур чулоқға бергил», деб юборди. Ул қари киши саҳар вақтида Амир Соҳибқирон чодирларига кириб келди. Аҳли ҳарамлар барчаси уйқуда эрди. Амирга қулини алиф-лом қилиб, салом берди. Амир алик олиб, эй бобои қишлоқий, қайдин келурсан, дедилар. Бобо: «Султон Аҳмад ушбу хатни сизга бериб юборди», деб чиқориб берди. Амир хатни мутолаа қилсалар, дебдурларким, эй Амир Темур оқсоқ, билгил ва хабардор булғилким, мени султон Аҳмад Рустами соний атарлар, етти юз минг қушун бирла бу ерга келиб туштум, эмди икки аскарга жароҳат солмайлук, сен ва биздин мусулмонларни ҳалок қилмоқ муносиб эмас, яхшиси шулки, иккимиз бир ерда курашайлук, деб. Дарҳол Амир отға минуб, бир ерга келиб, тонг номозин утаб, курсалар бир ерда кумуш қозиқга от боғлиқ турур. Секин келиб курсалар, Султон Аҳмад ухлаб ётур. Соҳибқирон хаёл қилдики бошин олса, яна уйлаб дедиларким, бу эрлиқдин эмас деб, бир соат ултурдилар, сунгра уйгониб, сурди: «Қандай кишисан, қайдин келдинг?» Амир айдилар: мендурман Амир Темур Соҳибқирон, отам амир Турағай баҳодур, онам Тегина бинти Садр аш шариъатдурлар дегач, икковлари дарҳол кураш ола бошладилар. Субҳдин то кечгача бир-бирларин йиқитолмадилар.

Алқисса, ғойибдин бир қул келиб, шавқин солиб, иковин ҳавоға кутариб айди: «Эй густоҳлар, икки мусулмон на учун низоъи қилурсиз» деб. Султон Аҳмадни Амирга асир қилиб, ғойиб булди. Амир анга сиёсат қилиб, қилич кутардилар, ул айди: «Аввал менга бир коса сув бергил, сунгра улдургил». Соҳибқирон бир оёғда сув келтуруб бердилар. Ул сувни ичмай, ерга тукди. Амир кулуб, айдилар: «Кунглунгда кудурат бор экан», деб боғлаб оти била олиб келдилар. Муни Бағдод эли эшитуб, барча уламо ва фузалолар Соҳибқирон олдиларига чиқуб, арз айдилар: эмди, Имом Аъзам ҳақи ва ҳурмати учун Бағдод шаҳрини Султон Аҳмад узига беринг, дедилар. Соҳибқирон муллоларни ҳурмат қилиб, Султон Аҳмадни қул-оёғин ешуб, кучоғлашиб курушуб яна Бағдод шарифга амир қилдилар. Бағдод шаҳрига кириб, етти кун юртга ош бериб, туй қилдилар. Андин Имом Аъзам пиримни қабри муборакларини зиёрат қилдилар. Андин сунг, муғул, узбакларини олиб Шомға юруш қилдилар. Соҳибқирон қушун била Шомга бораберсунлар.

Эмди, сузни Муовияи сонийдин эшитунг. Бир кун Муовияи

соний бир юртга бориб урушуб ёралиқ бўлуб эрди. Ул яраси носурға улонуб, асло яхши бўлмади. Кўб табиблар анга муолижа қилолмадилар. Бир кеча мозористонға бориб тунади. Мозорлардин истиъонат тилади. Ярим кеча эрди, кўкдин ани қошиға бир киши тушти. Айди: «Эй Муовияи соний, сени бу ярангга Исо набиннинг марҳами керак. Андин шифо тобқайсан». Ани эшитуб Муовияи соний йиғлаб айди: Исо пайғамбарни қайдин топарман? Ул малъун: «Исо пайғамбар мен бўлурман», деб ярасиға марҳам қуйди. Дарҳол шифо тобти. Андин сунг шаҳар ичра таклиф қилди. Ул айди: «Ҳоло, сен борғил, кеч вақтиға кукдин тушғаймен. Сен Шом муллолариға бу сузни айтгил, фалон минора остиға борсунлар», деб ғойиб булди.

Алқисса, Муовияи соний соғалуб бориб, тахтиға ўлтуруб, ул куни барча уламони чорлаб, бу сузни изҳор қилди. Уламо қабул қилмадилар. Барча одамлар мазкур минора остиға йиғилдилар, вақт завол эрдики, иттифоқо, қулида найза ва санчқу, бир эшакға минуб, кук соридин тушти. Муни куруб, барча ҳайрат дарёсиға ғарқ булуб, таажжуб бармоқин тишладилар.

Дерларким, бу малъунни оти Салосий каззоб эрди, илми жафар урганиб, андин Қоф тоғи орқасиға бориб, дев ва парилар бирла юруб, кўб сеҳр ва жодуларни билиб эрди. Муллолар қошиға келиб, мен Исо руҳолло булурман, осмондин олло таоло мени бу ерға индурди, Амир Темурни Дажжол деди, ул ҳуруж қилиб, Бағдодни олиб, бу ерға келур, мен ани ушбу найза бирла ўлдурурман, деди. Баъзи муллолар айдилар: ҳануз Исо алайҳис саломни нозул булур вақти булғон йуқ, муни сузиға ишонмағил, деб Муовияи сонийни даражасиға еткузди. Муовияи соний Салосий каззоб била Адан, Яман, Фархор, Мағриб мамлакатларидин қушун жамъ қилиб, Амир Соҳибқирон аскарлариға қарши келди.

Алқиссса, Амир Соҳибқирон эшитуб, Макканинг шайхи Аҳмад деган кишини анга элчи қилиб юбордилар. Муни куруб, Амир Темур дажжол бизға элчи юборибдур, деб каззоб Салосий Муовияи соний била машварат қилиб, номани уқуб, элчини шаҳид қилдилар. Соҳибқирон шайх Аҳмадни шаҳид булғонин эшитуб, йиғладилар. Андин сўнг, Амир ғайратга минуб, анбиё ва авлиёлар руҳидин мадад тилаб, етмиш қорабош қутослиқ туғ ва яловлар била такбир айтиб, бирдан барча отға минуб, санжоқ-санжоқ қушунлар карнай, сурнай, барабан чолиб, дарё ва денгиз каби мавж уруб, неча бек бачалар била икки минг баҳодур, етти минг мубориз, етмиш сон аскар, куби оқ салла, оқ чафон, баъзи қулида қилич, баъзида чўқмор, баъзида милтиқ, баъзида занбурак, тоғу дашт гузонлари ўйнаб, сипоҳларни юраклари қайнаб, кукда нужум, ерда қум каби човурткадек сой ва қирни босиб борабердилар. Бу аскарни Муовияи соний куруб, кунглиға қурқув тушуб қочмоқға майл қилди. Ўзбек аскари муқобил бўлғоч, шомийлар қоча бошлади. Ўзбак аскарлари алар қонин тариқ каби соча бошладилар, чўқморин кўтариб, аларни жасади келисиға уруб, сўнгакларини талқон қилар эрдилар. Шом элини орқасидин қувлаб, андоғ қирғин солдиларким, лошлар

чошлар булуб, от йули боғланди. Таналари дунг қабақдек ёрилуб, каллалари хандалакдек юмалануб, оёғлари тарракдек тириллаб, қуллари бодрингдек дириллаб, булак-булак қолаберди. Қолгонлари, ал-омон-ал-омон Соҳибқирон, деб йиғладилар. Андин сунг мўғул, ўзбак баҳодурлари жангдин қул йиғдилар. Муовияи соний била Салосий каззоб қочиб бир ерға бориб, иккови кенгаш қилди. Ул куни Амир Соҳибқирон қушунлари ҳориждин беҳисоят улдурдилар. Анда Муовияи соний Салосий каззобға айди, Эй Исо пайғамбар, менга нима булди, аскарим қирилди, салтанатим бузулди, эмди не кенгаш курсатурсан, деб йиғлади. Ул шум айди, тонгла Амир Темурга элчи юборайлук, ани муллолари била сузлашуб, пайғамбарлигимни билдуруб, мулзам қилурман, андин сунг, Амир Темур Дажжолни улдурурман, деб ул шум муболаға сузларни деди. Тонгласи қуёш амири жилва кургузгоч, ҳориж юлдузи қочиб тун каззоби ўзин беркитти. Анда Салосий каззобдин элчи нома келтурди. Номани курғоч, Иноқ вазирни ўрунлариға қуйуб, қирқ уламо бирла Салосий каззоб қошиға бордилар. Ул дам Салосий каззоб қулида яримта найза, бир оқ эшак минуб, булар муқобилиға келди. Курсалар, кузи кук, бурни катта, қуш кукраклик, ул шум башараси ёмон суратда эрди. Уламолар айдилар: «Эй каззоб, бу кун не даъвойи қилурсан?» Ул айди: «Исо ибн Марям булурман». Булар айдилар: «Исо булсанг имом Маҳдий қайдадур?» Ул айди: «Имом Маҳдий эмди келур». Уламолар айдилар: «Имом Маҳдий Исо пайғамбар нозулидин ўтуз йил илгари вужудға келурлар. Имом Маҳдий ҳазрат Исони бошлаб Дажжолға келурлар, эмди сен каззоб, кофир булдунг, дедилар. Ул малъун жавоб тополмай ҳайрон булди. Яна айдилар: «Эй каззоб, сен нимаға амал қилурсан?» Ул шум айди: «Инжилға амал қилурман». Уламолар айдилар: «Расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам оламға келдилар. Ўзга китоблар мансух булди». Яна айдилар: «Эътиқодинг нечукдур?» Ул шум айди: «Одам Атони олло таоло яратқондур, бизни худойимиз Одам сафиоллодур». Уламолар айдилар: «Эй каззоб, мушрук булдунг, барчани худои таоло яратгандур. Ҳолиқу кулли шайъин ва розиқу кулли ҳайъин»[1] ул турур». Яна айдилар: «Эмди Исо булсанг улукни тиргузурмусан? Исо алайҳис салом муъжизалари ушбу эрди, барча халойиқ курсунлар». Ул шум айди: «Бу кун сабр қилинг, тонгла улукни тиргузурман, зероки, кеч булди, муъжиза тобиш бермайдур», деди. Анда қуёш амири Мағриб тахтиға борғоч, ҳориж юлдузлари тун майдонида жилваға кирдилар. Анда Салосий каззоб илми жафар уқуб, ярим кеча булмай учуб қочиб кетти. Эртаси субҳи исломий зоҳир булгоч, билдиларки Салосий каззоб қочиб кетибдур. Ул куни мусулмон ўзбак сипоҳлари ҳорижларға андоғ қирғин солдиким, лош устига лош булуб, лошлар йиғилиб, чош булуб, ҳорижлар сири фош булуб, Муовияи соний яна қочиб беркинди. Қолгонлари «ал-омон, ал-

---

[1] *Ҳамма нарсанинг яратувчиси ва барча тирик жоннинг ризқ берувчиси оллоҳдир.*

омон» деб Соҳибқиронга тобеъ бўлуб, Шом шарифга кириб, тахт узра Амир жулус айладилар. Андин сўнг, Муовияи соннини дараклаб, тониб келдилар, ани ҳам ҳалок қилдилар. Анда мунофиқлар кайгуда булуб, мўминлар суюнуб, шодлиқда бўлдилар. Анда Шом ва Халаб ва Уқлонгача куб вилоятларни мусаххара қилиб, ул вилоятларни узларига тобеъ қилиб, ҳар ерда хазина ва дафина бўлса олиб, мусулмонларга инъом ва эҳсон қилиб, андин хаж зиёратига келдилар. Тамом беклар ва аркони давлатлар била ҳуррами шарифга яқин етиб, мақоми Зулхалифада аҳром боғладилар. Бир неча бек ва хонлар мақоми Елмламдин аҳром боғладилар. Бир неча бек ва хонлар мақоми Зот ғурфдин аҳром боғладилар. Анда Амир Соҳибқирон Каъбани ўргулуб, Ҳажар ал асводға юзларин суртуб, Байт ул аллони зиёрат қилиб, андин сўнг, Мадинаи мунаввареға бориб, расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам қабри муборакларин зиёрат қилиб, яратгонга куб шукру сано айтуб, куб инъом ва эҳсонлар қилдилар. Андин кейин, Соҳибқирон уламо ва фузалолар била Мовароуннахрга юзландилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚИЗ ШАҲРИҒА БОРИБ, АНДИН ҲАЗРАТ ОДАМ ОТАНИ ҚАБРЛАРИН ЗИЁРАТ ҚИЛҒОНЛАРИН БАЁНИ

Аммо Соҳибқирон афандим ўзбак сипоҳларин Мовароуннаҳрға юбориб, ўзлари ҳазрат Одам сафиолло қабрларин зиёрат қилмоқ ишқи кунгулларига тушуб, вузаро ва аҳли фузалоларни йиғуб, аларға кенгаш қилдилар. Аҳли ҳикматлар Соҳибқиронга арз қилиб, айдилар: «Эй Соҳибқирон Искандари соний, бу Сарандибни йули куб йироқ, куб хатарлик ерлари бордур, ажаб эмас, пири комил дуоси била ул ерга борсангиз». Анда Амир соати сукутга кетуб, бошларин кўтариб, Хисрав Деҳлавийни чорлаб, қошлариға келтуруб, бул сўзни ул кишиға айдилар. Хожа Хисрав айдилар: бу йул куб хатарлик йулдур, энди, сиз шайх Шукрнинг хонақоҳлариға бориб, тарки ҳайвонот қилиб, қирқ кун риёзат чекинг, қирқ биринчи куни бир маст қаландар қошингизға келур, ул куни ғусл қилиб, намози шукр ўқуб ултурунг. Андин ул қаландар олдиға бориб, салом бериб, таъзим ва тавозеъ била турғайсиз, ул «нима хожатинг бор» деса, бу сирни анга баён қилғайсиз. Анда ул қаландар куб ваҳшат била сиёсат қилғай. Ҳарчанд сиёсат қилғон бирла ихлосни ёндурманг. Ул куни кетиб, тонгласи яна келур. Ани этакини маҳкам ушлагайсиз. Етти кунгача ул қаландар қотидин ажралмағайсиз, албатта, бу ишни уҳдасидин ул киши чиқор. Андин ўзга уҳда қилолмас. Хожа Хисрав сўзларин англаб, андин Амир Соҳибқирон шайх Фарид Шукр Ганжнинг хонақоҳлариға бориб, қирқ кун Иноқ била чилла ултуруб эрдилар. Қирқ кундин сўнг бир қаландари жандапўш, масту беҳуш хонақоҳга келди. Анда Амир бирла Иноқ иковлари ул мазкур ҳовузға ғусл қилиб, андин қаландар қошиға келуб, мароқбада бўлдилар. Андин сўнг, Амир Соҳибқирон салом айлаб, арз қилдилар. Анда ул

Яна айтубдурким, эй ақл эгалари, бул ерга келсанглар, ҳушёр булгил, ибрат кузини очиб, одоб қадрин еткуруб, билгил, Одам сафий аслимиздурлар. Мисли инбуъ авлодлари наҳр эрур. Аммо, отадин угул ва қизга нима мерос булса, олур. Бизларга мерос улум гурур. Яна узга лавҳда ёзилмишким:

أَنَا أَبُو الْبَشَرِ خَلِيفَةُ اللّٰهِ نَزَلَ فِي شَانِي

қавли таоло:

إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً

яна олло таоло каломида дебдур:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ

тожин бошимга қуйди, яна ҳукм қилдики, қавли таоло:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ

فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ

андин сунг, саккиз учмоқдин уруи бериб, малукона хилъат бериб, турлу-турлу неъмат бериб айдиким:

فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ

яна барча илмни муяссар айлаб, дедиким, қавли, таоло:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

яна Одамга Ҳавони завжа айлаб, айдиким, қавли таоло:

قُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ

الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا

وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ

الظَّالِمِينَ

Оқибати Олам одам бирла Ҳонанаҳй этилгон нимарсадин еб, учмоғдин қувлануб, йиглаб, дедиларким:

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا

لَنَكُونَنَّ مِنَ الظَّالِمِينَ

Ахир, бу амрға маъмур бўлуб:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ

шарбатидин ичтук. Эй ўғлум, агар олами жаҳонға султон бўлсанг, охир туфроқ ора яксон бўлурсан, билғилки, барчаға бу ўлум ҳақдур:

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

Бир куи бўлур мўмин ва кофирға ҳукм андоғ бўлғайким:

يَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيَحْكُمُ مَا يُرِيدُ

Яна бир лавҳда ёзибдурким:

اَبْجَدْ أَيْ أَبِي وُجِدَ فِي الْمَعْصِيَةِ

яъни, Эй падар, мен Одам буд ёфта шуд, дар гуноҳ, яъни гуноҳи оз бу вужуд омад. Таржима: Одами Атомиздин масъият пайдо бўлди:

هَوَّزْ أَيْ اتَّبَعَ هَوَاهُ

яъни, пайрави кард Ҳавои нафсоний худро. Таржима: тобеъ бўлдилар Одам била Ҳаво нафсга жаннатдин чиқтилар:

خَطَى اَى حَطَّ ذَنْبَهُ بِالتَّوْبَةِ وَالاِسْتِغْفَارِ

яъни, гум карда шуд гуноҳи ӯ тавба кардан ва истиғфор. Таржимаси: йуқ булди Одамни ёзуқлари тавба қилмоқ била.

كَلَمَنْ اَىْ تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ فَتَابَ عَلَيْهِ بِالْقَبُولِ وَالرَّحْمَةِ

яъни, мунижот кард бакалима, пас, қабул шуд тавбаи ӯ. Таржимаси: Одам истиғфор айтиб, нола қилди, тангри қабул қилди.

سَعْفَصْ اَىْ ضَاقَ عَلَيْهِ الدُّنْيَا
فَاُفِيضَ عَلَيْهِ

яъни, танг шуд бар ӯ, пасрихта шуд бар ӯ. Таржимаси: дунё Одам Атога тор булди, тангри таоло, кенг қилди.

قَرَشَتْ اَىْ اَقَرَّ بِذَنْبِهِ فَشَرُفَ بِالْكَرَامَةِ

яъни, иқрор кард бегуноҳи хеш, пас бакорамат ёфт. Таржимаси: Одам ёзуқларига иқрор булдилар. Оллоҳ таоло беркитди.

ثَخَذْ اَىْ اَخَذَ مِنَ اللّٰهِ قُوَّةً

яъни гирифт Одам аз ҳақ таоло қувватро. Таржимаси: Одамга тангри таолодин қувват келди.

ضَظَغْ اَىْ سَدَّ عَنْهُ نَزْغَ الشَّيْطَانِ بِالْعَزِيمَتِ

яъни, банд шуд аз винзиъ шайтон бағримат калом, яъни ба калом ҳақ ва тавҳид. Таржимаси: Одам алайҳис салом шайтон алайҳа ал-лаъинга беҳбодарлиқ қилдилар, яъни, зӯр булдилар, яъни маъниси: Абжад бошлади, ҳаввоз қӯшулди, ҳуттий воқиф булди, каламан сӯзлади, сауфаст синолди, қарашат тартиб қилди. Саххоз сақлади. Зазағ тамом қилди, валлоҳи олам:

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ قَرَأَ الْأَبْجَدَ

عَصَمَهُ اللّٰهُ تَعَالَىٰ مِنْ تِسْعَةِ آفَاتٍ

الْوَبَاءُ وَالْبَرَصِ وَالْجُنُونِ وَاِحْرَاقِ الدَّارِ

وَالْحَيِّ وَالْعَتِيقِ وَالْجَدِيدِ وَالْجِنِّ وَ

الشَّيَاطِينِ

Яна ўзга лавҳда ёзилибдур, эй бу манзилга келгон азизим, Одам Атомиз қиссаларин эшитуб, ибрат олгил, деб, бу мазмунни ёзибдур.

Н а з м:

Бу қиссани англа, Эй келан ким,
Одамни яратмоқ ўлди тангрим,
Ҳақ амрила келди қабза руҳ,
Ер бағрини ёриб, этти мажруҳ.
Бир қабза туроб олиб, ўшал он
Одамни яратти, берди ҳақ жон.
Одам ёвуқига боран замони,
Сўл ёнидин айлади Ҳавони.
Учмоға кириб, бўлуб халифа,
Неъматларидин бериб, вазифа.
Буғдой емишни айлади манъ,
Ҳақ амриға бўлдилар иков қанъ.
Иблис чақируб товус, илонни,
Алдаб иковун, бўлуб ниҳони.
Иблисни кетурдилар жинона,
Бу ишға бўлуб алар баҳона.
Одамға келиб у макр қилди,
Ҳаво ани макриға йиқилди.
Одамни иков ҳам алдадилар,
Буғдойни Абул Башар едилар.
Одам таънидин тушурди хилъат,
Тушти бошиға кўр анча зиллат.
Одам бўлубон у дам яланғоч,
Жаннатни эли дер эрдилар, «қоч».
Йиғлаб югурди ҳар тарафға,
Жо(й) бермадилар ўшал шарифға.

حُطِّى اَىْ حُطَّ ذَنْبُهُ بِالتَّوْبَةِ وَالْاِسْتِغْفَارِ

яъни, гум карда шуд гунохи ў тавба кардан ва истигфор. Таржимаси: йўқ бўлди Одамни ёзуқлари тавба қилмоқ била.

كَلَمَنْ اَىْ تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ فَتَابَ عَلَيْهِ بِالْقَبُولِ وَالرَّحْمَةِ

яъни, муножот кард бакалима, пас, қабул шуд тавбаи ў. Таржимаси: Одам истиғфор айтиб, нола қилди, тангри қабул қилди.

سَعْفَصْ اَىْ ضَاقَ عَلَيْهِ الدُّنْيَا
فَاُفِيضَ عَلَيْهِ

яъни, танг шуд бар ў. пасрихта шуд бар ў. Таржимаси: дунё Одам Атога тор булди, тангри таоло, кенг қилди.

قَرَشَتْ اَىْ اَقَرَّ بِذَنْبِهِ فَشَرُفَ بِالْكَرَامَةِ

яъни, иқрор кард бегунохи хеш, пас бакорамат ёфт. Таржимаси Одам ёзуқларига иқрор булдилар, Оллох таоло беркитди.

ثَخَذْ اَىْ اَخَذَ مِنَ اللهِ قُوَّةً

яъни гирифт Одам аз ҳақ таоло қувватро. Таржимаси: Одамга тангри таолодин қувват келди.

ضَظَغْ اَىْ سَدَّ عَنْهُ نَزْعَ الشَّيْطَانِ بِالْعَزِيمَةِ

яъни, банд шуд аз винзиъ шайтон багримат калом, яъни ба калом ҳақ ва тавҳид. Таржимаси: Одам алайҳис салом шайтон алайҳа ал-лаънига беҳбодарлиқ қилдилар, яъни, зўр бўлдилар, яъни маъниси: Абжад бошлади, ҳаввоз қўшулди, ҳуттий воқиф бўлди, каламан сўзлади, сауфаст синолди, қарашат тартиб қилди. Саххоз сақлади. Зазаг тамом қилди, валлоҳи олам:

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ قَرَأَ الْأَبْجَدَ

عَصَمَهُ اللّٰهُ تَعَالَى مِنْ تِسْعَةِ آفَاتٍ

اَلْوَبَاءُ وَالْبَرَصُ وَالْجُنُونُ وَاِحْرَاقُ الدَّارِ

وَالْحُمَّى وَالْعَتِيقِ وَالْجَدِيدُ وَالْجِنُّ وَ

اَلشَّيَاطِينُ

Яна ўзга лавҳда ёзилибдур, эй бу манзилга келгон азизим, Одам Атомиз қиссаларин эшитуб, ибрат олгил, деб, бу мазмунни ёзибдур.

Н а з м:

Бу қиссани англа, Эй келан ким,
Одамни яратмоқ ўлди тангрим,
Ҳақ амрила келди қабза руҳ,
Ер бағрини ёриб, этти мажруҳ.
Бир қабза туроб олиб, ўшал он
Одамни яратти, берди ҳақ жон.
Одам ёвуқига боран замони,
Сўл ёнидин айлади Ҳавони.
Учмоға кириб, бўлуб халифа,
Неъматларидин бериб, вазифа.
Буғдой емишни айлади манъ,
Ҳақ амрига бўлдилар иков қанъ.
Иблис чақируб товус, илонни,
Алдаб иковун, бўлуб ниҳони.
Иблисни кетурдилар жинона,
Бу ишга бўлуб алар баҳона.
Одамға келиб у макр қилди,
Ҳаво ани макрига йиқилди.
Одамни иков ҳам алдадилар,
Буғдойни Абул Башар едилар.
Одам таънидин тушурди хилъат,
Тушти бошига кўр анча зиллат.
Одам бўлубон у дам яланғоч,
Жаннатни эли дер эрдилар, «қоч».
Йиғлаб югурди ҳар тарафга,
Жо(й) бермадилар ўшал шарифга.

Одам борур эрди ҳар шажарға,
Яфроғ талаб қилиб аларға.
Буғдой йиғочина борди Одам,
Яфроғингни менга бер ушбу дам.
Луч илмоғима бўлуб сабаб сан,
Исен денгизи ора қолиб ман.
Буғдой деди: кошки менда яфроғ,
Бўлса берурим сиза ушбу чоғ.
Андин борибон анор йиғочи,
Ҳолимға қилурму деб иложи.
Кўрдики нафис оғоч эрмиш,
Таъзим ила бошини эвирмиш.
Гуёки келиндек ўлдурубдур,
Зийнат берибон ўзига чун ҳур.
Йиғлаб деди Одам анга, яфроғ
Бермади жавоб анга ўшал чоғ.
Одамға хитоб келди ҳақдан,
Борма ани қошиға, эрур зан.
Одамға дам урмоқа уётти,
Олма йиғочина анда етти.
Олмани кўрар, юзи қизармиш,
Кўз қони била юзи бўёлмиш.
Мажруҳ кишидин давони сўрмай,
Нокни йиғочина борди ул хай.
Кўрди, бу йиғоч ўзила машғул,
Яфроғини анда сўрмади бул.
Шафтолуға борди андин ул бас,
Яфроғи ани ўзиға етмас.
Ғам юкиға қадду ҳам эгиб бош,
Ўз ҳолиға йиғлабон тўкар ёш.
Мундин на дебон кийум сўрарман,
Деб борди узум йиғоча ул тан.
Кўрди ани — турфа шевалиғдур,
Яфроғлу, бутоғлу мевалиғдур.
Яфроғлар ила кўб безанмиш,
Янгоқлар узра сочин таранмиш.
Аиш узра бўлуб ўзиға мағрур,
Одам яна андин ўлдилар дур.
Жийда йиғочина бордилар зор,
Топмади мурувват ул дилафгор.
Бодом сори борди андин ул то,
Мутриб каби ўлтурур бу барно.
Танбурини қўлларина олмиш,
Бармоқлари тирноқида чалмиш.
Яфроқ сўрамоқни кўрмади айб,
Бу мутриб эрур, нечук бўлур деб.
Анжир йиғочина борди йиғлаб,
Қаршу келиб Одамда деди ғаб.
Одам Атомизни билди ҳолин,
Раҳм айлаюб, берди мевасидин.

Одамни қилиб зиёфат анда.
Хизматлар этиб мисоли банда.
Ҳаво била Одама икки барг.
Келтурди одоб ила бўлуб арг.
Анжирдин улуб Абул Башар шод.
Ҳақ қилди ани каломида ёд.

...анжирни қилгон саховати ҳақ таолоға хуш келди.

Каломда:

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ

деб, аниң била анда ёд этти. Анда Амир Соҳибқирон Одам Атомиз алайҳис саловат ва ас-салом бу кайфиятда булуб, ер юзиға тушганларин ва ажойиб-ғаройиб сўзларни уқуб куруб, андоғ йиғладиларки, куз ёшлари қизил қонға угрулди. Одам Атони қабри муборакларига юз-кузларин суруб, хатми каломулло айлаб, зиёратни тамом қилиб, ҳазрат Одам руҳи шарифларидин мадад ва истинод тилаб, андин чиқиб, ул шакл била эшикға қуфл уруб, мазкур кулға бориб, шаклни анга солиб, Иноқ била Сарандиб тоғидин тушуб, ул қаландарни олдиға келиб, салом бериб, таъзим ила турдилар. Қаландар айди: «Эй Амир Темур, зиёратиң қабул бўлсун, энди иковиң иккала оёғимга минуб кузларингни юмунглар» деб. Анда яна иковлари кузларин юмуб, қаландарни оёғи узра ўлтурдилар. Лаҳзада ўз жойлариға келдилар. Амир Соҳибқирон қаландар отин ҳарчанг сурдилар, айтмадилар. «Хожа Хисрав Деҳлавийға мендин дуо еткургил», деб ғойиб бўлдилар. Амир неча уламо ва беклар била ўз шаҳарлари Самарқандға келиб, шон ва шавкат била тахт узра қарор олдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚУДДУС ШАРИФҒА БОРИБ, ШАЙХ ОЗОРИЙ КАРОМАТИ БИЛА ДАХМАИ АНБИЁИ АЛАЙҲИС САЛОМНИ ЗИЁРАТ ҚИЛИБ, АЛАРНИНГ РУҲИ НЎРФУТУҲЛАРИДИН НАЗАР ТОБҚОНЛАРИН БАЁНИ

Аммо кунлардан бир кун Амир Соҳибқирон аркони давлат била сайдгоҳға чиқиб, чўлға тушуб, кечи била хайма ва чодирларни тикиб, тонгласи куб қулон ва нахчирларни ов қилдилар. Анда Мирзо Шоҳрух тўраниң элчиси Амирға дуч келди. Амир элчидин номани куруб, узбак баҳодурларин олиб, Шоҳрух тўрани ахтариб желабердилар.

Аммо дерларким, Амир ушул вақтда Чиғатой ўзбакларин ҳар тарафға мухолифлар дафиға юборгон эрдилар. Рустам Туға ва Шамсиддин Аббосбек ва Ғиёсиддин Бектурхон денгиздин ўтган эрдилар. Шайх Темур баҳодур, Учқора баҳодур, Арғуншоҳ

Ҳиндустонда эрдилар. Амир Ёдгор Шоҳ, шайх Али Исмоил бар... буларни бошлиғи Мироншоҳ тўра эрди. Шом шарифни мусаххара қилиб, Мағриб диёриға борғон эрди. Шоҳрух тўра Ироқни мусаххара қилиб, йўл узра уттуз араби бадавийя қароқчилик қил... эрдилар. Бадавийларни улуғини тутуб, келтуруб, ўзлариға му... қилиб, аларни бўйниға хирож қўйдилар. Андин неча шаҳр... мусаххара қилиб, Байтул муқаддасни қамалға олдилар. Қуддусга Елдирим султон Боязид куёви Халил ота ҳоким эрди. Анда Халил ота бир нома битуб, ёйиға қўйуб, уқ била тўра аскариға қараб отти. Ани келтуруб, тўраға бердилар. Очиб кўрсалар, дебдур: «Эй муғул беклари, эртаға мени майдонимга ёлғуз-ёлғуз келинг, мен ҳам ёлғуз борурман». Ани жавобига тўра: «Эй жоним, мени кўнглимдаги сўзни дебсиз», деб нома битуб, уқ бирла Халил отани аркиға қараб оттилар.

Алқисса, номани кўруб, теваға минуб, келаберди. Ўшул замон Амир Соҳибқирон ўзбак беклари била Қуддусга яқин Шоҳрух тўра қўшуни узра етуб бордилар. Кўрсаларким, Халил ота майдон ичра ёлғуз турур. Амир нури айнлари била мулоқий бўғондин сўнг, форс Ақимни минуб Халил отани келиб, йўлин олдилар. Халил отанинг туғи майдон ичра турғузулғон эрди, келиб яловға юзин сурган, айди: «бу ялов расулилло яловларидур». Амир айди: «бу нечук расулилло яловлари бўлур?» Халил ота айди: «мени ота боболарим аламбардори расулиллодурлар». Амир Соҳибқирон, менга баъйат қилғил, дедилар. Халил ота қабул қилмади ва менга ушбу ялов нусрат бўлур, деди.

Алқисса, иковлари ҳарба солишуб, Амир қилич била ани бошиға яра солди. Ул тевани бошин қайтаруб шаҳр ичра кетти. Амир ўз кўнглида ушбу нусрат ялови менга қолди, деб вақти хуш бўлди. Дарҳол Қуддусдин ўшул тевани минуб бир араб чиқа келди. Кўрсалар, Халил ота сиҳҳат топиб келибдур. Амир сўради: «қандай соғалдинг?» Ул «ишинг нима» деб айтмади. Яна ҳамла қилишти-лар. Амир бошиға яра солди, форс Ақим ўйун солиб, майдондин чиқти. Ўзбаклардин гурив чиқиб, Шоҳрух тўра майдонға келиб халил ота қўлидин қиличини тортиб олиб, бошиға солиб эрди. дубулғадин ўтуб бўйнин кести, лекин бўғзи омон эрди. Яна тевасиға даб бериб, Қуддусға қараб кетти. Аммо бир қўли била бошин тута жўнади.

Аммо бу тарафда ҳам Амирни яралариға марҳам қўйуб, фақирларга садақа бериб, олло таолоға такъя қилиб турдилар. Ўзбаклар муқаррар қилдиларки, Халил ота ўлди, деб. Соатидин сўнг, Қуддус қапуси очилди, яна Халил ота саломат, қилич қўлида келур. Барча кўруб, таажжуб бармоқин тишлаб, қандай шифо топадур, деб ҳайрон эрдилар. Келиб, Шоҳрух бошиға бир солди. Дубулға тўра бошидин учуб кетти, яна уруб мажруҳ қилди. Ўзбакдин бир-бир баҳодур чиқиб, ҳарба қилишти. Буларни ўлдурди, баҳодурлардин ун бир кишини ўлдуруб, етти кишини ярадор қилди. Ўзи етти мартаба мажруҳ бўлуб, шаҳр ичра кириб, соғолиб чиқти. Кеч вақти бўлғоч, иккала тараф туғни олдилар. Халил ота Қуддус ичра кириб, қапуни маҳкам қилди. Амир

ўз кўнглида ўйлаб, айтар эрди: «сабаб недурки, бу киши шаҳр ичра бориб, соғалиб келур?» Замонидин сўнг, курсалар яна икки қулида икки ялов, майдонга келиб, яловларни ерга тикиб, муборз талаб қилди. Амир бовужуд мажруҳлиги била қўшунларини ўнг ва сўлин тартиб бериб туруб эрди. Султон Муҳаммад тўра келиб, йўлини олиб, қилич била солиб, Қуддус ҳокимини қули кесилиб шаҳрга қараб қочти. Яна соғалиб чиқиб, тўрага яра солди. Сўнгра Бойқаро баҳодур борди. Халил ота айди: Эй мўғул халқи, сизлар барчаларингизни қилич дамидин ўтказурман, мени мажруҳ қилиб, ўҳда қилолмассиз». Бойқаро айди: «сен соҳирмусан?» Ул айди: «ғалат дерсан, соҳир душмани худодур». Бойқаро баҳодур ҳоким оёғига яра солди. Яна шаҳрга бориб, соғалиб келди.

Алқисса, бу кайфиятда бўлуб қирқ кунгача Амир неча-неча жосусларни шаҳр ичра киргузуб, хабар олдурдилар, бу сирдин воқиф бўлолмадилар. Амир Иноқ вазирни чорлаб, айди: «мен Қуддус ичра киргайман, Қуддус ҳокими келса, Амир зафар талаб қилиб, уч кун аътикофга кирди, дегайсан, уч кундин сўнг чиқмасам, Султон Муҳаммад набирам ўрнумга ўлтурсун», деб видоъ қилиб кеттилар. Иноқ бу хабарни ҳеч кимга айтмади. Аммо, Амир соқолин бўяб, қора қилиб, қаландарона кийимлар кийиб, шаҳар ичра кириб, кўча ва ўрамларда сайр қилиб юруб, бир ерга келсалар, бир қари киши йиғлаб юрур. Амир сўрдилар: нега йиғларсан? Анда ул айди: ўғлимни илон чақиб эрди, табибга борсам, тарёк буюрди. Халил отага бориб эрдим, тарёк бермади, деб. Амир чўнтагидан тарёк олиб берди. Ул киши хурсанд бўлуб уйига ёнди. Амир Халил ота ўрдасига келиб андин Масжиди Ақсо зиёратига келдилар, кўрсаларким, эшиклари маҳкам. Амир одамлардин сўрди, айдилар: ҳеч ким Қуддус ҳокимидин қўрқиб бу қапуни очмас. Амир тахайюр бармоқин тишлаб, бу сирга таажжубда эрдилар. Бу тарафда Қуддус ҳокими чиқиб, ўзбак аскарига муқобил бўлди. Иноқ сафдин чиқиб Амир аътикофга ўлтурдилар, деб ўзи келди. Анда Халил ота анинг била ҳамла қилишти. Мажруҳ бўлуб, тевасин югуртуб, Масжиди Ақсога борди. Амир мунтазир эрдилар. Халил ота чўнтакидин очқуни олиб, қапуни очиб, масжид ичра кириб, дарҳол шифо топиб чиқти. Амир хоҳладики, бу сирдин сўргай. Икки киши бир-бири бирла сўзлашиб айтур: ҳар ким бу воқеани сўрса, албатта мўғул жосусидин бўлур. Амир завқ қилиб, сўрмади. Ўз кўнглида айди, «албатта, бу мени иқболимдур». Вақтики, Халил ота ўзбак аскарига муқобил бўлгоч, Амир орқасидин келиб, шавқун солиб, айдики, эй мўғул ўзбаклари, қочингиз Қуддус ҳокимидин. Иноқ Амир товушин билиб, яловларни йиғиштуруб олди. Халил ота ҳарчанд муборз талаб қилди, ҳеч киши майдонга келмади.

Саотидин сўнг Амир кўрсалар, барча қочиб келур, орқасидин Халил ота ҳам қочиб келур. Амир бир кишидин сўрди, бу нима тўфоланг? Ул айди: Қайсардин куёвига бир йўлбарс юборгилгон эрди, ул қафасдин чиқиб, барчани қувлаб келур. Амир дарҳол қассобни фичоғин олиб, йўлбарсни икки бўлуб ташлади. Халил ота муни кўруб, Амирни чорлаб, ўрдасига олиб борди. Амир андин юқори чиқиб ўлтурдилар. Ҳоким айди: «нечук мендин юқори

ултурдунг?» Амир айди: «авлоди саййид булурман». Халил ота Амир салобатидин хеч нима демади. Соатидин сунг «пуш — пуш» деган шавкун келаберди. Сурсалар, Амир Темурдин элчи келур, дедилар. Амир Инокга деб эрди: «хар вакт мен шахр ичра кирсам углингни элчи килиб юборгил». Курсалар, Инокни угли Хуморий келур, кулида килич, боши яланг, буйнида кафан, икки кули боглик, белида тошдин камар, бир парча темур куйнида, лекин мактубномаси йук, Халил ота кошига келди. Хоким айди: «номанг булса, курсатгил». Элчи айди: бегимиз хар нимани буюрубдур, анинг амри била келибдурман, узга иложим йук». Халил ота аркони давлат била бу ишорат фахмига ожиз булдилар. Амир айдилар: агар ижозат булса, Амир Темурни бу муаммосин мен десам булурму? Хоким айди: дегил. Амир айди: яъни Амир Темур бу ишни сизларга андоза килиб юборибдур: мени синохларим ва баходурларимга тирикликдин улмак ортук курунур, бу тарика узларин улумга тайёр килибдурлар.

Сен акида килмагилки, Амир Темур синохларин улдурурман деб аларни кочмогида хам бир сирри бор. Хоким буюрдики, элчини кулин ештилар. Дархол Хуморий куйнидин темурни олиб, соати куёшга куйди, андин тошни темурга урди, жонгиллаб товуши чикти. Хоким айди: мунда нима маъни бор? Амир айдилар: яъни, Амир Темур айтурким, агар сен куёш булсанг, мен темур, куёш таъсири темурга булурму? Тошни темурга урди, яъни, темурга узингни урма, ани амрига буйун куй.

Андин сунг, Халил ота элчига малукона кийумлар берди. Хуморий Амирга караб, бу сирдин вокиф булолмай, шахрдин чикиб, отасин кошига келди. Бу муаммони хеч киши очолмади, лекин бир каландар, сурати Амир Сохибкиронга ухшаш, ул очти дегач, Инок айди: «одам одамга куб ерда ухшай берур».

Аммо Халил ота Амирга айди: мендин нима талаб килурсан, дегил. Амир бир ох тортти айди: «Эй бегим мени талабимга етказурсизму, йук?» Яна хоким айди: «нима талабинг булса, айгил, иншооллох; муродингга етгайсан». Сохибкирон айди: мен каминани бир кул бирла бир оёгим чулокдур, нима буладурки, сиз била Масжиди Аксога бориб, сиз каби мен хам шифо топсам. Хаким хайрон булди, соати тафаккурга кетуб, бошин кутариб, куб таъкид била сузлаб, айди: «агар ул ерга борсанг, хар нима курсанг, зинхор кишига айтмагил» деб очкуни чунтакидин олиб, Амир кулига берди. Амир харна деса кабул килиб Масжиди Аксога бориб, капусин очиб кирдилар. Курсалар, санг муаллак, ёнида бир киши сочлари фатила-фатила тоат килиб, риёзат чекиб ултурубдур, асари каромат ани манглайидин хувайдодур. Амир билдики, Халил отани яраси бу кишини нафаси мубораки била соголур. Амир Сохибкирон ул зохидга мутаваажжих булуб, бу байтни укудилар:

Р у б о и й:

Эй азизим, менга айлангиз назар,
Осийман, оламда юргон дарбадар.

Беодоб, густоҳлиқдин ушбу кун
Ўл-улимға айтадурман: алҳазар.

Зоҳид Амирни жавобига айди.

Р у б о и й:

Муътакаф бўлдим Масжиди Ақсоға.
Маҳрам улдум мен жойи аълоға.
Зарра-зарра эътибор топиб.
Мис вужудим уланди тиллоға.

Амир келиб, рўбарў бўлдилар. Кўрсаларким, шайх Озарий эрур. Вокеаси андоғ эрдики, Соҳибқирон барғоҳида бир шоир шайхға мухолиф бўлуб эрди. Ани иши шайхға ёмон тегуб, андин ҳажға бориб, неча замон анда риёзат чекиб, валоят ҳосил қилиб, андин Масжиди Ақсоға бориб, муътакаф бўлуб, «Жавоҳир ал-асрор» китобин анда тасниф қилиб эрдилар. Хабар бўлдики, Амир Темур аскари келди, деб. Ул замонда Халил ота шайхға мурид муътақид бўлуб эрди. Шайх валоятларин Амир Темурға билдурмоқ учун айдилар: «Борғил, Амир Темур оқсоқға ани сипоҳларин шикаст бергил, агар мажруҳ бўлсанг, мени қошимға кел, мени кароматимни кўргил», деб эрдилар. Ҳар ери яраланса дарҳол келиб, бу кишини дуолари бирла шифо топар эрди.

Амир туруб, шайх оёғига йиқилуб, кўб узрлар айтиб йиғладилар, ҳарна беодоблиғ бўлса, кечурғайсиз, деб. Андин сўнг, Шайх Халил отани чақиртиб айдилар: бу кишини олло таоло азиз қилибдур, тез бўл, мунга итоат қилғил. Ул шайхни насиҳати била Соҳибқиронға тобеъ бўлди. Сўнгра шайх Амирға айдилар: агар хоҳласанг, дуо қилурман, оёғ ва қўлунг сиҳҳат топғай. Амир айди: «Ушбу оқсоқлигим кўнгли шикасталигимга далолат қилур, яна ҳеч ким мени манзур қилмас, ушбу ҳол била олло таоло мени аламға мансур ва музаффар қилибдур», деб қабул қилмадилар.

Алқисса, Қуддус шариф тобеъ бўлуб, Амир узбак сипоҳларин барқарор қилиб қайтиб шайх Озарий хизматига келиб, дахмаи анбиёи саловатулло алайҳиммонинг зиёратин орзу қилдилар. Дерларким, тонгла маҳшар куни қиёмат ул ердин қўзғолур. Аммо ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон Искандари соний авлиёи оллонинг қабри шарифларин тавоф қилиб, шайх Озарий каромати била анбиёлар қабри муборакларин зиёрат қилмоқ бўлдилар. Анда Амир қошига бир оқсоқол, нуроний киши ҳозир бўлуб, айдилар. «Бу қавмни улуғи кимдур?» Барчалари Соҳибқиронни ишорат қилдилар. Ул кишига ота-бобосидан дахмаи анбиёнинг калидлари қолгон эрди. Ул киши айди: тонгла бир одам бу ерга келур деб, руъё ичра расули акром саллоллоҳу алайҳи васаллам менга башорат бердилар. Яна менга айдилар, тонгла дахмани қапусин очғил, ул умматим анбиё жамолларин кўруб, мушарраф бўлсун.

Алқисса, Соҳибқирон аввал равзаи мутаххараи ҳазрат Нух алайҳис саломға кирдилар. Сағонага дохил бўлуб, қибла

тарафдин бел била андак туфроқ олдилар. Анда бир қуфллик эшик маълум бўлди. Ани очқуси Абдулло отлиқ кишида эрди. Андин сўнг, мушк ила ифор иси келди. Анга уч киши кирдилар. Шайх Озарий ва Амир Соҳибқирон ва Иноқ вазир кўрсалар тошдин тахт узра бир киши ухлаб ётгандек, узун ётур, ёшил шолдин узун тутуклук. Очиб қарасалар, бир киши юзлари очуроқ, қош ва соқоллари қора, икки қўллари кўксиларида, бир лавҳ бошларида турур. Анга хати арабий ёзилгон. Ани шайх Озарий ўқуб, тафсир қилдилар, шул мазмундаким:

Эй Муҳаммад уммати, бу сўзни жонимиз била қабул қилдукким:

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنذِرْ قَوْمَكَ
مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Хуш қулоғи била эшиттук, бу ҳидоёт маъмур бўлуб, калимаи «Ло илоҳа иллаллоҳу»ни халқға айтдук. Ул қавми бебоклар бизларға кўб иззаларни берди:

إِنَّهُمْ كَانُوا أَظْلَمَ وَأَطْغَىٰ

Бу жолимға шаҳиддур. Андин қўлимни дуоға кўтариб, юзимни меҳробға ўгуруб, муножот айладим:

اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Алар тош била мени мажруҳ қилсалар ҳазрат Жалол ул ҳидоят карам баҳридин менга шифо бағишлар эрди. Жаноб парвардигоримға арзимни еткурдим:

رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ
يَزِدْهُمْ إِلَّا فِرَارًا

Ваҳий раббоний ва фармони субҳоний бўлдики, Эй Нух, мен қалами тақдир билан лавҳи тасвирда рақами имонни бу кўнгли қораларни отиға ёзгоним йўқ. Андин сўнг бу хабар содиқға фош бўлуб, дуо тийиғин кўнгулдин чиқариб айдим:

رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا

Дуо уки нишонага етиб, ачалға ғазаб ворд булиб, бизларга кема сабаб булди, хитоб булдики, кема ясоғил деб. Қавли таоло:

андин сунг, олам ғарқаби гирдоб булуб, халок булдилар. Ҳазрат воҳид ул қаххордин хитоб келдики:

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا

لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ

Андин хитоб-итоб омизни эшитуб, навҳа қилуб, йигладимким, Нух деб лақаб қуйулдум. Ва ушбуни дедим.

Н а з м:

Кузинг ибрат ила очиб, бизни кур,
Ҳамма иллатинга шифои берур.
Оё, оқил эгаси ва покиза дин,
Назар айла ибрат ила ушбу ҳин.
Топар жону кунглунг бу ердин ҳузур,
Кўрарсан, бу дахма бори нур эрур.
Ки мен Нуҳ эрурман, расули халил,
Бу ерга келиб сен муни англағил.
Назар қил мени сийнаи ришима,
Яна йиглагон бу кузи ёшима.
Ғарибона ҳар су, назар қил бу чоғ,
Жаҳони ишидин бўлуб барча доғ.
Ўлим шарбатидин ичиб булди маст,
Ажал илки еткач, буюк булди паст.
Бори маст, мийнои базм, шаҳвад,
Бори Маҳфилорои боғи вужуд.
Бори андалиби риёз обод,
Бори гулбини гулистони аҳад.
Бори ҳамдам Жаброил ойин,
Бори ҳам сухангуй руҳи илоҳин.
Бори руҳи Қуддус эди, ҳамнафас,
Лаҳад ичра булди чу мурғи қафас.
Ажал илкидиндур булуб туда хок,
Етибмиз бу ерда булуб сийна чок.
Қаерда ғариблар эса, қил ризо,
Ки сандин ризодур бори анбиё.

Аммо, Амир Соҳибқирон кўб нола қилиб, йиғлаб, ўзга дахмаға кирдилар. Кўрсалар, бир зоти бобаракот ёғларин туфроқ уара қуйгон, кафан белларида уролгон, араб шакл, бошларида ёзилмиш ким:

هذا تربت هود علیه السلام

Яна дебдурлар: Эй даҳмаға келгон Муҳаммад умматлари, оллоҳ таоло менга саккиз шамол ато қилгон эрди, тўрти раҳмат ели ва тўрти азоб ели эрди. Оё, бу равзоға келгон азизим, ибрат кўзин очиб, билгилки, охир бу дунёи ниҳол умрингни елга берур. Кўргил, оламда на анбиё ва на авлиё қолсуи, деб бу мазмунни дебдурлар.

Н а з м:

Ки мен Ҳуд эрурман, худоға расул.
Эшит, ақл эгаси, сўзум, қил қабул.
Бафармони ул қолдир зул-жалол,
Очиб даъвата мен лисони мақол.
Тилим олмади ҳеч у гумроҳлар,
Сўзим кўнгли тошларга қилмаи асар.
Қилиб халқа даъватки тўқсон йил,
Залолат ора қилди яксон йил.
Очилди чу дарҳи нори жаҳанним.
Чиқорилди оламға боди ақим.
Жаҳонни хароб этти тўфон сени.
Ўшал қавми Нуҳдек тўфон сели.
Оё, ушбу ерға келан одами,
Вафосиз жаҳонни тўладур ғами.
Кўруб, ибрат олғил бу равзат ора,
Ўлум илкидин барча бағри яра.
Самуми ажалдин жаҳондур хароб,
Ўлум ўтидин барча бағри кабоб.
Йўқ эрмиш омонлиғ, бўлурсан фано,
Будур пандим, англа, сенга ва-д дуо.

Яна андин Соҳибқирон тазарруъ била йиғлаб, ўзга даҳмаға кирдилар. Анда айтибдур:

هذا تربت خلیل الرحمن

яъни, дўсти субҳондур. Ул ерга қарасалар, Сож йиғочидин тобут, очиб кўрдилар, ул зоти боборакот соқоллари оқ, қабрлари узра давомиъ нур барқ уруб турур. Ҳазрат жалол хидоят дебдурким, бу нурни асло норга оғишта қилмағайман. Ул зотнинг икки қўллари кўкси узра қўйилғон, икки муборак лаблари табассумда эрди, юзларин гулзори гулдек очилғон, бошларида тошдин лавҳ ёзилғонким.

Назм:

Мени билгил, Халилулло эрурман,
Худони сунъидин огоҳ эрурман.
Эшитгил, эй азизим, қилмагил ҳазм,
Расул айлаб мени қилди ул ва-л аъзим.
Мени вақтимда машҳур эрди Намруд,
Менга душман эди ул габри мардуд.
Мениким анда солмоққа оловға,
Уруб йўлдин, кириб шайтон жиловға.
Чу қилди мунҳаййиқни анда тайёр,
Мени ташладилар кўб аҳли фужжор.
Мен ўтқа отибон аҳли Намруд,
Ўшул ўтни гулистон этти Маъбуд.
Ерим пеша чиқиб дўзахдин ул он,
Анингдек душманни қилди яксон.
Яна менга худойим қилди фармон,
Бу ўғлинг Исмоилни айла қурбон.
Дедим, ўғлумға мен: «Эй нуридида,
Менга фармон эрур ҳақдин расида.
Керак қилсам сени тангримға қурбон,
Нима дерсан, чиқар сендин азиз жон?»
Деди ўғлум: «Агар амр этса субҳон,
Фидо бўлсун йўлида минг азиз жон».
Бўйн қўйдум тутуб мен амри ҳақни,
Чу ўғлум ҳалқумиға қўйдум фичоқни.
Мени бу ҳимматимға анда жаббор
Юборди Жаброилдин ҳадя қўчқор.

Андин Соҳибқирон кўб ибратномаларни кўруб, ўзга дахмаға кирдилар. Кўрсалар, анда дебдур:

آید تربت اسماعیل علیه السلام

Тобут ичра кўрсалар, қулоқлари катта, кўзлари юмиқ, тишлари бир-бирига ёпушган, яна қиррабурун эрдилар. Ҳануз ул кофияа солорнинг юзлари гулзорида соқолларин сунбули муаттар эрди, гус соч ва соқолларин иси мушки анбар эди. Икки қўллари қовуштурулғон, ғунча каби лаблари табассумда эрди. Лавҳ узра хатин

беркинар эрди. Қошларидин ҳилол бели эгилар эрди. Оғизларидин гунчалар қонга тулар эрди. Юзларин холидин лолалар бағри куяр эрди ва неча Зулайҳо сифатлар ани ишқида жондин туёр эрди.

Соҳибқирон кўруб ва таҳайюр дарёсига ғарқ бўлуб, таажжуб бармокин тишлади ажабо бу олам султони қандай зоти шариф деб. Бошларида биллурдин лавҳ кўрдилар, анга ёзилибдур:

هذا تربت یوسف علیه الصلاة والسلام

Эй азизим, мендурман, Ёқуб пайғамбар сулби саҳобидин Роҳилани садафи раҳмига катраи томуб андин бозори жаҳонга келиб, дурри нурбаҳо бўлуб, бу ҳусну жамолга кузгуда назар қилиб, юзимни ой ва гунашдин нуктаи холларимни кавокиби саиерадин баландроқ кўруб, узимга фахр қилиб эрдим, бу ишим тангри иззи жалли даргоҳига хуш келмай, ул сабабдин оғаларим мени етти пулга тажжорга соттилар. Эй ақл эгалари, бу сузни англагилким.

Н а з м:

Эшитгил, эй азизим, айлай оғоз,
Манам кургон жафолардин дейин боз.
Оғаларим мени элтиб, солиб чоҳ,
Келубон карвони анда ногоҳ.
Чиқориб олдилар ул дам қудуқдан,
Мени курдилар анда бир неча тан.
Оғаларим бўлуб ул ерда ҳозир,
Сотиб Маликға ул жамъи акобир.
Мени келтурди Мисриға ул Молик.
Манам қул бўлмоққа бердим ризолик,
Яна Молик Азизи Мисра сотти,
Зулайҳо курдиким, ақлин йуқотти.
Қилуб кайд ул мени зиндонға солди,
Зулайҳо бу иша охир уёлди.
Чиқиб зиндони меҳнатдин қутулдим,
Бил охир, тахт узра султон бўлдим.

Алқисса, Амир йиғлай йиғлай бу даҳмадин яна узга даҳмага кирдилар. Курсаларким, шамшод тобут ичра бир киши ухлаган каби ётур. Лавҳ узра ёзилмишким:

هذا تربت داود علیه السلام

Эй Муҳаммад уммати, билгилким, бу рубъи маъмури қасри, мени отимга ёзилгондур, мени шаънимга келибдурким:

قوله تعالى يا داود انا جعلناك خليفة في الارض

Бустон тийнатимни файзи баҳори нубувватдин мунаввар қилибдур ва райҳон чаманимни анфоси номуси акбар бирла муаттар қилгондур. Ашжори мамлакатим ваҳйии раббоний бирла илҳоми субҳоний бирла чечаклар очилиб, емишлар бўлгондур. Кўнглум сандуқи ҳикмати инжу ва луълулар ила тулгондур, эй аржумандим мени нағмамни садосини қушлар эшитса ҳаводин тушар эрди, денгизлар эшитса тошар эрди. Ҳар нима ва ҳар кима таъсир этиб, жон қулоғига етар эрди. Масти лоақл булуб уздин кетар эрди. Аҳли ишқга шавқу завқ ҳосил бўлуб, файзи футуҳ топар эрди. Яна бу ғазал ёзилмиш.

Н а з м:

Манам нағмапардоз қонуни завқ,
Манам махфилорои ноқуси шавқ.
Менга берди олло тула ишқини,
Яна кўнглим ичра тула шавқини.
Бериб нашаъ майидинки рўз аласт,
Топуб зарра завқи булиб мен чу маст.
Мени тушима тоғу тош барчаси,
Қулуб нолау зор гирён бисе.
Малаклар фалакда эшитса агар,
Ўзин ерга ташлаб қилиб гирёлар.
Денгизда эшитса наҳанглар товуш,
Чиқиб сув юзига кетиб ақлу ҳуш.
Вуҳушу туюрлар эшитиб бари,
Юролмас, учмоққа бўлмас пари.
Эшитса унимни замину замон,
Бари маст ўлурлар макину макон.
«Забур»ни ато қилди тангрим манга,
Азизим эшит, сўзни дедим санга.
Ажал нағмаи маркабини соз этиб,
Танамдин руҳим кетти парвоз этиб.
Қани нағма бирла садоу наво,
Будур кори дунё ва-д дуо.

Амир бу сузларга масту мустағриқ булуб йиғлаб, яна ўзга даҳмага кирдилар. Бир зоти шарифни кўрдиларким, кийумлари гиламдин, муборак қулларида асо, бошлари узра такя, асари шиддат, салобат манглайи муборакларидин ҳувайдо бўлубдур. Олдинда лавҳ узра ёзилмишким:

هذا تربت موسى الكليم الله عليه السلام

«Эй Муҳаммад алайҳи саловат вассаломни умматлари, мендурман ҳарими жаборутда ва бисоти мулукотда Тури Сино узра таманнои калом, саодат фаржом ўлуб, Калимуллоҳ отим бирла сарафроз бўлдим. Андин кейин:

رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ

деб орзу қилиб, Жалол ҳидоятға арзимни еткурдим: зажр била ҳо-ю ҳавасни гарданиға андоғ урдиким, ғубори ҳижоб кўнглимдин кўтарилди. Минг-минг Тури Синоу Мусо назаримга келдиким, ваҳдат хуми олинда соқийи боқий қўлиндин таманнои ривоят қилурлар. Хитоби мустатоб рабб ул арбоб менга тўкулдиким, эй Мусо, жамоли бокамолимни ўшул матлубға кўрсатурманким, барчанинг хеши улдур. Бу ишорат бирла нақди жонимни жононимға бағишладим. Қабз ул арвоҳ илкини жонимга урди. Тойири руҳ жасад қафасидин тайрон қилди.

Н а з м:

Манам Мусо, эрур ҳақнинг калими,
Тур узра топуб раҳмат шамими.
Тажаллини кўруб эмин шажарда,
Тегиб ишқ ўти таъсири жигарда.
Таманно ҳақға қилдим рабби арни,
Эшиттим лан таронидин хабарни.
У дам Тур узра тушти ламъаи нур,
Бўлубон пора-пора анда ул Тур,
Ўланди тошларким тўтиёға,
Тутундек учтилар сўйи самоға.
Яди байзо менга берди асойи,
Гоҳи кўприк бўлуб, гоҳ аждаҳойи.
Мени ғолиб қилиб фиръавниларға,
Ўшул динсиз, ушул беавниларға.
Биза йўл бердиким, онларни ваҳҳоб,
Ишорат Нилиға қилди, бўлди ғарқоб.
Эшит, эй ақл эгаси, аржумандим,
Будур ибрат сенга, олғил бу пандим.

Яна Амир шавқ завқ била узга даҳмаға кирдилар. Бир зотни кўрдиларким бўйлари узун, соқоллари сийрак, қошларини учида холлари бор, бошлари тарафда лавҳ ёзилмишким:

Эй азизим, мендурман, балиқ қорнида қирқ кун «ло илоҳа анута субҳонака инна кунту минал золимина»[1] зикрини ёд қилғон, тангри таоло зикри била балиғ кўксини обод қилғон.

---

[1] *Оллоҳ сен бирсан ва поксан, мен ўзимга золимман.*

Н а з м:

Эй ақл эгаси, покиза дин,
Мен Юнус эрурман англа бу ҳин.
Ютти мениким наҳангги даре,
Қирқ кунча суй ичра айладим жо.
Сажда узра бош қуйдим анда,
Зикрини дедимки, жон баданда.
Балиқ қилолмади мени ҳазм,
Боз ушбу жаҳонға айладим азм.
Андин яна бу наҳанг туфроқ
Ютти, ҳаракатда йўқ менга чоқ.
Эй ақл эгаси, ботамизим,
Алданма жаҳонға, эй азизим.
Одоб ила бўл жаҳонда, эй ким,
Одоблу кишини суйди тангрим.

Андин яна узга даҳмаға кирдилар. Анда бир йигитни кўрдиларким, соқолу мўйи лаблари эмди майса булуб, юзлари гул зорида хатти райҳон каби муаттардур. Кўзларининг инбуъидин ёши дурри маржон каби юзларини сафҳасиға тизилмишмиш. Бошлари узра ёзилмишким:

هذا تربت يحيى ابن ذكريا عليهما السلام

Эй ақл эгалари, мендурман, тангри иззу жалдин қўрқиб, доимо кўзларим ёши жорий эрди, кеча-кундуз тинмай тоғларга чиқиб, тошларға бошим қуйуб, йиғлар эрдим.

خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ

Тонгла маҳшари акбарда булғон хитоблар ёдимга тушса, мени тоб-тоқатим қолмағай. Вой, бир мушт туфроқни ҳоли на булғай, деб йиглаюрман. Эй азизим, бу ғазални эшитгил.

Н а з м:

Оё ақл эгаси, сузим эшит,
Тавозеъда Яҳъё эрурман йигит.
Қиёматни хавфида тарсандаман,
Нечук хавфин айтмай, басе, бандаман.
Жазо куни йиғилса ҳамма ҳашр аро,
Бори ўз гуноҳи-ла мотамсаро.
Неча саф бўлуб турсалар ҳар сари,
Келуб нома анда саросар бари.
Биров ўнг тарафдин, биров сул тараф,

Сунгидур ғазабдин унгидур шараф.
Биров жаннатидур, биров дўзахий,
Каломида берди хабар, эй оҳий,
Илоҳо, ўзинг сақла ислом элин,
Баҳаққи набилар ҳамма мурсалин.

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон барча анбиёларни раваи мутаҳҳараларини зиёрат қилғондин кейин, аларни руҳи пурфутуҳларига ош ва таъом қилиб, хатми Калом шариф қилдуруб савобини оналариға бағишладилар, валлоҳи олам, биссавоб.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНҒА РУМ ПОДШОҲИДИН ТОБУТИ САКИНА БИРЛА НОМА КЕЛҒОНИ, АНИ ОЧИБ, КЎБ ҲИКМАТНИ КЎРГОНЛАРИНИ БАЁНИ

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким. Миср шаҳрини ўзлариға тобеъ қилиб, айшу камронлиғда эрдилар. Ўшал вақт Олатоғ йўлинда қанча Амирни аскарларидин қоровул бор эрди. Аларни кўзиға узоғдин аскар муъайяна бўлди. Қоровуллардин бири келиб, Иноқ вазирға хабар бердилар. Иноқ сўрди: тахминан қўшунни адади қанча келур? Қоровуллар айди: беш юзга яқин келур. Андин кейин Иноқ айди: сабр қилинглар, мабодо, элчи бўлмасун деб. Ўзи Амир Соҳибқиронни қошлариға борди. Ўшул вақтда Амир Соҳибқиронни тахтлари Нил денгизини ёқасида эрди. Минг таноб ерни ўраб, чодир хаймаларни қуруб, яшил ва сариғ чодирлар барчаси атлас, кимхофдин эрди. Тахтни атрофида олтун панжара, анинг атрофида кумуш панжара, кумуш панжара ичра Мироншоҳ тўра ва Мирзо Шоҳруҳ тўра ва Мирзо Умаршайх тўра ва Султон Муҳаммад тўра барча тўразодалар турар эрди. Анинг атрофида етти юз хўжасаролар бор эрди. Аларни улуғи Ҳинд хожа эрди. Иноқтоз айёр келиб, Ҳинд хожаға айди, андин кейин Ҳинд хожа олтун панжараға келиб, Амирга айди: Иноқтоз хизмат бўсағангизға келибдур, жанобингизға арзи бор эмиш. Амир буюрдилар: келсун деб. Андин кейин Иноқтоз Амирни қошиға келди. Иноқтоз тиз букиб, арз қилиб, айди: «Эй Амир афандим. Олатоғ узра қоровулларингизға чўлистон тарафдин андак ёвдин асар бўлубдур». Бу сўзни Амир Иноқтоз кал, қиморбоз айёрдин эшитиб, дарҳол мирзо Шоҳруҳ тўраға буюрдилар. Филҳол, тўра ғайрат отиға ёниб, барлос бекларини олиб, отға миниб, икки минг аскарни жамъ қилиб, эллик баҳодур йигитни ўзиға йўлдош қилиб, қўшундин илгари бордилар. Тўра ёвға яқин бориб, қўшунларини жамъ қилиб, карнай, барабан чолдурди. Аскарлар денгиз каби мавж урар эрдилар. Ногоҳ, кўрсалар, бир йигитчаи нозанинким, қошлари мисоли ҳилол, тобон, бўйлари мисоли ниҳоли ларзон, кўзлари чўлфондек, лаблари ақиқ маржондек, тишлари дур, баданлари кумуш каби барқ урар эрди. Остида бўз оти, қора кўз, бошида тож, бўйнида ридои Қуръон, ҳамойил қилич белида.

тасбеҳ қўлида, табассум бирла оғзини очиб, гўё оғзидин шакар сочиб, турага турк тилида сўзладиким, мен сизларга Қайсардин элчи бўлуб келдим, мубориз эмасманким, жангу жадалға келгон.

Тўра билдиким, асари асолат ва нажобат ани юзи ва назаридин ҳувайдо бўлуб турур. Тўра сўрди: «отинг нима, ким эрурсан?» — деб. Ул йигит айди: Эй мўғулларни бекбачаси, мени сўрсанг, Елдирим султон Боязидни ўғли бўлурман, отим султон Шабли, отам мени неча савғот ва туҳфалар бирла Амир Темурга элчи қилиб юборди. Султон Боязид айтадурларким, ўзгани элчи қилиб юбормадим, бориб билгилким, мўғул хонини мақсуди нима эрур?

Мирзо Шоҳруҳ тўра элчининг жулус айвонлигин, аҳвол кайвонлигин билиб, филғол, отдин тушуб, қайсарзода бирла қучоғлашиб куруштилар ва навозишлар қилдилар. Тўра айди: «мен сизларни ёв хаёл қилдум», деб узр айтти. Шул замон Амирга, қайсарзода келубдур, деб хабар бердилар. Андин кейин умаролар қайсарзодани элчихонаға келтурдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон ҳар кун турлик-турлик таъомлар бирла элчиларни зиёфат қилдилар. Андин кейин султон Шабли Амир Соҳибқиронға кўринушни ҳаракатини қилди. Амир кўринушни бир йилга қўйдилар. Охир, Шоҳруҳ тўрани воситаси бирла олти ойга келтурдилар. Аммо, кўклам вақтида рабби ул аввалнинг ўн бешинчисида саврнинг саккизинчисида чаҳоршанба куни эрдиким, давлати Чингизхондин қолгон тўқуз юз сируғни келтуруб, зеб-зийнатлар бериб, либос палослар солиб, жамъи ўзбак беклари, ҳар қайсилари ўз урунларида қарор олдилар. Икки тарафда ясовул, баковуллар ва нақиблар ва амалдор, уламо ва фузуло ва ҳукамолардин эрди. Юқори-қуйи барчалари тартиб бирла ўлтурдилар. Андин кейин султон Шабли яшил тўн кийиб, бўйнида ридо, қўйнида каломуллоҳ, қўлида тасбеҳ, неча-неча совғалар ва қанча тўфичоқ отлар ва қанча шунқор бирла ва қанча теваларда матоъи нафоис бирла келтуруб Амирга кўринуш қилмоқ учун яна бир сандуқ келтурубдурким, тобутга ўхшаш, узунлиги беш газ, энлиги бир газ. Ани умаро ва беклар ўртасига давлатхонага қўйди. Ул мавзеъида йигирма танобга яқин жойни икки тарафига яшил зумурад чодирдин қанот қуруб қўйдилар. Соати(дин) кейин, «пўшт-пўшт» овози келаберди. Курсалар, ғуломбачалар хўжа саролар тўп-тўп, қилич белларида, тафонгча қўлларида барчалари таъзим ила келиб турдилар.

Андин кейин асъаса, дабдаба ва шон-шавкат бирла Амир Соҳибқирон келиб, давлати тахт узра қарор олдилар. Андин кейин ясовуллар султон Шаблига қараб ишорат қилдилар. Султон Шабли, филҳол, тортуқларни ва туҳфаларни Амир Соҳибқиронни қошларидин ўтқузди. Андин кейин овози баланд бирла айди: «Эй ўзбакларни хони, вэй мўғулларни ҳоқони, хизмати шарифингизга бу туҳфаларни Қайсари Рум юборди». Андин кейин барчалари сандуқни кўруб, айдилар, бу сандуқни ичида жавоҳир ва гавҳар бордур, деб гумон қилдилар. Андин кейин султон Шабли номани келтуруб, тиз букиб, Амирни қўлларига одоб тариқи бирла берди. Яна туруб, ўз жойига ўлтурди. Амир сўрди: «Эй Қайсар бача, бизни

қардошимиз Елдирим султон Боязид қандай ва нечукдур?» Яна ўрнидин туруб султон Шабли қўлини алиф-лом қилиб айди: «Қайсари Рум сизни субҳи шом, балки ал-ад-давом давлати дуоларингизга муқаййиддур», деб одоб бирла ўз жойига ўлтурди. Андоғ(ки) Шараф Яздий устозимиз анинг гўзаллигига ва одобига бу мазмунда ғазал айдиларким.

Н а з м:

Базм аро гулранг қадаҳ даврида лаъли ноби вор,
Зулфини ҳар ҳалқасида неча печу тоби вор.
Ишқ ҳажрида кўнгил моҳиятин сайд' этгали,
Юзда мушкин сунбулини неча юз қуллоби вор.
Қоши ё сочлари каманди бирла кирпик ўқидин,
Бенаво ошиқларин ўлдургали асбоби вор.
Чангдек ошиқлари афғон қилурму кечалар,
Риштаи жон бирла то бу созни мизроби вор.
Эйки кўрсатмиш мунажжимдек кавокиб ҳайъатин,
Тирдин енгоқ узра мирот устурлоби вор.
Доғлар кўнгил ора кўрганда заҳм этма гумон,
Бул ҳавасдур, чўнтагида дарҳами қаллоби вор.
Тиз букуб, таъзим этиб, илкин алиф-лом айлади,
Мунча зеболиғда ҳам онча анинг одоби вор.

Алқисса, номани Иноқ вазирға берди. Ул вазири аъзамға, яъни Мирзо Сайфиддинға берди. Мирзо Сайфиддин номани печатларини очиб, курси узра овозини чиқориб ўқуди. Номада ёзилибдурким:

Н а з м:

Ҳамдо сонсиз худойи оламға,
Фаҳму идрок берди одамға.

Бидъату дуруд номаъдуд Муҳаммад Мустафо саллалоҳу алайҳи вассаломға ва яна дуойи дуруд анинг асҳоблариға ул тўрт вазири аъзим афандимизким — Абу Бакр Сиддиқ ва Умарул Фарруқ ва Усмон Зулнурин ва Муртазо Али равзануллоҳи таоло алайҳи ажмаъин, алар тўрт аркон айвони нубуввийдурлар. Ул тўрт ёр муставфийдурлар ва ало олий ва асҳоба ажмаъйн парвардигорға ситойиш ва кирдикорға пурситойиш айтурмизким, гули гилда ва меҳри дилда қарор бериб, гул ила оройиши бўстон ва меҳр ила осойиши дўстон улур ва ҳадди қиёсдин фузун худованд нечун ва қадр кун-фаякунни ҳамду саносидин кейин сўзимиз мўғуллар хониға ва Турон хоқониға. Эшиттимким, ҳудуди Хитой ва Хўтандин ва Тотор ва Ҳиндустон иқлими ва шаҳри била Шом шариф Мисри азизғача тахти фармониға келтурубдур. Эмди инони азиматни бул жонибға қилғон эмиш. Бу васвасаю ғурурлиқ димоғдин кўтарилсунким, мени аскарларим фарангдур ва Мағрибдин отланиб келсалар, ул мўғул ила тоторни туфроқ ичра аралаш қилиб чанг-тўзонларини ҳавоға ўрнатғайлар.

Сўз ушбу ерга келгонда Амир Соҳибқирон алҳамдулилло, оллоға шукр дедилар. Султон Шабли: мунинг боиси нимадур деди. Амир айдилар: Қайсари Рум аскариға эътимод қилибдур, мен олло таолони ўзиға эътимод қилиб, шукр айттим, нечукким, мен тангри иззи жалли ўзиға сиғинган қулидурман.

Яна номада ёзилмишким: ушул сандуқни сизларни хизматингизға юбордим, ани Тобути Сакина атарлар, ул Одам сафиолло отамиздин мерос қолиб Искандар Зулқарнайн замонида очилиб, андин кейин ҳазрат Умар разоллоҳи унаҳға Қайсари Румким, Ҳар кўл замондош эрди, анинг баргоҳида бу сандуқ очилгондур. Эмди анга саккиз юз йил бўлубдур, ҳарчанд муни умуд ва қилич бирла уруб очолмоқни имконини тополмадук. Андин кейин сизга юбордук, очиб кўргайсиз, мунинг ичида нима бор, билгайсиз, бидъа нома тамом, вассалом.

Андин кейин ҳаммалари тобутни келтуруб тавоф қилдилар. Андин кейин тобути сакинани очмоқға неча-неча хийла-тадбирлар қилдилар, бўлмади. Амир Соҳибқирон айдилар: ҳар ким ушбу тобути сакинани очолса, ҳар нима талаб қилса, мандин олсун. Анда мавлоно Шараф Яздий ўрниларидин туруб, мадҳи санодин кейин, иншооллоҳи таоло, муни мен фақир очгайман, дедилар. Мавлоно Шараф Яздий афандимиз кўрдиларким, сандуқни тўрт оёғи бор, иккиси забаржад ва иккиси ёқутдин эрди, ёнида қуёш шакли, анинг қутисида шакли ҳилол ва шакли ситора қилинғон эрди. Анга миқнотис тошини фариш қилгон эрди. Ани кўтариб эрдилар, андин секин-секин мили зоҳир бўлди. Ани бураб эрдилар, эшики очилди. Андин кейин бир ғуломбача сурати қўлида китоби била пайдо бўлди. Муни илмини Шараф Яздийдин одамлар сўрдилар. Ул киши сандуқни ёнидаги олтундин ёзилгон хатни кўрсатти. Аммо сандуқ ичидаги китобат кийик терисида эрди. Мавлоно Шараф Яздий китобатни олиб, Амир Соҳибқиронға бердилар. Ани ўқумоққа барчалари ожиз бўлдилар. Шараф Яздийға таслим қилдилар. Мавлоно Шараф Яздий мутолаа қилиб, мазмунини тафсир қилдилар: мен ким малик Искандар Зулқарнайн бўлурман ҳукамо, менга хабар берибдурларким, бир минг олти юз йилдин кейин Ёфас ибн Нуҳ алайҳи салом авлодидин мўғул жамоъасидин бир киши ҳуруж қилур, ул Искандари соний бўлур, дедилар. Эй Амир Соҳибқирон, ушбу тобути сакинани очсанг, ҳазрат Одам Атони ридолари ва ҳазрат Мусони асолари ва ҳазрат Юсуфни жомлари ва ҳазрат Иброҳимни куйлаклари, Шиша алайҳис саломни саллалари, Идрис алайҳис саломни кафшлари, Нуҳ алайҳис саломни тешалари муни ичида нишона қўйиубдурмиз, сенга учун. Билгилким, ҳар наби замонида бир султон ўтубдур. Ул салотин ва ҳоқонлар Араб, Ажамда ўтубдурлар. Аларни сурати барчаси мундадур, бу воқеаларни кўргил, эшитгил, офаринлар қилгил, барча илму ҳунар ва ҳикматларни мундин ўргангил.

Р у б о и й:

Ўтубдур барча мурсол ҳам салотин,
Аларни вақти мактуб ичра таъйин.

Яна бир-бирига булгон замондош,
Эшит, эй ақл эгаси, сузни бу ҳин.

Эмди, бу суратларни курмак хоҳласанг, милни унг тарафга бурасанг, бу ғуломбача сурати узга суратни кутариб чиққай, ани қуйуб булакни кутариб чиққай, ала ҳазал қиёс мунда куб санъатлар бордур.

Алқисса, милни унгга бурадилар, ғулом бача сурати ичкари кириб, бир яшил ҳарир порани кутариб чиқти. Очиб курдилар, анга бир кишини суратини нақш қилибдур, буйи узун, юзи оқ, қошлари очиқ, соқоллари сийрак, чаккасида холи бор. Анга ёзилмишким, бу султон Жамшиддур, ҳазрат Солиҳ пайғамбар алайҳис саломни умматларидин булур. Андин кейин дунё вафосизлигидин хат ёзилибдурким, «мендурман Жамшид, илми ҳикмат бирла жом ясотиб аруси дунёга зеб зийнат бериб, ҳар йил кукламни аввалида жашни Жамшид ороста қилдим. Уч минг олти ёз таснифни ҳикмат ва фитрат махзанидин чиқордим», деб бу ғазални айтибдур.

Н а з м:

Манам шоҳ Жамшид вола мақом,
Топуб фитрату ҳикматин субҳи шом.
Чиқиб салтанат узра Жамшид улуб,
Фалак сафҳасида чу хуршид улуб.
Менга тобеъ эрди ҳамма Шарқу Ғарб,
Хусумат эли қилдилар менга зарб.
Қазо аррасини қуйуб бошима,
Тараҳҳумлар этмай кузи ёшима.
Қани салтанатлар, ҳою ҳавас?
Бил, охир, жаҳонни ишидур абас.

Андин кейин яна мурватини чаб тарафга бураб эрдилар, мазкур ғуломбача сурати кириб, бир қора ҳарирни олиб чиқти. Анда бир кишини сурати бор, қора юзлиқ, араб шакл, ягринида икки илон, оғзини очиб турур. Ани Заххок золим дебдурлар. Минг йил умр курган эрди. Одамларни миясини олиб, илонларга таъма қилар эрди. Охир умрида ул ҳам қурт-қумурсқага таъма булди. Ул золим Ҳуд алайҳис саломга замондош эрди. Андин кейин ул ғуломбача сурати кириб, қизил ҳарир олиб чиқти. Ани очиб курдилар, анга бир кишини тасвири ёзилгон, оқ юзлиқ, урта буйлиқ, муни Фаридун Фаррух дерлар. Қазо энагаси туфроқ бешикига андоғ боғладиким, қимирламоқга ҳаракати қолмади. Андин кейин яна бир ҳарир дебойи румини олиб чиқти. Ани ҳам курдилар, узун буйлуқ, кукси узра соқоли оқ, қуй ҳайкал, қирра бурун, анда ёзилмушким, бу зоти покиза суврат, яхши сийратни Кайқубод атарлар, неча йиллар тахти салтанат узра мутамаккин булуб, охир туфроқ тушокига ясонибдур. Бу кимарса ҳазрат Иброҳим алайҳис саломни умматларидиндур.

Назм:

Каюмарсу, Жамшид, Каений нажод,
Фаридун Фаррух яна Кайқубод.

Андин кейин қулбача кириб, узга суратни олиб чиқти, курсаларким, яшил туслик, [illegible] тор-ягрини кенг, кузи айланиб тушган. Хат ёзилмишким, бу кишини Кайковус атарлар. Доим такаббурликда мутамаккин булуб, етти иқлимни илкимга олайин деб, охир узи бир қисм туфроқ булди. Андин кейин яна ғуломбача сурати бир ҳарирни олиб чиқти. Очиб курсалар, узун буйлуқ, юзи гулдек очилғон, урта соқол, бармоқлари узун, буйни ингичка, иккала қоши бир-бирига туташ, бу зот Кайхисрав валидурким, доим худони ибодатига машғул эрди. Охир умрида тахти давлатдин, салтанати мамлакатдин кечиб, бурей қаноатни узига лозим курди. Ҳазрат Исҳоқ алайҳис саломни умматларидин эрди. Андин кейин яна ғуломбача сурати кириб, бир шаклини олиб чиқти. Курсаларким, тамом аъзоси оқ, ани башарасидин фитрат туйғунлиқ пайдо булуб турур, қарилиғни асари ани юзидин ҳувайдо булуб турур. Анга хат ёзилмишким, бу киши Зол ибн Сомким, ақл-тадбир бирла душманларни жонини ҳийла тузоқиға илинтуруб, охирда ажал илкиға андоғ асир булдиким, ҳийла-тадбирини бирортасини амалга келтуролмади.

Дерларким, Зол Халил ар-Раҳмон замонларида вужудға келиб, Исҳоқ, Ёқуб, Юсуф Довуд, Сулаймон, Айюб, Мусо алайҳис саломга замондош булуб, Искандар Зулқарнайнни мулозаматини топиб, Исо руҳилло замонларида оламдин интиқол қилди. «Сижжат ул ахбар» китобида Золни умрини уч минг икки юзға яқин борган дебдурлар. Андин кейин мурватни бураб эрди, ғуломбача кийик терисиға ёзилғон шаклини олиб чиқти. Бир кишини сурати тортилмишким, манглайи очуқ, қирра бурун, қуралай куз, юзлари кенг, қулоқлари катта, айру соқол, ягрини кенг, қуллари узун, тирноқлари айланиб тушган, бели каттиқ, қошлари қиличдек тортилган, олтун қафтонин кийиб, курси узра марбуъ ултурур. Салобатидин олам ларзага келур. Ёзилмишким, бу киши Рустам ибн Достон баҳодур, паҳлавон. Дунё туқайида душманларга шер-чаён, мухолиф тулкисига мисли арслон ё қоплон денгизда наҳанг ва ё аждар, пойгарон. Яна дебдур: Эй ақл эгалари, бу суратни мушоҳада қилсанг, мендур таҳамтан сийрат, баҳодур сурат, менга иқбол андоғ юзланиб эрдиким, мени дағдағамдин Қоф тоғлари ларзаға келур эрди. Мени довушимни эшитса деву Ахраманлар қочар эрди. Мозандарон девлари тиғ-ярогимни алангидин жигар-бағри кабоб, кузлари пуроб аҳволлари хароб эрди. Афросиёбдек подшоғи аъзим ул шон, шоҳ Туроннинг айвон-кайвонлари мени илкимда вайрон булди. Шунча куч ва қуввату зурлик бирла охиримда ажал илкимдин кутариб, шафалоқ бирла мени андоғ урдиким, ер бирла яксон қилди. Дермишким, ул Ёқуб алайҳис салом замонларида туғулуб, умри бир минг уч юз ун учга бориб, Мусо калимуллоҳ замонларида вафо булубдур. Дунё вафосизлигидин бу ғазални дебдур.

Назм:

Менманки таҳамтан диловар,
Қил, ақл эгаси, сўзимни бовар.
Мен Рустам паҳлавон эрурдим,
Бу бешага арслон эрурдим.
Денгизда наҳанг, аждаҳодек,
Евларга мисоли бир балодек.
Номим эшитиб Афросиёби,
Кўздин тўкулурди доим оби.
Иклимда бўлуб имуд, чўқмор,
Тиклаб келолмадилар агёр.
Тоб айламайин кўранда жангим,
Чиқай эдилар эшитиб донгим.
Дерлар лақабимни эл Таҳамтан,
Тоғ ларза қилурди дағдағамдан.
Девлар қочар эрди ҳар қаёна,
Хайли била йиғлаюб фиғона.
Қорамни агар кўранда ҳар ёв,
Қочқай эдилар йуруб, манам тав.
Олсам қўла ханжару яроғи,
Душман элина тушарди доғи.
Рахшим минибон, қўлумда ўқ ё,
Қофтану совут, кийиб дўбулға.
Токи кебон қазо баҳодур,
Бир урди мени, қилиб қора ер.
Йуқтур ҳаракат, маҳол менда,
Қувват қани менда, мажол менда?
Қалқону совуту қани дубулға.
Қафтану камару қиличларим ҳам,
Рахшим қани, ёй қани, чўқмор?
Ер ичра бўлуб манам сазовор.
Дунё иши барчаси адамдур,
Суҳбат ушбудурки, дам — бу дамдур.
Эй ақл эгаси, будурким ибрат,
Бу сўзлар эрур сиза насиҳат.

Алқисса, мурватни бураб эрдилар, ина бир сурат чиқти. Кўрсалар, манглайи қаттиғ, яшил тусли. Ёзилмишким, бу кимарса Афросиёбдур. Гурон мамлакатларин ўзиға мусаллам қилиб, иқлимга шуҳрат-данқи кетиб, бир кун ажални ўқи тегиб андоғ урдиким, кимирламоқға мажоли қолмади. Андин сўнгра яна бир сурат чиқти, юзи оқ, аъзоси очуқ, кўзгуси мусаффо, юзин сафқаси узра кўзи чўлфондек барқ урар эрди. Ёзилмишким, бу йигит Исфандиёр Руйинтандур, ҳазрат Сулаймон алайҳис саломға замондош эрди, юз йигирма ўқни жасади Рустамға юборган эрди. Охир, бу йигитни ажал паҳлавони савмаъаи адамга юборибдур. Қулбача сурати яна бир нимарса келтурди. Кўрсалар, аъзоси оқ, икки юзи қора. Ёзилмишким, бу киши Баҳман дебдур. Бармоғлари

узун, доим тириклигини айш-ишратда ўткарур эрди. Охир ажал тоши маъишат шишасин синдуруб, адам ёстуқига бош қуйди. Ул ҳазрат Луқмонга муътақид эрди. Сўнгра мажусий динига ривож бериб, икки юзи қорайиб, кофир ўлди.

Аммо ул мазкур сурат ғуломбача ишкални бир-бир олиб, кўрсатиб, яна бир-бир ҳарир дебои истибарқни келтурдиким, маҳобат бир зоти шариф, ўрта бўйлик, қора кийумлик, қирра бурун, либослари нафис, манглайи мубораклари очиқ, бошлари жимжимасинда кумушдек икки шохи, юзлари қуёшдек барқ урар бу киши етти иқлим хони ва ҳоқони, Мағриб Машриқни султони, ер юзин ва кун кўзин жабулқо-жобулсогача илми ҳикмат ва илми фитрат била ўзига мусаххара қилгон эрди.

Р у б о и й:

Скандар олди олам хулқ хушдин,
Муяссар этмайин олтун кумушдин.
Кириб Мағриб-ла Машриқ барчани ул,
Олиб таълимким ойу гунаш дин.

Охир, қуёш каби оламдин этак чекиб, бу эски работдин ҳою ҳавасни бас қилиб, юз ҳасрат, қайғу бирла жаҳондин ўтти. Гўё онадин туғулмагандек бўлди. Вақти рихлат айдиким, мени қўлимни тобутдин чиқориб қўйинглар, барча халойиқ кўрсунлар, ушбу қўлумни узотиб оламни тасарруфимга келтуруб, эмдиликда қўлумда хеч нимарса йўқтур. Эй Амир Соҳибқирон Искандари соний охир дунё ушбу турур. Беку қуллар, шоҳу гадо барча кулли нафас зоиқат ул мавт оёғидин шароби ноб ичмайин қолмас, барча ер бағрига кириб, туфроқ қариндошин қучмайин қолмас, бу ғазални дебдур.

Н а з м:

Эй азизим, англа барча ўтти,
Қани Одам, қани Ҳаво, қани Ҳуд?
Қани Шиша, Идрису Солиҳ, қани Нуҳ.
Қани Жамшид бирла Заҳҳоки Фузуҳ,
Ҳам Каюмарсу Фаридун Кайқубод,
Қани Исфандиёрким, Хисрав нажод?
Қани Хому Шому, Ёфас барчаси,
Қани Золу Сому Наримонлар бас-э?
Қани Бахман, қани ул Афросиёб,
Қани Рустам бирла ул Суҳроб тоб?
Қани Иброҳим, Халил қани Исҳоқ.
Қани Исмоил била Ёқуби бебоқ?
Қани Юсуфдек гузал, Айюб қани.
Яна Довуд, Сулаймон, бил ани?
Қани Зикриё ва Яҳъё ҳам Шаъйиб,
Қани Мусо бирла Ҳорун, барча ғойиб?

Қани Фиръавн, қани Ҳамон палид,
Ўтти Қорун бу жаҳондин ноумид?
Қани Ҳотам Той била Нўширвон,
Қани Искандари азиз ҳам Луқмон?
Қани Аҳмаддур, Аҳаднинг дўстиким,
Қани, бир-бира бўлди якин ўртада жим?
Қани Абу Бакр, Умар, Усмон, Али,
Тўрт ёри ҳам вазири ул наби?
Қани Зуҳро, қани ул икки имом,
Қани асҳоби расул, барча тамом?
Қани Ҳамза бирла Аббос покдин,
Қани ўн икки имом ул муслимин?
Қани Чингизхон, Ҳалоку ҳам Тулой.
Қани Чиғатойбеку хон Ярлуда бой?
Қани тўрт мазҳаб эгаси тўрт имом?
Англа бу сўз: барча ўтгай, вассалом.
Тамом калом.

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон тобути сакинани кўрдилар, тамом улуғлардин башорат топиб, ани беркитиб эмди киши кўрмасун деб Нил денгизи ичра ташладилар. Андин сўнг султон Шабли турк тилида ёзилгон нома келтурди. Кўрсалар, номада Қайсарнинг тамоми ота-боболарин оти ёзилмишдур. Елдирим султон Боязид ибн Муродхон ибн Урхон ибн султон Усмон ибн хон Эртуғул баҳодурхон Туркхон ибн Ёфас ибн Нуҳ алайҳис саломгача борур. Барчаси Сижжат ул ахборда ёзилмиш, истаган киши ани кўрсун.

Бир замонида салтанати Чингизхон Аштархон йўлиндин Румга бориб эрди. Анда бир мавзеъ бор эрди. Ҳар Ҳижоз қофиласига ошу таъом берар эрдилар. Мўғулдин бири сўрди: «Бу аҳсан кимдиндур?» Алар айди: «Қайсардиндур». Ул вақт Қайсар ҳур қул наслидин эрди ул фаранг қўлида ҳалок бўлуб, анда фаранг Румни талон қилиб, Рум фарангга мусаллат бўлуб эрди. Аҳли Румга фаранг кўб жабру жафолар қилиб эрди. Андин сўнг Усмонхон ҳуруж қилиб, фарангни талон айлаб, чўқ-чўқ ўлдурди. Одамлар ани Румга султон айладилар, доим фаранг била жиҳод қилур эрди. Анга Усмон Ғозий лақаб бўлди. Аммо Елдирим ҳам ўз замонида ҳаддин зиёда иш кўрсатти. Тарих бир минг икки юз еттида (1792 й.) халифа султон Салимхон ибн Мустафохон ибн Аҳмадхон ибн Муҳаммадхон ибн Иброҳимхон ибн Аҳмадхон ибн Маҳмудхон ибн Муродхон ибн Салимхон ибн Сулаймон ибн Боязидхон ибн Муҳаммадхон ибн Муродхон ибн Муҳаммадхон ибн Елдиримхон султон Боязид эрди. Физзамонина ҳам халифа бу мазкурлар авлоди эрур.

Эмди келдук сўз бошига. Аммо Амир Соҳибқирон нома мазмунидин мутолаа бўлуб, кўринишлари тугалди. Ҳар кун Султон Шаблини Амир меҳмон айлаб, нома жавоби ёзилгунча зиёфат қилар эрдилар. Аммо султон Шаблини туруш ери Мироншоҳ қўшида эрди. Аммо Амир элагдин нома юбормоққа элчи талаб

қилдилар. Номани Иноқ вазирга бериб, кенгаш қилдилар, беклар Мироншоҳни талаб қилдилар. Амирдин жавоб бўлмади. Андин сўнг. Шоҳруҳ тўрани, Амир «бу доим жанг талаб» дедилар. Сўнгра Умаршайхни арз қилдилар. Амир айди: мунга китоб ўқимоқдин ўзга иш бўлмас. Сўнгра Султон Муҳаммад тўрани айдилар. Амир: «бу шаробни яхши кўрар», деди. Барчалари айдилар: бу хизматни уҳдасидин Мирзо Улуғбекдин ўзга киши чиқолмас, чораки кичик бўлса ҳам, улкансифатдур, фитратлик, ҳар ишга етук, кўб туйгундур, бу ҳар ишга лойиқ, барча нимарсага боб, дедилар. Анда Мирзо Улуғбек, Мағриб вилоятига ҳоким эрди, анга тезлик бирла келсун, деб хат ёзиб юбордилар. Андин сўнг Амир Соҳибқирон Миср узра ҳоким қўйуб, Олатоғ сариға келиб, Шоҳруҳ тўра отасин мулозаматида бўлди. Амир андин кўб хурсанд бўлдилар. Бу сўз мунда турсун, эмди икки калима сўзни Қайсардин эшитмак керак.

Қайсар то ўғли боргунча бўлмай, бир юз етмиш кишини бошлиқ қилиб, аларга вазири аъзам Темуртошни амири аскар қилиб юбордилар. Тўрт сон киши денгиз каби ошиб-тошиб йигирма кунда Олатоғ бағриға еттилар. Бу ғавғоларни дангқини Миср аҳли эшиттилар, филҳол, Миср ҳокимидин Амирга хабар келди. Амир Соҳибқирон тахту салтанат узра бекларга кўринушда эрдилар. Мисрдин бир киши келиб айди: «Эй ўзбак беклари, эй Самарқанд сипоҳлари, иш қилингларки, обрў қўлдин кетмасун. Бало ҳисоб ёв келибдур, бу вилоятни хароб қилмасун, ўз юртларинг қайда қолди, ўз маконларингга, уйларингни тобмоққа кўб гаплар бордур».

Амир Соҳибқирон анда айдилар: кимдур Темуртошга қўшун олиб бориб, муқобил бўлгай? Анда беклардин етти киши ўрнидин туруб, Амирдин фотиҳа талаб қилдилар. Аввал Суюрғамиш бекким, Чингизхон насли эрди, иккинчи Ҳинд Хожа қушбеги, учунчи мирзо Саъдиддин Ваққос, тўртунчи мирзо Муҳиддин, бешинчи Мирзо Инжил, олтинчи Олтмиш бек, еттинчи амир Баён Сулдуз, анда Амир Соҳибқирон айдилар: илғор боши Суюрғамиш бўлсун, агар бу ҳалок бўлса, Мирзо Саъид Ваққос бўлсун, бу ҳалок бўлса, мирзо Муҳиддин, бу ҳалок бўлса Мирзо Инжил, бу ҳалок бўлса Олтмиш баҳодур, бу ҳалок бўлса Баён Сулдуз бўлсун, бу ҳалок бўлса Ҳинд Хожа илғор боши бўлсун.

Анда Суюрғамиш бек айди: Эй қариндошлар, мен камина Соҳибқирон ҳазратларин кўб синағанман, бу киши валидур, илҳоми ғойибий бўлғондур. Бу мазкур кишилар бу урушда ўлгай, эмди мен маснадимни Муҳаммадхон ўғлумга бердим, хотунимни талоқ қилдим, молларимни муллоларга вақф қилдим, эй мусулмонлар, гувоҳ бўлунглар, деди. Амир мунинг қилган ишларин англаб, айдилар: «Нима учун мундоғ қилурсан?» Айди: «Кўнгилни дунёдин узуб, баҳузур жангга борай», дедим. Анда ўғлин ўрнига ўтқузди. Андин сўнг, йўлдошларига қараб айди: сизлар ҳам дунёдин кечиб, жанг ичра кирсангизлар, нечукким, азизлар, дебдурлар жондин кечмай иш битмас. Анда барчалари ушбу кайфиятда дунёдин кечиб, мосуво бўлдилар. Анда яна барча иттифоқ бўлуб ҳар қайсилари ўзларига лойиқ [illegible] олдилар,

Ўзбак баҳодурлари, отларига рокиб булуб, Темуртош аскарига қараб йул солдилар.

Алқисса, Суюрғамиш, етти киши қанча қўшунларни олиб боргонларин Темуртош англадиким, муғул бекларидин етти киши куб-куб аскар олиб келурмиш деб. Бирдан карнай, сурнай табали жанг қоқтилар. Темуртош аскари андоғ куб эрдиким, етти юз туғ, байроқлари бор эрди. Бул тарафдин чангу тузон курунуб, Амир Соҳибқирондин етти аскар бориб, саф тузаттилар. Нақора, борабанларини иккала аскар жойларига тортиб бериб, жангға муқаййид булдилар. Суюрғамиш бек Амир Соҳибқиронни сузига амал қилиб, бири улса, бирини урнига ултурмоқ булуб, ул кун байроқларини кутардилар.

Аммо ул тарафда турт минг туфангчи Темуртош жиловинда эрдилар. Бирдан юз етмиш карнай, барабан чолдилар. Филҳол, иккала қушун аралаш булуб, андоғ қирғин булдиким, бу ҳангомаларини Амир лашкарлари куруб, узга урунгга қоча бошлади. Қазо мешкоблари сув урнига қизил қон соча бошлади. Биров қулинда чопқу, биров қулинда санчқу, биров қулинда болта, биров қулинда найза, биров қулинда киличи обдор; бировни бели узилган, бировни аъзоси чувилгон, бировни қорни ерилгон, бирови қизил қонга қорилгон, бировни суяги синган, бировни оеғи синган, бировни бағри тешилган, бировни кузи тешилган, биров жон бермоқда, биров қон тукмакда, биров от чопар ғириллаб, биров отдин йиқилур дириллаб, биров қилич силтар шириллаб, биров айланур ғириллаб, биров қочқай фириллаб, биров йиқилур чолқайиб, биров ағанар қолқайиб, биров қолур шалфайиб, биров ётур ёлфайиб, биров юрур оти уйнаб, биров етур тилин чайнаб, бировни юраги қайнаб, бировни кунгли айнаб. Ўзбак бирла Рум қони денгиздек тошиб, ғавғо ҳаддидин ошиб, бир кеча-кундуз уруш булуб, Суюрғамиш бек майдонда ёлғуз қолибдур. Румийлар келиб, бекни қулин қалам қилдилар. Андин сунг байроқни бу қулига олди. Яна бу қулин ҳам қалам қилдилар. Байроқ ерга тушти. Барча билдилар. Бекбача улди деб майдондин бошин олиб кеттилар. Анинг урнига Мирзо Саъдиддин келди. Ани ҳам шаҳид қилдилар. Андин сунг мирзо Муҳиддин келди, ул ҳам шаҳодатга етти. Яна Баён Сулдуз келди, ул ҳам халок булуб, урнига Инжил келди. Ул улуб, урнига Олтмиш баҳодур келди. Анинг урнига Хужа қушбеги келди. Ул кун икки тарафдин баҳодур йигитлар ҳалок булдилар. Аммо Темуртошни бир уғли бор эрди, оти Жаъфарбек эрди. Темуртошдин жангга рухсат талаб қилди. Отаси рухсат бермади. берухсат бориб, мирзо Муҳиддин қулида ҳалок булуб эрди. Ани эшитиб, Темуртош вазир уғлин фироқига чидаелмай, бул ҳам бориб ярадор булуб, йиқилиб эрди. Ани румийлар келтуруб, етти юз қалқон олтунни Темуртош учун тасаддуқот қилдилар. Муғул бекларини бошини румийлар найзаларга сончиб олди. Анда Ҳинд Хожа қушбегидин узга киши қолмаб эрди. Амир Соҳибқироннинг бир неча қул ва ғуломлари келиб, анинг атрофида булдилар. Аларни баъзиси «қочайлик» дедилар. Қушбеги айди: қариндошлар барчаси улубдур, бизларни қочмағларимиз яхши эмас, Амир Соҳибқиронға нима жавоб берурмиз??

Алқисса, румийлар бирдан «оллоҳ акбар» деб от қўйдилар. Ўзбакларга хатар, румийларга зафар бўлуб, ўзбаклардин бир нечалари ўлуб, кўблари қочиб, майдонда қушбеги ёлгиз ўзи қолди. Муни кўруб, Темуртош мулозимларига бу баҳодурни тирик тутуб келтурунглар, андин сўз сўрайлук, деди. Ани румийлар тутуб олмоқға ҳаракат қилиб эрдилар, ёлғуз ўзи майдонда жавлон кўргузиб, кўб-кўб румийларни ҳалокат рутбасига солди, ала ҳазалқиёс, уруш тамоми ўн бир кун бўлди. Охирги куни отини милтиқ била уруб йиқиттилар, яёвлиқ ҳолида неча-неча кишиларни вужуд шаҳристонидин адам чўлистониға юборди. Охир, бўлмади. Боғлаб олиб, вазири аъзам Темуртош қошиға келтурдилар. Вазир айди: «сен қандоғ кишисан?» Қушбеги айди: «Соҳибқироним қули бўлурман». Яна вазир айди: нечук мунча ўзунгни ҳалокатга солурсан? Қушбеги айди: Амир Соҳибқирон хизматида тириклиқдин ўлмакни афзал билурмиз. Вазир айди: Амир Темурни сендин ўзга хизматчилари борму? Ҳинд Хожа айди: қулларин ичида ярамас, ақли пасти мендурман. Вазир аъзам ҳайрат бармоқин тишлаб айди: «бу аъфол сизларда бор, албатта. Рум халқи сизларга тобеъ бўлса керак. Қушбеги айди: «тез бўлғил, мени ҳам ўлдургил, қардошлар фироқида юрак-бағрим кабоб бўлубдур. Вазир ҳарчанд насиҳатлар қилдики, сенга шоҳона хилъатлар бериб, Амир Темур олдиға юборайин, деди, қабул қилмади. Айди: Эй вазири акбар, мени қўйуб юборсанг, бир кунда билгил, мен сени ҳалок қилурман. Анда Темуртош ноилож Ҳинд Хожани қатлға буюрди. Андин сўнг Рум сипоҳлари Сувайш мавзеъини ёқасиға бордилар.

Эмди икки калима сўзни Амир Соҳибқирондин эшитмак керак. Олатоғ бағрида эрдилар. Қанча киши ўзбаклар қочиб, Амир Соҳибқирон қўшунлари ичра кириб қўшулди. Кўрган-кечурганларин Амир Соҳибқиронга баён қилдилар. Анда ўзбак бекларин барчаси ҳозир эрди. Амир айдилар: иншооллоҳ таоло, тонгла Темуртош қошиға аскар юборурман. Сипоҳларим ичра яхшиси бордур, анинг эътиқоди ҳам барчадин яхшидур. Мен ҳам ани барчадин яхши кўрарман, албатта. Темуртошга зафар тобса керак деб ҳарамға дохил бўлдилар. Ул куни кечқурун жамъи тўралар келиб, Иноқ вазирга ҳар қайсилари айдилар: Темуртош қошиға менга рухсат бўлса, борсам деб. Иноқтоз ул мард жонбозларга айди: мен билмадим, Амир Соҳибқирон ўз кўнглиға келгон ишини қилгай, тонгла кимға фотиҳа берса, ўзи билгай, деди. Эртаси чодир ва хаймаларни тикиб, кўриниш хонани тартиб бердилар. Анда Амир тахт узра чиқуб ўлтуруб, уч кунгача хосу ом саломға келдилар. Беклар саллаларин бўйниларига солиб, Амирдин фотиҳа талаб қилдилар. Амир сукутда бўлуб, қўл кўтармадилар. Ноилож, саллаларин ўраб, қайттилар. Андин сўнг, тўралар бир-бир келиб, фотиҳа талаб қилиб турдилар. Алар Шоҳрух тўра, Мироншоҳ, набираларидин ҳам бор эрди. Амир индамадилар, ноилож, алар ҳам саллаларин ўраб, ўз ўринларида қарор олдилар. Соатидин сўнг, Амир бошларин кўтариб Шоҳрух тўрага қарадилар. Тўра бул хизмат менга бўлди, деб ўрнидин туруб, таъзим қилди. Андин сўрдилар: Мирзо Улуғбек тўра қайдадур. Шоҳрух тўра айди:

тумовдур. Келсун деб буюрдилар. Соатидин сўнг келиб, салом қилиб, қўлин алиф-лом қилиб, таъзим била турди. Амир айдилар: Эй Улуғбек болам, Темуртош бошиға бормоққа қувватинг етарму? Улуғбек тўра айди: Амри ҳумоюнингиз бўлса, сипоҳларимни назарингиздин ўткурсам.

Соҳибқирон буюрдилар, келтур деб. Андин кейин, Амир қошларидин тартиб бирла кўб-кўб жомаъа кўрук кўрсатмоқ учун жамъ бўлди. Аммо ўзин аҳли ҳукуматларин ким, умаро ва вузаро ила кенгаш қилиб, ҳукамолари иш кўрсатиб, аскаридин тўрт сон кишини ажратиб, ҳар сон ўн мингдин бўлур, андин сўнг, қирқ минг карнай, нақора, барабан келтурдилар. Сайёдларга буюрдиким, тўрт сон абобил келтуринглар деб. Ани турк тилида ёввойи қалдирғоч дерлар. Сайёдлар айдилар: қолдирғочни нима қилурсиз? Ул айди: керакдур. Андак фурсатда топиб келтурдилар. Анга яраша сандуқлар тортиб бериб, сув била таъомни қорлуғочларга муҳайё қилиб қуйдурурлар. Амир Соҳибқирон, эй болам, аскаринг ичра баҳодурларни менга кўрсатгил, (деди). Анда Улуғбек аскарларга Соҳибқирон назаридин ўтунглар, деди. Андин сўнг, тўрт сон киши синоҳгарликга ораста ва пироста бўлуб ўттилар. Аскарини оғизлари катта ва кўзлари кичик ва баъзиси ўрта бўйлик ва баъзиси узун бўйлик, қизил юзлик ва баъзилари узун соқол баъзилари кўса, қулоқлари катта, тўғри сўз эрдилар. Барча баҳодурларини икки кўзи отларин ёлида эрди. Булар ичра ҳар тоифадин бор эрди. Олдидаги хировуллари ўзбаклардин эрди. Яна алар ичра саиди Қурайшийким, тўрт ёри нозанини авлодларидин ҳам бор эрди. Андин сўнг, тўрт минг ҳофизи хуш илҳомларни келтурдилар. Уруш кунида ғазал ўқумоқға тайёр эрдилар. Аларга тунукадин уй қилиб теваларга ортган эрди, вақти келиб, жанг ичра кирган вақтларинда нағмаи қилиб, танбурларин чолиб, имом Ҳасан ва имом Ҳусайн марсияларидин ўқур эрдилар. Аларни овозига аскарлар масту мустағриқ бўлуб, ўзларин жангга урар эрдилар. Яна тўрт минг кишини қўлида бели била келтурдилар. Ул кун барчасин жамъ қилиб турфа шавкат ва ҳашамат бирла отландилар. Амир ҳам бирга чиқиб, видоълашиб, сени яратганга топширдим, деб қайттилар. Бир неча кундин сўнг, Рум сипоҳларига еттилар, андин кейин бир кишини жосус қилиб, аларга юбориб, хабар олдилар. Аммо кечаси бирла қанча аскарга оқ кийумларни кийгузуб, бошларида оқ салла, пешларин узун қўйуб, аларни Темуртош қошига илгари юбордилар. Анда тўрт минг киши келиб хандақ қоздилар. Ул вақт Темуртош қушунлари ёв келганидин хабарлари йуқ, атрофға тарқалғон эрдилар. Ул кеча бирдан карнайчилар, нағорачилар навозишга келтурдилар. Рум сипоҳлари шошиб қолиб, бирин бири ўлтура бошладилар. Оқ кийумли кишилар аларга деди: Эй Рум сипоҳлари, огоҳ ва доно бўлунглар, бизлар рижол ул ғойибдурмиз, Амир Темур мададиға келиб эрдук. Вазир бу сўзга таажжубда эрди. Қуёш амири кўк майдонида жилва кўргузди, вазир ёвни кўрсаким, тўрт сонға яқин келур, атрофида хандақ пайдо бўлубдур, бир кечада нечук тайёр, бўлубдур, деб барча ҳайратда эрди. Анда тўрт минг ҳофиз такбири ташрик айдилар.

Алар таажжуб бармоғин тишлаб, бири келиб сўрди: «сизлар қандоғ кишидурсизлар?» Булар айди: Рижол ул ғойибдурмиз! Вазир айди: бизлардин нима иш содир бўлди, рижол ул ғойиб мўғул мададига келур?! Булар айди: «Сиз халқи золим бўлурсиз, анинг учун биз ўзбаклар мададига келдук. Вазир буюрдиким, ўқ отинглар, деб. Рум сипоҳлари бирдан ҳамлага турдилар. Улуғбек ҳам карнай чолдириб, урушмакға муқайяд бўлдилар. Яна ҳофизлар марсия ўқимақға бошладилар. Аларни тунука уйи кирпитиконға ўхшаш сирти тикон эрди, уч кеча кундуз жанг бўлди, тўртунчи куни кўб танг бўлдилар. Рум аскари халқа каби атрофини олғон эрди. Филҳол, нома ёздириб, бир баҳодур кишини топиб, кўб ваъда қилди, агар тирик келсанг, ҳар на мақсудингға еткузурман ва агар ўлсанг, авлодингни дунёдин мамнун қилурман, деб номани бериб юборди. Ул киши элчи бўлуб, хандақдин ўтуб, номани Темуртошни вазирига келтуруб берди. Вазир очиб кўрса, дебдурким: «Эй вазир, огоҳ бўлгил, бизлар рижол ул ғойибдурмиз, Амир Темур ёрдамига келгандурмиз, анга байъат қилмасанг, тонгла бошингда кўрарсан, абобил аскарин юборурмиз, гўё асҳоб ул фил қиссасин эшитгандурсан». Вазир кулуб, элчини тўғри сўзла ростингни айгил, деб қийнамоққа бошлади. Элчи асло гапурмади, охир қийнай-қийнай ўлдурдилар.

Ул кеча Улуғбек сипоҳлари зикри Жаҳрияни бошладилар. Аларни қилғон зикрига еру кўк зилзилага келди. Бу сўзни Румни халқига данқи кетиб, кўнгилларига ваҳму қўрқунчи тушуб эрди. Кеч бўлуб, юлдуз қорлуғочлари кўк саҳфасида тайрон қилиб, Рум кундузин юз минг найранг бирла мунҳазм қилдилар. Ул кеча минг минг машъаллар ёқилди, тўрт тарафдин байроқларни жилвага келтуруб, такбир айтиб, ҳофизлар марсия ўқуб, румийларга қаршу бора бошлади. Улуғбек қорлуғоч мувакқилларига айтиб эрди, жанг қизиғон вақтида қорлуғочларни майдон ичра қўйиб юборгил, деб эрди. Бирдан кечи бирла жангға муқайяд бўлдилар, соатидин сўнг, кеча кундузга мубаддал бўлди. Темиртошни аскари бирла Улуғбек аскарин мобайни қирқ қадам қолиб эрди, вазир кўрдиким, рижол ул ғойиб даъво қилганлар барчаси жангға муқаййид бўлубдурлар. Анда туруб, Темиртош сипоҳларин чақириб, айди: Эй қавм, қўрқманглар, булар барча ёлғончидурлар. Бу сўздин сўнг, бирдан икки тарафдин от қўйуб, жанг-талотуб бўлуб, ғавғо қўзғолиб яроқ ва аслаҳалардин ўтлар чақилди, гўё жанг олови ёқилиб турган ҳолатда мувакқиллар сандуқларни очиб, қорлуғочларни қўйуб юбордилар. Рум халқи кўрдиларки аскари абобил осмон юзин ва қуёш кўзин чигиртка каби олибдур. Аммо ул замон қиш фасли эрди. Ани кўрмаганларига кўрсатиб, барчалари қоча бошладилар. Улуғбек сипоҳлари алар қонин соча бошладилар. Муни кўруб вазири аъзам тоқат қилолмай, бул ҳам қочиб, оти балчиқға ботиб қолди. Улуғбек мулозимлари ани тутуб, асир қилдилар. Одамлар қўрқуб, Сивос шаҳри ичра бориб бир нечалари уйлари ичра кириб ёшуриндилар. Улуғбек сипоҳлари бирла алар орқасидин қувлаб, шаҳр ичра кириб, кўб-кўб одамларни ўлдуруб, ўрдага яқин бордилар. Ул кун румийларни ақли шошиб, бир-биридин адашиб, ғавғо ҳаддидин

ошиб, қизил денгиз тошиб, андоғ қирғин бўлдиким, ўлуклари ханнот қофидек туб-туб булуб қолабердилар. Қазо вагончилари бу юкларни адам реълига солабердилар, бошлари чинни тарбуздек юмалануб, жасадлари дўнг қабақдек ёрилиб ётаберди. Ажал савдочиси бу молларни нақд-нася қарамай сота берди.

Аммо ровийлар андоғ дебдурларким, Темуртош қушунлари қони-ла ва ёғина ерлар қорайиб, суяклари етти юз жойға хирмон бўлубдур. Аммо ул кун Улуғбек ўрдага кириб, тахт узра қарор (олди). Барча билдиким, булар бошлиғи Улуғбек экан, қошиға Темуртош вазирни боғлаб келтурдилар. Филҳол, вазирни бойлуқларин ешуб, кўб иззат ва ҳурматлар қилиб, фатҳнома ёздуруб, анга вазирни йўлдош қилиб, Олатоғ сариға, Соҳибқирон хизматлариға юборди. Вазир келгандин сўнг, Амир айдилар: Эй Темуртош билмадимким, Қайсар кўнглиға нима ишларни йўл берур, аммо мени аскарларимни кўрмабдур, деб. Амир буюрдилар, тахтни тоғни устига олиб чиқтилар. Мулозимлар чодир-чанбатларни тикиб, фаррошлар ерларни супуруб, ораста ва пироста қилдилар. Соҳибқирон вазир била ул ерга чиқиб, атрофға хабар юбордилар. Эрон, Турон, Туркистон, Ҳиндустон, ўзбак, қипчоқ қирғиз, қозоқ ўрус, қалмоқ барчасига хабар еткуруб, неча кеча ва неча кундуз барчалари Соҳибқирон хизматлариға етиб келабердилар. Амир Соҳибқирон қанча беклар бирла мунтазир эрдилар, ногоҳ, бир бўлак зоҳир бўлди йигирма минг кишига яқин, аскарлари ўқ-ёларин ёнлариға бойлағон, аларни бошлиғи бир йигит, чавкар отға минган, қизил либос кийган, ани тўрт ўғли атрофида, етмиш муғанний созларин чалиб елурлар. Бу ғазални айтурларким,

Б а й т:

Илоҳо, давлатингни ҳақ муяссар айласун, жоним,
Мадад ҳолингга доим авлиёлар айласун, жоним.
Кузим кўзгусига келтурдиким чун акси зебосин,
Тамошои гулистон бу манзар, айласун, жоним.

Аммо ул йигит отдин тушуб, Амирга салом қилиб, таъзимлар ила қўлин алиф-лом қилиб, ҳазрат Соҳибқирон мадҳига бу ғазални ўқуди.

Р у б о и й:

Султони жаҳон паноҳи иқлими жаҳон,
Искандари соний, вэй ҳоқони замон.
Хизмат камарин белга туғуб боғлабмиз,
Не ишни қилур, айсанггиз ҷармон.

Анга Амир инъом ва эҳсонларни кўб қилдилар. Темуртош вазир Иноқтоздин: «бу мард жонбоз каби йигит ким?» — деб сўрди. Иноқ асвули кайвонлигин, жулуси айвонлигин айди: Бу Мироншоҳким, Соҳибқиронга ўғул бўлур, Ироқ шаҳриға хон ўлмиш, Макка Мадинадин араблар анга тобеъ эрди. Икки сон араб саф-саф бўлуб,

теваларга минуб ўттилар. Яна бир жамоъа ҳозир бўлди. Қора байроқлар била бир сон, икки минг йигит барчаси қафтанин эгниларига кийган, қулоқларинда булоқилари, қўлларинда қиличлари яланг, алар олдинда бир йигит қизил созлик, соқоли узун. Йигит баҳодурлари саф-саф бўлуб, турфа-турфа ўйунлар била келур. Филҳол, отдин тушуб, Амирга салом қилиб, таъзим била қўлин алиф-лом қилиб, Амирга қараб бу байтни ўқуди.

Байт:

Эй валиди азизим, бошим узра тож,
Арзирму сиза жонимни қилсам-да хирож?!
Қул даргоҳингга Миср азизи Чин ҳоқони,
Давлат сенгаким, давлатингга бўлди ривож.

Амир яна анга кўб инъомлар бериб, хурсанд қилдилар. Вазир сўрди: «бу йигит кимдур?» Иноқтоз: «Бу мард жонбоз Шоҳруҳ тўра», деб асвули кайвонлиғин, жулуси айвонлиғин билдурди. Ногоҳ яна бир йигит навқирон пайдо бўлди. Фили устида тахт узра мураббъа ўлтурган, атрофида бир минг етти юз баҳодур халқа олиб, филларга сувара бўлуб келурлар, уч юз занбуракни аробага ортиб, уч ҳўкузни анга қўшуб, уч минг ҳинд аларни жиловин ушлаб келур эрдилар. Турфа шон-шавкат ила йигит фил устида ўрнидин Амирга таъзим-тавозеълар била салом қилиб, қўлин алиф-лом қилиб, дуода бўлуб, бу ғазални ўқудилар.

Рубоий:

Эй бобо, давлат сиза бўлсун давом,
Шоҳлар хизматда бўлсун чун ғулом.
Ҳеч ким йўқтур мухолиф бўлмоқа
Сизгадур дўстлар дуода субҳи шом.

Мунга таажжуб бармоғин тишлаб, вазир: бу кимдур?, — деди. Иноқ вазир айди: «Бу йигит мард жонбоз Ҳиндустонға валий оти Султон Маҳмуд тўра, Соҳибқирон набираси», деб асвули кайвонлиғин, жулуси айвонлиғин анга таъйин қилди. Андин сўнг, яна бир йигит ҳозир бўлди. Либоси оқ, тўрт минг ғулому фузало атрофида мисли Хожа Абу Лайс Самарқандий ва Мавлоно Али Қушчи ва Мир Саййид Журжоний ва Мавлоно Шараф Яздий. Ул йигит салом қилиб, отдин тушуб қўлин алиф-лом қилиб Амир мадҳиға бу ғазални ўқуди.

Рубоий

Сийнанг ичра баҳровар аҳли улум,
Толеъингға тарбият айлар нужум.
Хизматингда қул эрур беклар бори,
Ким бўлди сенга, бўлди ким.

Амир анга ҳам кўб инъомлар бериб хурсандлар қилди. Иноқ сўзлагунча бўлмай, вазир муни хўб билурман, Улуғбек турадур деди. Яна сўнгра бир жамоъа пайдо бўлдилар. Аларда қилич била санчқу, андин ўзга ярог йўқ эрди. Аларга бошлиқ икки гузал: бирлари Рустамбек, бирлари Искандарбек, иковлари Умаршайх ўғли эрди. Таъзим бирла булар ҳам ўттилар. Яна бир бўлук пайдо бўлди, алар олдинда қора тўруқ бир йигит Амирга дуо қилиб ўтти. Иноқ айди: «бу йигитни оти Бойқаро тўра Умаршайх ўғлидур. Мозандаронга ҳоким эрмиш». Яна қавми зоҳир бўлди, булар бошлиғи амир Мутраб ибн амир Чоку барлос. Булар доим қилични яланг қилиб олиб юрарлар, барлос маъниси қилични қинга солмаганин айтурлар. Яна бир тўб пайдо бўлди, отларин ўйнатиб келур эрдилар. Буларни бошлиғи амир Боязид Жалойир эрди. Яна ўзга қавм зоҳир бўлдилар, бошлиғи амир Ёдгоршоҳ орлот эрди. Булар ҳам турфа тажаммул бирла ўттилар. Андин кейин яна бир жомаъа етиб келдилар, барчаларини милтиқлари қўлларида, тўрт сон юки ортган тевалари бор. Яна бир сон, икки минг қизил юнглик тева, яна уч юз сандуқни филларга ортган. Иноқ кал вазир айди: булар Амир Темур Соҳибқирон элати кўрагонийлардиндур, булар Амирга хазиначидурлар. Ул вақтда яна бир тоифа зоҳир бўлди, барчаларини бошларида сочлари бор, қўй сурат, кийумлари қора, милтиқлари яғринларинда, Амирни дуо қилиб ўтабердилар. Иноқ айёр айди: булар сиёҳпуш кофирлар, Ҳиндистондин Соҳибқиронни ийнатига келгандур. Буларни орқаларидин яна бир жомаъа эл пайдо бўлдилар. Аларни туслари сариғ, бошларида сочлари сариғ, кийумлари қисқа, бошларинда шафка, бўйниларида чалипо, ёнларинда путаларига милтиқ осқон, мўйлаблари оғзин ёбқон, байроқларинда сурат нақш қилингон. Анда Иноқ айёр айди: «булар урус бўлур», деди.

Ала ҳазал-қиёс сарту қозоқ, турку тожик барчалари Соҳибқирон хизматига жамъ бўлдилар. Ер юзин ва кун кўзин балоҳисоб қўшун олди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон айдилар: кўрунг баҳодурларимизни, сипоҳ ва аскарларимизни. Эмди кўрган-кечурганларингни Қайсарга бориб айғил, деб малукона хилъатлар бериб, Румга юбордилар. Бу кийумларни вазир умрида кўргони йўқ эрди. Аммо Темуртош вазир неча кундин сўнг Қайсар қошига келиб, Соҳибқиронни андоғ таъриф қилдиким, Қайсарни сўзламакга асло мажоли қилиб бўлмади. Охир Қайсарни аччиғи келиб, ғазаб ўтига ёниб, вазири аъзамни зиндонга солдурди. Андин кейин неча ишни ўйлаб, урушмакга ҳаракат қилиб, аскар йиғмакга буюрди.

Эмди икки калима сўзни Амир Соҳибқирондин эшитмак керак. Алқисса, Амир Соҳибқирон Сивос фатҳ улғондин сўнг, шаҳри Ангурийяга қараб юзланди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАЙСАРКИМ, ЕЛДИРИМ СУЛТОН БОЯЗИД БИЛА ЖАНГ ҚИЛҒОНИНИ БАЁНИ

Аммо таворих арбоблари андог ривоят қилурларким. Елдирим Боязид бир кун Рум аҳлини тамом бекларин чорлади. Аларга машварат қилиб, кенгаш эттилар. Фузалодин бир киши Қайсарга айди: Эй султон афандим, Амир Темур ҳам Сиз каби халифаи муслимин эрмиш, «ас-сулҳ хайрун»[1] деган ҳадиси шарифга амал қилсанг, деб насиҳатлар қилиб, бу ғазални ўқуғонлари.

Б а й т:

Дўст исмарсан, ғами ағёрни сен ўйлагил,
Қўл узатсанг, вирда захми хорни сен ўйлагил.
Иолни мазлумлар золимни кўнглин чок этар,
Қўй ситамни, ҳар дили афгорни сен ўйлагил.
Кимга бордур жабр иши, зулми ситам қилмоқ анга,
Элга кўб аччиғни қўй, қаҳҳорни сен ўйлагил.
Эй бегим, якбора ҳар иш сори сен майл айлама,
Ким жафожў ул кўнгил озорни сен ўйлагил.
Зол дунёдин кўб кишин қилди расвои жаҳон,
Билки маҳликдур бари, бу корни сен ўйлагил.

Аммо бу сўз Қайсарни қулоғига кирмай, балки аччиғи зиёда бўлуб, ғазаби келиб, жангги аъзим қилмоқға муқаййид бўлди. Хизматида умаро ва вузаро ҳозир эрди. Елдирим султон фарангдин кўб шаҳарларни тобеъ қилғон эрди, мисли Қунийя ва Қустонтания ва Қуқот ва Истанбул ва Мадмалия ва Оқсарой ва Арзал. Булардин ҳам хуруш майдонида яксар, ўзбакда кўб баҳодур майдонда эрди ҳозир. Ким кўрди, ақл қочар бўлғанки, яна титрар. Рум эрди кўб ҳунармад бир-биридин неча чанд, ўзбакни қилмоққа банд, эрди сипоҳи жарожар. Иковда турк боласи, иковини можароси, гўё ини-оғаси ворислигини талашар.

Андин кейин Амир Соҳибқирон оқ кийуб ва оқ саллалар ўраб, фешларин мобин кифтлариға ташлаб, мисвокларин саллалари узра санчиб, Каломуллоҳни ҳумойил қилиб, фўталариға исфаҳоний қилич осиб, ғул сафиға қарор эрдилар. Олдиларида султон Маҳмуд била Шоҳруҳ тўра иковлари мустаиди жанг бўлуб туруб эрдилар. Ул тарафдин Қайсар балобеҳисоб аскар била муқобил келаберди. Кўрсалар Қайсар либоси қора фил узра мураббаъ ўлтурубдур, атрофида беклар ва сипоҳларини кийумлари қорадур. Аркони давлат била келиб, Амирга қаршу турди. Андоғким аниг шон-шавкатига Хожа Абдулла Хотифий бу ғазални ўқудилар.

Б а й т:

Ўшал Қайсарким, оти Елдирим,
Ани шавкати чун Каюмарс жим.

---

[1] Сулҳ хайрлидир.

Яна аскари мисли дарёи Нил,
Ошарди, тошарди чунон эрди сел.

Фалакка етарди ғалоғуллари,
Юрмакда, турмакда бирдек бари.

Чолиб карнайу барабон нағмалар,
Вуҳушу таюр эрди довушиға кар.

Кўрунг икки аскар муқобил бўлуб,
Руму ўзбака ушбу майдон, тўлуб.

Икки наслида Ёфасийдин ўғул.
Икков бир-бирини талашлар қилур.

Икков бир-бирини талашлар қилур,
Талошмоқни ҳар кунда бошлар қилур.

Алқисса, Қайсар фил узра устида ўлтурур тахт ичига байроқ бор, қўлида санчқу била майдон ўртасиға кириб, муборизи талаб қилди. Амир Иноқ айёрга ишорат қилди. Иноқ, филҳол, отларин эгарлаб, Амирга келтуруб тутти. Амир бориб Қайсарни йўлин олди. Қайсар айди: Эй барлос, қандоғ кишисан? Амир анга ўзларин аён ва баён қилдилар. Қайсар найза ҳавола қилди. Амир отға қамчин уруб анга қараб югурди. От ҳуркиб бормади. Амир сакраб отдин тушуб, филни остиға кириб, Қайсар била филни кўтариб, беш юз қадам бостилар.

Румийлар (бошқа бир неча шаҳарлар анга тобеъ эрди) Амир Темурга нома ёзгил деб мирзога буюрди. Филҳол, мирзо Қартос майдониға мадад Ҳиндистондин аскар келиб яъни аскар олдуруб, тартиб бериб Амирга юборди. Соҳибқиронға хабар келдиким, Қайсардин Элчи келур, деб Амир тахт узра ўлтуруб эрдилар, номани келтуруб берди. Айтибдурки, эй Амир Темур ҳануз ўзунгни Соҳибқирон олурсан, одамларни ўзингга тобеъ қилибсан, тонгла кўргил, бизларни майдонда масоф қилайлик ва мардоналикни бир-биримизга кўрсатайлик, ўзгаларни ташвишга солмағаймиз. Амир бу сўзни эшитиб, суюнуб, хурсанд бўлуб, элчига айдилар: Қайсар қай дастурға масоф қилғай? Элчи айдилар: Оқ фили бордур, Ҳабаш хонидин келгандур, жанг куни ани миниб, масоф қилғай. Андин сўнг элчиларга жавоб бериб, Боязид Жалойирни анга йўлдош қилиб, нома жавобин қайтардилар. Нома бу эрдиким, «Эй Қайсар, бизни мунажжимлар қирқ кун муҳлат тилайдур, андин сўнг, иншооллоҳ, майдонға кириб, масоф қилурмиз?» деб номасини тамом қилибдур. Қайсар кулуб айди: Амир Темур энди қўрқубдур. Аммо бул тарафда Амир Соҳибқирон, филҳол, чапоқчиларга балчиқдин фил суратин қилдуруб, қирқ кунгача бошлариға кўтариб, машқ қилиб, андак лой қўшуб фили аъзим бўлди. Ани кўтариб, минг газлик ерни уч мартаба айлантуруб қуёр эрдилар. Қирқинчи кунида жанг учун нақора чалинди. Карнай ва нақорачиларнинг адади бир минг етти юз

эрдилар. Елдирим султон Боязид айди: бу қайдоғ садо ва ғавғо турур? Анга: «Амир Темур аскари келмишдур», дедилар. Аммо, ул кун ўтуб амир қуёши кўк саҳфаси узра намоён бўлгоч, мухолиф юлдузлари фаришон бўлди. Анда, иккала сипоҳ ўз ишларин фикрида бўлуб майдонга зийнатлар бериб, сафларин тартибга келтуруб, табал, жанг барабанларин жойига қарор бердилар. Иккала аскарни таъриф қилиб, Хожа Абдулла Ҳотифий бу ғазални ўқудилар.

Б а й т:

Ул саф фарангу румий,
Бу сафда ўзбакийлар.
Тартиб ила яроғин айлаб узалга,
Денгиздек урса жўш, кетгайким ақли хуший.

Бирдан олам тўлуб ғирув кўтарилди. Қайсар қўрқуб ўзин филни устидин ташлаб, сафига қараб қочти. Амир филни ерга андоғ урдиким, суяклари майда-майда бўлди. Анда иккала аскар тусиндин бир-бирларига от қўйдилар. Амир отларига миниб жангга қарамай Ҳалаж денгизига қараб йўл солдилар. Майдон ичра икки аскар бир-бирига андоғ жанг қилиштиларким, Хожа Абдулла анинг шаънига бу ғазални ўқудилар:

Б а й т:

Урушлар бўлди ул кун ҳаддидин ошиб.
Урарди бир-бирин янчиб, талошиб.
Бузарди бир-бирини сафларини,
Лағв айлаб неча ажуфларини.
Урарди бир-бирин дунболасиға,
Кетар эрди «она» деб холасиға.
Қилиб бир-бирларини пора-пора,
Йиқилиб калладин неча минора.
Келиб бир-бириға анда ёношиб,
Урарди бир-бирини ақли шошиб.
Қилиб бир-бирлариға анда қўшун,
Оқарди қон бўлуб монанди Жайҳун.
Ўлуклар бўлди анда даста-даста.
Чу хирмон бўлдилар юқори, пастда

Алқисса, Қайсар баланд ерга чиқиб кўрдиким, сипоҳлари тарқалибдур, ғайратига чидолмай, отин миниб, байроқларин жилвага келтуруб, ўзбакларга яқин келди. Аммо бул тарафда Амир Соҳибқирон байроқларидин жилва кўрсатиб, андоғ жанг бўлдиким, сўзлаган била шарҳини баёнга келтуруб бўлмас. Ул кун оқшомгача жангу талотуб бўлди. Ўзбаклар ғолиб келиб, румийлар қочмоқга юз қўйдилар.

Назм:

Ўзбаклар қиргони ҳаддидин ошиб,
Тоб беролмай румийлар ақли шошиб.
Қочмоқға юз қўйдилар ул турклар,
Барчасидин кетти обру, курклар.
Кўрди Қайсар чўқ баҳодур узбакин,
Тулкиға арслон ўрнини урмакин.
Еки қоплон бўрига ургай ўзин,
Анда Қайсар қочмоқа қўйди юзин.
Бу жаҳон расми: бировга гар зафар,
Берса бергай ул бировга ҳам хатар.

Аммо Қайсар шикаст топиб, Ангурийядин қочиб, Истанбулға борди, байроқи, била тожи тушуб, қолиб эрди. Байроқин Шоҳрух тўра, тожини Бойқаро тўра олдилар. Ул кечи била шаҳрга от қуйуб, Ангурийяни фатҳ айладилар.

ЭМДИ СЎЗНИ СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Қазора оқшом вақтида Ҳалаж денгизин ёқосиға бир маҳрам бирла келиб эрдилар.

Маҳрамдин ўзга киши йўқ эрди. Амир андин сув талаб қилдилар. Маҳрам бир оёғда сув тўлғузуб келур эрди. Амирни отлари ҳуркиб, тисланиб, денгизга тойиб, Амир от устидин юмаланиб сувга туштилар. Маҳрам ҳарчанд қилди, Амирни сувдин ололмади. Аммо бу ишдин ҳеч кимни хабари йуқ эрди. Маҳрам келиб бу сузни Иноқ қулоғига секин айди. Иноқ вазирни ҳуши бошидин учти, бу сўзни сипоҳларға билдурмай, тахт узра Султон Муҳаммад тўра ибн Мирзо Жаҳонгир тўрани қарор бердилар. Ўшул вақт бир қаландари жонбоз Иноқтоз вазир қайдадур, деб келди. Иноқтоз вазирга қаландарни кўрсаттилар. Ул қаландар бир китобатни берди. Ул китобат Хожам Баҳовуддинни хатлари эрди: «Иноқтоз, қуркмағил, Амир Темур соғ-саломат, иншооллоҳ, келур» дебдурлар. Маълум булдики, Нақшбанд пиримни кароматлари бирла Амир Темур тирикдур. Андин кейин қаландарға куб олтун назр бердилар. Андин кейин Ангурийяни фатҳ булғонини атрофжавонибға хабар бердилар. Мунинг шукронасига Амир Соҳибкиронни чилла ултурдилар, деб халқға изҳор қилдилар.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР СОҲИБҚИРОННИ ВОҚЕАСИДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Алқисса, Амир Соҳибқирон денгиз юзида ғута уруб, соатидин кейин минг машаққат бирла ер юзиға чиқтилар. Атрофға ҳарчанд қулоқ солиб, ҳеч қаердин одамни овози келмади, чарчаб ҳориб эрдилар. Соати истироҳат қилиб, денгиз ёқосида ухлаб ёттилар.

Истанбулдин уч киши (Қайсар сипоҳларидин) келиб кўрса, бир киши ухлаб ётур. Алар сўрди: Кимсан, қандай кишисан? Амир айдилар: Рум сипоҳларидин булурман, ҳамроҳларимдин ажралиб қолибдурман, эмди Истамбулга борарман. Улар қабул қилмай Амирни боғлаб, Истанбулга олиб келдилар. Ул кун кечаси бирла Соҳибқирон нола-у зори қилиб, йиглаб шоҳ Нақшбанд пирларидин малад тилаб, бу ғазални айдилар.

Назм:

Ё Баҳовуддин, мадад бергил бу тун.
Йўл адошқонларга бўлгил раҳнамун.
Ё пирим, бу йўл оро бўлдим ғариб,
Қўл-оёг боглу, ётибман сарғариб.
Ё пирим, ҳолим мени бўлди қийин,
Бир назар айланг менга сиз ушбу ҳин.
Ҳар хатойим бўлса кечгил, ё илоҳ,
Мен ғарибни ҳолин этма табоҳ.
Ё илоҳо, дўстларингни ҳурмати,
Зарра бергил менга сен ҳиммати.

Ул кеча тушида Хожам Баҳовуддин келиб, айдилар: Эй Амир Темур оқсоқ, ҳушёр бўлуб яратганга боқгил, бошинг узра андак машаққат бор, сабр қил. Ул замон уйғониб, кўрсаларким, оёқ қўллари ешилибдур. Уч киши яна боғламоққа ҳаракат қилдилар. Амир лоилож учовини ўлдуруб, шаҳр ичра бориб кирдилар. Кўрсалар турфа шаҳрким, куча ва урамларини мармар тоши бирла ишлагон, ҳар бир иморати олийлар бино қилгон, тамошо қилиб юрсалар девор ва эшикларига Амирни суратини нақш қилгондур. Андин кейин Аёзни масжидига келдилар. Анинг таърифини деган бирла адо қилиб бўлмас. Эшикини тепасига ёзилмишдур: «Ҳар ким мунда келмамиш, гуё жаҳон кўрмамиш». Истамбулни бир тарафи денгиз, ўзга тарафида етти тоғ бор эрди. Бир одам Амир Соҳибқиронга айди: Эй бобо, сени суратинг Амир Темурга ухшар экан. Бу сўзни Амир эшитиб, саройга бориб, саройбондин ҳужра талаб қилдилар. Саройбон хўб деб Амирга ҳужра берди. Амирни ҳужра ичра солмоққа бу соатида ҳеч нимарсаси йўқ эрди. Ташқори чиқсалар, баъзилар Амир Темурга ухшарсан, дер эрдилар. Лоилож, ҳужра ичра кириб кечи бирла истихорада эрдилар. Тушларида Хожам Баҳовуддин келиб айдилар: Эй Темур, тиш̆ла, Хожа Муҳаммад Порсо ҳаждин келгайлар, сени танумаслар, ушбу асони анга бергил. Хожа сенга албатта бир нимарса бергайлар, лекин бир неча кунлар меҳнат чекарсан, олло таолони ўзига эътимод қилиб, танингни тақдири ҳаққа бергил. Нечукки бошингдин қазои муаллақ кўтарилгай, ўзингга ҳозир бўлгил, деб ғойиб бўлдилар. Тонгласи саройни эшикига бир киши соқоли мош биринч бўлгон, келиб турур. Амирни кўруб танумади, нечукким, Амир мажҳул киши эрди. Амир Соҳибқирон Хожам берган асони кўрсатиб бошларига тегуруб эрдилар, филҳол.

отдин тушуб, Амирга узр айтиб, бир ҳамён олтун бердилар. Амирга айдилар: бу кеча ҳазрат Баҳовуддин пирингизни тушумда кўрдим, келинг, мен сизни олиб кетай. Амир айдилар: мен ҳам кўрдим, менга сенинг бошингда меҳнат куб дедилар. Сиз бу ерда турманг, мени зиёним сизга ҳам тегмасун. Хожа лоилож қайттилар. Амирни асосини саройбон кўруб, айди: бу таёқда хосият бор экан, савдогар бошига урса, олтун берар экан, деб асони угурлаб олди. Ул кун савдогарларни чорлаб, уйига зиёрат қилда. Андин кейин аларни бошларига таёқ бирла урди. Савдогарлар саройбондин ранжиб, Қайсарга бориб арз қилдилар. Қайсар саройбонни келтуруб хитоб қилди. Саройбон Қайсарга воқеани баён қилди. Андин кейин Қайсар бир неча чуғолни саройга юборди. Алар келсаки, Амир намоз уқуб турур. Намоз уқуб булғондин кейин айдилар: сени Қайсар талаб қилур, дедилар. Амир лоилож бордилар. Қайсар кўрган замон тануб, айди: сен Амир Темур эмасмусан? Амир инкор қилдилар, охир онда келтурди. Лоилож, утган ишларни барчасини баён қилдилар. Қайсар, филҳол, Амирни боғлатуб қуйди. Қайсар айди: «Эй Амир Темур оқсоқ, ул кун мени фил бирла олиб қочиб эрдинг, бул кун нечук талош қилмадинг?» Амир айдилар: бу меҳнатларни менга пирлар маълум қилиб эрдилар. Анинг учун худони тақдирига буйун қуйубдурман. Қайсар улдурмоқға ҳукм қилди. Яна айди: сабр қилай, аввал мунинг сипоҳларини бир навъи қилиб, шикаст берай, албатта алар бошлиқларидин айрилиб, саросима булғондур, деб Амирни муборак баданларига беш юз қамчин урди, яна ҳукиз терисиға солди. Амир Соҳибқирон андоғ мажруҳ бўлдиларким, қимирламоқға мажоллари қолмади, лекин Айюб пайғамбар сифат сабр қилиб шукрни тилдин қуймадилар. Қайсар қанча аскарлар бирла Амирни муҳофазотда сақлади. Ўзини бу ишдин кўнгли тинч бўлуб, хурсандлиқ бирла ўлтурди. Андин сунг Қайсарга хабар келдиким, Армани хонидин саккиз минг қушун бирла Қайсарни ёрдами учун борурман деб.

Таворихда дерларким, Арман асли Ҳуд қавмидин эрди. Булар ичра Арман отлиғ киши пайғамбарлиқ даъвосини қилғон эрди. Шул жиҳатдин ул халқни армани дерлар.

Алқисса, ул кун арманлар Қайсарни баргоҳига етиб келдилар. Қайсар алар бирла Ангурийяга отландилар. Жосуслар Қайсарни қилғон ишларини Амир Соҳибқиронни қулга тушириб, ҳукиз терисига солғонини Амир Соҳибқиронни сипоҳларига келиб хабар еткуздилар. Иноқтоз, ул мард жонбоз эшитиб, айди: «бу ишни тадбирига мен борсам». Мени Султон Муҳаммад тўра ҳалок қилмасун, деб қўрқар эрди, чунки Иноқтозни айёрлигини тўра ёмон курар эрди. Иноқтоз айёр узбакни бекларини барчасига арз қилиб айди: Мен уғлум Хуморий бирла бу ишни фикрида булғумиздур, фотиҳа беринглар, деди. Барча беклар қабул қилдилар, илло Султон Муҳаммад тўра қабул қилмай, айди: юборманглар, бу иккала айёр ҳийла бирла ўзи бир тарафға қочиб кетгай. Ул бечора Иноқтоз мард жонбозга мол-амволдин ҳеч нимарса бермадилар. Лоилож ота-бола йиғлай-йиғлай нёвлиқ ҳолда Истанбулга йўл солдилар, иншооллоҳ таоло, Амирга нажот

бергумиздур, деб Истанбулга келиб, кўб кун оч қолдилар. Иноқтоз кўрдиким, арманилар бозордин қул сотиб олурлар. Хуморийга айди: Эй ўғлум мени бу бозорга сотгил, бир иши фикрида булай, яна сен овқат қилгил. Ўғли айди: эй ота, мени сиз сотиб овқат қилинг, Отаси қабул қилмади. Лоилож, Хуморий отасини арманиларга сотти. Армани қулларини олиб подшоҳларини қошига олиб келди. Подшоҳини оти Куёнус эрди. Аларни расми қул олгонда қирқ қул олиб, бирини озод қилур эрди. Подшоҳ қулларини ҳар бирини ҳунарини сўрди. Иноққа навбат келгонда айёрлиқ бирла тилин лол қилиб, сўзламади. Куёнус муни нега келтурдинг, деди. Вазир айди, муни пули оздур ва яна муни озод қилмоқ учун олдим, деди. Подшоҳ Иноқни озод қилдилар. Иноқ ишорат бирла Куёнусга айди: «Мен қариб қолгон одамман, ўзга ерга бориб қандай овқат қилурман, сизни хизматингизда бўлсам», деди. Куёнус айди: «бу қариб қолгон киши экан, ўзга ерга юборманглар», деди.

Аммо Қайсар Ангурийяга юзланиб, отга сувора бўлуб, Амирни жиловида олиб юрур эрди. Амирни қолини Иноқ жонбоз кўруб, секин-секин йиғлаб эрди. Гоҳ-гоҳ Хуморий отасидин хабар олиб турар эрди. Иноқтоз арманиларни сипоҳларига юруб, сув берар эрди. Қайсар кечаси бўлса Амирни эҳтиёт қилиб, икки минг кишини посбонликда қуёр эрди. Шул кайфиятда Ангурийя дарвозасига етиб келиб, қамалга олдилар. Ўзбакларни сипоҳлари урушмоққа қўрқуб, шаҳардин чиқмадилар, нечунким, бошлиқ киши йўқ эрди. Шул жиҳатдин ҳазрат Суфи Оллоёрдин табаррук сўз борким.

Б а й т:

Ўшал ҳунборики ҳарб олотин осор,
Агар босар нуруса евуни босар.

Аммо Қайсар Ангурийяни халқа каби ўраб олган эрди. Бир кеча Иноқ айёрлиқ бирла уйқудин туруб, тилга келиб айди: одамлар, вой халойиқлар, мен қари қул пайғамбари худони тушумда кўрдим, тилсиз эрдим, мусулмон бўлуб, гуё бўлдим. Лекин Иноқтоз арманиларга андоғ хизмат қилур эрдиким, барчаси ани хизмати тўғрисидин яхши кўрар эрди. Куёнус ҳайрон бўлуб, Иноқни Қайсарни қошига келтурди. Иноқ ўзини суратини армани суратида қилгон эрди. Қайсарни қошида имон арзи қилди. Яна аввалги сўзни айди. Андин кейин Куёнус агар бу қулни сўзи чин бўлса, мен ҳам имон арзи қилиб, мусулмон бўлурман, деди. Румни уламолари йиғилиб, барчалари мунинг сўзи чин дедилар, нечунким, шайтон алайҳил лаина пайғамбар суратида бўлолмас, андин кейин, кўб-кўб арманилар мусулмон бўлуб, Иноқтоз кал қиморбозга малукона хилъатлар бердилар. Қайсар Иноққа кўб эътиқод қилиб, ўзидин жудо қилмас бўлди. Бир кун Иноқтоз айёрлиқ ишини соз айлаб, Қайсарга айди: мен бир сир билдим, жанобингизга малол келмаса, айтайин, деди. Қайсар «айтгил», деди. Андин кейин Иноқтоз айди: «мен эшиттимки, Куёнусга Амир Темурнинг сипоҳлари сўз

берибдур, сизни қатлингизға қасд қилмиш, тонгла ёқасиз совут кийиб келур эрмиш, сиз ҳам ишингизга ҳозир булинг, сизнинг феъл-атворингизни билдим, барча ишингиз адл ила булуб, шариъати нубуввий бирла амал қилурсиз. Куёнус холо мусулмон булса ҳам асли кофирдур. Амир Темур булса золимдур, сизга дустлиғимдин бу сузни айтурман», деди. Қайсар айёрни сузини чин билиб, ҳуши бошидин учти. Соатидин кейин Иноқтоз фурсат топиб, Куёнусни қошиға келиб, айди: ҳозир булғил, Қайсар сендин бадгумондур, тонгла ёқосиз совут кийиб, албатта сени улдургайлар. Бу сузни кишиға айтмагил, нечукким, мен сени тузунгни куб едим, мени куб тарбият қилдинг, бу сузни дустлиқдин айтурман. Яна дини ҳаққа дохил булуб, мусулмон булдинг.

Куёнусни мунга куб ихлоси бор эрди, Иноқ айёрни сузини чин билиб урушмоққа ҳаракат қилиб, баҳодурлар аслаҳа ва яроғларни тоқунуб, бирдан Қайсарға юзландилар. Қайсар ҳам булардин хавотирда булуб, сипоҳларини тайёр қилиб туруб эрди, буларни курдиким, жанг қилмоққа келурлар. Филҳол, Қайсари рум аскарларға «от қуй» деб буюрди. Қайсарни аскарлари бирдан от қуйуб келиб, Куёнусни калласини танасидин жудо қилдилар. Ёроғларни тарақа-туруқ овози оламға тулуб бир-бирини улдира бошладилар. Иноқтоз айёрлиқни соз айлаб, арманларга бориб, овоз қилиб айди: Эй арманилар, хонларингизни румийлар улдурди, сипоҳларингизни улдурурлар, сизлар қандай ором қилурсиз?!

Куёнусни уғлини оти Қалмус эрди, отасини улганини эшитиб, карнай тортиб, аскарини жамъ қилиб, бирдан жангға узларини урдилар. Румийлар бирла арманилар андоғ жанг қилдиларким, чангу тузон ҳавога урнади, Амирга қуйғон посбонларғача урушға кирдилар. Иноқтоз айёр вақтни соз топтиким, фурсат ғаниматдур, ул ерда уғли Хуморий ҳам ҳозир булуб, айёрлиқ бирла Қайсарни уч отини оғулдин келтуруб, филҳол, Амир Соҳибқиронни бойлуқларини ешиб, отға миндуруб учовлари отқа сувора булуб, уртаға Амирни олиб, шаҳарни дарвозасиға қараб боравердилар. Иноқ бирла уғли ёвни ичида юрганидин узбак бекларини асло хабари йуқ эрди. Дарвозаға келиб, дарвозабонға айдилар: Мен Иноқ булурман, мана Амир Соҳибқиронни олиб келдук, деб чақирди. Андин кейин дарвозабон билиб, дарвозани очтилар. Беклар ва туралар келиб, қадами Амир Соҳибқиронға узларини ташладилар. Беадад ва беҳисоб тасаддуққот қилдилар. Ўзбак баҳодурлари тухтовсиз Қайсарға қараб от қуйдилар. Ул тарафдин арманилар, бу тарафдин узбаклар булуб румийларни улдура бошладилар. Қайсарға хабари еттиким, Амир Темур нажот топибдур, деб. Қайсар бу сузни эшитиб, саросима булуб, қочмоқға юз қуйди. Румийлар фароканда булғондин кейин Қалмус аскарини олиб уз манзилиға ёнди. Ул куни Амир Соҳибқиронни ҳаммомга келтуруб, муборак баданларини ювуб, ҳукиз терисидин олиб, нафоис энгилларни кийгуздилар. Андин кейин, Ангурийяни уз аҳлиға бериб, уч кундин кейин келиб Истанбулни фатҳ айладилар. Андин кейин Румни олмоқни ҳаракатиға туштилар.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ХАЛИЛ ТЎРА ҚАЛМОҚ БИРЛА ЖАНГ ҚИЛИБ, КЎБ МУСУЛМОНЛАР ШАҲИД БЎЛҒОНИ, АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАЛМОҚ КЕЛГОНИНИ ЭШИТИБ КЕЛИБ, ШОҲИЗИНДАНИ УСТИҒА ГУНБАЗ ҚИЛҒОНИНИ БАЁНИ

Эмди, Амир Темур Соҳибқиронни Истанбулға қуйуб, Мироншоҳ турани ўғли Мирзо Халил турадин сўз эшитмак керак. Вақти келиб, Амир Соҳибқирон набираларини Самарқандға тахт узра қуйуб кетиб эрдилар. Бир кун Самарқандға хабар келдиким, қалмоқдин ёв келиб, Тошкандни талон қилибдур, деб. Мирзо Халил тўра эшитиб, аскарларни жамъ қилди. Андин кейин мирзо Халил тўра қушунларини олиб, Сир денгизиға етиб келдилар. Аскарларни баъзилари денгиздин ўтмайлук, деди. Аммо аксар қабул қилмай, ўттилар. Вақти келиб, қалмоқлар бирдан етиб қолди, барчаси отларини жиловини елкалариға солиб, ҳийла қилиб, яёв келур эрди. Мусулмон сипоҳлар ҳам яёв бўлуб, отларини мирохурларға бердилар. Муни кўруб қалмоқлар, филҳол, отлариға миниб, бирдан мусулмонларға қараб югурдилар. Мусулмонлар ҳам отларини минмоққа ҳаракат қилса, мирохурлар бу ғавғони кўруб, «эби-эби» деб қочиб кетаверди. Андин кейин ул кофирлар аксар мусулмонларни устидин от чопиб, ўтуб, барча мусулмонларни шаҳодат даражасига еткурдилар. Тўра бирла Хожа Исматулло денгиздин ўтуб, минг машақат бирла пиёда қочиб келиб, Самарқанд ичра кириб қамалдилар. Қалмоқлар беадад ва беҳисоб аскар бирла Самарқандни атрофини халқа каби олди, ҳеч киши Самарқанддин ташқари чиқолмади.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, қалмоқлар ичра бир қари киши бор эрди, кўб сўзға етук эрди. Шаҳр ичра элчи киргузуб, бу шаҳр ичра масалаға етук мулло бўлса чиқиб, мени бир неча сўзим бордур, келиб жавоб берсун, деб юборди. Барчалари Хожа Исматуллони муқаррар қилиб, қалмоқни олдиға чиқордилар. Ул қари киши Хожаға айди: «чўнтакингда оғу борму?» Хожа айди: «бордур», Қари одам айди: «нега олиб юрурсан?» Хожа айди: «мен шайхи фоний, яъни қариб қолғон кишидурман, мабодо қалмоқлар озор берса, оғу еб ўлайин дерман». Анда қари киши бирла Хожани ўрталарида кўб раддубадал сўзлар ўтти. Қари киши айди: Эй Хожа, билғил ва огоҳ бўлғил, шул вақт Амир ул муслимин, яъни мусулмонларни хони барча мамлакатларни олиб, ўзиға мусаххара қилубдур. Анинг ўлимиға не хабар берурман? Анга уч аломат бордур. Аввалги аломат шулким, бу вилоятларда оққуш зоҳир бўлуб, архайл деб уч мартаба сайрағай. Иккинчи аломат: бир уғул онадин туғулуб уч мартаба «олло» дегай, барча ани билуб, эшитгай. Учунчи аломат: қуёш тутулғай, юлдузлар отилғай. Бу сўзларни сенга айдим, албатта, хотирингда сақлағил.

Андин кейин Хожа шаҳрни ичиға кирдилар. Аммо Самарқанд одамларини қалмоқ кўб зиқликға олди. Ул вақт ҳазрат Шоҳизиндани устилари ва Чўпон отани муборак қабрларини қалмоқлар олиб, Шоҳизиндани қудуқларини ичиға кўб нажосатларини ташлаб

эрдилар. Бир кеча қалмоқларға тусиндин ғавғо тушиб, токат қилолмай, ул ердин қочтилар. Самарқандликлар курдиким, қалмоқлар ул ердин қучубдур. Бир нечалари шошиб улуб ётурлар, курсаларким, юз минг минг илон ул мавзеъдаги тефада юрурлар. Аммо мусулмонларга дохил қилмас эрди. Бир қалмоқни топиб, бу ишни сирридин сурдилар. Ул айди: «Бу қудуқ ичра насожат ташлаб эрдук, бу илонлар мундин чиқиб бизларга қасд қилди». Аммо ҳеч киши ул қудуқни сиррини билмадилар. Яна қалмоқлар Самарқандга қасд қилдилар. Мусулмонлар қурқувда эрдилар. Ногоҳ, субҳ вақтида бир оққуш келиб, овоз қилиб, «архайл, архайл архайл» деб фарёд қилиб эрдиким, ул кун қалмоқларга қурқув пайдо булуб, бирорта қолмай қочиб кеттилар. Хожанинг кунглига қари киши айгон сузи келди. Ул қушни кейнидин бир лак қуш келиб, барчаси сукутда булуб, андин кейин ул қушлар илонларни тумшуглари бирла териб олиб, қудуқни ичига ташладилар. Ўзлари ҳам қудуқни ичига кириб ғойиб булдилар. Ул тонг вақтидаги қуш яна «архайл, архайл, архайл» деб куздин ғойиб булди. Аммо Амир Темур Соҳибқирон Румни ҳам узларига табеъ қилиб, қалмоқлар Самарқандга келиб, қамалга олгонини эшитиб, тезлиқ бирла Моваруннаҳр ва Туркистонга келиб эрдилар. Самарқандликлар эшитиб истиқболига чиқтилар. Амир Соҳибқирон асъасаю дабдабаю шон-шавкат бирла Самарқанд ичра кириб, уз тахтларига жулус айладилар. Ҳазрат Амир Темур Соҳибқиронни олдиларида қудуқни воқеасини билган курганларини баён қилдилар. Андин кейин Амир: «Қудуқни сиррини ҳеч ким билгайму?» деб сурдилар. Мунинг воқеасини хабар бергувчи киши топилмади. Атрофга жарчи қуйдилар. Ул замонда оти Ҳидо деган бир йигит бор эрдиким, ҳар илмдин хабардор эрди, узи ҳам паҳлавон, ҳар ишга баҳодур эрди. Ул Амир Соҳибқиронни хизматларига келиб, салом қилиб қулини алиф-лом қилиб, айди: «Эй Амир Соҳибқирон, вэй Искандари Соний, мен фақирингиз, «Тарихи Таборий»да куруб эрдим, саҳобалардин Қусам ибн Аббос отлиг киши кофирлар бирла жанг қила-қила, бул ғорга кириб ғойиб булгондур, ҳали ҳам тирик эрмиш дерлар». Амир Соҳибқирон анга айдилар: Эй йигит, бу ғор ичра узунг кириб, бизларга бору йуқини маълум қилгил. Ул йигит қабул қилмади. Амир анга куб олтунлар ваъда қилиб, илтижо қилдилар. Яна айдилар, бу мавзеъни зиёратгоҳ қилсак, мундаи оёғости булмас. Сунгра Ҳидо лоилож қабул қилди, ани қудуқни бошига келтуруб, белини арқон бирла боглаб туширдилар. Етмиш газлиқ ерга боргонда арқон бушолди. Билдиларки, Ҳидо қудуқни остига етти. Ҳидо кузини юмуб, соатидин кейин очиб қараса, бир тарафдин ғордин андак йул бордур, андин кейин баҳодурлиқ бирла юруб бир ерга равшан ва ёруғлиққа келди. Анда эшик очуқ турур, курсаким, ҳайҳот боги аъзим жилва берди. Турлу-турлу емишлар пишган, андин кейин тамошо қилиб, гуё Боги Эрамга ухшар, бир ерга келса, икки арслон бир йиғочга бойлуқ турур. Андин кейин бог ичра яшил кийумлиқ икки кишини курди, табақда таъом келтуруб, иккала арслонни олдига қуйдилар. Арслонлар таъомга машгул булдилар. Алардин баҳодурлиқ бирла утуб, бир ерда ҳовузи

курдиким, тўла сут турур. Аммо ҳовузни атрофидаги дарахтларнинг узвида минг-минг илонлар ўролиб ётур. Илонлар келиб, сутдин ичиб турурлар. Ул мавзеъдин ўтуб, бир ерға келса, одамни овози келур. Анинг қошиға келиб сўз сўрди. Ул айди: «Кечаси қоронғуда юруб, билмай қудуқни ичига йиқилиб тушиб қолдим, андин кейин бул ерға келдим, бул йиғоч белимдин ушлаб қолди». Кўрсаки, дарвоқеъ йиғоч белидин қисиб қолибдур. Хоҳласаки, бу сирни анга сўзласа. Ногоҳ ҳаводин яшин келиб, ани куйдуруб юборди. Ҳидо муни кўруб, кўнглиға қўрқув тушиб, секин-секин ўзга тарафға юрди. Бир ерға келса, гунбаз кўрунди. Анга борса Қуръон тиловат қилиб овози келур. Ул ерда Ҳидо баҳри ҳайратда бўлуб турур эрди. Соатидин кейин юз-юз етмиш киши, барчалари оқ кийумлиқ, етиб келдилар. Гунбаз ичидин бир йигит чиқти, қора соқол, ёнида яна бир киши полос келтуруб солди. Фузалолари полосни устиға ўлтурдилар. Андин кейин яна етти киши келдилар, барчалари яшил кийумлиқ, соати ўтуб, пўш-пўш овози келаверди. Ҳидо кўрсаки, қирқ бир киши ҳозир бўлдилар. Аларни ичида бир йигит қора отға сувора ўлуб келур. Олдида нуроний кишилар зикр айтиб келурлар. Барчалари ул йигитни жиловидадурлар. Отдин тушуриб, барчадин юқори ўткуздилар. Ҳар тарафдин сўзлашиб ўлтурдилар. Ул йигит айди: «Дунёдин ҳеч хабарларингиз бўлдиму?» Айдилар: «Бул ерға бир йигит келубдур». «Бери олиб келинглар». Бориб олиб келдилар. Ҳидо ул зоти бобаракотга салом қилиб, таъзим бирла қўлини алиф-лом қилиб турди. Ул зот айдилар: қандай одамсан, бул ерға нима учун келдинг? Ҳидо тавозеъ бирла айди: «Эй тақсир афандим, Амир Темур Соҳибқирон султонимиз амри бирла бул ерға туштим». Ул азиз айдилар: дунёдин нима сўз келтурдинг? Бул айди: Ер юзида Амир Темур Соҳибқирон барча мамлакатларни ўзиға мусаххара қилубдур. Эмди сизни маълумингизни билмоқға ул мени бул ерға тушурубдур. Ул зот айдилар: «Эй йигит, билгил, мени Шоҳижавон дерлар, отим Қусам ибн Аббосдур, ҳазрат Исо пайғамбарни нозулларигача тирик бўлурман. Буларни кўрдинг: барчалари рижол ул ғойиб, яъни ғойиб эронлардурлар. Ҳар жамоъа охшом бизни зиёрат қилмоқ учун келурлар. Буларни бошлиқлари Қатабдурлар. Эмди сендин бир неча суаларни дунё важҳидин сўргайман: «Халойиқ намоз ўқурму?»

Ҳидо айди: «ўқурлар». Яна айди: «Масжид ичра жамоат бўлурму?» Ҳидо айди: «оре». Яна айди: «Рўза тутарму?» Ҳидо айди: «бир ой рамазон шарифда рўза тутарлар». Ул зоти шариф яна айдилар: «алҳол, нозулу Исо хуружи Дажжол йироқдур». Яна айдилар: «Эй Ҳидо, бул ерға нимага келдинг, бу билган сиррингни сақламасанг, куйуб кул бўлгайсан, эмди мундин чиқсанг, бу сирни ҳеч кишиға айтмағил». Ҳидо туруб анда фарёд қилиб айди: «Эй тақсир афандим, агар бу сўзни айтмасам, Амир Темур мени пора-пора қилгай, нима илож қилурман», деб зори қилиб йиғлайверди. Анда Шоҳижавон айдилар: «Эй Ҳидо, Амир Темурдин кўб ҳусуллиқ» ер талаб қилғил авлод-авлодингға қолгудек, лекин бу сирни айдинг, аъзонгга нуқсон бўлгай, яъни кўр бўлурсан, яна

сендин туғулгон авлодларингғача кўр бўлурлар, қиёматғача бу иш боқий қолур, бул ишинг, Амир Темурдин дунё таъма қилдинг, холисонлилло қилмадинг, нуқсонлиқинг андиндур. Яна Ҳидо йиғлайберди, яна айдилар: «Ҳашр кунида барчадин илгари оллотаолони жамоли бокамолини кўргайсан». Ҳидо бу ишоратни эшитиб, йиғламоқдин андак таскин топти. Ҳидони қулиға бир қути бердилар, «муни Амир Темурға бергил», деб. Бу йигитни олиб бориб қўй, деб бир суфиға буюрдилар. Ул қудуқни остиға бир дамда келтуруб қўйди. Арқонни белиға боғлаб эрди, арқон ҳаракатға келгандин кейин қудуқни бошида турган кишилар тортиб олдилар. Андин кейин Ҳидони Амир Соҳибқиронни олдилариға олиб келдилар, барча одамлар тамошоға келдилар. Амир Ҳидодин савол қилдилар: «нима сир кўрдинг?» Ҳидо айди: «қудуқни ичиға кируб, ушбу қутини топтим, ўзга ҳеч нимарсани билмадим», деди. Амир Соҳибқирон яна уз ихтиёриға қуймай, яна сурдилар, лоилож айди: «менга куб-куб дунё керак, нечукким, мен сўқур бўлғаймен, яна авлод-авлодларим инқирози оламгача сўқур бўлғайлар». Амир Соҳибқирон айдилар: «мендин нима талабинг бор, тилағил». Ҳидо айди: «кўб ер бўлса, барчаси ҳусуллиқ бўлса». Амир буюрдилар, бир яхши югурук от келтуруб бердилар. Амир айдилар: бу отға минғил, қай ерни хоҳласанг, кўргил, чарчаб ҳорғунча қанча бўлса, анинг барини сенга бердим, деб марҳамат қилдилар. Ҳидо дарҳол отға миниб, хоҳлағанича ерни кўруб келди. Амир Соҳибқирон анинг авлодиға вақф қилиб, хат муҳрлаб бердилар. Андин кейин Ҳидо кўрган-кечурганларини, ҳазрат Шоҳижавонни айғон сўзларини Амирға бошдин баён қилди. Ўшул замон кўзидин дурра ёш тўкулуб кўрмас бўлди. Сунгра Амир қутини келтуруб очиб кўрсалар, бир қитъа қоғоз ичиға бир алиф, бир зол, бир жим ҳарфи ёзилмиш. Андин ўзга нимарса йўқтур. Барчалари тахаййир бармоқин тишлаб, ҳар ким ўз хаёлларига келган сўзни айдилар: аларни сўзи Амир Соҳибқиронға маъқул бўлмади.

Умарою физзамонаға маъқул бўлса, фақир муаллиф ҳам бир сўз айтиб ўтғай. Маълум бўлсунким, алиф ҳарфи бирдур, зол ҳарфи етти юздур, жим ҳарфи уч турур. Амир Темур оламдин ўтгандин кейин, етти юз уч ё тўрт йилдин кейин бир аломат зоҳир бўлса керак. Яна алиф маъниси ҳар ким бу дунёга келди, зол маъниси шитоб ила кетмак, жим маъниси ҳар мўмин-мусулмон киши мустаъидул мавт бўлмоқ керак. Алқисса, андин кейин ул қудуқни беркитиб имарати олий қилиб, гунбаз кўтариб, айвони кайвон қилдуруб, қирқ зина бирла кўтариб, зиёратгоҳ қилиб, анга мунаққаш гиламларни тўшаб қўйдилар. Ҳожатмандлар бориб зиёрат қилурлар. Ўшул вақт Амир Соҳибқиронға хабар келдиким, Хитойдин элчи келур, деб. Ул Хитойдин келган элчининг оти Мавлоно Бурундуқ эрди, ул киши мусулмон эрдилар. Амир Соҳибқирон они Шаҳрисабзға таъйин қилдилар. Кўрунушни анда қилурман, деб. Ул кун Амир Хитой юртиға бормоқни кенгаш қилдилар. Бекларға маъқул бўлмади. Кеч бўлғоч Иноқ вазир ва неча маҳрамлар бирла ариғ ёқосиға бордилар. Андин кейин сувга тушиб ғусл қилиб чиқиб эрдилар, бир маҳрам шиша ичра гулоб

келтуруб Амирни бошларига қуймоғда эрди, шиша қулидин тошни устига тушти, синмади. Иноқ вазир айди: «Эй Амир афандим, Хитой юртига бормоқни кунгилдин кутаринг, иқболингизни баландлигини куринг, шиша тошга тушса ҳам синмади. Бу Иқболни идборга келтурманг. Амир айдилар: ҳар нима худони хоҳлаши бирла булур.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ЮРТНИ УЛУҒЛАРИҒА ТУЙ ҚИЛИБ БЕРИБ, АНДИН КЕЙИН ЎТРОР МАВЗЕЪИҒА БОРИБ, АМРИ ПАРВАРДИГОР БИРЛА ВАФОТ ТОБҚОНЛАРИНИ БАЁНИ

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон юртларни улуғларини жамъ қилмоқға минг-минг туй асбоб ва олотларини омада ва тайёр қилиб, хайма ва чодирларни қуруқ Конигил мавзеъига келтурдилар. Шаҳр халқи уламо ва фузало, ёшу қари барчасини ул ерга таклиф қилиб, чорладилар. Туб-туб, ғуж-ғуж, гуруҳ-гуруҳ булуб келавердилар. Ҳар қайсилариға алоҳида, уз жинслари бирла ултурмоқ учун жой ораста қилдилар. Қирқ кеча ва кундуз туй-томоша қилдиларким, бу туйни Жамшид курса тахайюр бармоқин тишлаб, рашк утига узини урар эрди. Қирқ кунғача барча турлук-турлук таъомдин мамнун булдилар. Ҳеч киши бирор нимарсаға муҳтож булмадилар, барча нимарса муҳайё эрди. Ғарибу ғурабо, мусофир ва мусокинлар куб-куб ош ва таъомға тулдилар. Аммо етти иқлимни амирзодаларидин етти юз туқсон олти кишиға малукано хилъатлар бердилар. Хитойдин келган элчини олдида туйни тамом қилдилар. Элчиға ҳануз куринуш, қилғонлари йуқ эрди. Конигилни бир тарафи Чупон отаға яқин тефа эрди, они машриқ тарафи катта йул эрди. Анга чодирларни тикиб, элчини анга туширдилар. Анда элчини турлу-турлу таъомлар бирла зиёфат қилдилар. Аммо элчи Хитой ҳоқони Чиндин келтурган совғот туҳфаларни Амирға берди. Амир ҳар мақулан ахбор ва атвори Хитой мочиндин сурдилар. Андин кейин Хитой элчисиға молукона хилъатлар бериб жунаттилар. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Самарқанддин аркони давлат бирла Ўтрор мавзеъиға бордилар Ул вақт Ўтрор мавзеъи куб катта шаҳар эрди. Шаҳри Сайруомнинг унг ёнидаги Арас суйи анга бориб тасарруф булур эрди. Амир Соҳибқирон пойтахтни ул мавзеъга бино қилдилар. Анда тарихнинг саккиз юз еттисида (1405 й) эрди. Ул вақтда Мирзо Шоҳруҳ тура Ҳиротға ҳоким эрди. Мироншоҳ тура Бағдодға султон эрди. Султон Муҳаммад набиралари Қандаҳорға валиаҳд эрди. Ўзга авлодлари бирла Сарой Мулк хоним Самарқандда эрдилар. Амир Соҳибқирон Искандари соний Чиғатой узбак беклари бирла Ўтрорда тахти салтанат узра эрдилар. Ул вақт етти иқлимдин Амир Соҳибқиронни хизматида етти юз туқсон олти муътабар бекзодалар бор эрди. Истанбулдин Мир-Саййид Шариф ҳам бирга келган эрдилар. Мавлоно аллома Тафтозоний ва Хожам Баҳовуддин начанд уламо ва фузалолар

Амир Соҳибқиронни олдида эрдилар. Самарқанд ва Тошканд ва Туркистон вилоятлари андоқ обод эрдиким, етти иқлим барчаси Амир Соҳибқиронга тобеъ эрди. Ҳаттоки, Машриқдин Мағрибғача ҳукмлари юрар эрди. Аҳли ҳикмату ҳунармандлар Ҳиндистону Фарангистон, Рум (дин) келган эрди. Ўттиз йилдин бери Салотин ва хавоқинлардин келтурган олтун-кумушларни хазинаға жамъ қилдилар. Амир Соҳибқирон ҳазрат Султон орифин Туркистон ичра қабри шарифлариға марқад кўтариб, иморат олий қилиб, қанча ерларни вақф қилиб, андин кейин яна ҳазрат шайх Зайниддин куйи орифониға Кайковус суйидин наҳри азим чиқориб, қул, чўри бирла назр этиб, қабрлари узра гунбаз кўтариб, андин кейин Занги отани муборак қабрларини бино қилиб, демишларким, ҳазрат Султон ул орифин ҳазрат Занги отаға холовачча эрдилар, ваъда қилиб эрдиларким, бир олий ҳиммат киши чиқиб, бизни қабримиз узра таъмир бино қилса, аввал сизға таъмир қилғай деб эрдилар. Вақти келиб, ҳазрат Султон ул орифинни қабри шарифларини биносиға урнадилар. Андин кейин, бир жонувор кечаси бўлғоч бузуб, кетаверди, Амир Соҳибқирон ҳайрон булуб, бу сирдин воқиф бўлди. Андин кейин, Тошкандға келдилар, ахтариб муборак жасадларини қайда эканини билмадилар. Тошканддин узоқ бир тош ерда Амир Соҳибқиронни отлари юрмай, тўхтаб қолди. Кўрсаларким, ул ердин бир қўл чиқиб, отларини оёғини ушлаб турур. Дарҳол ул ерға таъмири олий бино қилдилар. Андин кейин ҳазрат Султон у орифинни қабри шарифлариға гунбаз кўтардилар, ҳар қайсилари таворихда маълумдур. Куб авлиёларни қабри шарифларини ҳазрат Амир Темур бино қилгон эрдилар. Яна куб-куб жойларға масжид ва мадрасалар бино қилгон эрдилар, барчаси таворихда маълумдур.

Кунлардин бир кун Кошғар шаҳридин элчи келиб, дедиким: «Эй Амир Соҳибқирон афандим, қалмоқлар ҳуруж қилиб бизни шаҳримизга келур», деди. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон уч ойғача аскарларға кўрук кўрсаттилар. Сипоҳларға амр қилдилар, қалмоқлар жангиға отланинглар, деб. Бу сўзни беклар манъ қилдилар. Нечукким, ул вақт қишни туқсони эрди, кун куб қаттиғ совуқ эрди. Амир ғайратлариға чидолмай ўрдадин ташқариға чиқтилар. Вақтиким, шаъбон ойини еттиси сешанба куни ўрдани равоқида ўлтуруб, сочларини олдуруб ўлтуруб эрдилар, ушул замон Амирға бир боди мухолиф келуб тегди. Аҳволлари ўзлариға маълум бўлуб, Мирзони чақириб ушбу рубоийни ёздурдилар:

Н а з м:

Чу бир соат, чу бир лаҳза, чу бир дам,
Бўлак ҳол ўзгарур аҳволи олам.
Бугун Соҳибқирон жони амири
Жасаднинг кишваридин тобса барҳам.

Алқисса, соати ўтмай ранг ва туслари тағайюр топиб, андак вақтдин кейин руҳ тўтиси тан қафасидин учмоқ боғчалариға

тайрон қилди. Муборак жасадларини Сарой Мулк ойим булғор ичра олдуруб, Самарқандға олиб келиб, жаноза ўқуб дахмаға дафн айладилар. Мотамларида барча уламоу фузалолар йиғлаб уч кунгача умаро, беклар ёш ўрнига қон йиғладилар. Хожа Исматулло бу марсияни айтиб, тўралар бирла аҳийлар йиғлар эрди.

Ғ а з а л:

Буз чодиринг фалакким, султон ўлди ғойиб,
Тун ичра эрди чун моҳи тобон булди ғойиб.
Еруқ жаҳон қуёши, ислом элини боши,
Дин эрди кўб талоши, даййан ўлди ғойиб.
Оламни қилди дарбар, Соҳибқирон Скандар
Соний демиш эронлар, ёрон ўлди ғойиб.
Дин эрди жустужуси, шаръи эрди гуфтугуси,
Миллатни обрўси, бурҳон ўлди ғойиб.
Нўширвондек одил, ҳам олим эрди, фозил,
Ҳар ишга ақли комил, фарзон ўлди ғойиб.
Давлатда ким Сулаймон, фитратда чун Фалотун,
Ҳикматда эрди гўё Луқмон ўлди ғойиб.
Эҳсонда мисли Ҳотам, шавкатда эрди чун Жам,
Зўрлиқда ҳам чу Рустам, паҳлавон ўлди ғойиб.
Ғайратда мисли арслон, дашт ичра ёки қоплон,
Баҳра наҳанг-у саъбон, шужоъбон ўлди ғойиб.
Фарзанди аҳли нўён, Турағай баҳодур ўғли,
Саййид Амир Темурхон Кўрагон ўлди ғойиб.

Аммо Хоним бу ғазални айтиб йиғлар эрдилар.

Р у б о и й:

Илоҳи, қорайсун фалакни юзи,
Тўкулсун кўзум ёшидек юлдузи.
Куйуб Ой, тутулсун қуёши анинг.
Бу мотамға зулмот ўлуб кундузи.

Алқисса, қорилар начанд кун хатми Каломуллоҳ қилиб, фақиру мискинларға ошу таъом бериб, савобини руҳи пурфутуғ Амир Соҳибқиронға бағишладилар. Андин кейин умаро ва беклар машварат қилиб, кенгаш бирла мирзо Халил тўрани ҳазрат Амир Темур Соҳибқиронни ўрниларига тахт узра қарор бердилар. Амир Соҳибқирондин кейин барча фароканда булуб ҳар шаҳрда уз олдича подшоҳ кўтариб, ўзларини отларига сикка уруб, хутба ўқутдилар, валлоҳу олам, биссавоб фақир.

Эмди, эй ақл эгалари, азиз қардошлар, бу ўткунчи дунёга фақир муаллифдин бу «Темурнома» китоби ёдгорлик қолиб, муни ўқусангиз мен фақирни ота-онасини дуои хайр бирла ёд

қилғайсиз, яна сизларни ота-она, ўтганларингизни раҳмат қилиб, тирикларингизни имон бирла саломат сақлагай.

Фақир муаллиф ҳазрат Амир Темур раҳматуллоҳ алайҳа достонларини кўб мўътабар нусхалардин неча меҳнат ва машаққатлар чекиб, форсий тилидин турк тилига таржима қилдим. Илоҳи, ҳаммага маҳбуб ва марғуб қилғил, омин.

Бу ўзга жанг китобларидек эмас, чунки мунда ақлға далолат қиладиган ҳикмат сўзлар кўбдур. Мурғ йилини аввалидин бошлаб, бир йили комилдин кейин, тарихнинг 1328 (1908 й) санасида, рабби ул охирни еттинчисида итмолиға етти, алҳамд ул лиллоҳи раббил оламийн.

Андин кейин ушбу китобни фатонат маоб маҳорат ул китоб Мирзо Аҳмад, қориға топширдим.

Т а р и х:

Баҳри мидода чумди боғлаб белин бу хома,
Кўб қилди жустужулар айлаб «Темурнома».
Тангримға шукр беҳад бу сўз топубдур анжом,
Минг уч юзу йигирма саккизда[1] ҳам тамома.

---

[1] *1908 йил.*

«ТЕМУРНОМА»ДА УЧРАЙДИГАН НОТАНИШ СЎЗЛАР УЧУН ЛУҒАТ

А

Абас — беҳуда, фойдасиз
Аббосиён — Аббосийлар. Беш аср (750—1258) ҳукм сурган араб халифалари сулоласи
Абет — байтлар
Абжад — араб алифбосида сонларини ифодаловчи саккиз сўз
Аврат — шарм аъзолар; аёл, хотин
Авсан — бут, санам
Авқоф — вақф мулки (масжид, хайрия даромади)
Адад — сон, ҳисоб
Адам — йўқлик
Адувия — душманлар, ёвлар
Ажам — Эрон мамлакати ва халқи
Аждод — ота-боболар
Ажзо — бўлаклар, қисмлар
Ажр — мукофот, эваз
Азрақ — кўк тусли, яшил
Аимма — имомлар, дин пешволари, олимлар, мазҳаб бошлиқлари
Аймоқиййа — аймоқлар, мўгул жамоаси
Акобир — энг улуғлар, энг катталар
Акнун — ҳозир, энди, шу дам
Алайҳи — унга
Алайҳис салом — унга салом
Алам — байроқ, туғ, белги, аломат
Алҳол — энди, ҳозир, шу пайт
Амир-ун-нос — эл амири
Амрад — ўспирин, соқоли чиқмаган йигитча
Анбиё — набилар, пайғамбарлар
Анвар — энг нурли, энг равшан
Анвоъ — навълар, ҳар хил, рангба-ранг
Ангиз — қасд, қўзғатиш, тезлаш, бошлаш
Андоз — ташловчи, отувчи, улоқтириш
Андоза — ўлчов, қолип, нусха
Анодил — булбуллар
Аном — кишилар, халқ
Ансоб — насл-насаб, насллар

Анқариб — яқин кунда, тез орада, яқинда
Арбоби таърих — тарих эгалари, тарих билимдонлари
Арг — ҳожат чиқармоқ
Арожиф — беҳуда сузлар, миш-мишлар
Арса — майдон, саҳн
Арус — келин, келинчак
Арш — осмоннинг энг юқориси, энг юқори жой
Арғанун — орган, чолғу асбоби
Арғин — уруғ номи
Асас — миршаб, тунги соқчи
Асвол — саволлар, суроқлар
Асном — кишилар, халқ
Асолат — асил зотлилик, аслзода
Асолит — исмлар, номлар
Асотир — афсоналар
Асрор — сирлар, яширин нарсалар
Асрори ғойиб — ғойиб сирлари
Асфар — сариқ, сап-сариқ
Асфиё — пок, тоза, танланган
Асфал — энг паст, энг қуйи, тубан
Асофил — пастлик, тубанлар
Асъаса — дабдаба
Асҳобулфил — суҳбатдошлар
Атбоъ — тобе қилиш
Атвор — юриш-туриш, хулқ, феъл, қилиқ, одат
Атиббо — табиблар, ҳакамлар
Атрок — турклар
Афлок — фалак, осмон
Афрод — зотлар, кимсалар
Афроз — баланд жой, юксалтириш, кўтариш
Афсар — тож жиғаси, бирор нарсанинг учи
Афсор — нухта, жилов, тизгин
Афсарий — жиғали
Афсурда — руҳсиз, музлаган, сўлгин
Афтода — заиф, тушкун
Афъол — қилиқлар, хатти-ҳаракатлар
Афъи — катта заҳарли илон
Ахбор — хабарлар
Ашканён — ашканийлар
Ашраф — энг шарафли, эътиборли кишилар
Ашқол, ашғол — машғулот, ишлар
Аъзам — энг буюк, энг катта
Ақвол — сузлар
Ақд — боғлаш, никоҳлаш
Ақолим — иқлимлар
Ақрабо — энг яқин кишилар, қариндошлар
Аққим (Ақим) — елдек учувчи
Аҳли суннат — сунний мазҳабидаги кишилар
Аҳлоллоҳ — диндорлар

Аҳшо — ички аъзолар (юрак, буйрак сингари)
Аҳқар — ҳақир, камтарин
Аҳқарулабад — абадий ҳақир, камтарин кимса

Б

Барс — йўлбарс
Бадал — эваз, айрибош
Байн — оралиқ, ўрта, ора
Бадв — бошланиш, ибтидо
Байъ — олди-сотти, баҳолашув
Байъат — аҳду паймон, қарор, ваъда, эътироф этмоқ
Баковул — хон дастурхончиси, ошпазлар бошлиги
Барас — пес, тери оқариш касаллиги
Бараҳна — яланғоч, ҳамма ёғи очиқ
Барбат — чолғу асбоби, ўрдак шаклли
Баргузида — танланган, мумтоз
Баргуствон — бостириқ, ўқ ўтмас ёпқи
Барканда — қўпорилган, суғирилган
Барлос — ўзбек уруғларидан бири
Барқ — чақмоқ, яшин, ўт, олов
Барқут — уруғ номи
Батнан баъда батнин — насл кетидан янги насл келиши
Баҳр — денгиз, уммон
Бекас — кимсасиз, ҳеч кими йўқ
Беҳбуд — яхшилик, нажот
Борсот — қоплонлар
Ботин — ички томон, ич, кўнгил
Бузург — улуғ, ҳурматли
Буламуқ — овқат (ун, тухум, ёғ, асал аралашмасидан тайёрланади)
Булҳавас — ҳавас қилувчи, беҳуда нарсаларни истовчи, беқарор
Бурж — илми нужумда қуёшнинг йиллик ҳаракат доирасидаги ўн икки нуқтанинг ҳар бири (мас., буржи ҳамал, буржи савр)
Бурё — бўйра, кигиз остидан тўшаладиган қамиш тўқимаси
Бўрк — эркаклар бош кийими
Буронғор — лашкарнинг ўнг қаноти
Бухл — бахил, хасис
Бухтуннаср — золим подшоҳнинг номи

В

Важҳи тасмия — от қўйиш, аташ сабаби
Вазъ — тузилиш, яратилиш
Вазиъ — паст, қуйи, оддий киши
Вазн — ўлчов
Валиаҳд — тожу тахт вориси, ўринбосар
Валий — авлиё, азиз, эга, соҳиб
Валлоҳу аълам — худо билувчандир
Варз — зироат

Ваҳий — илоҳий хабар
Вилоят — катта маъмурий қисм, область, ўлка
Вирд — дуо
Вожиб — бажарилиши муқаддас бўлган ишлар
Восил — эришувчи, етишувчи
Воқиф — билувчи, огоҳ, хабардор
Вужуд — мавжудлик, борлиқ, гавда
Вузаро — вазирлар
Вуқуф — билишлик, хабардорлик
Вуқуъ — воқеъ бўлиш, юз бериш, пайдо бўлиш
Вуҳуш — ваҳший ҳайвонлар, ваҳшийлик

Г

Газ — узунлик ўлчови (70 см)
Гардун — фалак, осмон
Гириҳ — тугун, чигал
Гузин — сайланган, танланган
Гуногун — ранг баранг, хилма-хил
Густоҳ — адабсиз, андишасиз
Гуҳар — гавҳар
Гўша — бурчак, хилват, чет жой
Гўянда — бахши, ҳикоя қилувчи

Д

Дажжол — энг ярамас, энг ваҳший, инсоният душмани
Дайн — қарз, бурч
Далв — илми нужумда кўкдаги ўн икки буржДан бири
Далир — юракли, дадил, жасур, шижоатли
Даргоҳбор — эшик, остона, улуғ кишилар турар жойи
Дарж — киритиш, қайд этиш, ўралган хат
Даст — қўл, карра, марта
Дастовиз — кичик, арзимас туҳфа
Дашти қипчоқ — қипчоқ дашти
Дафъ — қайтариш, рад этиш
Даҳма — сағана
Даҳр — дунё, олам, замон, давр
Даҳрий — дунёвий
Диловар — юракли, ботир, қаҳрамон
Додхоҳ — адолат талаб қилувчи, ҳақгўй, адолатпарвар
Дорулбақо — абадийлик уйи, у дунё
Дорулфано — бу дунё, ўткинчи олам
Дурбин — узоқни яқин этиб кўрсатувчи асбоб
Дуруд — мақтов, дуо, салом, яхшилик тилаш, ибодат
Ду сипар — икки кат қалқон
Дубулға — зирҳли бош кийим

Ё

Ёбон — ёвон, чул, дашт, дала
Ёвуқ — яқин
Ёзуқ — гунох, айб
Ёй(Ё) — камон, ҳарф номи
Ёнмоқ — қайтмоқ, ёниш, куйиш
Ёрмоқ — танга, ақча
Ёрғоғ — теридан тикилган халтача
Ётуғон — чолғу асбоби
Ёлиғ — румол, дурра

Ж

Жабобир — зулм, жабр-ситамда булиш
Жадй — илми нужумда кукдаги ун икки бурждан бири (кийик шаклида тасаввур этилган)
Жаги — ғазабли, қаҳрли, қурқинчли, даҳшатли
Жазаба — суфийликда зикр чоги узини билмаслик даражасига етиш, экстаз
Жайҳун — Амударёнинг қадимий номи
Жалис — ҳамсуҳбат, мажлисдош
Жангжуй — урушқоқ, жанговор
Жарида — дафтар, якка, танҳо
Жарожар — жар устига жар солиш
Жаҳонгир — дунёни олувчи, жаҳонни буйсундирувчи
Жаҳоннома — ойнаи жаҳон (тасвирнинг ойнада акс этиши)
Жидди жаҳд — зур бериб инкор этиш, тиришиш
Жиҳод — дин йулидаги уруш, ғазовот
Жола — ёш
Жониб — тараф, томон
Жувонғор — лашкарнинг чап қаноти
Жуд — инъом, эҳсон, сахийлик, қули очиқлик
Жузья — ғайридинлик солиғи
Жулус — ултириш, мажлис
Жусту жу — қидириш, ахтариш
Жуҳҳол — жоҳиллар, нодонлар

З

Забун — ожиз, бечора, мағлуб
Завжа — хотин
Зажр — қийнаш, азоблаш, зурлаш
Завлона — бутов, кишан
Закот — диний солиқ, даромаднинг қирқдан бир қисми
Зан — аёл
Занах — бақбақа, сақоқ, беҳуда гаплар
Занах задан — лоф урмоқ
Занб — гуноҳ айб

Занбурак — замбарак, туп
Зер — ост, бирор нарсанинг таги, паст
Зибақ — симоб
Зикр — ёдга олиш, хотирлаш, сузлаш
Зовия — чекиниш жойи
Зойир — зиёрат
Зомин — кафиллик, біровга кафил булиш
Зоҳир — ошкора, юздаги, куриниб турган
Зулумот — зулматлар, қоронғиликлар
Зулқарнайн — Искандарнинг лақаби, икки шохли маъносида
Зуҳал — Сатурн сайёраси
Зуҳд — дунёдан воз кечган тақводор
Зурхона — ҳарбий машқ биноси

И

Ибтидо — бошлаш
Идбор — бахтсизлик
Ижмол — хулоса қилиш
Ижлос — мажлис, утириш
Ижтиҳод — ғайрат
Издиҳом — тупланиш
Излол — хор қилиш, тугри йулдан адаштириш
Ийд — ҳайит, байрам
Илоҳ — худо, оллоҳ
Имдод — мадад, кумак, ёрдам
Инжил — христианларнинг илоҳий китоби
Интиқол — кучиш, утиш, улим
Интихоб — сайлаш, танлаш
Инқиед — буйсуниш, берилиш
Ирфон — билиш
Иршод — тўғри йул курсатиш
Илтисом — фармонга итоат қилиш
Ислом — мусулмонлар дини
Истиео — бараварлик, тушпайти, тенглик
Истикмол — комил булган, ниҳоясига етган
Истифо — ҳақини олмоқ, сайлаб қуймоқ
Истифода — фойдаланиш, илм олиш, укиш-урганиш
Истиъонот — мадад сурамоқ
Истиғфор — гуноҳини сурамоқ, тавба қилмоқ
Итлоф — йуқ қилиш
Ифтиъол — ҳийлагар, сохтакор, бухтон қилиш
Ишкол — мушкул, банд
Иштибоқ — шубҳа гумон
Ихрож — ҳайдаш, сургун қилиш
Ихтилоф — келишмовчилик
Ихтироз — сақланиш, эҳтиёт булмоқ
Иқтидор — қодир булиш, бирор ишни қила олиш қудрати

Й

Йиғоч — дарахт, ёғоч, узунлик ўлчови
Йитмак — йўқолмоқ
Йағу — бузуғ, вайрон
Йирук — ямоқ, парча

К

Кабир — катта, улуғ, зўр
Кавкаб — юлдуз
Кавн — борлиқ, дунё, мавжудлик, тириклик
Кавнайн — икки олам, у дунёю бу дунё
Каёниён — Эрон шоҳлари сулоласи
Кажава — ёпиқ арава
Казарма — ҳарбийлар турар жойи
Калима — сўз, нутқ
Каломуллоҳ — оллонинг сўзи, Қуръон
Камоҳий — айнан, худди ўшандай, ўз ҳолида, тўлиқ моҳияти, таг-туги билан
Каноб — ўсимлик, канop, бангдона
Карк — каркидон
Каркас — узоқ умр кўрувчи ўлимтикхўр қуш
Кели — ичи ўйилган ёғоч асбоб
Кент — катта қишлоқ
Килк — қамиш қалам
Кирдор — қилиқ, иш
Кисват — кийим, уст бош
Китобат — мактублар, хатлар
Кишвар — мамлакат, юрт
Комгар — бахтли, қудратли
Кубаро — катталар, улуғлар
Кунят — «Абу, ибн, умм, бинт» каби сўзлар билан бошланган исмлар: Абулмуҳсин, Ибн Сино, Умми Зарифа
Куфр — исломни танимаслик, кофирлик, ғайри динлик
Куффор — кофирлар
Кушод — очиқ, очилган, бўшатилган
Кушиш — ҳаракат, саъй, интилиш
Комил, комила — етук, мукаммал, камчиликсиз

Л

Лавҳ — ёзув тахтаси
Лайлу наҳор — туну тонг
Лак — юз минг
Ламҳа — лаҳза, дам
Ламҳот — дамлар, лаҳзалар
Лавка — дўкон
Лаъин — лаънати, лаънатланган
Лаъл — қимматбаҳо қизил рангли тош

Лаъли ноб — тоза, соф лаъл
Лаън — лаънат
Лаҳим — ер ости йўлаги
Лисон — тил
Лоаъқл — ақлсиз
Лоилож — иложсиз
Лоҳиқ — қўшимча, кейин қўшилган
Луълу — марварид, гавҳар

М

Мабдаъ — бошланиш жойи, ибтидоси
Мавзиъ — жой, ўрин, ер
Мавлуд — туғилган, туғилиш замони
Мад — чўзилиш, узайиш
Мадид — чўзилган, узоққа тортилган
Мадоро — келишув, юзаки муомала
Мадҳ — мақташ, улуғлаш
Мадҳуш — ҳушдан кетиш, ҳайратга тушиш
Мажмуъ — йиғинди, тўплаш, ҳамма, жамъ
Мазаллат — хўрлик, хорлик
Мазаммат — ёмонлик, тубанлик, хўрлаш
Мазҳаб — таълимот, маслак, диний оқим
Майгун — май рангли, қизил рангли
Маййит — ўлик, ўлган киши
Майлон — майл-хоҳиш, ҳавас, рағбат
Макнун — яширилган, махфий
Макруҳ — жирканч, ҳаром, нафрат қўзғовчи
Мало — тўлалик, хилватнинг зидди, очиқ ер, тўда, тўпланиш
Малойик — фаришталар
Малоҳида (мулҳид) — даҳрий, бедин
Мамнуъ — манъ этилган, қатоғон
Мамнуъат — манъ этилган нарсалар, қатағонлар
Мансух — бекор қилинган, рад этилган, истеъмолдан чиққан
Манжур — ёйилган, тарқалган, ёрлиқ, фармон
Манқул — нақл этилган, биров айтгани асосида
Манҳус — иши олдинга юрмаган, наҳсда қолган
Маоб — ҳикмат эгаси, файласуф
Маоний — маънолар
Марг — ажал, йўқ бўлиш, ўлим
Мардум — одамлар, қорачиғ
Маркаб — улов, (от, туя, эшак, каби)
Мароҳил — манзиллар, дунё
Марқад — гўр, қабр
Маснад — суянчиқ, тахт, юксак ўрин, ҳукмдорлик мақоми
Масожид — масжидлар
Масоил — масалалар
Масоний — бир неча марталар, неча карралар
Масоф — жанг майдони, уруш, жанг

Масъуд — бахтли
Махзан — хазина
Машварат — кенгаш, маслаҳат
Машраъ — йўл
Машриқ — Шарқ, кунчиқар
Машшоқ — чолғучи
Маъбар — утиладиган жой
Маъбуд — оллоҳ
Маъжун — кайф берувчи аралашма дори
Маъин — равон
Мақрун — яқин, ёндош
Мағмум — ғамли, ғамлик
Мағора — ғор, тоғдаги ғор
Мағриб — Ғарб, кунботар
Мағфур — кечирилган, гуноҳи авф этилган
Маҳв — йўқолиш, тугаш, орадан кутарилиш
Маҳз — холис, соф, нуқул, фақат, ёлғиз
Маҳзал — кулги, масхара булиш
Маҳфил — дўстлар жамъ бўлиши, дўстлар базми
Меҳроб — Масжидда имом саждага бош қуядиган махсус жой
Меш — чармдан тикилган сув идиш
Меърож — кукка кўтарилиш
Мидод — сиёҳ, қоралик
Мазроб — нохун, зарб, чертиш
Мийл — бонг
Милён — миллион
Мисвок — тиш тозалагич
Мисоқ — аҳду паймон
Мисқол — оғирлик ўлчови — (4,1 гр.)
Миқнотис — магнит, оҳанрабо
Моҳазар — бирор нарсанинг ҳозир булиши, тайёр туришлик
Муаллақ — ораликда қолган, осилган
Муалло — юксак, аъло
Муаллиф — ёзувчи, асар соҳиби
Мубориз — яккама-якка олишувчи, паҳлавон, жангчи
Мубоҳаса — баҳс қилмоқ, фикрлар изҳори
Мубоҳот — фахрланиш, мақтаниш
Мувакил — вакил, бирор ишга тайин этилган
Мударрис — дарс берувчи
Муддаий — рақиб, даъвогар
Мужиб — сабабчи, боис, туфайли
Музмаҳил — маҳв бўлиб, йўқ булиш
Музояқа — танглик аҳли
Музоҳир — ёрдамчи, қулловчи
Мукно (Мукнат) — қувват, қудрат
Мулозимат — бирга булишлик, хизмат қилишлик
Мулоқий — учрашувчи, кўришувчи, сўзлашувчи
Мулҳам — илҳомланган
Мулҳим — илҳом берувчи, кўнгилга солувчи

Мумсик — хасис, бахил

Мунажжим — юлдузшунос

Муназзаҳ — пок, соф, равшан

Мундариж — бир нарса таркибига, ичига кирган

Муножот — ялиниш, ёлвориш

Муноаъат — низолашув, жанжал, тортишув

Мунташир — ёйилган, ҳаммага маълум бўлган

Муноқаша — жанжал, тортишув

Мунқатъи — ажралган, кесилган, бир қисм

Мунҳазим — бузилган, тум-тарақай бўлган, тарқалган

Муолажа — даволаш, дори-дармон қилиш

Мурид — талаб этувчи, эргашувчи, қўл берувчи

Муроқаба — мушоҳада, худо ва дунё ҳақида фикр юритиш

Муртасим — сурат солувчи, нақш боғловчи, расмга киритувчи

Мусаллам — инкор ва қаршиликсиз маъқулланган, таслим бўлишлик

Мусаллат — зўравонлик, ғолиб келишлик

Мусаллаҳ — яроқли, аслаҳадор

Мусанниф — китоб қилинган, ёзилган

Мусанниф — китоб тузувчи, ёзувчи, муаллиф

Мусаххар — забт этиш, бўйсундириш

Мустажоб уд-даъва — дуоси қабул бўлган

Муставфий — етарли бўлиш, ҳисобдор

Мустатоб — ёқимли, юқори даражали

Мустағний — тортинувчи, эҳтиёжсиз

Мустақим — тўғри, рост, бир жойда турувчи

Мутабаррук — қутлуғ, муқаддас, шарафли

Мутаббақ — қаватма-қават, қисмларга бўлинган

Мутавотир — оғиздан-оғизга кўчган хабар, ёйилиш

Мутаоқид — аҳдлашган, аҳд боғлашган

Мутағаййир — ўзгарган, ўзгарувчи

Мутроф — юз парда, ҳижоб

Муфаттин — фитначи, фитна солувчи

Мутобаат — тобеълик, итоат қилиш

Муфорақат — айрилиш, ажралиш

Мухаияр — ихтиёрли, эрки ўзида бўлиш

Мухолиф — тескари, қарама-қарши, душман

Мушавваш — ташвишли, паришон, бесаранжом

Мушк — қора рангли хуш бўй модда

Мухофа — ёпиқ арава

Муътақид — эътиқод қилувчи, ихлосли

Муқаддима — олдинда борувчи, асарда кириш сўз, сўзбоши

Муқаййад — боғланган, ўралган, банд этилган

Муқобил — қарши турувчи, зид

Муғанний — ашулачи, созанда

Муҳлик — ҳалок қилувчи, ўлдирувчи, йўқ этувчи

Муҳрақ — куйдирувчи, ёндирувчи, қуритувчи

Муҳтади — тўғри йўлга тушган, тўғри йўл кўрсатувчи

Муҳтариқ — куйган, ёнган

Муҳтасиб — ихтисоб қилувчи, шариат ишларини, тош-тарозини назорат этувчи

Н

Набий — пайғамбар, худонинг элчиси
Наботот — ўсимликлар
Навозиш — яхшилик қилиш, сийлаш, меҳрибончилик, эркалаш
Наждод — насл, насаб, келиб чиқиш
Нажжор — дурадгор
Назм — тузум, тартиб, тузиш, шеър
Насиб — олий нажот, нажот берувчи
Насоро — Исо динидаги одам, христиан
Натож — натижалар
Наузибиллоҳ — худо сақласин
Нафсонийят — ўз шахсига берилиш, ўзини кўриш
Нахчир — оҳуга ўхшаш ов ҳайвони, ов, нажир
Нафоис — нафислик
Нафс — шахс, вужуд, майл
Наъл — нағал
Наът — пайғамбар мақтови, мадҳ
Нақиз — қарши, зид, тескари
Нақиб — бирор жамоанинг етакчиси, эътиборли киши
Нағий (нағу) — нечун, нега, қандай
Наҳанг — акула, катта балиқ
Нисён — унутиш
Нозил — тушган, осмондан инган
Нотиқ — нутқ сўзловчи
Ноқис — нуқсонли, камчилиги бор
Нубувват — пайғамбарлик, элчилик
Нужум — юлдузлар
Нурулайн (нури айн) — кўз нуридай суюкли, азиз фарзанд
Нусрат — ёрдам, мадад, зафар, ғалаба
Нутфа — маний, шаҳват

О

Обо — оталар
Овон — вақтлар, замонлар
Ойин — расм, одат, тартиб, ўхшашлик
Ол — оила, хонадон, қариндош-уруғ
Олот — асбоблар, яроқлар
Олуд — аралаш маъносида
Омода — тайёр, тайёрланган
Оре, орий — тўғри, рост, шубҳасиз
Орлот — уруғ номи
Осий — гуноҳкор
Осор — нишоналар, асарлар
Оталиқ — ҳоким, бек
Офият — соғлиқ, тинчлик, покизалик
Ошуб — ғавғо, тўполон, қўрқув
Оғоз — бошланиш, ибтидо
Оҳан — темир
Оҳангар — темирчи

П

Паём — хабар, дарак
Пайрав — эргашувчи, изидан борувчи
Пайкон — камон ўқининг учи
Партав — ёруғлик, нур, шуъла, порлоқлик
Пешдодиён — пешдодийлар, қадимий Эрон шоҳлари сулоласи
Пироста — безалган, зийнатланган
Пироя — безак, зийнат
Полон — теридан тикиладиган буюм
Порсо — сақланувчи, ёмон ишлардан ўзини тийувчи
Пута (фута) — ипак ўрама белбоғ
Пурнур — порлоқ, нурли
Пурфутуҳ — тўла очилиш

Р

Рабиул-аввал — ҳижрий йилнинг учинчи ойи
Рабиул-охир — ҳижрий йилнинг тўртинчи ойи
Работ — йўловчилар манзилгоҳи
Равза — боғ, жаннат
Ражо — умид, орзу
Ражъат — қайтиш
Разм — уриш, ғавғо
Ракаат (ракъат) — номоз ракаатлардан иборат бўлади
Ракик — суст, заиф
Рам — сажда, чўчиш, қўрқиш
Рама — гала, сурув, тўда
Раммола — фол очувчи (қум, нуқта, чизиқлар орқали каромат қилиш)
Расул — элчи, пайғамбар
Расулуллоҳ — оллоҳнинг элчиси, Муҳаммад пайғамбар
Раста — қатор
Рафиқ — дўст, ҳамдам, ҳамроҳ
Рафоқат — дўстлар, ҳамсуҳбатлар
Рахт — кийим-кечак, сафар юки
Регистон — қум тўшалган майдон, саҳн
Рибо — судхўрлик, таъмагирлик
Рижол — эрлар, эркаклар
Рижол ул ғойиб — назардан ғойиб муқаддас, улуғ одамлар (руҳ)
Ризвон — розилик, мамнунлик, жаннат
Рихлат — кўчиш, ўлиш
Ровий — ҳикоячи, қисса айтувчи, маълумот берувчи
Рокиб — сувора, отлиқ, миниб юрувчи
Рофизий — шиъа мазҳабидаги киши
Рубъи маскун — Ернинг қуруқлик қисми
Руҳи қудс — муқаддас, пок руҳ

С

Сабақ — қават
Сабий — ёш бола
Сабъ — етти
Сабъ ул масоний — етти карра
Сабҳа (субҳа) — тасбеҳ
Савқ — табиат, хилқат, қудрат
Сад — тўсиқ, баланд девор
Садр — уруғ, мансаб
Садр аш шариат — исломда улуғ мартаба
Садрнишин — улуғлар билан ўлтирувчи, мартабали
Сажда — номоз расуми, эгилиш
Сайд — ов, шикор, илинтирмоқ
Сайқал — жило бериш, пардозлаш
Сайҳа — ҳайқириқ, қичқириқ
Сакбон — итбоқар
Сакина — ором, осудалик
Сакта — турғунлик
Салжуқиён — салжуқийлар
Салоҳ — яхшилик
Самадийят — абадият, навқиронлик
Самар — мева, ҳосил, фойда
Сандувоч — қалдирғоч
Сано — мақтов, мадҳия
Саноч — чарм турва, меш
Сарбадор — Хуросонда XIV аср ўрталарида вужудга келган халқ ҳаракати иштирокчиси (дорга осилишдан қўрқмайдиган, боши дорга тикилган, деган маъноларда)
Сариъ — тез, суръатли
Сариҳ — очиқ, равшан, аниқ, ойдин
Сарафроз — улуғвор, юксак
Сафро — сариғ, ўт, заҳра
Сафҳа — саҳифа, варақ, бет
Саъй — ҳаракат, интилиш
Сақлу (сақлов) — чегара, юрт чегараси
Сақо — сув берувчи, сув сепувчи, мешкоб
Саҳбо — қизил май
Саҳиҳ — хатосиз, тўғри
Саҳоб — булут
Саҳоиф — варақлар, бетлар, саҳифалар
Сел — шапалоқ
Сиёдат — саййидлик, улуғлик, пайғамбар авлодига мансублик
Сикка — пул зарб қилиш, тамға урилган ақча
Сила — инъом, бахшиш, мукофот
Силсила — занжир, тизма, тартиб
Сипар — қалқон
Сипоҳ — аскар, қўшин
Сирот — кўприк, йўл, дўзах устидан жаннатга ўтиладиган қилкўприк
Ситойиш — мақтов, мақташ

Сифла — паст, тубан, хасис
Содот — саййидлар,
Совгат — совгалар, туҳфалар
Соил — савол қилувчи. истовчи, гадо, тиланчи
Соим — руза тутувчи
Соиир — сайр этувчи, сайёҳ
Сол — йил
Солотин — султонлар
Сомеъ — эшитувчи, тингловчи
Сомониен — сомонийлар, IX асрда Бухорода ҳокимиятни араблардан олган сулола
Софий — софлик, тозалик, тиниқлик
Соҳиб — эга, тасарруф этувчи
Соҳибқирон — яқинлашиш, бирлашиш соҳиби, икки сайёранинг бир буржда яқин келиши пайтида тугилган киши
Соҳир — сеҳргар, ажойиб санъаткор
Сувар — сурат
Сулук — йул тутиш, яхши йулга кириш, худога яқинлашиш йули
Сухан — суз, нутқ, ифода
Суқиш — жанг, уруш

Т

Тааммул — чуқур уйлаш, мулоҳаза қилиш
Табал(табл) — катта ногора, довул
Табақа — гуруҳ, қатлам, даража
Табдил — узгартириб юбориш, бошқача қилиш
Таборак — худонинг исмларидан бири
Taбоҳ — хароб, бузуқ, вайрон
Таббоҳ — ошпаз, овқат пиширувчи
Таважжуҳ — юзланиш, хайрихоҳлик, бир сарига азм этмоқ
Таваллуд — тугилиш
Таваҳҳум — ваҳимага тушиш, қўрқинч
Тавозуъ — адаблилик, узни паст олиш, ута камтарлик
Таворих — тарихлар
Таваҳқуф — тўхташ, тек туриш
Таврот — яҳудийларнинг диний китоби
Тавҳид — худонинг бирлигига ишониш, худога етишув
Тадриж — аста-секинлик
Тазарруъ — ялиниш, ёлвориш
Тазвир — алдаш, хийла, фириб
Тайрон — учиш, парвоз
Такбир — худони улуглаб «оллоҳу акбар» иборасини айтиш
Такрим — ҳурмат, иззат, эҳтиром
Такя — суянчиқ, ястиқ, дарвешхона
Талбис — хийла, макр
Тамасхур — масхара қилиш
Тановул — зиммага олиш, емоқ, ичмоқ

Тараҳҳум — раҳм қилиш, марҳамат
Тарёқ — қора дори
Тарсо — христиан
Тарсидан — хавф қилмоқ, журъат этолмаслик
Тасалсул — ҳалқа-ҳалқа, кетма-кет уланиш, тизма
Тасхир — ром қилиш, забт этиш, қўлга олиш
Таъбия — тузиш, тартибга солиш, сафлаш
Таъмир — қуриш, обод этиш, созлаш, умрни узайтиш
Тақаддум — илгарилаш, олдинда бўлиш
Тақвият — ёрдам бериш, кувватлаш
Тағайюр — ўзгариш, бошқа тусга кириш
Тағйир — ўзгартиш
Таҳаммул — тоқат, сабр, чидам
Тийнат — хулқ, равиш, феъл, табиат, яратилиш
Тиловат — «Қуръон»ни қироат билан ўқиш
Тоат — ибодат, сиғиниш, оллоҳдан кўмак сўраш
Тоифа — қабила, қавм, гуруҳ, эркаклар тўдаси
Тойиб — тавба қилувчи
Тулуъ — чиқиш, кўриниш, болқиш
Туманот — ўн мингликлар
Туғбардор — байроқ кўтарувчи яловбардор
Туғро — давлат рамзи, нишони, фармон, ёрлиқлар тепасидаги махсус безакли белги
Туфанг — жанг қуроли
Туша — озиқ-овқат, йўл озиғи

У

Убур — ўтиш, юриб ўтиш
Уд — чолғу асбоби
Узв — аъзо, гавда қисмлари
Узма — аъзам, катта
Уламо — олим
Улус — эл, халқ
Умаро — амирлар
Умда — асос, дастак, таянч
Умё — кўрлик
Уммат — бир тилда сўзлашувчи инсонлар, бир пайғамбарга тобеъ кишилар
Унсур — асос, таркиб
Усмониён — усмонийлар
Учмоқ — жаннат
Ухувват — биродарлик, қардошлик, ака-укалик
Уқоб — бургут

Ф

Фавт — йўқолиш, ўлим
Фазиҳат — расволик, разолат

Фалак — осмон, кўк
Фано — йўқ бўлиш, ўлиш
Фаранг — Франция, француз
Фард — якка, ёлғиз
Фарангистон — Европа
Фарра — шукуҳ, шавкат
Фаррон — равон, тез, сидирға
Фаройиз — исломдаги беш мажбурият (рўза, намоз, ҳаж сингари)
Фасоҳат — сўзнинг равон, ёқимли, қоидага мувофиқлиги, гўзал услуб
Фасҳ — бузиш, бекор қилиш
Фатонат — ўткир зеҳн, зийраклик, хушфаҳмлик
Фитрат — яратилиш, табиат, туғма табиат
Фатҳ — очиш, ечилиш, забт этиш, ғалаба
Фақиҳ — диний ҳуқуқ билимдони
Филиззот — маъданлар қоришмаси (темир, пўлат, олтин каби етти маъдан)
Фива — пиво
Филҳол — шу ҳолда, шу пайтда, дарҳол
Фиҳраст — мундарижа
Фирот — денгиз номи
Фирқа — инсон гуруҳи, жамоат, тўда, мазҳаб
Фиқҳ — диний ҳуқуқ илми
Фосид — бузуқ
Фузуҳ — расволик, разиллик
Футуҳ — очилиш, ечилиш
Фўта (пўта) — ипак ўрама белбоғ
Фўш — от ёли

Х

Хабари арожиф — беҳуда, ёлғон хабар, атай тарқатилган миш-миш
Хабир — билувчи, хабар берувчи
Хабис — ёмон, ярамас, бадбўй
Хавотин — аёллар
Хавоқин — ҳоқонлар
Хаданг — ўқ, камон ўқи
Хазз — ипакли мато
Хайд — гуруҳ, тўда, от-улов тўдаси
Хайма — чодир
Хайрот — яхшиликлар, хайр саховат
Халаф — ўринбосар
Халлоқ — яратувчи
Хамр — май, шароб, бода
Харвор — оғирлик ўлчови, бир эшак юки
Хасм — душман, рақиб
Хашм — аччиқ, ғазаб
Хилоф — қарши, тескари, зид
Хилъат — ҳашаматли кийим, сарпо
Хиргоҳ — чодир
Хирқа — жанда, руҳонийлар уст кийими

Хожа — эга, бошлиқ, уй эгаси, оила бошлиғи
Хойиф — қўрқувчи, қўрқоқ
Холиқ — халқ қилувчи, яратувчи (худонинг сифати)
Хонақоҳ — масжид
Хома — қалам
Хориқ — фавқулодда, одатдан ташқари
Хотам ус салтанат — салтанат муҳри, подшоҳ унвони
Хубс — бадният, палид
Хутба — жума кунлари ва ҳайитларда ўқиладиган намоз (унга давлат бошлиги исми қўшиб ўқилган)

Ч

Чалипо — бут, қўшув аломатига ўхшаш нишон
Чаноқчи — ҳайкалтарош
Чарх — айланиш, осмон, фалак, тақдир, толеъ
Чашн — тантанали йиғилиш, базм
Черик — қўшин, аскар
Чивиртка — чигиртка
Чин — Хитой
Чингдовул — қўшиннинг орқасидан юрадиган соқчилар тўдаси
Чобук — чаққон, тез, илдам, савандоз
Чокар — хизматкор
Чоғир — май, ичкилик, шароб
Чуғз — бойқуш, бойўғли
Чуғул(чуғол) — чақимчи, ғийбатчи, иғвогар

Ш

Шабихун — тунги ҳужум
Шайх ул аълам — доно устоз, муридлар етакчиси, исломдаги олий мартаба
Шамим — хуш ис, хуш бўй
Шамс — қуёш
Шамсия — қуёш йили ҳисоби
Шанбалид — гул
Шариъ — ёмон, ярамас, бузуқи
Шарҳи вуқайи — воқеа-ҳодисаларни изоҳловчи, шарҳловчи
Шафиъ — воситачи, ҳимоячи
Шаъбон — ҳижрий йилнинг саккизинчи ойи
Шаҳристон — мустаҳкам қалъаси бўлган катта шаҳар
Шиква — шикоят, гиналаш
Шикоф — ёриқ, дарё, тешик
Шиъя (шиа) — гуруҳ, тарафдор, исломдаги асосий йўналишлардан бири
Шотир — жиловдор, подшоҳ жиловдори
Шужоъ — шижоатли, ботир
Шуққа — байроқнинг учига боғланадиган мато
Шуҳуд — кўз билан кўриш, мушоҳада

Э

Элотия — кўчманчи ўзбеклар, дашт қавмлари
Эрод — баён, сўзлаш, нақл, зикр қилиш
Эътидол — мўътадил, ўрта даражада
Эътилол — хасталаниш, касалликка чалиниш
Эътимод — эътиқод, эътибор
Эътино — ғамхўрлик, диққат
Эҳтисом — ўз гуноҳларидан қайтиш, гуноҳ қилмаслик
Эҳдос — бино қилиш, кашфиёт, ижод этиш

Ю

Юмкин — мумкин, эҳтимол, шояд
Юсун — маросим, одоб

Я

Ябоб — хароб
Явм — кундуз, вақт
Яд — қўл
Яъжуж: яъжуж-маъжуж — афсонага кўра хунук тоифа, баҳайбат, ҳамма нарсани еб тугатувчи, одамхўр махлуқлар
Яздон — худо, оллоҳ
Яйлоқ — яйлов, ўтлоқ жой
Яксар — танҳо, якка,
Ялов — байроқ
Ялавоч — хабар етказувчи, хабар берувчи
Ям — дарё, денгиз
Ярлиғ — подшоҳ фармони
Яроғ — қурол, аслаҳа, ҳозирлик
Ясавул — интизом сақловчи кичик амалдор
Яғмо — талон-тарож, ғорат қилиш

Ў

Ўкта — беҳуда, кераксиз
Ўланг — ўлан, ўт, гиёҳ
Ўпчин — совут, зирҳ
Ўр — баландлик, қия жой
Ўтру — қарши, рўпара

Қ

Қабеҳ — ёмон, ярамас, нописанд
Қабо — эркакларнинг узун уст кийими
Қавий — кучли, қувватли
Қавий жўша — куч-қувватга тўлган, кучи қайнаган
Қавл — сўз, гап

Қавм — бир маҳалла, қишлоқ кишилари, бир уруғ вакиллари
Қазои қадр — худо юборган ўлим, ажал
Қайсар — подшоҳ, Рум ва Юнон подшоҳларининг қадимий лақаби
Қалам қилмоқ — қирмоқ, бошини кесмоқ
Қаловуз—раҳбар, лашкар йўл бошловчиси
Қалада — итнинг буйин тасмаси
Қамария ҳисоби — ҳижрий ой йили ҳисоби
Қанора — қассоб кундаси, гўшт осиладиган чангаклар
Қантара — кўприк
Қарқара — тожга тақиладиган товус пати
Қатли ом — қирғин, ёппасига ўлдириш
Қаҳад (қаҳт) — очарчилик, йўқчилик, қаҳатчилик
Қирон — икки сайёранинг бир буржга яқин келиши
Қовға — қудуқдан сув олишда ишлатиладиган чарм идиш
Қозиюлҳожат — ҳожатбарор, худога ишора
Қорий — Қуръонни ёд билувчи, оҳанг билан ўқувчи киши
Қофила — карвон, сафарга чиққан йўлчилар тўдаси
Қубба — гумбаз
Қудс — муқаддаслик, поклик, тозалик
Қулзум — Қизил денгиз, умуман денгиз
Қуллоб — чангак, қармоқ
Қусур — камчилик, нуқсон, қасрлар, саройлар
Қутб — замона пешвоси, йўл кўрсатувчи авлиё
Қуқу — хуш бўй
Қуқур — кўр, сўқур

Ғ

Ғабин — зарар ва зиён
Ғабро — замин, ер, туфроқ
Ғаввос — сув тагига шўнғувчи
Ғавр — бирор нарсанинг туби, ҳақиқат, моҳият
Ғавий — гумроҳ
Ғаданг — жоҳил, нодон, аблаҳ
Ғаддор — хиёнатчи, бевафо, алдамчи
Ғадр — аҳдни бузган, хиёнатчи
Ғазовот (Ғазв) — жанг, ҳарб, юриш
Ғазо — юриш, жанг
Ғайб — кўзга кўринмаслик, сир, яширинлик
Ғани — бой, бадавлат
Ғаним — душман, қарши томон
Ғарв — най, қалам ясалади
Ғариқ — ботган, чўмган, ғарқ бўлган
Ғарча (ғалча) — аблаҳ, аҳмоқ, нодон, калтафаҳм
Ғизо — овқат, таом
Ғилола — оҳу
Ғино — нағма, оҳанг, куй
Ғирев — дод-фарёд, шўриш, бақириқ
Ғоб — ўрмонлар

Ғурфа — болохона
Ғусл — чумилиш
Ғўта — сувга шунғиб чиқиш, шунғиш

Ҳ

Ҳабаш — қора тусли
Ҳабба (ҳабобат) — дон, дона, ғалла
Ҳавл — қўрқинч, қудрат
Ҳаволи — теварак-атроф
Ҳавон — хорлик, тубанлик
Ҳавр — ғазабга миниш, қизишиш
Ҳадаф — нишон, йўналиш нуқтаси
Ҳадид — темир
Ҳадис — пайғамбар сўзлари, ибратли сўзлар
Ҳажар ул асвад — Каъбадаги табаррук қора тош
Ҳажжом — табиб, томирдан қон олувчи, жарроҳ
Ҳаз — баҳра, насиба, шодлик, лаззат
Ҳазм — ҳушёрлик, эҳтиёткорлик
Ҳазан — ғусса, ғам, андуҳ
Ҳазор — минг
Ҳайвон суйи — тириклик суви (афсонавий сув)
Ҳамоил — шамшир боғичи
Ҳамул — уша, ул, ҳам
Ҳаннот — ғаллафуруш, деҳқон
Ҳарба — жанг асбоби, калта найза
Ҳарис — куювчи, ёндирувчи
Ҳарос — қўрқув, даҳшат
Ҳасаб — қадр, андоза, миқдор, шараф, шуҳрат
Ҳашам — хизматкорлар, навкарлар, подшоҳ чокарлари
Ҳашар — гуруҳ, тўда, анжуман
Ҳашр — жамлаш, мажлис, қиёмат
Ҳақир — тубан, паст, хор, қадрсиз
Ҳақиқ — сазовор, лойиқ
Ҳибр (Ҳабр) — ақлли, донишманд, олим, доно
Ҳиддат — тезлик, шиддат, ғазаб
Ҳидоят — тўғри йўл кўрсатиш, тўғри йўлга кириш
Ҳижоб — парда
Ҳижрий — мусулмон йил ҳисоби, Муҳаммад пайғамбарнинг ҳижрати — 622 йил
16 июлдаги кўчишидан бошланади
Ҳизб — гуруҳ, фирқа
Ҳимом — ният, бирор ишга киришиш
Ҳин — вақт, пайт, огоҳ бўл, эҳтиёт қил
Ҳиросат — зироат, деҳқончилик
Ҳисн — қўрғон, паноҳгоҳ, қалъа, истеҳком
Ҳисор — истеҳком, қўрғон, қалъа
Ҳоди — тўғри йўл кўрсатувчи, йўл бошловчи
Ҳомил — кўтарувчи, тасарруф этувчи
Ҳомун — кенг, текис дала, саҳро

Ҳорис — экинчи, посбон

Ҳорун — посбон, кузатувчи, Мусо пайғамбар акасининг исм

Ҳорут — ерга ҳайдалган икки фариштанинг (Морут) бири

Ҳотиф — ғойибдан овоз берувчи, нидо қилувчи

Ҳафи — ёмонликдан сақланувчи, камбағал, оёқяланг

Ҳубобот — донлар, ғаллалар

Ҳудо — тўғри йўл, рост йўл, ҳидоят, ҳаққа бошловчи дин, яъни ислом

Ҳузн — ғам, ғусса, қайғу, ҳасрат

Ҳулв — ширин, лазиз, тотли

Ҳулла — безакли, ипак мато

Ҳумоюн — қутлуғ, муборак, қувватли, хуш

Ҳусом — қилич, шамшир, шоп

Ҳут — балиқ, ўн икки буржлан бирининг номи

Ҳуққа — жавоҳир қутичаси

Ҳуққабоз — фирибгар, каллоб

МУНДАРИЖА

«Темурнома» ҳақида сўз 5
Темурнома 31
«Темурнома»да учрайдиган нотаниш сўзлар учун луғат 329

Литературно художественное издание

САЛОҲИДДИН ТОШКАНДИЙ

ТЕМУРНАМЕ

На узбекском языке

Мусаввир Т. Иброҳимов
Расмлар муҳаррири О. Мўминов
Техник муҳаррир Е. Толочко
Мусаҳҳиҳ Равшан Фана

ИБ № 0409

Босмахонага берилди 16.07.90. Босишга 20.11.90 рухсат этилди. Бичими 60×90 1/16. Офсет қоғози. Янги оддий гарнитура. Офсет босма усулида босилди. 22,0. Шартли босма табоқ. Шартли бўёқли босмада нашр ҳажми 22,25. Нашриёт табоқ ҳисоби 24,21. 200000 минг нусхада 37-90. Шартнома 1143 буюртма. Баҳоси 8 сўм

«Чўлпон» нашриёти. 700083, Тошкент шаҳри, ГСП, «Правда» газетаси кўчаси, 41.

Ўзбекистон ССР Давлат матбуот комитети Тошкент матбаа ишлаб чиқариш бирлашмаси. Тошкент шаҳри, Навоий кўчаси, 30.

Т 39

«Темурнома»: Амир Темур Кўрагон жангномаси: /Адабий-
бадиий нашр/Сўзбоши муаллифи ва луғатлар асосида нашр. тайёр
ловчи П. Равшанов.— Т.: «Чўлпон» 1991—352 б.

«Темурнома» — улуғ саркарда ва давлат арбоби Амир Темур Соҳибқирон ибн
Гурагай Баҳодирнинг ҳаёти ва жангу жадаллари ҳақида. Бу китоб на фақат
тарихий, балки қизиқ-қизиқ воқеалар ва ривоятларга, афсоналар ва ҳикматларга
бой бадиий асар сифатида ҳам ғоятда қадрлидир. Китобда боболаримизнинг
санъат, маданият ва меъморчиликка оид қарашлари ҳам мужассам этилган.

«Темурнаме»: (Литературно-художественное издание)

Сб 63.3(2У)